

AKÜSBD

ISSN: 1302-1265
e-ISSN: 2149-4894

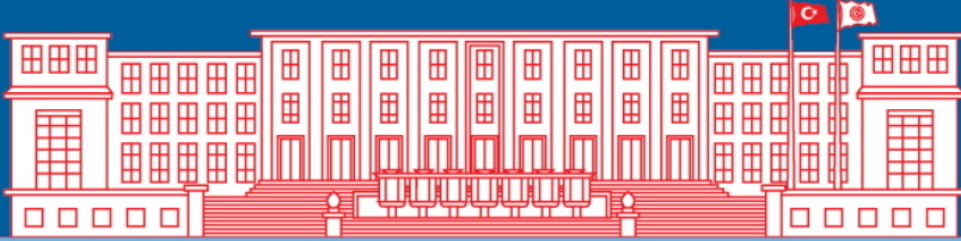
Afyon Kocatepe Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 22, TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı

100

TBMM AÇILIŞI'NIN YÜZÜNCÜ YILI

EGEMENLİK KAYITSIZ ŞARTSIZ MİLLETİNDİR

Afyon Kocatepe University

Volume: 22

Journal of Social Sciences

100th Anniversary of the GNAT and National Will Special Issue

	<p>Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 22, Sayı: TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı, Kasım-2020</p>	
	<p>Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences Volume:22, Issue:100th Anniversary of the GNAT and National Will Special Issue, November-2020</p>	
<p>ISSN: 1302-1265 e-ISSN: 2149-4894</p>		

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Özel Sayı Editörü / Special Issue Editor

Doç. Dr. Selim KAYA

Yardımcı Editör / Assistant Editor

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Alan Editörleri / Field Editors

***Antropoloji –Felsefe –Psikoloji -Sosyoloji / Anthropology -Philosophy -Psychology -
Sociology***

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Coğrafya –Tarih / Geography -History

Doç. Dr. Selim KAYA

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE

Dil ve Edebiyat –Eğitim –İlahiyat / Language and Literature –Education –Theology

Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT

İktisadi ve İdari Bilimler –Hukuk / Economics and Administrative Sciences -Law

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

Halkla İlişkiler -İletişim -Turizm / Public Relations -Communication -Tourism

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Prof. Dr. Gürbüz OCAK

Sanat –Tasarım / Art -Design

Prof. Dr. Mustafa FİŞNE

Doç. Dr. Selim KAYA

Dil Editörleri / Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT (İngilizce)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE (Türkçe)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM	Marmara Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Artur KOZLOWSKI	Gdansk School of Bankowa	Polonya
Prof. Dr. Birsal KÜÇÜKSİPAHİOĞLU	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Elbeyi PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Gürbüz OCAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Huziie HİROAKİ	Osaka Üniversitesi	Japonya
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Timothy MAY	University of North Georgia	ABD
Doç. Dr. Selim KAYA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HATİPOĞLU	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Bashir ADAMU	University of Leicester	İngiltere
Dr. Renata BZDILOVA	Pavol Jozef Safarik University	Slovakya

* Yayın Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet KAYACIK	Erciyes Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Türk Tarih Kurumu	Türkiye
Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Aytunga OĞUZ	Dumlupınar Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Celal DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hakkı YAZICI	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Hilmi UÇAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İrfan MORİNA	Priştine Üniversitesi	Kosova
Prof. Dr. İrfan YAZICIOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV	Semerkand Devlet Üniversitesi	Özbekistan
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. M. Ali ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nesrin KULA DEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Nusret KOCA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Uğur TÜRKMEN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Veysel KULA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Prof. Dr. Yusuf KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye

Doç. Dr. Hasan DURAN	İstanbul Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Cüneyt AKIN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Şenay GÜNGÖR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	Türkiye
Doç. Dr. Zivar Hüseyin BAYLAN	Khazar University	Azerbaycan
Dr. Öğr. Üyesi Ali YAŞAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Asuman PEKYAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Eyyüp Sabri FANİ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Özgür CENGİZ	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sena COŞKUN	Afyon Kocatepe Üniversitesi	Türkiye
Dr. Alan V. MURRAY	University of Leeds	İngiltere
Dr. Cristopher S. LIGHTFOOT	Metropolitan Müzesi	İngiltere

* Danışma Kurulu listesi ünvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayımlanan ve alanında ulusal ve uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

Dergide yayımlanan yazıların, her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. Derginin amaç, kapsam, yayın etik ilkeleri, makale kabul süreci ve diğer tüm ayrıntılar derginin resmî web sitesinde mevcuttur (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is a scientific, interdisciplinary and academic journal published by Afyon Kocatepe University Institute of Social Sciences and indexed in national and international field indexes.

All scientific, spelling and legal responsibilities of the articles published in the journal belong to the authors. Please check the Journal's website for aim and scope, ethical principles of the journal and article acceptance process and full details (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil>).

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Yer Aldığı Dizin/İndeksler:
Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences is Indexed at:

- **ACARINDEX**
- **CITEFACTOR** (*Academic Scientific Journals*)
- **DRJI** (*Directory of Research Journals Indexing*)
- **EBSCO** (*SocINDEX with Full Text - Full Text Subject Title List*)
- **EBSCOHOST** (*SocINDEX with Full Text - Database Coverage List*)
- **EURASIAN SCIENTIFIC JOURNAL INDEX (ESJI)**
- **GOOGLE SCHOLAR**
- **İDEALONLINE**
- **INTERNATIONAL CITATION INDEX**
- **MLA** (*Modern Language Association*)
- **RESEARCHBIB** (*Academic Resource Index*)
- **ROOT INDEXING** (*Journal Abstracting and Indexing Service*)
- **SCIENTIFIC INDEXING SERVICES (SIS)**
- **SOBİAD** (*Sosyal Bilimler Atf Dizini*)
- **TEİ** (*Türk Eğitim İndeksi*)
- **TÜBİTAK-ULAKBİM TR DİZİN**

Dergi Yazışma Adresi/Journal Correspondence Address:

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Dergisi
ANS Yerleşkesi, 03200/Afyonkarahisar/Türkiye

Tel: +90 272 2281255– **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akusosbil> - <http://www.sbd.aku.edu.tr>

ISSN: 1302-1265 | **e-ISSN:** 2149-4894

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers of This Issue*

Sıra No	Unvan-Ad-Soyad Title-Name-Surname	Kurum Institution
1.	Prof. Dr. Casim AVCI	Marmara Üniversitesi
2.	Prof. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
3.	Prof. Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
4.	Prof. Dr. Haluk SELVİ	Sakarya Üniversitesi
5.	Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi
6.	Prof. Dr. Haşım AKÇA	Çukurova Üniversitesi
7.	Prof. Dr. Kamil GÜNGÖR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
8.	Prof. Dr. Mehmet OKUR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
9.	Prof. Dr. Mustafa GÖRÜN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
10.	Prof. Dr. Sabit DUMAN	Muş Alparslan Üniversitesi
11.	Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
12.	Prof. Dr. Selim Hilmi OZKAN	Yıldız Teknik Üniversitesi
13.	Prof. Dr. Şaban ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
14.	Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA	Yozgat Bozok Üniversitesi
15.	Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
16.	Prof. Dr. Yüksel KAŞTAN	Akdeniz Üniversitesi
17.	Prof. Dr. Zeki TAŞTAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
18.	Doç. Dr. Barış METİN	Uşak Üniversitesi
19.	Doç. Dr. Bengül BOLAT	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
20.	Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
21.	Doç. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU	Karabük Üniversitesi
22.	Doç. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
23.	Doç. Dr. Haydar ÇORUH	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
24.	Doç. Dr. İrfan GÖRKAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
25.	Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
26.	Doç. Dr. Mehmet KAYA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
27.	Doç. Dr. Murat SEZİK	İnönü Üniversitesi
28.	Doç. Dr. Mustafa ÇABUK	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
29.	Doç. Dr. Mustafa GÖLEÇ	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
30.	Doç. Dr. Umut KARABULUT	Pamukkale Üniversitesi
31.	Doç. Dr. Yakup KAYA	Necmettin Erbakan Üniversitesi
32.	Dr. Öğr. Üyesi Cengiz SUNAY	Kocaeli Üniversitesi
33.	Dr. Öğr. Üyesi İlker DERE	Necmettin Erbakan Üniversitesi
34.	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fetih YANARDAĞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
35.	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ	Kastamonu Üniversitesi
36.	Dr. Öğr. Üyesi Servet ÜZTEMUR	Gaziantep Üniversitesi
37.	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman HATİPOĞLU	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
38.	Dr. Öğr. Üyesi Vahap COŞKUN	Dicle Üniversitesi
39.	Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
40.	Dr. Şefika TATAR	MEB
41.	Dr. Talat KOÇAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi

* Hakem listesi unvana göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

TAKDİM

Tarihi Afyon Maliye Muhasebe Yüksekokulu'nun açıldığı 1974 yılına dayanan ve 3 Temmuz 1992 tarih ve 3837 sayılı Kanunla resmen kurulan Afyon Kocatepe Üniversitesi, kuruluşundan bugüne evrensel düzeyde bilimsel bilgi üretme, mesleki açıdan çağdaşlarıyla rekabet edebilen nitelikli bireyler yetiştirme ve bölgesel kalkınmaya katkı sağlama şeklinde ifadesini bulan misyonunu başarı ile sürdürmekte ve bu başarıyı geliştirmek için sürekli bir çaba ve sağlam bir irade ortaya koymaktadır.

Bilimsel araştırma ve eğitim faaliyetlerinde kaliteyi sürekli artırarak bölgesel kalkınmaya katkı sunan, yenilikçi projelerle ulusal düzeyde girişimci üniversiteler arasında yer alma ve uzun vadede uluslararası tanınır bir üniversite haline gelme vizyonu ile yoluna devam eden üniversitemiz, TBMM'nin açılışının 100. Yıl dönümü münasebetiyle TBMM başkanlığı tarafından coşkulu ve geniş katılımlı kutlamalar, bilimsel ve kültürel etkinlikler ile yazılı, görsel ve işitsel tanıtım faaliyetleri yapılmasının planlandığı bu yılda farklı etkinliklerin yanında bilimsel bir katkı da sunmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda Sosyal Bilimler Enstitü'müz tarafından yılda dört sayı olarak çıkarılmakta olan Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayılarına ek olarak "TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı" çıkarması kararlaştırılmıştır. Bu özel sayımız, Türk tarihinde millet iradesinin tecelli ettiği en saygın mekânlardan birisi olan Gazi Meclisimizin, tarih boyunca ne zaman zorda kalırsa çelik gibi iradesini ortaya koyma geleneğine bir saygı nişanesidir. İlgili sayının, milletimizin ve başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere büyük gazi meclisin bu günlere gelmesinde emeği olan tüm devlet adamlarımızın hatırasına mütevazı bir selamlama, onları anlama ve anlatma yolunda bilimsel bir çaba olarak değerlendirilmesini ve bu hususta da faydalı olmasını diliyorum, emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
Afyon Kocatepe Üniversitesi Rektörü

SUNUŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi Genel Sekreterliğinin; 10/02/2020 tarih, E.5579 sayılı ve “TBMM'nin Açılışının 100. Yıl Kutlamaları” konulu yazısına istinaden; “TBMM'nin açılışının 100. Yıl dönümü münasebetiyle TBMM başkanlığı tarafından coşkulu ve geniş katılımlı kutlamalar, bilimsel ve kültürel etkinlikler ile yazılı, görsel ve işitsel tanıtım faaliyetleri yapılmasının planlandığı ve bu çerçevede üniversitemiz tarafından 23 Nisan 2020 tarihi öncesinde ve sonrasında icra edilmesi planlanan sergi, sempozyum, konferans gibi bilimsel ve kültürel etkinlikler, üniversite akademik yayınlarının 100. Yıl özel sayılarının basılması gibi akademik çalışmalar ile diğer kutlama ve anma faaliyetleri” konusunda TBMM Başkanlığı'nın bilgilendirilmesi için gerçekleştirilecek faaliyetlerin üniversitemiz Basın-Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'ne bildirilmesi kapsamında; enstitümüz bünyesinde gerçekleştirilecek faaliyetlerin neler olabileceği tartışılmış ve Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi bünyesinde 2020 yılı içerisinde “TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı” çıkarılmasına karar verilmiştir.

Kurulduğu günden bugüne bilime katkı sağlayan ve akademik yayın dünyasında saygın bir yere sahip olan dergimiz Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının yüzüncü yılı olmasını adeta bir fırsat bilerek bu önemli zaman dilimine de duyarsız kalmamış ve bilimsel bir pencereden bir perspektif sunmayı hedeflemiştir. Tarihimiz, bugünümüz ve geleceğimiz açısından çok önemli bir olay olan Millî İrade'nin tecelli mekânı olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve bu önemli olayın 100. Yıl dönümüne bir saygı olarak yayımladığımız bu sayının ortaya çıkmasında emeği olan konuk editörümüz sayın Doç. Dr. Selim KAYA'ya da katkılarından ötürü teşekkürü bir borç biliriz.

1999 yılından bugüne hakemli akademik dergi statüsünde yayın hayatına devam eden Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2015 yılından itibaren TÜBİTAK çatısı altındaki DergiPark sistemi üzerinden yayın hayatına devam etmekte ve sosyal bilimler alanında bilime katkı sunmaktadır. Elinizdeki bu sayıya kadar dergimizde yayımlanan makalelerin sosyal bilimlerin alt alanlarına göre dağılımı tablodaki gibi gerçekleşmiştir.

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Yıllara ve Alanlara Göre Dağılımı (1999- 2020 Yılları Arası)														
Makale Alanı	Coğrafya	Dil ve Edebiyat	Eğitim	Felsefe	Hukuk	İktisadi ve İdari Bilimler	İlahiyat	İletişim-Halkla İlişkiler	Psikoloji	Sanat - Tasarım	Sosyoloji	Tarih	Turizm	Toplam
Yıl														
1999	1	3	-	-	-	15	-	-	-	-	1	-	-	20
2000	1	5	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5	-	15
2001	2	11	11	-	-	-	-	-	-	-	2	12	-	38
2002	2	6	6	-	-	1	1	-	-	-	3	7	-	26
2003	4	10	13	-	-	-	-	-	-	-	2	6	-	39
2004	5	6	10	2	-	-	-	-	-	-	1	3	-	27
2005	4	5	2	-	-	-	-	-	-	-	4	13	-	28
2006	4	6	6	-	-	2	-	1	-	1	6	20	-	46
2007	2	4	4	-	-	6	-	2	-	2	3	8	-	31
2008	2	2	1	-	-	3	-	1	-	1	3	22	2	37
2009	4	2	3	-	-	5	-	-	-	2	2	3	1	22
2010	1	2	1	-	-	7	-	-	-	5	2	4	3	25
2011	2	1	3	-	-	5	2	1	-	1	2	-	-	17
2012	2	3	5	-	-	5	1	1	-	1	3	3	2	26
2013	-	3	3	1	-	7	-	2	-	1	2	-	-	19
2014	-	1	4	-	-	1	-	2	-	-	3	-	2	13
2015	-	-	1	-	-	5	2	-	-	2	1	3	2	16
2016	1	2	4	-	-	10	2	-	-	1	1	5	-	26
2017	3	2	7	-	1	10	-	-	-	-	2	4	1	30
2018	2	4	11	-	-	23	2	2	-	5	2	5	3	57
2019	-	10	10	-	-	27	4	2	3	3	3	23	15	100
2020 (3 sayı)	-	2	10	-	-	27	-	3	3	2	3	4	3	57
TOPLAM	42	92	115	3	1	159	14	17	6	27	55	150	34	715

Tüm bu süreçte, dergimize katkı sunan, makale gönderen tüm yazarlarımıza teşekkürü bir borç biliriz. Kıymetli katkıları ile hakemlik yaparak bilime katkı veren tüm hakemlerimize de aynı şekilde teşekkür ederiz.

Bilimsel ve etik ilkelere uygun, kör hakemlik sisteminin esas alındığı akademik etik ilkelere önem veren bir dergi olarak yayın hayatına ve bilime katkı sunmaya devam etme niyetindeyiz. Bu çerçevede, TBMM'nin açılışının 100. Yılı'nın kutlu olmasını diliyor, bu sayının oluşturulmasında önemli katkıları olan editörümüze ve editör yardımcımıza, değerlendirmeleri ile makalelerin daha kaliteli hale gelmesinde önemli çabalar gösteren hakemlerimize ve makaleleri ile sayıya değer katan değerli bilim insanlarına teşekkürlerimi sunuyorum. Dergimizde yer alan makalelerin tüm okuyucularımıza ve araştırmacılarımıza faydalı olmasını temenni ediyorum, saygılarımla sunuyorum.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖN SÖZ

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), “Millî Mücadele”nin en önemli safhalarından biri olarak 23 Nisan 1920’de açılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin yasama organıdır ve bütün Türk milletini temsil etmektedir. TBMM, “Millî İrade”nin simgesi ve tecelli yeridir.

Demokrasilerin en temel ilkelerinden biri olan Millî İrade kavramı, Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde anayasal hareketler çerçevesinde gelişmeye başlamış ve Birinci Meclis’in açılmasıyla etkin hale gelmiştir. “Milletin azim ve kararı”nın temsilcisi TBMM olmuştur.

Millî Mücadele’nin sesi olarak Sivas’ta çıkarılan gazete adının “İrade-i Millîye” olması, daha sonra Ankara’da “Hâkimiyet-i Millîye” adıyla neşrinin devam ettirilmesi fevkalade önemlidir. Bu kavramlar ile her fırsatta “millî irade” ve “millî egemenlik” üzerine vurgu yapılmış, bu değerlerin ihmal edilemeyecek hayati önem ve kıymette olduğu mesajı verilmek istenilmiştir. “Millî İrade”ye dayalı “Millî Egemenlik” ilkesi ile hareket eden Cumhuriyetimizin kurucuları, Millî Mücadele’nin başından itibaren “irade-i seniyye”yi değil “irade-i millîye”yi esas almıştır. “Sine-i millette” kalma arzusunun bir sonucu olarak, millî iradeye uymayı her şeyin üzerinde kutsal bir görev kabul etmiş ve bu uğurda hiçbir fedakârlıktan çekinmemişlerdir.

Millî irade; milletin sezgi, duyuş, arzu ve emellerinin bileşkesidir; milletin düşünce, eğilim, azim ve hedefinin muhassasıdır. Millî irade, milletin temsilcilerinin Meclis’te olması, arzu ve isteklerinin kanunlara yansımalarıdır. Millî irade, liderlerin de esin ve güç kaynağıdır.

“TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade” konulu, çok kıymetli ve anlamlı bu özel sayıya editörlük yapma imkânı vermekle kalmayıp hazırlanması sürecinde de yardım ve desteklerini esirgemeyen Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’na, enstitü müdürü Prof. Dr. Elbeyi PELİT’e, dergi editörü Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KOÇYİĞİT’e ve yayın kuruluna teşekkür borçluyum. Ayrıca Millî İrade özel sayısı için her türlü desteği veren Üniversite yönetimine ve ülkemizin birçok üniversitesinden çalışmaları ile katkı sağlayan değerli bilim insanlarına ve hakemlere teşekkür ederim.

Millî iradenin ve ulusal egemenliğin değerini ve önemini gelecek nesillere en iyi şekilde anlatabilmek temennisıyla...

Doç. Dr. Selim KAYA
TBMM’nin 100. Yılı ve Millî İrade
Özel Sayısı Editörü

İçindekiler / Contents				
Makale Sıra No	Makale Başlığı Paper Title	Yazar(lar) Author(s)	Makale Türü Paper Type	Sayfa Page
1	Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri / <i>Effects of March 12 Memorandum on Turkish Politics and State Organization</i>	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN	Araştırma Research	1-15
2	Dünden Bugüne 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Etkinlikleri / <i>April 23 National Sovereignty and Children's Day Events From Past to Today</i>	Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK, Yüksek Lisans Öğrencisi Dilek MUTLU	Araştırma Research	16-29
3	Toplumsal Anımsamanın Millî Bayramlar ile Gerçekleşmesi: 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Örneği / <i>Social Remembrance with National Holidays: The Case of April 23 National Sovereignty and Children's Day</i>	Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ	Araştırma Research	30-43
4	Kişisel Mektuplarının Açılması Meselesiyle Meclis-i Mebusan Gündemine Gelen Bayezid Mebusu Süleyman Sûdî (Acarbay) Bey'in Siyasi Faaliyetleri / <i>Political Activities of Bayezid Deputy Süleyman Sudi (Acarbay) Bey Who was Put on the Agenda of Chamber of Deputies Concerning the Investigation of His Personal Correspondence</i>	Prof. Dr. Şaban ORTAK	Araştırma Research	44-68
5	XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi / <i>The Ottoman Governors and Government System Written by English Travellers in the 19th Century</i>	Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN	Araştırma Research	69-91
6	Erzurum'un İlk Kadın Milletvekili Nakiye Elgün'ün 5.	Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	Araştırma Research	92-115

	Dönem TBMM'deki Faaliyetleri / <i>Activities of Nakiye Elgün Who Was the First Woman Deputy of Parliament from Erzurum In The 5th Period of The Grand National Assembly of Turkey</i>			
7	1946 ile 1950 Genel Seçimleri Arasında Denizli'de Siyasi Durum / <i>Political Situation in Denizli Between 1946 and 1950 General Elections</i>	Dr. Öğr. Üyesi Nermin Zahide AYDIN	Araştırma Research	116-132
8	Hız. Peygamber (sav)'in Kurduğu Devlette Millî İrade / <i>National Willpower in the State Founded by the Prophet (pbuh)</i>	Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT	Araştırma Research	133-147
9	Gizli Celse Zabıtlarına Göre Millî Mücadele Döneminde Gayrimüslimlerin Askere Alınma Meselesinin TBMM'de Tartışılması / <i>Discussion of the Issue of Recruitment of Non-Muslims during the War of Independence in the Turkish Grand National Assembly according to the Secret Session Minutes</i>	Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN	Araştırma Research	148-158
10	Demokrasi ve Eğitim: Kavramsal Bir İnceleme / <i>Democracy and Education: A Conceptual Analysis</i>	Dr. Öğr. Üyesi Cahit ERDEM, Dr. Öğr. Üyesi Eray EĞMİR	Derleme Review	159-171
11	Hasan Basri Çantay'ın Mehmet Âkif Ersoy'la Dostluğu ve Millî Mücadele'ye Katkıları / <i>Hasan Basri Çantay's Friendship with Mehmet Akif Ersoy and His Contributions to the National Struggle</i>	Dr. Öğr. Üyesi Zekiye SÖNMEZ	Derleme Review	172-189
12	Kent Konseylerinin Yerel Demokrasiye Katkısı: Kent Konseyleri Üzerine Bir Araştırma / <i>Contribution of City Councils to The Local Democracy: A Research on City</i>	Doktora Öğr. Hasan AKSU, Doç. Dr. Abdullah TAŞTEKİN	Araştırma Research	190-203

	<i>Councils</i>			
13	Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu / <i>First Constitution of Turkey, 1921 Law of Teşkilat-ı Esasiye</i>	Doç. Dr. Müzehher YAMAÇ	Derleme <i>Review</i>	204-220
14	Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası / <i>The Constitution of 1961 in the Dilemma of Pluralism and Tutelage</i>	Arş. Gör. Dr. Mürşide ŞİMŞEK	Araştırma <i>Research</i>	221-240
15	Vergilendirme ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Analizi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Örneği / <i>Analysis of the Relationship Between Taxation and Democracy: The Case of Manisa Celal Bayar University</i>	Doç. Dr. Sibel AYBARÇ, Prof. Dr. Sibel SELİM, Nur Selin ARSLAN	Araştırma <i>Research</i>	241-266

Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri*

Effects of March 12 Memorandum on Turkish Politics and State Organization

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN¹

Öz

1961 Anayasası ile devlet teşkilatı ve siyasi hayat yeniden şekillendirilmiştir. Bu yapı ile ortaya çıkan çoğulcu siyasi hayat, yeni partilerin önünü açmıştır. Ancak altmışlı yılların ikinci yarısından sonra hızlanan siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşüm, devlet organizasyonunda ve toplumsal hayatta yeni problemleri ortaya çıkarmıştır. Özellikle öğrenci olayları ve işçi eylemleri rejimi tehdit eder hale gelmiştir. 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı ile Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini dayanak göstererek, cumhuriyet tarihinin ikinci askeri müdahalesini gerçekleştirmiştir. Müdahale, mevcut siyasi yapılar ve devlet örgütlenmesinde önemli değişim yaratacak bir süreç başlatmıştır. Altmışlı yılların sonunda merkez sağ ve sol partilerde artan parti içi bunalımlar ve parçalanmalar hız kazanmıştır. Demokrat Partili siyasilerin affı meselesi Adalet Partisinde buhranı büyütürken, Cumhuriyet Halk Partisinde, İsmet İnönü ve Bülent Ecevit arasında muhtıraya karşı takınılacak tavır konusunda yaşanan fikir ayrılığı, Ecevit'in istifasıyla sonuçlanmıştır. 1961 Anayasası'nın çoğulcu anlayışı sonrası kurulan Milli Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi, Anayasa Mahkemesince bu süreçte kapatılmıştır. Gelinek noktanın temel sorumlularından birisi olarak görülen anayasanın evrensel boyutlu özgürlük anlayışı daraltılmış, özerk kurumların bu yapısı sınırlandırılarak yürütmenin gücü arttırılmaya çalışılmıştır. Anayasa üzerinde yapılan tadilatla rejime tehdit olarak görülmeye başlayan siyasi, sosyal ve ekonomik haklar önemli ölçüde sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Mart Muhtırası, teknokrat hükümet, 1961 Anayasası, asker-siyaset ilişkisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The 1961 Constitution reshaped the state organization and political life. The pluralist political life that emerged with this structure has paved the way for new parties. However, the political, social and economic transformation, which accelerated after the second half of the decade, has exposed new problems in state organization and social life. Especially student incidents and worker actions have become a threat to the regime. On March 12, 1971, the chief of the General Staff and the Commanders of the Land, Sea and Air Forces were appointed to article 35 of the Turkish Armed Forces Internal Service Act and carried out the second military intervention in the history of the republic. The intervention has initiated a process that will create significant change in political structures and state organization. At the end of the decade, the increasing intra-party crises and fragmentations in the center-right and left parties have gained momentum. While the issue of amnesty of Democratic Party politicians grew the depression in the Justice Party, the disagreement in the Republican People's Party, between Ismet Inonu and Bulent Ecevit, resulted in Ecevit's resignation. The National Order Party and the Workers' Party of Turkey, which was established after the pluralism of the 1961 Constitution, were closed by the Constitutional Court. The universal-dimensional understanding of freedom of the constitution, which is seen as one of the main responsibilities of the point reached, has been narrowed and the power of execution has been tried to be increased by

* Bu çalışmanın ilk hali 1-5 Ekim 2018 Tarihinde Ankara'da düzenlenen 18. Türk Tarih Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
¹Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, yzkeski@gmail.com.

Atf için (to cite): Keskin, Y. Z. (2020). Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 1-15.

limiting this structure of autonomous institutions. Political, social and economic rights, which are seen as a threat to the regime through the amendment slated for the constitution, have been significantly limited.

Keywords: Memorandum, technocrat government, 1961 Constitution, military-politics relationship

Paper Type: Research

Giriş

Demokrat Parti döneminde iktidarın tüm kurumları mutlak kontrol eder hale gelmesi, 1961 Anayasası'nda yürütmenin yetkilerinin sınırlandırılmasının temel sebebi olmuştur. Ancak anayasanın ortaya çıkardığı yeni devlet düzeni, beraberinde birtakım problemleri de getirmiş, sisteme dâhil edilen yeni özerk yapılar ile yürütme arasındaki sürtüşme giderek artmıştır. Sendikal eylemlerin ve öğrenci olaylarının yoğunlaşması, toplumsal düzen ve barış üzerindeki tehdidi giderek büyütülmüştür. Bu gelişmeler ordudaki hareketlenmeyi daha da arttırmış, 9 Mart'ta yapılması hedeflenen ve çoğunluğunu sol görüşlü unsurların oluşturduğu cunta yapılanması, ordu hiyerarşisi tarafından tasfiye edilmiştir. Ancak üç gün sonra 12 Mart 1971 tarihinde, Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Celâl Eyiceoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur; Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini dayanak göstererek, Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanlığına muhtıra vermiştir (Özbakan, 1989, s. 320). Muhtıra; bir yandan 9 Mart 1971 günü hükümeti devirerek yönetimi ele geçirmek için organize olmuş genç ve radikal cuntanın tasfiyesini, diğer yandan da sürecin bu noktaya gelmesinin en önemli sorumlusu olarak görülen hükümetin istifasını sağlamıştır. (Meclis Arş. Raporu, 2012, s. 423). Muhtırada; Parlamento ve Hükümetin ülkeyi anarşi ve kardeş kavgası içine soktuğu, derhal partiler üstü yeni bir hükümetin kurularak anayasanın öngördüğü reformların yapılması, aksi halde kanunların TSK'ya vermiş olduğu devleti korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareye el koyacağını bildirmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1971, s. 236). Bu gelişmeyle Türk devlet teşkilatı ve siyaseti üzerinde önemli bir değişim süreci başlamıştır. Bu süreçte meclis açık kalmış ve yönetim sivil siyasetçilerin elinde gözükmüşse de, asıl belirleyici güç ordunun üst kademesi olmaya devam etmiş, çok partili siyaset fiilen iki yıl askıya alınmıştır (Özdemir, 2008, s. 261).

Muhtıranın ortaya çıkmasında şiddet eylemlerinin yoğunlaşması önemli bir rol oynamıştır (Kongar, 1998, s.174). Bununla birlikte sürecinin ortaya çıkmasında üç temel unsurun etkili olduğu savunulabilir. İlki, ordunun üst düzey komuta kademesinin, hükümete olan güvenini kaybetmesi ve sokağa inen şiddet eylemlerine çözüm üretebileceğine inanmamasıdır. İkincisi, sorunların çözümünde yegâne yol olarak görülen toplumsal ve ekonomik reformların, mevcut hükümet tarafından hayata geçirilemeyeceğine yönelik umutsuzluktur. Üçüncüsü ise altmışların ikinci yarısıyla birlikte “zinde kuvvetler” olarak dillendirilen radikal subayların, parlamenter sistemi göz boyama aracı olarak görmeleri ve çözümü sistemin dışında daha otoriter bir yapıda aramalarıdır. (Akyaz, 2002, s. 301-302). Bununla birlikte, Demirel Hükümeti'nin uyguladığı ekonomik politikanın Türkiye'deki hâkim çevreler üzerinde yarattığı hoşnutsuzluk ve ABD ile olan ilişkilerde daha bağımsız bir dış politikanın hayata geçirilmesi diğer önemli etkenler olmuştur. Gelinek nokta, bu ekonomik çevrelerin ve ABD'nin iktidara olan desteklerini çekmelerine sebep olmuştur. (Cem, 1978, s. 49). Ayrıca altmışların ikinci yarısında iktidar için beklenti içine giren sol kesimlerin, 1969 Seçimleri sonunda yaşadıkları hayal kırıklığı ve merkez sağın demokratik teamüllerle iktidardan uzaklaştırılmasının zor görünmesi, sol kesimlerin darbe beklentilerini beslemiştir. (Burak, 2011, s. 56). Müdahalenin muhtıra boyutunda kalmasında, ortaya çıkan ekonomik bunalıma çözüm arandığı, siyasal ve sosyal çatışmanın giderek arttığı bu süreçte, meclisin kapatılmasının yaratacağı olumsuzluklar önemli rol oynamıştır (TBMM 2012, s. 424).

TSK muhtıra ile yönetimi doğrudan ele almamış, taleplerinin yerine getirilmemesi halinde, yönetime doğrudan müdahale edileceğini belirtilerek hükümeti istifaya zorlanmıştır.

Muhtıra sonrası bir araya gelen hükümet üyeleri; cumhurbaşkanı, meclis, muhalefet ve basın tepkisizliği sonrası, meclisi açık tutabilmek adına istifa kararı almıştır. Dolayısıyla ülke devrik bir başbakan, devre dışı bırakılmış bir cumhurbaşkanı, süreçte tepkisiz ve başı önde bir meclis ve birbirine küs komutanlarla yeni bir evreye girmiştir (Birand vd, 2008, s. 253-256). 12 Mart, Adalet Partisi'nin ordu politikası ve genel siyaset algılayışı açısından bir dönüm noktasıdır (Sakallıoğlu, 1993, s. 93). Ordu ile dengeli götürüldüğüne inanılan ilişkiler muhtıra ile iflas etmiştir. Geline süreçte Demirel'in en önemli hatası; devletin tüm bilgi kaynaklarına sahipken, mecliste bu gerçekleri ortaya koyup, çözüm için muhalefetin desteğini istememesi gösterilmiştir (Erim, 2007, s. 68). Dönemin ilginç yanlarından birisi, kaderin cilvesi denilebilecek bir gelişme ile 9 Mart Cuntasının asker üyeleri ordudan uzaklaştırılırken, ordunun emir komuta kademesinin, henüz görevinin başında olan Demirel'in imzasına ihtiyaç duymalarıdır (Milliyet, 17 Mart 1971, s.1). Ayrıca Demirel, hükümetini deviren generallere karşı sessiz kalarak ve gerektiğinde oyları ile destek vererek kısa sürede kendisinden yana çizgiye sokmayı başarmıştır (Özdemir, 2008, s. 64). Bu süreçte AP en büyük hayal kırıklığını Cumhurbaşkanı Sunay'ın tavrı dolayısıyla yaşamıştır. Muhtıranın ilk saatlerinde Demirel birçok girişime rağmen Sunay'a ulaşamamıştır. Sunay, içinde bulunduğu çaresizliği "beni de devreden çıkardılar" sözleriyle ifade etmiş, ancak hükümetin istifası sonrasındaki tavrı, muhtırayı onaylar mahiyette olmuştur (Meclis Arş. Raporu, 2012, s. 447). Cumhurbaşkanı Sunay, rejimi ve devleti korumak adına harekete geçen Silahlı Kuvvetlerin, muhtırayı anayasal çerçevede gerçekleştirdiğini savunmuştur. Dolayısıyla muhtıra, devletin derin ve sonu karanlık bir çıkmaza girmesini önleyen; tehlikeli bir dönemeci geride bırakan, yeni bir devreyi açan bir hamledir. Silahlı Kuvvetlerin son müdahalesinin amacı, devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, laik karakterine tehdit oluşturabilecek tüm faaliyetlere karşı önlemler içeren kanunları uygulanır hale getirmektir (TBMM, 2012, s.49). Ordu içerisindeki gelişmelerden haberdar olmasına rağmen, hükümeti bu konuda uyarmamış olması dolayısıyla Demirel, Sunay'ı ağır şekilde eleştirmiştir (Arcayürek, 1985, s. 56-62).

1. 12 Mart Muhtıranın Siyasi Partiler Üzerindeki Etkileri

İktidar partisi AP'de Aralık 1970'de yaşanan parçalanma ile muhaliflerin bir kısmı ayrılarak Demokratik Parti kurulmuş, bu parçalanmanın sancıları sürerken muhtıra ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. AP lideri Demirel, hükümetin istifasının parti teşkilatı ve tabanı üzerindeki olumsuzluğunu asgariye indirebilmek amacıyla, parti teşkilatına bir genelge yayınlamıştır. Genelgede; Muhtıranın ortaya çıkardığı buhranın, millete ve demokrasiye olumsuz yansımalarının en aza indirilebilmesi için elden gelen tüm fedakârlığın ortaya konulması gerektiği, partinin gelişmeler karşısındaki tavrının bu çerçevede değerlendirilmesi, Erim hükümetine verilen desteğin, bu bakış açısından kaynaklandığı vurgulanmıştır. (Milliyet, 14.04.1971, s.1). 18 Mayıs'ta AP grup toplantısında muhtıra süreci ile ilgili genel görüşmede 37 AP milletvekilinin verdiği önerge grupta tartışılmıştır. Aydın Yalçın, Sadık Perinçek, İsmail Hakkı Tekinel, İsmet Sezgin, Ahmet Dallı gibi muhalifler, Demirel yönetimine, ordu ve ülke gerçeklerini anlamadığı ve güven vermediği yönünde sert eleştiriler yöneltmiştir (Milliyet, 20.05.1971, s.1). Demirel, 12 Mart Muhtırasını bir emrivaki olarak niteleyerek, anarşinin faturasını sadece kendilerinin ödemeyeceklerini belirtmiş ve son iki aydaki gelişmelerin kendisini haklı çıkardığını söylemiştir (Bulut, 2006, s. 70). Bununla birlikte Demirel, 12 Mart hükümetlerine karşı son derece cılız bir muhalif söylem geliştirmiş, söz konusu dönemde tatbik edilen uygulamaları onaylayarak, bir dönem çokça şikâyet ettiği 1961 Anayasası'nın kimi önemli maddeleri değiştirilirken desteğini esirgememiştir (Sunay, 2017, s. 31). Muhtıra ile ilgili olarak AP parti grubunda parti yöneticilerinin tutumu tartışılırken, parti içi demokrasi adına olumlu kabul edilebilecek bu demokratik tepkinin, mecliste muhtıranın okunması sırasında ortaya çıkmaması ise ilkesel yaklaşımdan ziyade pragmatist bir yaklaşımla izah edilebilir (Keskin, 2011, s, 241).

Demokratik sistemin en temel kurumları olan Mecliste ve Senatoda, muhtıraya karşı oldukça zayıf ve bireysel bir karşı duruş haricinde bir tepki olmadığı gibi, gelişmeler karşısındaki memnuniyetini alkışlarla ifade eden milletvekilinin de bulunması, olayın vahametini daha da

arttırmıştır (Birand vd., 2008, s.256). Muhalefet cephesinde süreç, demokrasiye karşı bir müdahaleden ziyade, Demirel hükümetine karşı bir hareket olarak görülmüş, yapılan değerlendirmelerde olayların baş sorumlusu olarak hükümet gösterilmiştir. Ana Muhalefet lideri İsmet İnönü başlangıçta muhtıra hakkında yorum yapmamış, hükümetin istifası sonrasında demokratik mekanizmanın normal seyrinde işlediğini belirtmiştir (Milliyet, 13.03.1971, s.1). Ancak ilerleyen günlerde muhtıraya açıkça cephe almış, bu demokratik tavır, sağ basından önemli ölçüde övgü almıştır (Dünya, 15.03.1971, s.1). Takip eden günlerde; muhtıranın kimler tarafından ve nasıl verildiği, emekliye sevk edilecek askerlerin yanı sıra, meclisin kapatılmayacağına dair bilgileri kapsayan bir mesajın, emekli asker ve CHP Konya Milletvekili Sadi Kocaş aracılığı ile iletilmesiyle, tavrını değiştirerek yeni rejime yönelik desteğini ortaya koymuştur (Kocaş, 1978, s. 36). Bu tavır değişikliğinin diğer önemli bir sebebinin, bu buhranın kısa sürede atlatılmasının yegâne koşulunun, İnönü başbakanlığında bir hükümetten geçtiği tezini savunan Damadı Metin Toker'in çalışmaları olduğu savunulmuştur (Arcayürek, 1992, s. 61).

CHP 27 Mayıs sonrasında, belli kesimler tarafından darbenin ortağı olmakla suçlanmış, ayrıca Türkiye'nin değişen toplumsal ve ekonomik yapısına uygun yeni politik söylem üretememenin sancılarını yaşamıştır. Diğer taraftan 1971 Muhtırasına kadar olan CHP'nin son beş yılı, parti içerisinde yoğun çekişmeler, tartışmalar ve politik manevraların sürdürüldüğü bir dönemdir. (Erim, 2007, s. 131). Muhtıra sürecinde İnönü, yeni hükümetin Nihat Erim tarafından kurulacağını belli olmasından sonra 12 Mart'ı destekler bir tavır sergilemişken, CHP Genel Sekreteri Ecevit "darbenin kendisine karşı yapıldığını" ileri sürecek kadar karşıt bir tutum sergilemiştir (Ataay, 2007, s. 62). Muhtıraya karşı bu farklı bakış açısı, parti içerisinde önemli bir bunalımı da beraberinde getirmiştir. Ecevit yeni rejimin uzun sürmeyeceği gerçeğinden hareketle, CHP'de tek lider olabilmek için sahip olduğu güçlü kadroyu ve güçlü kamuoyu desteğini harekete geçirmiştir (Altuğ, 2010, s. 283). Ecevit 12 Mart Muhtırasının ve sonrasında oluşturulan Erim Hükümeti'nin kendisine, özellikle de CHP'nin yeni sloganı "ortanın soluna" karşı yapıldığını ileri sürmüş, muhtıranın Yunanistan'daki cuntanın daha ince bir şekli olduğunu söyleyerek, partideki genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir (Çavdar, 2008, s. 194). CHP içerisinde muhalefetini arttıran Ecevit, il teşkilatlarını ikna etmeye çalışarak, olağanüstü kongre toplamaya girişmiş, buna karşılık İnönü de Ecevit'in başarılı şekilde devam eden il kongrelerini iptal ettirmiştir. CHP içindeki taraflar belirginleşmiş, Ecevit yanlıları Partinin Genel Merkez yönetimine hâkim olmaya devam ederken, CHP milletvekilleri ve senatörlerin çoğunluğu, Genel Başkan İnönü'ye desteğini sürdürmüştür (TBMM, 2012, s. 438). Ancak 5 Mayıs 1972 günü yapılan kurultayda, Ecevitçilerin çoğunlukta olduğu parti meclisinin güvenoyu alması üzerine, İnönü genel başkanlıktan istifa etmiştir (Ataay, 2007, s. 196). CHP kurultayı 14 Mayıs 1972'de toplanarak oybirliğine yakın bir çoğunlukla Bülent Ecevit'i CHP'nin yeni genel başkanı seçmiştir (Çavdar, 2008, s. 218). Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu toplumsal değişim rüzgârı CHP'yi de etkisi altına almış ve İnönü'yü genel başkanlıktan etmiştir (Cem, 1978, s. 182). Bununla birlikte Ecevit 12 Mart sürecinde, demokrasiden yana tavrı ve kararlı duruşu ile toplum nezdinde önemli bir takdir toplamış, bu gelişmeler daha sonraki siyasi gelişmeleri de doğrudan etkilemiştir. Özellikle Ecevit'in ısrarla ön plana çıkardığı "*Ortanın Solu*" söylemi, o günkü toplumsal muhalefete ulaşma başarısını göstermiştir (Tütüncü, 2008, s. 69-70). Bu söylem kısa süre de karşılığını bularak CHP'yi 1973 Seçimleri sonucunda birinci parti haline getirmiştir. Bununla birlikte CHP içerisinde parti içi muhalefet yeni bir parti çatısı altında bir araya gelmek için çalışmalarını sürdürmüş, bu çalışmalar, Kemal Satır'ın genel başkanlığında Cumhuriyetçi Parti (CP) adında yeni bir partinin 4 Eylül 1972'de kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Çelik, 2005, s. 284). Bu süreçte, siyasi arenada ve mecliste temsil edilen gruplar arasında en önemli değişim CHP'de kendini hissettirmiştir. Muhtıra sonrası CHP içerisinde baş gösteren fikir ayrılığı, lider değişiminin yanında bölünmenin de temel tetikleyici unsuru olmuştur. Türk siyasetinde derin ideolojik ayrıma dayanmayan parti bölünmeleri, siyaset kurumunu zayıflattığı gibi, etkinliğine de darbe vurmuştur.

Türkiye İşçi Partisi (TİP) Başkanı Behice Boran, muhtırayla aynı gün basına verdiği demeçte; muhtıradan çok, muhtıraya sebebiyet verdiğiğine inandığı AP iktidarını suçlayan bir dil

kullanmıştır. Muhtıraya yönelik ılımlı tutumuna karşın, 15 Mart'ta Cumhurbaşkanı Sunay'ın muhtırayı destekler mahiyetteki mesajını şiddetle eleştirmiş ve Sunay'ı anayasal sınırlar içerisine çekilmesi konusunda uyarmıştır (Erim, 2007, s. 95). Hükümete ve Cumhurbaşkanı'na karşı gösterilen sert ve eleştirel tavır, muhtıra veren askerlere karşı gösterilememiştir. Türkiye solunda o dönemde cuntacılığa karşı en açık karşı duruşu TİP sergilerken, muhtıra sonrasındaki tavrı, muhtırayı onaylayanlarla aynı düzeyde olması dolayısıyla eleştirilmiştir (Laçiner, 1975, s. 32). Ayrıca TİP, Nihat Erim Hükümeti'nin söylem ve uygulamalarına karşı da kuşkucu yaklaşmıştır. Bu hükümetin, baskıcı uygulamalara zorlanacağı, işçi sınıfının ekonomik ve siyasi kazanımlarına darbe vurmak ve sindirmek adına yapılacak her türlü hareketin karşısında durulacağı ifade edilmiştir. (TBMM, 2012, s. 455). Türkiye'de parlamenter sosyalizm söylemiyle öne çıkan parti, Kürt meselesine yaklaşımı dolayısıyla tepki çekmiştir. Muhtıradan sonra Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından 11.6.1971'de açılan kapatma davasında; TİP'in 648 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun dördüncü kısmında yer alan 89 uncu maddesinin (Siyasî Partiler, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde millî veya dinî kültür farklılıklarına yahut dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremezler. Siyasî partiler Türk dilinden ve kültüründen gayri dil ve kültürleri korumak veya geliştirmek veyahut yaymak yoluyla Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak millet bütünlüğünün bozulması amacını güdemezler.) kurallarına aykırı davrandığı iddia edilmiştir. Anayasa Mahkemesi'nce 20 Temmuz 1971'de alınan oybirliği kararıyla, temelli kapatma talebi yerinde bulunarak TİP kapatılmıştır (Anayasa Mahkemesi, 1991, s. 130). Ayrıca Genel Başkan Behice Boran on beş yıl hapse mahkûm olmuş, 1974 yılında çıkan af kanunuyla serbest kalmıştır. TİP'in kapatılması 27 Mayıs sonrasında Türkiye sol siyaseti açısından ikinci önemli kırılma noktası olmuştur. İhtilalci sosyalizme karşı, parlamenter sosyalizmin savunuculuğunu yapan TİP'in, 1969 seçimleri öncesinde seçim sisteminin değiştirilmesiyle temsil oranı zayıflamış, kapatma sonrasında da legal siyaset imkânı kalmadığı için devrimci yöntemleri savunan sol unsurlar güç kazanmıştır.

Çok partili siyasi süreçte İslamcı siyasal akım, ilk dönemde Demokrat Partive AP gibi sağ partiler içinde yer almış, Milli Nizam Partisi'nin (MNP) kurulması ile bağımsız siyasi yapı haline gelmiştir. 1969 seçimleri öncesinde AP'den adaylığı veto edilen Necmettin Erbakan, Konya'dan bağımsız olarak parlamentoya girmiş ve 17 arkadaşı ile partisini kurmuştur (Arslan, 2007, s. 20). Türkiye'de bağımsız bir İslami hareketin oluşmasında MNP küçük de olsa ilk ciddi adım olmuştur (Duman, 1999, s. 68). Kuruluşundan itibaren muhafazakâr çevrelerin partiyeye yakınlık göstermesi, hilafet ve şeriat tartışmalarının partinin ilk büyük kongresine damga vurması, rejime karşı şeriatçı tehdit algısını artırarak laiklik tartışmalarını beraberinde getirmiştir. 12 Mart Muhtırasından hemen sonra MNP'nin çeşitli il ve ilçelerdeki toplantılarında yapılan konuşmalarda, Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasa ile belirtilen lâiklik ilkesine aykırı davranışlarda bulunduğu yolunda basında yayınlanan haberler üzerine, Siyasî Partiler Kanunu'nun dördüncü kısım hükümleri çerçevesinde inceleme başlatılmıştır (Anayasa mahkemesi, 1991, s. 3). Yargıtay Başsavcılığı Milli Nizam Partisi Kapatılma Davasına gerekçe olarak; kimi parti mensuplarının il ve ilçelerde yaptıkları konuşmalar, milli nizam marşı, İslam dünyası ile iktisadi ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğine yönelik parti görüşü, gençlik kolları tarafından dağıtılan broşür, çeşitli basın yayın organlarında MNP'nin eleştirilmesine yönelik çizilmiş karikatürler yer almıştır (Dursunoğlu, 2016, s. 53). Cumhuriyet Başsavcılığı bu gerekçeleri dayanarak göstererek, MNP'nin Siyasî Partiler Kanunu'na aykırı eylemlerde bulunması ve bu eylemleri onaylar mahiyette kararlar alması sebebiyle, kapatılmasına karar verilmesini talep etmiştir. Dosya üzerinde yapılan incelemeler sonucunda, partinin Anayasa'ya aykırı hareket ettiğine, bu nedenle de kapatılmasına, Anayasa'nın 7 ve 19. maddeleri ve 648 sayılı Kanunun 111. maddesinin ikinci bendi gereğince, 20 Mayıs 1971 tarihinde oybirliğiyle karar verilmiştir (Resmî Gazete, 14.01.1972, s. 1-19). MNP Türkiye siyasetinde siyasal İslam söylemlerini etkin şekilde kullanan ilk parti olmuştur. Daha önce merkez sağ içerisinde yer alan bu yapıların bağımsız hale gelmesi, Türk demokrasisinin çoğulculuğuna katkı sağlasa da söylemlerinin rejime yönelik algılanması, sonraki dönemlerde de özellikle askerlerin tepkisini çekmeye devam etmiştir.

Demokrat Parti'nin asıl mirasçısı olma iddiasıyla 18 Aralık 1970'de AP'den kopan milliyetçi-muhafazakâr kesimin kurduğu Demokratik Parti, 12 Mart sürecinde parlamentoda üçüncü büyük parti durumundaydı. AP'nin bölünmesinde ve Demokratik Parti'nin ortaya çıkmasında; Demirel'in uyguladığı sanayiciden yana ekonomi politikalarına karşın, yerel toprak ağaları ve tüccarların haklarını korumaya yönelik talepler önemli rol oynamıştır (Çelik, 2005, s. 299). Bu bakış farklılığı ideolojik manada olmasa da politik alanda AP ile uzlaşmaz bir tutuma yol açmıştır. Dolayısıyla süreçte Demirel'in uğradığı başarısızlık, partinin Demokrat Parti mirasçısı olma konumunu güçlendireceğinden, AP ve Demirel'in iktidardan uzaklaşmasından memnun kalanların başında Demokratik Parti'nin geldiği iddia edilmiştir (Arcayürek, 1992, s. 68). Bununla birlikte muhtıra verildiğinde Demokratik Parti Genel Başkanı olan Ferruh Bozbeyle sonraki yıllarda gerçekleştirilen bir mülakatta, dönemin şartlarının muhtırayı gerektirecek bir tehlike arz etmediğini, benzer gerekçelerin daha sonraki askeri müdahalelerde de dile getirildiğini belirtmiştir (Dağı ve Uğur, 2009, s. 338).

1961 Anayasası'nın çoğulcu siyaset anlayışının ürünü olan Birlik Partisi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde belli inanç mensuplarına dayanan ilk siyasi parti olarak 17 Ekim 1966'da Alevilerin siyasal temsili amacıyla kurulmuştur. 1969 Seçimlerinde meclise sekiz milletvekili sokmayı başaran Birlik Partisi'nde, seçimlerin hemen sonrasında yapılan ikinci Büyük Kongresinde başkanlığına Mustafa Timisi seçilmiştir. Radikal Alevi partisi imajını yıkmaya çalışan Timisi, daha Atatürkçü ve sola yönelik bir söylemi ön plana çıkarmıştır. 16 Mart 1971'de, devrimci ve reformlardan yana bakış açısını vurgulayarak muhtırayı destekleyici bir açıklama yapmıştır (Bingöl, 2008, s.64,108). Bu açıklamada; anayasanın ruhuna ve Türk ordusunun niteliğine uygun haklı bir hareket olarak görülen muhtırayla, yeni bir döneme girildiği belirtilmiştir. Başlayan yeni süreç, Atatürkçü atılımların ve anayasadaki temel reformların gerçekleştirilmesi için tarihi bir fırsat olarak görülmüş, hareketin yozlaştırılmamasının herkesin görevi olduğu vurgulanarak, politik oyunlara ve siyasal çıkarlara alet olmadan, atılan adımdan geri dönmeden, tereddütlere düşülmeden, Atatürkçü ve toplumcu anlayışa sahip kişilerle siyasetin yeniden yapılandırılması talep edilmiştir. Ayrıca milli bakiye sistemine dayalı bir seçimin hemen yapılması isteği de vurgulanmıştır (Milliyet, 17.03.1971, s. 7).

16 Ekim 1958'de Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi'nin birleşmesiyle kurulan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, 1969 Kongresi sonrasında daha muhafazakâr-milliyetçi bir söylemle Milliyetçi Hareket Partisi adını almış ve amblemini üç hilal olarak değiştirmiştir (Erken, 2014, s.143).1968 Öğrenci olaylarından sonra yükselen sola ve komünizme karşı en önemli güç olan Milliyetçi Hareket Partisi, ilk günlerde gelişmelerin mahiyetini tam anlamıyla anlamaya çalışmıştır. Genel Başkan Alpaslan Türkeş, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve 1.Ordu Komutanı Faik Türün gibi sağ görüşlü bazı komutanların, ordu içerisindeki sol cuntanın böyle bir hareketine izin vermeyeceklerine güvenmiştir. Ancak Muhtıra imzalayıcıları arasında Gürler ile Batur'un bulunması endişe yaratmıştır (Öznur, 1999, s. 245). Bununla birlikte; silahlı kuvvetler içerisinde bir grubun, üniversitelerin önemli bir kısmının ve aydınların desteğini alarak güçlenen sola karşı muhtıra önemli bir geriletme yaşatmış, MHP'nin güç kazanmasında etkili olmuştur. Muhtıranın ilk günlerinde MHP yönetimi ve ülkücü camia, muhtıraya destek veren bildiriler yayımlayarak devletin içerisine sızmış solcuların temizlenmesini ve sol örgütlerin yok edilmesini talep etmiştir. Ne var ki kısa bir süre sonra, 20 Mart 1972'de, Ülkü Ocakları ve Genç Ülkücüler Teşkilatı da sıkıyönetim idaresi tarafından kapatılmıştır (Erken, 2014, s. 143).

2. 12 Mart Sonrası Siyaset

Türkiye siyasetinde 12 Mart 1971'de başlayan olağanüstü dönem, 14 Ekim 1973 Genel Seçimlerine kadar devam etmiştir. Bu dönemde partiler üstü nitelikli I. ve II. Erim, Melen ve Talu Hükümetleri kurulmuştur (Bulut, 2006, s. 75). Muhtırada, gelinen sürecin temel dinamikleri olan anarşi ile ekonomik ve sosyal huzursuzluklardan parlamento ve hükümet birlikte sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte askerler parlamentoyu açık tutarak, çözümü aynı parlamentonun içinde aramışlardır. Ancak süreç içerisinde belirleyici temel unsur olma vasfını da korumuşlardır.

Gelinen ortamın müsebbibi olarak hükümet ve parlamento görüldüğü için, muhtıra sonrasında sadece AP değil, diğer partiler de sorumlu tutulmuş, yeni hükümetin kuruluşunda bağımsız bir başbakan ve teknokratlardan oluşan bir bakanlar kurulunun oluşturulmasında askerler direktmişlerdir. Bu bakış açısı, ilerleyen süreçte meclis ve TSK arasındaki ilişkileri zora sokan sebeplerden birisi olmuştur. Nitekim 12 Eylül sürecinde askerler bu deneyimden yola çıkarak, parlamento ve siyasi partileri kapatmıştır (Batur, 1985, s. 298-299). Bu süreçte, parti aidiyeti olmayan bir başbakanın başkanlığında, iki büyük (AP ve CHP) partinin temsil ettiği teknokratlar kabinesi, sihirli formül olarak görülmüştür. Bunun için Cumhurbaşkanı Sunay, 14 Mart'ta Çankaya Köşkü'nde, AP'nin Senato ve Meclis Grup Başkanları, YTP'nin Genel Başkan Vekili, CHP, DP, MGP, MP, BP, MHP, TİP, MNP'nin ise Genel Başkanları ile bir toplantı düzenlemiştir (Milliyet, 15.03.1971, s.1). Cumhurbaşkanı Sunay başbakanlık için tarafsız ve aynı zamanda parlamento içinde seçilebilecek aday arayışına girmiştir. Bu süreçte CHP Kocaeli Milletvekili Prof. Dr. Nihat Erim, Anayasa Mahkemesi eski başkanı Lütfü Adaklı, eski İçişleri Bakanı Ragıp Üner, eski Tarım Bakanı Mehmet İzmen'in adları başbakan adayları olarak dillendirilmiştir (Cumhuriyet, 19.03.1971, s.1). Bu gelişmeler sonrasında, Nihat Erim'e, partisi CHP'den istifa etmesi koşuluyla hükümeti kurma teklifi yapılmıştır. Erim, düşünmek için izin istemiş ve İnönü'yü gelişmelerden haberdar etmiştir. İnönü'nün olumsuz yanıtına rağmen teklifi kabul etmiştir. Bu gelişmeye başlangıçta oldukça sınırlanan İnönü, Kemal Satır ve Metin Tokar'ın yaptığı telkinler neticesinde bir ölçüde yumuşamıştır (Erim, 2005, s. 964).

AP Genel İdare Kurulu 22 Mart'ta toplanarak 10'a karşı 258 oyla, Erim hükümetinin kurulmasına, gerekirse üye verilmesine karar vererek desteği resmileştirmiştir (Milliyet, 23.03.1971, s.1). AP ve CHP'nin bu dönem politikalarında belirleyici unsur, ordunun parlamenter işleyişe son vererek doğrudan müdahaleye yönelebileceği kaygısı olmuştur. Muhtıranın üçüncü maddesinin devreye sokulması tehlikesi "Demokles'in kılıcı misali" siyaset kurumu üzerinde sallanır olmuştur. Erim CHP'den istifası sonrasında Mart günü bağımsız başbakan olarak partiler üstü reform hükümetini kurmuştur (Milliyet, 26.03.1971, s.1). CHP Milletvekili Sadi Koçaş, Erim'in hükümet kurma çalışmalarında en yakın yardımcısı olmuştur (Koçaş, 1978, s. 59). Emekli Albay Koçaş'ın, ordunun üst kademelerinde geniş bir arkadaş çevresine sahip olması, Muhtıranın ardından, İnönü'nün sert bir tutum içerisine girmemesi konusunda aracılık yapmasının istenmesi bu seçimde etkili olmuştur. Bu arada hükümette yer almaları için Dünya Bankası'nda çalışan eski planlamacılar Atilla Karaosmanoğlu ile NATO Genel Sekreterinin Birinci Yardımcısı Osman Olcay yurda çağırılmıştır. Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Güven Partisi'nin desteğini alan Erim Hükümetine AP 5, CHP 3, MGP'de 1 bakanla destek vermiş, ayrıca parlamento dışından da 15 teknokrat Erim Hükümeti'nde yer bulmuştur. Hükümet kurulurken, eski bir CHP'li olan Erim'in kabinede daha çok CHP'li üyelere yer vereceği düşünülmüşse de, yeni hükümetin üyelerinin büyük çoğunluğu parti dışı isimlerden oluşmuştur. Bundan dolayı, bu hükümete "*Teknokratlar Hükümeti*" denilmiştir. Ayrıca bu kabinede sol eğilimli tanınmış ekonomistler ve bürokratlar çoğunluğu oluşturmuştur (Kongar, 1998, s. 176). Muhtıra metninde vurgusu yapılan partiler üstü bu hükümetten en önemli beklenti, ülkedeki kargaşaya son vermesi ve anayasal reformları gerçekleştirmesi olmuştur (Altuğ, 1973, s.8).

Erim'in gazetelere yaptığı, "*yanımda çok beğeneceğiniz gençlerden kurulu bir beyin takımı göreceksiniz*", açıklamasındaki beyin takımı nitelemesi, Erim kabinesinin etiketi haline gelmiştir (Altuğ, 1973, s. 35). Hedeflenen reformların, oy kaygısı taşımayan bu hükümet döneminde gerçekleşebileceğine yönelik önemli bir beklenti oluşmuştur. Bu süreçte ordunun gerektiğinde gelişmeler üzerinde etkin bir güç olarak devreye girecek olması, hükümeti güçlendiren bir faktör olarak görülmüştür (Soysüren, 2006, s. 150-151).

Koalisyonlardan oluşan I. Erim Kabinesi çok uzun ömürlü olamayacak bir yapı arz etmiş, 26 Mart 1971-11 Aralık 1971 tarihleri arasında ancak sekiz ay iktidarda kalabilmiştir. Kabinede solcular, Atatürkçü solcular, kapitalistler ve muhafazakârlar aynı anda yer almıştır. Bu yapı özellikle reformların yapılması ve anayasa değişiklikleri esnasında çatışmaları kaçınılmaz

kılmıştır (Cem, 1978:449). Erim, sağ ve sol arasında bir denge oyunu oynamasına rağmen, kısa sürede denge sağdan yana bozulmuştur (Akşin, 2017, s. 268).

3. Muhtıra Sonrası Anayasa Tartışmaları ve Devlet Teşkilatının Yeniden Düzenlenmesi

Yakın dönem Türkiye tarihinde, devlet ve siyaset hayatında yaşanan tikanıklıkların sebeplerinin, anayasaların eksikliği ve suçu olarak görülmesi yaygın bir söylemdir (Özdemir, 2008, s. 264). Dolayısıyla 1961 Anayasası oluşturulurken, gelinen noktanın müsebbibi olarak 1924 Anayasası'nın yetersizliği görülmüş, yürürlükte olduğu dönemde iktidarların sahip olduğu türden bir iktidar tekelinin yeniden yaşanmasını engelleyebilmek için, Millet Meclisi'ni başka kurumlarla denetleyecek bir anayasal düzen hedeflenmiştir. (Zürcher, 2016, s. 356). Ancak evrensel özgürlük anlayışıyla donatılan, çoğunluk prensibinden ziyade çoğulculuk anlayışını ön plana çıkararak 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde, Demokrat Parti geleneğinin bu unsurların dışında tutulması, anayasa tasarısına karşı %40'a yakın olumsuz oyun çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla başta Adalet Partisi olmak üzere merkez sağda yer alan partiler, Anayasada değişiklik taleplerini sıkça dillendirmiş, hatta bu anayasası ile ülkenin yönetilemeyeceğini savunmuşlardır. (Özbudun, 2014, s.45). Çoğunluğun baskısını engelleyici önlemler alan yeni anayasa, siyasal yaşamda alışılmış bir anlayış değildir ve AP bu yeni duruma alışmakta güçlük çekmiştir (Kongar, 1998, s. 166).1969 Seçimlerine giderken, AP bir "Anayasa İslahatı" programı oluşturarak kapsamlı bir anayasa değişikliği iradesini ortaya koymuştur. Benzer şekilde hem Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında hem de Genişletilmiş Komuta Konseyi'nde anayasanın fazla hürriyetçi olduğu, özerk kurulların uyumsuzluğu, idari yargının yetki genişliği gibi hususlar sürekli dillendirilmiştir (Tanör, 1996, s.315).

1961 Anayasasının, Türkiye'de siyaset ve demokrasi kültürü açısından önemli bir aşama olduğunu savunan kimi aydınlar ise, sorumluluğu teorik anayasadan ziyade pratiğe hâkim olan yönetim anlayışına yüklemişlerdir. En fazla dillendirilen üniversite olaylarıyla ilgili olarak, yasaların açıkça suç saydığı konularda bile bunları önleyici yaptırımların etkin şekilde uygulanmadığı savunularak, anayasanın suçlanamayacağı üzerinde durmuşlardır (Soysal, 1997, s. 84,85). Bu aydınlar, 1961 sonrası dönemde yaşanan olumsuz gelişmeleri, yeni anayasada yer alan düzenlemeleri içine sindirememiş olan demokrasi karşıtı düşüncelerin ürünü olarak görmüştür. Ayrıca, iktidar olabilmeyi hükmetmekle eş anlamlı algılayan ve yetkileri, 1961 Anayasasının getirdiği gerçek parlamenter düzenle çatışan siyasi iktidarlar, gelinen noktadan sorumlu tutulmuştur (Ayan, 2007, s. 22).

Muhtıraya kadar geçen zamanda, şikâyet konusu olan Anayasanın ilgili maddelerinin değiştirilmesi mevcut meclis aritmetiği ile mümkün olmamıştır. Yürürlükteki seçim sistemiyle, AP'nin 1965 seçimlerinde %52 oy oranıyla 240, 1969 seçimlerinde de % 46 oy oranıyla 256 milletvekilliği kazandığı dikkate alındığında, mecliste üçte iki oyla geçmesi gereken anayasa değişikliğinin imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır (TBMM, 2012, s. 475).

Başbakan Erim, güvenoyu aldıktan sonra dozu giderek artan şiddet olayları sebebiyle 26 Nisan'da on bir ilde sıkıyönetim ilan etmiş, 2 Mayıs 1971'de yaptığı bir konuşmada: "*Türkiye Anayasası birçok Avrupa ülkesinin anayasalarından daha liberal bir anayasadır. Türkiye böyle bir lüksü kaldıramaz. Anayasa'da değişiklik yapılarak temel hak ve hürriyetlerin ortadan kaldırılmasını önleyecek hükümler getirilecektir*" diyerek Anayasa'nın değişeceğinin sinyallerini vermiştir (Milliyet, 2.05.1972, s. 2). Erim'in, anayasa değişikliği eğilimine girdiği andan itibaren hükümetteki reformcu kanat olumsuz tutum takınmıştır. Erim, bu bakanların tasarımı imzalamamaları ihtimali dolayısıyla, değişiklikleri hükümet tasarısı olarak değil, parti liderleri kanalıyla meclise gönderme yolunu seçmiştir (Altuğ, 1973, s. 76). Bu uygulama daha ilk andan itibaren hükümet içerisindeki anlaşmazlığı ortaya çıkarmıştır.

1961 Anayasası ilk defa 1969 ve son kez de 1974 yılında olmak üzere yedi kez değişikliğe uğramıştır. En önemli değişiklikler ise, 1971–1973 arasında olmuştur (Gözübüyük, 2003, s. 140). 12 Mart ara rejimi döneminde 1961 Anayasası Erim ve özellikle sağ görüşlü bakanların çabaları

ile üç kez değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden birincisi siyasi partilere hazine yardımı yapılması ile ilgili, ikincisi meclis üyelerinin aylık ve ödenekleri ile ilgilidir. Ancak Anayasa'nın temel niteliğine darbe vuran asıl değişiklikler, temel hak ve özgürlükler ile özerk kuruluşlar hakkında olan değişikliklerdir (Ayan, 2007, s. 5,6). 20 Eylül 1971 tarihinde 1488 sayılı kanunla Anayasanın 11, 15, 19, 22, 26, 29, 30, 32, 38, 46, 61, 64, 89, 110, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 127, 134, 137, 138, 140, 143, 144, 145, 147, 149, 151 ve 152. maddeleri değiştirilmiştir. Ayrıca Anayasaya geçici 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 ve 20. maddeler eklenmiştir (Gözler, 2000, s. 90). Özellikle öğrenci olayları ve işçi eylemlerinin toplum düzeni üzerindeki tehdidi, anayasa değişikliği sürecinde hızlandırıcı rol oynamıştır. Erim değişikliklerin gerekçesini; hiçbir hak ve özgürlüğün, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ilkesiyle çelişmeyeceği gerçeği olduğunu ifade etmiştir. Sokağa inen şiddetin sorumlularının, sadece yirmi iki yirmi üç yaşlarındaki gençlerden ibaret olmadığını, bunları yönlendirenlerin bulunduğunu iddia etmiştir (TBMM, 2012, s. 479). Bu alandaki değişikliklerde, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına genel bir sınırlama getirilmiş ve yasal sınırlama sebepleri çoğaltılmıştır (Erdoğan, 1993, s. 167). Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, Cumhuriyetin ve genel sağlığın korunması amacı ve her bir temel hakkın ilgili maddesinde düzenlenirken, sınırlamanın alanı, getirilen özel sebepler ile genişletilmiştir (Derdiman, 2006, s. 273).

12 Mart Muhtırasına giden süreçte yaşanan işçi olayları ve sendikal faaliyetler dolayısıyla, anayasa değişikliği sürecinde en fazla daraltılan alanlardan birisi sendikal haklar olmuştur. Anayasanın 46. maddesinde yapılan değişikliklerle, sendika kurma ve sendikalaşma hakkı tüm çalışanlara değil, sadece işçilere tanınmıştır. Bu yeni yapı ile memurların sendikal hakları ellerinden alınmıştır. Bunun yanında sıkıyönetim komutanlarının iznine bağlı olarak, greve gidilmesi ve ulusal güvenlik gerekçesine bağlı olarak grevlerin ertelenmesi, sendikaların gücünü zayıflatmıştır.

Batıda sendikaların zamanla sol, sosyalist partilerle birlikte hareket ediyor olması Türkiye'de de sendikal işçilerin sosyalist partilerin doğal tabanı olarak görülmesine yol açmıştır (Yılmaz, 2010, s. 205). Bu süreçte siyasal partiler kendi uydu işçi sendikalarını oluşturma yoluna gitmiş, bu yola özellikle MHP, MSP gibi ideoloji partileri başvurmuştur. Bu tür sendikacılık işçi çıkarları için değil, sol sendikaları durdurma amacı güden sendikalaşmayı ortaya çıkarmış, bu şekilde aşırı politize olan sendikacılık anlayışı da işçi sınıfının çıkarlarında işverenler lehinde yipranmaya neden olmuştur (Doğan, 2007, s. 88,89).

1961 Anayasası hazırlanırken; DP deneyiminden hareketle, devlet gücü belirli kurumlar arasında dağıtılarak bu problem giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bu uygulama da zayıf iktidarları ortaya çıkarmış, hükümetin devlet içerisindeki etkinliğini kısıtlamıştır (Kahraman, 2007, s. 159). İktidar olup müktedir olamama olarak da açıklanabilecek bu yapının en önemli sonucu, gelişmeler karşısında hükümetlerin etkin inisiyatif kullanamaması olmuştur. Bu problemi gidermeye yönelik en önemli değişiklik, Bakanlar Kuruluna Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin verilmesidir. Kanun Hükmünde Kararname (KHK), yasama organının konu, süre ve amacı belirlediği bir yetki kanunudur. KHK, hükümetin çıkardığı, maddi anlamda kanun gücüne sahip, parlamentonun tasdiki ile şekli ve organik anlamda kanun gücünü kazanacak olan kararnamelerdir (TBMM, 2020). Bu yeni düzenleme ile kanun gibi iş gören, ancak kanun gibi çıkarılmayan KHK ile yürütmenin önünü açmak hedeflenmiştir.

Yapılan değişikliklerle, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin her birinin gensoru önergesi verebilmesi yetkisi ortadan kaldırılmıştır. Yeni düzenleme ile bu yetki, bir siyasi parti grubu adına veya en az on milletvekili tarafından kullanılabilmesi şartına dönüştürülmüştür (Derdiman, 2006, s. 273). Ayrıca üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulu'nun da aday gösterdiği, atamalarının Yüksek Hâkimler Kurulu'na yapıldığı Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur (Erdoğan, 1993, s. 168). Devlet Güvenlik Mahkemeleri, devlet aleyhine işlenen tüm suçlara bakması amacıyla oluşturulmuştur. Askeri yargı mensuplarının üye olduğu bu mahkemelerde; devletin güvenliği ve anayasal rejim aleyhinde işlenen her türlü suçlar ile ilgili olarak, sivil kişiler yargılanmıştır. Adalet Bakanının Yüksek Hâkimler Kurulu'na oy sahibi olarak

katılması sağlanmış, Anayasa Mahkemesine anayasa değişikliklerini sadece biçim yönünden inceleme yetkisi verilmiş ve son olarak da Anayasa Mahkemesi'ne doğrudan iptal davası açma hakkı TBMM'de grup kuramayan partilerden alınmıştır (Gözübüyük, 2003, s. 141,142).

Anayasa tadilatı ile askeri yargı sivil yargının aleyhine genişleyerek sivil iktidardan yeni tavizler koparmıştır. Daha önce Danıştay'a ait olan asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, yeni kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesine verilmiştir (Gözler, 2000, s. 90). Ayrıca Millî Güvenlik Kurulunun devlet içerisindeki etkinliğini arttırmaya yönelik değişiklikler yapılmıştır. Anayasa'nın ilk şeklinde Millî Güvenlik Kuruluna askerî kanattan kuvvet temsilcilerin katılacağı ibaresi yer almış, MGK'nın sadece bir danışma kurulu olduğunu belirtmek için -yardımcılık etmek üzere- şeklinde bir ibare kullanılmıştır. 1971'de yapılan yeni düzenleme ile Kuvvet Komutanlarının kurula katılımı esas alınmış, yeni metne "tavsiye eder ibaresi" eklenerek, "yardımcılık etmek üzere" ibaresi de çıkarılmıştır (Tanör, 1978, s. 54-58). Bu yeni düzenleme ile askeri üyelerin çoğunlukta olmasa bile, güç olarak etkin olduğu MGK kararlarının hükümet nezdinde bağlayıcılığı artmıştır. Ayrıca Sıkıyönetimi gerektirecek durumların kapsamı genişletilmiş ve silahlı kuvvetlerde bulunan devlet mallarının Sayıştay tarafından denetlenmesine yönelik yetkilerini sınırlayan bir gizlilik unsuru eklenmiştir. Böylece 1971 değişiklikleri sonucunda, demokratik ülkelerde görülmeyen bir uygulamayla, askerler sivil hayatın içinde ağırlıklarını daha da hissedilir şekilde arttırmışlardır.

Yine 12 Mart sonrası, askeri otorite ile sivil otorite arasındaki ilişkileri düzenleyen Yüksek Askeri Şura adında bir yapı ihdas edilmiştir. Kurul anayasayla değil, 1972 yılında çıkarılan 1612 sayılı kanunla kurulmuştur. Genelkurmay Başkanlığına yardımcı yan bir kuruluş olarak oluşturulan kurulun görevi, barış zamanı ile sınırlıdır. Başbakanın başkanlık ettiği şuranın diğer katılımcıları; Genel Kurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Donanma Komutanı ile tüm orgeneral ve oramiraller olarak belirlenmiştir (Erdoğan, 2002, s. 253). Ancak Anayasada yapılan değişikliklerle kararları yargı denetimi dışında tutulan kurul, bu yönüyle hukuk devleti ilkelerini zorlayan bir statüye kavuşmuştur.

3.1. TRT ve Üniversite Özerkliğinin Sınırlandırılması

1961 Anayasası ile özerk statü kazanan TRT'nin bu yapısı, ilerleyen dönemde en fazla tartışılan konulardan biri olmuştur. Dolayısıyla muhtıra sonrasında müdahale edilen kurumlardan birisi de TRT olmuştur. Başbakan Erim, TRT'nin başlıca vazifesini milletin bütünlüğünü sağlamak olarak tarif etmiş, yayınlarda devletin yüksek çıkarlarının göz önünde tutulması; haberlerin doğruluğunun sağlanması ve resmi olan ya da olmayan tüm kurum ve kuruluşlara karşı tarafsızlığın korunmasını sağlayacak yeni bir düzenlemenin hedeflendiğini açıklamıştır (TBMM, 2012, s. 482). Ancak TRT, 1971 Anayasa değişikliği sonrasında, DP dönemindeki uygulamaların etkisiyle oluşturulmuş ve siyasi etkilerin büyük ölçüde uzağında tutan özerk yapısını kaybetmiştir². Bu yasal düzenleme ile TRT'den yayınlarını yalnızca tarafsızlık ilkesine uygun olarak yerine getirmesi istenmiştir. Bu yeni statü ile radyo ve televizyon yayıncılığında elde edilen kazanımlar önemli bir kayıp yaşamıştır. Düzenlemede özellikle genel müdürün görevine son verilmesi usulüne ilişkin değişiklikler ile kurumun özerk yapısı tamamen ortadan kaldırılmıştır. Genel müdürü görevden alma yetkisi, sadece Bakanlar Kurulu'na verilmiş, eski metinde yer alan yönetim kurulunun yazılı görüşüne başvurulmasına yönelik ifade kanundan çıkartılmıştır. Genel müdürün atanması ve görevden alınması ile ilgili bu yeni hükümler, kurumu temsil eden ve yöneten genel müdürün, doğrudan hükümete bağımlı olması sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla takip eden dönemde hükümetler, bütçeden kuruma ayrılan ödenekleri vermeyerek veya

² "Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde yasa ile düzenlenir. Kanun, yönetim ve denetimde ve yönetim organlarının kuruluşundan tarafsızlık ilkesini bozacak hükümler koyamaz. Her türlü radyo ve televizyon yayınları tarafsızlık esaslarına göre yapılır. Haber programlarının seçilmesinde, işleminde, sunulmasında, kültür ve eğitime yardımcı görevinin yerine getirilmesinde devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli güvenliğinin ve genel ahlakın gereklerine uyulması, haberlerinin doğruluğunun sağlanması ile organların seçimi, yetki, görev ve sorumlulukları yasa ile düzenlenir. Devlet tarafından kurulan veya devletten mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı esastır" (Bkz: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa değişikliği, Resmi Gazete, 22.09.1971, No:13964.)

geciktirerek, kurum kadrolarının Maliye tarafından onayını geciktirerek, savcılıklar tarafından yapılan soruşturma ve açılan davalar yoluyla TRT üzerindeki etkilerini arttırmışlardır. Bu gelişmeler, radyo ve televizyon yayıncılığında gerilemeyi de beraberinde getirmiştir. Yönetim Kurulu'nun oluşumunda, genel müdürün göreve atanmasında ve görevden alınmasında Yönetim Kurulunun fonksiyonu tamamen ortadan kaldırılmıştır. Hükümet TRT üzerinde tek yetkili güç olmuş, siyasi otoriteye bağlı hale getirilmiştir (Şenay ve Canoruç, 2009, s. 302-304). Dolayısıyla yasada ifade edilen tarafsızlık, kurumun bu yeni yapısı ile çok da gerçekçi olmayan bir beklentidir. Çünkü siyasi iktidarın etkisine bu kadar açık hale getirilen bu kurumdan, tarafsız bir yayın beklemek, özellikle de tarafsız bir haber beklemek fazla iyimserlik olur. Bu dönem TRT yönetim ve uygulamalarına bakıldığında siyasi iktidar ile oldukça paralel bir kadrolaşma ve yayın politikası uygulandığı ortaya çıkar. Kanunda kurumla ilgili açık tarafsızlık ibaresine rağmen, TRT haberciliği iktidar ekseninde şekillenmeye ve uygulanmaya başlamıştır. Bu anlayış yıllarca devam edecek protokol haberciliğini gelenek haline getirmiştir (Can vd, 2000, s. 296). Bu dönemde TRT yalnızca Haber Dairesinin tavrı ile değil, aynı zamanda kültür ve sanat programları ile de iktidarın söylem ve ideolojisine uygun hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu yönüyle TRT, 70'li yıllarda iktidarların en önemli propaganda araçlarından birisi haline gelmiştir.

Muhtıraya giden sürecin önemli kilometre taşlarından biri olan üniversite olayları, yeni hükümetin öncelikli ele aldığı konulardan birisidir. Başbakan Erim, üniversitelerde bilimsel manada olması gereken kürsü dokunulmazlığının kötüye kullanıldığını ve buna engel olunacağını ifade etmiştir (TBMM, 2012, s. 481). 1488 sayılı Kanun da yapılan değişiklikle, üniversitelerle ilgili hükümleri içeren 120. madde önemli değişikliğe uğramıştır. Üniversitelere uygulanan özerklik esasının, devletin gözetim ve denetimini kaldırmadığını vurgulamak üzere yeni hükümler konulmuştur. 12 Mart Muhtırası öncesinde, yetkili makamların yaşanan bazı olaylar karşısında tereddüde düştükleri göz önünde bulundurularak, üniversite binalarında ve eklerinde suçların ve suçluların kovuşturulacakları hükmüyle tereddütleri gidermek hedeflenmiştir. Anayasanın ilgili hükmüyle, üniversite öğretim üyelerinin, özel durumlarda üniversite dışındaki makamlarca da görevlerinden uzaklaştırılabilecekleri kabul edilmiştir. Üniversiteler arasında ihtiyaca göre öğretim üyeleri ve yardımcılarının sağlanması, öğrenim ve öğretimin kalkınma plânı ilkelerine göre düzenlenmesi gerektiği gibi hususların kanunla düzenleneceği açıklanmıştır. Ayrıca 120.maddenin son fıkrasında, üniversitelerle onlara bağlı fakülte, kurum ve kuruluşların idaresine, hangi durumlarda Bakanlar Kurulunca el konulacağı ve bundan sonra yapılacak onama işlemine açıklık getirilmiştir (Tikveş, 1977, s. 39). Değişiklik sonrasında ilk göze çarpan, metinden idari özerklik kavramının çıkarılmasıdır. Yeni düzenleme ile üniversitelerde yaşanabilecek asayiş problemlerine güvenlik güçlerinin daha kolay müdahale edebilmesi hedeflenmiştir. Oluşturulan bu yeni yapısıyla üniversiteler, devletin daha doğrusu iktidarın gözetimi ve denetimi altına sokulmuştur (Soysal, 1997, s. 121).

Sonuç

Altmışlı yılların sonunda hızlanan siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlık muhtıranın temel gerekçelerini oluşturmuştur. Dolayısıyla muhtıra sonrası uygulamaların temel hedefi, bu zafiyetleri ortadan kaldıracak hukuki ve siyasi bir dönüşüme odaklanmıştır. Bu da anayasa değişiklikleri ve parti kapatmalarla sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 12 Mart Muhtırası; sivil siyasete darbe vurarak, 1961 Anayasası'nın vesayetçi yapısını daha da güçlendirmiş, özgürlükçü yapısını ise büyük ölçüde daraltmıştır. TSK'nın sivil siyasete yönelik güvensizliği, teknokrat ağırlıklı iktidarların çözüm yolu olarak görülmesine neden olmuş, ancak bu iktidarların kendi içerisinde bir uzlaşma sağlayamamaları, beklenen reformların başarısızlığında temel etken olmuştur. Sivil siyaset mensupları bu ara rejim sürecini kısır çekişmelerle geçirmiş, askerinin devlet erki içerisindeki etkisini sürekli üzerinde hissetmiştir. Bunların yanında 12 Mart Muhtırasının temel gerekçelerinden biri olan partiler arası çatışma, hukuksal ve siyasi tüm değişikliklere rağmen ortadan kaldırılamamıştır. Bunun temel sebebi ise uzlaşmadan ziyade çatışma kültüründen beslenen politik yapının, kendini dönüştürme noktasında yeterli çabayı sarf etmemesidir. Sosyal değişimi ve kitlelerin taleplerini aceleci ve ideolojik bakış açısından kurtarmadan yapılan

tahliller, toplumsal açıdan yanlış teşhislere ve devamında da yanlış tedavilere sebep olmuştur. Kitlelerin ortaya koyduğu taleplerin tümünde yabancı güçlerin parmağını aramak, devleti korumak adına en temel insan haklarını görmemezlikten gelmek ve devleti korumaya yönelik her adımı makbul saymak, hukuk devleti ilkesini zayıflatmıştır.

Muhtıra merkez sağ hükümete karşı verilmiş olmasına ve süreçte askeri kanat ile merkez sağ arasında bir ittifak olmamasına rağmen, muhtıra sağ partilerin konumunu güçlendirmiştir. Sağ partiler tarafından uzun süredir talep edilen ancak başarısız olan anayasa değişikliği paketi, bu ara rejim döneminde gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında asayiş ve güvenliği sağlamaya yönelik sıkıyönetim uygulamalarıyla sol unsurlar zayıflarken, devletin yanında saf tutan sağ unsurlar güç kazanmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında, 1968 Öğrenci Olayları ile hız kazanan devrimci sol hareketlerin, doğrudan rejime ve devlete yönelik görülmesi önemli rol oynamıştır.

Yaklaşık üç yıl süren ara rejim döneminde yapılan anayasa değişiklikleri, devletin etki alanını genişletirken, bireyin özgürlük alanını büyük ölçüde daraltmıştır. Yürütmenin etkinliğini arttırmaya yönelik olarak, özerk kurumların bu yapısı ortadan kaldırılarak daha kontrollü bir demokratik düzen amaçlanmıştır. Bu değişiklikler ise devletin birey ve toplum üzerindeki kontrolünü ve yetkisini arttırmıştır. Ayrıca askerlerin devlet mekanizmasında daha etken hale getirilmesi ve askeri yargının alanının genişletilmesi, sivil siyaset üzerinde askeri vesayet devrimine imkân sağlamıştır. 27 Mayıs Darbesi, ordunun sivil siyasal alana müdahalesini başlatmış, 12 Mart Muhtırası ise ordunun devlet teşkilatı içindeki etkinliğini ve dokunulmazlığını güçlendirmiştir.

Muhtıra sonrası devlet örgütlenmesinde yaşanan dönüşüm, amaçlanan daha etkin devlet örgütlenmesini gerçekleştirilememiştir. Silahlı Kuvvetlerin yönlendirmesiyle kurulan hükümetler, yaşanan karışıklıkları gidermek ve toplumsal muhalefet güçlerini bastırabilmek için çaba sarf etse de, gelişmeler buna engel olmuştur. Bu süreç, siyasal-toplumsal kargaşaya ve kargaşayı arttırırken, atılmışların sonunda sisteme karşı muhalif söylemlerin arttığı sol örgütlenmeler daha da yoğunlaşmıştır. Muhtıra sonrasında özellikle AP ve CHP'nin verdiği destekle iktidara gelen hükümetler yine bu siyasal yapıların siyasal manevraları ile iktidardan düşürülmüşlerdir. 1973 Seçimleri sonrasında ara rejim tasfiye edilmiş olsa da özellikle Türk siyasetinde yaşanan parçalanma, belli kesimlerin legal siyasetten dışlanması, toplumsal ve ekonomik dönüşümün yarattığı sıkıntılar, 12 Eylül 1980'de askerler için yeni bir darbenin gerekçeleri olmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2007). *Demokrasi sürecindeki Türkiye (1945–1980)*, (3. Baskı), (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2017). *Kısa Türkiye tarihi*, 22. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyaz, D. (2002). *Askeri müdahalelerin orduya etkisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altuğ, K. (2010). *Genelkurmay'ın ışıkları söndü*, Ankara: İsim Yayınları.
- Altuğ, K. (1973). *12 Mart ve Nihat Erim olayı*, Ankara: Yedi Gün Yayıncılık.
- Anayasa Mahkemesi. (1991). *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı:9, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Arcayürek, C. (1985). *Çankaya'ya giden yol*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (1992). *Demirel dönemi 12 Mart darbesi 1965–1971*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Arslan, A. (2007). 1950'den 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine, genel seçim sonuçları temelinde Türkiye'nin siyasal yapısı, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4 Sayı:1, 1-29.
- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e kriz kısılcındaki Türk Siyaseti ve 1978–1979 CHP Hükümeti*, Ankara: De ki Basım Yayın Ltd. Şti.

- Ayan, S. (2007). Siyasi yapılanma sürecinde 1961 ve 1982 Anayasası, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 1-24
- Batur, M. (1985). *Anılar ve görüşler: üç dönemin perde arkası*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bingöl, B. (2008). *Türk siyasal yaşamında Birlik Partisi-Türkiye Birlik Partisi*, (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Birand M.A., DüNDAR C. ve ÇAPLI B. (2008). *12 Mart ihtilalin pençesinde demokrasi*, 9. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bulut, S. (2006). *Muhtıra sonrası demokratikleşme hareketine örnek model olarak 1973 genel seçimleri*, (Doktora tezi) Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan günümüze ordu-siyaset ilişkileri, *History Studies*, Sayı 3, 1-23.
- Can, A, Fidan, M ve Kazaz, M. (2000). Kamu ve özel televizyonlarda habercilik anlayışı TRT ve Inter-star üzerine bir çalışma, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:6, 277-297.
- Canoruç, M.Ş. (2009). Anayasal kurum olan TRT'nin özerkliği, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*,8(27), 293-322.
- Cem, İ. (1978). *Tarih açısından 12 Mart*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Cumhuriyet, 19 Mart 1971.
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin demokrasi tarihi: 1950'den günümüze*, (4. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çelik, V. (2005). 12 Mart ara döneminde siyasi partiler, *Liberal Düşünce*, Sayı:40, 283-309.
- Dağı, İ. Ve Uğur, F. (2009). *Yalnız demokrat Ferruh Bozbeyli kitabı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Derdiman, R.C. (2006). *Anayasa hukukunun genel esasları ve Türk anayasa düzeni*, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Doğan, İ. (2007). Çok partili dönem ve Türkiye'de sivil toplum, (1945-2000), *Kamu Hukuku Arşivi*, 10(2), 83-97.
- Duman, D. (1999). *Demokrasi sürecinde Türkiye'de İslamcılık*, Dokuz Eylül Yayınları.
- Dursunoğlu, İ. (2016). Türk siyasi hayatında merkez-çevre ikilemi: Milli Nizam Partisi (MNP) örneği, *International Journal of Academic Value Studies*, 2 (2), 48-55.
- Dünya, 15 Mart 1971.
- Erdoğan, M. (1993). *Liberal toplum liberal siyaset*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, M. (2002). *Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türk anayasa düzeni içindeki yeri, anayasa ve özgürlük*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Erim, N. (2007). *12 Mart anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*, (Hazırlayan: Ahmet Demirel), Cilt 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erken, A. (2014). Örgüt ve strateji:1965-1980 arasında Milliyetçi Hareket Partisi, *İnsan ve Toplum*, Cilt: 4 / Sayı: 7,135-162.
- Esmer, G.T. (2008). Propaganda, söylem ve sloganlarla ortamın solu, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(3), İzmir, 69-85.
- Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (2003). *Anayasa hukuku*, (12.Baskı), Ankara: Turhan Kitabevi.

- Hale, W. (1996). *Türkiye’de ordu ve siyaset*, (Çeviren: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul.
- Kahraman, M. (2007). Fonksiyonları itibariyle Türkiye’de cumhurbaşkanlığı ve cumhurbaşkanlığı tartışmaları, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (19), 149-166.
- Kayalı, K. (2005). *Ordu ve siyaset: 27 Mayıs–12 Mart*, (3.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Keskin, Y.Z. (2011). *27 Mayıs 1960 askeri darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası’nın Türk devlet teşkilatı ile siyaset hayatına etkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış doktora tezi), Erzurum.
- Kocaş, S. (1978). *12 Mart anıları*, İstanbul: Cem-May Dağıtım.
- Kongar, E. (1998). *21. Yüzyılda Türkiye*, (6.Basım), İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Laçiner, Ö. (1975). 12 Mart Üzerine, *Birikim*, Sayı:8, Ekim 1975.
- Milliyet, 13 Mart 1971.
- Milliyet, 15 Mart 1971.
- Milliyet, 17 Mart 1971.
- Milliyet, 23 Mart 1971.
- Milliyet, 26 Mart 1971.
- Milliyet 14 Nisan 1971.
- Milliyet, 2 Mayıs 1971,
- Milliyet, 20 Mayıs 1971.
- Özbakan, H. (1989). *Silahlı kuvvetler hukuk rehberi*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özbudun, E. (2004). *Türk anayasa hukuku*, Ankara: Yetkin Basım Yayım Dağıtım.
- Özdemir, H. (2008). *Siyasal tarih (1960–1980), çağdaş Türkiye 1908–1980 Türkiye tarihi:4*, (Ed. Sina Akşin), (10.Basım), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Öznur, H. (1999). *Ülkücü hareket CKMP’den MHP’ye*, C.1, Ankara: Alternatif Yayınları.
- Resmi Gazete. (1972). *Milli Nizam Partisi’nin Anayasa Mahkemesi Tarafından Kapatılma Kararı*, 14 Ocak, Sayı: 14072.
- Resmi Gazete. (1971). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklennesi Hakkında Anayasa Değişikliği*, 22.Eylül, Sayı:13964.
- Sakallıoğlu, Ü.C. (1993). *AP-ordu ilişkileri–bir ikilemin anatomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Soysal, M. (1997). *100 Soruda anayasa’nın anlamı*, (11. Baskı), İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Soysüren, A.H. (2006). “12 Mart döneminde Nihat Erim hükümetleri,” (Yüksek Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Sunay, C. (2017). 27 Mayıs’tan 12 Mart’a Süleyman Demirel, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(12), 23-36.
- Tanör, B. (1978). *12 Mart rejimi anayasa değişiklikleri*, Kanuni Esasi 100.Yılı Armağanı, İstanbul: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*,4. Baskı, İstanbul: Afa Yayınları,
- Tercüman, 5 Eylül 1972

Türkiye Büyük Millet Meclisi, (2020). *Sorgu tutanakları*.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, (2012). *Ülkemizde demokrasiye müdahale eden tüm darbe ve muhtıralar ile demokrasiyi işlevsiz kılan diğer bütün girişim ve süreçlerin tüm boyutları ile araştırılarak alınması gereken önlemlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu raporu*. Cilt 1, Ankara.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, (1971). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem: 3, Cilt: 12, Toplantı:2, 70. Birleşim.

Tikveş, Ö. (1977). Anayasada on beş yıllık dönemde (1961 — 1976) yapılan değişiklikler ve ekler, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 1-39.

Yılmaz, E. (2010). Türkiye’de işçi sendikalarının siyasal ve sosyolojik özellikleri üzerinden tarihsel süreç içinde değerlendirilmesi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 195–207.

Zürcher, E.J. (2016). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*, (33. B.), İstanbul: İletişim Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Yayın Geliş Tarihi (Submitted): Temmuz/July-2020 |Yayın Kabul Tarihi (Accepted): Kasım/November-2020

Dünden Bugüne 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Etkinlikleri

April 23 National Sovereignty and Children's Day Events from Past to Today

Prof. Dr. Meryem AKOĞLAN KOZAK¹, Yüksek Lisans Öğr. Dilek MUTLU²

Öz

Bu çalışmada, başlangıçtan bu yana 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kapsamında yapılan etkinliklerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, 100 yıldır kutlanan ve Dünyada ilk çocuk bayramı olan 23 Nisan etkinliklerine farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. Bayram kapsamında gerçekleştirilen etkinliklerin belirlenmesi, bu bayramın bir turizm değeri olarak değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Derleme niteliğinde olan bu çalışmada bilgilerin toplanması için tarama yöntemi kullanılmıştır. Taramalar, 23 Nisan Bayramı ve tarihçesi ile ilgili kitap, arşiv, gazete, web sayfası, sosyal medya ve makalelerin incelenmesi şeklinde yapılmıştır. Bu süreçte özellikle 23 Nisan kapsamında yürütülen etkinliklere bakılmıştır. Taramalar 10 Mart ve 12 Mayıs 2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Yapılan taramalar sonucunda; 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı başlangıçta ulusal olarak yürütülen, sonrasında ise uluslararası çapta yürütülen bir Mega etkinlik haline gelmiştir. Bu bayram kapsamında yapılan etkinlikler, diğer birçok festival, şenlik ve şöenlerde yapılanlardan daha fazla çeşitlilik, ziyaretçi sayısı, gelir sağlama ve ulusal-uluslararası yayılım gösterme gibi artı değerlere sahiptir. Ayrıca, bu bayram önemli bir insan hareketliliği ve tanıtım sağlamakta ve birçok insan bu vesileyle bir araya gelmekte ve birbirlerini ve ülkelerini hatta yörelerini tanıtmaktadır. Bu yönleri ile bu Bayram bir turistik etkinlik olarak ve etkinlik turizm çeşidi olarak dikkate alınabilir.

Anahtar Kelimeler: 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, turizm, etkinlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In this study, it is aimed to determine the activities carried out within the scope of 23 April National Sovereignty and Children's Day since the beginning. It is also trying to bring a different perspective to the April 23 events, which have been celebrated for 100 years and are the first children's festival in the world. Determining the activities carried out within the scope of the festival is important in terms of evaluating this festival as a tourism value. In this review study, scanning method was used to collect information. The scans were made in the form of examining books, archives, newspapers, web pages, social media and articles related to April 23 and its history. In this process, especially the activities carried out within the scope of April 23 were examined. Scans were conducted between 10 March and 12 May 2020. As a result of the scans, April 23 National Sovereignty and Children's Day became a mega event that was conducted nationally and then internationally. In addition, this festival provides significant human mobility and promotion, and many people come together on this occasion and introduce each other and their country, even their region. With these aspects this Holiday can be considered as a tourist event and as a type of event tourism.

Keywords: April 23 National Sovereignty and Children's Day, tourism, events

Paper Type: Research

¹Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, mkozak@anadolu.edu.tr.

²Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, dilek-mtlu@hotmail.com.

Giriş

Etkinliklerin tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. Organize edilen ilk etkinliklerin izlerinin, antik dönemine kadar dayandığı görülmektedir. Bilinen ilk etkinlik Yunan Tanrısı Zeus'un onuruna düzenlenen antik olimpiyat oyunlarıdır (Masterman, 2004, s. 9; Tuna ve Akpınar, 2018, s. 265). Anadolu'da ise bilinen en eski etkinlik bir efsane olan ve M.Ö. 4000 yıllarında Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinde bulunan Suçukan Mağarası'nın önünde gerçekleştirilen Marsyas ve Apollon arasında yapılan müzik yarışmasıdır (Demiralp, 2014, s. 90; Hürriyet, 2017). Buna ek olarak kazılar sonucunda kanıtlanabilmiş en eski etkinlik, ise Göktürk uygarlığından bu yana yapılan deve güreşidir (Aydın, 2011, s. 55). Başlangıç yıllarında dini ve sportif amaçlarla yapılan etkinliklerin yıllar içerisinde amaçları değişmeye başlamış, zamanla toplumsal yaşamda spor, iş, eğitim, din, sanat ve kültür amaçlı etkinliklere yönelik talepler artmaya başlamıştır. Etkinlikler yapılış amaçlarına göre çok farklı adlar altında yapılmaktadır. Amaçlarına göre bazı etkinlik çeşitleri festivaller, kongreler, şenlikler ve bayramlar olarak sıralanabilir. Etkinlikler ayrıca, ölçeklerine ve temalarına göre olarak da gruplandırılmaktadır (Jago vd., 1998; Getz, 2008; Allen vd., 2011; Van Der Wagen, 2001). Ölçeğe göre etkinlikler; mega, hallmark, büyük ve yerel etkinliklerdir (Allen vd., 2011, s.29). Temalarına göre etkinlikler ise kültürel etkinlikler, sanat ve eğlence etkinlikleri şeklinde sınıflandırılabilmektedir (Quinn, 2009, s. 5). Bayramlar ise alan yazında festivaller ve şenlikler kapsamında yer alırken, ülkemizde ise bir etkinlik çeşidinden ziyade bir kültürel olay ya da kutlama olarak kabul görmektedir. Bayramlar dini ve milli olmak üzere iki genel sınıfa ayrılırken; özellikle milli bayramlar, içinde birçok faaliyetin yer aldığı bir şenlik ve gösteriler şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu bayramlardan biri de bu yıl 100. kez düzenlenen 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları çerçevesinde, birçok etkinliğin gerçekleştirilmesi, milli coşkuyu artırması, ülkemizin yurt dışında tanıtımının yapılması, ülke içinde ve dışından gelen ziyaretçilerle bir hareketliliğe neden olması ve yapıldığı şehirlere ekonomik, sosyal katkılar sağlaması yönüyle adeta bir Mega etkinliktir. Bu bayram aynı zamanda uzun soluklu, uluslararası tanıtımı olan ve ilk çocuk dostu niteliğe sahiptir. Bu bayramı, salt tarih ve kültürel bir değer olarak görmek ve bu kapsamda ele almak ilk etapta doğru bir bakış açısıdır. Ancak bu manevi değer yanında, bir etkinlik turizmi değeri olarak ele alınması da mümkündür. Çünkü bayramlar da diğer etkinlikler gibi yapıldığı yere ekonomik, sosyalleşme ve kültürel etkileşim yönüyle farklı katkı sunmaktadır. Fakat bugüne kadar yapılan araştırmalara bakıldığında, festivaller, kongreler, anma günleri ve fuarların turizm kapsamında değerlendirildiği görülürken, Bayramların ve 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının turizm kapsamında ele alındığı bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada ise 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın etkinlik turizmi kapsamında düşünülmesi için bir farkındalık yaratılmaya çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle, buradaki amaç, bu bayrama bir turizm değeri olarak kurumların ve araştırmacıların dikkatini çekmektir. Bunun sağlanabilmesi için öncelikle bu Bayram kapsamında başlangıç yıllarından bu yana yürütülen çok çeşitli etkinliklerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Gerçekleştirilen Bayram etkinliklerinin bilinmesi bu Mega etkinliğin daha iyi açıklanmasına yardımcı olurken; etkinlik turizmi ile ilişkisinin kurulmasını da kolaylaştıracaktır.

Çalışma konu ile ilgili bilgiler detaylı alan yazın taramaları ile elde edilecektir. Bu amaçla kitap, makale, arşiv belgeleri ve çeşitli elektronik belgeler taranacaktır. Bilgilerin sunumunda, öncelikle çocuk ve çocuk bayramlarının felsefesi ortaya koyulurken; sonrasında bu kapsamda yapılan çeşitli etkinliklerin başlangıçtan bu yana yıllar itibarıyla bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Çocuk ve Çocuk Bayramları

Türk Dil Kurumu (TDK), bebeklik ve erginlik dönemleri arasında bulunan ve gelişme sürecinde olan kişiyi "çocuk" olarak tanımlamaktadır (TDK, 2019). Çoğunlukla, bebekliğin sona

erdiği 18. ay ile ergenlik dönemi olarak nitelendirilen 12-14 yaşlarına kadar sürdüğü düşünülür. Diğer taraftan, çocukluk dönemi üst sınırının 12 ya da 25 yaş olabileceği görüşleri de mevcuttur (Önal, 2014, s. 19). Literatürde bebeklik dönemi, daha kesin bir kavramken; çocukluk dönemi daha çok sosyokültürel bir kavramdır. Dolayısıyla, diğer sosyokültürel kavramlar gibi toplumsal değerlere, normlara göre farklılık gösterebilmektedir. Bazı toplumlarda “çocuk” olarak tanımlanabilen bir yaş, bazı toplumlarda “yetişkin” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla yaş sınırı, zamana, toplumların gelişmişliklerine ve toplumsal algıya göre farklılık gösterebilmektedir. Bir çocuğun büyümesi, eğitimi ve gelişmesi için gerekli olan sürenin uzaması, çocukluk dönemine ilişkin yaş sınırının da artmasına neden olabilmektedir (Günöz, 2007, s. 4).

Tarihsel olarak bakıldığında çocukluğun, Batı’da 16. yüzyılda orta sınıf tarafından ortaya çıkarıldığı görülmektedir (Postman, 1995, s. 8). Anadolu’ya bakıldığında ise çocukluk kavramının daha eskiye uzandığı görülmektedir. Konya’nın Çumra ilçesi yakınlarında bulunan Çatalhöyük’te yapılan arkeolojik çalışmalarda M.Ö. 7400-6200 yıllarından kalma oyuncaklar bulunması bunun bir göstergesi olmuştur (Begiç, 2017, s. 17). Batı ülkelerinde çocukların kendilerine ait oyuncak, öykü, müzik ve resim sahibi olmaları 17. yüzyıl itibariyle mümkün olmuştur. Böylelikle, çocuklar, yetişkinlerden ayrılarak; farklı etkinlikler benimsemişlerdir (Önal, 2014, s. 20). Günümüz çocukluk anlayışı, 19. yüzyıl ortalarına kadar gelişerek toplumsal bir olgu haline gelmiştir. 19. yüzyılın bitmesiyle beraber, sosyoekonomik sınıflamalarda kullanılan hem toplumsal hem de biyolojik bir kategori olarak kullanılmaya başlanmıştır (Güler, 2009, s. 12). Bu değişimde, yaşanan ekonomik, sosyal ve sağlıkla ilgili gelişmeler rol oynamıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, çocuk ölümlerinin azalması, toplumdaki aile rolünün ve yapısının değişmesi, orta kademe de yer alan toplumsal sınıfın gelişmesi ve insanların kendilerine ayırdıkları zamanın artması bu gelişmelerdendir. Çocuk kavramı 20. yüzyıla gelindiğinde, toplumun geleceğine yön veren birey olarak görülmeye başlanmıştır. “Çocuk yüzyılı” olarak isimlendirilen bu dönem, psikolog, hukukçu, eğitimci ve filozof gibi farklı bilim dallarından kişilerin çocuklar üzerinde çalıştıkları bir dönem olmuştur (Önal, 2014, s. 21). Çocuk hakları kavramı, yine bu dönemde gündeme gelmiş bir kavramdır. Çocuk hakları konusunda yapılan ilk çalışma, Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi olup, 1924’te Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1948 yılında kabul edilmiş, ancak çocuk hakları ve özgürlüklerine gereği kadar yer verilmediği düşünülerek, çocuklara özgü ayrı bir sözleşme hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar sonucu, 1959’da, “Çocuk Hakları Sözleşmesi”, 78 ülkenin temsilcilerinin yer aldığı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda oybirliğiyle kabul etmiştir. 1989’da güncel bir uluslararası sözleşmeye gerek duyularak “Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Çocuk Hakları Sözleşmesi” hazırlanmış ve 1990’da 61 ülke tarafından kabul edilmiştir. Aynı sözleşme, 1994 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da onaylanmıştır (Aral ve Gürsoy, 2001, s. 27). Resmi Gazetede 27 Ocak 1995 tarihinde yayınlanmış, 4058 sayılı yasa ile iç hukuk kuralına dönüşmüş ve Türkiye’de de uygulanmaya başlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 1995).

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin ardından çocuklara özel bir gün belirlenmesi ile ilgili görüşler başlamıştır. Bakıldığında, ilk Çocuk Bayramı 1857 yılında Chelsea, Massachusetts’teki Rahip Dr. Charles Leonard tarafından Haziran’ın ikinci pazar günü olarak başlatılmıştır. Ancak daha sonra Gül Günü olarak kutlanmıştır. 1925 yılında, Dünya Çocuk Refahı Konferansı sırasında Cenevre’de 1 Haziran’ın Uluslararası Çocuk Bayramı olarak kutlanması önerilmiştir. Ardından BM Genel Kurulu Dünya Çocuk Bayramı’nın, Çocuk Hakları Bildirgesi’ni anmak maksadı ile 20 Kasım’da “Çocuk Günü” olarak kutlanmasını kabul etmiştir (Mezkit, 2019, s. 204). Ancak bazı ülkeler kendi belirledikleri günlerde Çocuk Günü’nü kutlamakta ve bu doğrultuda bazı şenlikler düzenlemektedir. Bu amaçla farklı ülkelerdeki uygulamalara bakıldığında, bu konuyu tek bir gün veya tarihte olmadığı dikkat çekmektedir. Tayvan’da 1990 yılından bu yana resmi olarak kutlanan “Çocuk Bayramı” (4 Nisan) ve Temmuz, Ağustos ayında kutlanan çocuk festivalleri (Lu, 2011; CIOFF, 2020; Wikipedia, 2020), Almanya’da 1990 yılından bu yana kutlanmaya başlayan (20 Eylül) “Evrensel Çocuk Günü” (Nationaltoday, 2020), Meksika’da, 1925 yılından beri her yıl kutlanan (30 Nisan) “Çocuk Bayramı” (Notimerica, 2020), Nijerya’da 1964 yılından bu yana her

yıl (27 Mayıs) kutlanan “Çocuk Bayramı” (Wikipedia, 2020), Kanada da resmi olarak kutlanan (20 Kasım) “Dünya Çocuk Günü” (Childrensfestival, 2020) ve 1978 yılından bu yana Mayıs’ın son Pazartesi günü başlayan ve 1 hafta süren Vancouver Uluslararası Çocuk Festivali (Burley & Imbert, 2009, s. 196). Avustralya’daki Ekim ayının dördüncü çarşamba günü yapılan çocuk etkinlikleri (Archive, 2016) bu bayramlara örnek olarak verilebilir.

Türkiye’de çocuk bayramı fikri, 20.yüzyılda Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, kötü olan çocuk şartlarına bir dikkat oluşturmak ve çocukları korumak için bir takım kurum ve kuruluşlar tarafından gündeme getirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Fuad Bey’in öncülüğünde kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti’dir. Bugünkü adı Çocuk Esirgeme Kurumu olan cemiyet 1908 yılında Kırkkale’de kurulmuştur. 20. Yüzyılın başından beri İstanbul ve Kırklareli’nde kurulum ve faaliyet çabalarına girmiş, Kurtuluş Mücadelesi boyunca da savaşta şehit düşen ailelerin kimsesiz çocuklarına yardım etme amacıyla 30 Haziran 1921’den itibaren Ankara’da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti olarak varlık bulmuştur. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı bu cemiyetin öncülüğünde 1922 yılında Ankara’da yapılan ilk kutlamalarla başlamıştır (Cantürk, 2018, s. 30). Mustafa Kemal Paşa’nın da bu faaliyetlere destek vermesi ile 23 Nisan, 1925 yılında “Çocuk Günü” olarak 1926 yılından itibaren “23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı” yanına “Çocuk Bayramı” tabiri de eklenmiştir (Özçelik, 2011, s. 266).

2. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Etkinlikleri

Ülkemizde, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı’na 1926 yılından sonra “Çocuk Bayramı” olarak kutlanmaya başlanmıştır. Bu tarihten itibaren kutlanan bu bayram her ne kadar bir toplumsal mesaj içerse de çocuklar ve diğer katılımcılar için bir bayram, şenliktir. Bu nedenle bu çalışmada, bu bayramların etkinlik yönü ile ele alınması planlanmıştır. Başlangıç döneminden bu yana bu bayramlar kapsamında hangi etkinlikler yapıldı, çocuklar nasıl katıldı ve eğlendi? Temel sorusundan hareketle, günümüze kadar yapılan kutlamalar değerlendirilmiştir.

1927 yılında ilki kutlanan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı sırasında gerek Himaye-i Etfal Cemiyeti gerekse Mustafa Kemal Paşa ve Başvekil, yarının sahipleri olan çocuklara büyük bir alaka göstermiş ve çocuk gününün bir bayram havası içinde kutlanması için özel çaba sarf etmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa otomobillerinden birini törenlerde çocuklara ayırmış ve Cumhurbaşkanlığı bandosunu çocuk sarayında, çocuk bayramı için görevlendirmiştir. Himaye-i Etfal “Şimdiye kadar Türk çocukları, devletin üst düzey yöneticilerinin hiçbirinden bu derece şefkat ve sahiplenme görmediklerinden bu saadete nail olan çocuklarımız ne kadar övünse ve sevinse yeridir.” ifadeleriyle Mustafa Kemal Atatürk’ün çocuklara ve Çocuk Bayramı’na verdiği önemi ve desteği dile getirmiştir (Hakimiyeti Milliye, 1927, s. 1). Mustafa Kemal Paşa, daha sonra 23 Nisan’da düzenlenen Himaye-i Etfal balosuna katılarak cemiyete ve çocuklara karşı sevgisini ortaya koymuş; baloda 10 bin lira yardım toplanmıştır (Gürbüz Türk Çocuğu, 1927, s. 1). Aynı yıl, İstanbul’da Taksim, Beyazıt, Barbaros meydanlarında çok parlak kutlamalar yapılmıştır.

Bayram dolayısıyla Ankara ve İstanbul’da her tarafa Türk bayrakları asılmıştır. Buna ek olarak resmi kurumlar tatil edilmiş ve gece de sokaklar elektrik lambaları ile aydınlatılmıştır. Çocuklar bayramda geçit töreni yapıp spor yarışları ile eğlenmiş aynı zamanda da Himaye-i Etfal’e yardım toplamak için rozet alınması için caddelerde yürüyerek rozet dağıtmışlardır. Rozet dağıtımıyla cemiyete önemli miktarda yardım toplanmıştır (Vakit, 1927, s.1).

1928 yılında, daha önce sadece iki şehirle sınırlı olan kutlamalar, Türkiye’nin diğer illerine de yayılmaya başlamıştır. Bayram, Ankara’nın ve İstanbul dışındaki, İzmir, Samsun, Sivas, Mersin, Adapazarı, Bursa, Edirne, Kütahya gibi illerde de Resmi tatil ve özel merasimlerle kutlanmaya başlanmıştır (Akşam, 1928, s.1). Gerçekleştirilen kutlamalarda, çocuklar bayramın yapılacağı hükümet meydanlarında toplanarak, şiir okuma, bando eşliğinde resmigeçit, halk oyunları gösteri gibi etkinliklerde bulunmuşlardır.

Çocuk Bayramı 1929 yılına gelindiğinde “Çocuk Haftası” adıyla yedi güne çıkarılmıştır (Cantürk, 2018, s.13). Çocuk Haftası etkinlikleri kapsamında okullar tatil edilmiş ve bu sayede tüm öğrenciler kutlamalara katılabilmektedir. Bir haftaya çıkarılan 23 Nisan kutlamalarını Himaye-i Etfal Cemiyetinin tek başına yetiştiremeyeceği düşünüldüğünden, bu yılın kutlamalarının genel organizasyonu Türk Ocaklarına verilmiştir. Çocuk Haftasıyla ilgili hazırlıklar Türk Ocakları Genel Merkezi'nde 1 Nisan 1929 tarihinden itibaren yapılmaya başlanmıştır.

Türk Ocakları çocuk haftası için çeşitli etkinlikler düzenleyerek çocukların eğlenmesini sağlamıştır. Buna ek olarak konferanslar verilerek annelere çocuk bakımı eğitimleri düzenlemiştir. 1929 yılında bu etkinlikler kapsamında meme çocuğu, mama çocuğu ve oyun çocuğu çağlarındaki çocuklar arasında “Gürbüz Çocuk Yarışması” da yapılmıştır. Türk ocağı İstanbul için de bir haftalık program hazırlamıştır. Programda 3 gün müsamereler, 4 konferans ve bir balo düzenlenmiştir. Müsamereler ve balo tamamen çocuklar tarafından hazırlanmıştır (Cumhuriyet, 1929, s.1). Bu tarihten itibaren çocuklar bu bayram kapsamında artık bir hafta süreyle kutlama yapacaklardır.

1929 yılında yapılan 23 Nisan etkinliklerinde dikkat çeken en önemli gelişme, Ankara'daki törenlere Türkiye'nin değişik yerlerinden çocukların katılımı olmuştur. Bu amaçla Ankara'ya gelen öğrencileri Ankaralı kız ve erkek öğrenciler evlerinde misafir etmişlerdir (İkdam, 1929, s. 3; Sonsaat, 1929, s. 3).

1933 yılında 23 Nisan Çocuk Bayramı'na çocukları gelecekteki sorumluluklarına hazırlayan yeni bir aşama daha eklenmiştir. Bu süreçte çocukların TBMM'ye ziyaretleri başlamıştır. Buna ek olarak bu yıl Atatürk, 23 Nisan sabahı çocukları makamında ağırlayıp, onlarla sohbet etmiştir (Cantürk, 2018, s. 13). Bu tavır, ileriki yıllarda gelenekselleşerek günümüze kadar sürdürülecektir. Aynı şekilde, Milli Eğitim Bakanı Reşid Galip Bey'in kaleme aldığı "Türk'üm-Doğruyum" andı da çocuklar tarafından 23 Nisan etkinlikleri sırasında stadyumlarda okunmuştur. Bu ant daha sonraki senelerde okulların bayrak törenlerinde söylenmeye başlanmıştır (Kocatürk, 1988, s. 489). 1934 yılında Himaye-i Etfal Cemiyetinin adı dilde sadeleşmeye gidilmesi üzerine Atatürk tarafından 'Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu' olarak değiştirilmiştir (Tarımeri, 2018, s. 2).

1938 yılında, Kırşehir ili, Köşker Nahiyesinde yaşanan deprem felaketinden dolayı bayram kutlamaları geçmiş yıllara nazaran daha sakin ve bol yardımlaşma unsurları ile geçmiştir. Atatürk'ün vefatından sonra büyük bir yokluğu hissettirmemek adına 1939 yılı kutlamalarında da çocuk meselelerinde de duyarlılık oluşturmak için özen gösterilmiştir (Temizgüney, 2019, s. 150). 1940'lı yıllardaki kutlamalar önceki kutlamalara benzer bir şekilde yapılmakla birlikte savaş yılları boyunca özellikle ihtiyaç sahibi çocuklar için yardım kampanyaları devam etmiştir. Ancak halkevlerinin 11 Ağustos 1951 tarihinde kapatılması (T.C Resmi Gazete, 1951) ile Çocuk Bayramı büyük bir destekten yoksun kalmıştır. Buna rağmen, 23 Nisan kutlamalarında aynı coşku yakalanmaya çalışılmışsa da basının ilgisi açısından değerlendirildiğinde diğer önemli gelişmelerin gerisinde kaldığı anlaşılmaktadır.

1959 yılı kutlamaları hava koşulları nedeniyle istenilen coşkuyla geçmemiştir. İstanbul'da Taksim, Beyazıt, Barbaros meydanlarında yapılan törenler kısa tutulmuştur. Taksim'deki törende çocuklar ellerinde büyük bir Atatürk posteri taşımışlardır (Hürriyet, 1959, s. 3). Ayrıca bayram için Fatih ve Selimiye'den 21 pare top atışı yapılmıştır. Törenler resmigeçitle son bulmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu öncülüğünde çok sayıda çocuk yuvasının açılışı yapılmıştır. Yine Kızılay'ın fakir çocuklar için yardımları devam etmiş, çocuklar için eğlenceler düzenlemiştir. Ankara'da da törenler havanın yağmurlu olması nedeniyle yapılamamıştır. Her okuldan seçilen kız ve erkek öğrenciler Anıtkabir'i ziyaret etmişler, ardından Sıhhiye, Ulus ve Yıldırım Beyazıt alanlarındaki anıtlara çelenk bırakmışlardır. Hava şartları dolayısıyla törenlerin daha çok okullarda yapılması, şehirdeki kutlamaların sönük geçmesine sebep olmuştur. Ankara Radyosunda Celal Yardımcı ve Refet Aksoy günün anlamına dair birer konuşma yapmışlardır (Hürriyet, 1959, s. 3; Vatan, 1959, s. 1). Çocuk Haftası dolayısıyla çok sayıda balo da tertip

edilmiştir. Türk-Amerikan Derneği, 23 Nisan münasebetiyle Bulvar Palas Otelinde bir çocuk balosu düzenlemiş, Orduevinde ise çocuklar için kukla gösterileri, Karagöz oyunu gibi çeşitli etkinliklerle dolu bir balo yapılacağı duyurulmuştur (Ulus, 1959, s. 1).

Çocuk Esirgeme Kurumu 1970'li yıllara gelindiğinde, amacına ulaşmış 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, geniş kitleler tarafından kutlanmaya başlamıştır. Bu doğrultu da çocuk bayramı açısından 1970'li yıllar dönüm noktası sayılabilmektedir. TRT Kurumu da 1975'teki kutlamalara katılarak çocuk programlarını hafta boyunca yayınlamıştır. 1978'de Meclis Başkanlığı'nın izni ile Mecliste düzenlenen törenlere üye sayısı kadar çocuk katılması kararlaştırılmıştır (Akın, 1997, s. 93).

1979 yılı UNICEF tarafından Uluslararası Çocuk Yılı ilan edilmiştir. Buradan yola çıkarak TRT Çocuk Programları Müdürü Tekin Özertem ve Yardımcısı Canan Arısoy tarafından bütün dünya çocuklarını bir araya getirmeyi hedefleyen bir proje düşünülmüştür. TRT Kurumunun üst yönetimi tarafından da onay alındıktan sonra organizasyon çalışmalarına başlanmıştır. Bu doğrultuda 23 Nisan 1979 yılında TRT Uluslararası 23 Nisan Çocuk Şenliği'nin birincisi Türkiye'de beş farklı ülkenin katılımı ile kutlanmıştır. Bu ülkeler; SSCB, Irak, İtalya, Romanya ve Bulgaristan'dır. Uluslararası şenliğe genellikle 8-14 yaşları arasındaki çocuklar katılmıştır. Program yaklaşık olarak 16 Nisan'dan 26 Nisan'a kadar olan 10 günlük bir süreçte yapılmıştır. 1 grupta ortalama 20 çocuk ve 6 lider olacak şekilde organize edilmiştir. Bu çocuklar ve liderleri en geç 15 Nisan'da gelmiş olmaları gerekmektedir. Geldikleri zaman da grup liderleri, TRT tarafından görevlendirilmiş rehberler ile birlikte çalışmıştır. Gelen çocuklar, ilköğretim okulları aracılığı ile kendi yaşlarında bir Türk çocuğu olan ailenin evinde ağırlanmıştır. Bu sayede çocuklara Türk insanının kültürü gösterilmiştir. Ülkelerine döndükleri zamanda kendi ailelerine, çevrelerine ve toplumlarına bu kültürü anlatmaları beklenmektedir. 23 Nisan etkinlik haftası, Ankara'da "şenlik yürüyüşü" ile açılmıştır. Her ülke kendi yöresel kıyafetleri ile kendi müziklerini çalıp dans ederek gösterilerini yapmıştır. Etkinlikler, bütün dünya çocuklarının, bu bayramı Türk ve dünya çocuklarına armağan eden Ulu Önder Atatürk'ün, Anıtkabirini ziyareti ile devam etmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve TRT Genel Müdürü'ne yapılan ziyaretler ile tamamlanmıştır. TRT Uluslararası 23 Nisan Çocuk Şenliği Galası, 23 Nisan günü yapılmıştır. Ülkelerin, yöresel kıyafetleri ile hazırladıkları, ortalama üç dakikalık millî gösterileri, kendi müzikleri eşliğinde yaklaşık 4 saat süren ve canlı olarak yayınlanarak Türk izleyicisine sunulmuştur. Galanın sonunda dünya çocukları bu etkinlikler sayesinde dostluk ve barış duygularıyla bütünleşerek hep birlikte evrensel müzik eşliğinde el ele dans ederek eğlenmişlerdir. Dünya çocukları ülkelerine dönmeden önce 24 ve 25 Nisan'da piknik ve geziler yapılmıştır. Bu sayede Türk ve diğer dünya çocuklarının kaynaşması sağlanmıştır. Bu etkinliklerle aynı zamanda, Türkiye'nin ve misafir severliğimizin Dünyaya tanıtımına katkıda bulunmaktadır (Archive, 2010). Bu uluslararası etkinliğe 1979'dan bu yana, 90 farklı ülkeden 50 bin kadar çocuk ve yaklaşık 10 bin grup lideri katılmıştır.

1979 Uluslararası Çocuk Yılı kapsamındaki gerçekleşen önemli bir gelişme de TRT'nin düzenlediği Uluslararası 23 Nisan Çocuk Şenliğine gelen beş yabancı ülkenin çocukları ve Ankara'daki çocukların da katılımıyla TBMM salonunda 1. Dünya Çocuk Parlamentosunun toplanması olmuştur. Sonraki yıllarda, 1987 ikincisi düzenlenen bu etkinliğe 56 ülkenin çocuk temsilcileri katılırken; 3. Parlamento 1999 yılında 44 ülkeden bine yakın çocuğun katılımıyla yapılmıştır (Cantürk, 2018, s. 66). 1979 Uluslararası Çocuk Yılı, Milli Eğitim Bakanlığı, TRT, Çocuk Esirgeme Kurumu ve çok sayıda derneğin katkıları ile Türkiye'de çok başarılı geçmiştir. Çocuklara hizmet götürmek duygusuna sahip gönüllülerin katılımı ile oluşan bu yapının dağılmaması ve başlatılmış olan etkinliklerin nitelik kaybetmeden sürdürülebilmesi için bu bayrama işlevlerinin tümüyle sahip çıkacak bir kuruluşun oluşturulması gereği duyulmuş ve "Çocuk Esenliği Vakfı" adında bir vakıf kurulması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak öngörülen vakıf, 1980 yılı ortalarında önemli bir aşamaya geldiği halde, 12 Eylül olayı nedeniyle sonuca gidilememiştir (Aslan, 2000, s. 3).

19 Mart 1981 tarihine gelindiğinde, Millî Güvenlik Konseyi'nin Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkındaki Kanun Hükmündeki “23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır” kararı ile bu bayram resmî bir isme ve statüye kavuşturulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 1981, s. 2). 1985'te ise TBMM ve TRT'nin şenliklerine katılan dünya çocuklarının sayılarının git gide artması ile bu bayram Uluslararası nitelik kazanmıştır (Cantürk, 2018, s. 14). 23 Nisan artık Türk çocuklarının dünya çocuklarına hediye ettiği bir gün olmuştur (Bulvar, 1985, s. 3).

1992 Birleşmiş Milletler Rio “yeryüzü zirvesi” ile her ülke kendi Yerel Gündem 21'ini oluşturmaya çağrılmıştır. Gündem 21'in 28. Bölümünde yer alan bu çağrının etkileri Türkiye'de ancak, 1997 yılı sonunda başlamış ve belediyelerin bünyesinde Kent Konseyleri oluşturulmuştur (Kestellioğlu, 2011, s. 121). Daha sonra ilgili yönetmeliğin 12. maddesine dayanarak Çocuk Meclisleri açılmaya başlamıştır (Yalçınkaya ve Azrak, 2016, s. 154). Çocuk Meclislerinin açılış tarihleri genellikle 23 Nisan tarihine denk getirilmiş ve Türkiye'nin hemen her il ve ilçe belediyelerinde açılmıştır. Çocuk Meclisleri Çocuk Bayramı kapsamında çeşitli etkinlikler düzenleyen bir kuruluş haline gelmiştir. Bu kapsamda 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın tarihini anlatan ve aynı zamanda çocukların eğlenmelerini sağlayan dans gösterileri, tiyatro ve oratoryolar, halk oyunları gösterileri, şiir yarışmaları, sihirbaz gösterileri düzenlenmektedirler (Mezkit, 2019, s. 205-206). Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü de bu bayrama tiyatro sanatı ile katkıda bulunmuştur. 2005 yılından beri her yıl 24-29 Nisan tarihleri arasında Ankara'da Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü tarafından “Küçük Hanımlar Küçük Beyler” Uluslararası Çocuk Tiyatroları Festivali düzenlenmektedir (Cantürk, 2018, s.72).

2013 yılına kadar Ankara'daki törenler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, illerden gelen temsilci öğrenciler ile öğretmenlerden oluşan heyetin Anıtkabir'i ziyaretiyle başlatılmıştır. Bu tören kapsamında aynı zamanda, Ulus'taki Atatürk Anıtı ve Kızılay'daki Zafer Anıtı ile Atatürk Orman Çiftliği'ndeki anıta da izci ve öğrencilerden oluşan heyetler çelenk koymuşlardır. Bu törenlerin ardından, 19 Mayıs Stadyumu'nda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları yapılmıştır (Hürriyet, 2002). Ancak 2012 yılında değiştirilen milli bayram kutlama yönetmeliği ile beraber, tören akışında bazı değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, 23 Nisan bayramında çocukların devlet adamlarının koltuğuna oturması uygulaması sona ermiş, ilkökul öğrencilerinin stadyum gösterilerinin yerine kapalı spor salonları, alışveriş merkezleri ve parklarda halkın katılımıyla şenlik yapılmasına karar verilmiştir (Sabah, 2013). Ayrıca, etkinlikler belediyeler ya da topluluklar tarafından organize edilmesine başlanmıştır. Çankaya Belediyesi'nin düzenlediği Bin Çocuk Korosu gösterisi ve Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan çocuk balesi gibi (Hürriyet, 2019).

Mustafa Kemal Atatürk'ün çocuklara armağanı 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın, bu sene 100. Yılı kutlanmıştır. Ancak yaşanan yeni tip koronavirüs (Kovid-19) salgınıyla mücadeleye yönelik tedbirler kapsamında bayram coşkusu bu yıl evlerde yaşanmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda TRT 23 Nisan Çocuk Şenliği için 'Türkiye'nin Çocukları' kampanyası başlatmıştır. ‘Videonu çek, TRT'ye gönder, 23 Nisan'da seni bütün Türkiye izlesin’ sloganı ile başlayan davete rekor katılım olmuştur. Kampanyaya Türkiye'nin dört bir yanından ve yurtdışından 171 bin 177 çocuk, evlerindeki camları Türk bayrakları ile süsledikleri, şarkı söyledikleri, şiir okudukları, gösteri yaptıkları 23 Nisan videosunu göndermiştir (Hürriyet, 2020). Gönderilen bu videolar 23 Nisan günü, TRT Çocuk' da gün boyu, TRT 1' de 23 Nisan Çocuk Şenliği Gala Programı'nda ve gün boyu program aralarında gösterilmiştir (TRT 23Nisan, 2020). İletişim Bakanının yaptığı çağrı ile 23 Nisan saat 21.00'da balkonlardan İstiklal Marşı okunmuştur (Milliyet, 2020).

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) 100. yılını kutladığımız 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı için özel bir marş hazırlamıştır. Bestesini Gazi Üniversitesi Müzik Bölümü Öğretim Üyesi Orkestra Şefi Doç. Dr. Mehmet Efe, sözlerini Şermin Yaşar ve Mehmet Efe birlikte yazmıştır. Marşın düzenlemesi Serkan Sönmez tarafından yapılmıştır. 100.yıl marşının seslendirmesini ise Gazi Üniversitesi Müzik Bölümü, Hacettepe Devlet Konservatuvarı, Prof. Dr. Mehmet Sağlam Ortaokulu, Ulubatlı Hasan Ortaokulu öğrencileri evlerinde yapmışlardır. 100.

yıl marşına özel bir klip de hazırlanmıştır. Bu klip yaşadığımız koronavirüs pandemisi nedeniyle çocukların çekim ekipleriyle bir araya gelmemesi için görüntüler cep telefonu ile çekilerek önlem alınmıştır (MEB, 2020). Bazı Belediyelerde birtakım etkinlikler düzenlemiştir. “Evimiz Bayram Yeri” sloganıyla Başkentli çocukları 23 Nisan Perşembe günü aileleriyle birlikte balkonlara davet eden Ankara Büyükşehir Belediyesi, açık gezi araçları ile 14.30-17.00 saatleri arasında dolaşarak çocuk şarkıları ve marşları çalmıştır. Aynı zamanda açık gezi araçlarında bulunan animasyon ekiplerinin gösterileri ile balkonlara çıkan çocuklara eğlenceli anlar yaşatmışlardır (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2020). Lüleburgaz Belediyesi de sosyal medya üzerinden “Umudum Yeşersin” etiketi oluşturmuş ve çocukların gelecekte beklediklerini, umutlarını, düşüncelerini bu etiket ile sosyal medya hesaplarından yazmalarını istemişlerdir. Çocukların bu etiket ile yazdıkları notları küçük kağıtlara basılmış ve kağıtlara çeşitli ağaçların tohumları da koyularak uçan balonlarla birlikte 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’nda gökyüzüne salınmıştır. Ardından yine notların bulunduğu Tohumlar daha sonra düştükleri yerlerde toprağa karışarak yeşerecektir (Sözcü, 2020). Bunlara ek olarak özel sektörden bazı firmalar da internet üzerinden etkinlikler düzenlemiştir. On-line atölyeler, dijital ortamda dinlenmesi ve okunması için sesli çocuk kitapları, 23 Nisan’a özel tiyatro oyununun kaydı, on-line konserler bunlara örnektir (Habertürk, 2020).

3. Yöntem

Bu çalışmada, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı’nın ülkemiz için Milli birlik ve beraberlik ve tarihi açıdan önemi yanında, bir turizm değeri olarak da ele alınabileceğine ilişkin bir farkındalık yaratılmaya çalışılmaktadır. Çalışma, 100 yıldır kutlanan ve Dünyada ilk çocuk bayramı olan 23 Nisan etkinliklerine farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından önemlidir.

Derleme niteliğinde olan bu çalışmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama yöntemi; geçmişte ya da halen var olan bir durumu betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde var olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009, s. 77). Taramalar yazılı kaynaklar, gazete, dergi, kitap, ansiklopedi, rapor, mektup, makale vb. yayınlar ile yapılmaktadır. Tarama yönteminde araştırmacıya kolaylık sağlaması açısından anahtar kelime iyi belirlenmelidir (Kozak, 2018, s. 88). Bu gerekliliğe bağlı olarak, taramalarda öncelikle 23 Nisan Bayramının tarihçesi ve felsefi üzerinde duran kitap, arşiv ve makalelere bakılmıştır. Daha sonra, 23 Nisan Bayramı kapsamında yürütülen etkinlikler bağlamında tarama yapılmıştır. Bu amaçla yazılan makale ve bildirilerin yanında, gazete haberleri, sosyal medya haberleri de gözden geçirilmiştir. Son olarak, turizmde etkinlikler kapsamında yapılan çalışmalar taranmıştır. Kitap, makale, belge ve çeşitli eserlere ulaşmak için Scholar Google ve YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sitesi üzerinden “çocuk”, “çocuk bayramı”, “23 Nisan” ve “etkinlik turizmi” anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Taramalar 10 Mart 2020 ve 12 Mayıs 2020 tarihleri arasında yapılmıştır.

Taramalar sonucunda, konu ile ilgili 11 kitap, 31 makale, 13 arşiv belgesi, 24 Elektronik belgeye ulaşılmıştır. Çalışmanın kurgusu, 1926 ile 2020 yılları arasında kutlanan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kapsamında düzenlenen etkinlikler yönünde yapılmıştır

Değerlendirme

Festivaller, karnavallar, şenlikler, fuarlar, kongreler ve spor karşılaşmaları gibi etkinlikler gerçekleştirildikleri destinasyonlar için birer turistik talep yaratan ve yönlendiren ürünlerdir (Berberoğlu, 2013, s. 122). Bu nedenle, her etkinlik aynı zamanda, sosyo-kültürel olgu olduğu kadar, ekonomik değer yaratan, yöresel, ulusal ve uluslararası hareketliliğe neden olan toplumsal faaliyetlerdir. Etkinliğin yapıldığı yere olan katkısı, etkinliğin kapsamı yanında, katılımcı sayısı ile ortaya çıkar. Örneğin, Vancouver Uluslararası Çocuk Festivali’ne yaklaşık 1,6 milyondan fazla kişinin katıldığı bilinmektedir (Burley & Imber, 2009, s. 196). Tayvan’daki Uluslararası Çocuk Folklor ve Folkgame Festivali’nin de (YICFFF) 2001’den itibaren 910.000 turist çektiği ve yılda yaklaşık 500 milyon NT \$ civarında gelir sağladığı görülmektedir (Lu, 2011, s. 272). Ekonomik fayda yanında, Antalya Altın Portakal Film Festivali örneğinde olduğu gibi etkinlikler

yerli halk için bir eğlence ve sosyalleşme fırsatı da yaratmaktadır (Ekin, 2011, s. 107). Bunun yanında, milli beraberlik ve bütünlük duygusu veren Çanakkale Savaşlarını Anma ve Kutlama (Sınmaz, 2015, s. 190) ve bu çalışmanın konusunu oluşturan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı (Aydın vd., 2016, s. 261) kutlama etkinlikleri de bulunmaktadır.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ülkemizde 1926 yılından bu yana ulusal çapta, 1979 yılından bu yana ise uluslararası çapta kutlanmaktadır. Daha çok tarih ve kültür çalışmalarına konu olan ve Milli şuur ve birlik bağlamında ele alınan bu Bayram, bakıldığında, bir Mega etkinlik olarak aynı zamanda önemli bir hareketliliğe ve turistik faaliyetlere de neden olmaktadır. Örneğin, sadece TRT'nin yapmış olduğu uluslararası festivale bu zamana kadar yaklaşık 50 bin çocuk katılmıştır. Farklı etnik gruplardan öğrencilerin birlikte olması katılımcıların sosyal ve kültürel gelişimine şüphesiz katkı sağlamıştır. Bu çocuklar aynı zamanda, geleceğin birer turisti olma yanında, bugünün de birer kültür elçileridir ve etkinlik için farklı bir ülkeden ülkemize gelen ziyaretçilerdir. Dolayısıyla, böyle bir Mega etkinliğin turistik amaçlarla kullanılmaması ya da bu bayramın bir turistik ürün olarak da ele alınmaması bu çalışmanın temel gerekçesini oluşturmaktadır. 2001 yılında TRT'nin düzenlemiş olduğu etkinliğe Makedonya'dan katılan Dalibar Zlatkov'un şu ifadeleri çocukların geleceğin birer turisti olduğunu destekler niteliktedir:

“Anne ve babası beni kendi çocukları gibi sevdi. Hüseyin ile çok eğlenmiştik. Aslında ortak konuştuğum bir dil yoktu. Ancak, TRT'nin hazırlayıp dağıttığı o küçük sözlükle çok şey anlatabiliyorduk. Onların verdiği ve halen sakladığım pek çok hediye var. Bende onlara hediye götürmüştüm. O zamanlar internet yoktu ve uzun süre telefon ile görüştük. Şimdi iki çocuk babasıyım ve kızlarım büyüyünce belki onlarda TRT Çocuk Şenliği'ne katılırlar. Bu yıl Kuşadası'na tatile gitmeyi planlıyorum. Eğer onları bulursam kendilerini Makedonya'ya davet edeceğim.”(Cantürk, 2018, s. 64).

Çocuk bayramları, çocukların önemsenmesi ve çocuk olgusuna dikkat çekmesi yanında, birey olarak ebeveynlerin tatile çıkma, aktiviteler, zamanlama ve destinasyon gibi konularda da söz sahibi olmalarına da katkı sağladığı da görülmektedir (Jenkins, 1978). Ülkemizde, Çakıcı ve İyitoğlu (2010) ve Aymankuy ve Ceylan (2012) tarafından yapılan araştırmalarda da ailelerin çocuklarının tatil satın alma kararında aile içi katılımlarının olduğu belirlenmiştir. Bu durumu, 2002 yılındaki TRT'nin etkinliğine Azerbaycan'dan katılan Raşide Memmedova şu sözlerle dile getirmektedir:

“Azerbaycan'ı Tebessüm Dans Grubu ile temsil etmiştim. Okula geldik ve kimin hangi evde kalacağı açıklandı. İnanın o gün yaşadığım heyecanı unutmak çok zor. Çünkü daha bir bilmiyorsun kimin evinde kalacaksın ve bu iki haftayı kimlerle nasıl geçireceksin? Yeni ev, yeni aile çok farklı herşey. Birkaç gün sonra alışıyorsun. Ankara'da Anıtkabir'i ziyaret etmiştik. Sonra o zamanki Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bizi kabul etti. 2003 yılında İzmir'de gerçekleşen 23 Nisan çocuk etkinliklerine de katıldım. Kaldığım ailenin Ece ismindeki kızları beni çok güzel ağırladı. Alsancak, Saat Kulesi, İzmir'in deniz kenarı parkı çok güzel. Daha sonra Ankara'da TBMM'yi ziyaret ettik. Büyük konserimiz oldu. Piknik yapılmıştı bizim için, yeni arkadaşlar edindim. En zoru ise veda oldu. Son gala konser gecesinde İstiklal Marşı seslendirildi ve ben gözyaşlarım hakim olamadım. O zaman iki hafta misafirleri olduğum aile ile yaşıyordum ve kendime şu soruyu sordum: Acaba bir daha bu aile ile yollarımız kesişecek mi? 8 yıl sonra ben Ece'yi buldum. Ailem ile İzmir'e tatile gitmiştik ve onunla buluştum. Uzun uzun sohbet ettik. Hatıra fotoğrafı çektirdik. Daha sonra Ece ile hep telefonda görüştük. Çocukluk yıllarını hatırladık. Bizim için çok hoş ve güzel anılardı.” (Cantürk, 2018, s. 58).

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'ndaki etkinlikler 2013 yılına kadar stadyumlarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, illerden gelen temsilci öğrenciler ile öğretmenlerden oluşan heyetin düzenlediği dans gösterileri, şiir okumaları ve bandolu resmigeçit törenleri ile yapılmaktaydı. 2012 yılında değiştirilen milli bayram kutlama yönetmeliği ile ilkokul öğrencilerinin stadyum gösterilerinin yerine kapalı spor salonları, alışveriş merkezleri ve

parklarda halkın katılımıyla şenlik yapılmasına karar verilmiştir ve etkinlikler belediyeler ya da topluluklar tarafından organize edilmeye başlamıştır. Bunun sonucunda da etkinlik sayılarında artış olmuştur. Bazı belediyeler koro gösterileri düzenlerken bazı belediyeler tiyatro gösterileri yapmış bazı alışveriş merkezlerinde çocuklara özel konserler düzenlenirken bazı alışveriş merkezlerinde de kukla gösterileri yapılmış, boyama atölyeleri oluşturulmuştur.

2020 yılında ise Covid-19 pandemisi nedeniyle etkinlikler sanal olarak düzenlenmiş ve internet ile televizyonlar üzerinden evlerde yürütülmüştür. Bu organizasyonların önemli kısmı TRT tarafından düzenlenmiştir. Bu kapsamda; çocuklar şarkılar söylemiş, şiirler okumuş, dans gösterileri yapmışlardır. Bazı özel sektör firmaları da on-line atölyeler, dijital ortamda dinlenmesi ve okunması için sesli çocuk kitapları, 23 Nisan'a özel tiyatro oyunun kaydı ve on-line konserler düzenlemişlerdir. Çağımızdaki dijitalleşme bu çocuk dostu olan milli bayramın 100. Yılında kutlanmasını engelleyememiş, Bayram yine coşku ile evlerden ve balkonlardan yapılan katılımlarla kutlanmıştır

Sonuç

Çocuk kavramı toplumdan topluma değişmektedir. Genel bir tanımla bebekliğin sona erdiği ergenliğin başladığı döneme kadar olan evredir. 19. Yüzyıla kadar ayrı bir birey olarak değerlendirilmeyen çocuk, yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir biyolojik kategori olarak tanımlanmaya başlamıştır. 20. Yüzyılda da Birleşmiş Milletler Cemiyeti tarafından, Çocuk Hakları sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşmeyi kabul eden cemiyet 1989 yılında çocuklar için özel bir gün oluşturulması fikrini ortaya atmış ve bazı ülkeler kendi belirledikleri tarihlerde çocuk bayramını kutlamaya başlamıştır. Ancak Ülkemizde bu gelişmelerin çok öncesinde bir çocuk bayramı fikri doğmuştur. Bilindiği gibi 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 1926 yılından beri kutlanmaktadır. Atatürk geleceğin güvencesi olarak gördüğü ve önemseydiği çocuklara bu bayramı hediye etmiştir. 23 Nisan Çocuk Bayramında; şiir okuma, bando eşliğinde resmigeçit, halk oyunları gösterisi, yarışmalar, balolar ve konser etkinlikleri yapılmaktadır. 1979 yılında TRT'nin 5 ülkeyi 23 Nisan etkinliklerine davet etmesi ile bu etkinlik uluslararası bir boyuta taşınmıştır. Günümüzde TRT'nin düzenlediği 23 Nisan Şenliğine katılan ülke sayısı 90'ını bulmuştur. Ancak 2020 yılı bayram kutlamaları Covid-19 pandemisi nedeniyle sanal olarak evlerden kutlanmıştır. Bu kutlamalara ayrıca, 22 ülkenin 29 şehrinden çocuklar, 23 Nisan coşkusunu mesajlarıyla paylaşmışlardır (Sabah, 2020). Bu kutlamalarla ilgili olarak, KidZania İstanbul CEO'su:

“Meksika'dan Katar'a, İngiltere'den Mısır'a, Kore'den Brezilya'ya, Tayland'dan Türkiye'ye kadar KidZania'nın minik vatandaşlarını, fiziksel olarak bir arada olamasa da bayram coşkusunu doyasıya kutladıklarını” söylemiştir.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, bakıldığında başlangıçta sadece Ankara ve İstanbul illeri kapsamında yürütülmüş olsa da kısa zaman da ulusal sonrasında ise uluslararası çapta yürütülen bir Mega etkinliğe dönüşmüştür. Bu bayram kapsamında yapılan etkinlikler, diğer birçok festival, şenlik ve şöenlerde düzenlenen; faaliyet çeşidi, ziyaretçi sayısı, gelir ve ulusal-uluslararası yayılım konularında artı değerlere sahiptir. Ayrıca, bu bayram önemli bir insan hareketliliği ve tanıtım sağlamak ve birçok insan bu vesileyle bir araya gelmekte ve birbirlerini ve ülkelerini hatta yörelerini tanıtmaktadır. Günümüz turizm çeşitleri içerisinde önemli bir yere sahip olan etkinlik turizm bu bağlamda yapılan birçok karnaval, kongre, festival ve bayramları kapsamaktadır.

Son söz olarak; ülkemizde ve Dünyada önemli bir yayılıma sahip olan, bilinen bu tek çocuk bayramı, aynı zamanda ülkemizin bir turizm değeri olarak ele alınabilir mi? Ülkemizin turistik tanıtımında bir “çocuk dostu” etkinlik olabilir mi? bu çalışma ile araştırmacılara bu konuda bir açılım ve farkındalık sağlanmaya çalışılmaktadır.

Kaynakça

- Akın, V. (1997). 23 Nisan Millî Hakimiyet ve Çocuk Bayramı'nın tarihçesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 91-96.
- Akşam Gazetesi, 25 Nisan 1928. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Allen J., O'Toole W., McDonnell I. & Harris R., (2011). *Festival and special event management* (Fifth Edition), John Wiley and Sons Ltd., Milton Queensland Australia,
- Ankara Büyükşehir Belediyesi, (2020). <https://www.ankara.bel.tr/haberler/buyuksehirden-baskentli-cocuklara-ozel-23-nisan-kutlamasi/> (Erişim tarihi: 10.04.2020)
- Aral, N., ve Gürsoy, F. (2001). Çocuk hakları çerçevesinde çocuk ihmal ve istismarı. *Millî Eğitim Dergisi*, 151(5), 27-54.
- Archive, 2010
<http://web.archive.org/web/20100428025859/http://www.trt.net.tr/23Nisan/tarihce.aspx?>
(Erişim tarihi:01.05.2020).
- Archive, 2016
<https://web.archive.org/web/20170608030940/http://www.childrensweek.org.au/what-children.php> (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- Aslan, İ. (2000). Cumhuriyet dönemi kültürel miraslarımızdan 23 Nisan çocuk bayramı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 13.
- Aydın, A. F. (2011). *A brief introduction to the camel wrestling events in western Turkey*. Camel conference at SOAS. University of London 55-60
- Aydın, M. K., Aydın, M., ve Kaya, F. (2016). Malatya halkevi öncülüğünde kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı etkinlikleri (1932-1951). *Electronic Turkish Studies*, 11(18).
- Aymankuy, Y., ve Ceylan, U. (2013). Ailelerin turistik ürün satın alma karar sürecinde çocukların rolü (Yerli turistler üzerinde bir araştırma). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 45(12), 105-122.
- Begiş, H. N. (2017). Anadolu'da yaşatılmaya çalışılan ahşap oyuncak üretimine bir örnek; Dedemin Oyuncakları Atölyesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 10(19), 15-26.
- Berberoğlu, T. (2013). *Etkinliklerin destinasyona etkileri: 2011 Erzurum üniversiade kış oyunları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bulvar Gazetesi, 1985. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Burley, P. & Imbert, D.S. (2009). The vancouver international children's festival, Canada: reflections on the coordination of a successful event volunteer program. Holmes, K., & Smith, K. (Ed), *Managing Volunteers in Tourism* içinde, 195-203, USA: Routledge.
- Cantürk, C. (2018). *Çocuk bayramı*. Ankara: Yade Yayınları.
- Childrensfestival, 2020 <https://www.childrensfestival.ca/about/> (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- CIOFF, (2020). http://www.cioff.org/events-festival.cfm/fr/799/Chine_Taipei-Yilan_Intern._Children_s_Folklore_%26_Folkgame_Festival_YICFFF_ (Erişim tarihi: 03.05.2020).
- Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 1929. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Çakıcı, C. ve İyitoğlu, Ö. G. V. (2012). Tatil kararlarında aile üyelerinin rolü: Antalya ilinde tatil yapan aileler üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1), 117-134.

- Çakır, G. (2019). *Atatürk Dönemi'nde çocuk, kadın ve aile algısı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Çelebi, M. (2004). Atatürk'ün himayesinde kurulan Türk maarif cemiyeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 19, 35-53.
- Demiralp, D. (2014). İlkçağ Anadolu'sunun Frigya yöresinden yükselen bir hüznün tınısı-Antik metinlerin ışığında Satyr Marsyas'ın trajik öyküsü. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 88-104.
- Ekin, Y. (2011). *Etkinlik turizmi kapsamında festivaller ve Antalya Altın Portakal Film Festivali'nin yerel halk üzerindeki sosyal etkileri konulu bir araştırma*. (Yayımlanmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Koç, B. T. D., ve Güdek, M. Y. (2012). *Modernleşme döneminde Osmanlı'da çocuk eğitimi ve literatürü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Getz, D. (2008). Event tourism: definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 3 (29): 403-428
- Güler, B. (2009). *Televizyon yayınlarında çocuk ve çocuk sorunlarının işlenişi: TRT'de çocuk temeli yayınların analizi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Günöz, M. (2007). *Türkiye'de çocuk işçiliği sorunu ve çözüm önerileri* (Uzmanlık tezi). T.C. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Gürbüz Türk Çocuğu Gazetesi, Nisan 1927. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Habertürk, 23.04.2020 <https://hthayat.haberturk.com/23-nisan-2020-etkinlikleri-1073822> (Erişim tarihi: 24.04.2020).
- Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 22 Nisan 1927. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Hürriyet Gazetesi, 23 Nisan 1959. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Hürriyet Gazetesi, 24 Nisan 1959. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Hürriyet, 22.04.2002. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23-nisan-programi-67099> (Erişim tarihi: 29.04.2020).
- Hürriyet, 07.03.2017. <https://www.hurriyet.com.tr/kitap-sanat/apollon-ile-marsyasin-kapistigi-dinarda-muzik-yarismasi-sirasi-cocuklarda-40361657> (Erişim tarihi: 07.11.2020).
- Hürriyet, 23.04.2019. <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/cosku-dolu-23-nisan-41191272> (Erişim tarihi: 29.04.2020).
- Hürriyet, 23.04.2020 <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-trt-23-nisan-videolari-ne-zaman-cikacak-trt-23-nisan-videolari-saat-kacta-yayinlanacak-41501410> (Erişim tarihi: 25.04.2020).
- İkdam Gazetesi, 24 Nisan 1929. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Jago, L., Dwyer, L., Lipman, G., Lill, D. V., ve Vorster, S. (2010). Optimising the potential of mega-events: an overview. *International Journal of Event and Festival Management*, 1 (3): 220-237
- Jenkins, R. L. (1978). Family vacation decision-making. *Journal of Travel Research*, 16(4), 2-7.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kestellioğlu, G. (2011). Yerel demokrasi ve kent konseyleri: Kahramanmaraş örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 121-140.

- Kocatürk, U. (2000). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarih kronolojisi 1918-1938*. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kozak, M. (2018). *Bilimsel araştırma: tasarım, yazım ve yayım teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık
- Kuşlu, M. ve Özer, B. (2012). Yerel yönetimlerdeki yönetim bilgi sistemleri ve karar destek süreçleri: Manisa Belediyesi örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 389- 410.
- Lu, H. Y. (2011). 'Children's Dreamland': constructing national identity through a children's festival in post-authoritarian Taiwan. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 9(4), 271-285.
- Masterman, G., 2004, *Strategic Sports Event Management*. Elsevier Butterworth Heinemann.
- McNeal, J. U., & Yeh, C. H. (1997). Development of consumer behavior patterns among Chinese children. *Journal of consumer marketin*, 14(1), 45-59.
- Milliyet, 23.04.2020 <https://www.milliyet.com.tr/gundem/23-nisanda-balkonda-istiklal-marsi-saat-kacta-okunacak-istiklal-marsi-ne-zaman-okunur-6196284> (Erişim tarihi: 25.04.2020).
- Millî Eğitim Bakanlığı, 2020 <http://www.meb.gov.tr/mill-egitim-bakanligindan-23-nisana-100-yil-marsi/haber/20745/tr> (Erişim tarihi: 10.04.2020).
- Mezkit, S. G. (2019). *Millî kimliğin oluşturulması bağlamında 23 Nisan ulusal egemenlik ve çocuk bayramı* (Yayımlanmamış doktora tezi) Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Nationaltoday, 2020 <https://nationaltoday.com/german-world-childrens-day/> (Erişim tarihi: 05.05.2020).
- Notimerica, 2020 <https://www.notimerica.com/sociedad/noticia-celebra-dia-nino-mexico-30-abril-20180430130047.html> (Erişim tarihi: 05.05.2020).
- Okay, C. (1998). *Osmanlı çocuk hayatında yenileşmeler 1850-1900*. İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Önal, M. (2014). *Cumhuriyet dönemi halka yönelik politikalar içerisinde "çocuk" 1923-1938* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Özçelik, M. (2011). 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın ortaya çıkışı ve 1922-1929 yılları arasında 23 Nisan kutlamaları. *Gazi Akademik Bakış*, (09), 265-284.
- Özer, Y. E. (2013). Çocuk hakları, katılım ve yerel düzeyde uygulaması: Türkiye örneği. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14 (1), 245-258.
- Öztan, G. G. (2013). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun yokoluşu*. (K. İnal, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Quinn, B. (2009). *Festivals, events and tourism*. London: The Sage Handbook of Tourism Studies.
- Sabah, 06.04.2013 <https://www.sabah.com.tr/gundem/2013/04/06/23-nisanda-koltuk-devri-bitti> (Erişim tarihi: 29.04.2020).
- Sabah, 2020 <https://www.sabah.com.tr/video/haber/dunyanin-dort-bir-yanindaki-cocuklar-23-nisanin-100uncu-yilini-boyle-kutladi-video> (Erişim tarihi: 25.04.2020).
- Sınmaz Sönmez, C. (2015). Çanakkale Savaşları'nı anma ve kutlama etkinlikleri (1916-1938). http://acikerisim.lib.comu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/COMU/1377/Cahide_S%c4%b1nmaz_S%c3%b6nmez.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim tarihi: 28.04.2020)
- Sonsaat Gazetesi, 16 Nisan 1929. Millî Kütüphane Arşivi, Ankara.

- Sözcü, 22.04.2020 <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/23-nisan-kutlamalari-dijital-ortamata-sindi-5766016/> (Erişim tarihi: 23.04.2020).
- Tarımeri, N. (2018). Himaye-İ Etfal Cemiyeti'nden Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'na. <http://sosyalhizmetuzmanlari.com/Uploads/MakaleFile/3105fa01-53a9-4964-9e25-93c42724a014.pdf> (Erişim tarihi: 10.03.2020).
- TBMM Zabıt Ceridesi, 1928
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c005/tbmm03005001.pdf> (Erişim tarihi: 15.03.2020).
- T.C. Resmi Gazete 1951 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7882.pdf> (Erişim tarihi: 22.04.2020).
- T.C. Resmi Gazete 1981 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17284.pdf> (Erişim tarihi: 22.04.2020).
- T.C. Resmi Gazete, 1995 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf> (Erişim tarihi: 23.04.2020).
- Temizgüney, F. (2019). Demokrat Parti Dönemi 23 Nisan Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı Kutlamaları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 145-172.
- TRT, 23Nisan, 2020 <https://twitter.com/trt23nisan/status/1253289087760506880/photo/1> (Erişim tarihi: 05.05.2020).
- Tuna, M. ve Akpınar, A. (2018). Etkinlik Turizmi. Aydın, Ş. ve Boz, M. (Ed.). *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler II* içinde, 265-284 Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu, (2019). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim tarihi: 12.03.2020).
- Ulus Gazetesi, 21 Nisan 1959. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Ulus Gazetesi, 24 Nisan 1959. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Vakit Gazetesi, 24 Nisan 1927. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Van Der Wagen , L. (2001). *Event management: for tourism, cultural, business and sporting* (2. b.). Frenchs Forest, Nsw: Pearson Education Australia.
- Vatan Gazetesi, 24 Nisan 1959. Milli Kütüphane Arşivi, Ankara.
- Wikipedia, (2020). https://en.wikipedia.org/wiki/Children's_Day (Erişim tarihi: 05.05.2020).
- Yalçınkaya, E., ve Azrak, Y. (2016). Sosyal bilgiler öğretmenlerinin çocuk meclislerine ilişkin görüşleri: nitel bir çalışma. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 8(1), 151-169.
- Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete sıbyan mekteplerinde yenilik ve gelişmeler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Toplumsal Anımsamanın Millî Bayramlar ile Gerçekleşmesi: 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Örneği

Social Remembrance with National Holidays: The Case of April 23 National Sovereignty and Children's Day

Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ ¹

Öz

Bayramlar, toplumsal anımsamanın meydana geldiği önemli alanlardır. Aktarılan bilgi, deneyim ve geleneğin karşılığı olan kültürel bellek, bayramlar aracılığıyla geleceğe aktarılır. Bu aktarımda bayramların sahip oldukları işlevler toplumsal anımsamayı sağlar. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması uyanış hareketinin ve rejim değişikliğinin en önemli sembolüdür. Verilen mücadele ve meclisin kuruluşu bir sembolizm yaratır ve düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir. Bunun devamlılığı için de törenlerin kutlanması kararlaştırılır. Bu yüzden kuruluştan bir yıl sonra mücadeleyi meşrulaştırmaya yönelik olarak "Hâkimiyet-i Milliye Bayramı" adında bir millî bayramın kutlanması kararlaştırılır. Daha sonra 1917 yılında kurulan ve 1921 yılında da Ankara'da kurumsallaşan "Himaye-i Etfal Cemiyeti"nin çabalarıyla bu bayram çocuklarla anılmayan başlar. 1981 yılında da bugünkü 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" adına kavuşur. Bu bayram sahip olduğu politik işlevler, kültürün aktarımını sağlaması, kültürel ve toplumsal kimliklerin inşasına destek vermesi ve eğlendirme işlevi ile toplumsal anımsamayı sağlar. Millî iradeye meşruiyet kazandırması ve bu yolda verilen mücadelenin Türk çocuğuna anımsatılması bayramın politik işlevleridir. Bayramdaki icralar, Türk kültüründen taşıdığı izler, sürekli olarak "millî" değere yaptığı göndermeler, toprak ve vatan hassasiyeti, atalarla ilgili saygı tamamen Türklerin eski kültürlerindeki kült tasarımları ile ilgilidir. Bayramın sahip olduğu ortak simgesel sistemi kullanmak toplumsal kimliklerin inşasına destek olur. Okunan şiirler, düzenlenen yarışmalar, yapılan geçitler, sergilenen temsiller katılımcıların eğlenmelerini sağlar ve bir sonraki bayrama katılımcı sayısını artırır. Söz konusu bu işlevler toplumsal anımsamanın gerçekleşmesini sağlar.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal anımsama, bayram, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Holidays are important for social remembrance to take place. The equivalent of the shared knowledge, experience and tradition -cultural memory is transferred to the future through holidays. In this transference context, the function of holidays is to provide social remembrance. The announcement of having established the Turkish Grand National Assembly on April 23, 1920 is the most important symbol of the independent movement. The struggle for independence and the establishment of the assembly create a potent symbol and become an element of the system of ideas. To provide continuance, it's decided to celebrate remembrance days. Therefore, one year after the establishment, it's decided to celebrate a national holiday called 'Turkish National Sovereignty' (Hâkimiyet-i Milliye Bayramı) to legitimize the struggle. With the efforts of the social services and child protection institution called "Himaye-i Etfal Cemiyeti", which was founded in 1917 and institutionalized in Ankara in 1921, this National Holiday begins to be attributed to

¹Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, msururcelepi@gmail.com.

Atf için (to cite): Çelepi, M. S. (2020). Toplumsal anımsamanın millî bayramlar ile gerçekleşmesi: 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 30-43.

children. Since 1981, it has been called April 23 National Sovereignty and Children's Day. With its political functions, cultural transmission, contributions for the construction of cultural and social identities, and entertainment features; this national holiday provides social remembrance. Giving legitimacy to the national will and reminding the struggle of independency to Turkish children are the political functions of the national holiday. The performance in the holiday, the motifs it carries from the Turkish culture, its constant references to the "national" value, the sensitivity of the land and homeland, the respect for the ancestors are all related to the cult designs of the ancient cultures of the Turks. Using the shared symbolic system that the national holiday has, contributes to the construction of social identities. The poems read, the competitions organized, the parades made, the performance exhibited provide the participants to have fun and increase the number of participants in the next holiday. These aforementioned functions enable social remembrance to take place.

Keywords: Social remembrance, holiday, April 23 National Sovereignty and Children's Day

Paper Type: Research

Giriş

2020 yılı, 23 Nisan 1920 yılında ilan edilen millî iradeye dayalı rejime geçişin 100. yılıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıç simgesi olan TBMM'nin kuruluşu, Millî Mücadele için bir ivme kazandırmış ve beraberinde birçok kazanım getirmiştir. 100. yılında Anadolu Türkünün tarihi belleğinde önemli bir alanı olan millî iradenin başlama serüvenini unutmamak, hatırlamak, canlı tutmak ve bu çerçevede yüz yıl sonra bilimsel olarak çeşitli yönleriyle incelemek son derece önemlidir.

Birinci Dünya Savaşı'yla beraber Anadolu topraklarının bir kısmı işgal edilmiş ve toprakları paylaşma faaliyetleri hız kazanmıştır. Savaşın yarattığı tahribat bir yana, topraklarının yabancı devletlerce ele geçirilecek olması Anadolu insanında infial yaratmıştır. Savaşın sonunda vatan topraklarına düşmanın yerleşecek olması her ne kadar yıkıcı olsa da kendi içinde tekrar bir dirilişin başlangıcı olması açısından son derece önemlidir. Söz konusu diriliş Millî Mücadele adıyla başlamış, "Millî" kelimesinin anlam alanını doldururcasına topyekûn girilen bir Kurtuluş Savaşı'na dönüşmüş ve dünya tarihinde özel bir yer oluşturmuştur (Çelepi, 2019, s.376). Bu süreçteki kazanımlara meşruiyet kazandırmak ve ileride anımsanmalarını sağlamak amacıyla çeşitli bayramların ve törenlerin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda TBMM'nin kuruluşu da millî bayram olarak kabul edilmiştir. Bu kabul edilişte bayramların, toplumsal anımsamadaki önemi ve toplumsal anımsamanın da uluslaşmadaki etkisi ön planda tutulmuştur.

Bu çalışmada millî bayramların önemi tartışılacak, ardından da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının toplumsal anımsamadaki önemi ve işlevleri incelenecektir. Konunun anlaşılması için öncelikle bellek-anımsama ilişkisi, bellek-anımsama türleri ve törenlerin önemi üzerinde durulmalıdır.

1. Bellek ve Anımsama

Bellek ve anımsama kavramları uzun bir süre tıp, biyoloji, psikoloji gibi bilimlerde bir anlam alanına sahip olduktan sonra, son asrın ikinci yarısından itibaren sosyal bilimlerin de ilgisini çekmeye başlamıştır. Söz konusu terimler farklı disiplinlerde birbirine yakın anlamlarda kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumunun Güncel Türkçe Sözlüğünde bellek için "Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza (Ar.)" tanımı yapılmaktadır. Yine Türk Dil Kurumunun Ruhsal Bilim Terimleri Sözlüğünde benzer tanımlara yer verilirken "anlıktaki saklama gücü" ifadelerine yer verilmiştir. Belleğin eğitimle ilişkisinin yer verildiği Eğitim Terimleri Sözlüğünde "Algılanan nesnelere ve yaşantıların bilinçte iz bırakması, saklanması ve gereğinde yeniden üretilmesi yeteneği" açıklamaları yer alır. Felsefe Terimleri Sözlüğünde de benzer olarak "İzlenimleri, algıları vb. saklama ve yeniden bilinçte canlandırma yetisi" belleğin tanımı olarak kullanılır (<https://sozluk.gov.tr>).

Bellek ile anılan “anımsama” için sözlüklerde farklı anlamlar olsa da kelimenin kökeni zihin anlamına gelen “an”dır. Anı ve anıt kelimeleri gibi anımsama kelimesi de “an”dan türemiştir. Anımsama için Ruhbilim Terimleri ve Eğitim Terimleri Sözlüklerinde “Önce öğrenilmiş ya da olmuş bir şeyi bellekte yeniden anma” şeklinde benzer tanıma yer verilir. Felsefe terimleri sözlüğünde anımsamanın “Platon felsefesinin çekirdek kavramı olduğu ve ruhun bedene girmeden önceki varlığında görmüş olduğu ideaların bilince dönüşü” tanımına yer verilirken bilgi öğretisi bakımından anımsamanı ruhbilimsel anımsama ile eşanlamlı olmadığı belirtilir. (<https://sozluk.gov.tr>).

Yukarıdaki açıklamalar bellek ve anımsamanın bireyle ilintili olduğu üzerine temellendirilmiştir. Bu iki kavramın bireyle ilintili olarak izahı, kavramların terim anlamlarının da bu çerçevede şekillenmesine neden olur. Bireyle anılan bellek ve anımsama, tarihî süreçte toplumlarla anılmaya başlar. Merkantilizm akımı ve evrildiği sömürgecilik, sömürgeciliğin esas nedenlerinden olduğu 1. Dünya savaşı, savaşın yarattığı coğrafi ve bireysel travma neticesindeki yeni dünya düzeni gibi tarihî dönemler, milletlerin geçmişleri hakkında bilgi sahibi olmaları ihtiyaçlarını artırmıştır. Bu ihtiyaçla ilintili olarak bireyle anılan bellek ve anımsamanın toplumlara da uyarlanabileceği prensibi ortaya çıkmıştır. Zira bireyin anımsanan bir belleği varsa toplumların da anımsanan belleği olmalıdır. Bunun için de bireyin belleğini ve anılarını nasıl koruyup yeniden keşfettiği soruları, toplumların anılarını nasıl koruyup nasıl yeniden keşfettikleri ve ileriye nasıl aktardıkları şekline uyarlanır (Connerton, 2014, s. 67). Burada bireysel tecrübelerin toplumsal tecrübelerle dönüşümü izlenir. Bu izlenimde söz ve yazının farklılığı gereğince, yazının yaygınlaşması ile birlikte sözel belleğin ne kadarının yazıyla kayıt altına alındığı veya alınabileceği, aktarım süreci söz/yazı düalizmi üzerinden incelenmeye çalışılır.

Bellek ve anımsama kavramlarının anlam alanlarının genişlemesi ile birlikte semiyosferleri tartışılmaya başlamıştır. Bu çerçevede bireysel bellek, toplumsal/kolektif bellek ve kültürel bellek yaklaşımları doğmuştur. Üç yaklaşımda bireyin, toplumun ve kültürün belleğinin ne olduğu ve bireyin, insanların ve kültürün nasıl anımsadığı tartışılmıştır. Anımsamanın gerçekleşmesi için bir belleğe ihtiyaç vardır. Bireysel bellekte, bir gruba ait üyelerin birlikte yaşadığı deneyimlerin oluşturduğu anılar geçmiş düşüncesini belirler. Bireyin yaşadığı geçmiş, bireysel bellek fikrini oluştururken, birlikte yaşanan geçmiş kolektif belleği oluşturur (İlhan, 2018, s.29). Bireysel bellek anlaşılacağı üzere bireyin belleğine ilişkin içkin anılardan hareketle bir anımsama teorisi oluşturur. Yani kişisel bellek, konusunu bir kimsenin yaşam öyküsünden alan anımsama eylemleridir. Kişisel bir geçmiş içine yerleştirilmişlerdir ve kişisel bir geçmiş göndermede bulunurlar (Connerton, 2014, s. 42).

Toplumsal veya kolektif bellek yaklaşımı ise bir grup veya topluluk içinde oluşan anıların, yine o kolektif yapı içinde bulunulduğunda hatırlanacağını ileri sürer. Toplumsal bellek, onu taşıyanlarla birlikte vardır. Sürece katılanların grup üyeliğinin ispatıdır. Bu yüzden sadece somut mekân ve zaman değil, aynı zamanda somut kimliktir. Yani toplumsal bellek sadece gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilebilir (Assmann, 2015, s. 48). Bu iki rakip kuram, belleğin içerikleri olan anıların “bireysel” veya “kolektif” olduğunu savunur. Bireysel ve kolektif belleğin ömrü birey veya grup ömrü kadardır. Toplumu organik bir bütün olarak gören, tüm bireylerin de bu organik bütünün bir parçası olduğunu, dolayısıyla bireyin tek başına bir hiç olduğunu düşünen sosyologlar kolektif bellek düşüncesine sarılırlar (İlhan 2018, s. 24-44). Bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için sosyal çerçevenin şart olduğunu, bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka belleğin olmadığı, bu belleğin insanın sosyalizasyon sürecinde oluştuğu savunulur. Özetle, bellek insana ait olsa da toplumsal olarak belirlendiği ve bireylerin belleğini toplumla belirledikleri düşünülür (Assmann, 2015, s.44).

Bellek kavramıyla geliştirilen bir diğer kavram “kültürel bellek”tir. Bireysel ve toplumsal bellekten farklı olarak kültürel bellek, aktarılan bilgi, deneyim ve uygulamalarla ilgilidir. Kültürel bellek geleneğin karşılığı olarak kullanılır. Bir anlam aktarımı olan ve milletlere, tarihteki konumları ve dünya algıları hakkında ipuçları veren kültürel bellek ile insan belleğinin dış boyutu

kastedilir. Kültürel belleğin neleri içerdiğini, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok, dış koşullar, yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşulları belirler. Bu bellek kültürel, çünkü sadece kurumsal ve yapay olarak oluşturulabilir. Buna rağmen bellektir, çünkü toplumsal iletişimle ilişkisi, bireysel belleğin bilinçle ilişkisi ile aynıdır (Assmann 2015, s. 26-31).

Kültürel bellek, geçmişin belli noktalarına yönelse de değişikliklere ayak uydurarak her dönem yeniden kurulur. Daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır. Kültürel bellek için gerçek değil hatırlanan önemlidir. Geçmişle bağlantı kurularak hatırlayan grubun kimliği temellendirilir. Grup, tarihini hatırlayarak ve kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğinden emin olur (Assmann, 2015, s. 60- 61).

2. Toplumsal Anımsama

Belleğin ana malzemesi geçmiştir. Bellekte içkin olan geçmiş çağırma eylemi anımsama olarak adlandırılır. Bu bağlamda bellek anımsamaya çalışmanın neticesi ve bu çabanın sonucudur. Bireyin geçmişini sakladığı alan bireysel bellek olarak adlandırılmakta ve anımsama eylemi ile tekrar canlandırılarak anı/şimdiki zamanı şekillendirmekte ve anlamlı kılmaktadır. Birey, bu anlamlandırma çabasında sadece önemli olanı anımsar. Anımsadığı, içselleştirilmiş olandır. Anımsama ile içselleştirilenlere yaşam şansı verilir.

Anımsama ile bireyin geri çağırıldığı ve belirli alanlara işaret eden geçmiş, anı/hatıra olarak adlandırılabilir. Bu, çok büyük ölçüde şimdiki zamandan ödünç alınan veriler yardımıyla yapılan, geçmişin bir yeniden inşasıdır. Ve bu yeniden inşa da zaten eskinin imgesinin epey değişmiş olarak yeniden çıktığı önceki zamanlara aittir (Halbwachs, 2018, s. 66). Anıların saklanması için de yukarıda aktarıldığı üzere belleğe ihtiyaç vardır. Bellek, çoğu zaman tamamen bireysel, yani yalnız kendi kaynaklarına indirgenmiş, diğerlerinden izole ve önceden içinde bulunduğu durumları ya iradi olarak ya da şans eseri hatırlayabilen bir bilinçte ortaya çıkan bir yeti olarak değerlendirilir. Fakat bununla birlikte genellikle hafızanın ve hatıraların bir uzam ve zaman içerisinde diğerleriyle uzlaşılan kısımlara konulduğu ve onları sadece içerisinde yer alınan gruplara göre bir anlamı olan tarihler arasına da yerleştirildiğini unutmamak gerekir (Halbwachs, 2018, s. 50).

Bireysel belleğin yanı sıra toplumsal ve kültürel belleğin olması, anımsamanın sadece bireye has bir eylem olmadığı fikrini pekiştirir. Belleğin bir türü de kültürel olarak kabul ediliyorsa, kültürün yaşam alanı olan toplumun bu kültürü anımsaması gerekir. Birey, kendisinin ve etkileşim içinde olduğu grubun birikimini ve uygulayımını anımsıyorsa, toplum da ortak deneyim ve damıtılmışlıkla inşa ettiğini muhakkak anımsar. Yani anımsama hem bireyseldir hem de toplumsaldır. Yalnız burada terim karmaşasına düşmemek gerekir. Toplumun anımsadığı toplumsal bellek değil, kültürel bellektir. Zira ilk bölümde aktarıldığı üzere toplumsal/kolektif bellek toplumun belleği anlamına gelmez. Bireysel hatırlamanın sadece kolektif yapı içinde bulunulduğunda hatırlanacağını ileri sürer. Toplum belleğinin anlam alanı kültürel bellektir. Toplumsal anımsama kültürel hatırlamadır.

Toplumsal anımsamada kimin hatırladığından çok neyin hatırlandığı önemlidir. Böylece hatırlanan şeyin ne olduğu, geleneğin içeriğinin de ne olduğunu belirler. Hatırlanan şeyin ne olduğuna yönelecek bir hatırlama anlayışı da “kültürel bellek” kavramıyla karşılanabilecektir (İlhan 2018, s. 24). Toplumsal anımsamanın gerçekleşmesi hatırlama ve tekrarlama ile ilintilidir. Ortak anıları olan bir toplum, geçmişini kendine özgünlüğü ve söz konusu anımsama ve tekrarlama ile korur (Assmann, 2015, s. 48). Kendine özgünlüğün imgeleri bir araya gelince, o sırada var olan toplumsal düzeni meşru gösterirler. Herhangi bir toplumsal düzene katılmış bulunanların ortak anıları olduğunu varsaymaları gerektiği örtük bir kuraldır (Connerton, 2014, s. 11).

3. Toplumsal Anımsama ve Bayramlar

Bir topluluğun geçmişiyle ilgili en son unutacağı şey, belleğinde simgeleştirebilme yeti ve özelliği olan geçmiştir. Kültürel hafızada simgeleştirebilme özelliği en fazla olan alan da söz

konusu topluluğun törenleridir. Milletlerin binlerce yıllık birikimlerinin neticesi olan, kültürün damıtılması ve kristalize edilmesiyle belirginleşen, geçmişi yaşatırken geleceği inşa eden törenleri, toplumsal anımsanın en etkin olduğu alanlardır. Söz konusu törenler, ortak bir deneyim ve tarihsel süreklilikle oluşturulmuşlardır ve dünyayı algılama, Tanrı'yla türlü şekillerde iletişime geçme, doğayla uyum içinde yaşama, belirli olay ve tarihleri anma, dinî hayatı yaşama ve hayatı devam ettirme faaliyetlerinin bir neticesidirler. Halk felsefesinin içselleştirilmesi ve ardından hayata tatbik edilmesiyle sistemli örüntülere dönüşen törenler, kültürel belleğin sürekliliğiyle devralınmışlardır (Çelepi, 2017, s.5)

Millet ve medeniyetlerin dünyayı algılamalarının ve tasarımlarının yansıması olarak grupla hareket etme, canlandırma, eğlenme, kaçınma, tapınma, yarışma, büyü gibi alanların birlikteliğiyle belirginleşen, bir araya gelmelerle yaşatılan ve süreklilik kazanan davranış kalıpları olan bu törenler kültürel anlam alanlarının en önemlileridirler. Törenlerin ortaya çıkışında, milletlerin doğaya karşı mücadeleleri, Tanrılar ve ruhlarla ilişkileri, tarım ve hayvancılık faaliyetleri, eğlenceleri, güzel sanatları, sözlü ve görsel icraları, takvim bilgileri, bereket anlayışları, beşeri ilişkileri, sporları etkilidir. Kadim kültürlerin izlerini yaşatan törenler, bir milletin ve medeniyetin kültürel örüntüsünün tümünün yer aldığı en büyük yapılardır. Törenler dışındaki hiçbir alan, bu kadar çok kültür ögesini kendi içerisinde barındırmaz (Çelepi, 2017, s.7).

Bir kültür dairesine bağlı olan insanlar, bu törenleri icra ederek ve katılarak hem kültürün sürekliliğine destek verirler hem de bu törenleri faaliyetlerine meşruiyet kazandıracak bir alan olarak kullanırlar. İcra tekrarlarıyla geçmişe yaşam şansı tanırken, aynı anda geleceği şekillendirirler. Böylelikle dünü ve bugünü birleştirerek kimlik sahibi olmada geçmişin yol haritalarını edinmeyi sağlarlar. Törenler böylelikle hem topluluğu hem de yaşanan coğrafyayı kimlikli kılarlar.

Törenler, geçmişle ilişki kurma üzerine inşa edilirler. Geçmişle ilişki kurma, içinde bulunulan ânı anlamlı kılmanın yollarındandır. Geçmişle olan bağ, bir yandan tarihî belge ve bilgiler, diğer yandan akış halinde oluşturulan zihin kodlamalarıyla kurulur. Bu kurulum, insana evreni ve kendisini konumlandırma, anlamlandırma; ardından da belleğe kaydetme imkânı tanır. Bu kurulumla belirginleşen ortak belleğe ilişkin kodlar, törenlerin de içinde olduğu çeşitli hatırlamalarla ortaya çıkar (Arslan, 2017, s. 9).

Törenler, yalnızca olanı dillendirici nitelik taşımazlar. Araçsal eylemler olmaktan çok "dile getirici"dirlere. Resmî biçimler almışlardır ve belirli bir biçime bağlanma, basmakalıp biçimlere girme ve belli aralarla yinelenme eğilimi taşırlar. İçten gelen anlık zorlamalarla yürütülmezler; tersine belli duyguları dile getirmek için bilinçli olarak uygulanırlar (Connerton, 2014, s. 77).

Tören kavramının anlam alanı içinde bayramların önemli bir yeri vardır. Bayramlar, düzenli tekrarları ile kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve devredilmesi, böylece kültürel kimliğin yeniden üretimini üstlenme işlevini yüklediklerinden toplumsal anımsamanın en iyi gerçekleştiği alanlardır. Hangi şekilde kutlanırsa kutlansınlar, ortak yaşanan bir zamanı yansıtır (Assmann, 2015, s. 65). Bayramlar toplumun anımsaması için son derece önemlidirler. Çünkü bir tür simgesel kolektif metin ve temsil biçimi olarak toplumsal istikrarın ve dengenin nasıl kurulduğunu gösterirler (Connerton, 2014, s. 86).

4. Türklere Bayram ile Anımsama ve Millî Bayramlar

Belirli bir zaman küçük gruplar halinde yaşayan insanlar, bir arada yaşamaya başladıktan sonra beliren güven ortamıyla işbölümü yaparak sorumluluklarını azaltırlar. Sosyal ve ekonomik açıdan rahat hayatın farkına vardıkça da bir araya gelip toplanmaya değer verirler. Bu toplantılar birçok işleve sahiptir. Bir arada yaşamak öncelikle doğanın yıkıcı gücünün azaltılması anlamına gelir. Bir araya gelmek ekonomik olarak iş bölümünün artması ve daha rahat hayat demektir. Belirli zamanlarda toplanmak sosyal hayatın düzene girmesini sağlar ve soyun devamı olan evlilikleri yaygınlaştırır. Dinî ritüellerin tekrarına imkân sağlar ve hayatın devamlılığına destek

olur. Bir araya gelmek hep beraber eğlenme, yarışma, hoş vakit geçirme ortamı doğurur. Günlük hayatta yorulan bedenleri, karmaşıklaşan dimağları rahatlatmak, dinginleştirmek bu eğlence ortamları ve yarışmalarla mümkündür. Bu işlevlerin farkında olan insanlar, bütün bunlardan faydalanmak için sık sık bir araya gelerek bayram adını verdikleri törenler düzenlerler.

Toplumsal anımsamanın en net teşekkül ettiği bayramlar, Türklerde Tanrı, ruh ve evren tasarımlarının yansımalarıdır. Türkler, grup halinde yaşamının gereği olarak bir araya geldikleri birçok durumda Tanrı ve ruhlarla sarmalanmış olduklarını düşünmüş ve her uygulamalarında Tanrıyı ve etraflarındaki ruhları takdis ederek mutlu etmeye çalışmış ve karşılığında da korunmayı, bereketin artmasını ummuşlardır. Türkler, bayram kelimesini çok geç kullanmış olsalar da kelimenin anlam alanının gereği olan bütün uygulamaları evren tasarımlarının gereği olarak çok eskiden beri yerine getirmişlerdir. Bunun karşılığı olarak da semiyosferi çok geniş olan “toy” kelimesini kullanmışlardır. “Toy” kelimesi ilk başlarda “devlet yönetimi” ile ilgili kararların alındığı bir kurum hüviyetindedir. Devletin idaresiyle ilgili olan tahta çıkma törenleri, antlaşmalar, askerî toplantılar, av törenleri, ant törenleri, nüfus ve hayvan sayımı, çeşitli amaçlarla yapılan bütün toplantılar “devlet yönetimi” ile ilgiliydi ve söz konusu mecliste karara bağlanırlardı. Burada modern ülkelerde olduğu gibi bir meclis ve üyeleri vardı. “Toy” adlı mecliste alınan kararlar, daha sonra büyük ziyafetler ve eğlencelerle halka duyurulurdu. Kaşgarlı'nın ve diğerlerinin verdiği bilgiler, “Toy” kelimesinin ilerleyen zamanlarda “devlet meclisi” olarak sahip olduğu resmiliğini kaybetmeye başladığını ve sivil bir anlam kazanarak önce meclislerin ardından düzenlenen büyük ziyafetleri, eğlenceleri, düğünleri karşılayacak şekilde kullanıldığını, ardından da meclislerden sonra olmasa da büyük ziyafetleri karşılayacak şekilde kullanıldığını gösterir (Çelepi, 2017, ss.21-22).

Toy kelimesi ile bütüncül olarak karşılanan törenler zamanla resmilikten sivillığe doğru ilerler. Bayramlar da bu törenlerdendir. Bayram kelimesinin Türkler arasında ne anlama geldiği hakkında Kaşgarlı Mahmud eserinde bilgiler verir. Bayram kelimesinin karşılığında “Bedhrem” kelimesini kullanır. “Bayram, halk arasında gülme ve sevinme. Bir yer ışıklarla ve çiçeklerle bezendiği zaman “bedhrem yer” denir ki “gönül açan yer demektir. Bu kelimenin aslının ne olduğunu bilmiyorum; çünkü bu kelimeyi Farslardan dahi işittim. Oğuzlar, bayram gününe “beyrem” derler. Bu sevinç ve eğlence günüdür.” açıklamalarını yapar (DLT, I: 484). Kaşgarlı, “Bayram” kelimesinin sevinme, gülme, eğlenme anlamına geldiğini hatta bayram yerlerinin oluşturulduğunu açıklar. Anlaşıldığına göre Türklerde bayram, sevinme ve eğlenme günü olarak karşılık bulmuş. “Beyrem” kelimesini açıklarken ise “Bunun, sevinç ve eğlence günü demek olan bedhrem kelimesinden bozulmuş olduğunu sanıyorum. Çünkü İslamıktan evvel bayram bilmezlerdi ki adı olsun. Eğer olsaydı, bütün Türkler bilirdi” açıklamasını yapar (DLT, III: 176). Bedhrem kelimesinin geçtiği bir nazım parçasında da “Gençleri çalıştırarak, meyve toplatarak, kolan ve geyik avlatarak bayram yapıp avunalım, günlerce sevinç yaparak eğlenelim” açıklamalarını yapar (DLT, I: 263). Kaşgarlı'nın açıklamalarına göre bayram kelimesinden daha çok sevinç, mutluluk ve eğlence anlamları çıkmaktadır. Kaşgarlı'nın açıklamalarındaki diğer bir ayrıntı da bu eğlencelerin düzenlendiği yerlerin bayram yeri olarak adlandırılmasıdır. Anlaşılan bayramlar için özel yerler hazırlanmış. Türk kültüründen hareketle bayram yerlerinin dağ, orman veya nehir yakınlarında olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek.

Bayramlar, yurt ve sıla duygusuna sahip homojen bir topluluğun kendisi için üretilmek ve tüketim bakımından dışındakilere kapalı olmanın yanı sıra, kendi üyelerine anlamlı olmak ve kuşaklar arasında sözlü kültür ortamında aktarıla gelmek özelliklerine sahiptirler. Dahası geleneksel bayramlar kutlandıkları kültürün her çeşit geleneksel sanat ve oyun şeklini kendilerine ve kendilerini uygulayanların göreneklerine dayalı olarak muhteva, işlev ve biçim özellikleri üzerinde çeşitlenmeler meydana getirmek suretiyle kullanırlar. Kaynağını topluluk hayatından alan kolektif bir olgu olarak bayramlar, takvime bağlı günlerde topluluk tarafından paylaşılan ve grup kimliğinin dışı vurulduğu çok amaçlı yahut çok işlevli ve karmaşık yapılara sahip kültürel formlardır (Çobanoğlu, 2000, ss.52-53).

Bütün kavimlerde bayramlar, kutsal ve dönemsel olarak iki farklı zamana sahiptirler. Dönemsel bayramlar daha önemlidirler. Bu bayramlar bize kutsal olmayan ve akıp giden zamanı yıkmaya ve yeni bir zaman kurma isteğini bildirirler. Bir zaman dilimini kapatan ve başka bir zaman dilimini açan dönemsel bayramlar zamanın tamamen yenilenmesini sağlarlar (Eliade, 2015, s. 381). Bütün medeniyetlerde bayramlar anlam bakımından ikiye ayrıldıklarında; ilk bayramlar çıkış bakımından üretimle yakından ilgili olan bayramlar, ikinci ise ortaya çıkış bakımından belirli dinî inançlarla ilgili olan bayramlardır (Rahman, 1996, s. 120). Bu çerçevede Türk kavimlerinin bayram ve törenleri belirli tarihlerde yapılanlar ve bazı olaylar dolayısıyla (tarım, hayvancılık) yapılanlar olmak üzere ikiye ayrılabilir. Belirli tarihlerde yapılan bayramlar, ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan ayinlerdir ki bunların çok eski devirlerden beri yapılmakta olduklarından şüphe yoktur.

Bayramların hükümdarların kontrolünde tertip edilmeleri ve kutlanmaları, bayramların resmî tarafıdır. Hükümdarlar dinî kurgudaki belirli tarihleri anmalarda, doğanın dengesiyle ilgili tarihlerde bayram tertip etmenin yanı sıra devlet işleyişiyle ilgili çeşitli durumlarda da bayram tertip ettirmiş ve halkı memnun etmeye çalışmıştır. Hükümdarın isteği ve kontrolü altındaki bayramlar tarihî süreçte çeşitlenmiş ve günümüze değin resmî bazı bayramların devlet ve yöneticilerin belirli olayları anma kararlılığı çerçevesinde kutlana gelmesine imkân sunmuştur. İlk başlarda hedefi doğanın ve soyun bereketini denetlemek ve olasılıkla topluluğun kendi tarihsel varlığını olumlamakla sınırlı olan bu törenler, giderek (saray-tapınak-karargah çerçevesinde odaklaşan) iktisadi-siyasal iktidarı, toplumun tümüne benimsetmede inanış sistemindeki değişikliklere eşlik eden ve iktidarın göksel kaynaklarını vurgulayan bir aygıt dönüşür (Özbudun, 1997, s. 12). Bu dönüşümde bayrak, millî marş, millî kahramanlar gibi yeni semboller üretilerek, laik bir yapı ile yeni törenler oluşmaya başlamıştır. Böylelikle yeni bir mazi oluşturma çabası başlamıştır (Bolat, 2012, s. 7).

Bu çerçevede ulus veya millî bayramlar ortaya çıkmıştır. Bütün varoluşları aynı anda değişime uğratan ulusal olaylar vardır (Halbwachs, 2018, s. 74). Varoluş mücadeleleri, rejim değişiklikleri, büyük kitlesel olaylar, uyanış hareketleri bu ulusal olaylardandır. Bu ulusal olaylar ve neticeleri bellekte bir alana sahip olurlar. Bu açıdan bakıldığında kültürel bayramlardan farklı olarak siyasal iktidarların kurguladığı ve salık verdiği millî bayramlar, olayların neticesi olarak kutlana gelirler. Belirli bir yapının ve ideolojinin hâkim olmasının ve buna süreklilik kazandırma arzusunun neticesidirler. Ulusal olaylar sonrasında ortaya çıkan yeni düzen, bu bayramları ihtiyaç hissedilen ruhun devamlılığı için kullanır. Olayın anımsanması, belirli ritüel tekrarın varlığına muhtaçtır. Ritüel tekrar içerisine yerleştirilen kahramana, zamana, mekâna bağlı canlandırma sembolleri birer hatırlama figürüne dönüşerek bayramı anlamlı kılar. Bu tekrarlar yaşanan anı anlamlı kılmak için görev üstlenirler.

Bayramların nasıl ve ne zamandan itibaren kutlandığını bilmek çok önemlidir. Ülkelerin tarihsel olarak geçirdikleri evreler ve önemli günleri o ülkelerin millî bayramları olmuştur. Türkiye'de de özellikle Millî Mücadele dönemi olayları millî günleri oluşturmuştur. (Bolat, 2012, s. 37). Fakat bir kavram olarak Millî Bayram ilk olarak Osmanlı İmparatorluğunun güç kaybı yaşadığı II. Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkar. II. Meşrutiyet ile çeşitli fikir akımlarının öne açılmıştır. Bu hareketin önemli özelliği bu fikir akımlarından olan Türk Milliyetçiliğinin uyanması ve gelişmesidir. Bu fikirdekilerin, milletin katılacağı, heyecan duyacağı, sürekli hale getirip sonraki nesillere aktarma yoluyla, millî duyguları hep canlı tutabileceği önemli çabalardan birisi de millî bayramlar olmuştur (Bolat, 2012, s.24-25). İşte millî bayramların temeli, 23 Temmuz 1909 tarihinde atılır ve bu tarih millî bayram olarak kutlanmaya başlar. Millî bayram olgusu bu vesile ile resmî kimlik kazanmıştır. II. Meşrutiyet'e kadar geleneksel dini bayramların hüküm sürdüğü ve padişahın güç gösterilerine sahne olan meşrutiyet zemini, yerini, halkın yönetime sınırlı da olsa katıldığı günün kutlanmasına bırakmış ve adına da Hürriyet Bayramı denmiştir (Saban, 2019, s. 3).

Birinci Dünya Savaşı, savaşta Osmanlı'nın içinde olduğu durum, savaşın sonlarına doğru başlayan direniş mücadelesi, yeni kahramanların ortaya çıkışı yeni bir Türk dünyası ve Türkiye

hikâyesi oluşturur. Bu hikâyedeki Kurtuluş Mücadelesi ve kazanılmasındaki önemli anlar, mücadelenin kazanılmasıyla başlayan rejim değişiklikleri, reformlar ve kazanımların bazıları ayrı birer millî bayramın hikâyesini oluşturur. Mustafa Kemal Atatürk de bayramların hatırlama ve birleştiricilik işlevleri çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetinin kazanımlarının hatırlanması ve sürekliliği için her kazanımdan sonra bir millî bayram belirlenmesini istemiş ve hayatta olduğu sürece de bayramlara ev sahipliği yapmaya çalışmıştır.

5. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ve Toplumsal Anımsama

1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşı dünyada yeni bir düzen oluşturur. Bu düzen Osmanlı gibi devletleri daha çok etkiler. Osmanlı'nın toprak kaybetmesi, aynı zamanda yüzlerce yılda inşa edilmiş olan mekân, insan ve bellek ilişkisinde değişimlere sebep olur. Çünkü fethedilen yerler sadece bir toprak parçası olarak görülmemiş oralarda girişilen inşa faaliyetleri kültürel inşayı da içermiştir. Balkanlar ve Ortadoğu savaşın öncesinde ve savaşın neticesi olarak Osmanlıdan teker teker ayrılmıştır. 1918'den sonra Mustafa Kemal ATATÜRK ve ona inananlar bir ulusal uyanış hareketi başlatırlar. Bu ulusal uyanış hareketi, hızla karşılık bulur. Çünkü tüm ulusal uyanış hareketleri, “yabancı boyunduruğunun” kırılması gereken bir özgürlük ve bağımsızlık zamanının mücadelesinden beslenirler (Assmann, 2015, s. 91).

Kurtuluş Mücadelesi ile elde edilen başarıların devamlılığı için de siyasal iktidar tarafından törenler düzenlenmeye başlanır. Siyasal iktidar, en geniş şekliyle bir toplumsal kesimin, toplumun bütünü üzerinde kurumsallaşmış yaptırım gücü olarak tanımlanabilir. Siyasal iktidarın meşruluğunun kurumsallaşması bir ucunda zorun, diğer ucundaysa ideolojinin yer aldığı ve her tikel topluluğun devletleşme sürecinde kendi özgül dinamikleri çerçevesinde işleyen karmaşık ve çok yönlü bir ikna sürecidir (Özbudun, 1997, s. 58-59). Bu ikna sürecinde törenler bir gereksinim olarak ortaya çıkarlar. Bu gereksinim çerçevesinde kutlanması kararlaştırılan törenlerden biri de ulusal direnişin ve uyanışın sembolü olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşu ve kurulduğu tarih olan 23 Nisan 1920'dir.

Varlık süresi herhangi bir bireyin yaşam süresini aşan bir toplumsal grubun, topluca “anımsama” gücüne sahip olduğunu kabul ediyorsak, yalnızca söz konusu topluluğun, herhangi bir verili zamanda onu oluşturan çeşitli üyelerinin, grubun geçmişi ile ilgili şeylerin izlerini (zihinsel temsillerini) kafalarında tutabileceklerini söylemek yeterli değildir. Aynı zamanda grubun yaşlı üyelerinin, bu izleri grubun genç üyelerine aktarmayı boşlamamış olmaları da gerekir (Connerton, 2014, s. 68). Kurtuluş mücadelesini kazanan ve Cumhuriyeti inşa edenlerin de söz konusu kazanımları genç kuşaklara aktarabilmek amacıyla ilk kurguladıkları törenlerin başında TBMM'nin kuruluşunu anmak gelir.

Uyanış hareketinin ve dış dünyaya rejim değişikliğine gidileceğinin ilk ve en önemli sembolü TBMM'dir. TBMM'nin bir sembol haline gelmesinin siyasi nedenlerinin yanı sıra anlamlı bir gerçekle zenginleşmiş olması son derece önemlidir. Verilen mücadele ve meclisin kuruluş aşaması bir sembolizm yaratır ve düşünceler sisteminin bir unsuru haline gelir. Bunun devamlılığı için de resmî törenlerin kutlanması kararlaştırılır. Bu resmî törenler, bir bakıma Cumhuriyet rejiminin “ideal toplumu” arasındaki dengelerin sergilendiği bir sahnedir. Bir araç olarak, yönetici-yönetilen ayırımının kurumsallaştığı, hiyerarşik ve siyasal iktidarın konumunu meşrulaştırmaya hizmet ederler (Özbudun, 1997, s. 159).

Ulusal bayramlar siyasal iktidarlar tarafından bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılırken, muhalefette olanlar için durum biraz farklıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bununla ilgili ilk tecrübesi söz konusu olan 23 Nisan 1921 tarihli meclis toplantısıdır. Ulusal bayramlara ilişkin ilk tartışma Birinci Meclis'in bu toplantısında geçer. O dönemde Meclis'te iki grup vardır. Birinci grup Mustafa Kemal önderliğinde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubudur. İkinci grup ise buna muhalif olan İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubudur. Söz konusu tarihte, birinci grubun TBMM'nin açılış tarihi olan 23 Nisan'ın ulusal bayram ilan edilmesi teklifine ikinci grup, “Bu gibi bayramlar milletin kalbinden doğar. Bunun dışındaki kabuller, gösterişte kalır ve milletin maneviyatını desteklemez.” görüşüyle karşı çıkarlar. Aslında bu tartışmanın alt katmanında laik

olan Birinci Grup ile tutucu olan ve gelişmeler karşısındaki huzursuzluğunu bayram örneğinde olduğu üzere dolaylı yollarla dile getiren İkinci Grubun çatışması vardır (Özbudun, 1997, s. 139-141). Bu tartışmaların sonunda 23 Nisan tarihi, ulusal bayram olarak “23 Nisanın Millî Bayram Addine Kanun”u ile kabul edilir (Bolat, 2012, s.39). Yani kuruluşun bir yıl sonra, 23 Nisan’ın mücadeleyi meşrulaştırmaya yönelik olarak “Hâkimiyet-i Milliye Bayramı” adıyla millî bayram olması kararlaştırılır. Fakat 23 Nisan’ın bayram olarak kabul edilmesi ile ilgili yasa tasarısı, 2 Mayıs 1921’de kabul edildiği için, 1921 yılında 23 Nisan bayramı olarak değil tezahürat şeklinde kutlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Meclisin balkonundan yanında bulunan milletvekilleri ile birlikte halkı, askerleri ve öğrencileri selamlamıştır (Bolat, 2012, s.40).

23 Nisan tartışmalarının aksine, 29 Ekim’in ulusal bayram kabul edildiği TBMM’nin 19 Nisan 1925 tarihli toplantısı tartışmasız kapanmıştır. Fakat bu toplantıda “uygar ulusların kendilerine tek bir günü ulusal bayram olarak kabul ettikleri ve başka ulusal ve dinsel günler bulursa da ancak o gün ulusal törenler yapıldığından” hareketle, Fransa’nın 14 Temmuz, ABD’nin 24 Temmuz günleri örnek verilerek Türkiye Cumhuriyeti için bugünün 23 Nisan yerine 29 Ekim gününün ulusal bayram ilan edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Özbudun, 1997, s. 141-142). Çünkü 23 Nisan devrimin bir aşamasıdır. Devrim, Cumhuriyetin ilanı ile tam olmuştur (Bolat, 2012, ss.66-67).

Meclis’in kurumsallaşması amacıyla icat edilen bu bayram, erken Cumhuriyet yıllarında “Çocuk Bayramı/Çocuk Haftası” etkinlikleriyle iç içe geçmiştir. Nedeni ise, siyasal iktidarın denetimindeki bir hayır kurumu olan “Himaye-i Etfal Cemiyeti”nin 1927 yılında almış olduğu bir kararla, 23 Nisan gününü Çocuk Bayramı; 1929 yılında ise 23–30 Nisan günleri arasını, “Çocuk Haftası” olarak kabul etmesidir (Aslan, 2011, s. 59-60). Birinci dünya savaşının yarattığı tahribat sadece toprak kaybı, ekonomik çöküntü gibi alanlarda kalmamış nüfus yapısını da değiştirmiştir. Kültürel bellekte çokça örneği olan ağıtlarda aktarıldığı üzere yetişkin, genç ve çocuk yaşta sayılan birçok erkek bu savaşta hayatını kaybetmiştir. Geride kalan çocuklar ise kalkınmayı sağlayacak güç ve iradeye sahip olmaları bir yana trajik bir durumda kalmışlardı. Gerekli iç dinamizmin sağlanabilmesi için gerekli olan kuvvet o günün çocuklarında olmalıydı ama onlar da perişan durumdaydılar. Bu yüzden geride kalan çocukların maddi ve manevi olarak yetiştirilmesi gerekiyordu. İşte “Himaye-i Etfâl Cemiyeti” ilk olarak İstanbul’da 1917 yılında savaşta zor durumda kalan çocukları korumak amacıyla kurulmuş, ardından 1921 tarihinde Ankara’da kurumsallaşarak faaliyetlerine devam eden bir cemiyete dönüşmüştür. Bu cemiyetin 23 Nisan tarihinde çocuklara yardım kampanyaları düzenlemesi sonucunda 23 Nisan, dönemin kamuoyunca Hâkimiyet-i Milliye Bayramı olmaktan çok, Çocuk Bayramı olarak biliniyordu. Hâkimiyet-i Milliye bayramının adı 27 Mayıs 1935’te çıkartılan kanunla “Ulusal Egemenlik Bayramı” şeklinde Türkçeleştirildi. Çocuk Bayramı’nın bayram olarak ilan edilmesi ve kanunlaştırılması 19.03.1981 tarihli 2429 sayılı “Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun” ile gerçekleşmiştir. Millî Hâkimiyet Bayramı’nın önüne resmî olarak eklenen Çocuk Bayramı ibaresiyle 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak yeniden adlandırılmıştır ve bu isimle kutlanmaya devam etmektedir (Saban, 2019, s. 204).

Esasında Türkiye Cumhuriyeti resmî olarak kutlanan bayramlar açısından zengin bir listeye sahiptir. Bu bayramları tarihsel gelişimleri bakımından olduğu kadar sosyolojik ve folklorik bir bakış açısıyla incelemek de bir zorunluluktur. Bu incelemelerde yazılı ve sözlü tarih araştırmaları birbirinden farklı bilgiler edinmemizi sağlar. Yazılı kaynaklar, millî bayramların morfolojisine, gelenekselleşmiş kutlanış kalıplarına ve bayram münasebetiyle verilen nutukların genel söylemlerine dair enformatik bilgi verir. Sözlü tarih ise bayram teması etrafında toplanan anlatılar bütününden çıkan ve bayramın toplumsal belleğimizde ne anlam ifade ettiğine dair bilgiler içerir (Öztürkmen, 1996a, ss.29-30). Yazılı ve sözlü tarih ekseninde ve sosyolojik, folklorik bakış açısıyla incelendiğinde millî bayramların ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarından bir sembolik anlam dünyası yaratarak ulusal hareketlerin anımsanmasını ve insanların birbirine bağlanmasını sağladıkları görülecektir. Bu bağın oluşmasında toplumsal anımsama ilk şarttır.

Bayramlara dönük toplumsal anımsamanın gerçekleşmesi için bayramların bazı işlevlere sahip olmaları gerekir. Bütün bayramlarda ortak olduğu üzere 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının sahip olduğu işlevler toplumsal anımsamayı kolaylaştırmaktadır. 23 Nisan başta olmak üzere bayramlar bir folklor alanı olarak bazı işlevlere sahiptirler. Durkheim gibi sosyologların öncülük ettiği işlevselcilik eksenli çalışmalarda folklorun kültürde oynadığı rol üzerinde yoğunlaşarak, folklorun sosyal kurumları sürdürmeye nasıl yardım ettiği tespit edilmeye çalışılır (Dorson, 2011, s. 33). W. Bascom'a göre folklorun dört temel işlevi vardır. Buna göre folklorun ilk işlevi eğlencedir. İkinci işlevi, kültürün onaylanması ve ritüelleri gözlemleyen ve icra edenlerin ritüellerinin ve kurumlarının doğrulanmasıdır. Folklorun üçüncü işlevi, bireylerin kültürel eğitimidir. Folklorun dördüncü işlevi ise kabul edilmiş davranış örüntülerini sürdürmesidir (Bascom, 2014, ss. 78-81). Buna göre folklorun ilk işlevi hoş vakit geçirme eğlenme ve eğlendirmedir. Folklorun değerlere, toplum kurumlarına ve törelere destek vermesi onun ikinci işlevidir. Bu işleve göre folklor içinde yer aldığı kültürdeki icraları yapanları ve bu icraları seyredip dinleyenleri, söz konusu kültürdeki ritüellerin toplumsal kurumlarını ve değerlerini doğrulayıp onaylamaktadır. Üçüncü işlev, kültürün gelecek kuşaklara aktırılarak bireylerin eğitilmesi işlevidir. Folklorun taşıdığı bilgiler tarihsel olarak gerçek ve öğretimleri son derece önemli olarak kabul edilir. Folklorun son işlevi toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmak için bir kaçıp kurtulma mekanizması olmasıdır. Bu işlevde kabul edilmiş davranış kalıplarına uygun davranıyor olmak ve bu yolla da meydana gelen toplumsal ve kişisel baskılardan kaçıp kurtulmayı sağlamaktır (Çobanoğlu, 2005, ss. 235-236). Bu işlevlerin yanı sıra son dönem çalışmalarda bu tür folklor ürünlerinin “politik işlevler”e de sahip oldukları kabul edilmektedir.

Bu işlevler doğrultusunda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının toplumsal anımsamayı gerçekleştirebilmesi için söz konusu işlevlere sahip olması gerekir. Bu işlevlerin en başında politik işlev gelir. 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı da teşekkülü ve birden fazla değeri kendinde barındırmasından hareketle toplumsal anımsamanın gerçekleşmesi için önemli bir örnektir ve farklı yön ve özellikleriyle bazı politik işlevlere sahiptir. Bu politik yönlerin ilki millî irade vurgusudur. Uyanış hareketiyle başlayan süreç, TBMM'nin kurulmasıyla bir sembolik anlam alanı yaratarak ulusa ve uluslararası irade değişikliğine gidildiğinin haberini vermiş olur. Millî Mücadele olarak taçlandırılan bu süreçte yaşananların unutulmaması ve anımsanması için millî bayram olarak belirlenmesi, toplumsal anımsamanın uluslaşma yolundaki önemini ve hâkim iradenin ihtiyaç hissettiği desteği verdiğini gösterir. TBMM'nin kuruluşunun bir bayram olarak kabulü mevcut dönemde millî iradeye ve yeni rejime geçerlilik kazandırma endişesi taşıyorken, gelecek nesillere toplumsal anımsama için görev yüklemektedir. Savaşın kendi iç dinamikleri ile kurtulan ve yeniden inşa başlanan Türkler, 23 Nisan'ın bayram olarak kabulü ile gelecek nesle yaşanan zorlukların üstesinden nasıl geldiğini anımsatarak bir ivme kazandırmak arzusunda idiler.

23 Nisan bayramı politik olarak siyasi iktidarın meşruiyeti dışında ayrıca toplumsal dayanışma ve düzeni sağlamada ve sürdürmede, millî karakteri güçlendirmede ve halkın eğitilmesinde de önemli işlevler üstlenmiştir (Bolat, 2012, s.8). Politik işlevlerin amacına ulaşması için siyasi iktidar, bu bayramları resmî tören olarak icra edilmesini istiyordu. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî törenleri en ince ayrıntılarına dek, kanun, yönetmelik ve protokollerle belirlenmiş, denetimli, her türlü kendiliğindenlik ifadesine kapalı, düzen ve disiplini ön planda tutan, toplumsal hiyerarşiyi vurgulayan gösterilerdir. Bu törenlerde devlet görevlilerinin tören alanına giriş sırası, oturacakları yerler, tebrikleşme hiyerarşisi, törene katılacakların kılık kıyafetleri, geçitlerdeki sıralama, ışıklandırmanın nasıl olacağı, Atatürk anıtına yerleştirilecek çelenklerin önem sırasına göre getirilişi, taşınma ve yerleştirilişi biçimi, bayrağın evsafı, göndere çekilişi şekli ve diğerleri en ince ayrıntısına kadar protokol ve yönetmeliklerle belirlenmiştir (Özbudun, 1997, s. 153-154). Her ne kadar çocuk bayramı olsa da bayramın bu düzlemde kutlanması politik olarak otokontrol yaratacağı.

Politik işlevlerin belirlediği alanların biri de törenlerdeki resmigeçitlerdir. Bu resmigeçitlerin memleket varlıklarının hem o memlekette yaşayanlara hem de dışarıya karşı teşhir vazifesi görmesi, bu bayramların politik işlevlerindedir (Öztürkmen, 1996a, s. 32).

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının toplumsal anımsama ile ilintili önemli bir diğer özelliği anımsaması istenenlerin öncelikle çocuklar olmasıdır. Bu millî bayramın ismine politik olarak “çocuk”un eklenmesi ile idealleştirilmiş bir “Türk Çocuğu” tipi yaratılmak istenmiştir. 23 Nisan sembolik olarak sağlıklı ve üretken bir nüfus/ulus inşasında uygulanan çocuk merkezli refah siyasetinin görselliğini dışa vurmaktaydı. Nüfusu çoğaltmanın, ruh ve vücut bakımından sıhhatli bir ulus yaratmanın öncelikli yolu, çocukları himaye etmekten geçiyordu (Aslan, 2011, s.82). Himaye edilen çocuklara Millî Mücadele dönemi, dönemin travmaları, uluslaşma süreci ve yeni hikâye bu bayram aracılığıyla anımsatılmalıydı. Bu yüzden Türk kültüründe bir örneği belki de sadece yağmur yağdırma törenlerinde olduğu üzere çocuklar törenlerde başrolde idiler. Şiirler okuyan, çeşitli gösteriler yapan çocukların, bu bayramın kazanımlarını anımsamaları hedeflenmekteydi. Yeni hikâyenin başrolü çocuklar idi ve Atatürk'ün ifadesiyle “onu yaşatacak ve yükseltecek olanlar” yine çocuklar ve gençlerdi. 23 Nisan Bayramı ile çocuklardan kazanımları tefekkür edip tezekküre dönüştürmeleri bekleniyordu. Atatürk'ün “Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde güç ve kuvvet bulacaktır” söylemiyle ilintili olarak tefekkür edilmesi istenen değerlerin başında vatanlaştırma, uluslaştırma süreci ile atalarının sergilediği fedakârlıklar gelirken tezekküre döküleceklerin başında ise vatanperverlik doğrultusunda istiklale sahip çıkmak ve istikbale yön vermek geliyordu.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının toplumsal anımsamayı sağlayan ikinci işlevi kültürün aktarımını sağlamasıdır. Bayramların en belirgin özelliği icracıları, dinleyicileri/izleyicileri ve icra mekânlarını kimlikli hale getirmeleridir. Kimlikli hale getirmede en önemli husus binlerce yıllık deneyim ve birikimle belirginleşen kültürü yaygınlaştırmak ve belirlediği yazılı/yazılı olmayan kurallarla hayatı devam ettirmektir (Çelepi, 2017, s.393). Kültürel yapılanmanın ve tabakalaşmanın birçok unsuru ve evresi, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramında yaşatılarak aktarılır. Bayramdaki icralar, Türk kültüründen taşıdığı izler, sürekli olarak “millî” değere yaptığı göndermeler, toprak ve vatan hassasiyeti, atalarla ilgili saygı tamamen Türklerin Eski kültürlerindeki kült tasarımları ile ilgilidir. Bu bağlamda bu bayram içindeki ritüelistik davranışlar ve bunların kökenleri, Türk kültürünün tarihsel yolculuğu ve inşa sürecindeki katmanları hakkında ayrıcalıklı bilgiler sunar. Toplumsal anımsamayı hedefleyen 23 Nisan bayramı, kültürel ve zihinsel kodlamaların yaşamasına imkân vererek aynı anda hem geçmişini yaşamaya hem de geleceği inşa etmeye destek verir. Katılımcıların hepsi, bu bayramın kutlamalarına katılmakla yeni rejime destek vermenin yanında tarihî ve kültürel bir sorumluluğu yerine getirirler.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının toplumsal anımsama çerçevesinde bir diğer işlevi kültürel ve toplumsal kimliklerin inşasına destek olmasıdır. Belirli bir kültür ve toplum içerisindeki birey, kendisini çevreleyen evreni, bulunduğu toplumun kültürel sembelleri ve yorumları aracılığıyla tanımlayıp algılar. Bireyin mutlak anlamda biyolojik bir varlık olmaktan çıkıp bu evren içinde yaşamayı başarabilmesi, belli bir kültürün maddi ve manevi öğelerini öğrenmesi ile mümkündür (Özdemir, 2005, s. 339). Bu bağlamda bir kültür dairesine aidiyet son derece önemlidir. Toplumsal kimliklerin oluşumu kültürel kimliklerin aidiyet bilinciyle içselleştirilmesinin neticesidir. Toplumsal kimlikler, ortak bir semgesel sistemin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılıma dayanırlar. Burada önemli olan kelimeler, cümleler ve metinler değil, gelenekler, danslar, örnekler, işlemler, giysiler, dövmeler, yeme ve içme, anıtlar, resimler, coğrafyalar, yol ve sınır işaretleridir (Assmann, 2015, s. 149). Bayramların meşruiyeti kimlik inşasına katkı ile paraleldir. Bu meşruiyet biraz da her sınıftan insanın bu törenlere katılımında saklıdır (Öztürkmen, 1996a, s. 32). 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı da sahip olduğu ortak semgesel sistemin kullanımı ile herkesin toplumsal kimliğinin inşasına destek olur. Toplumsal anımsama, söz konusu toplumsal kimliklerin neticesidir.

Toplumsal anımsama ve toplumsal kimliklerin inşasındaki bu ilişkide, aynı tarihî belleğe sahip olmak son derece önemlidir. 23 Nisan bayramı ile ilgili sözlü tarih araştırmalarında bayramın tanımları arasında “tarihin başlangıcı, yeni milletin doğduğu gün, saadet devrinin açıldığı gün, hâkimiyetin temellerinin atıldığı gün” (Öztürkmen, 1996b, s.8) gibi ifadelerin yer alması toplumsal anımsamanın ortak tarihî belleğin oluşmasındaki işlevlerini gösterir.

Bayramların, yerel kimliklerin inşası ve korunması işlevini yerine getirebilmesi, hedef kitlenin kültürel eğitiminin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bireylerin, kültürel ve toplumsal kimliklere sahip olabilmeleri için kültürün eğitim işlevini yerine getirmesi gerekir. Bunun için her kültürel sistem içinde eğitim süreci yer alır. Eğitim sürecinin hedef aldığı kesim çocuklar ve gençlerdir. Kültürel belleğin aktarımında en son aşamada olan ve hep “alan/alıcı” pozisyonundaki bu kesimin yetişeceği / besleneceği kültürel ortam, küreselleşmenin ve tek tipleşmenin etkisiyle hızlı bir şekilde Türk kültürden uzaklaşmaktadır. Bu yaş aralığındaki bireyler, Türk kültür değerleri içinde yetiştirilmediği ve kendilerine Türk kültür dairesine sahip olmanın önemi hissettirilmediği sürece, kültürlerini yaşatmayı ve korumayı önceleneceklerdir. Kültürel eğitimde önde gelen alanlardan biride bayramlardır.

Türkiye Cumhuriyeti kutladığı resmî törenleri ve millî bayramları eğitim açısından dönemselleştirmiştir. Nutuk'taki tarihsel anlatıya göre büyük bayram olarak kabul gören günlerin kronolojik sıraları şöyledir: İlk olarak 19 Mayıs 1919'da Atatürk Samsun'a çıkıyor. Ardından 23 Nisan 1920'de TBMM açılıyor. Daha sonra 30 Ağustos 1922'de Büyük Taarruz sona eriyor ve nihayetinde 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan ediliyor. Kronolojik olarak akış bu şekilde olsa da toplumsal bellekteki hâkim sıralama eğitimdeki akademik takvime göre yapılagelmiştir. Okullar açılmasıyla ilk olarak 29 Ekim kutlanır. İkinci dönemde ise 23 Nisan ve 19 Mayıs kutlamaları yapılır ve okullar kapanır. 30 Ağustos'ta okullar kapandığından eğitim olarak öğrencilerin belleğinde etkili değildir. Yani millî bayramların kutlama günleri kendi diakronik zamanlarından çıkarılıp başka bir zaman dilimine, senkronik bir zamana aktarılırlar (Öztürkmen, 1996a, s.30).

Bir eğitim toplantısı olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramındaki eğitimle, çocuk kendisine biçilen rol gereği kültürü yaşayarak kültürel daire içerisine girer. Böylelikle kendisini de koruma altına alır. Çocuk, bu bayramda öğrendiklerinin neticesinde bilim, sanat, spor ve daha birçok alandaki faaliyetlerinde referanslarını kendi kültürel dinamiklerinden almayı öğrenir.

23 Nisan kutlamaları çocukluk teması üzerine kurgulanmıştır. Bu durum hem millî hem de bireysel geçiş törenlerine aynı anda referans verir. 23 Nisan “çocukluk”, “hâkimiyet” ve “TBMM” gibi hatırlama motiflerine sahiptir. Bu üç kavram sözlü anlatılarda berrak bir imaja sahiptir. Bireysel anımsamalarda “Çiçek bayramı gibi bir bayramdı” ifadeleri yer alır. Başka bir anlatıda “Bu bayramın en canlı manasını, renk renk giyinmiş kelebekler gibi uçuşan çocukların neşelerinde bulduk.” ifadeleri yer alır (Öztürkmen, 1996b, s. 9). Bu ifadeler, 23 Nisan'ın toplumsal anımsamadaki konumunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının işlevlerinden biri de katılımcıların bu törende hoşça vakit geçirmeleridir. Okunan şiirler, düzenlenen yarışmalar, yapılan geçitler, sergilenen temsiller katılımcıların eğlenmelerini sağlar ve bir sonraki bayrama katılımcı sayısını artırır. Katılımcı sayısının artması toplumsal anımsamanın neticesidir.

23 Nisan bayramlarının kutlanmasında dönemler arasında farklılıklar yaşanabilir. Bu durum toplumsal anımsama ile doğrudan ilgilidir. Örneğin Cumhuriyet'in onuncu yılı olan 1933 yılındaki 23 Nisan kutlamaları diğer dönemlere göre çok daha özverili ve renkli kutlanmıştır. Resmî tatil gün sayısı ikiye çıkarılmış çocuklara özel eğlenceler tertip edilmiştir (Öztürkmen, 1996b, s.11). Ülke tarihindeki gelişmeler doğal olarak bayramların kutlanmasını da etkilemiştir. Çok partili döneme geçişte görülen fikir ayrılıkları, bayramların kutlanma şekillerini değiştirmiştir. Ülkedeki askeri darbeler, kutlamalardaki askeri yönü artırmıştır. Tarih ilerledikçe, bayramların sahip olduğu coşku kutlamalardaki tekdüzellikle beraber yavaş yavaş azalmıştır. Bu dönemsel farklılıklar bazen beklenmedik tepkiler doğurabilir. Örneğin 2020 yılında insan

sağlığını tehdit eden Covid19 virüsü bayramların kutlanmasını etkilemiştir. Fakat beklenenin aksine, Covid19 tedbirleri altında kutlanan 2020'nin 23 Nisan Bayramı son yılların en güçlü kutlamaları arasında gösterilebilir. Bütün ülkenin belirlenen bir saatte ekran başında İstiklal Marşını okuması, ailelerin evlerini süslemeleri, büyük toplu konutlarda tedbirlere uygun büyük kutlamaların yapılması, gerektiğinde toplumsal anımsamanın devreye girerek 23 Nisan kutlamalarının okullardan ve resmî kurumlardan sıyrılarak tabana yayılabileceğini göstermiştir.

Sonuç

Toplumsal anımsama, toplulukların kendi kültürel belleklerini anımsamalarıdır. Anımsamayla beraber geçmişe yaşam şansı verilirken gelecek kurgulanmaya çalışılır. Toplumsal anımsama, yaşanan anı anlamlı ve güçlü kılar. Genelde törenler özelde de bayramlar toplumsal anımsamanın gerçekleştiği en önemli alanlardır. Türklerin binlerce yıllık birikiminin ve ortak deneyimlerinin sonucu olan birçok bayramı vardır. Bu bayramların bir kısmı Milliyetçilikle birlikte batıdan başlayarak millî bayramlar şekline dönüşmüştür. Türk insanı da II. Meşrutiyet ile birlikte Millî Bayram olgusu ile tanışmıştır. 20. yüzyıldan itibaren de siyasi erklerin yönlendirmeleriyle icraat ve kazanımlara meşruiyet kazandırmak amacıyla millî bayramlar kutlanmaya başlamıştır. Bu kararlılıkla mücadele ruhu kutsanmış ve geleceğe bu kazanımların korunması salık verilmiş olur.

TBMM'nin kabul ettiği ilk millî bayram olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, bir halkbilgisi unsuru ve folklor alanı olarak birçok işleve sahiptir. Siyasal iktidara meşruiyet zemini kazandırmak, toplumsal düzeni sağlamada ve sürdürmede, millî karakteri güçlendirmede ve halkın eğitilmesinde roller üstlenmek, idealleştirilmiş bir "Türk Çocuğu" tipini yaratmaya çalışmak 23 Nisan bayramının politik işlevlerinden birkaçıdır. Bayramın sahip olduğu ortak simgesel sistemin kullanımı ile toplumsal kimliğinin inşasına destek olması önemli sosyal işlevlerindedir. Bir eğitim toplantısı olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıyla çocuğun kendisine biçilen rol gereği kültürü yaşayarak kültürel daire içerisine girmesi ve bu bayramda tarihî ve kültürel bilgiler ile donanması 23 Nisan bayramının eğitim işlevidir.

Politik, kültürel, kimlik inşa etme ve eğitim işlevleriyle 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, millî irade ve arzulanan Türk çocuğu sembolizmiyle toplumsal anımsamanın gerçekleşmesini sağlar. Anımsaması istenen çocukların ve gençlerin, millî irade ve sonrasındaki Cumhuriyetin kazanımlarının tümünü böylelikle tefekkür edip içselleştirmeleri ve bunu tezekkür ederek bilim, sanat, spor ve daha birçok alandaki faaliyetlerinde referanslarını kendi kültürel dinamiklerinden almaları sağlanır. Bu bayram böylelikle istikbalin ve istiklalın korunmasında toplumsal anımsama işlevini yerine getirmiş olacaktır.

Kaynakça

- Arslan, M. (2017). *Başkurt Türklerinin Tarihî Destanı İdigey ile Moradım*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aslan, D. A. (2011). *Cumhuriyet'in Törensiz Meşruiyeti: Ulus-Devlet İnşa Sürecinde Millî Bayramlar (1923-1938)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Tekin A. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bascom R. W. (2014). *Folklorun Dört İşlevi. Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2*, (Çalış, F. Çev.) 71-87. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Bolat, B.S. (2012). *Millî Bayram Olgusu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*. (Şenel, A. Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelepi, M.S. (2017). *Türk Kültür Evreninde Toy/Denizli Örneği*. Konya: Kömen Yayınları.

- Çelepi, M.S. (2019). Batı Anadolu Efsanelerindeki Millî Mücadeleyi Kült Merkezli Okumak. *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2), 374-396.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). Yapısal ve İşlevsel Bakımdan Geleneksel Bayramlar Bağlamında Nevruz Ve Hidrellez. *Türkbilim-Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1, 51-59.
- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Divanü Lûgat-İt-Türk, (1985), I, II, III. Cilt, (Atalay, B. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Dorson, R.M. (2011). *Günümüz Folklor Kuramları*, (Gürçayır, S. ve Özay Y. Çev.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Eliade, M (2015). *Dinler Tarihine Giriş*. (Arslan Özcan, L. Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (Uçar, B. Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza*. (Barış, B. Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim tarihi 29.06.2020
- İlhan, M. E. (2018). *Kültürel Bellek Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Özbudun, S. (1997). *Ayinden Törene / Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Özdemir, N. (2005). *Türk Eğlence Kültürü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öztürkmen, A. (1996a). Millî Bayramlar: Şekli ve Hatırası-I. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 28, 29-36.
- Öztürkmen, A. (1996b). Millî Bayramlar: Şekli ve Hatırası-II. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 29, 6-13.
- Rahman, A. (1996). *Uygur Folkloru*. (Yalçın, ve Emet Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saban, G. M. (2019). *Millî Kimliğin Oluşturulması Bağlamında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarına aittir.

Kişisel Mektuplarının Açılması Meselesiyle Meclis-i Mebusan Gündemine Gelen Bayezid Mebusu Süleyman Sûdî (Acarbay) Bey'in Siyasi Faaliyetleri

Political Activities of Bayezid Deputy Süleyman Sudi (Acarbay) Bey Who Was Put on The Agenda of Chamber of Deputies Concerning the Investigation of His Personal Correspondence

Prof. Dr. Şaban ORTAK ¹

Öz

1866 yılında Bayezit'te doğan Süleyman Sûdî Bey, Tutak Aşar ve Ağnam Memuru Kapılar Kethüdâsîzâde Abdülkadir Ağa'nın oğludur. İlk ve ortaöğrenimini Bayezit'te tamamlayan Süleyman Sûdî Bey ayrıca medrese eğitimi de almıştır. 1883 yılında Karakilise Mahkemesi'nde kâtiplik görevine başlayan Süleyman Sûdî Bey, 1887'de Tutak Bidayet Mahkemesi birinci katipliğine atanmışsa da 1892 yılında Eleşkird Bidayet Mahkemesi katipliğine nakledilmiştir. 1904 yılında bu görevden azledilen Süleyman Sûdî Bey, aynı yıl tekrar Tutak Bidayet Mahkemesi katipliğine atanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde 16 Ocak 1909 tarihinde Bayezit Mebusu seçilen Süleyman Sûdî Bey, ikinci dönem Meclis-i Mebusan'da da aynı görevine devam etmiştir. 23 Temmuz 1912'de Meclisin feshi ile mebusluk görevi sona eren Süleyman Sûdî Bey'in 1912-1918 yılları arasındaki faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

1918 yılında Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan Millî Mücadeleye katılan Süleyman Sûdî Bey, Birinci TBMM'ne Bayezit Mebusu olarak seçilmiş ve 15 Mayıs 1920'de Meclise katılmıştır. Mecliste Dâhiliye (İçişleri) ve Dilekçe Encümenleri ile Memurin Muhakemâtı Tetkik Kurulu'nda görev alan Süleyman Sûdî Bey ayrıca işgalden kurtarılan bölgeler muhacirleri için komisyonda çalışmıştır. Bu dönemde 3 kanun önergesi ve 4 soru önergesi veren Süleyman Sûdî Bey, 1'i gizli oturumda olmak üzere Meclis'te 12 kez konuşma yapmıştır. 1923 yılında yapılan II. TBMM seçimlerinde yine Bayezit Mebusu seçilen Süleyman Sûdî Bey bu dönemde; 1 kanun teklifi, 3 önerge vermiş ve 9 konuşma yapmıştır. 7 Ocak 1928 tarihinde Bayezit'te vefat eden Süleyman Sûdî Bey'in ailesi "Acarbay" soyadını almıştır.

Süleyman Sûdî Bey'in Meclisteki faaliyetleri arasında; Bayezit Livası'nın müstakil liva (bağımsız sancak) olarak idaresi için 1920 yılında verdiği kanun teklifinin TBMM tarafından kabul edilmesi ve yasalaşması önemlidir. Süleyman Sûdî Bey'in bir başka teklifi; 1924 yılında Karaköse Kaza merkezinde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ismi ile bir idadi açılmasına dairdir. Bu teklif TBMM Maarif Encümeni'nde görüşülürken Maarif Vekili İsmail Safa Bey de toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda; Karaköse'de idadiye talebe yetiştirecek yeteri kadar iptidai mektep bulunmadığı gerekçesiyle bu teklif kabul görmemiş, ancak 1924 yılında Doğu Anadolu'da 10 tane yatılı iptidai mektep açılması planlandığı için bu teklifin Maarif Vekaleti'ne havale edilmesi kararlaştırılmıştır. Bayezit'in yetiştirdiği önemli siyasi şahsiyetlerden birisi olan Süleyman Sûdî Bey, memuriyetlerinin yanında hem Meclis-i Mebusan'da ve hem de TBMM'nde ikişer dönem mebusluk görevinde bulunmuştur. Bu görevleri sırasında gerek yerel ve gerekse ülke genelini ilgilendiren konularla ilgili olarak yasama faaliyetlerinde bulunmuştur.

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, sortak@aku.edu.tr.

Atıf için (to cite): Ortak, Ş. (2020). Kişisel mektuplarının açılması meselesiyle Meclis-i Mebusan gündemine gelen Bayezid Mebusu Süleyman Sûdî (Acarbay) Bey'in siyasi faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 44-68.

Anahtar Kelimeler: Bayezit Sancağı, Süleyman Sûdî Bey, Meclis-i Mebusan, kişisel mektupların açılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Süleyman Sûdî Bey, born in 1866, was the son of Abdülkadir Ağa. He completed his elementary and secondary education in Bayezit, and then, he took lectures in madrasah. Süleyman Sûdî Bey, who began his career as a clerk in the court of Karakilise, appointed to the first secretary of Court of First Instance of Tutak in 1887. Then, he was transferred to the secretary of Court of First Instance of Eleşkird in 1892. In 1904, he was dismissed from this duty, and appointed back to the first secretary in Tutak. As the result of elections held on January 9th, 1909, after the promulgation of the second constitutional era, he was elected as the deputy of Bayezit sanjak; and he continued this service in the second term as well. Few details are known about life of Süleyman Sûdî Bey, whose deputyship expired due to the annulment of the parliament on July 23rd, 1912.

He was elected as Bayezit representative to the first Grand National Assembly during the National Struggle began after the Armistice of Mudros in 1918, and he joined to the assembly on May 15th, 1920. In his service in the assembly, he served in the Committee of Internal Affairs (Dahiliye Encümeni) and Committee on Petitions (Dilekçe Encümeni), and in the Board of Review for Examination of Government Employees (Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu). He also worked for the commission set up for refugees from liberated areas. During this period, Süleyman Sûdî Bey tabled four motions for parliamentary question, and introduced three bills for law drafts. He also made twelve speeches in the parliament, including one speech in a secret session. Süleyman Sûdî Bey, who was elected as Bayezit representative to the second Grand National Assembly in 1923; introduced one law draft and tabled a motion and made nine speeches in the parliament. He deceased on January 7th, 1928 in Bayezit, and his family took "Acarbay" surname.

Within his services in the assembly, his proposal for law draft in 1920, which was enacted, on administration of Bayezit as independent sanjak (müstakil sancak) is notable. Another proposal of Süleyman Sûdî Bey was opening of a high school by the name of Mustafa Kemal Pasha in the downtown of Karaköse district. Minister of Education İsmail Safa Bey attended the meeting on Süleyman Sûdî Bey's proposal in Committee of Education in the parliament. In this meeting, the proposal was refused due to the inadequacy of elementary education institutions in the area to raise sufficient number of students to the secondary education. Yet, in the same year, the decision to facilitate ten elementary boarding schools in Eastern Anatolia was taken; and his proposed project was transferred to the Ministry of Education. As one of the notable characters raised in Bayezit, Süleyman Sûdî Bey, along with his official duties, served as a deputy both in the Chamber of Deputies and in the Grand National Assembly, for two terms in each. During his service, he participated in legislative activities on national matters, as well as local issues.

Keywords: Bayezit Sanjak, Süleyman Sûdî Bey, opening personal letters, Chamber of Deputies, Grand National Assembly of Turkey

Paper Type: Research

Giriş

Doksan Üç Harbi sırasında bir dönem Rusların eline düşen Bayezit Sancağı, işgalden kurtarıldıktan sonra Erzurum Vilayeti'ne bağlı olarak yönetilmeye devam etmiştir. Sınırdaki bulunması nedeniyle birçok tehlikeyi yakından hisseden bu sancak, aynı zamanda yükselmekte olan Ermeni şiddetiyle de karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan da aşiretler arası anlaşmazlıkların eksik olmadığı bir bölge olan Bayezit Sancağı'nın idaresinin kolaylaşması açısından müstakil sancak olması için bazı girişimler yapıldıysa da başarılı olamamıştır. Bunun sağlanması için ön ayak olanlardan birisi de II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meclis-i Mebusan'da, I. ve II. TBMM'nde Bayezit'i temsil eden mebuslardan Süleyman Sûdî Bey'dir. Bu makalede, Süleyman Sûdî Bey'in biyografisi, memuriyet hayatı ve mebusluk görevleri sırasındaki faaliyetleri ele alınacaktır.

1. Süleyman Sûdî Bey'in Hayatı

Tutak Aşar ve Ağnam Memuru Kapılar Ketnüdâsîzâde Abdülkadir Ağa ve Hatice Hanım'ın oğlu olan Süleyman Sûdî Bey, 1866 yılında (Hicri 1282, Rumi 1281) Bayezit Kasabası'nda doğdu. Bayezit Rüşdiyesi'nde öğrenim gören ve derslerini tamamlayan Süleyman Sûdî Bey, Şehadetnâme almaksızın okuldan ayrılmıştır. Özel hocalardan ve medresede tahsiline devam etmiştir. Tercüme-i Hâl varakasında Türkçe okuyup yazabildiği, Kürtçe, Ermenice ve Farsça dillerini bildiği belirtilmektedir. 21 Temmuz 1880* tarihinde Bayezit Sancağı Bidayet Mahkemesi Kâtipliğinde mülâzım (memur aday, stajyer) olarak göreve başlayan Süleyman Sûdî Bey, 29 Aralık 1883 tarihinde 225 kuruş maaşla Karakilise Kazası Bidayet Mahkemesi İkinci Kâtip olarak tayin edilmiştir. 17 Ağustos 1887'de terfi ettirilerek 400 kuruş maaşla Tutak² Kazası Bidayet Mahkemesi Birinci Kâtipliğine atanan Süleyman Sûdî Bey, 21 Ocak 1893'te Eleşkird Kazası Bidayet Mahkemesi Birinci Kâtipliğine tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında 31 Aralık 1898 tarihinde ek görev olarak Eleşkird Kazası Rüşdiye Mektebi Hüsn-i Hatt (Güzel Yazı) Muallimliğine atanan Süleyman Sûdî Bey hakkında şikâyetlerin devam etmesi üzerine açılan soruşturma dolayısıyla görevinden azledilmiştir (13 Mart 1901). Yapılan tahkikat neticesinde sû-i hâli tespit edilemediğinden hakkında işlem yapılmasına gerek olmadığı Umûr-ı İcrâ'iyeye Müdüriyeti'nce belirtilmesinden dolayı aynı göreve (Eleşkird Bidayet Mahkemesi Birinci Kâtipliğine) yeniden atanmıştır (24 Ağustos 1902). 16 Mart 1904'te Tutak Bidayet Mahkemesi Birinci Kâtipliğine tayin edilen Süleyman Sûdî Bey, usulsüzlük iddiası nedeniyle görevinden alınarak hakkında soruşturma açılmış ve yargılanmıştır. Yapılan yargılama neticesinde beraat eden Süleyman Sûdî Bey eski görevi olan Eleşkird Kazası Bidayet Mahkemesi Başkâtipliğine tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında Kemal Ağa ile Derviş Ağa arasındaki arazi anlaşmazlığını keşif için görevlendirilen komisyona üye olarak katılan Süleyman Sûdî Bey hakkında ileri sürülen yeni bir iddia nedeniyle yeniden yargılanmışsa da suç unsuru bulunmadığından beraat etmiştir. Bu sırada II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılan seçimde Bayezit Sancağı Mebusluğuna seçilen Süleyman Sûdî Bey, 16 Ocak 1909'da mazbatasını almış ve 18 Mart 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a katılmıştır³.

* Süleyman Sûdî Bey'in Osmanlı Arşivi'nde yer alan sicil kaydında Hicri ve Mâlî (Rumi) tarihler verilmektedir. Ancak aynı olay için verilen Hicri ve Mâlî tarihlerin Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu'nda verilen Milâdî karşılıkları birbiri ile uyumsuzdur. Örneğin Süleyman Sûdî Bey'in Bayezit Bidayet Mahkemesi'nde kâtip olarak işe başlama tarihi olarak verilen 15 Şaban 1297'nin Milâdî karşılığı 23 Temmuz 1880 iken aynı olay için verilen Mâlî 9 Temmuz 1296 ise 21 Temmuz 1280 tarihine karşılık gelmektedir. Bkz: <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 4.12.2019). Hicri tarihlerin tespitinde Hilâlin görülmesi esas alındığı ve bu konuda da farklılıklar yaşanabileceği dikkate alınarak bu makalede Mâlî (Rûmî) tarihlerin Milâdî karşılıkları tercih edilmiştir.

² Türk Parlamento Tarihi isimli eserde Süleyman Sûdî Bey'in bu tayini ile ilgili olarak "Tokat Bidayet Mahkemesi Birinci Kâtipliğine tayin edildiği" kaydedilmekte ise de bu bilgi gerçeği yansıtmamakta olup "Tutak" kelimesinin "Tokat" şeklinde yanlış okunmasından kaynaklanmaktadır. Bkz: *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, (Yay.Haz: Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Hazırlama Grubu), TBMM Yay., Ankara, 1995, s. 159.

³ *BOA.DH.SAİDd.* Kutu: 174, G:281-282; <http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=5667> (Erişim Tarihi: 09.12.2019); https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_47_1_2.pdf (Erişim Tarihi: 9.12.2019). Süleyman Sûdî Bey'in II. TBMM'ne mebus seçildiğinde kendi imzasıyla Meclise verdiği 25 Eylül 1923 tarihli kısa Tercüme-i Hâl Kâğıdında "(12)99 senesinde Adliyeye muvazzafen intisab ve (1)320 senesi nihayetine kadar bilâ-fâsıla mahkeme başkâtiplerinde istihdam" olunduğu kaydedilmektedir. Ancak bu bilgiler Osmanlı Arşivindeki Sicill-i Ahval kayıtları ile uyumsuzdur. Dört

18 Mart 1909 tarihinde Meclise katılan Süleyman Sûdî Bey, Meclis-i Mebusan'ın ikinci yasama döneminde de aynı görevini sürdürdü. 23 Temmuz 1912 tarihinde Meclis-i Mebusan'ın feshi ile bu görevi sona eren Süleyman Sûdî Bey memleketine geri dönmüştür. Süleyman Sûdî Bey'in bu dönemdeki (1912-1919) faaliyetleri hakkında bilgiye ulaşılamamıştır. Milli Mücadeleye katılan Süleyman Sûdî Bey, I. TBMM için yapılan seçimlerde Bayezit Mebusu seçilmiş ve 15 Mayıs 1920'de Meclis'e katılmıştır. Mecliste İçişleri ve Dilekçe Komisyonları ile Memurin Muhakematı Tetkik Kurulu'nda görev yapan Süleyman Sûdî Bey; Doğu illeri ve işgalden kurtarılan bölgeler göçmenleri için kurulan komisyonda da üye olarak bulunmuştur. Bu dönemde 1'i gizli celse olmak üzere 12 konuşma yapan Süleyman Sûdî Bey 4 soru önergesi ve 3 kanun teklifi vermiştir. II. TBMM'nde de Bayezit Mebusu olarak görevine devam eden Süleyman Sûdî Bey 7 Ocak 1928 tarihinde Bayezit'te vefat etmiştir. Evli ve üç çocuk babası olan Süleyman Sûdî Bey'in ailesi (ACARBAY) soyadını almıştır⁴.

Süleyman Sûdî Bey'in eşi Lütfiye Acarbay'a 15 Aralık 1948 tarih ve 5269 sayılı "Sivas Kongresince Seçilen Temsil Heyeti Üyeleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Döneminde Bulunan Üyelere Vatani Hizmet Tertibinden Aylık Bağlanması Hakkında Kanun" ve bu kanunun 4. Maddesini değiştiren 24 Temmuz 1951 tarih ve 5814 sayılı kanun kapsamında 175 lira aylık bağlanmıştır (Resmi Gazete, Sayı: 20 Aralık 1948: 1; Resmi Gazete, 24 Temmuz 1951: 1; Resmi Gazete, 1 Mart 1968: 178).

2. Süleyman Sûdî Bey'in Mebus Seçilmesi

II. Meşrutiyetin İlanı'ndan sonra toplanacak olan Meclis-i Mebusan için ülke çapında seçimler yapılmıştır. Bu çerçevede Bayezit Sancağı'nda yapılan seçimlerde; Süleyman Sûdî Bey 14 oy, Karakilise Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Şamil Efendi 9 oy ve Meclis-i İdare Başkâtibi Abdülkerim Efendi de 9 oy* almıştır. Heyet-i Teftişîye ve Liva İdare Meclisi; Süleyman Sûdî Bey'in Eleşkird Bidayet Mahkemesi Başkâtipliği sırasında hakkındaki şikayetler ve kanuna aykırı hareketlerinden dolayı azledilerek yargılanmış olması ve bu konudaki evrakın 28 Temmuz 1908 (15 Temmuz 1324) tarihinde Vilayet İstinaf Müdde-i Umûmîliğine gönderilmiş olması, ayrıca geçmişteki suihamali nedeniyle mazbata verilmemesine karar vermiştir. Eşit oy alan iki adaydan Şamil Efendi'nin de suihamali nedeniyle hakkındaki şikayet ve davalar bulunduğu için Meclis-i İdare-i Livâ Başkâtibi Abdülkerim Efendi'nin seçimi kazandığına dair mazbata hazırlanmıştır (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 6, c. 1, s. 71). Abdülkerim Efendi'nin, seçim hakkında kararı veren Liva İdare Meclisi Başkâtibi olması, dikkati çeken bir husustur.

Meclis-i Mebusan'ın mebus mazbatalarını inceleyen Dördüncü Encümeni'nce incelenmiş ve Bayezit Livası İdare Meclisi'nin kararı doğrultusunda "işbu intihap aleyhine bir taraftan bir şikâyet de vuku bulmamış olduğundan" ifadesiyle Abdülkerim Efendi'nin mazbatasının onaylanmak üzere Genel Kurula sevkine karar verilmiştir. (Encümen Mazbatasında "şikayet olmadığı" belirtilmiş olsa da Süleyman Sûdî Bey'in Meclis-i Mebusan'a bir şikayetinin olduğu, Meclis-i Mebusan'ın 31 Aralık 1908 tarihli toplantısındaki kayıtlardan anlaşılmaktadır). Bu Encümen mazbatasını Meclis-i Mebusan'ın 28 Aralık 1908 (15 Kanunuevvel 1324) tarihinde yapılan toplantısında görüşülmüştür. Encümen adına Yanya Mebusu Müfit Bey mazbata hakkında bilgi verirken Kanun-ı Esasi'nin 68. maddesinde sayılan sebeplerden "sui ahval ile müstehir olan: kötü halleriyle tanınanlar mebus olamazlar" (Düstûr, 1299; 12-13) hükmünden

satırlık özet bir belge olan Tercüme-i hâl kâğıdında, ay-gün verilmediği gibi senenin de Hicrî mi? yoksa Rûmî mi olduğu da belirtilmemiştir. Bundan dolayı Süleyman Sûdî Bey'in hayatı kısmını yazarken daha ayrıntılı olan Sicill-i Ahvâl kaydı esas alınmıştır.

⁴ *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, s. 159-160;

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_47_1_2.pdf (Erişim Tarihi: 9.12.2019);

<http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=5667> (Erişim Tarihi: 09.12.2019)

* O dönemde seçimler iki dereceli yapılmakta, oy verme yeterliliğine sahip erkekler "müntehib-i evvel: birinci seçmen" olarak "müntehib-i sânileri: ikinci seçmenleri" seçmekte, bu ikinci seçmenler de mebusları seçmekteydi. Burada geçen 14 veya 9 rakamları ikinci seçmenleri ifade etmektedir.

** Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi isimli eser bundan sonra "MM.ZC." şeklinde kısaltılarak verilecektir.

dolayı Encümenin bu karara vardığını söylemiştir. Bunun üzerine mebuslardan (zabıt ceridesinde de ismi tespit edilemeyen) birisi; kimin mebus olacağına ikinci seçmenlerin oylarıyla karar verileceğini, Heyet-i Teftişîye'nin kaza yetkisi (yargı yetkisi) bulunmadığı için mebus seçilme yeterliliğine karar veremeyeceğini, çok oy alanların adaylığı reddedilirse yeniden seçim yapılması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla da bu mazbatanın onaylanamayacağı, diğer adayların evrakının Meclisçe incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu görüşü destekleyen Kozmidi Efendi (İstanbul), Kanun-ı Esasî'ye göre seçilen mebusun mebusluğunun geçerli olup olamayacağına Meclis-i Mebusan'ın karar verebileceğini, dolayısıyla da çok oy alarak seçilen mebusa mazbata verilmesi ve evrakının Meclis'te incelenmesi gerektiğini iddia etmiştir. Yine ismi tespit edilemeyen bir mebus da; Heyet-i Teftişîye'nin görevinin seçimlere nezaret etmek olduğunu, bu olayda olduğu gibi takdir yetkisinin bulunmadığını söylemiştir. Ankara Mebusu Talât Bey de; en fazla oyu alan kişinin mebus seçilmiş kabul edilmesi, eğer seçilme yeterliliğine sahip olmadığı anlaşılırsa önceki seçimin iptale edilerek yeniden seçim yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Yapılan oylamada oy çokluğu ile Süleyman Sûdî Bey'e mazbata verilerek Meclis'e gönderilmesi kabul edilmiştir (15 Kanunuevvel 1324/28 Aralık 1908). (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 6, c. 1, s. 71-72).

Bu karara rağmen konu Meclis-i Mebusan'ın 31 Aralık 1908 (18 Kanunuevvel 1324) tarihli toplantısında Bayezit Mebusluğuna dair mazbatayla ilgili tartışmalar devam etmiştir. Oturumu yöneten Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey, konuyu özetledikten sonra Süleyman Sûdî Bey'in şikayetine karşılık olarak; ya şikayetin reddi, veyahut mazbatasının gönderilmesi şeklinde cevap verilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine söz alan Gümülcineli İsmail Hakkı Bey; Meclisin daha önce bu konuyla ilgili karar vermiş olduğunu belirterek, konu üzerinde tekrar tartışma açılmasının doğru olmadığını, Süleyman Sûdî Bey'e mazbatanın verilmesi ve bu mazbatanın da Mecliste incelenerek sonuçlandırılmasının gerektiğini savunmuştur. Mazbataları inceleyen Encümen Üyesi Müfit Bey ise; Süleyman Sûdî Bey'in mazbatayı alıp İstanbul'a gelmesi halinde, eğer mazbatası reddedilirse tekrar geri gitmek durumunda kalacağını, buna gerek kalmaması için Süleyman Sûdî Bey'in mazbatasıyla ilgili kendisi gelmeden karar verilmesini önermiştir. Ancak Gümülcineli İsmail Hakkı Bey, mebusun mazbatasını alıp Meclise gelmesi ve yapılacak incelemeden sonra karar verilmesinde ısrar etmiştir. Kozmidi Efendi de bu görüşü desteklemiştir. Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey ise; biri Heyet-i Teftişîyenin diğeri kanunun mebusu olarak iki mebusun bulunduğunu, konunun çözümü için Heyet-i Teftişîyenin verdiği mazbata ve mebusluğu reddedilen adaylarla ilgili bütün evrakın mahallinden istenilmesi için Hükümete yazı yazılmasını teklif etmiştir. Bu teklif diğer mebuslarca da kabul edilmiştir (18 Kanunuevvel 1324/31 Aralık 1908) (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 8, c. 1, s. 103-104).

Süleyman Sûdî Bey'in şikayeti üzerine Meclis-i Mebusan'da alınan bu karar üzerine, Mazbatalarla ilgili olarak zaten Meclis-i Mebusan'ca inceleme yapılacağından en fazla oyu alan Süleyman Sûdî Bey'e mazbatanın verilmesi gerektiğine dair Meclis-i Mebusan Riyaseti'nden Sadaret'e tezkere yazılmıştır (27 Kanunuevvel 1324/ 9 Ocak 1909). Sadaret'ten de aynı tarihte Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Meclis-i Mebusan'ın kararı doğrultusunda Süleyman Sûdî Bey'e mazbatanın verilmesi için mahalline tebligat yapılması istenilmiştir (BOA. BEO., D: 3468, G: 260061, V: 1).

Dahiliye Nezareti'nin tebliği gereğince Bayezit Mebusluğu için Süleyman Sûdî Bey adına mazbata düzenlenerek kendisine verilmiştir (16 Mart 1909). Süleyman Sûdî Bey'in mebus seçildiğine dair mazbatası ve diğer evrak Birinci Şube Tetkik-i Mazâbit-ı İntihabiye Encümeni'nce incelenmiştir. Bayezit'ten gönderilen evrak içerisinde Süleyman Sûdî Bey'in aleyhinde "mütegallibeden ve sû-i şöhret (zorba ve kötü şöhretli)" yanında, lehinde ifadelerin de yer alması ve suçlamaların delillere dayanmaması nedeniyle Encümen, Süleyman Sûdî Bey'in mebus mazbatasının onaylanmasına karar vermiş ve bu kararını Meclise sunmuştur (28 Şubat 1324/13 Mart 1909). Bu Encümen kararı Meclis-i Mebusan'ın 15 Mart 1909 (2 Mart 1325) tarihli Genel Kurul toplantısında okunmuştur. Konuyla ilgili olarak sadece Halep Mebusu Nâfi Paşa söz

almış ve şüphelerle kimsenin medeni haklarından yoksun bırakılmayacağını ifade etmiştir. Yapılan oylamada Süleyman Sûdî Bey'in mazbatasını tasdik edilmiştir. Süleyman Sûdî Bey, 18 Mart 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a katılmıştır (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 41, c. 2, s. 294-295; Güneş vd., 1998:159).

3. Süleyman Sûdî Bey'in Meclis-i Mebusan'daki Faaliyetleri

Süleyman Sûdî Bey'in Meclis-i Mebusan'daki ilk yasama faaliyeti İran ve Rusya sınırındaki askerlerin donanımları ve ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili taktir vermesidir. Süleyman Sûdî Bey'in Rusya ve İran sınırlarındaki Dördüncü Orduya mensup askerlerin donanımları hakkındaki 12 Mart 1325 (25 Mart 1909) tarihli taktiri (önerge) Meclis-i Mebusan'ın 12 Haziran 1909 tarihinde yapılan toplantısında Meclis Genel Kuruluna okunmuştur. Bu taktirde; vatanın korunması için çeşitli zorluklara göğüs geren kahraman askerlere vaktiyle şilte, yağmurluk, elbise, çamaşır ve çizme verilemediği, bu sebeple Rus askerleriyle kıyaslandığında donanımlarının yetersiz olduğu ve ikamet ettikleri yerlerin sağlık koşullarının uygun olmadığı belirtildikten sonra bu durumun vatan savunması için tehlikelere yol açacağı vurgulanmıştır. Bu olumsuzlukların giderilmesi için 1-2 kilometre aralıklarla gözetleme kuleleri inşa edilmesi, tayin edilen askerlerin günlük yiyecek ve içeceklerinin birkaç asker gönderilerek saatlerce uzaklıkta bulunan dağıtım yerlerinde dağıtılması yerine görevi başında verilmesi, her birlikte yeterli miktarda nakliye hayvanı bulundurulması ve böylece sınırlarda görev yapan askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması talep edilmektedir. Bu taktir yapılan oylamada Harbiye Encümenine havale olunmuştur (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 91, c. 4, s. 329-330).

31 Mart İsyanı'nın çıkması üzerine oluşturulan Hareket Ordusu, İstanbul'a gelmiş ve isyanı bastırmıştır. İsyanın bastırılması aşamasında III. Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa tarafından 12 Nisan 1325 (25 Nisan 1909) tarihinde İstanbul ve çevresinde İdare-i Örfiye: Sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu karar Meclis'e bildirilmiştir. İdare-i Örfiye ilanına dair karar Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'ın birlikte toplanmasıyla oluşan Meclis-i Umumi'nin aynı tarihli toplantısında görüşülmüştür. Bu idare-i örfiyenin süresi Mecliste uzun uzadıya tartışılmış ve çok sayıda taktir (önerge) verilmiştir. Bu taktirlerden birisi de Süleyman Sûdî Bey'e aittir. Süleyman Sûdî Bey taktirinde; "*müddet tayin ve tahdidi icap etmeyip Hareket Ordusu Kumandanlığının talebi üzerine memleketin iade-i asayişine değin muvakkaten idare-i örfiyenin tasdiki*"ni teklif etmiştir. Diğer taktirler reddedilirken Süleyman Sûdî Bey'in taktiri 107 oyla kabul edilmiş ve ülkede asayiş sağlanıncaya kadar geçici olmak kaydıyla idare-i örfiye ilanı kararı Meclis-i Umumi tarafından tasdik edilmiştir (12 Nisan 1325/25 Nisan 1909). (Meclis-i Umumi Zabıt Cerideleri, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 3, c. 1, s. 32).

Süleyman Sûdî Bey'in Süvari Alaylarında (Hamidiye Alayları) bazı rütbedeki subayların fazla olduğuna dair taktirinin özeti Meclis-i Mebusan'ın 17 Mayıs 1909 (4 Mayıs 1325) tarihli toplantısında okunmuş ise de bu konuların Harbiye Nezareti'nin görev alanına girdiği gerekçesiyle yapılan oylamada taktir Mecliste görüşülmeye değer bulunmamıştır (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 73, c. 3, s. 489).

İzinli olarak memleketlerine giden, ancak geri dönmeyen/süre ihlâlinde bulunan mebuslar hakkında bir karar alınmasına yönelik olarak Süleyman Sûdî Bey ve üç mebus tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulan taktir(önerge) Meclisin 17 Ağustos 1909 tarihli toplantısında okunmuştur. Taktirde; mazeretlerine binaen izin alan mebusların Meclisten izin süresini uzatmak için Meclise başvurmalarının Meclisin çalışmalarını aksattığı belirtilerek bu konuda bir karar alınması talep edilmektedir. İzmir Mebusu Seyyid Bey'in bu maddelerde geçen tabirin tefsirine ihtiyaç bulunması nedeniyle Kanun-ı Esasî'nin tefsiri/yorumlanması yetkisinin Ayan Meclisi'nde olmasından dolayı bu taktirin oraya gönderilmesi teklifi kabul edilmiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 136, c. 6, s. 504-505).

Süleyman Sûdî Bey'in Meclis-i Mebusan'daki bir diğer yasama faaliyeti 15 Ocak 1910 (2 Kanunusani 1325) tarihinde Meclise sunduğu "*1293 muharebesinin tevhit ettiği gaileden bilistifade Rusya tarafından İran'a verilen Bayezid Sancağına bağlı Kazlıgöl mevkii ile Tombat*

ve Yarımkaaya karyelerinin hududu Osmanîye iadesi hususunun temini babında İran Hükümeti ile temasa geçilmesine dair takrir” olmuştur. Süleyman Sûdî Bey bu takririnde; Bayezit Sancağı'nın İran sınırında bulunan ve genişliği yüz (100) kilometre kareyi bulan Kazlıgöl mevki ile Tombat ve Yarımkaaya köylerinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu resmi kayıtlarda yer almakta olduğu, bu durumu yöre halkının bildiği ve yapılan yazışmalarda da yer aldığı halde Rusya'nın Doksanüç Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sırasındaki kargaşa ortamından da yararlanarak bu toprakları İran'a verdiğini anlatmıştır. Halka karşı baskı uygulayan Maku ve Avacık Hanlarının ellerine geçmiş olan bu toprakların geri alınması için yerel yetkililerin devam eden gelen başvurularına rağmen Bab-ı Âlî (Osmanlı Hükümeti) tarafından ciddi bir karar alınmamasının vatanseverleri üzmemekte olduğunu ifade eden Süleyman Sûdî Bey, nice şehitlerin kanı pahasına alınan toprakların menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen eski yönetimin tembellik ve vurdumduymazlıklarına kurban edilmekte olduğunu belirtmiştir. Kazlıgöl denilen bölgede İran yönetiminin dokuz-on adet köy kurduğunu ve buralara birtakım eşkıyayı iskân ettiğini, gerek buralarda ve gerekse Tombat ve Yarımkaaya köylerinin sınırlarının kesin olarak belirlenmemiş olması dolayısıyla birçok karışıklığın yaşandığını belirten Süleyman Sûdî Bey; yetkililerin ihmal ve kayıtsızlıkları nedeniyle Millet'in haklarının pâyimâl edildiğini ve Maku Hanı'nın yaz aylarında bölgeye sevk ettiği aşiretler ve eşkıyaların sınırda karışıklıklara, çatışmalara ve çekişmelere neden olduğunu ifade etmiştir. İran Devleti ve Erzurum Vilayeti ile gerekli yazışmaların yapılarak sınırın tespiti ve İran'a geçmiş olan arazinin geri alınmasını isteyen Süleyman Sûdî Bey; sınırda yaşanan olayların önüne geçilebilmesi için gerekli tedbirlerin (gözetleme kuleleri yapılması, asker bulundurulması vs.) alınmasının gerekliliğini savunmuş ve önergesinin Mecliste okunması ve ilgili makamlara iletilmesini talep etmiştir. Önergenin okunmasından sonra söz alan bazı mebuslar; (Üsküp Mebusu Sait Efendi, Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi, Denizli Mebusu Gani Bey, Kengiri (Çankırı) Mebusu Mehmet Tevfik Efendi) konuyla ilgili görüşlerini ifade etmişlerdir. Mebusların meşruti yönetimde hangi konularda, hangi gerekçe ile takrir verecekleri konusundaki acemiliklerine vurgu yapan Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey; bu takririn bir soru önergesi mi? Veya kanun teklifi mi olduğunun belli olmadığını belirttikten sonra bu tür durumlarda mebusların önce Hükümet yetkililerine konuyu iletmeleri, eğer dikkate alınmaz ise soru önergesi şeklinde Meclisin gündemine taşınmaları gerektiğini savunmuştur. Bunun üzerine söz alan Süleyman Sûdî Bey; aynı konuda daha önce verdiği takririn dikkate alınmaması nedeniyle üçüncü kez takrir hazırladığını ve Meclis Genel Kurulundan önce fırka ve şubelerde okunduğunu belirtmiştir. Yapılan tartışmaların sonucunda takririn(önergenin) Mecliste görüşmeye değer olup olmadığı oylanmış ve kabul edilmiş ve daha sonra da takririn Sadarete havalesi kararlaştırılmıştır (MM.ZC., Devre: 1, İctima Senesi: 2, İn'ikâd: 25, c. 1, s. 530-532).

Süleyman Sûdî Bey'in Meclis gündemine taşıdığı bir diğer konu “*Trabzon-Erzurum demiryolunun bir an evvel yapılması*” ile ilgilidir. Süleyman Sûdî Bey'in öncülüğünde 71 mebus tarafından da imzalanarak Meclis Başkanlığına takdim edilen 5 Kanunusani 1325 (18 Ocak 1910) tarihli takrir Meclis-i Mebusan'ın 7 Şubat 1910 tarihinde yapılan toplantısında görüşülmüştür. Daha önce Trabzon ve Samsun Vilayetleri İdare Meclislerince iki liman üzerinden taşınan ticari mallarına oktruva resmi (şehirlere dışarıdan getirilen mallardan alınan giriş vergisi) konulması ve bu vergiler karşılık gösterilerek Samsun-Sivas ve Trabzon-Erzurum demiryolu hatlarının inşa edilmesinin gündeme geldiği belirtilen takrirde Trabzon-Erzurum hattının yapımının gerekçeleri şu şekilde belirtilmiştir: Trabzon limanının Karadeniz kıyısındaki en önemli limanlardan olması, Anadolu'nun önemli bir kesimi (Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır ve Mamûratülaziz vilayetleri) ile Osmanlı Dördüncü Ordusu ve İran'ın dünyaya açılan tek kapısı olması, bu bölgedeki posta ve ticari nakliyenin yegâne güzergâhı olması. Ulaşımın yeterli olmamasının bölge şehirleri için ekonomik kayba sebep olduğu savunulan takrirde; her açıdan önemli faydalar sağlayacak olan Trabzon-Erzurum Demiryolu hattının bir an evvel inşasının gerekliliği vurgulanmıştır. Takririn Genel Kurulda okunmasından sonra Artas Yorgaki Efendi (Selânik), Mebusu İsmail Paşa (Tokat) ve İsmail Mahir Efendi (Kastamonu) konu ile ilgili görüşlerini açıklamışlardır. Takrir üzerinde söz alan diğer mebusların demiryolu hattının yapımının gerekliliği ve askeri-siyasi-ekonomik

açıdan faydalarına dair konuşmalarında tartışmanın odak noktasını, yapılacak demiryolu hattının Trabzon limanına mı, yoksa Samsun limanına mı bağlanması gerektiği konusu oluşturmuştur. Yapılan tartışmalardan sonra acele olarak yapılmak üzere takririn Nafia Nezaretine gönderilmesi kabul edilmiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 37, c. 2, s. 190-193).

Süleyman Sûdî Bey'in de içinde bulunduğu bir grup mebus tarafından verilen ve Meclis-i Mebusan'ın 14 Ağustos 1909 tarihinde yapılan toplantısında görüşülen takrirden; bazı suçluların affına dair İrade-i Seniyye'de geçen "Kürdistan" tabirinin şumulüne hangi vilayetlerin dâhil bulunduğu hususunda karar alınması istenilmekteydi. Takrir okunduktan sonra yapılan tartışmalardan sonra, metinde geçen bu tabirin yorumunun Hükümete bırakılması ve takririn Adliye Nezareti'ne gönderilmesi kabul edilmiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 133, c. 6, s. 396-398).

Süleyman Sûdî Bey 25 Teşrinisani 1327 tarihli istizah takririnde (soru önergesi) Erzurum-Bayezit karayolunun bitirilmemesinin sebepleri hakkında açıklama talep etmiştir. Meclis-i Mebusan'ın 11 Aralık 1911 tarihli toplantısında okunan takrirden; ekonomik kalkınma, doğal kaynaklardan yararlanma, ticaretin gelişmesi vesair açıdan yolların önemi vurgulayan Süleyman Sûdî Bey, Trabzon-Erzurum-Bayezit yolunun* tamir edilememesinden dolayı İran ticaretinin Rusya üzerinden yapılması nedeniyle ülkenin gelir kaybı yaşandığını, ayrıca ordunun sevkıyatı için de önemli bir güzergâh olan Erzurum-Bayezit yolunun bir an önce tamamlanması için defalarca başvuruda bulunduğunu anlatmıştır. Son başvurusu olan 2 Mayıs 1327 (15 Mayıs 1911) tarihli başvuruya bahsi geçen yolun gelecekte inşa edilmesi planlanan tâlî (ikinci derecede) yollar listesinde olduğu cevabının verildiğini belirten Süleyman Sûdî Bey, Erzurum-Bayezit yolunun bir an önce inşası için Hariciye Nezareti'nin bir tezkeresinin de bulunduğu ifade etmiştir. Bu yolun önemi Hariciye ve Nafia Nezaretleri ile Sadaret tarafından da tasdik edilmesine rağmen bu yolun inşasının ertelenmesi ve halktan alınan tarîk bedel-i nakdîsinin (yol mükellefiyeti vergisi) başka yerlere harcanmasının doğru olmadığını savunan Süleyman Sûdî Bey, ekonomik ve askeri açıdan çok önemli olan Erzurum-Bayezit karayolunun yapılmamasının sebepleri hakkında Nafia Nezareti'nden açıklama talep etmiştir. Önerge kabul edilerek cevaplandırılmak üzere Nafia Nezareti'ne gönderilmiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İn'ikâd: 23, c. 2, s. 125-126).

Süleyman Sûdî Bey'in bu soru önergesini Nafia Nazırı Hulusi Bey, Meclis-i Mebusan'ın 23 Aralık 1911 tarihli toplantısında cevaplandırmıştır. Erzurum-Bayezit yolunun neden yapılmadığı sorusunu, sadece bu yol için değil, bütün ülkeyi dikkate alarak cevaplandırmak istediğini belirterek sözlerine başlayan Hulusi Bey; Meşrutiyetin ilanından sonra yolların "turuk-ı umumiye: ana yollar" ve "turuk-ı vilayat: il yolları" şeklinde iki kısma ayrıldığını, Erzurum-Bayezit Yolu'nun il yolları/tâlî yollar grubundan bulunduğu ifade etmiştir. Vilayet yollarının o vilayete tahsis edilen tarîk bedel-i nakdî (yol vergisi) miktarına göre Vilayet İdare Meclisi tarafından yapılacak yolların öncelik sırasına göre yapımının gerçekleştirilmekte olduğunu söyleyen Hulusi Bey; Erzurum Vilayeti için ayrılmış olan ödeneğin yetersizliği nedeniyle bırakın yeni yol yapmayı, var olanların tamirinin bile zor olduğunu ifade etmiştir. Hulusi Bey, Erzurum-Bayezit yolunun yapımı için 137.252 lira gerektiğini, bunun da yıllık yol vergisi miktarı 8 bin lira olan Erzurum Vilayeti'nin 17 yıllık tahsisatına karşılık geldiğini, Vilayet Meclisinin toplam miktarı vilayet dahilindeki bütün sancak ve kazalara ayırdığı için bu yol için ödeneğin yeterli gelmediği anlatmıştır. Hulusi Bey, Vilayet meclislerinin tahsis edilen ödeneği vilayet dahilindeki bütün yollara eşit olarak dağıtmasıyla yolların bitirilemediğini, bunun yerine yapılacak yolları öncelik sırasına koyup bütün ödeneği o sıraya göre bir güzergaha harcayarak yol yapımında ilerleme sağlanabileceğini savunmuştur. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi'nin Erzurum-Bayezit yolunun Hükümetin sorumluluğundaki "umumi: ana yol" kapsamına alınmasına dair ifadesi üzerine Hulusi Bey, sual takriri metninde böyle bir istek yer almadığını ancak hangi

* Trabzon-Erzurum-Bayezit Yolu çok önemli bir ulaşım güzergâhı olup bu yolun tarihi süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Selâhattin Tozlu, *Trabzon-Erzurum-Bayezit Yolu (1850-1900)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s. 1-296.

yolların ana yollar kapsamına alınıp-alınmamasıyla ilgili olarak ileride Meclise bir teklif getirileceğini söylemiştir. Bunun üzerine söz alan Süleyman Sûdî Bey; takirde tam olarak belirtilmese de bu yolun ana yollar kapsamına alınmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Süleyman Sûdî Bey, vilayet bütçesi ile tamamlanması mümkün olmayan Erzurum-Bayezit Yolu'nun ana yollar kapsamında yapılmasını Meclis'ten talep etmiş ve Nafia Nazırının da yardımını istemiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 4, İn'ikâd: 28, c. 2, s. 269-271). Süleyman Sûdî Bey Erzurum-Bayezit yolunun yapılmasıyla ilgili olarak takibini devam ettirmiş ve 1912 Yılı Nafia Nezareti Bütçesi görüşülürken de söz alarak bu yolun bir an önce umumi yollar arasına alınmasını teklif etmiştir (MM.ZC., Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 41, c. 2, s. 480-481; MM.ZC., Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 42, c. 2, s. 525-526).

Süleyman Sûdî Bey, Dahiliye Nezareti'ne sunduğu 22 Mayıs 1327 (4 Haziran 1911) tarihli arzuhalde; Bayezit Sancağı'na bağlı "Karakilise" kazası bulunduğu gibi, Pasinler Kazası'na bağlı Karakilise adıyla bir nahiyenin bulunduğunu ve aynı şekilde "Kırkkilise", "Kızılkilise" isimleriyle sancak ve kazaların mevcut olduğunu belirtmiştir. İsim benzerliğinin posta haberleşmesinde ve yazışmalarda karışıklıklara neden olduğunu savunan Süleyman Sûdî Bey, bunun önüne geçmek amacıyla daha önce Anadolu Müfettiş-i Umumîsi Şükrü Paşa'nın da önerdiği gibi Bayezit'a bağlı "Karakilise" kazasının isminin "Yıldırım" veya "Muradiye" şeklinde değiştirilmesini talep etmiştir. Dahiliye Nezareti bu arzuhal üzerine Erzurum Valiliği'nden görüş sormuştur. Erzurum Valisi Mehmed Celal imzasıyla 18 Haziran 1327 (1 Temmuz 1911) tarihiyle verilen cevapta; konunun Vilayet İdare Meclisi'nde görüşüldüğünü ve kaza isminin değiştirilmesine lüzum görülmediği belirtilmiştir (BOA. DH.İD. D: 97-1, G: 25, V: 1-3).

Dahiliye Nezareti'nin 1911 Yılı Bütçesi görüşülürken bir önerge veren Süleyman Sûdî Bey; Erzurum Vilayetine bağlı kazaların çoğunda belediye gelirlerinin yetersizliği nedeniyle Belediye Doktoru istihdam edilemediğini belirterek, Bayezit Sancağı merkez ve kazalarına Nezaret kadrosuyla birer doktor tayin edilmesini istemiştir. Yapılan oylamada önerge kabul edilmemiştir (20 Mayıs 1911) (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 3, İn'ikâd: 102, c. 6, s. 714).

Maarif Nezareti'nin 1911 Yılı Bütçesi Meclis-i Mebusan'da görüşülürken söz alan Süleyman Sûdî Bey; bir süre önce Erzurum halkı adına Nezarete çekilen telgraflarda Erzurum İdadi Mektebi'ne öğretmen gönderilmediği için okulda eğitim yapılmadığının belirtildiğini hatırlattıktan sonra, bizzat idadiyi ziyaret ettiğini, binanın tamir ve bakıma ihtiyacı bulunduğunu, öğretmen olmadığı için derslerin boş geçtiğini anlatmıştır. Konuşmasının devamında bir önceki Nâzır Emrullah Efendi'nin Bayezit Sancağı'nda bir idadi ve darülmualimin açmayı vaat ettiğini belirten Süleyman Sûdî Bey, nâzır değişikliği nedeniyle bu vaadin gerçekleşemediğini, yeni nâzırdan bu okulların açılması konusunda yardım talep etmiştir (20 Mayıs 1911) (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 3, İn'ikâd: 102, c. 6, s. 728). 22 Mayıs 1911 tarihinde Maarif Nezareti Bütçesinin görüşmelerine devam edilmiş ve Süleyman Sûdî Bey, Emrullah Efendi tarafından vaat edilen Bayezit'te idadi mektebi açılması için bir önerge vermiş ise de kabul edilmemiştir. Yapılan konuşmalardan sonra bütçe kabul edilmiştir, ancak Süleyman Sûdî Bey'in bahsettiği hususlarda Nâzır herhangi bir açıklama yapmamıştır. Arnavutluk, Arabistan ve Kürdistan bölgelerinde 9 adet yatılı rüştiye açılmasıyla ilgili madde görüşülürken bir önerge veren Süleyman Sûdî Bey, bu rüştiyelerden birisinin Bayezit'te açılmasını istemişse de bu öneri de kabul görmemiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 3, İn'ikâd: 104, c. 7, s. 47, 69).

Adliye Nezareti Bütçesi üzerinde söz alan Süleyman Sûdî Bey; Bayezit Sancağı'nda mahkeme üyeleri ve kâtiplerin sayısını yetersizliği nedeniyle yargılamaların geciktiğini ve bundan dolayı halkın mağduriyetler yaşadığını belirterek personel eksikliğinin giderilmesini talep etmiştir. Ancak bütçeye bu konuda ödenek eklenmemekle birlikte Nezâret yetkilileri tarafından; bütçe kabul edildikten sonra kâtip fazlalığı olan yerlerden personel nakli yapılacağına dair bir açıklama yapılmıştır (27 Temmuz 1912). (MM.ZC., Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 41, c. 2, s. 464-465, 468).

Meclis-i Mebusan'da Düyûn-ı Umumiye Bütçesi görüşülürken söz alan Mehmet Tevfik Efendi, I. Dönem mebuslarından Hoca Şevket Efendi'nin istibdat döneminde meşrutiyet taraftarı olduğu için işkencelere maruz kaldığı için sağlığının bozulduğunu belirterek hidemât-ı vataniye tertibinden maaş bağlanmasını teklif etmiştir. Bunun üzerine söz alan Süleyman Sûdî Bey, Şevket Efendi'nin işkenceler dolayısıyla gözlerinin de görmediğini herhangi gelir getirecek bir işte çalışamayacak kadar malul bulunduğunu anlatarak Tevfik Efendi'nin teklifini desteklemiştir. Teklifleri cevaplandırılan Maliye Nâzırı Cavit Bey, hidemât-ı vataniye tertibinde ödeneğin az olması nedeniyle Hoca Şevket Efendi'ye ve ailesine mağdurin-i siyasiye tertibinden 500 kuruş maaş tahsisini teklif etmiş ve Meclis tarafından kabul edilmiştir (4 Temmuz 1912). (MM.ZC., Devre: 2, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 26, c. 2, s. 58-59). Meclis görüşmelerinde açıkça belirtilmemekle birlikte maaş bağlanan kişinin II. Meşrutiyet'in birinci döneminde Erzurum Mebusluğu yapan ve Süleyman Sûdî Bey gibi Ahali Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan medrese mezunu Hacı Şevket Efendi olması muhtemeldir (Güneş vd, 1998: 360).

4. Süleyman Sûdî Bey'in Mektuplarının Erzurum Valisi Celal Bey Tarafından Açılması Meselesi

Mektupların açılması meselesi, Erzurum Valisi Celal Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafla başlamaktadır. Bu telgrafta; "Erzurum ve çevre vilayetlerde asayişin bozulduğu, bunun halkta korku ve heyecana neden olduğu ve bundan dolayı bazı Kürt aşiret reislerinin Rusya ve İran'a topluca göç etmek için hazırlık yaptıklarına" dair yayılan söylentinin ve yalan haberlerin Bayezit Mebusu Süleyman Sûdî Bey'den kaynaklandığının kesin olarak anlaşıldığını iddia etmiştir. Süleyman Sûdî Bey'in aşiret reislerine yazdığı mektuplardan ikisinin "sevk-i tesadüfle" elde edildiğini belirten Vali Celal Bey; el yazısı olan mektupların asıllarının her ihtimale karşı Erzurum Valiliği'nde saklanacağını, fotoğraflarının posta ile İstanbul'a gönderileceğini ifade etmiştir. Millet'in haklarını savunmak üzere seçilmiş olan bir mebusun, memlekette heyecan ve Meşrutiyet Hükümetine karşı muhalefet etmeye, ayaklanmaya ve bir kısmını yurtdışına göç etmeye teşvik etmesini esef edilecek bir durum olarak niteleyen Vali Celal Bey; Kabineyi "idare-i maslahat Hükümeti" olarak eleştiren Süleyman Sûdî Bey'in mektuplarının gazetelerde neşredilmesi için Nezaretten izin istemiştir (23 Şubat 1325/8 Mart 1910). Dahiliye Nezareti'nden bir gün sonra verilen cevapta; mektupların gazete ile neşrinin münasip olmadığı belirtilmekte ve mektupların fotoğraflarının hemen Nezarete gönderilmesi istenilmekteydi (BOA. DH. MUİ. D: 72, G: 79, V: 1-2).

Bunun üzerine Erzurum Valisi Celal Bey, Süleyman Sûdî Bey'in kendi el yazısıyla yazdığı, asayişsizlik nedeniyle galeyana içindeki halkın Rusya ve İran'a göç etmek için gizli hazırlık yaptıklarına dair ifadelerin yer aldığı mektuplardan birisinin fotoğrafını ve birisinin de kopyasını Nezarete göndermiştir. Vali Celal Bey yazısında, bu söylentilerin Süleyman Sûdî Bey'in uydurmaları olduğunu da belirtmektedir. Dahiliye Nazırı da bu evrakı Sadarete takdim etmiş ve Süleyman Sûdî Bey'in Meclis Başkanlığı tarafından uyarılması konusunu Sadrazamın takdirine bırakmıştır (22 Mart 1910). (BOA. DH. MUİ. D: 78, G: 66, V: 1).

Süleyman Sûdî Bey'in mektuplarının açılması konusu Meclis-i Mebusan gündemine getirilince, Dahiliye Nezareti'nden Erzurum Valiliği'ne gönderilen telgrafta; mektupların alıcısına ulaştıktan sonra elde edildiğine dair alıcıdan imzalı bir yazı alınarak Nezarete gönderilmesi istenilmiştir (8 Mayıs 1326/21 Mayıs 1910) (BOA. DH. MUİ. D: 78, G: 66, V: 6). Mektubun alıcısından bu şekilde imzalı bir belge alınıp alınmadığı arşiv belgelerinden anlaşılamamıştır.

Bir taraftan Meclis-i Mebusan'da mektupların açılmasıyla ilgili istizah (gensoru) görüşmeleri devam ederken bir taraftan da olayın yerel yankıları ve Süleyman Sûdî Bey'e karşı tepkiler de devam etmiştir. Hatta Meclis-i Mebusan'da gensoru önergesiyle ilgili görüşmeler ve tartışmalar aşağıda ayrıntılı bir şekilde izah edileceği üzere 26 Mayıs 1910 (13 Mayıs 1326) tarihinde Dahiliye Nazırı Mehmet Talât Bey'e güvenoyu verilmesiyle sonuçlandıktan sonra bile yerel yankıları devam etmiştir. Dahiliye Nezareti'ne ve Divan-ı Harb-i Örfî Riyaseti'ne çekilen telgraflarda; Süleyman Sûdî Bey'in halkı galeyana getirmek, yönetime karşı kışkırtmak vs.

suçlardan dolayı yargılanması ve memlekete gelmesinin engellenmesi istenilmiştir. Telgraflar her iki makama da aynı kişiler (Erzurum Müftüsü Hamid, Ermeni Murahhasası Sempad, Meclis-i İdare Azası Tevfik, Rıza, Onnik ve Parsih(?) tarafından 13 Haziran 1910 (31 Mayıs 1326) tarihinde çekilmiştir. Telgraflardaki şu ifadeler dikkat çekicidir (BOA. DH. MUI. D: 78, G: 66, V: 11, 12): "*Bayezit Mebusu Süleyman Sûdî Efendi'nin harekât ve teşebbüsât-ı vâki'ası Kanun-ı Ceza'nın 56. maddesine tevâfuk eylediği evrâk-ı havâdisle neşredilen mektupların münderecâtıyla sâbit olduğundan memleketimizi bir ihtilâl-i azîmden kurtaran Vâlimiz Celâl Beyefendi'ye borçlu olduğumuz teşekkürâtı ifâ ve menfa'at-i gayr-i meşrû'anın temini için vilayetleri ve civarı al kana boyamağa cür'et eyleyen mûmâileyh Sudi Efendi'nin de hemen Divan-ı Harbe teslimiyle cezâ-yı sezâsının (layık olduğu cezanın) bi't-ta'yîn, herhalde tekrar bir fesâd ikâ'ına meydan verilmemek üzere kat'iyyen bu havalîye gönderilmemesini selâmet-i vatan namına taleb ve istid'â eyleriz.*" Her iki telgrafın altına/arkasına "dosyasına/dosyası meyanına, hıfz" yazıldığı için mevcut bilgiler ışığında Süleyman Sûdî Bey için Divan-ı Harp'te yargılanma diye bir olay söz konusu olmadığı söylenebilir. Çünkü Meclis-i Mebusan gündemine dokunulmazlığın kalkması için bir yazı gelmediği gibi, Dahiliye Nazırı Mehmet Talât Bey, Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar esnasında valilerin Süleyman Sûdî Bey hakkında tahkikat yaptıklarını ancak kendisinin bu yönde bir emrinin olmadığını söylemiştir (MM.ZC., Devre: 1, İctima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 507).

Meclis-i Mebusan'ın 18 Mayıs 1910 (5 Mayıs 1326) tarihli toplantısında Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti Bütçesi görüşülürken Posta ve Telgraf Müdür-i Umumi Vekili Fuat Bey'in açıklama yaptığı sırada ta'riz şeklinde, gönderilen mektuplarının açıldığını söylemişse de Fuat Bey bu iddiaları reddetmiştir. Ancak daha sonra söz alarak kürsüye gelen Süleyman Sûdî Bey; 22 Şubat 1910 (9 Şubat 1325) tarihinde ailesine ve dostlarına 11 mektup gönderdiğini, bu mektupların Erzurum Valisi tarafından açıldığını ve üç tanesinin de Dâhiliye Nezareti'ne gönderildiğini belirtmiştir. Bazı nasihatleri içeren bu mektupların açılması olayını Nezaretin dikkate almadığını savunan Süleyman Sûdî Bey, istibdat devrinde olsa çok görülmeyecek bu tür olayların Meşrutiyet döneminde meydana gelmesinin üzücü olduğunu, mektupların Meclise sunulması için konuyu gündeme getirdiğini belirtmiştir. Mektuplar üzerinde tahrifat yapıldığını ve kopya edilirken aynen aktarma yerine üzerinde oynamalar yapıldığını iddia eden Süleyman Sûdî Bey, "*İnkâra mecal yoktur. Meydanda olan şu mesele isbata kâfidir. Şu halde, demek oluyor ki, ya biz tehdit olunuruz veyahut sansür altına alınmak icap ediyorsak, bu babda Müdür izahat verdikten sonra ikame-i dava etmek üzere teşebbüs edeceğim*" diyerek gerekli açıklama yaptıktan sonra konuyu mahkemeye taşıyacağını söylemiştir. Mecliste konuyla ilgili açıklama yapan Posta, Telgraf ve Telefon Müdür-i Umumi Vekili Fuat Bey; bu konuyla ilgili olarak Müdüriyete herhangi bir şikâyetin gelmediğini belirttikten sonra bu tür kanunsuz işler yapanların cezalandırılacağını ifade etmiştir. Bazı mebusların konunun posta memuru veya valinin bireysel suçu olabileceği gerekçesiyle mahkemeye intikalini savunurken, Antalya Mebusu Mehmet Hamdi Efendi, Meclisin bu konuyu dikkate alması gerektiğini iddia etmiştir. Mektupların açılmasıyla ilgili herhangi bir karar alınmadan bütçe kabul edilmiş ve oturum sonlandırılmıştır (MM.ZC., Devre: 1, İctima Senesi: 2, İn'ikâd: 92, c. 5, s. 306, 310-313).

Ancak; Posta, Telgraf ve Telefon Umum Müdür Vekili Fuat Bey'in açıklamalarından tatmin olmayan bazı mebuslar verdikleri tavrılarla konuyu Meclis gündeminden düşürmemeye çalışmışlardır. 19 Mayıs 1910 (6 Mayıs 1326) tarihinde; Ankara Mebusu Mahir Sait, Halep Mebusu Nâfi ve Bayezit Mebusu Süleyman Sûdî Bey ayrı ayrı verdikleri tavrılarla konuyu Meclis gündemine taşımışlar ve Dahiliye Nazırından izahat istemişlerdir. Konuyla ilgili olarak Mecliste açıklama yapan Dâhiliye Nazırı Mehmet Talât Bey; Meşrutiyet döneminde ve özellikle kendi nazırlığı döneminde mektup açmak gibi Kanun-ı Esasi'yi ihlal edecek hareketlerin kabul edilemeyeceğini belirttikten sonra Van ve Erzurum vilayetlerinden halkın başka yerlere göç ettiklerine dair iddialarla ilgili olarak Valilere emirler verildiğini anlatmıştır. Bunlara cevaben Erzurum Valisi'nden gelen bir telgrafta: Süleyman Sûdî Bey tarafından bu yönde bir söylenti yayıldığı ve konuyla ilgili olarak bir mektubun elde edildiğinden bahsedildiğini kaydeden Mehmet Talât Bey, kendisine de gönderilen mektubu okuduğunu ve içeriğinin suç teşkil etmediği için işlem yapılmadığını izah etmiştir. Bunun üzerine bazı mebusların söz atarak "mektubun nasıl

elde edildiği, postanede mi açıldığı...” şeklindeki soruları üzerine, valilerin asayişini korumak için her türlü tedbiri almakla yükümlü olduklarını vurgulayan M. Talât Bey; karışıklık çıkarmak isteyenlere ait vesika ve delil bulan valilere "Bunları nasıl elde ettin?" diye sorulamayacağı şeklinde konuyu geçiştirmek istemiştir. Mektubun nasıl elde edildiğini net bir şekilde açıklamayan M. Talât Bey, tam tersine karşı atağa geçerek “mektubun Postahanedeki açıldığını iddia edenlerin (Süleyman Sûdî Bey vb.) bu iddialarını ispatla yükümlü olduklarını, ispat edemezlerse iftira atmış olacaklarını” savunmuştur. Mebusların ısrarlı müdahaleleri üzerine Valinin mektubu postanede açtırmadığını, ilgi şahsa teslim edildikten sonra elde edildiğini, dolayısıyla da Kanun-ı Esasi'nin ihlal edilmediğini iddia eden M. Talât Bey; bunun aksini iddia eden Süleyman Sûdî Bey'in Vali hakkında yapılacak soruşturma sırasında iddialarını mahkemeye sunabileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Vali hakkında asılsız iddia yaymış durumuna düşen Süleyman Sûdî Bey, defalarca söz istemişse de verilmeyince kürsüye çıkarak konuşmak istemiştir. Arbede sırasında Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey, Süleyman Sûdî Bey'i kürsüden uzaklaştırmıştır. Meclis Başkanının mebusların soru önergesinin cevaplandırıldığını belirterek diğer gündem maddesine geçmek istemesi üzerine Süleyman Sûdî Bey (Bayezit), İsmail Hakkı Bey (Gümülcine) ve Nafi Paşa (Halep) Meclis Başkanlığına istizah takriri (gensoru önergesi) vermişlerdir. Süleyman Sûdî Bey takririnde; Erzurum Valisi Celal Bey tarafından açılan mektuplar hakkında Meclisçe bir komisyon oluşturulması ve soruşturma açılmasını talep etmiştir. Bu takrirlerin gündeme alınıp alınmamasıyla ilgili tartışmalar sürerken Meclis Başkanı, şahsı ile ilgili ifadeler (asılsız iddiada bulunmak) nedeniyle Süleyman Sûdî Bey'e söz vermiştir. Kürsüye çıkarak Dahiliye Nazırı Talât Bey'e güveninin tam olduğunu belirten Süleyman Sûdî Bey; "mektuplarının bizzat Erzurum Valisinin açtığı" iddiasını sürdürmüş ve Meclis tarafından bir komisyon kurularak konunun soruşturulmasını istemiştir. Gönderilen 11 mektubun adrese teslim edilmeyerek Vali tarafından el konularak açıldığını iddia eden Süleyman Sûdî Bey; bu açılan mektuplardan sadece üçünün Nezarete gönderildiğini savunmuş ve kurulacak komisyonda bu iddialarını ispat edeceğini belirtmiştir. Bazı mebusların konunun Meclisçe oluşturulacak komisyon yerine mahkemede açıklığa kavuşturulmasına dair konuşmalarından sonra oturumu yöneten Meclis Başkanı; Süleyman Sûdî Bey'in komisyon kurulmasına dair önergesini oylamaya sunmuş ve bu öneri kabul edilmemiştir. Ancak aynı konuda Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey'in vermiş olduğu istizah takririnin (gensoru önergesi) gündeme alınması kabul edilmiştir (MM.ZC., Devre: 1, İc'tima Senesi: 2, İn'ikâd: 93, c. 5, s. 329-333).

İsmail Hakkı Bey'in istizah takririni, Meclis-i Mebusan'ın 26 Mayıs 1910 tarihinde yapılan oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. İstizah takriri (gensoru önergesi) ile ilgili olarak açıklama yapmak üzere kürsüye gelen Dâhiliye Nazırı Mehmet Talât Bey; Erzurum Valisinin gönderdiği evraktan, Süleyman Sûdî Bey'in yazdığı mektubun Bayezit'teki muhatabına ulaştığını, bundan sonra mektubun Erzurum Valiliğine gönderildiğini, iddia edildiği gibi Vali tarafından Erzurum'da postanede açılmadığını anlatmıştır. Bazı mebusların mektubu okuması yönündeki istekleri üzerine sahibi istemedikçe mektubu kürsüden okumayacağını belirten M. Talât Bey; işin idari boyutunun yanında hukuki boyutunun da bulunduğunu, Süleyman Sûdî Bey'in Vali hakkında dava açabileceğini, mektubun kimin tarafından Valiye gönderildiğini açıklamak zorunda olmadığını ve bu haliyle kendisine güvenoyu verilirse devam edeceğini, aksi takdirde görevden düşürülebileceğini ifade etmiştir. Takrir sahibi Gümülcine Mebusu İsmail Hakkı Bey söz alarak; Nâzırın “Bu mektubun postadan alınmadığına ben eminim, bana itimadınız varsa buna inanırsınız, eğer itimadınız yoksa, ıskat (görevden düşürmek) edersiniz” demek yerine istizah takririnde belirtilen konuda Meclise ikna edici deliller sunmasının gerekliliğini iddia etmiştir. Nâzırın zaten Mecliste çoğunluğa (İttihat ve Terakki) dayandığı için böyle davrandığını ve Meclise deliller sunmaktan kaçındığını savunan İsmail Hakkı Bey; mektup meselesinin “şahsi hak, içtimai hak ve siyasi hak” olmak üzere üç boyutunun bulunduğunu, şahsi hak boyutuyla ilgili olarak hakkı ihlal edilenin mahkemeye dava açabileceğini, haberleşmenin gizliliği hükmü bütün toplumu ilgilendirdiği için içtimai boyutu dolayısıyla Müddeiumuminin (savcı) dava açması gerektiğini, anayasal bir hakkın ihlali dolayısıyla konunun siyasi boyutu için Meclisin denetim yapması gerektiğini izah etmiştir. Meclisin bu denetim görevini yapmaması halinde her posta

memurunun, mutasarrıfın veya valinin istediği mektubu açabileceğini iddia eden İsmail Hakkı Bey; Nâzırın önerdiği gibi mahkemeye dava açılması yolunun gidilecek olursa mektup sahibinin mektubu valinin açtığına dair delil sunamayacağını ifade etmiştir. Sözlerinin devamında Nazırın “mektuplar sahibine ulaşip açıldıktan sonra Bayezit'ten birinin bunları valiye gönderdiği” iddiasının doğru olmadığını belirten İsmail Hakkı Bey; mektuplardan birinin muhatabının Eleşkirt, birinin Karakilise (Ağrı) diğerinin Varsuva'da ikamet etmeleri ve bu üç yerin birbirinden çok uzakta olması nedeniyle bir kişi tarafından üç mektubun sahiplerine ulaşip açıldıktan sonra elde edilip valiye göndermesinin inandırıcı olmadığını savunmuştur. Tam tersine, sahibine teslim edilmek için postaya teslim edilen bir mektubun Nâzırda bulunmasının mektubun sahiplerine teslim edilmeden Vali tarafından postaneden elde edilip açıldığının delili olduğunu savunan İsmail Hakkı Bey; Süleyman Sûdî Bey'e memleketteki akrabalarından Şubat-Nisan aylarında gönderilen üç mektupta, daha önceki mektuplara cevap verilmemesinden dolayı sitem edildiğini hatta bir mektupta “Sizin mektuplarınızı postahanedan kaldırıyorlar.....bu güne kadar gönderdiğiniz mektuplardan birçoğu Erzurum'da açılıyor” ifadelerinin bulunduğunu anlatmıştır (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 494-497).

İddialara cevap vermek üzere kürsüye gelen ve Süleyman Sûdî Bey'in kendisine “Hasan (Hüseyin olmalı) Paşa'nın İran'a kaçmasından⁵ dolayı halkın endişe içinde bulunduğunu ve bölgeden göç etmekte olduğuna dair” başvurusu üzerine durum Erzurum ve Van vilayetlerinden sordurduğunu belirten Dahiliye Nâzırı Mehmet Talât Bey; gelen cevaplarda böyle bir durumun bulunmadığını, iddianın Süleyman Sûdî Bey'in vehminden kaynaklandığını anlatıldığını ve “galeyan halindeyiz, hicret etmek istiyoruz” şeklinde İstanbul'a gönderilen mektupların Süleyman Sûdî Bey'in teşviki ile yazdırıldığını anlatmıştır. Elde edilen mektupların sahiplerine ulaştıktan sonra birisi tarafından Valiye ulaştırıldığını savunan M. Talât Bey, ülkenin güvenliğini tehlikeye atan yazışmaları Valiye ulaştıran kişinin isminin açıklanmasının doğru olmayacağını belirtmiş ve bundan dolayı Meclis kendisine güvenmiyorsa görevden düşürebileceği sözünü tekrarlamıştır. Edirne Mebusu Rıza Tefvik de İsmail Hakkı Bey'i destekler bir konuşma yaparak anayasal hürriyetlerin ihlal edildiğini iddia etmesi üzerine tekrar kürsüye çıkan M. Talât Bey, Erzurum postasının bir çanta içinde Erzurum'a sevk edildiğini, çanta açıldıktan sonra da Bayezit postasının yine başka bir çanta içinde oraya gönderildiğini belirtmiştir. Her vatandaşın konut dokunulmazlığı ve haberleşmenin gizliliği haklarının bulunduğunu ifade eden Manastır Mebusu Trayan Nali Efendi ise; mustantığın (sorgu hakimi) kararı olmadıkça kimsenin konutuna girilemeyeceğini, mektuplarının açılmayacağını savunmuştur. Nazır M. Talât Bey'i destekler bir konuşma yapan Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi; olayı duyduktan sonra Erzurum'da güvendiği kişilerle haberleştiğini ve olayın aslını araştırdığını, mektupların Erzurum'da postaneden alınmayıp, Bayezit'te sahiplerine ulaştıktan sonra valiliğe gönderildiğini tespit ettiğini ifade etmiştir. Erzurum Valisinin kanunlara aykırı bir muamelesi bulunmadığını savunan Seyfullah Efendi, Süleyman Sûdî Bey'in hakkını mahkemede aramasını tavsiye ve Meclis gündemine geçilmesini teklif etmiştir (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 497-500).

Mektupların Vali tarafından açıldığı iddialarını saçma bulan Hüseyin Cahit Bey (İstanbul), Nazırın ifadesine mektupların içeriğinin önemli olduğunu, mektup sahiplerinin madden olmasa bile, manen halk arasında fitne çıkması suçuna ortak olduklarını savunmuştur. Bunun üzerine kürsüye çıkmadan söz alan Nazaret Dagavaryan Efendi (Sivas) mektupların içeriğinin kürsüden okunmasını talep etmiştir. Nazır ve Hüseyin Cahit Bey gibi bazı mebusların mahkemeye dava açmaları yönündeki sözlerini doğru bulmayan Lüfti Fikri Bey (Dersim); Vali hakkında dava açılabilmesi için Nezaretten izin ve irade-i seniyye alınması gerektiğini,

⁵ Hamidiye Hafif Süvari Alaylarından birisinin kumandanı olan Heyderan/Haydaran Aşiret Reisi "Kör" lakabıyla bilinen Hüseyin Paşa, İttihat ve Terakki'nin alayları düzenli orduya bağlama çalışmaları nedeniyle İttihatçılara mesafeli durmuştur. II. Meşrutiyetin İlan'ından sonra 1908 yılında bazı aşiret reisleriyle birlikte tutuklanan Hüseyin Paşa, hapisten çıktıktan sonra alaylarıyla birlikte 1910 yılında İran'a geçmiştir. İstanbul'a çektiği telgraflarda Erzurum Valisinden eziyet gördüğü için kaçmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Hükümet, Hüseyin Paşa'ya bir ay süre vererek, yurda dönmediği takdirde Divan-ı Harpte yargılanacağı, rütbe ve nişanlarının alınacağını bildirmiştir. Bunun üzerine yurda dönen Hüseyin Paşa, Van Valisi tarafından karşılanmış ve Van'da zorunlu ikamete mecbur edilmiştir. Bkz: Makul Yıldırım, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bayezit Sancağı (1908-1918)*, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ağrı, 2018, s. 115-121.

dolayısıyla böyle bir işlemin işi baştan savmak olduğunu, mektupların kimin tarafından açıldığı konusunda Süleyman Südi Bey'in değil Hükümetin ispatla yükümlü olduğunu savunmuştur. Prusya ve Avusturya anayasalarından örnekler vererek, mektupların sahibinin eline geçmeden açılmasının suç olduğunu ileri süren Lütfi Fikri Bey; keyfi yönetimlerin aksine Meşrutiyet Hükümetlerinde Nâzırın “Devletin güvenliği için mektupları takip ettim ve elde ettim, kimden elde ettiğimi sormayın.” şeklinde bir ifadesinin doğru olmadığını, Valinin kendine başkası tarafından gönderilmiş olsa bile mektupları açmak yerine başka yöntemlerle suçu/suçluyu takip edip, zaptiyeler göndererek mektubun muhataplarının evlerinin aratılmasını istemesinin kanuna daha uygun olacağını savunmuştur. İddialara cevap veren Dahiliye Nazırı Mehmet Talât Bey; Lütfi Fikri Bey'i başka ülkelerin anayasalarını bildiği halde Kanun-ı Esasi'yi iyi bilmemekle suçlamış ve mektupların açılması konusunun Valinin göreviyle ilgili bir suç olsaydı onu azledeceğini, ancak bu suçun “cürmü âdi: sıradan, kişisel bir suç” olması nedeniyle mahkemeye dava açılması gerektiğini ifade etmiştir. Nazır Mehmet Talât Bey konuşmasının devamında, Süleyman Südi Bey'in başvuruları nedeniyle halkın galeyanyla ilgili valilerin dikkatinin çekilmesi yönünde vilayetlere tebligat yapıldığını ve bundan dolayı Süleyman Südi Bey'e karşı bir hassasiyetin oluştuğunu şu sözlerle kabul etmiştir: “*Buyuruyorlar ki Valilerin nazar-ı dikkati celb edilmiş, Süleyman Südi Efendi'ye karşı onlarda bir hırs-ı intikam olmuş. Bundan dolayı Süleyman Südi Efendi hakkında tamikî tahkikata (detaylı araştırma) lüzum görülmüş. Bunlar mahrem değildir, bunları söyleyebilirim. İcab ederse, cereyan eden evrakı muhabereyi de Meclise gösterebilirim (...)* Her memlekette olduğu gibi bizim memleketimizde de Kanun-ı Esaside mektupların mahremiyeti, masuniyeti mezkûrdur (gizliliği ve korunması zikredilmiştir)(...) Kanunu Esasımız de o taarruzdan bizi men ediyor. Biz de o mektupların mahremiyetine riayet ettik, neşretmedik. Hatta Süleyman Südi Efendinin kendisinden maada hiçbir ferde mektupları göstermedir” (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 500-507).

Tartışmaların uzaması üzerine Süleyman Südi Bey mektuplarının Meclis kürsüsünden okunmasını talep etmiş ve Meclis Başkanı da Süleyman Südi Bey tarafından yazılan mektupları okutturmuştur. Okunan ilk mektubunda, İran'a kaçmış olan Hüseyin Paşa'nın iade ettirilmesi için birçok makama başvuruda bulunduğunu ve bunun için emir verildiğini ifade eden Süleyman Südi Bey; Tercüman-ı Hakikat'in 29 Kanunusani 1325 tarihli nüshasında aşiretlerle ilgili bir makale* yazdığını, gazete Karakilise'ye ulaştığında okunup mütalaa edilmesini, aşiretler birbirine bağlı olsa o tarihe kadar binlerle telgraf çekileceğini, ancak bu bağ olmadığı için hiçbir taraftan ses çıkmadığını ifade etmektedir. “Hayvan gibi sükut ile vakit geçiriyorlar” şeklinde ağır bir eleştiriye de dile getiren Süleyman Südi Bey; aşiretlerin ileride kötü olaylarla karşılaşmaktan korktuklarına ve Müslüman aşiretlerin heyecan içinde olduklarına dair kendisine mektuplar yazılmasını ve bu mektuplarda aşiretlerin baharın İran ve Rusya'ya göç edeceklerinden bahsedilmesini istemiştir. 9 Şubat 1325 tarihli ikinci mektubunda, Hacı Emin Efendi ve diğer tanıdıklara konunun iyice anlatılmasını isteyen Süleyman Südi Bey, “*Beher hafta birçok mektup yazsınlar. Mesele surf Hüseyin Paşa'dan ve aşâirin galeyana gelip İran'a ve Rusya'ya gideceklerinden ve şu halde nüfus-u İslâmiyenin taklil (azalma) olunmasından bahsedilmelidir. Öyle birçoklarına ve lâzım gelenlere tefhimi müsterhamdır. Hukuklarını muhafaza etmezlerse bendeniz ne yapayım?*” şeklinde sitemini de dile getirmiştir. Aynı tarihli bir diğer mektubunda, Tercüman-ı Hakikat'teki makalesinden bahseden Süleyman Südi Bey, kendi girişimleri sonucunda Dâhiliye ve Harbiye

* Süleyman Südi Bey bu makalesinde özetle şu hususlara değinmiştir: Makalenin yazılma nedeni Hüseyin Paşa'nın şahsı veya olumlu/olumsuz icraatları değildir. İran ve Rusya ile sınır olan Erzurum Vilayeti halkının büyük çoğunluğu aşiretlerden meydana gelmektedir ve bu aşiretler Halifeye ve meşrutiyete bağlıdır. Ancak bir kısmı idarecilerin yanlış icraatları nedeniyle bölgeyi terk ederek yurtdışına göçmüşlerdir. Bu göçlerle bölge nüfusunun azalması ve nüfus dengesinin bozulması gelecekte büyük zararlara yol açacaktır. Hüseyin Paşa'nın İran'a gitmesi ve bazı aşiretlerin de göç için hazırlanmaları ülke için tehlikelidir. Meşrutiyete bağlı olan halkı bazı idarecilerin kötü icraatlarının rahatsız etmesi kabul edilemez. Bu durum devletin geleceği için olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Hüseyin Paşa vesaireyi İran'a gitmeğe mecbur etmek ve bazı aşiretlerin de gitmesine çığır açmak devlet yönetimi anlayışı ile bağdaşmaz ve halk arasında nifak tohumları ekilmesine neden olur. Hüseyin Paşa'nın devlet mallarından zimmetine geçirdiği parayı iç etmek için İran'a gittiği iddiaları doğru değildir. Bu adam zulüm görmüş ve adaletle yargılanmak için kendisi başvuru yapmıştır. Meşrutiyet ve istikbali temin edecek hallerin araştırılması ve cins ve mezhep ayırımı yapılmaksızın halka adaletli davranılması gerekir. Bu konuda yetkililerin dikkati çekilmek istenmiştir. Bkz: *Tercüman-ı Hakikat*, No: 10366 (29 Kanunusani 1325/11 Şubat 1910), s.1.

Nezaretlerinden Hüseyin Paşa'nın getirilmesi için emirler verildiğini, ancak aşiretlerden bu konuda hiç ses çıkmadığını şu ifadelerle kaydetmektedir: “*Aşâirin hamâkatı malumdur. Yekdiğeri aleyhinde olsa idi şimdîye kadar binlerle telgraf ve istida gönderirlerdi. Hayvancasına sükût etmişlerdir. Hele mürâcaat yok, bari hiç olmazsa bendenize yazsınlar, aşiretlerin galeyanını bildirsinler. Onların mektuplarını makama ibraz ve takdim edeyim ve çaresini istihsal edeyim (...)* Umum aşâir müttehit olmalıdır. Şâyet mürâcaat etmez ve yazmazlarsa artık kendileri bilirler (...) Erzurum Valisi gibi bir ahmağın bed (kötü) muamelesine yüz binlerle ehl-i İslâm mahvolacaktır.” (MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 510-512).

Mektuplar okunduktan sonra kürsüye çıkan Süleyman Sûdî Bey; Şubat ayında birçok kişiye* mektup yazdığını, II. Abdülhamid devrinde Hüseyin Paşa gibi kişilerle hiçbir münasebetinin bulunmadığını ve haberleşmediğini, Erzurum Valisinin kötü idaresinden dolayı bazı aşiretlerin İran'a gittiklerini, kendisine, Hakkâri'den Taha Efendi ve Tefvîk Bey'e, Genç Mebusu Mehmet Bey'e gelen mektuplarda halkın göç etmek niyetinde olduğunu yazıldığını ifade etmiştir. Dördüncü Ordu Müşirliğinden yazılan yazıda da bu göç arzusunun teyit edildiğini vurgulayan Süleyman Sûdî Bey, meselenin Hüseyin Paşa'nın şahsı ile ilgili olmadığını, mektup yazdığı kişilerden bir kısmının İttihat ve Terakki'ye mensup kişiler olduğunu belirttikten sonra mektup açmanın Anayasanın ihlâli olduğunu savunmuştur. Mektuplaştığı kişiler arasında İttihatçıların da bulunduğunu vurgulayan Süleyman Sûdî Bey, yukarıda özeti verilen ve Mecliste okunan mektuplarındaki kayıtların aksine aşiretlerle haberleşmediğini, Ermeni murahhaslığı, belediye ve sancak yöneticileri ile yazışmalarında kendisinin meşrutiyetçi ve vatan ve millet için çalıştığını görüleceğini iddia etmiştir. Varteks Efendi'nin iddialarının aksine Bayezit Sancağı'ndaki Ermeniler ve Müslümanlar arasında ciddi bir sorun bulunmadığını anlatan Süleyman Sûdî Bey; Hüseyin Paşa'nın İran'a gitmesinin de Ermenilerle ilgili olmayıp İdmanlı Aşireti ile Hüseyin Paşa'nın mensubu bulunduğu Haydaranlı Aşireti arasındaki arazi anlaşmazlıklarından ve Valinin kötü davranmasından kaynaklandığını ve bu kişinin geri getirilmesinin ülke menfaatleri açısından yararlı olacağını savunmuştur. Karakilise Başkâtib-i Sâbıkı Şâmil imzasıyla 1 Şubat 1325 tarihli ve Meclis-i İdare Âzâsı Şâkir imzalı 11 Şubat 1325 tarihli iki mektubu da okuyan Süleyman Sûdî Bey, bu ve benzeri mektuplarda halkın galeyan içinde bulunduğu, Hüseyin Paşa'nın affedilerek geri getirilmesi gerektiği, Valinin Hüseyin Paşa ve diğer bazı kişilere karşı olumsuz tavırlarının neler olduğunu anlatmıştır. Van Mebusu Tefvîk Bey'e gelen kendisine tevdi edilen mektupta Van Valisinin kötü idaresinden bahseden Süleyman Sûdî Bey; Ali Kadri Bey'e yazdığı mektubun da Vali tarafından alındığını, Bayezit Müdde-i Umumi (savcı) Nâzım Bey'in Arif Fazıl Efendi'ye yazdığı mektupta “Erzurum Valisi Celâl Bey'in jurnalcilik yaptığından” bahsedildiğini örnek göstermiştir. Erzurum Valisi Celâl Bey'in kötü yönetimi dolayısıyla ilgili olarak bazı makamlara başvurularla bulunduğu için bu olayların yaşandığını iddia eden Süleyman Sûdî Bey; mektupların nasıl alındığının açıklanmamasını devri sâbık (II. Abdülhamid Dönemi) anlayışı olarak nitelendirdikten sonra Varto, Karakilise ve Eleşkirt'e gönderilen mektupların toplanarak Valiye teslim edilmesinin mantıklı bir tarafının bulunmadığını savunmuş ve Şura-yı Devlet'te de dava açacağını belirterek sözlerini tamamlamıştır. Bu konuşmadan sonra Meclis Başkanı müzakerenin yeterli olup olmadığını oylamaya sunmuş ve kabul edilmiştir. Menteşe Mebusu Halil Bey'in “Süleyman Sûdî Bey'in mektuplarının açılmasıyla ilgili izahatının yeterli bulunarak Dâhiliye Nâzırına güvenoyu verilmesine” dair önergesi oylanmıştır. Yapılan oylamada (Gümülcineli İsmail Hakkı ve Süleyman Sûdî Bey dahil) 32 güvensizlik oyuna karşılık 141 güvenoyu ile Dâhiliye Nâzırı Mehmet Talât Bey'e güvenoyu verilmiştir (13 Mayıs 1326/26 Mayıs 1910)⁶. Böylece; Süleyman

* Süleyman Sûdî Bey'in mektup yazdığını belirttiği kişiler şunlardır: İttihat ve Terakki Hey'et-i İdaresinden Mülâzım Cemal Efendi, Mülâzım Mehmet Behlül Efendi, Yusuf Çavuş, Tahir Efendi, Karakilise Hey'et-i İdaresi Âzâsından Ali Kadri Efendi, Mehmet Rifat Efendi, Şâkir Efendi, Erzurum'da Bayezit Meclis-i Âzâsından Mustafa Efendi, Yusuf Efendi. Bkz: MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 512.

⁶ MM.ZC., Devre: 1, İçtima Senesi: 2, İn'ikâd: 98, c. 5, s. 512-516, 524-525. Güven oylamasının sonucu, 13 Mayıs 1326 (26 Mayıs 1910) tarihli bir telgrafla Erzurum Valiliği'ne bildirilmiştir. Vali Celal Bey de bir gün sonra gönderdiği cevabi telgraf metninde “Muhafaza-i hakk ve adl emrinde vâki olan lütuf ve inayetlerinden dolayı arz-ı şükran eyler ve muvaffakiyet-i vâkı'ı sebebiyle zât-ı Sâmillerini tebriğe mücaseret eylerim.” ifadelerine yer vermiştir. Bkz: BOA. DH. MUI. D: 78, G: 66, V: 7, 9, 10.

Sûdî Bey'in mektuplarının açılmasıyla ilgili olarak komisyon kurulması öneri kabul görmediği gibi bu konuyla ilgili Meclis-i Mebusan boyutu tamamlanmıştır. Süleyman Sûdî Bey ve muhalefet sonuç alamamıştır.

Meclis-i Mebusan'daki tartışmalar esnasında mektuplarının açılmasıyla ilgili olarak mahkemede dava açacağını söyleyen Süleyman Sûdî Bey'in bu konuda dava açıp-açmadığı mevcut bilgiler ışığında tespit edilememektedir. Bazı muhalif mebusların da ifade ettikleri gibi mektupları valinin açtığına ispatı oldukça zor olduğu için mahkemeden sonuç alınamayacağı düşüncesiyle Süleyman Sûdî Bey dava açmamış da olabilir. Diğer taraftan; muhalefetin, olayın sorumlusu olarak nitelendirdiği Erzurum Valisi Mehmed Celal(eddin) Bey, daha prestijli görevlere gelmiş hatta Nazırlık bile yapmıştır⁷.

5. Süleyman Sûdî Bey'in İttihat Terakki'den Ayrılarak Ahali Fırkası'na Katılması

İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan Süleyman Sûdî Bey, Meclis-i Mebusan'a bu cemiyet mebusu olarak girmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Fırkası yönetimi ile yaşanan görüş ayrılıkları bir bölünme ile sonuçlanacaktır. Neticede İsmail Hakkı (Gümölcine), Vasfî (Karesi), Ferhad (Trablusgarp), Şevket (Erzurum), Ömer Lûtfî (Burdur) Beylerle birlikte Süleyman Sûdî Bey de İttihat ve Terakki'den istifa ederek Ahali Fırkası'nı kurmuşlardır (8 Şubat 1325/ 21 Şubat 1910). 1911 yılına kadar Meclis'te bazı konularda etkisini göstermeye çalışan bu Fırka ülke çapında geniş bir teşkilata da kavuşamamış ve 1911 yılında kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılmıştır (Tunaya, 1988: 234-245). Süleyman Sûdî Bey'in mektupların açılması konusu bu Fırkanın Meclis'te kendini ispat etmeye çalıştığı olaylardan birisi olmuştur. Bununla ilgili takrir veren üç isim (Süleyman Sûdî, İsmail Hakkı Bey (Gümölcine) ve Nafî Paşa (Halep)) bu fırka mensubu mebuslardır. Yani mektupların açılması meselesi, muhalefetin bir bakıma İttihat Terakki iktidarına karşı bir eleştiri konusuna dönüştürülmüştür.

İttihat ve Terakki'den bu mebusların istifası, ülke içinde bir suçlama ve karalama kampanyasına (Tunaya, 1988: 238-245) dönüşmüştür. Bu çerçevede taşradaki İttihat ve Terakki kulüpleri/şubeleri veya mensupları tarafından yazılan telgraf ve mektuplar yerel ve ulusal gazetelerde yayınlanmıştır. Örneğin; Erzurum Belediye Reisi Şerif Bey tarafından İstanbul gazetelerinde ağır ifadeleri içeren bir mektup yayınlanmıştır. Buna karşılık Tekirdağ'dan postaya verilen A(yın) ve N(un) imzalı tehdit ve hakaret içeren bir mektup Erzurum Valiliği, Dahiliye Nezareti ve Tekfurdağı (Tekirdağ) Mutasarrıflığı hakkında yazışmalara neden olmuştur (BOA. DH. MUI. D: 78, G: 66, V: 2-5, 8). İşte bu aşamada Süleyman Sûdî Bey, İttihat ve Terakki'den neden ayrıldıklarına ve yeni fırkanın politikalarına dair 22 Şubat 1325 (7 Mart 1910) tarihli *Yeni Gazete*'de bir mektup yayınlamıştır. Sırf İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden oluşmayan ve herhangi bir yemine ve kayda bağlı olmayan İttihat ve Terakki Fırkası'ndan istifa ederek Ahali Fırkası'nı kuranlar hakkında gazetelerde yer alan iddia ve ithamlara cevap vermek amacıyla bu mektubu yazdığını belirten Süleyman Sûdî Bey; memleketi yıllardır süren istibdattan kurtaran ve meşrutiyetin nigâhban-ı mukaddesi (kutsal bekçisi) olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olduğunu vurgulamıştır. Kendisi ve Ahali Fırkası'nı kuran diğer mebusların İttihat ve Terakki Fırkası'nın hilafgiri (muhalifi) olmadıklarını savunan Süleyman Sûdî Bey; çoğu konuda İttihat ve Terakki'yle aynı şeyleri savunmakla beraber, vicdanlarının kabul etmediği bazı hususlarda özgürlüğü korumak amacını güttüklerini ifade etmiştir. Hürriyet ve Meşrutiyetin sonsuza kadar bir müntesibi olduğunu ve bunun için hürriyet ve vicdan özgürlüğünü savunmaktan çekinmeyeceğini belirten Süleyman Sûdî Bey; vatanın refah içinde ve medeni bir hayat sürmesini,

⁷ Mehmed Celâl (gerçek adıyla Mehmed Celâleddin) Bey, 1863 yılında İstanbul'da doğmuş, 1883 yılında Mülkiye Mektebi'nin Yüksek Kısmı'ndan mezun olmuştur. Ziraat tahsili için Almanya'ya gönderilen Mehmed Celâl Bey; Dârülmuallimin de dâhil olmak üzere çeşitli okullarda Coğrafya muallimliği yaptıktan sonra Dârülfünûn'da Coğrafya Müderrisliği (profesörlük) görevini yürütmüştür. 1908'de Mülkiye Mektebi Müdürlüğü'ne atanan Mehmed Celâl Bey daha sonra idarecilığe geçmiş 5 Haziran 1909'da Erzurum Valiliği görevine tayin edilmiştir. 1911 yılında buradan Edirne Valiliği'ne atanan Mehmed Celâl Bey; Dâhiliye Nazırlığı, İzmir Valiliği, Ticaret ve Ziraat Nazırlığı, Halep, Konya ve Adana Valiliği ve İstanbul Şehreminiği görevlerinde bulunmuştur. Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra İstanbul Reji Başmüdürlüğü'ne getirilen Mehmed Celâl Bey bu görevi sırasında 1926 yılında vefat etmiştir. Bkz: Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Son Asır Türk Tarihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c. 2, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 831-833.

halkın saadet ve selametini meşrutî idareden beklediği bir dönemde mebusların hareketlerinin kısıtlanmasını, akliselim sahibi herkesin üzüntü ile karşılaşması gerektiğini iddia etmiştir. Dünya üzerinde meşrutîyetin ilan edildiği ülkelerin meclislerinde partilerin kurulduğunu ve böylece siyasi özgürlüklerin gerçekleştirildiğini kaydeden Süleyman Sûdî Bey, “(barika-i) hakikat müsademe-i efkârdan çıkar” sözü hikmetli bir düstur olarak ortada iken, farklı partilerin kurulmasını yersiz bulanların meşrutîyet idaresini anlamadıklarını veya hastalıklı düşünce sahipleri olduğunu iddia etmiştir. Meşrutîyetin İlanı ile İttihat ve Terakki'nin vatana çok büyük hizmet ettiğini belirten Süleyman Sûdî Bey, İTC ile İTF'ni ayrı tüzel kişilik olarak görmüş ve hürriyeti seven her vatanperverin Mecliste kurulan İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalif olsa bile kutsal bir kuruluş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından takdir edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kişisel çıkarlarını halkın menfaatlerine zarar vermekte arayan bazı alçak yaratılışlı kişiler müstesna olmak üzere bütün Osmanlıların vatan ve milletin saadet ve selametini sağlayacak olan Meşrutîyet idaresine bağlı olduklarını vurgulayan Süleyman Sûdî Bey; tanımadığı ve mebus seçilmesinde hiç etkisi olmayan yerlerden gönderilen telgraflarda isminin geçtiğini, bu hakaret içeren telgrafların gazetelerde yayınlandığını belirtmiştir. Bu telgrafların aksine kendi seçim bölgesi olan Bayezit Sancağı müntehib-i evvel ve müntehib-i sanilerinden (birinci ve ikinci seçmen) gelen telgraflarda, mebusluktan istifa ettiği yönündeki haberlerden duyulan üzüntünün yer aldığını ifade eden Süleyman Sûdî Bey; aleyhteki eleştiri ve telgrafların son bulmasını vatan ve milletin selameti için gerekli görmüş ve mektubunu, Bayezit'ten gönderilen ve Tahir, Cemal, Mustafa, Abdullah, Yusuf ve Mehmet imzalı destek telgrafının metni ile sona erdirmiştir (Süleyman Sûdî, “Fırkalar Dolayısıyla”, Yeni Gazete, No: 549 (22 Şubat 1325/7 Mart 1910), s. 2).

Süleyman Sûdî Bey'in yukarıda özetlenen mektubundan da anlaşılacağı üzere; Ahali Fırkası'nı kuran mebuslar, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mecliste oluşturulan İttihat ve Terakki Fırkası'nı farklı kurumsal yapı olarak değerlendirmekte ve Meşrutîyetin İlanını sağlayan İTC'ne bağlı kalmakla birlikte, o cemiyetin Meclisteki temsilcisi olan İTF'ndan istifa etmişlerdir. II. Meşrutîyet'in başlangıcında tam olmasa da iktidarı temsil eden İTF'nin da bütün kararlarına muhalefet etmeyen Gümülcineli İsmail Hakkı ve beraberindekiler, Mecliste parti grubu şeklinde disiplin içinde hareket edilmesi yönündeki eğilime karşı akıl ve vicdanlarına uymayan konularda İTF'ndan ayrı hareket edebilmeyi tercih etmişlerdir. Yani her konuda fırka yönetimine tam itaat ilkesine karşı gelmekle birlikte iktidarı temsil eden İTF'nin bütün politikalarına körü körüne muhalefet etmeye de taraftar değildiler.

Süleyman Sûdî Bey'in Ahali Fırkası'na geçmesi, Bayezit Sancağı'nda kısmen tepki ile karşılanmıştır. Bayezit'a gitmek üzere Erzurum'a gelen Süleyman Sûdî Bey'e karşı olumsuz hareketler yaşanmıştır. Erzurum Valisi Celal Bey'in Nezarete gönderdiği telgrafta; daha kötü olayların yaşanması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Erzurum Şube yönetiminin gayretleri ile güçlükle engellenebilmiştir. Süleyman Sûdî Bey, Karakilise'de İTF'ndan neden ayrıldıklarını ve Ahali Fırkası'nın programını anlatmak için bir konferans vermek istemişse de halk tarafından konuşma yapmasına mani olunmuş ve orayı terk etmeye zorlanmıştır. Celal Bey telgrafın devamında; Süleyman Sûdî Bey'in Kürt aşiret reislerine yayladan inmemeleri yönünde mektuplar yazdığını, Karakilise'ye geldiğinde görüştüğü bazı aşiret reislerini, daha önce yazdığı mektuplardaki tavsiyelerine (İstanbul'a telgraf çekilmesi ve mektup gönderilmesi) uymadıkları için azarladığını belirtmekte ve Süleyman Sûdî Bey'in olumsuz girişimlerine karşı her türlü tedbirin alındığı ifade edilmektedir (12 Ağustos 1910) (BOA. DH. MUI. D: 72, G: 79, V: 3).

Süleyman Sûdî Bey 1912 yılında yapılan seçimleri de kazanarak İkinci Meşrutîyet dönemindeki Meclis-i Mebusan'ın ikinci döneminde de Bayezit mebusu olarak görev yapmıştır. 12 Mayıs 1328 (25 Mayıs 1912) tarihinde Meclis çalışmalarına katılan Süleyman Sûdî Bey, 18 Nisan 1912 - 5 Ağustos 1912 tarihleri arasında kısa süre görev yapan ve feshedilen Meclis-i Mebusan'ın yasama faaliyetlerinde görev almıştır. (MM.ZC. Devre: 2, c. 1, İn'ikad: 7, s. 90; MM.ZC. Devre: 2, c. 1, İn'ikad: 15, s. 335; MM.ZC. Devre: 2, c. 1, İn'ikad: 23, s. 564; MM.ZC. Devre: 2, c. 2, İn'ikad: 26, s. 48-64).

Süleyman Sûdî Bey 1914 yılında yapılan Meclis-i Mebusan seçimlerinde de aday olmuşsa da seçilememiştir. Seçimlerde usulsüzlük yapıldığına dair Erzurum Valiliği'ne ve Dahiliye Nezareti'ne başvurularında bulunmuştur. Erzurum Valisi Reşid imzasıyla 19 Mart 1914 tarihinde Nezarete gönderilen telgrafta; Süleyman Sûdî Bey'in iddia ettiği gibi seçimleri etkileyecek olayların yaşanmadığı, tartışma ve şamata şeklinde yaşanan olayın faillerinin Adliyyeye sevk edildiği ve olaylarla ilgili Süleyman Sûdî Bey'in elinde bulunan evrakın teslim alınması için Karakilise Kaymakamlığı'na emir verildiği belirtilmiştir (BOA. DH. ŞFR. D: 422, G: 55, V: 1-3). Süleyman Sûdî Bey'in bu seçimlerde başarılı olamamasının sebepleri arasında, muhalif fırkaya geçmiş olmasını da saymak gerekir.

6. Süleyman Sûdî Bey'in I. TBMM'ndeki Faaliyetleri

Misak-ı Milli kararının alınmasını cezalandırmak isteyen İtilaf Devletlerinin 16 Mart 1920 günü İstanbul'u resmen işgal etmeleri, devlet kurumlarını kontrol altına almaları ve hatta Meclis-i Mebusan binasını kuşatarak bazı mebusların tutuklanması üzerine Meclisin tatili gündeme gelmiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey ve arkadaşları, uygun şartlar oluşuncaya kadar Meclis-i Mebusan toplantılarının ertelenmesine dair Meclis Başkanlığına bir önerge vermişlerdir. Önergenin oy birliği ile kabul edilmesiyle Meclis-i Mebusan toplantıları tatil edilmiştir (18 Mart 1920) (MM.ZC., Devre: 4, c. 1, İn'ikâd: 24, s. 494-497). Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihinde yayınlamış olduğu seçim genelgesiyle, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacağını bildirmiş ve bu meclis için her sancaktan beşer üye seçilerek Ankara'ya gönderilmesini istemiştir. Bu genelgenin uygulanması çerçevesinde seçilip de Ankara'ya gelebilen mebusların katılımıyla 23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlamıştır (Atatürk, 1994: 266-268; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, c. 1, s. 1-2).

Süleyman Sûdî Bey'in I. TBMM için mebus seçildiğine dair mazbatada şu ifadeler yer almaktadır: "*Meclis-i Meb'ûsânımızın ifâ-yı vazife edemeyeceğini resmen Hükûmete tebliğ ederek dağılması ve Makarr-ı Hilâfet-i İslâmiyenin (İslam Halifeliğinin merkezi) işgal olunması üzerine rahne-dâr olan kuvve-i teşrî'îye ve adliye ve icrâ'iyeden (yasama, adalet ve yürütme gücü) ibaret kuvvâ-yı temsiliye-i devletin (devletin temsil güçlerinin) muhafazası ve işgal altındaki eczâ-yı vatanın istihlâsı ve Millet-i İslâmiyenin te'mîn-i sa'âdeti azm-i kavisiyle (güçlü azmiyle) Ankara'da küşâd olunan (açılan) Büyük (Millet) Meclisi azalığına Erzurum Vilâyeti'nin Bayezit Livâsı nâmına Bayezit Mebus-ı Esbaki (eski mebusu) Süleyman Sûdî Efendi'nin seksen bir re'y ile ihrâz-ı ekseriyet (çoğunluğun sağlanması) eylemiş olduğuna mebni işbu mazbata tanzim ve yed-i mûmâ'ileyhe i'tâ kılındı (düzenlenerek onun eline verildi)*". İstanbul'un işgali, Meclisin tatil edilmesi nedeniyle Ankara'da toplanacak Millet Meclisi için 81 oy alan Süleyman Sûdî Bey'in diğer dört kişi ile birlikte mebus seçildikleri belirtilen mazbatada Süleyman Sûdî Bey'in 15 Mayıs'ta Meclise katıldıkları kaydedilmektedir (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_47_1_1.pdf). Süleyman Sûdî Bey'in mebus seçimine dair mazbatası 15 Mayıs 1920 tarihinde Mazbataları Tetkik Encümenince uygun bulunduktan sonra Meclis Genel Kurulu'nun 15 Temmuz 1920 tarihinde onaylanmıştır (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 2, s. 333).

Süleyman Sûdî Bey'in ilgilendiği ve sonuca ulaştırdığı önemli yasama faaliyetlerinden birisi "*Bayezit'in Müstakil Liva Haline İfrâğına*" dair teklifidir. Erzurum Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Bayezit Livası'nın bağımsız sancak olarak Dâhiliye Vekâleti'ne doğrudan bağlanması, idari açıdan oldukça önemli kolaylıklar sağlayacaktı. Aslında bu konu daha önce, 1909 yılında da gündeme gelmiş ise de Erzurum Valiliği'nin itirazları neticesinde bu gerçekleşmemiştir (Yıldırım, 2018: 45). Süleyman Sûdî Bey'in bu konudaki kanun teklifi, TBMM'nin 24 Temmuz 1920 tarihinde tarihli toplantısında duyurulmuş ve Lâyiha Encümeni'ne havale edilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 2, s. 381). Süleyman Sûdî Bey'in yanı sıra aynı konudaki Rüştü ve Mehmet Naci Beylerin kanun teklifleri Lâyiha Encümeni'nce birleştirilerek

* Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi İsimli Eser bundan sonra "TBMM.ZC." şeklinde kısaltılarak verilecektir.

Meclis Genel Kuruluna sunulmuştur. Lâyiha Encümeninin mazbatası Meclisin 9 Ağustos 1920 tarihli toplantısında Genel Kurul toplantısında okunmuştur. Mazbatada; bağımsız sancak olan yerlerin kısa zamanda her alanda daha ileri hale geldiği, zaten bütün livaların ileride bağımsız liva olmaları yönünde Hükümetin yaklaşımı dolayısıyla teklifin görüşülmeye değer bulunduğu belirtilmektedir. Bu mazbata ilgisi dolayısıyla Dâhiliye Encümenine havalesi kararlaştırılmıştır (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 3, s. 139-140).

Dâhiliye Encümeninin de teklifi olumlu bulması üzerine her iki Encümenin mazbataları TBMM'nin 18 Ağustos 1920 tarihli toplantısında görüşülmeye başlanmıştır. Önce Lâyiha Encümeninin mazbatası, ardından da Dâhiliye Encümeni Mazbatası okunmuştur. 15 Ağustos 1920 tarihli Dâhiliye Encümeni mazbatasında, "Bütün livaların müstakil kılındığına, Bayezit Livasının da istiklâline mâni bir sebep görülemediğine binaen Lâyiha Encümeninin mazbatası liva-yı mezkûrun da Erzurum'dan irtibatının fekkiyle istiklâlinin icra buyurulmasına karar" verildiği belirtilmiştir. Bazı mebusların yeni memur kadroları ihdas edilmesi gerektiği gerekçesiyle Muvazene-i Maliye (Bütçe) Encümenine gönderilmesine yönelik önerileri kabul görmemiştir. Teklif üzerinde söz isteyen fazla olmadığı için uzun uzadıya müzakere edilmemiştir. Oturumu yöneten Reis-i Sâni Vehbi Bey (Konya); her iki encümenin de kabul ettiği teklifi, Genel Kurul da kabul ederse gereği için Hükümete tebliğ edileceğini söyleyerek mazbataları oylamaya sunmuştur. Yapılan oylamada mebusların mazbataları kabul etmesiyle Bayezit Livası bağımsız sancak haline getirilmiş oluyordu (18 Ağustos 1920). Bu kanun şeklinde olmayıp "Meclis Kararı" şeklinde yasalalmıştır. Meclisin bu kararı üzerine konu İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemine gelmiş ve Bayezit'in müstakil sancak olarak idaresi kararlaştırılmıştır (19 Ağustos 1920) (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 3, s. 311-312; BCA. Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer No: 1.9.12; https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100036.pdf (Erişim Tarihi: 24.12.2019)). Süleyman Sûdî Bey'in teklifinin TBMM'nde kabulü ile çeşitli değişikliklerle⁸ günümüzde adı "Ağrı" olan ilin kuruluşu gerçekleşmiş oluyordu.

Bayezit Mebusu Süleyman Sûdî Bey ve arkadaşlarının Meclise sundukları başka bir teklif; "*Harcırahların Tenkisi*" yani harcamaların kısıtlanmasıyla ilgilidir. Meclisin 24 Temmuz 1920 tarihli oturumunda toplantıyı yöneten Meclis Başkanı; Hükümetin de benimsediği bir konu olduğunu belirterek teklifin Lâyiha Encümenine gönderildiğini duyurmuştur (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 2, s. 381). Teklif Encümende görüşülmüş ve o sırada aynı konuda Maliye Vekaleti'nin teklifi de Meclis gündeminde olduğu için Süleyman Sûdî Bey ve arkadaşlarının teklifinin nazarı dikkate alınmasına gerek kalmadığına karar verilmiştir. Bu mazbatanın Genel Kurulda kabulü ile Süleyman Sûdî Bey ve arkadaşlarının teklifi kanunlaşmamıştır (18 Ağustos 1920) (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 3, s. 302-303). Bu konuda sadece memurların harcırahları değil Meclis Başkanlık Divanı'nın kararının Genel Kurulda kabulü ile mebus harcırahlarının da %40 kısılması ve bunun milli mücadeleye teberru (bağış) kabul edilmesi kararlaştırılmıştır (13 Eylül 1920) (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 4, s. 109-112).

Süleyman Sûdî Bey Meclis Başkanlığına verdiği bir kanun teklifinde; "*Mebusların Kendi Livalarında Vazife-i Tahkiki İcra Edebilmelerini*" önermiştir. Meclisin 25 Haziran 1921 tarihli toplantısında bu teklif Lâyiha Encümenine havale edilmiştir. Kanun teklifinin Lâyiha Encümenince de uygun buluna dair mazbata, Meclisin 7 Temmuz 1921 tarihli toplantısında

⁸ Trabzon-Tebriz ve (Erzurum)-Van-Bitlis yollarının üzerinde bulunması nedeniyle Bayezit Vilayeti'nin merkezi konumunda bulunması, merkez büyüklüğünün Bayezit'in iki katı olması ve gelişmeye müsait olması nedeniyle Bayezit Vilayet merkezinin Bayezit'ten Karaköse Kazası merkezine ve Karaköse Kaza merkezinin de Bayezit'a nakledilmesi İcra Vekilleri Heyeti'nce kararlaştırılmıştır (24 Kasım 1926). BCA. Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer No: 21.72.18. Merkezi Karaköse Kazası olan Bayezit Vilayeti'nin adının "Ağrı", merkezi Bayezit olan Karaköse Kazası adının da "Doğu Bayezit" çevrilmesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmıştır (4.5.1935). BCA. Fon Kodu: 030.18.01.02, Yer No: 54.33.16. Ağrı Vilayeti'ne bağlı DoğuBayezit kaza merkezinin yalnız kayalı iki dağ sırtlarında bulunması nedeniyle gerek o günkü sosyal hayatın gelişmesi ve gerekse sihi şartların gerçekleştirilmesine uygun olmadığı için gelişmeye müsait bulunan eski merkeze 4,5 km. uzaklıktaki İran ve Rusya Transit yolu üzerindeki istasyon bölgesine taşınmasının uygun olacağı Üçüncü Umumi Müfettişlik, Ağrı Vilayet Meclisi ve İdare Heyetince teklif edilmiştir. Bu teklifin İçişleri Bakanlığı'na da uygun bulunması üzerine hazırlanan üçlü karamame Cumhurbaşkanlığı M. Kemal Atatürk tarafında 30 Eylül 1936 tarihinde tasdik edilmiştir. BCA. Fon Kodu: 030.11.01.00, Yer No: 107.35.12.

okunmuştur. Oturumu yöneten Meclis İkinci Reis Vekili Faik Bey, bu teklifin mebusların yetkilerinin arttırılmasını içerdiğini belirterek, bu durumun Anayasayı ilgilendirdiğini ve bu nedenle teklifin Teşkilat-ı Esasiye Encümenine havale edildiğini söylemiştir (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 11, s. 39, 150-151).

Süleyman Sûdî Bey'in ilgilendiği konulardan birisi de; Vilayat-ı Şarkıye mültecilerinin durumlarıyla ilgilidir. I. Dünya Savaşı sırasında Doğu vilayetlerin Anadolu içlerine göç etmek zorunda kalan muhacirlerin bir kısmı kendi imkânlarıyla memleketlerine dönerken, önemli bir kısmı göç ettikleri yerlerde fakr-u zaruret içinde hayatlarını devam ettirmekteydiler. Bu mültecilerin memleketlerine sevki için İcra Vekilleri Heyetince Erzurum Mebusu Salih Efendi ile Bayezit Mebusu Süleyman Sûdî Bey'den oluşan bir komisyon oluşturularak, en çok mültecinin bulunduğu Konya ve Ereğli'ye gönderilmiştir. Her mebusa dört yüzer lira harcırah verilmiştir (2 Ocak 1921) (BCA. Fon Kodu: 030.18.01.01, Yer No: 2.26.12).

Binlerce mültecinin sevki o günkü şartlarda tam anlamıyla bir düzen içerisinde gerçekleştirilemediği için bazı mebuslar bu konuyu verdikleri önergelerle Meclis gündemine taşımışlardır. Erzurum Mebusu Mustafa Durak Bey ve arkadaşlarının verdikleri takrirlerin yanında Süleyman Sûdî Bey de konuyla ilgili olarak İcra Vekilleri Riyaseti, Maliye ve Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletlerince cevaplandırılmak üzere bir sual takriiri (soru önergesi) vermiştir. Bu takrirler TBMM'nin 20 Haziran 1921 tarihli toplantısında okunmuş, mebusların müstaceliyet talepleri üzerine de o günkü Meclis gündemine alınmıştır. Sual takirinde Doğu vilayetlerinde Türk nüfusun muhafazasının önemine değinen Süleyman Sûdî Bey; I. Dünya Savaşı sırasında bölge halkının büyük çoğunluğunun hayatını kaybetmesi veya göç etmesi nedeniyle nüfusun oldukça azaldığını (örneğin; Bayezit Sancağı'nın nüfusu savaştan önce 250 bin civarında iken 25 binlere kadar düşmüştür), göç edenlerin gittikleri yerlerde ortakçılık, yarıcılık veya amelelik vs. ile geçinmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Zor şartlarda hayatlarını devam ettirmeye çalışan bu muhacirlerin bir an önce memleketlerine dönebilmeleri için Hükümetin yardımına ihtiyaç duyulduğunu belirten Süleyman Sûdî Bey, daha önce muhacirlerin sevki için İcra Vekilleri Heyetince bir karar verildiğini, ancak uygulanmadığını kaydetmiş ve konuyla ilgili olarak İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa ile Maliye ve Sıhhiye Vekilleri tarafından açıklama yapılmasını talep etmiştir. Diğer takrirlerle birlikte bu sual takriiriyle ilgili açıklama yapmak üzere kürsüye gelen Sıhhat ve İçmai Muavenet Vekili Bayezit Mebusu Dr. Refik (Saydam) Bey; Muhacirin Müdüriyetinin kısa bir süre önce Dâhiliye Vekaletinden ayrılarak kendi bakanlığına bağlandığını, bütçede muhacirlerin iâşe ve sevkıyatı için yaklaşık 500 bin lira ayrıldığını ve bu paranın da muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediğini anlatmıştır. Ülkedeki muhacir ve mültecilerin tam sayısının bile tespit edilemediğini ifade eden Refik Bey, sadece şark vilayetlerinden iç bölgelere göç etmiş olanların sayısının yaklaşık 60-70 bin civarında bulunduğu ve Hükümetin bu ailelerin ihtiyaçlarının karşılanmasına çalıştığını ifade etmiştir. Refik Bey ayrıca; Geçici bütçede Muhacirin için ayrılmış olan 377 bin liralık ödeneğin verilmesi hususunda Meclis kararı alınırca bu muhacirlerin memleketlerine gönderilmesinin mümkün olacağını kaydetmiştir. Yapılan tartışmalardan sonra geçici bütçe görüşmelerinin hızlandırılması amacıyla takrirlerin Muvazene-i Maliye Encümenine (Bütçe Komisyonu) havalesi kabul edilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 10, s. 455).

Vilayet-i Şarkıye muhacirlerinin sorunlarının takipçisi olmaya devam eden Süleyman Sûdî Bey, 17 Haziran 1922 tarihinde TBMM'ne verdiği temenni takirinde "Vilayât-ı Şarkıye mültecilerine verilecek meccani kereste hakkındaki kanun lâyihasının müstacelen görüşülmesini" istemiştir. Bu kanunun acilen görüşülmek üzere Meclis gündemine alınması oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Uzun tartışmalardan sonra, bu konudaki kanun teklifi kabul edilerek çeşitli sebeplerle (savaş, isyan, doğal afet vb.) mağdur olan halkın kullanımı için ücretsiz kereste verilmesine dair kanun kabul edilmiştir (17 Haziran 1922) (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 20, s. 420-425; 455, 463-484).

Vilayat-ı Şarkıye muhacirlerinin yerlerine dönmeleri ve meskenlerini tamir ve inşası için ayrı bir kanun daha çıkarılarak 150 bin lira ödenek ayrılmıştır (3 Nisan 1923)

(https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100319.pdf). Kanun çıkmasına rağmen halkın mesken yapması için ücretsiz kereste dağıtılması işinde aksamalar yaşanması nedeniyle Süleyman Sûdî Bey, 15 Eylül 1923 tarihinde konuyu tekrar Meclis gündemine getirmiştir. Muhtaç halka tohumluk buğday dağıtılmasıyla ilgili kanunun görüşülmesi sırasında söz alan Süleyman Sûdî Bey; Sarıkamış orman memurlarının gerekli kolaylığı göstermemeleri nedeniyle halkın meskenlerini yapamadığını, kışın yaklaşmasıyla halkın mağduriyetinin artacağını vurgulamıştır (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 2, s. 125).

Süleyman Sûdî Bey, Suşehri Jandarma Bölük Kumandanı hakkında Dâhiliye Vekilinin cevaplandırması isteğiyle 10 Mayıs 1922 tarihli bir soru önergesi vermiştir. Bu önerge ve Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in yazılı cevabı Meclisin 29 Haziran 1922 tarihli toplantısında okunmuştur. Süleyman Sûdî Bey; seçim bölgesi olan Bayezit'ten Ankara'ya dönerken yol güzergahı olduğu için uğradığı Suşehri'nde duyduğu ve bir olayı Meclis gündemine taşımıştır. Bu önergede; Koyulhisar Jandarma Bölük Kumandanı, verdiği kanunsuz emirler ve uygunsuz hareketleri dolayısıyla Suşehri'ne tayin edildiği, burada da aynı kanunsuz hareketlere devam ettiği, haksız yere bir kişinin ölümüne ve eşyasının yağmalanmasına neden olduğu belirtilmekte ve bu kişinin terfi ettirilerek Karahisar-ı Şarkî Jandarma Tabur Kumandanlığına tayin edilmesi hakkında açıklama istenilmiştir. Dahiliye Vekili Ali Fethi bu önergeye yazılı cevabında; Karahisar-ı Şarkî Taburu Merkez Bölük Kumandanı Yüzbaşı Subhi'nin eşkıya Aynacıoğlu Bekir'i takip ve bu kişinin evinin aranması sırasında ailesinden 100 altın alması ve verdiği emirle Suşehirli Şerif'in katledilmesinden dolayı görevden alındığı ve mahkemeye sevk edildiğini belirtmiştir. Dahiliye Vekili ayrıca, bu kişinin terfi ettirilerek Tabur Kumandanı olduğu bilgisinin yanlış olduğunu vurgulamıştır (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 20, s. 20, 163-164).

Süleyman Sûdî Bey, devam eden rahatsızlığı nedeniyle verilen doktor raporuna istinaden Meclis faaliyetlerine katılamayacağı için izin talebinde bulunmuştur. TBMM Başkanlık Divanı'nın 11 Ekim 1922 tarihli toplantısında bu talep uygun bulunarak 6 ay izin verilmesi kararlaştırılmış ve bu karar Meclis Genel Kurulu'nda da kabul edilerek Süleyman Sûdî Bey'e altı ay izin verilmiştir (12 Ekim 1922) (TBMM.ZC., Devre: 1, c. 23, s. 365).

7. Süleyman Sûdî Bey'in II. TBMM Dönemindeki Faaliyetleri

II. TBMM için yapılan mebus seçiminde 186 oyla tekrar Bayezit Mebusu seçilen Süleyman Sûdî Bey'in 4 Ağustos 1923 tarihli mazbatasını Meclis Genel Kurulunca 19 Ağustos 1923 tarihinde tasdik edilmiş ve 1 Eylül 1923 tarihinde Meclise katılmıştır (https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_47_1_2.pdf).

Süleyman Sûdî Bey'in II. TBMM döneminde verdiği tek kanun teklifi Karaköse'de bir idadi mektebi açılmasına dairdir. Süleyman Sûdî Bey'in Bayezit'a bağlı Karaköse (Ağrı) Kazası merkezinde Resicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa adına bir idadi mektebi açılmasına dair kanun teklifi Meclisin 7 Ocak 1924 tarihli toplantısında incelenmek üzere Lâyiha Encümenine gönderilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 4, s. 700). Lâyiha Encümenince uygun bulunan teklif daha sonra ilgisi dolayısıyla Maarif ve Muvazene-i Maliye (Bütçe) Encümenlerine gönderilmiştir (14 Ocak 1924) (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 5, s. 85). Maarif Encümeninde Maarif Vekili İsmail Safa Bey'in de katıldığı toplantıda bu teklif müzakere edilmiştir. Yapılan müzakerede; Karaköse kaza merkezinde bir idadi mektebine talebe yetiştirecek kadar iptidai mektep bulunmadığı için bu mektebin yapılmasının uygun olmayacağı kanaatine varılmıştır. Ancak bu görüşmelerde İsmail Safa Bey'in, 1924 yılında doğu illerinde yapılacak 10 tane leylî iptidai mektepten (yatılı ilkokul) birisinin Karaköse'de yapılmasına dair söz verdiği Encümen mazbatasına yazılmıştır. Bu Encümen mazbatasını TBMM'nin 9 Şubat 1924 tarihli toplantısında kabul edilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 6, s. 121-122). Böylece Süleyman Sûdî Bey'in Karaköse kaza merkezinde bir idadi (lise) açılması girişimi (Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın isminin verilmesi önerisine rağmen)

idadiye talebe yetiştirecek iptidai mektep bulunmadığı, dolayısıyla okulun öğrencisiz kalacağı gerekçesiyle reddedilmiş oluyordu.

Süleyman Sûdî Bey, Karaköse Ahz-ı Asker (Asker Alma) Şube Reisi Binbaşı Hamdi Bey'in uygunsuz karar ve hareketlerine dair 24 Eylül 1923 tarihinde Meclise bir takrir vermiştir. Aynı mealde Karaköse Belediye Riyaseti'nden TBMM Arzuhal Encümenine (Dilekçe Komisyonu) bir arzuhal de gönderilmiştir. Bu takrir ve arzuhal Meclis Başkanlığınca İcra Vekilleri Heyeti'ne havale edilmiştir (26 Eylül 1923). Meclis Başkanlığının bu yazıları ilgisi dolayısıyla 29 Eylül 1923 tarihinde Müdafaa-ı Milliye Vekâleti'ne sevk edilmiştir⁹. Bu takrire ne cevap verildiği veya bir işlem yapılıp yapılmadığı zabıt ceridelerinden ve arşiv belgelerinden tespit edilememektedir.

İstiklâl Harbi'nde malûl olan komutan ve subaylara ikramiye verilmesine dair kanun teklifinin TBMM'nde görüşülmesi sırasında bir önerge veren Süleyman Sûdî Bey; TBMM'nin şanına yakışacak bu ikramiye verilmesini desteklemekle birlikte, bu uygulamanın genişletilerek ikramiyenin bu savaşlarda şehit olanların evlatlarına da verilmesini talep etmiştir. Yapılan görüşmelerde bu öneri kabul görmemiş ve ikramiye malûl olanlara verilmiştir (7 Ocak 1924) (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 4, s. 723-728).

21 Ekim 1923 tarihinde TBMM Riyaseti'ne yazılı soru önergesi veren Süleyman Sûdî Bey; Karaköse Kazası Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı Hikmet Efendi'nin defalarca kanuna aykırı uygulama ve hareketleri cereyan ettiği halde Bayezit Valisi Kâmil Bey'in bu kişi hakkında soruşturma açtırmayarak evrakı beklettiğini iddia etmiş ve Dâhiliye Vekilinden açıklama istemiştir. Soru önergesini yazılı olarak cevaplandırılan Dâhiliye Vekili Ferit Bey; Yüzbaşı Hikmet Efendi'nin "cinayet suçlaması" nedeniyle 30 Ağustos 1923 tarihinde Bayezit Vilayeti Memurun Encümeni'nce hakkında soruşturma açılmasına karar verildiğini belirtmiştir. Aynı konuda 17 kişinin daha haklarında soruşturma yürütüldüğünü ifade eden Ferit Bey; bu kişilerin ikametgâhlarının Kars ve Kâğızman gibi uzak yerlerde bulunması ve buralara yazılan yazılara cevap alınamaması nedeniyle soruşturmanın tamamlanamadığını, Yüzbaşı Hikmet Efendi'nin ise 25 Şubat 1923 tarihinde açığa alındığını ve soruşturma tamamlandığında kumandan hakkındaki evrakın TBMM Memurun Muhakemat Encümeni'ne takdim edileceğini vurgulamıştır (24 Kasım 1923) (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 3, s. 591).

Süleyman Sûdî Bey; "Beygi Aşireti Reisi Kaymakam Abdülmecit Bey hakkında sâdır olan tevkif müzekkeresinin infaz edilmemesi (çıkarılan yakalama emrinin uygulanmaması)" ve "Eleşkirt Kazası Halebî Karyesi'nde oturan Osman Ağazâde Mustafa Ağa'nın evine taarruz eden eşkiya hakkında" iki sual takririni (soru önergesi) vermiştir. Bu takrirlerde; bilinen eşkiyaların adamların 15 civarında silahı kişinin Mustafa Ağa'nın çiftliğine saldırarak yaktığı, oğlunu katlettiği ve 80 civarında koyununu gasp ettiği belirtildikten sonra aylar geçmesine rağmen eşkiyaların yakalanamadığı vurgulanmaktadır. TBMM'nin 12 Aralık 1923 tarihli oturumunda bu takrirler cevaplandırılmak üzere Dâhiliye Vekâletine havale edilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 4, s. 165; BCA. Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer No: 6.34.4). Bu takrirelere cevap verilip verilmediği TBMM zabıt ceridelerinden anlaşılamamaktadır. Süleyman Sûdî Be, bu takrirelere cevap alamamış olacak ki; Beygi Aşireti reislerinden Abdülmecit ve avenesi hakkında 19 Aralık 1923 tarihinde şifahi cevap verilmek üzere yeni bir takrir daha vermiş ve bu takrir de Dâhiliye Vekâletine tebliğ edilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 4, s. 295-296).

Süleyman Sûdî Bey; Şehit Kaymakam Abdülkadir Bey'in yetimleri ve Eleşkirt kazasından şehit Mülâzım Cemal Efendi'nin evlatları ile mütekaît Mülâzım Cuma Efendi'ye Karaköse Mal Müdürlüğü tarafından ödenmesi gereken 1921-1922 yıllarına ait birikmiş maaşların ödenmemesiyle ilgili sözlü soru önergesi vermiştir. Bu soru önergesi TBMM'nin 16 Ocak 1924 tarihli oturumunda Maliye Vekili Abdülhâlık Bey tarafından cevaplandırılmıştır. Soru

⁹ TBMM.ZC., Devre: 2, c. 2, s. 288-289; BCA. Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer No: 6.31.21. Hamdi Bey'in sù-i hâl ve mu'âmesi olarak şu hususlar dile getirilmektedir: Ticaretle uğraşmak, oğlu aracılığıyla askeri ve sivil kurumların elinde bulunan envâl-i metrukeden çok sayıda top mermisinin ticaretini yapmak, kışla ve camiye su sağlayan hayrat hakkında olumsuz ifadeler kullanmak.

önergesinde belirtilen hususların doğru olduğunu belirten Abdülhâlık Bey; Abdülkadir Bey'in yetimlerinin başka yerlere göç edip geri döndükleri için evrakın gecikmesi nedeniyle maaşlarını alamadıklarını, Cuma Efendi'nin emeklilik evrakının ödeme emrinin geç gönderilmesi nedeniyle maaşların ödenemediğini ifade etmiştir. Cemal Efendi'nin yetimlerinin de Bayezit'te değil de Sivas'ta olmaları ve oradaki yetkililerin bu çocukların maaşlarını bilmedikleri için ödeme yapılmadığını kaydeden Abdülhâlık Bey; bu kişilerle ilgili evrakın en kısa zamanda gönderileceği ve gerekli ödemelerin yapılacağını söylemiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 5, s. 141).

Süleyman Sûdî Bey; firara sebebiyet vermektan mahkum edilen Karaköse kazası ahalisinden Karslı Mahmut Ağazâde Haşim Efendi'nin Af Kanunu'ndan yararlanamamasına dair Meclis Başkanlığı'na bir temenni tavrı vermiştir. TBMM'nin 22 Kasım 1924 tarihli toplantısında okunan tavrı, Süleyman Sûdî Bey'in de isteğiyle incelenmek üzere Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 10, s. 358).

Ülkenin genel sorunlarından ziyade yerel halkın sorunlarının takipçisi olan ve o konuları Meclis gündemine taşıyan Süleyman Sûdî Bey, Ziraat Bankası'nın 1923 yılı Bütçesi görüşülürken söz alarak, Vilayat-ı Şarkiyede Ruslardan kalan tarım makinalarının halka dağıtılmasını istemiştir. Süleyman Sûdî Bey konuşmasının devamında işgal sırasında batı bölgelerine göç edip işgalden sonra memleketlerine geri dönen halkın Ziraat Bankası'na olan borçlarını ödeyecek durumlarının bulunmadığını ifade etmiştir. Bu konularla ilgili olarak açıklama yapan İktisat Vekili Hasan Bey; Ruslardan kalan tarım makinalarının Ziraat Bankası tarafından askeriyeden alınıp halkın istifadesine sunulduğunu, borçların ödenmesi konusunun çözümü için Meclisten bir kanun çıkarılması gerektiğini, aksi takdirde borçların ödenememesinin durumunda Bankası'nın sermayesinin eriyip gitmesine neden olacağını ifade etmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 3, s. 583).

Ağnam Resmi için hayvanları sayımı ile ilgili kanun görüşülürken söz alan Süleyman Sûdî Bey, İran'dan Trabzon limanına ticari eşya taşıyan develerin bu Ağnam Resminden muaf tutulmasının ticaretin gelişmesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. İktisat Vekili Hasan Bey'in de desteklemesi üzerine Süleyman Sûdî Bey, bu konuda kanuna bir madde eklenmesine dair teklif vermiştir. Encümenin de olumlu görüşü üzerine "Sayım Kanunu"na 20. Madde olarak bu muafiyet eklenmiştir (TBMM.ZC., Devre: 2, c. 5, s. 660, 665, 702; [https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200410.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200410.pdf)).

Sonuç

Bayezit'in köklü ailelerinden birine mensup olan Süleyman Sûdî Bey, ilk ve orta öğrenimini memleketinde yapmıştır. İbtidai ve rüşdiye mektepleri yanında medrese eğitimi almıştır. Uzun süre Bayezit ve yakın kaza ve sancaklarda mahkeme kâtipliklerinde bulunmuştur. Bu görevleri sırasında hakkındaki iddialar/şikâyetler nedeniyle çeşitli defalar soruşturma geçirmiş ve yargılanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bayezit Mebusu olarak Meclis-i Mebusan'da görev yapan Süleyman Sûdî Bey, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunması konusunda mensubu bulunduğu İttihat ve Terakkî Fırkası yönetimi ile fikir ayrılıkları yaşamış ve bu firkadan istifa ederek Ahâlî Fırkası kurucuları arasında yer almıştır.

Kanun-ı Esasi'de güvence altına alınan "haberleşmenin gizliliği" hakkı kapsamında mektupların açılmaması gerekirken, Süleyman Sûdî Bey'in kişisel mektuplarının Erzurum Valisi Celal Bey tarafından açılmasıyla ilgili tartışma Meclis-i Mebusan gündemine gelmiştir. Uzun tartışmalara ve Dâhiliye Nâzırı Mehmet Talât Bey hakkında güven oylamasına gidilmesine rağmen mektupların açılmasıyla ilgili olarak Süleyman Sûdî Bey; mektuplarının Vali tarafından postahanedan alınarak açıldığı iddiasını ispat ve konu ile ilgili bir cezalandırma yönünde bir sonuç elde edememiş ve konu kapanmak durumunda kalmıştır.

Süleyman Sûdî Bey ve birlikte hareket eden mebuslar, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Mecliste oluşturulan İttihat ve Terakki Fırkası'nı farklı kurumsal yapı olarak değerlendirmişler

ve Meşrutiyetin İlanını sağlayan İTC'ne bağlı kalmakla birlikte, o cemiyetin Meclisteki temsilcisi olan İTF'ndan istifa etmişlerdir. II. Meşrutiyetin başlangıcında tam olmasa da iktidarı temsil eden İTF'nın da bütün kararlarına muhalefet etmeyen Gümülcineli İsmail Hakkı ve beraberindekiler, Mecliste parti grubu şeklinde disiplin içinde hareket edilmesi yönündeki eğilime karşı akıl ve vicdanlarına uymayan konularda İTF'ndan ayrı hareket edebilmeyi tercih etmişlerdir. Yani her konuda fırka yönetimine tam itaat ilkesine karşı gelmekle birlikte iktidarı temsil eden İTF'nın bütün politikalarına körü körüne muhalefet etmeye de taraftar değildirlir. 1914 seçimlerinde seçilememesinin sebeplerinden birisi bu olabilir.

Milli Mücadele yıllarında ve sonrasında TBMM'nde Bayezit Mebusu olarak görev yapan Süleyman Sûdî Bey, siyasi faaliyet olarak büyük ölçüde kendi seçim bölgesini ilgilendiren konuların takipçisi olmuş ve bu sorunların çözümü için çaba harcamıştır. Bazılarında (Bayezit'in müstakil sancak olması, vilayeti şarkiye mültecilerinin durumu vs.) başarılı olsa da bazı konularda (kendi mektuplarının Vali tarafından açılması, Gazi Mustafa Kemal adına idadi açılması gibi) istediği sonuçları alamamıştır. Süleyman Sûdî Bey'in kendi seçim bölgesine en önemli ve unutulmayacak hizmeti daha önce defalarca girişimde bulunulmasına rağmen gerçekleşemeyen Bayezit'in müstakil sancak olması yönündeki öncülüğüdür. Bugünkü Ağrı İli'nin kurulmasının önemli bir aşaması onun ve onu destekleyen mebusların gayretleriyle sağlanabilmiştir.

Kaynakça

- Atatürk, K. (1994). *Nutuk 1919-1927*, (Yay. Haz: Prof. Dr. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara.
- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*
- Çankaya, M. A. (1968-1969). *Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikte Yeni Mülkiye Târihi ve Mülkiyeliler*, c. 2, Mars Matbaası, Ankara.
- Çoker, F. vd. (1995). *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c. III, (Yay.Haz: Fahri Çoker ve Türk Parlamento Tarihi Hazırlama Grubu), TBMM Yay, Ankara.
- Düstûr, *Birinci Tertip*, c. 4, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1299.
- Güneş, İ. vd. (1998). *Türk parlamento tarihi meşrutiyete geçiş süreci I. ve II. meşrutiyet*, c. II, (Yay.Haz: Prof. Dr. İhsan Güneş ve Türk Parlamento Tarihi Hazırlama Grubu), TBMM Yay, Ankara.
- <http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=5667> (Erişim Tarihi: 09.12.2019).
- <http://tbmm.chp.org.tr/milletvekiliDetay.aspx?ID=5667> (Erişim Tarihi: 09.12.2019)
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d047_1_2.pdf (Erişim Tarihi: 9.12.2019).
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_47_1_1.pdf (Erişim Tarihi: 09.12.2019).
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_47_1_2.pdf (Erişim Tarihi: 9.12.2019)
- https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_47_1_2.pdf (Erişim Tarihi: 9.12.2019).
- https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100036.pdf (Erişim Tarihi: 24.12.2019).

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100319.pdf (Erişim Tarihi: 29.12.2019)

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200410.pdf (Erişim Tarihi: 30.12.2019)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi.

Meclis-i Umumi Zabıt Cerideleri, Devre: 1, İçtima Senesi: 1, İn'ikâd: 3, c. 1, s. 32.

Resmi Gazete.

Süleyman Sûdî, "Fırkalar Dolayısıyla", *Yeni Gazete*, No: 549 (22 Şubat 1325/7 Mart 1910), s. 2.

Tercüman-ı Hakikat

Tozlu, S. (1997). *Trabzon-Erzurum-Bayezit Yolu (1850-1900)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Tunaya, T.Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. 1, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.

Yıldırım, M. (2018). *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bayezit Sancağı (1908-1918)*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

XIX. Yüzyılda İngiliz Gezginlerin Kaleminden Osmanlı Yöneticileri ve Yönetim Sistemi

The Ottoman Governors and Government System Written by English Travellers in the 19th Century

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN¹

Öz

Bu çalışmanın temel amacı XIX. yüzyılda Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz gezginlerin, Osmanlı yönetim sistemi ve yöneticilerin özelliklerine dair izlenimlerini irdelemektir. Bilindiği gibi XIX. yüzyıl seyahatnameler açısından oldukça verimlidir. Zira anılan yüzyılda askeri ve siyasi sebepler, ulaşım imkanlarının iyileşmesi, bilimsel ve romantik akımın etkisiyle çok sayıda seyahatname kaleme alınmıştır. Bu dönemde Osmanlı ülkesine de çok sayıda İngiliz seyyahın geldiği görülmektedir. Gezginlerin seyahatnamelerinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarından etkilendikleri ve söylemlerini buna göre şekillendirdiklerini belirtmek gereklidir. Gezginlerin Osmanlı ülkesi hakkındaki değerlendirmelerinde çoğu zaman kalıplaşmış önyargılarından kurtulamadıkları da söylenmelidir. Araştırmada XIX. yüzyılın farklı dönemlerinde Osmanlı ülkesine gelen W. Wittman, R. R. Madden, F. Burnaby, C. Fellows, E. J. Davis, W. J. J. Spry gibi çeşitli mesleklerden gezginlerin eserleri incelenmiştir. Bu seyahatnamelerde Osmanlı yönetim örgütü, yönetim yapısı ve yöneticilerin halkla ilişkilerine dair bazen eleştirel bazen de objektif yorumlar dikkat çekmektedir. Bu anlamda yöneticileri “*beceriksiz, yeteneksiz, kaynakları verimli kullanılmayan ve tembel*” olarak tanımlayan gezginler yanında “*kültürlü, akıllı, Avrupa'nın politikalarını takip eden ve geniş görüşlü*” olarak niteleyen gezginler de bulunmaktadır. Gezginlerin Osmanlı yöneticilerinin karakterleri ve fiziksel özelliklerini de merak ettikleri ve onları tanıma amacı güttükleri anlaşılmaktadır. Kimi gezginler Osmanlı yöneticilerinin “*cömert, ulaşılabilir, nazik ve lütuflkâr*” olduğunu dile getirirken bazıları da “*cahil, tutucu ve rüşvetçi*” olarak tasvir etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İngiliz, gezgin, seyahatname, yönetici

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The aim of this study was to examine the impressions of English travellers visiting Turkey in the 19th century about the Ottoman system of government and the characteristics of the Ottoman governors. As known, 19th century was rather rich in terms of travel books because a wide range of travel books were written with the effect of the military and political reasons, the improvement in transportation facilities, and the scientific and romantic movements during the mentioned century. It has been seen that a large number of English travellers came to the Ottoman country as well during this period. It has been necessary to state that the travellers were affected from England's policies for the Ottoman State and shaped their discourses accordingly in their travel books. It should also be reported that the travellers could not usually overcome their stereotyped prejudices in their evaluations about the Ottoman country. In the study, works of travellers such as W. Wittman, R. R. Madden, F. Burnaby, C. Fellows, E. J. Davis, and W. J. J. Spry who were from various occupations and came to the Ottoman country during different periods of the 19th century were examined. In these travel books, sometimes critical and sometimes objective comments about the Ottoman government organisation, government structure, and governors' relations with the public have attracted attention. In this sense, while there were travellers who defined the governors as “*unsuccessful, untalented,*

¹ Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, gsahin@aku.edu.tr.

Atf için (to cite): Şahin, G. (2020). XIX. Yüzyılda İngiliz gezginlerin kaleminden Osmanlı yöneticileri ve yönetim sistemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 69-91.

whose resources could not be used efficiently, and lazy”, there were also other travellers who described them as *“intelligent, clever, following the policies of Europe, and broad-minded”*. It has been understood that the travellers were also curious about the characters and physical features of the Ottoman governors and intended to know them. While some travellers mentioned that the Ottoman governors were *“generous, accessible, polite, and beneficent”*, some others portrayed them as *“illiterate, conservative, and briber”*.

Keywords: Ottoman, English, traveller, travel book, governor

Paper Type: Research

Giriş

XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren Osmanlı topraklarına çok sayıda seyyahın geldiği bilinmektedir. Bunların gelişlerinin farklı amaçları bulunmaktadır. Osmanlı ülkesine gelen Batılı gezginlerin misyonerlik yapmak, Kudüs’e gitmek, macera yaşamak, ülkeleri hesabına casusluk yapmak, Osmanlı topraklarındaki stratejik bölgelerin haritalarını çıkarmak, faydalı nesnelere toplamak ve bilimsel araştırmalar yapmak gibi çeşitli sebeplerle seyahat ettikleri görülmektedir. Keza seyahatleri sırasında el yazmaları, ilaçlar, eski madalyalar ve paralar satın alan, kitabelerin kopyalarını çıkarıp ibadet ve sanat mekanları ile ilgili ölçümler yapan gezginler de bulunmaktadır (Löschburg, 1998, s. 11). Bu gezginlerin seyahatleri sırasında topladıkları bu tür bilgi ve değerlerin bugün için çok kıymetli olduğu muhakkaktır. Ancak seyahatnameleri tarih araştırmalarında kaynak olarak kullanırken temkinli olunmalı ve seyyahların peşin hükümlü olabilecekleri unutulmamalıdır (Burnaby, 2000, s. 184, 207, 243; Spry, 1895, s. 121, Şahin, 2017, s. 23-25). Çünkü bu tür eserlerde günlük hayatta rastlanabilecek problemler alışılmadık olaylar gibi tasvir edilebilmekte, okuyucuların ilgisini çekmek amacıyla çarpıtma ve abartılı bilgi aktarılması ayrıca gezilen yerle ilgili bilgi eksikliği söz konusu olabilmektedir (Bulut, 2002, s. 95; Lewis, 1984, s. 248; Ünlü, 1982, s. 149).

Geçmişten getirilen önyargılar da seyahatnamelerin içeriğini etkileyen sebeplerdendir. Bu anlamda gezginler, çocukluklarından beri dinledikleri çeşitli görüş veya kanaatleri eserlerinde onaylamak zorunda hissetmişlerdir (Kabbani, 1993, s. 10). Bu konudaki bir İspanyol atasözüne göre; *“uzun yolculuklara çıkan, kuyruklu yalanlarla eve döner”* (Robins, 1999, s. 37). Bu nedenle seyahatnamelerdeki yorum ve bilgiler değerlendirilirken gezginin eğitim ve kültür seviyesi ile eserin yazıldığı dönemin şartları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Seyahatnamelerdeki mevcut olumsuzluklara rağmen gezginlerin izlenimleri, bir ülkenin görece entelektüel temsilcilerinin bakış açısını tespit etmek açısından önemlidir. Dolayısıyla eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmek şartıyla seyahatnamelerin tarihi kaynak olarak değerleri tartışma götürmez bir gerçektir.

XIX. yüzyıldan itibaren ulaşım imkanlarının iyileşmesi, askeri ve siyasi sebeplerle gezginlerin seyahatleri daha da artmıştır. Osmanlı ülkesi ile ilgili çok sayıda eserin kaleme alındığı bu dönemdeki seyahatnamelerin içerik açısından oldukça zengin olduğunu söylemek mümkündür. Bu meyanda anılan yüzyılda Osmanlı ülkesini ziyaret eden İngiliz gezginlerin kaleme aldıkları seyahatnamelerde Osmanlı toplumu, şehirler, ekonomik yapı, gayrimüslimler, sağlık koşulları, yönetim sistemi ve yöneticilerle ilgili dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır.

Esasen XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı-İngiliz siyasi ve ticari ilişkilerinin gelişmeye başlamasıyla İngiltere’den Osmanlı ülkesine seyahat eden gezginlerin sayıları artmaya başlamıştır². İngiliz-Osmanlı ilişkileri XVIII. yüzyılın ortalarına kadar daha çok ticari alanda devam ederken, bu tarihten sonra diplomatik alanda da ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bilahare Rusya’nın önemli bir güç olarak ortaya çıkması ve Osmanlı Devleti’ne yönelik politikaları sebebiyle 1830’lardan sonra İngiltere, Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelmiştir (Todorova, 2013, ss. 198-199). Osmanlı Devleti’nin zayıf da olsa mevcudiyetini

² XIX. yüzyılın sonlarında İstanbul’daki İngiliz elçisi Osmanlı Devleti tarafından *“fevkalade itibar ve hürmete mazhar”* olarak kabul edilmiştir. Uzunçarşılı, 1949, s. 580.

devam ettirmesine yönelik bu diplomatik tutum, seyahatnamelerde kendini hissettirmiştir. Keza Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ortam, amaçları bir anlamda sömürge faaliyetleri için bilgi toplama olan gezginlere uygun bir zemin hazırlamıştır. Söz konusu şartlar nedeniyle XIX. yüzyılda İngiliz gezginlerin kaleme aldıkları seyahatnamelerin çoğunda politik bir söylemin geliştiği ifade edilmelidir. Anılan dönemde İngiliz gezginlerin seyahatnamelerindeki üslup, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerle doğrudan alakalıdır.

1. Seyyahların Osmanlı Yönetim Sistemi Hakkındaki İzlenimleri

Osmanlı yönetim sistemi İngiliz gezginlerin ilgisini çeken hususların başında gelir. Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarıyla zirvesini yaşadığı klasik dönemde istisnaları hariç yönetim örgütü oldukça iyi işlemiştir. 1683 Viyana bozgunu, Avrupa'da Hristiyanlığın Türklükten intikam alma zamanının gelmiş olduğunu gösteren bir işaret sayıldığı için Türklere karşı bir kutsal ittifak kurulmuştur. On altı yıl süren savaşlar 1699'da Karlofça Antlaşması ile sona ermiş, Osmanlı ordusunun yeni usullere göre savaşmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Bu arada Osmanlı askeri gücünün ciddi derecede zayıfladığı görülmüş ve yüzyıllarca devam eden “*düşman üzerindeki Türk kudreti*” silinmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1983, ss. 585-595). Bu kötü gidişatı düzeltmek amacıyla zaman zaman yenilik faaliyetlerine girişilmişse de kesin bir sonuç alınamamıştır.

Viyana bozgunu sonucu Avrupalıların gözündeki “*yenilmez Türk*” imajının ortadan kalkmasıyla, Türklere artık “*panik yarATICISI*” olmaktan çıkmaya başlamıştır. Ancak bu döneme kadar “*zalim Osmanlı*” imajı Batılıların bilincinde yerleşmiştir (Spohn, 1996, s. 54). Türklerin “*cesur, kahraman ve vakur*” haline karşılık yönetim sisteminin “*baskıcı ve kötü*” olduğu gezginlerin pek çoğunun ortak kanaati idi. Mesela XVIII. yüzyılda Türkiye'ye seyahat eden Giambattista Casti isimli İtalyan gezgin, Osmanlı yönetim sisteminin bir “*zulüm ve eziyetler sistemi*” olduğunu, hükümdar ve gözde adamlarının, vezir ve valilerin servetlerini gasp ettiklerini ifade etmektedir. Gezgin, bu yöneticilerin maiyetlerindeki memurları soyduklarını, memurların da halkın kanını emdiğini, sonra da bu eziyet ve işkencelerden hükümetin, servet sahiplerinin can ve malına el atmak için bir hak ve bahane olarak yararlandığını belirtmektedir (Öncel, 1969, s. 86). Alman Mareşal Moltke'nin aktardıklarına göre ise “*memuriyet satışları*” devlet gelirlerinin en büyük kısmını teşkil etmekteydi. İnsanlar zengin olmak için vakit bırakmayacak rakiplerden, zengin olunca da mallarının müsadere edilmesinden korkmaktaydılar. Şehir halkı kendilerini “*soymak için*” yeni bir paşanın geldiğini önceden haber alır ve ona karşı silahlanırdı. Görüşmeler olur, anlaşmaya varılamazsa savaş çıkar, anlaşma bozulursa isyan çıkardı. Paşa, âyanla anlaşınca bu sefer onların yerine Bâbüâlî'den korkmaya başlardı. Moltke, bütün bu olumsuzlukları anlattıktan sonra bazı yöneticilerin yönetimde başarı sağladığını da ifade etmektedir (Moltke, 1969, s. 46).

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı ülkesine gelen İngiliz gezgin R. R. Madden ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu finansal krizin yöneticileri etkilediğine vurgu yapmaktadır. O, Türk yöneticilerinin “*açgözlü ve doymak bilmez*” olduklarını, zavallı köylülerin son parasına kadar ellerinden aldıklarını, ülkenin ekonomik durumunun son beş yılda iyice kötüleştiğini, vilayetlerin peş peşe harap olduğunu, Mora'daki Yunan isyanı ve neticede pek çok adanın elden çıkmasının sultanın gelirini azalttığını ve Türk ekonomisine ölümcül darbe vurduğunu bildirmektedir. Gezginin ifadelerine göre hem donanmanın hem de kara ordusunun harcamaları ülkenin hazinesini tüketmiştir. Sultan II. Mahmud'un çabasına rağmen devam eden savaşlar nedeniyle, ülkedeki kötü gidişatın önüne geçilememektedir. Keza yönetim, kanunlar, eski zamanlardan beri devam eden dini siyaset ne zamana uyum sağlamakta ne de devletin sorunlarına çare olabilmektedir (Ahmed Lütfi Efendi, 1999, ss. 15-16; Madden, 1829, ss. 25-26; Sahnâflar Şeyhi, 2000, ss. 53-55).

XIX. yüzyılın ortalarında dönemin siyasi yapısıyla ilgili olarak Türkiye'nin imajı yüzyıl başındakinden farklılaşmıştır. Özellikle II. Mahmud ve Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonucunda Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletlerin ilişkilerinde yeni bir dönem başlamış, gelişen siyasi

olaylar “*yeni Türk imajını*” belirlemiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında uzun süre Osmanlı ülkesinde görev yapan İngiliz elçisi Lord Stratford Canning’e göre sürekli övülecek özelliklerine tanık olduğu Türklerin iyi yönetildiği takdirde bütün büyük devletlere karşı gücünü göstermesinin mümkün olacağını bildirmektedir. Ancak ona göre idari mekanizma tepeden tırnağa kötüdür. Osmanlı yöneticileri nasıl bir çıkmazın içinde olduklarını bilmekte ama düzeltmek için ne cesaretleri ne de yetenekleri bulunmaktadır. Bu zorlukların üstesinden gelmeyi düşünenler ise halkın önyargılarıyla yapılması gereken yenilikleri nasıl bağdaştıracaklarını bilememektedir. Canning, halkın desteği olmadan da bir iş yapmanın imkansız olduğunu bildirmektedir (Poole, 1999, ss. 26, 87).

İngiliz arkeolog Ramsay; Türklerin, Anadolu’da bulunan her kurumu yıktıklarını fakat yerine yenisini kurmadıklarını, bunun bir hata olduğunu, bu şekilde Roma İmparatorluğu’nun idare mekanizmasının ortadan kalktığını, memleketteki toplulukların eğitim ve öğretiminin bozulduğunu, Anadolu’ya göçebe hayatın iptidailiğinin geri geldiğini, Osmanlı Devleti’nin “*yıkılmış bir Roma’dan kalan birkaç müessese üzerinde*” idare edildiğini, Anadolu’da karşılaşılan hukuk ve idare mekanizmalarının görünüş olarak Müslüman olmakla beraber aslında Anadolu’nun kendisine has geleneksel yapısından kaynaklı olduğunu iddia etmektedir (Uzmen, 1969a, s. 39-45). Diğer birçok gezginde olduğu gibi Ramsay’ın da geçmişe yönelik önyargılarından kolaylıkla sıyrılmadığı görülmektedir. Zira Ramsay bir arkeolog olduğu için Roma dönemini öncelemiş Osmanlı Devleti’ni Roma mirasını yıkan bir yapı olarak karakterize etmiştir. Türklerin göçebe kültürü temsil ettiği önyargısıyla Türklere ait ince bir yönetim anlayışı, keza kültür ve sanat anlayışını yok saymıştır. Oysa dikkatle incelendiğinde Osmanlı Devleti’nin yönetim ve teşkilat yapısında, Roma ve Selçuklu izlerini görmek mümkündür (Ortaylı, 2006, ss. 44-46).

Sir Charles Eliot da Türklerin ezeli ve ebedi göçebeliğinden dem vurarak, Türklerin “*yüzyıllardır işgal ettikleri Avrupa’da halen yabancı*” olduklarını, ülkelerin kaynaklarını kullandıklarını fakat bu ülkelere hiçbir katkıda bulunmadıklarını, kent hayatına, yerleşik yaşama bir türlü ayak uyduramadıklarını ifade etmektedir (B. Lewis, 1984, s. 262). Ancak gezginlerin bu konuda yanılıya düştükleri, bahsi geçen pek çok teşkilatın köklerinin Selçuklu veya İslam öncesi Türk devletlerine dayandığı, ayrıca Türklerin medeniyete olan katkılarının yapılan araştırmalarla ortaya konulduğu ifade edilmelidir (Babacan, 2016, s. 603; Gölen, 2016, s. 863; Karaman ve Tümtaş, 2016, s. 469; Köprülü, 1986, ss. 1-268; Ortaylı, 2006, s. 46; Temizer, 2016, s. 1343; Ünlü, 2016, s. 443).

Söz konusu eserlerde Doğuların özlerinde iyi özelliklere sahip olduğunu fakat idarecilerin baskıcı yönetimleri, gaddarlıkları ve zulümleri nedeniyle kalkınamadıkları, ancak aydın Batılı yönetimler altında Doğulu halkların muazzam bir refaha kavuşacakları ifade edilmektedir (Bulut, 2002, s. 25). Gezginler, Osmanlı yöneticilerinin despotik ve keyfi özellikleri yanında çevrelerinde olup bitenlerden habersiz yaşadıklarını, yöneticilerin sınırsız eğlencelerden başka hiçbir şey yapmadıklarını dile getirmektedir (Başkan, 1997, s. 29; Kabbani, 1993, s. 29).

Görüüleceği üzere XIX. yüzyılda Anadolu’ya gelen gezginler tarafından daha çok devletin yönetim sistemindeki bozukluklar gündeme getirilmekte idi. Bu yüzyılda Avrupa toplumunda, Osmanlı yöneticileri hakkında olumsuz bir algı oluşmuştu (Bulut, 2002, s. 95). Bu yapılırken bir anlamda Osmanlı Devleti’nin hâkim olduğu bölgelerdeki meşruiyeti tartışmaya açılmakta, keza XIX. yüzyıl sömürgeci devletlerinin müdahalelerine zemin hazırlanmaktaydı (Başkan, 1997, s. 29; Bulut, 2002, s. 106).

1.1. Merkezi Yönetim

Gezginler merkezi yönetimle ilgili izlenimlerini aktarırken Osmanlı’da padişahın gücünün mutlak olduğunu, bu gücü sınırlandıracak hiçbir kurumun bulunmadığını, padişahlara kutsiyet atfedildiğini sıklıkla vurgulamışlardır (Tott, ty, ss. 31, 63, 94). Padişahların kullandıkları unvanların bu kutsiyeti perçinlediği, mesela “*Tanrının yeryüzündeki gölgesi*”, “*güneş ve ayın kardeşi*” ya da “*dünyadaki tüm taçların vericisi*” gibi sıfatların hükümdara verilen gücü

gösterdiğini dile getirmişlerdir. Ancak gezginlere göre Türklerdeki kutsiyet Roma'dan farklıdır. Onlar hükümdarları için tapınaklar ve sunaklar inşa etmezler. Örneğin XVII. yüzyılda Osmanlı ülkesinde bulunan Paul Rycaut'a göre eski Roma'da olduğu gibi Türk hükümdarı adına tapınaklar ve sunaklar inşa edilmemekte ancak hükümdara bir kutsiyet atfedilmektedir. Ona göre Osmanlı'da halk, hükümdara karşı kul vaziyetindedir. Devlet adamları hükümdara o derece bağlıdır ki bir gün onun emriyle ölmeyi bile seve seve kabul ederler (Erhan, 1996, s. 50).

XIX. yüzyıl gezginlerinden W. Spry da sultanın, Tanrının yeryüzündeki gölgesi olduğuna dair bilgiler vermektedir (Spry, 1895, s. 78). Gezgin R. R. Madden, Türklerin sultanlarına son derece bağlı olduklarını ve halkın bu şevkinin ve coşkunluğunun savaşlarda hükümdarlar tarafından sıklıkla avantaj olarak kullanıldığını bildirmektedir (Madden, 1829, s. 27-28). Gezginlerin ifade ettikleri bu anlayış aslında ulû'l-emre itaat anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışa göre halife sultana ve onun askerî ve sivil memurlarına, kısaca devletin emirlerine itaat etmek devleti ayakta tutmak için bir zorunluluktur. İtaatsizlik devleti ortadan kaldıracığından Müslümanlar dinî inançları ve dünyevi ihtiyaçları gereği halife-sultana itaat etmeyi kutsal görev bilmıştır (Kodaman, 2007, s. 3).

XIX. yüzyılın başlarında Türkiye'ye gelen gezgin W. Wittman da Türk yönetim yapısı ile ilgili bilgiler aktarmıştır. O, vezirlerin diğer önemli görevliler gibi sultanın onurunu korumak için uğraştıklarına dikkat çekmiştir. Wittman'ın bildirdiğine göre merkezi yönetimde bostancılar da önemli görevler icra etmektedir. Gezgin, bostancıların yöneticilerine bostancıbaşı adı verildiğini ve önemli görevlerin onların ellerinde olduğunu bildirmiştir. İstanbul'da çok sayıda bostancı bulunmakta olup bunlar sultanı korumakla görevlidirler. Bostancıların teşrifat için de önemli oldukları, geçit törenleri sırasında sultanın saltanat kayığını yönettiklerini ifade etmiştir. Bostancıbaşının yetki alanı sadece harem dairesindeki sivillerle sınırlı değildir, Boğaziçi'nin kıyısındaki köyler de onun yetki alanı içine girmektedir (Wittman, 1803, s. 244).

XIX. yüzyılın başlarında siyasi amaçlarla Türkler ve Osmanlı yönetimi aleyhine yazılar yazanlar da bulunmaktaydı. Bu yazılar haliyle Osmanlı yöneticilerinin Avrupa'da olduğundan farklı tanınmasına sebep olmakta idi. Mesela İngiliz subay A. Slade, Sultan II. Mahmud'u "diktatör bir yönetici" olarak tanımlar. Ona göre Sultan II. Mahmud'un "zorbalığına karşı" ayanlar ve ulema kısmen kontrol aracı olarak çalışmaktadır. Bu sebepten sultan, merkezileşmenin bir gereği olarak ilk önce bu üç organı ortadan kaldırmak veya zayıflatmak için çaba göstermiştir (Slade, 1945, s. x). Ancak Slade'nin bir yandan "Türk zorbalığı" olarak bilinen kötülükleri, Yeniçerileri ve ulemayı savunduğu bir yandan ise eski sistemi eleştirdiği anlaşılmaktadır (Lewis, 1984, s. 255-257). Bu dönemde esasen Yunan meselesine inanmadığı halde Avrupa'nın seçkin üniversitelerinde profesörlük elde edebilmek için Osmanlı yöneticilerini eleştiren gezginler de mevcut idi (Ünlü, 1988, s. 89).

İngilizler gezginler yanında farklı milletlerden isimler de Osmanlı yöneticileriyle ilgili gözlemlerini aktarmışlardır. Bunlardan birisi XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'ye gelen Amerikalı gazeteci, yazar ve diplomat S. G. W. Benjamin'dir. Gezginin, Sultan Abdülaziz ile ilgili fikirleri dikkat çekicidir. S. G. W. Benjamin, sultanı "asrın en müsrif adamı" olarak tanımlarken onun kabiliyetli, karakteri kuvvetli, yükselme ve ileri gitme arzusunda olduğunu bildirir. XIX. yüzyıl şartlarında Sultan Abdülaziz'in büyük bir güç oluşturamayacağını ifade eden gezgin sözlerine şu şekilde devam etmiştir; "Hristiyan aleminin medeniyet ve askerlik bakımından Tatar ırkları ile aynı seviyede bulunduğu bir zamanda yaşamış olsaydı, muzaffer Yeniçerilerini Viyana surlarının önüne kadar gönderir ve birçok Hristiyan kızının yanaklarını isminin dehşetiyle soldururdu". S. G. W. Benjamin Türk milletinin yavaş yavaş kendi mezarı içine yuvarlandığını söyleyip, milletin karakterini beğenmese de varlığının devamını istemese de "alnında ölüm emarelerini" gördüğü ırkın can çekişmesi karşısında Türklere sempati duymamakla katı kalplilik edilmiş olacağını söylemektedir. O, Türk halkının bu son zamanlarındaki mülayimliğini, bu kadar ince bir güzelliğe sahip olmasını, sonbaharın yaklaşmasıyla "sessiz tepeler üzerine yaslanan endişeli bir sevimlilik" olarak tanımlamıştır (Benjamin, 1959, ss. 112-113).

Gezginlerin dikkatini çeken hususlardan birisi de protokol kuralları idi. Polonyalı Edward Raczynski, Sultan II. Mahmud'dan ve yönetim örgütünün özelliklerinden bahsederken, saray erkânı olan çok sayıda Yeniçerinin, İstanbul'daki garnizon kıtalarına bağlı subayların, bir alay bostancı, baltacı ve sarayın diğer askerlerinin padişahı takip ettiğini anlatır. Saray erkânı arasında kızlarağasını da gördüğünü bildiren gezgin, onu zavallı olarak nitelendirmekte ve kapıağası veya akağaların başı gibi haremindeki bir sürü kadını kollamakla görevli olduğunu belirtmektedir. Sarayın geleneklerine göre bu kadar çok kadın, böyle bir adamın eline bırakılmakta idi. Kızlarağasına sadece bir devlet hizmetlisi gözüyle bakıldığı için o da kuralların dışına çıkmıyordu. Gezgin, tahminlerine göre Türkiye dışında başka hiçbir yerde protokol kurallarına bu kadar sıkı uyulmadığını dile getirmiştir. Padişahın da Avrupalı imparatorlar gibi protokolün düzenine uyduğunu, bu bakımdan padişahın söylemesi ya da yapması gereken şeyleri tayin eden günlük kaidelerin bulunduğunu, Bâbîâli'deki törenleri organize edenlerin şefine “*teşrifatçı efendi*” denildiğini belirtmektedir (Raczynski, 1980, ss. 70, 184-185).

1.2. Liyakat ve Terfi Sistemi

Osmanlı Devleti'ndeki liyakat ve terfi sistemi eskiden beri gezginlerin dikkatini çeken ve beğeni ile bahsettikleri hususlardandır. Bu anlamda XVI. yüzyılda Osmanlı ülkesinde bulunan Avusturyalı diplomat Ogier Ghiselin de Busbecq'e göre Türkiye'de tembel, pısrık ve kötü niyetli kişilerin yükselme yolları kapalıdır. Ona göre Türklerin giriştikleri her işte başarı kazanmalarının ve gün geçtikçe devletin sınırlarını daha da genişletmelerinin sebebi liyakati esas almalarıdır (Busbecq, ty, ss. 32-33, 63-64). Aynı anlamda bilgilere farklı gezginlerde de rastlanmaktadır. Mesela XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'yi görüp izlenimlerini aktaran İngiliz A. Slade, Türkiye'de kölelerin büyük talih ve ikballerinin olabileceğini, bunun pek çok örneğinin bulunduğunu, ülkede kölelerin vaziyetlerinin utanma ve kederle değil iftihar ve sevinçle kabul edildiğini ifade etmektedir (Slade, 1945, s. 131). Keza İngiliz gezgin R. R. Madden gerek ordudaki gerekse yönetimdeki memurların sarayda gerekli eğitimden geçirildiklerini, bu kişilerin Türkçeyi ve İslam dinini öğrendiklerini, insanların kölelikten veya en kötü durumlardan Bakan seviyesine kadar çıkabileceğini bildirmektedir (Madden, 1829, s. 56). XIX. yüzyılın ortalarında Türkiye'ye gelen Sir James Porter de asil bir aileden gelmenin yükselmek için yetmediğini, kulübede yetişmiş birisinin de yüksek mevkilere gelebilme şansı yani sosyal adalet olduğunu bildirmektedir (Celkan, 1984, s. 420).

Gezgin E. Raczynski ise İstanbul'da “*ricâl*” denilen ve yüksek sınıfı meydana getiren bir zümre bulunduğunu anlatırken bunların sadrazamlar, kaptan paşalar ve devletin diğer ileri gelen kimseleri olduğunu fakat hiçbirinin belirli bir soyadı olmadığını bildirmektedir. O, kabiliyeti veya zenginliği ile tanınan bir kimsenin soyundan gelen ailelerin isimlerinin sonuna sadece “-oğlu” kelimesinin getirildiğini bildirmektedir. Hatta meşhur Sadrazam Köprülü'nün torununa dört ya da beş nesil geçmesine rağmen hala Köprülüoğlu denildiğini bildirmektedir. Gezgine göre ataların hatırasına karşı gösterilen bu his çok yücedir. Aşağı tabakadan olan kimselerin yüksek mevkilere çıktıkları zaman asıllarını saklamaya çalışmamaları, onların saygıya değer sadeliklerini göstermektedir. Bu sadelik meslek isimlerini adlarıyla birleştirecek kadar ileridir. Mesela gezgin tanıştığı çok bilgili, kültürlü ve iyi derecede Fransızca bilen bir kişinin babası tarakçılık yaptığı için isminin “*Şâni-zâde*” olduğunu ve bu şahsın da çok önemli bir mevkide bulunduğunu ifade etmektedir (Raczynski, 1980, ss. 70, 184-185).

Pek çok gezgin terfi sisteminden beğeni ile bahsederken İngiliz gezgin F. Burnaby, Osmanlı'da terfi sisteminin hakkaniyet çerçevesinde işlemediğini ifade etmekte ve yaşadığı bir örneği anlatmaktadır. Gezgin, Erzincan'daki kışlayı bir yüzbaşı ile gezdiklerini anlatırken, bu yüzbaşının terfi etmeyi heyecanla beklediğini ifade etmektedir. Yüzbaşı evlenmek istediğini ancak maaşının çok az olması sebebiyle bir eşe bakmaya yetmeyeceğini, bunun için öncelikle binbaşı rütbesine yükselmesinin gerektiğini dile getirmiştir. Burnaby'yi asıl şaşırtan husus ise yüzbaşının Erzurum'daki paşayı gördüğü takdirde kendisi için onunla konuşup terfi etmesini önerip önermeyeceğini sormasıdır. Gezgin, Türk ordusuna mensup olamadığını söylemesine karşılık yüzbaşı yine de cebinden çıkardığı bir kağıda ismini yazarak Burnaby'e vermiştir

(Burnaby, 2000, ss. 253-254). Gezginlerin beğeni ile bahsettikleri terfi sistemi hakkında Burnaby'nin bu ifadelerinin münferit bir hadise olduğunu söylemek gereklidir. Zira yüzbaşı rütbesindeki bir askerin terfiinin hangi şartlarda mümkün olduğu açıktır.

Seyyahlar kaleme aldıkları eserlerinde Batı düşüncesini benimsemiş olan Osmanlı yöneticilerden övgüyle bahsetmişlerdir. Örneğin C. Fellows, Aydın Valisi Tahir Paşa hakkında olumlu düşüncelerini eserinde dile getirmiştir. Bu meyanda henüz Aydın'a gitmeden İzmir'de Vali hakkında olumlu sözler duymaya başladığını belirtmektedir. Kendisini tanıdığına ise Tahir Paşa'nın antik heykelleri koruyan çok güçlü, nüfuzlu ve Osmanlı ülkesindeki insanlara göre çok aydın bir yapıda olduğunu anlamıştır. C. Fellows onu "*mükemmel bir arkadaşı*" olarak nitelendirmiştir. Paşa'nın İtalyanca konuşabildiğini, şampanya ve sigara içtiğini, dans ettiğini ve beyaz eldiven kullandığını bildirmiştir (Fellows, 1852, s. 68, 243-244). İfadelerden anlaşılacağı üzere Fellows, Tahir Paşa'yı kendine yapı olarak yakın hissetmiş, Batılı yaşam tarzını benimsemesinden dolayı onu ayrı bir yere koymuştur.

Benzer düşünceler E. J. Davis tarafından da dile getirilmiştir. O, Adana Valisi Halil Paşa'nın çalışmalarını son derece başarılı bulduğunu eserinde ifade etmiştir. Gezgin, Halil Paşa'nın uzun süre Malta'da yaşadığını, düşünce dünyasını zenginleştirerek Batılı fikirlere sahip başarılı bir entelektüel olduğunu vurgulamıştır. Valinin Adana'yı Malta gibi geliştirmeye karar verdiğini bildirmiştir. Halil Paşa'nın çalışmaları sayesinde şehir oldukça gelişmiştir. Davis, Halil Paşa'nın bazı insanlara karşı gelerek şehri belirli bir plana göre inşa etmeye başladığını aktarmıştır. Ancak Halil Paşa'dan sonra Adana'ya gelen yöneticilerin bu adımları devam ettirmemeleri nedeniyle eski düzene geri döndüğü ifade edilmiştir (Davis, 1879, ss. 55-56).

XIX. yüzyılın sonlarında Türkiye'ye gelen İngiliz arkeolog Sir Ramsay ise hükümet ve memurlar hakkındaki izlenimlerini aktarırken, gerek Sultan II. Mahmud'un gerekse ondan önceki padişahların kanunlarının iyi ve hakkaniyet dairesinde hazırlandığını belirtmektedir. Keza Türklerle Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin makul bir şekilde sürdüğünü de dile getirmiştir. Fakat gezgine göre bu kanunların uygulanışı istendiği şekilde değildir. Bunun sebepleri arasında Türk memurlarının kanunları uygulama imkanından mahrum olması, memurların maaşlarının gülünç derece yetersiz olması ve bu maaşların daima gecikmesi sayılabilir. Üstelik memur olmak için rüşvet vermiş kişilerin rüşvet almaya zorlandığı, bu sistem içerisinde herkesin memurların durumunu bildiği ve bu şekilde hareket ettiği dile getirilmiştir. Bunun yanında gezginin iddialarına göre, "*Türkler karakter itibarıyla tembel olduklarından bir memur veya subayın katlanması gereken sıkıntılardan kaçınmayı tercih etmektedirler*". Ramsay, Türk memurlarının yetersiz olduklarını, kendilerine gelen evrakı dahi okuyamadıkları için başkalarına okuttuklarını, evrakı okuyabilen memurların ise bunu herkesin görebileceği şekilde yaptığını bildirmektedir. O, hükümet işlerinin kırtasiye ile ilgili yönlerini yürütmek için Türklerin daima Rum ve Ermeni memurlara muhtaç olduklarını, diğer taraftan memur yetiştirmek için gerekli mekanizmanın mevcut bulunmadığını, kabiliyetli Türk memurların ise aslında Arnavut veya Çerkez olduğunu, Türk gençlerinin yetiştirilmesi amacıyla okulların açılması hususunda bazı padişahların gayret sarf ettiklerini fakat başarılı olmadıklarını dile getirmiştir (Uzmen, 1969a, ss. 38-45).

1.3. Yönetimde Kurlsızlık ve Keyfi Uygulamalar

Gezginlere göre Osmanlı ülkesinde yönetim sisteminin en sorunlu taraflarından birisi kurlsızlık ve keyfi uygulamalardır. Bu durum gezginler tarafından genellikle "*halkın ezildiği, soyulduğu ve gelir kaynağı olarak görüldüğü*" şeklinde yorumlanmıştır. Mesela Baron De Tott, paşaların halktan topladıkları servetleri ile hayatlarını teminat altına aldıklarını anlatmaktadır. O, Sultan III. Osman zamanında muhtemel yangınların önüne geçmek ve söndürme çalışmalarının daha kolay yapılmasını sağlamak için İstanbul'da bazı sokakların genişletilmek istendiğini, bunun üzerine ev sahiplerinin bir araya gelerek atadan, babalarından kalan ev ve arsaların sokak yapılmasına izin vermeyeceklerini bildirdiklerini ifade etmektedir (Tott, ty, ss. 31, 63, 94). Tott, ödeme yapılması gerektiği halde sadece emir veren fakat üstesinden gelinmesi kolay bir direnme

karşısında geri adım atan bu yönetim anlayışını keyfi yönetimlerin uygunsuzluğuna delil olarak göstermektedir (Tott, ty, ss. 20-21, 247).

İngiliz elçisi Canning de Türk yönetim yapısındaki keyfiliğe dikkat çekmiştir. O, “Türkiye’de sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkanlarına göre ne koparabilirse koparır, kendinden zayıfı ezer, kendinden güçlü olanlar karşısında boyun eğer” ifadelerini kullanmaktadır (Poole, 1999, s. 93). Keza İngiliz gezgin F. Burnaby, yöneticilerin bu anlamdaki özelliklerinden bahsederken birbiriyle iyi anlaşamayan yöneticilerin keyfi davranışlarıyla ilgili duyduğu bir rivayeti şöyle anlatmaktadır. Sadrazam, Sultan Abdülaziz ile boğaz kenarında yürüyüşe çıktığı esnada Sivas Valisi İshak Paşa’ya ait güzel bir kayık sarayın yakınlarında demirli imiş. Padişah kayığı çok beğenince, İshak Paşa’yı pek sevmeyen sadrazam, kayığın İshak Paşa’ya ait olduğunu ancak buraya padişahın emrine sunmak üzere gönderdiğini bildirmiştir. Padişah, paşaya yazı göndererek kayığı memnuniyetle kabul ettiğini ve teşekkür ettiğini bildirmiştir. İshak Paşa’nın haberi olmadan gerçekleşen bu hadise padişahın mektubu alınınca anlaşılmıştır.

Benzer bir örnek yine İshak Paşa ile ilgilidir. Savaş için bir kampanya başlatılmış, İshak Paşa Sivas halkından on bin lira toplamıştır. Paşa, bu parayı sadrazama göndermiş ancak para halk adına değil de İshak Paşa’nın başışı gibi kabul edilmiştir. Hükümet, ayrıca Sivas halkından toplanan yardımı da talep etmiştir. Bunun üzerine vali, bu durumdan hoşlanmamakla birlikte tekrar on bin lira daha göndermiştir (Burnaby, 2000, s. 184). Buradan da anlaşılacağı üzere özellikle imparatorluğun son yüzyılında keyfiliğin yönetim kademelerinde ve yöneticiler arasında oldukça yaygınlaştığına dair görüşler gezginler tarafından dile getirilmiştir.

Gezginlerin dikkatini çeken ve eserlerinde yer verdikleri bir diğer husus ise Türk yöneticilerin kısa süre içinde görevlerinden alınma, mallarına el konulma hatta hayatlarının da sona erdirilme ihtimalidir (Slade, 1945, s. 118). Mesela Burnaby’e göre Elazığ’da sohbet ettiği bir kaymakam, her an görevinden alınma ihtimalinin bulunduğu, yaptığı bütün işlerin kendisinden sonra gelen yönetici tarafından bozulma olasılığının oldukça yüksek olduğundan bahsedip bu sebeple halka hizmet götürme şevkinin kalmadığını ifade etmiştir. Verilen maaşın geçinmeye yetmediğini bildiren kaymakam, bu yüzden rüşvet olaylarının oldukça fazla olduğunu dile getirmiştir (Burnaby, 2000, s. 234).

Gezginler yöneticilerin israfa kaçan harcamalarının olduğundan da bahsetmişlerdir. Örneğin İngiliz gezgin George William Frederick Howard’a göre Topkapı Sarayı padişahlar için emsalsiz bir saraydır. Ancak yöneticiler bununla yetinmek istememişlerdir. Padişahlar emsalsiz bir şekilde inşa edilen Topkapı Sarayı ile yetinmeyip o sarayı daha da güzelleştirmek için çalışmak yerine kendilerine yeni bir saray yaptırmışlardır. Howard’a göre bu durum “*Türk milletinin kaderinin ıstırabı*” olmakta ve birçok gereksiz masraf çıkmaktadır (Howard, 1978, s. 58). Gezginlerin Osmanlı yönetim sistemini yeterince bilmemeleri, yönetimde bir kuralın olmadığı veya her yerin keyfi olarak yönetildiği algısına kapılmalarına sebep olmaktadır.

2. Gezginlerin Osmanlı Yöneticilerinin Özellikleri Hakkındaki İzlenimleri

Türkiye’ye gelen gezginler genel olarak Osmanlı padişahının ve yöneticilerin karakteristik özelliklerini merak etmişler ve onları yakından tanımaya amaç edinmişlerdir. Bu anlamda kimi gezginler Osmanlı yöneticilerinin “*cömert, ulaşılabilir, nazik ve lütüfkâr*” olduğunu dile getirirken bazıları da “*cahil, tutucu ve rüşvetçi*” olarak tasvir etmişlerdir.

Gezginler genel olarak Türk sultanını ve yöneticileri “*Doğululara mahsus muhteşem kıyafetleri içinde ve son derece süslü bir oda içinde*” görececeklerini düşünmüşlerdir. Kimi gezginler hayallerindeki bu manzara ile karşılaşmışlar kimileri ise bu manzarayı göremedikleri için hayal kırıklığı yaşamışlardır (Wittman, 1803, s. 7-8, 45-46). Gezginler için padişahı görmek gezgilerinin en önemli kazanımlarından birisidir. Padişahı, hazineyi, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Saraylarını görebilenler kendilerini oldukça şanslı saymışlardır. Bazı gezginler araçlar bularak buraları görmek için çaba harcamışlardır. Mesela Eski Düyûn-ı Umumiye Reisi İngiliz Vincent Caillard’ın eşi ile dostlarından Sir Charles ve Lady Dilke’nin hazineyi, Dolmabahçe ve

Beylerbeyi Saraylarını ziyaretlerine aracılık ettiği ve padişahın huzuruna kabullerinden dolayı Agop Paşa'ya teşekkür mektubu gönderdikleri belgelerden anlaşılmaktadır (BOA, Y.EE., 108/29).

Gezginler padişahları görmek için daha ziyade cuma selamlığına katılmışlardır. Padişahın ve yöneticilerin fiziksel özelliklerini merak eden gezginler için padişahın da katıldığı cuma selamlığı kaçırılmaz bir fırsattır. Gezginler bu töreni görmek için özel olarak İstanbul'a gelmişlerdir. Mesela 1898 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen altmıştan fazla İngiliz gezginin cuma günü selamlık merasimini ve padişahı görmek için izin istediği görülmektedir (BOA, Y.PRK.TŞF., 5/61). Sadece İngilizler değil çoğunluğu Alman tüccar ve ailelerinden ibaret gezginlerin Bükreş'ten İstanbul'a selamlık resmini ve şehri görmek için gelmek üzere izin talebinde bulunmuşlardır (BOA, Y.PRK.EŞA., 6/71). Aynı şekilde sonraki dönemlerde de gezginlerin selamlık merasimine ilgi gösterdikleri, mesela 1900 yılında da sayı olarak yüzü aşkın gezginin selamlık merasimine katılmak üzere İstanbul'a geldiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (BOA, Y.PRK.ZB., 25/91). Seyyahların cuma selamlığına katılmak için yoğun istekte bulunmaları bu hususta bazı tedbirleri gerekli kılmıştır. Bu meyanda selamlık merasimini görmek için İstanbul'a gelmek isteyen gezginlere sefaretlerce kabul varakası verilmemesi konusunda ilgililer uyarılmıştır (BOA, Y.PRK.EŞA., 38/24).

E. Chishull, padişahın cuma günü saraydan cuma selamlığına gitmesini anlatırken önde bir çavuş bulunduğunu, çavuşların arkasında yedekte götürülen altı adet at, daha arkada ise külahları parlak gümüşlerle süslü ve cepkenleri sıрма işli solakların, padişahın iki yanında başlarında çok güzel beyaz deve kuşu tüyünden sorguçlar taşıyan çorbacıların yürüdüğünü, padişahın atını, silahtar ağasının ve kızlar ağasının görkemli atlarının takip ettiğini bildirmektedir. Gezginlere göre "*İmparator Mehmed'in oğlu, kara ve denizlerin güçlü sultanı, sultan oğlu sultan, Sultan Mustafa Han*" unvanlı padişah, kısa boylu, geniş omuzlu ve şişman, yavan sarı tombul yüzlü, yassı burunlu, dar alınlı, dikkat çekecek kadar uzun ve tombul çeneli bir kişidir (Chishull, 1993, ss. 87, 89, 91). XVIII. yüzyılın başında Türkiye'de bulunan İngiliz din adamı E. Chishull, sadrazamı ziyaretlerini anlattıktan sonra onun fiziksel özelliklerini tarif eder. Chishull'un bildirdiğine göre sadrazam altmış yaşlarında, kısa boylu halim görünüşlüdür. Tören esnasında resmî bir başlık olan ve törende hazır bulunanlar şerefine giyilen selimî bir sarık sarmışlardır. Bu tip sarık, şeker kalıbı biçiminde, dört tarafından sıkıca sarılıdır ve altta eğik bir sıрма şeridi vardır. Yine gezginin bildirdiğine göre İngiliz heyetine hediye edilen kaftanlarla divandaki nazırların giysileri aynı biçimdedir. Kaftanların kumaşları ipek ve grogandan, kürkleriye samurdandır. Sarığa "*mücevveze*" denilmekte olup padişah sarığı ile sıradan ağaların sarıkları arasında fark yoktur. Padişah sarığında yalnız kül renkli dalgalı üç kıymetli siyah küçük tüy bulunmakta ki bu tüyler Moskova'da yaşayan ve nadir rastlanan "*arguron*" kuşlarının kanat uçlarından temin edilmektedir (Chishull, 1993, ss. 87-91).

1853'te Osmanlı topraklarına gelen gezgin Howard da padişahın bir cuma günü namaz için bir camiye gittiğine şahit olmuş ve bundan oldukça etkilenmiştir. O, saltanat kayığının muhteşemliğinden söz etmiş ve dört adet büyük ve üç adet yaldızlı kayıktan meydana gelen padişah konvoyunda, padişahın çok görkemli bir tentenin altında oturduğunu ifade etmiştir. Kayıkta yirmi iki kürekçinin bulunduğunu ve hisardaki diğer Türk gemilerinden selam seslerinin duyulduğunu anlatan gezgin, padişahı görmek için çok az kişinin dışarı çıktığını fakat buna anlam veremediğini belirtmiştir. "*İngiltere'de Kraliçe Victoria kayıkla Times Nehrinde gezintiye çıksa durum ne kadar farklı olurdu*" ifadelerini kullanmıştır (Howard, 1978, ss. 29-30).

Gezgin W. Wittman da padişahı yakından gören isimlerden biridir. O, Sultan III. Selim hakkında bilgi verirken onun Sarayburnu'na çok yakın gösterişli ve görkemli bir sarayda oturduğunu, çevresinin muhafızlar, hükümet ve maiyet memurları ile çevrelendiğini ve hepsinin çok ağır ve zengin elbiseler giydiklerini bildirmektedir. W. Wittman, Sultan III. Selim'in çelebi, nazik ve lütfkâr bir karaktere sahip olduğunu, fiziksel özelliklerinin uyumlu ve orantılı olduğunu dile getirmiştir (Wittman, 1803, ss. 7-8, 45-46).

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'ye gelen Sir Adolphus Slade de cuma selamlığında sultanı gördüğünden bahsetmiştir. O, Sultan II. Mahmud'u gördüğünde sırtında mavi askeri bir setre, harmani, ayaklarında Wellington tarzı çizme ve çelik mahmuzları bulunduğunu, fesindeki pırlantalı çelenkten başka üstünde süs görünmediğini bildirip onun sade giyinişine şaşırmıştır (Slade, 1945, s. 77). Sultan II. Mahmud'u cuma selamlığında gören gezgin Raczynski ise sultanın fiziksel özelliklerini anlatırken onun orta boylu, dolgun yüzlü, keskin bakışlı, sert huylu olduğunu ifade etmektedir (Raczynski, 1980, s. 70). Sultan II. Mahmud'u cirit oyunu sırasında gören gezgin R. R. Madden ise sultanın muhteşem görüldüğünü, parıltılı kıyafetler giyen siyah ve beyaz kölelerin sultanı çevrelediğini bildirdikten sonra sultanın yaklaşık kırk dört yaşlarında, görkemli, soylu, uzun siyah sakallarıyla ciddi görünümlü ve hiç gevşeklik göstermeyen, siyah gözlü, hiç gülümsemeyen bir kişi olduğunu bildirmektedir (Madden, 1829, s. 73). Miss J. Pardoe ise 1835'te İstanbul'da bir Kurban Bayramı'nda Sultan II. Mahmud'u gördüğünü bildirmektedir. Gezgin, padişahı "*soylu çehreli, zarif giyinmiş, atının üzerinde bir centilmen tavriyla oturan ve bakışlarında kesin bir yücelik olan bir adam*" olarak tasvir etmektedir (Pardoe, 1997, s. 63).

1840 yılında Türkiye'de bulunan gezgin C. Fellows, seyahatinde İstanbul'da bulunduğu günlerle ilgili bilgiler verirken, Sultan Abdülmecid hakkındaki izlenimlerini eserinde aktarmaktadır. Onun bildirdiğine göre sultan gösterişli kıyafetler ve düz mavi frak giymekte, özel günlerde kendisinin övüleceği daha gösterişli kıyafetleri tercih etmekte, sarık sarmayıp kırmızı fes takmaktadır (Fellows, 1852, ss. 68, 243-244).

XIX. yüzyılın sonlarında Türkiye'de bulunan Dorina Neave ise II. Abdülhamid'in kişisel özelliklerine eserinde yer vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre Sultan II. Abdülhamid, postanelere verilen telgrafları kontrol eder, erken kalkar, kıyafetine özen gösterir, sakalını kına ile boyar, yumurta, süt, meyve ve bisküviden ibaret kahvaltı yapardı. Marangozlukla uğraşmaktan zevk duyardı. Haremi kalabalık olup kendisi tahttan indirildiğinde iki yüzden fazla kadın Topkapı Sarayı'na nakledilmiş ve akrabalarına kadınların alınması için haber gönderilmiştir. Ayrıca Yıldız Sarayı'ndaki özel tiyatroya gelip gittiği belli olmasın diye kafes arkasında kalmıştır (Neave, 1978, s. 30-33).

Gezginler padişahlar dışında diğer üst düzey devlet adamları ve memurların fiziksel görünüşlerine ve kıyafetlerine yönelik de ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Örneğin C. Fellows, memurların rütbeleri arttıkça kıyafetlerinin fiyatı ve görünümünün değiştiğine dikkat çekmiştir. Gezgin askeri uniformaların Türklerin bütün kıyafetlerini ve şişman vücutlarını örttüğünü ve bele takılan kemerin kıyafeti sarıp sarmaladığını bildirmektedir. C. Fellows, Osmanlı yöneticilerin uzun sakallarının at üzerinde gülünç görüldüğünü, Türkiye'de üst sınıftan kişilerin şimdilerde atın eyerini Avrupa tarzında yaptıklarını belirtmiştir. Fakat bazılarının süslü deriden hoşlandıklarını, bunu mor veya koyu kırmızı renkli kadife, altın veya gümüş ile süslediklerini, deri tabancalıkları da şekillerle bezediklerini bildirmektedir. Fellows'a göre atlar genellikle küçük fakat çok güzel ve gösterişlidir. Gezgin at üzerindeki her önemli kişinin arkasında mevkiine göre bir, iki, üç veya dört tane hizmetlinin yürüdüğünü ve efendisinin tütün çubuğunu taşıdığını bildirmektedir (Fellows, 1852, ss. 68, 243-244).

Gezgin Davis ve arkadaşları, Adana Valisi Safvet Paşa'yı ziyaret ettiklerinde onun heybetli, uzun boylu, iriyarı, yaşlı ancak bakımlı olduğunu, hal ve tavırlarının itidalli olduğunu bildirmektedir. Davis, Safvet Paşa'nın son derece gösterişli gümüş bir nargile içtiğini, nargilenin hortumunun da 7 veya 8 feet (2-2.5 m) uzunluğunda olduğunu bildirmiştir. Gezgin, paşanın makamına girince kendilerine de nazik bir şekilde kahve ve sigara ikram ettiğini ayrıca seyahatleri süresince her türlü yardımı yapacağını bildirdiğini ifade etmiştir. Davis, Safvet Paşa'nın Fransızca'yı gayet akıcı bir şekilde konuşabildiğini ve eski zamanlardaki "*zalim davranışlarından*" daha farklı bir tutum sergilediğini de belirtmiştir (Davis, 1879, ss. 51-52).

Gezgin C. Fellows, İzmir Valisi'ni ziyaret ettiğini, valinin çok fazla tütün içtiğini, tütün içilen çubuğun çok değerli olduğunu, ağızlık bölgesinde limon rengi amber olduğunu ve çevresinin elmas ile işlendiğini bildirmektedir. Fellows, valinin şarap içmeyi peygamberin

yasaklamasından dolayı reddettiğini ancak rom ve brendi gibi içkileri peygamberin kelimesi kelimesine yasaklamamasından dolayı sorun olmadan içtiğini bildirmektedir (Fellows, 1852, s. 5, 77).

Gezgin Spry, Türk yöneticilerinin fiziksel görünümlerinden bahsederken arkadaşı Jolliffe ile ramazan ayında Boğaziçi'nde oturan sadrazamın konağına ziyarete gittiğini bildirmekte ve sadrazamın ufak tefek, zayıf, ince, bisküvi yüzlü bir kişi olduğunu ve Türk memurlarıyla karşılaştığında genellikle belirsiz bir yüz ifadesi takındığını, yüzünün kuru ve solgun olduğunu, mavi gözlerinin donuk, çukurlaşmış ve yarı kapalı bulunduğunu ifade etmektedir (Spry, 1895, s. 91).

Spry, sarayda gördüğü yöneticilerin kıyafetleri hakkında da bilgiler vermektedir. Ona göre buradaki görevlilerin kıyafetleri göz kamaştırıcı bir muhteşemliğe sahiptir. Sultanın korumalarının başlarında gümüşler bulunmakta olup, bunların uzun gömlekleri ve kuşakları altın mücevherler ile süslüdür. Sadrazamın hizmetindeki askerler ise ellerinde sembolik nişanlar ve mızrakları ile dolaşmaktadır. Gezginin bildirdiğine göre yüksek rütbeli devlet adamları da rütbelerini belli eden özel renkli kıyafetler giymektedir. Mesela sadrazam solgun yeşil renkli kıyafetiyle, büyük ulema menekşe rengi kıyafetiyle, müftü beyaz kıyafetiyle ve şeyhler açık mavi renkli kıyafetleri ile birbirinden ayrılmaktadır. İmparatorluk ordusunun komutanı, koyu yeşil renk giyer ki herkesin kutsal kabul ettiği rengi taşır. Ordudaki generaller kırmızı çizme giyer, saraydaki sivil memurlar sarı ve din adamları mavi giyerler.

Gezgin Spry'nin ilgisini çeken diğer bir şey ise II. Mehmed'den (1451) II. Mahmud'a (1808) kadar olan yirmi beş Osmanlı padişahının orijinal tören kıyafetlerinin sergilendiği büstler olmuştur. Gezgine göre padişahlar son derece muhteşem görünmekte, üzerlerinde güzel süslerle süslenmiş ipek kıyafetler, altınla süslenmiş kaşmir kumaşlar, Bursa kumaş ve ipeklerle süslü dökümlü pantolonlar, değerli taşlarla kaplanmış kuşaklar, paha biçilmez altın kılıç kınları ile kabzası elmaslarla kaplanmış palalar bulunmakta, tüfekler ve kamalarda ince işçilikle süsler kullanılmıştır. Geleneksel terlikler keçi derisinin işlenmesiyle yapılmıştır. Başlıklarda ise olağanüstü işçilik ve düzen görünmemekte, sarıklar zengin mücevherlerle süslenmiş durumdadır (Spry, 1895, s. 7, 14-15).

2.1. Yöneticilerin Nazik ve Cömert Tutumları

Gezginlerin Osmanlı yöneticilerinde vurguladıkları özelliklerden birisi nazik olmalarıdır. Bu anlamda bir Türk yöneticisini gördüğü için kendisini şanslı sayan W. Wittman, Sadrazam Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa'yi ziyaret ettiğini, paşanın Türk tarzı çok zengin döşeli bir odanın köşesinde oturduğunu ve etrafında olağanüstü güzel ve zarif giyinmiş hizmetkârlar tarafından çevrelendiğini ifade etmektedir (Wittman, 1803, s. 7-8, 45-46).

Gezginler Osmanlı yöneticilerinin cömert ve ulaşılabilir olduklarını dile getirmişlerdir. XIX. yüzyılın son yıllarında Osmanlı ülkesine gelen Spry, ramazan ayındaki adetleri anlatırken bu ay boyunca insanların sadece çevredeki eşine dostuna değil dilenci ve yolculara da yiyecek verdiklerini ifade etmiştir. Eski zamanlarda pek çok ailenin yaptığı gibi şimdilerde de insanların evlerinin kapılarının hayır için açıldığını, bu tür uygulamaların halen sadrazamın konağında devam ettiğini bildirmektedir. Gezginin ifadelerine göre sadrazamın konağında güneş battıktan sonra kapılar asla kapanmaz ve her kim olursa içeri girmesi için ricada bulunulurdu. Gelenlere serinletici şeyler ikram edildikten sonra asla eli boş gönderilmez, yılın bu çok kutsal ayında Doğululara has misafirperverlikle, iyilikle ve yardım severlikle fazlasıyla yardımlarda bulunulurdu. Gezgin bu sırada halkın şikâyet ve dileklerinin de dinlendiğini bildirmektedir.

Spry da sadrazamın huzuruna çıkmıştır. Selamlığın üst katına çıkan gezgin burada seçkin bir kalabalığın toplandığını, ev sahibi olan sadrazamın haremde olduğu ve henüz hazır olmadığı için misafirlerin yanına çıkmadığını bildirmektedir. Bir müddet sonra misafirlerinin yanına çıkan sadrazam uzun ve büyük salondakileri saygılı bir şekilde selamlamıştır. Akabinde gezgin,

sadrazamın yanına hürmetkâr bir tavırla yaklaştıklarını sadrazamın da kendisi ve arkadaşına dostça hoş geldin dediğini bildirmektedir (Spry, 1895, s. 88, 91).

1898 yılında İzmir’de bulunan Alman diplomat ve gezgin Rudolf Von Lindau, şehirde bulunduğu sırada İzmir paşasını ziyaret ettiğini, paşanın kendilerini kapıda görünce diğer Türklerin de özelliği olan kibarlıkla selamladığını, oturması için yer gösterdiğini ardından da hoş bir sohbe başladıklarını anlatmaktadır. Gezgin yaklaşık on beş dakika yanında kaldığında konuşmalarının sık sık içeri giren memurlar tarafından bölündüğünü fakat paşanın buna rağmen sohbeti bölmek istemediğini ve konuşmasına devam ettiğini bildirmektedir. Gezgin, paşanın kendisini dinlemeye özen gösterdiğini, bir yandan da sürekli olarak elinde tuttuğu altın tabakayı karıştırıp durduğunu bildirmektedir. Gezgin bu seçkin insanın her davranışının ve her sözünün kendisinde saygı uyandırdığını, bakışlarının ciddi ve davranışlarının yumuşak olduğunu ifade etmektedir (Pınar, 1994, s. 152).

2.2. Yöneticilerin İhmalkârlık ve Tembellikleri

XIX. yüzyılda kaleme alınan seyahatnamelerde yöneticilerin tutumlarından kaynaklanan zaaf lar sıklıkla dile getirilmiştir. Bu özelliklerden birisi de yöneticilerin vurdumduymaz ve tembel tavırlarıdır. Bazı gezginlerin seyahatnamelerinde Osmanlı yöneticileri “*ihmalkâr, tembel ve beceriksiz*” olarak nitelendirilmiştir. Örneğin XIX. yüzyılın ortalarında Erzurum’dan Kars’a seyahat eden W. R. Holmes, yol boyunca karşılaştığı uygulamalara dayanarak Türkiye ve Türk idarecilerin zihniyetleri hakkında bilgiler vermektedir. W. R. Holmes gezdiği dönemde kendisine anlatılanlardan hareket ederek yöneticilerin tutumlarıyla ilgili şu bilgiyi aktarmıştır; 1846 yılında Kars valisi olan Bahri Paşa, Erzurum ile Kars arasında kervanların daha rahat seyahat etmesini sağlamak üzere bir han yaptırmıştır. Ancak han henüz kullanılmaya başlanmadan paşa başka bir yere tayin edilince halk, yapılan bu hanı yıkıp kerestesini yakacak olarak kullanmıştır. Bu duruma yeni gelen paşanın hiçbir müdahalede bulunmaması gezgin tarafından eleştirilmiştir (Ersoy, 1964, s. 239-240).

F. Burnaby de Osmanlı yöneticilerini ve halkı, tembel olmaları nedeniyle sert bir eleştiriye tabi tutmaktadır. O, Divriği’de maden ocaklarının çok zengin olduğundan bahsederken Anadolu insanının bu hazinelere nasıl ulaşacaklarını bilmediklerini, bilseler bile bunları işletmek için harekete geçemeyecek kadar tembel olduklarını çünkü “*kafalarının bomboş*” olduğunu ifade etmiştir. Burnaby, Sapanca’yı geçtikten sonra demiryolu inşaatı için hazırlıkların başlatıldığı bir alanda, yarısı tamamlanmış bir toprak setin kenarında kıvrılarak uyuyan insanları gördüğünü ve demiryolu için iki yıldır hiçbir çalışma yapılmadığını, bu demiryolunun Ankara’ya kadar döşenmesinin planlandığını bildirerek bu konu ile ilgili yönettiği her soruya “*para yok*” yanıtını aldığını bildirmektedir. Ayrıca Geyve köyüne gelmeden önce geçtiği bir köprü’nün orta kısmının çöktüğünü, açılan bu boşluğun baştan savma bir şekilde, gevşek toprak ve tahta kirişlerle kapatıldığını ancak gerektiği gibi onarılmadığını belirtmekte, Osmanlı yöneticilerinin ihmalkâr tavırlarını eleştirmektedir (Burnaby, 2000, ss. 81-82, 207, 243). Burnaby, Türklerin üzerlerinde var olan vurdumduymazlıktan ve tembellikten kurtulmadıkları sürece diğer milletler karşısında ayakta kalamayacaklarını vurgulamaktadır (Burnaby, 2000, s. 285).

XIX. yüzyılın son döneminde Osmanlı ülkesine gelen E. J. Davis de Türk yöneticileri ve yönetim sistemi hakkında pek olumlu görüşler bildirmez. Gezgin Davis, yüzyılın sonlarında Mersin ve çevresinde karşılaştığı fakirliğin sebebini Türk yöneticilerinin ihmalkâr tavırlarına bağlamaktadır. Davis’e göre Mavromati isimli bir Rum tüccar, Adana ve Tarsus ovalarının sulanması için kanallar vasıtasıyla Seyhan ve Tarsus nehirlerinden su getirilebileceğini ifade ederek bunun karşılığında yirmi yıllık vergiden muaf tutulmasını talep etmiş, ancak Osmanlı yöneticileri bunu kabule yanaşmamışlardır (Davis, 1879, s. 17-18). Gezgin aynı konuda bir başka örnek daha vermektedir. Kıtık zamanlarında Ermeni tüccarlardan birisi Kıbrıs ve Ermenistan’da incelemeler yaparak Türkiye’ye buğday ithal etmiş, ancak şehrin valisi zimmetine para geçirmiş ve kendi hesabına satış yapmıştır. Tüccar “*nankör Türklerle*” konuştuğunda onların gözlerinde

kendilerinin sadece “*gavur*” olduğunu ve meseleyi anlamadıklarını bildirmektedir (Davis, 1879, s. 17-18).

Görüldüğü gibi E. J. Davis, Türkiye'deki olumsuzlukların ve fakirliğin sebebini yöneticilerin beceriksizliğine ve yönetim sistemine bağlar. Davis gezdiği yerlerdeki yabancı görevlilerden aldığı bilgileri aktarmayı ihmal etmemiş, bu örnekler üzerinden Türk yöneticileri değerlendirme çabası içerisine girmiştir. Örneğin Davis, Adana'da bulunan Alman asıllı maden mühendisi Mr. Fishbach ile görüştüğünü, bu kişinin Kilik Nehri çevresinde antik dönemden kalmış bir altın madeni keşfettiğini, bir miktar altın madeni yanında zengin bir gümüş damarının da tespit edildiğini fakat Türk yönetiminin ihmalkârlık sebebiyle madeni işletmediğini kendisine aktarmıştır. Aynı şekilde Yumurtalık Ayas'ta yaklaşık elli metre derinlikte bulunan zengin kömür madeninin varlığını dönemin Adana Valisi Mahmud Paşa'ya bildiren Fishbach, bu teşebbüsten de bir netice alınmadığını Davis'e bildirmiştir (Davis, 1879, ss. 53-54; Şahin, 2016, s. 66). Anlaşılacağı üzere gezgin, yöneticilerin tembelliği ve beceriksizliği yüzünden kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmadığını ifade ederek kaynakları daha verimli işletecek güçlü bir hükümete ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

Gezgin C. Fellows, Türk yöneticileri ile ilgili izlenimlerini anlatırken görevlilerin keyiflerine düşkün ve iş disiplininin uzak olduklarını dile getirmiştir. Bununla ilgili yaşadığı bir olayı nakleden Fellows at alabilmek için resmi evrakını imzalatmak amacıyla posta merkezine gittiğini ancak görevlinin hamamda olduğu için saat sekize kadar kendileri ile ilgilenmediğini bu nedenle saatlerce memurun keyfini beklemek zorunda kaldıklarını dile getirmiştir. Fellows, yöneticilerin sabah saat 11.00'den önce işlerinin başında olmadıklarını, günlerin büyük bölümünü haremde, banyoda ve camide geçirdiklerini bildirmektedir. (Fellows, 1852, ss. 5, 77). İngiliz elçisi Canning de işlerin yavaş işlenmesinden yakınmıştır. Bir iş için Bâbüâli'ye gittiğinde kendisine “*adet olduğu üzere*” çubuk ikram edildiğini bunun üzerine kendisinin önce halledilmesi gereken işin bitirilmesini talep ettiğini kaydetmektedir (Poole, 1999, ss. 84-85).

2.3. Despotizm ve Kurnazlık

Türkiye'yi ziyaret eden gezginlerden bir kısmı Türk yöneticilerini despotlukla suçlamışlardır. Örneğin Tott, Türk yöneticisini “*despot ve her gün yeni vahşet manzaraları sunan baskıcı rejim sebebiyle otoritesini herkese kabul ettiren*” kişiler olarak tasvir etmektedir (Tott, ty, ss. 26, 67). 1838 yılında Osmanlı ülkesine gelen Charles Fellows, İzmir Valisi'ni ziyareti sırasında şehirdeki vali ve kadı gibi yöneticilerin çok güç sahibi ve despot kişiler olduklarını bildirmektedir. Gezginine göre bu idarecilerden birisi dilediğince yargılamakta, diğeri ise dilediğince cezalandırmaktadır. Vali, belli bir para karşılığında sultandan toprak kiralamakta ve vergi, harç ve para cezalarını istediği gibi vermektedir. Böylece kısa sürede önemli gelirler elde etme imkanına sahip olmuştur. Gezgin, halkın yaşaması veya ölmesinin yöneticilerin ellerinde olduğunu dile getirmiştir (Fellows, 1852, s. 5).

Fellows'un bu izlenimlerinin tam tersi olarak XIX. yüzyılın ortalarında Türkiye'yi ziyaret eden gezgin Burnaby, İstanbul'da aşırı özgürlükten bahsetmiştir. Burnaby arkadaşlarının ifadelerini referans göstererek “*İstanbul'da bir şey varsa o da aşırı özgürlüktür*” ifadelerini kullanmıştır. Gezgin, gazetelerin dilediklerini yazabildiğini, hükümeti gönüllerince yerden yere vurabildiğini, bütün bunları yaparken gazetelerin hiçbir baskı görmediğini ifade etmiştir. Hatta Türkiye karşıtı yayın yapan bazı İngilizce gazetelerin dahi bütün kitapçılarda satılmakta olduğunu bildirmiştir (Burnaby, 2000, s. 45). Bu yüzyılda Türkiye karşıtı yayın yapan yabancı gazetelerin İstanbul'da satılıyor olması ve gezginin ülkenin özgür olduğunu söylemesi despotizmden uzak bir yapının varlığını ortaya koymaktadır.

Dorina L. Neave, Türk yönetim yapısı ve yöneticileri ile ilgili bilgiler verirken Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'in Avrupa'nın “*en hayrete şayan ve en çok korkulan şahsı*” olduğu fikrindedir. Neave'ye göre padişah, amacına ulaşmak için “*düşmanlarını zehirleyen, denize attıran, süren, mallarını alan ve aynı zamanda son derece kurnaz*” bir diplomattır. Padişah kendi

vekillerini ve Avrupa devletlerinin elçilerini parmağında oynatabilmektedir. Padişahın etrafında bulunan “*ahlaksız memurlar ve casuslar*” halka hayatı zehir ederdi. Yabancılarla konuşan, konsolosluklara giren Türklerin hayatı tehlikeye girebilirdi.

Neave’ye göre padişah her sabah casuslarının jurnallerini okurdu. Tabii padişahın her an korku içinde olduğu muhakkaktı. Öldürülmekten korkan Sultan II. Abdülhamid’in muhafız kıtasından başka uyurken dahi başucunda bekleyen adamları vardı. Yastığının altında tabanca bulunurdu. Ancak Sultan II. Abdülhamid tehlike karşısında soğukkanlılığını muhafaza edebilirdi. Mesela cuma selamlığı töreni sırasında padişaha bomba atılmış fakat bombanın vaktinden önce patlaması yüzünden padişah kurtulmuş, aynı gün sanki hiçbir şey olmamış gibi dört elçiyi kabul etmiştir. Nitekim bir defa İngiliz Sefirini kabul ederken, sefirin cebinden mendil çıkarmak üzere elini cebine atmasından şüphelenmiş ve sefir başını kaldırdığı zaman padişahın elindeki tabancayla karşı karşıya kalmıştır (Neave, 1978, s. 26-27; Uzmen, 1969b, s. 51-52). D. Neave’nin bildirdiğine göre, II. Abdülhamid, halka görünmekten çekindiği için herhangi bir tören sırasında geçeceği yolları gizli tutmuştur. Örneğin Topkapı Sarayı’na gideceği zaman Galata Köprüsü üzerinde kimsenin durmasına izin verilmezken padişah Haliç’i motorla geçip saraya ulaşmıştır (Neave, 1978, s. 30-33).

D. Neave, dönemin etkili isimlerinden Fehim Paşa hakkında oldukça olumsuz izlenimler aktarmaktadır. O, zalim Fehim Paşa’nın ve idaresi altındaki zaptiye teşkilatının halka ve her güzel kadına hayatı zehir etmekte olduğunu, zira bu ahlaksız adamın erişebildiği herkesi mahvetmek istediğini, zeki, aynı derecede kötülük dolu, divanın bu en etkili nazırından herkesin korktuğunu bildirmektedir. Gezin, masumları gözden düşürmek için garip bir uygulaması olan bu adamın, zamanını başkalarının hayatları ve hürriyetleri pahasına zenginliğini artırmak için, şeytani düzenler kurarak geçirdiğini, sultanın kendisinden başka ülkede daha çok korkulan bir adamı olmadığını belirtmektedir. Fehim Paşa’nın meşhur, parlak sarı arabasının yaklaştığını görünce panik içinde halka karışıp, paşanın gözünden irak olmanın yapılacak en akıllıca iş olduğunu ifade eden Neave, arabasıyla gezintiye çıkan Türk hanımlarının Fehim Paşa’yı gördüklerinde “*arkalarından koşan bu canavardan saklanmak için, aceleyle peçelerini örtüp arabanın perdelerini indirirlerdi*” ifadesini kullanmıştır.

Neave, Fehim Paşa ile ilgili anlattıklarını doğrulayacak şekilde bizzat kendi şahit olduğu şu örneği vermektedir. Bir gün Beyoğlu’ndaki İngiliz mağazası Hayden’de alışveriş ederken, kumaşlara bakan Türk arkadaşlarına rastlayan Neave, onların arabalarını dükkanın önünde gören Fehim Paşa’nın da içeri girdiğini, onun varlığını fark eden kızların birden kumaş seçmekten vazgeçerek peçeleriyle yüzlerini örttüklerini ve tek kelime söylemeden dükkandan dışarı fırladığını bildirmektedir. Onlara hizmet eden mağaza sahibi, güzel müşterilerinin bu ani kayboluşlarının sebebini keşfedinceye kadar şaşkınlıktan kurtulamamıştır. Fehim Paşa’yı çok merak eden gezgin, paşayı tarif ederken; “*yağlı, esmer yüzünü, iğrenç yüz hatlarını, zalim ve kurnaz bakışlı gözlerini görünce, korkulan ve nefret edilen biri olmasına şaşmadım*” (Neave, 1978, ss. 65-66) demiştir.

2.4. Rüşvet ve Hediye Düşkünlüğü

Gezginler, Osmanlı Devleti’nde gelenekselleşen hediyeleşme kültürünü çoğu zaman rüşvet olarak algılamışlardır. Osmanlı Devlet teşkilatında karşılaşılan ve “*câize, pişkeş, avâid, dest-âvîz, bohça*” vb olarak anılan hediyeleşme, devlet kademelerinde kurumsal bir uygulamadır. Gezginler bu tür teşrifata rastladıklarında kurumsal bir meseleyi genelleştirerek tamamen rüşvet olarak değerlendirmişlerdir. Gezginler tarafından hediye kategorisinde olan aynî veya nakdî eşyanın tamamının rüşvet kapsamında değerlendirilmesi, ülkedeki teşkilat yapısını bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bu tür hatalara düşülmesinde, kanunnameler ve nizamnamelerde 1840 yılına kadar rüşvetin tanımının tam olarak yapılmamış olmasının yanında, rüşvet kapsamına giren veyahut girmeyen hediyelerin cins ve miktarının 1850 yılına kadar belirlenmemiş olması önemli rol oynamıştır. (Çelik, 2006, ss. 26-27; Uzun, 1993, s. 29).

Gezginlere göre Osmanlı yöneticilerinin en belirgin olumsuz özellikleri “*rüşvete ve hediyeye olan yatkınlıkları, keyfî uygulamaları ve despotluklarıdır*”. Pek çok gezgin bu özelliklerden bahsetmektedir. Yöneticilerin hediye merakı ile ilgili özellikleri XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen İngiliz tüccarlar tarafından da vurgulanmaktadır. Bu dönemde Venedikliler tarafından Osmanlı padişahına verilen hediyeler arasında iki kişinin taşıyabileceği altın yıldızlı gümüşten model gemi, kumaşlar, tabak çeşitleri, dört sepet parma peyniri, bir miktar beyaz mum ile kelle şeker çuvaları bulunmaktadır (Mayes, 2000, ss. 76-77).

XVII. yüzyılda sadrazam ve vezirlerden söz eden P. Rycout, rüşvetin son derece yaygın bir alışkanlık olduğunu, gizli değil açıktan rüşvet pazarlıklarının yüksek rütbeli görevlilerce yapıldığını anlatmaktadır. Ona göre rüşvet alanların başında veziriazam ve vezirler gelir. Bu hastalık toplumun tüm katmanlarına yayılmıştır. Bunlardan bazılarının servetleri padişahın servetini kat kat geçmiştir (Erhan, 1996, ss. 52-53; Tott, ty, s. 283). XVI. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'ye gelen Baron Vratislav, Türkiye'de rüşvetin çok yaygın olduğunu, özellikle yabancıların keselerinin ağızlarını açık tutmak zorunda olduklarını ve tohum saçır gibi para saçmak zorunda kaldıklarını dile getirmiştir (Vratislav, 1988, s. 41; Mayes, 2000, s. 150). Benzer şekilde 1698-1700 yıllarında İzmir'de bulunan Edmund D. Chishull, Manisa gezisi sırasında tercümanlarının kentin kadısını ziyaret etmenin münasip olacağını ve oraya boş elle gidilmemesi gerektiğini bildirmesi üzerine, kadıyı makamında iki kelle şeker ve bir miktar kahveyle ziyaret ettiklerini, kadı efendinin ise kendilerini ve armağanları nazikane kabul ettiğini bildirmektedir (Chishull, 1993, s. 29).

Gezginler rüşvetle ilgili eleştirilerini sıklıkla dile getirmişlerdir. Örneğin 1835'te Türkiye'ye gelen Miss J. Pardoe, İstanbul'dan Bursa'ya seyahatini anlatırken gümrük memurlarının tutumundan şikayet etmiştir. Gezgin, Türkiye'de bir turist ilk öğrendiği sözcüğün bahşiş olduğunu, gümrük görevlisinin kendilerinden de bahşiş istediğini dile getirmiştir. Pardoe'ye göre Türkiye'de bahşişsiz hiçbir şey yaptırılamazdı (Pardoe, 1997, s. 115). Benzer şekilde 1845 yılında İzmir'e gelen Ludwig Ross da gümrük memurlarından şikayet etmiştir. Ross'un bildirdiğine göre gümrük memuru ilk valizini açmış, diğer valizini açtırmak istemiyorsa beş kuruş vermesi gerektiğini söylemiştir. Kendisinin memura iki kuruş önerdiğini bildiren Ross, eğer bu miktarı beğenmezse diğer valizini de kontrol edebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine gümrük memuru iki kuruşa razı olmuştur. Gezgin Türkiye'de her şeyi satın almanın mümkün olduğunu, paşanın makamını nazırdan satın aldığını, en alt düzeydeki memurun da görevini satın aldığını ve devrederken de para talep ettiklerini ifade etmektedir. Bu anlamda 1860 yılında Anadolu'ya gelen Herman Scherer, Türkiye'de rüşvetin ve bahşişin çok yaygın olduğunu ancak kendisinin İzmir'de bulunduğu sırada gümrükte bahşiş vermeyi ilke olarak reddettiği için gümrük merkezine başvurduğunu anlatmaktadır (Pınar, 1994, ss. 86, 107).

Benzer ifadeler F. Burnaby'nin eserinde rastlamak mümkündür. Gezgin, “*bavulların incelenmesini istemeyenlerin gümrük müfettişinin avucuna bir miktar para sıkıştırarak meseleyi hallettiğini*” bildirmektedir (Burnaby, 2000, s. 44). Yine 1862 yılında İstanbul'a gelen ve Türk memur ve yöneticilerinin özelliklerini aktaran Perulu gezgin Pedro Paz Soldan'ın izlenimleri de aynı doğrultudadır. P. Soldan, karaya çıktıklarında gümrük memurlarının eşyalarını incelemesini anlatırken her şeyini karıştırdıklarını, ancak Çin malı açılmamış mendiller ile Süveyş, Kahire ve Şam ziyaretlerinde satın aldığı çeşitli eşyaya hiç dokunmadıklarını bildirmektedir. Gezgin gümrük memurlarının saygısız davranışları nedeniyle bahşiş vermediğini ancak bu davranışının kendisine pahalıya patladığını, bu memurların yan taraftaki memur arkadaşlarına haber vererek hakları olmadığı halde eşyalarının başına “*akbabalar gibi üşüştüğünü*” ve Şam'dan aldığı üç adet tütün içilen uzun çubuğa el koyduklarını anlatmaktadır. Soldan, çubukları ısrarla istemiş ancak başarılı olamayınca şeflerine iki frank rüşvet ödemesi sonucunda çubuklarını geri alabildiğini ifade etmiştir (Önalp, 2000, ss. 877-878).

Gezgin Davis de rüşvetten bahsetmiştir. Davis'in bildirdiğine göre Halil Paşa'dan sonra Mersin, Tarsus ve Adana arasına inşa edilmesi planlanan yol ihmal edilmiştir. Gezgine göre 1869-

1871 yılları arasında yönetici olan Takieddin Paşa “*rüşvetçi, tutucu, cahil ve çok kötü*” bir kişidir. Onun ardından göreve gelen Nasib Paşa da benzer şekilde rüşvetçi olup ve bu nedenle yollar tamamlanamamıştır. Yapımı planlanan yol ancak 1873 yılında Sadrazam Mahmud Paşa zamanında tamamlanabilmiştir (Davis, 1879, ss. 28, 55-56; Şahin, 2016, s. 66). Davis, Ulukışla'nın içinde bulunduğu sorunlardan bahsederken vali dahil herkesin rüşvete bulaştığını ve halkın ekonomik olarak sıkıntıya düştüğünü bildirmektedir (Davis, 1879, s. 230; farklı dönemlere ait örnekler için Kurnaz Şahin, 2019, s. 418). Davis'in ifadelerinden anlaşılacağı üzere yönetimde görülen olumlu gelişmeler ancak bireysel çabalarla gerçekleşmektedir. Şayet yöneticiler liyakatli ve becerikli iseler kanunları tam olarak uygulamış ve ahalinin sorunlarına eğilmişlerdir. Ancak yöneticiler yeteneksiz ise yönetim yapısı da problemlere sebep olmuştur.

Yöneticilerle ilgili benzer bilgilere İngiliz konsolos W. R. Holmes'ta da rastlanmaktadır. Holmes, yöneticilerin konuşurken makul kişiler olarak göründüklerini, hatta yüksek hisleriyle öğündüklerini ancak iş uygulamaya geldiğinde “*maddiyatçı ve bencil*” olduklarını ifade etmektedir (Ersoy, 1964, s. 249). Benzer şekilde Moltke de diğer bütün Doğu toplumlarında olduğu gibi Osmanlı ülkesinde de hediyenin adet olduğunu bildirip ahalden birisinin yukarıya hediyesiz yaklaşmadığını kaydetmektedir (Moltke, 1969, s. 46). Moltke'nin yaptığı adet vurgusu, aslında yukarıda da bahsedildiği üzere Osmanlı yönetim sisteminin bir yansımasıdır. Gezginler Osmanlı teşkilat yapısına yabancı olduklarından, gerçekte kanun, nizam ve teamüllerden kaynaklanan bazı hususları bilmediklerinden her şeyi rüşvet gibi değerlendirmişlerdir (Çelik, 2006, ss. 31-32). Keza Osmanlı hükümeti, 1840 yılından itibaren rüşvetle ilgili gerekli yasal düzenlemeleri yaparak Tanzimat'ın getirdiği esaslara aykırı olarak hareket eden, rüşvet alan dönemin tanınmış kişileri de olsa cezalandırma yoluna gitmiştir (Keleş, 2005, s. 268).

2.5. Yöneticilerin Halkla İlişkilerine Dair Gözlemler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu finansal krizler halkın hükümete ve yöneticilere karşı hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Özellikle yüzyılın ikinci yarısında bu hoşnutsuzluk ekonomik sefaletle birleşmiştir. Ekonomik yapı gittikçe bozulmakta, yüzyılın ortalarında ordu mensupları dahil hükümet memurlarının maaşlarının ödenmesinde bazen haftalar bazen aylar bulan gecikmeler yaşanmaktadır. Beyoğlu'ndaki tüccarlardan ağır şartlar altında borç alınmakta, hazinenin içinde bulunduğu buhran gittikçe daha da kötüleşmektedir. Hatta tasarruf yapılması için fermanlar dahi yayınlanmaktadır (Cevdet Paşa, 1991a, s. 21, Cevdet Paşa, 1991b, ss. 85, 86, 226; Davison, 1997, ss. 90-91). Bu memnuniyetsizlik yabancı seyyahların gözünden kaçmamış, kaleme aldıkları eserlerde halk ve yöneticiler arasındaki gerginlikler, çatışmalar ve bunların kaynağı üzerinde izlenimler dile getirilmiştir.

XVIII. yüzyılda gezginlerin dikkatini çeken ve hükümdarların karşılaştığı önemli sorunların başında İstanbul'a yiyecek ve su tedarik edilmesi gelmektedir. Bu anlamda B. De Tott, İstanbul ve civarının “*çığırından çıkmış askerler*” tarafından istila edildiğini, bu başıbozukluk içinde ve yöneticilerin ağır vergileri altında halkın inlediğini, vezirlerin tek amacının ise İstanbul'un yiyeceğini temin etmek ve askerinin maaşının ödenmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu durum halkın hem vergiler hem de vergi memurlarının baskısı altında ezilmesine sebep olmaktadır (Tott, ty, ss. 20-21, 247). XVIII. yüzyılda Türkiye'ye seyahat eden gezgin Giambattista Casti, Türklerin hayırseverliklerinden bahsederken Osmanlı hükümetinin “*yapmak zahmetine katlanmadığı yollar, han ve kervansarayların hayırseverler tarafından*” inşa edildiğini bildirip yönetim anlayışını eleştirmektedir (Öncel, 1969, s. 83). Gezgin Raczynski'ye göre ise şehrin su ihtiyacının karşılanmaması isyanlara neden olduğundan bu konunun halledilmesi için hiçbir masraf ve çalışmadan kaçınılmamaktadır. Padişahlar su tesislerini muhafaza etmek için devamlı kontrol altında bulundurmışlardır (Raczynski, 1980, s. 67).

Bütün gezginler aynı düşüncede olmayıp kimi gezginler, yöneticiler ile halk arasındaki münasebetleri beğeni ile anlatırlar. Örneğin Levent Çiftliği'nde Osmanlı Sultanı III. Selim ile karşılaşan W. Wittman, onun halk tarafından çok sevildiğini, sultanın bir hükümdarın sahip

olması gereken yetenek ve ehliyeteye sahip olduğunu bildirmektedir. Keza Sultan III. Selim'in Türkiye'de daha önceki nesillere uygulanan ve başarılı olmayan eğitimden daha liberal bir eğitim gördüğünü kaydetmektedir. Wittman devamla Sultan Selim'in kültürlü, akıllı ve geniş görüşlü olduğunu, Avrupa'nın politikalarını takip ettiğini, bundan dolayı Osmanlı Devleti'ne birçok yenilik getirmesinin şaşırtıcı olmadığını ifade etmektedir (Wittman, 1803, s. 45).

İngiliz gezgin Burnaby halkın kamu hizmetlerinde çalıştırılması sırasında yöneticilerle halk arasında bazı sorunlar yaşandığını bildirmiştir. Malum olduğu üzere Osmanlı Devleti'nde kamu hizmetlerini gerçekleştirmek için halka müracaat edilmekteydi. Gezgin, Tokat şehrinde bulunduğu sırada burasının nüfusunun toplam 25 bin olduğunu, bu nüfusun 8 bininin yılda dört gün yol yapımında çalışması gereken erkeklerden oluştuğunu ifade etmektedir. Böyle zamanlarda zaptiyelerin halkı topladığını anlatan Burnaby, zenginlerin rüşvetle işlerini hallettiklerini fakat fakirlerin bu yükümlülüğünden kurtulamadığını bildirmektedir. (Burnaby, 2000, s. 161).

Gezgin E. J. Davis, vergi toplamının yönetici ve halk arasındaki ilişkileri sıkıntıya soktuğuna da değinmiştir. Karaman'da halkın son derece zor şartlar altında yaşadığını, yöneticilerin ise halka yardım etmediğini bildirmektedir. Haziran 1876 tarihinde Kilbasan köyüne vergi toplamaya gelen memurlar, köyün zengin dönemlerinde ödenen yıllık 150.000 kuruş vergiyi bu zor dönemde de aynen toplamak istemişler, köylüler ise bu durum karşısında vergiden muaf tutulmadıkları için evlerini ve arazilerini satmak zorunda kalmışlardır. Gezgin, Türklerin sattığı tarla ve arazileri Ermenilerin satın aldığını, “*vergi toplayan çakalların, başkasının hesabına alçakça iş gören kimselerin*” insanları adım adım takip ettiğini, bu kişilerin kurbanların sadece arazilerine değil diğer mal ve mülklerine de talip olduklarını, bu durumun ise hemen her yerde tekrarlandığını bildirmektedir.

Davis'in ifadelerine göre hükümetin bu “*açgözlü istekleri*”, halkı neredeyse bütün malını mülkünü satılacak duruma getirmektedir. Öyle ki köylüler, mallarını değerinin beşte biri fiyatına ellerinden çıkarmak zorunda kalmakta, Ermeni ve Rumlar ise bu durumdan mükemmel bir şekilde fayda sağlamaktadır. Benzer durum Ereğli için de geçerlidir. Zaptiyeler halktan vergi toplamak için köye gönderildiklerinde halk hayvanlarını, evindeki eşyaları satmak zorunda kalmaktadır. Gezgin, Karaman'dan köye vergi toplamak amacıyla gönderilen zaptiyeler, köylülerin vergi borçlarını en geç bir gün içinde ödemeleri gerektiği hususundaki uyarılarına, bu sistem altında yaşadıkları için köylülerin şaşırmadığını bildirmektedir. Davis, bölgedeki insanların fakirliğinden, Tarsus'ta bir kadının sadece pamuk bir etek giydiğinden bahsederken yöneticilerin bu durum karşısında hiçbir şey yapmadıklarını, halkı vergi talepleriyle daha da üzdüklerini bildirmektedir (Davis, 1879, ss. 34-35, 237, 303-304).

Gezgin Davis, Adana'yı ziyareti sırasında Safvet Paşa'nın şehrin valisi olarak görev yaptığını bildirdikten sonra onun vergileri tahsil ederken halka zulmettiğine değinmiştir. Davis, Safvet Paşa'nın bu konuda sabıkalı olduğunu, eski görev yeri olan Trabzon'da iken hükümetten çeşitli taleplerde bulunmak üzere bir araya gelen ahalinin uyarılara rağmen dağılmaması üzerine halkın üzerine ateş edilmesi emrini verdiğini bildirmiştir. Söz konusu olay sırasında yaklaşık yirmi kişinin hayatını kaybettiğini de dile getirmiştir (Davis, 1879, ss. 51-52).

Türk yöneticilerinin özelliklerinden ve yönetim sisteminin bozukluğundan bahseden gezgin Davis, Türk köylülerinin yönetimin bozuk olmasını yadırgamadıklarını ve bir gün düzelme ihtimali bulunduğunu düşündüklerini bildirmektedir. Her şeye rağmen özellikle fakir sınıftaki insanların “*oldukça iyi, sessiz, uysal ve itaatkâr*” olduklarını, dünyada bu kadar “*kolay idare edilecek ve az hediye ile büyük avantajlar elde edilecek*” başka bir ülkenin bulunmadığını bildirmektedir. Davis, Türklerin rüşvetle ve kötülükle zengin olma ihtimaline karşılık dinlerinin kendilerini “*arkalarından tuttuğunu*” da bildirmektedir. Gezgine göre yöneticiler ülkenin iyiliği için kıllarını kıpırdatmamaktadırlar. Türk yöneticiler için üslubunu oldukça sertleştiren gezgin onları “*yemlikteki köpekler*” diye nitelendirmektedir. Keza o, Türk halkının Osmanlı idaresinden kurtuluşunun, bütün medeni dünyayı şaşkına çevirecek kadar çok miktarda “*kan dökülmesine bağlı*” olduğunu söylemektedir (Davis, 1879, ss. viii, 17-18).

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkiye'ye gelen Amerikalı S. G. W. Benjamin, Türkiye'de zahiri bir ihtişam görüldüğünü ancak vilayetlerde “*ezici bir zulüm ile tarife sığmaz bir baskının*” bulunduğunu “*en alta kalanın canı çıksın*” prensibinin halk arasında hâkim olduğunu ifade etmektedir. Ona göre hükümet iflas etmiştir. Rüşvet, kötü idare, açlık, perişanlık ve nüfus azalması imparatorluğun her yerinde almış yürümüştür (Benjamin, 1959, s. 107). Gezginlerin Türk yönetim sisteminin baskı ve zulüm üzerine kurulduğunu anlatırken halkın tembelliğine ve umursamazlığına da atıfta bulunmuştur.

XIX. yüzyılda Türkiye'ye gelen İngiliz arkeolog Sir Ramsay'a göre Türk köylüleri memurlara ve hükümete karşı derin bir itimatsızlık duymaktadır. Köylüler memurlardan korkmakta ve hatta nefret etmektedirler. Köylüler, yabancıların hükümetle ilişkilerinin olduğunu sezdiklerinde onlara yardım etmeye yanaşmamaktadır. Gezgin, Osmanlı yönetiminde Türklerin, Rumlardan daha fazla baskı altında tutulduğunu çünkü Rumların özellikle Batı Anadolu'da birbirlerine destek olduklarını, Türklerin ise her şeye “*Tanrının isteğidir*” düşüncesiyle şikayetsiz katlandığını dile getirmiştir. Nitekim Ramsay, Kürtlerin baskısı altına terk edilen Ermenilerin bile Batı ve Orta Anadolu'da hükümetin baskısı altında yaşayan Müslüman köylülerin çektikleri sıkıntıyı çekmediklerini ifade etmektedir. Hristiyan köylülerin ekonomik durumları Türklere göre çok daha iyi olduğu gibi memurlara rüşvet vererek kendilerini bir takım zor durumlardan da rahatça sıyrabilmektedirler (Uzmen, 1969a, ss. 38-39).

Gezgin Ramsay, Türk zaptiye ve jandarmalarından bahisle bunların tutumlarının daha ziyade bölge amirine bağlı olduğunu söyler. Genel olarak maaş alamayan fakat yine de yaşamak ve ailesini geçindirmek zorunda bulunan zaptiyelerin “*her şeye boyun eğen*” Türk köylülerini istismar ettiklerini ve bu hareketlerini Kürt, Çerkez veya Avşar köylerinde daha temkinli bir şekilde yürüttüklerini bildirmektedir.

Ramsay'a göre zaptiyenin görevlerinden biri de hükümetin emirlerini köy muhtarına ulaştırmak, vergiler gecikmişse bunun sebebini öğrenmektir. Bu durum geniş ölçüde suiistimale açıktır. Ayrıca rüşvet de yaygındır. Bir suç işlendiği zaman zaptiyeler suçlunun kim olduğunu çoğu zaman bildikleri halde suçsuz kimseleri yakalayıp hapseder ve onlardan epey bir rüşvet koparıp serbest bırakırlardı. Gezgin karşılaştığı zaptiyelerin genellikle kendilerine karşı iyi davrandıklarını, bu kişilerin, hürmetkâr ve becerikli kimseler olduğunu ancak zaptiyelerle görünmelerinin bilhassa köylülerle iş yapmalarına engel olabileceğinden zaptiyelerle gezmeyi tercih ettiklerini bildirmektedir (Uzmen, 1969a, ss. 39-45).

XIX. yüzyılın ortalarında Türkiye'de bulunan C. Fellows da bu konuda çarpıcı bilgiler vermektedir. Gezgin, İzmir'de birçok aydın kişi ile konuştuğunu, aydınların şehir ahalisinin duyarsızlığından yakındıkları ve bilim ve sanattan anlamamaları nedeniyle üzüntü duyduklarını bildirmektedir. Fakat yine de aydınların umutsuz olmadığını “*başımızın üstünde parlak bir güneş ve tam özgürlüğümüz var*” dediklerini belirtmiştir. Fellows, her milletin kendine göre özgürlük anlayışı olduğunu, İngilizlerin özgürlük anlayışının çevredeki her şeyi kapsadığını, buna karşılık belirli bir zümreye ait özgürlüğün, en kötü zulüm olduğunu dile getirmiştir. Gezgin, Türk kanunlarının insanlara layık gördüğü bu şartları ve şehirlerin açık köle pazarına dönüşmesini özgürlükle bağdaştıramadığını da ifade etmiştir (Fellows, 1852, s. 11).

Sonuç

Çalışma, XIX. yüzyılda Türkiye'yi ziyaret eden İngiliz gezginlerin, Osmanlı yönetim sistemi ve yöneticilerin özelliklerine dair algılarını ortaya koymak için kaleme alınmıştır. XIX. yüzyılda kaleme alınan İngiliz seyahatnamelerinden elde edilen veriler, Osmanlı'nın algılanışında önceki yüzyıllara nazaran çok köklü bir değişikliğin olmadığını göstermektedir. Zira XVI. ve XVII. yüzyıllarda İngilizlerin zihinlerindeki Türk imajı; zulüm, keyfilik, haraç kesme gibi bazı olumsuzluklar içermektedir. Keza Türklerin dini inanışlarına yönelik tutumlarını eleştiren yazılar da söz konusudur. Ancak farklı olan yaklaşım, XIX. yüzyılda yönetim yapısı ve yöneticilerden bahsedilirken artık zirve noktasında bir imparatorluk imajının çizilmemesidir. Bu dönem seyahatnamelerinde yönetimin yetersizliği ve devletin içinde bulunduğu çıkmaz gözler önüne

serilmektedir. Osmanlı Devleti'nin önü alınamayacak bir çöküş sürecine girdiği gezginler tarafından her fırsatta vurgulanmaktadır. Keza Osmanlı askeri gücünün ciddi derecede zayıfladığı ve yüzyıllarca devam eden “*Türk kudretinin*” silindiği de dile getirilmektedir.

İngiliz gezginler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik zorlukların yönetim yapısını ve yöneticileri etkilediğini, yönetim yapısının hantallığını, kanunlar ve süregelen dini siyaset nedeniyle zamana uyum sağlanamadığını, bunların sonucu olarak da devletin sorunlarına çare bulunamadığını dile getirmektedir. Ayrıca idarenin tepeden tırnağa kötü olduğuna ve yöneticilerin bunu düzeltmek için cesaretlerinin ve yeteneklerinin bulunmadığına dikkat çekilmektedir. Bu zor işin üstesinden gelmeyi düşünenlerin ise yapılması gereken yenilikleri halkın önyargılarıyla nasıl bağdaştıracaklarını bilemedikleri ifade edilmektedir.

Bir kısım İngiliz gezgin Osmanlı Devleti'ni Roma mirasını yıkan bir yapı olarak karakterize etmektedir. Türklerin göçebe kültürü temsil ettiği önyargısıyla Türklere ait ince bir yönetim anlayışı, keza kültür ve sanat anlayışı yok sayılmaktadır. Türklerin ezeli ve ebedi göçebeliğinden dem vurularak “*yüzyıllardır işgal ettikleri Avrupa'da halen yabancı*” oldukları iddia edilmektedir. İlaveten ülkelerin kaynaklarını kullandıkları fakat bu ülkelere hiçbir katkıda bulunmadıkları, kent hayatına ve yerleşik yaşama bir türlü ayak uyduramadıkları ifade edilerek Osmanlı'nın kültürel mirası göz ardı edilmektedir. Öte yandan idarecilerin baskıcı yönetimleri, gaddarlıkları ve zulümleri nedeniyle Doğulu halkların kalkınamadıkları, ancak aydın Batılı yönetimler altında muazzam bir refaha kavuşacakları ifade edilmektedir. Anlaşılacağı üzere bu yüzyılda Avrupa toplumunda, Osmanlı yöneticileri hakkında olumsuz bir algı oluşmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu bölgelerdeki meşruiyeti tartışmaya açılmış, sömürgeci devletlerin müdahalelerine zemin hazırlanmıştır. Diğer taraftan seyyahlar kaleme aldıkları eserlerinde Batı düşüncesini benimsemiş olan Osmanlı yöneticilerden övgüyle bahsetmişlerdir.

XIX. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerinde devletin içinde bulunduğu finansal krizlerin yönetimi ve yöneticileri etkilediğine dair kısmen hakkaniyetli değerlendirmeler de yapılmıştır. Yüzyılın sonlarında Türkiye'ye gelen İngiliz arkeolog Sir Ramsay, Sultan II. Mahmud ve ondan önceki padişahların kanunlarının iyi ve hakkaniyet dairesinde hazırlandığını belirtmekte ancak kanunların tam anlamıyla uygulanmadığını dile getirmektedir. Türk memurlarının maaşlarının son derece yetersiz kaldığı, çoğu zaman ödenemediği ifade edilerek devletin içinde bulunduğu finansal krize dikkat çekilmektedir. Aynı değerlendirmede Türk memurların yetersizlikleri vurgulanmakta, Türklerin karakter itibarıyla tembel olduklarından bir memur veya subayın katlanması gereken sıkıntılardan kaçınmayı tercih ettiği eleştirisi yapılmaktadır. Keza yönetimde kuralsızlık ve keyfi uygulamalar nedeniyle “*halkın ezildiği, soyulduğu ve gelir kaynağı olarak görüldüğü*” ifade edilmektedir.

Seyahatnamelerdeki yönetici algısına bakıldığında elde edilen veriler birkaç başlık altında toplanabilir. Gezginlere göre Osmanlı Devleti'ndeki yöneticiler seyyahlara karşı misafirperver ve zarif olmakla birlikte halka karşı acımasız, halkı ezen, bencil ve rüşvetçidir. Gezginler, yöneticileri değerlendirirken merkezi yönetim ve taşradaki yöneticileri de birbirinden ayırmaktadır. Osmanlı ülkesinde merkezi yönetim sistemi, kuralsızlık ve keyfi uygulamalar üzerine kurulmuştur. Taşra yöneticileri ise despot, yeteneksiz, bencil ve tembel olarak ifade edilmektedir. Yönetimde az da olsa mevcut olumlu gelişmeler ancak kişisel çabalarla gerçekleşmiştir. Şayet yöneticiler yetenekli ise kanunları uygulayarak halkın problemlerine çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak yöneticiler beceriksiz ise halkın sorunları daha da artmıştır.

Gezginler seyahatnamelerinde Türk yöneticilerini ihmalkâr tavırları ve kendi çıkarları için çalıştıkları gerekçesiyle de eleştirmiştir. Keza bazı yöneticilerin halkın faydasına bir şeyler yapmaya çalıştığı, ancak görev yerlerinin sık değişmesinden dolayı çalışmaların yarıda kaldığı bildirilmektedir. Gezginlere göre Osmanlı ülkesinin içinde bulunduğu fakirlik ve ekonomik sorunlar, kaynakların verimli kullanılamamasından ve tembellikten kaynaklanmaktadır. Ancak yöneticilerin beceriksizliği ve yeteneksizliği, ahalinin tembel ve uyuşukluğu, kaynakların verimli

kullanılmaması gibi söylemler, XIX. yüzyılda İngiliz gezi edebiyatında karşılaşılan klasik yaklaşımlardandır. Keza gezginlerin yönetim sistemiyle ilgili haksız eleştirilerinin Osmanlı teşkilat yapısını yeterince bilmemelerinden kaynaklandığı da söylenmelidir.

Kaynakça

- Ahmed Lütü Efendi. (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lütü efendi tarihi. I*, (A. Hezarfen, Trans.), İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayını.
- Babacan, H. (2016). 19. yüzyıl ortalarında Kumanova'da ekonomik hayat ve meslekler. Z.Gölen ve A.Temizler (Ed), *Osmanlı dönemi Balkan şehirleri 2 içinde* (s. 603-619). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Başkan, S. (1997). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de resim*. Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Benjamin, S. G. W. (1959). *Türk ve Yunanlı*, (Ş. Siber, Çev.), Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası. BOA, Y.EE., 108/29.
- BOA, Y.PRK.EŞA., 38/24; 6/71.
- BOA, Y.PRK.TŞF., 5/61.
- BOA, Y.PRK.ZB., 25/91.
- Bulut, Y. (2002). *Oryantalizmin eleştirel kısa tarihi*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Burnaby, F. (2000). *At sırtında Anadolu*. (F. Taşkent, Çev.), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Busbecq, O. G. D. (ty). *Türkiye'yi böyle gördüm*. (A. Kurutluoğlu, Çev.), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Celkan, G. (1984). *18. ve 19. yüzyıl İngiliz seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Cevdet Paşa. (1991a). *Tezâkir (1-12). I* (C. Baysun, Yay.Haz.), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Cevdet Paşa. (1991b). *Tezâkir (13-20). II*, (C. Baysun, Yay.Haz.), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Chishull, E. D. (1993). *Türkiye gezisi ve İngiltere'ye dönüş 12 Eylül 1698-10 Şubat 1702*. (B. Orhan, Çev.), İstanbul: Bağlam Yayını.
- Çelik, Y. (2006). Tanzimat devrinde rüşvet-hediye ikilemi ve bu alandaki yolsuzlukları önleme çabaları. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, (XV), 25-64.
- Davis, E. J. (1879). *Life in Asiatic Turkey. a journal of travel in Cilicia (Pedias and Trachoea), Isauria, and parts of Lycaonia and Cappadocia*. London: Edward Stanford.
- Davison, R. H. (1997). *Osmanlı imparatorluğu'nda reform, 1856-1876. II*, (O. Akınhay, Çev.), İstanbul: Papirüs Yayını.
- Erhan, Ç. (1996). Rycout'un kitabında Osmanlı toplum yapısına ilişkin veriler. *Toplusal Tarih*, VI (35), 49-57.
- Ersoy, O. (1964). Bir İngiliz konsolosunun 1846 yılında Erzurum'dan Kars'a seyahati. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, III, (2-3). 237-249.
- Fellows, C. (1852). *Travels and researches in Asia Minor*. London: John Murray Pub.

- Gölen, Z. (2016). Tanzimat dönemi Saraybosna'sında imar faaliyetlerinden örnekler. Z.Gölen ve A.Temizir (Ed), *Osmanlı dönemi Balkan şehirleri 2* içinde (s. 863-885). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Howard, G. W. F. (1978). *Türk sularında seyahat*. (Ş. S. Türet, Çev.) İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser nr. 117.
- Kabbani, R. (1993). *Avrupa'nın doğu imajı*. (S. Tuncer, Çev.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Karaman, M. A., ve Tümtaş, M. S. (2016). Tarihsel olarak kent ve modernleşme sürecinde Selanik. Z.Gölen ve A.Temizir (Ed), *Osmanlı dönemi Balkan şehirleri 1* içinde (s. 469-501). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Keleş, E. (2005). Tanzimat dönemi'nde rüşvetin önlenmesi için yapılan düzenlemeler (1839-1858). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 259-280. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47803/603841>.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin yükseliş ve çöküş sebeplerine genel bakış. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 1-24.
- Köprülü, M. F. (1986). *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*. İstanbul: Ötüken Yayını.
- Kurnaz Şahin, F. (2019). I. Dünya savaşı ve sonrasında kumarın yaygınlaşması ve Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (41), 405-426.
- Lewis, B. (1984). Doğu'ya giden bazı İngiliz seyyahları. (E. Erdim-S. Özbaran, Çev.), *Tarih İncelemeleri Dergisi. II*, 245-264.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi*. (çev. Jasmin Traub), Ankara: Dost Kitabevi.
- Madden, R. R. (1829). *Travels in Turkey; Egypt; Nubia and Palestine in 1824, 1825, 1826, 1827*. London: Henry Colburn.
- Mayes, S. (2000). *Sultan'ın orgu*. (M. H. Spatar, Çev.), İstanbul: İletişim.
- Moltke, H.V. (1969). *Türkiye mektupları*. (H. Örs, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Neave, D. L. (1978). *Eski İstanbul'da hayat*. (O. Öndeş, Çev.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser nr. 128.
- Ortaylı, İ. (2006). *Son imparatorluk Osmanlı, Osmanlı'yı yeniden keşfetmek 2*. İstanbul: 3. Baskı, Timaş Yayınları.
- Önalp, E. (2000). Perulu bir gezginin gözüyle 1862 yılında İstanbul. *OTAM*, (11), 875-884.
- Öncel, S. (1969). XVIII. yüzyıl sonlarında Türkiye'de bir İtalyan gezgin: Giambattista Casti. *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, I (4), 1969, s. 81-88.
- Pardoe, M. J. (1997). *18. yüzyılda İstanbul*. (B. Şanda, Çev.), İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Pınar, İ. (1994). *Gezginlerin gözüyle İzmir xix. yüzyıl I*. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Poole, S.L. (1999). *Lord Stratford Canning'in Türkiye hatıraları*. (C. Yücel, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Raczynski, E. (1980). *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye seyâhat*. (K. Turan, Çev.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Robins, K. (1999). *İmaj görmenin kültür ve politikası*. (N. Türkoğlu, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Sahhâflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi. (2000). *Vak'a-nüvîs Es'ad efendi tarihi. (Bâhir efendi'nin zeyl ve ilâveleriyle), (1237-1241/1821-1826)*. (Z. Yılmaz, Yay.Haz.), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Slade, A. (1945). *Sir Adolphus Slade'in (müşavir paşa) Türkiye seyahatnamesi ve Türk donanması ile yaptığı "Karadeniz" seferi*. (A.R. Seyfioğlu, Çev.), Genelkurmay IX. Şube Yayınları.
- Spohn, M. (1996). *Her şey Türk işi, Almanların Türkler hakkında 500 yıllık (ön)yargıları*, (L. Serdaroğlu, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi.
- Spry, W. J. J. (1895). *Life of the Bosphorus doings in the city of the sultan Turkey past and present*. London: H. S. Nichols Publishing.
- Şahin, G. (2016). İngiliz gezgin Edwin John Davis'in seyahatnamesine göre XIX. yüzyılın son çeyreğinde Adana ve çevresi. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 60-77. DOI: 10.21021/osmed.217953.
- Şahin, G. (2017). *İngiliz seyahatnamelerinde Osmanlı toplumu ve Türk imajı*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Temizer, A. (2016). Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kurduğu bir şehir: Akova. Z.Gölen ve A.Temizer (Ed), *Osmanlı dönemi Balkan şehirleri 3*, içinde (s. 1343-1368). Ankara: Gece Kitaplığı Yayını.
- Todorova, M. (2013). *Balkanlar'ı tahayyül etmek*. (D. Şendil, Çev.), 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tott, B.D., (ty). *Türkler ve Tatarlara dâir hâtıralar*. (M. R. Uzmen, Çev.), Tercüman 1001 Temel Eser, nr. 89.
- Uzmen, E. (1969a). On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkiye'ye bir yabancı gözüyle bakış. *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 25-49.
- Uzmen, E. (1969b). On dokuzuncu yüzyıl sonlarında bir İngiliz kadının gözüyle İstanbul. *Batı Dil ve Edebiyatları Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), 49-80.
- Uzun, M.İ. (1993). Caize. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 7, 28-29.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1949). On dokuzuncu asır başlarına kadar Türk-İngiliz münasebâtına dair vesikalar. *Belleten*, XIII (49-50-51-52), 573-648.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1983) *Osmanlı tarihi*. III, 1 Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Ünlü, M. (2016). Priştine Kazasının Tanzimat sonrası gelişimi. Z.Gölen ve A.Temizer (Ed), *Osmanlı dönemi Balkan şehirleri 1* içinde (s. 443-467). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ünlü, S. (1982). Jacob Philipp Falmmeyer ve 19. asır Osmanlı Türkiye'si. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 16 (Şubat), 142-154.
- Ünlü, S. (1988). 18. yy. Alman edebiyatında Türkler. *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXVI (1), 83-90.
- Vratislav, B. V. (1988). *Baron Vratislav'ın anıları XVI. yüzyıl Osmanlı imparatorluğundan çizgiler*. (M. S. Dilmen, Çev.), 3. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayını.
- Wittman, W. (1803). *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria and across the desert into Egypt during the years 1799, 1800 and 1801 in company with Turkish army, and the British military mission*. London: Richard Philips.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Erzurum'un İlk Kadın Milletvekili Nakiye Elgün'ün 5. Dönem TBMM'deki Faaliyetleri

Activities of Nakiye Elgün Who Was the First Woman Deputy of Parliament from Erzurum In The 5th Period of The Grand National Assembly of Turkey

Prof. Dr. Sadık SARISAMAN ¹

Öz

Nakiye Elgün 1882'de İstanbul'da doğmuştur. Rehberi Maarif Mektebi'nde başladığı öğrenim hayatı 1901'de Darülmüallimattan mezuniyeti ile sona ermiştir. Öğretmenlik hayatına ise Darülmüallimat'ta başlamıştır. Ardından Sultan Ahmet İnas İdadi'sinde görev yapmıştır. Evkafa bağlı mekteplerde ıslahat çalışmaları yürütmüştür. Cemal Paşa'nın isteği üzerine Suriye'deki okullar için hazırlanan maarif programına katkı sağlamıştır. Özel okullardan Feyziye Mektepleri'ni teşkilatlandırmıştır.

Elgün cemiyetçilik çalışmalarında da bulunmuştur. Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır. Şehit Ailelerine Yardım Birliği adlı bir teşkilat kurmuştur. Türk Ocağı'nda, Halkevlerinde, Tayyare Cemiyeti'nde, Himayei Etfal Cemiyetinde çeşitli görevler yapmıştır. 1930'da kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilince İstanbul Belediye Meclisi'ne seçilmiştir. Ardından 1934'de kadınlara ve seçme ve seçilme hakkı verilince 5. dönem TBMM'de Erzurum milletvekili olarak görev yapmıştır. 6 ve 7. dönemlerde de Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir.

Elgün 5. dönem milletvekilliği süresince toplam 509 oylamaya katılmış ve bunların tamamında evet oyu kullanmıştır. Bu dönemde 7 konuşma ile en çok konuşma yapan kadın milletvekilleri arasına girmiştir. 2 önergede ve 2 kanun teklifinde imzası vardır. Dahiliye Encümeninde görev yapmıştır. Toplam 35 mazbatanın hazırlanmasına katkı sağlamıştır. 1946'da milletvekilliği sona erince emekli hayatı yaşamaya başlamış, bu dönemde yardım kuruluşlarında faaliyet göstermiştir. 23 Mart 1954 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nakiye Elgün, eğitim, Erzurum, Türkiye Büyük Millet Meclisi, parlamento tarihi, kadın

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Nakiye Elgün was born in İstanbul in 1882. Her educational life starting at Rehberi Maarif School. ended with her graduation from Darülmüallimat in 1901. She started her duty as a teacher at Darülmüallimat. Then she worked at Sultan Ahmet İnas High School. She carried out reformation works in the schools under the pious foundations. At the request of Cemal Pasha, she contributed to the education program prepared for the schools in Syria. She organised Feyziye Schools that were among the private schools.

Elgün also performed association activities. She was among the founders of Teali-i Nisvan Association. She established an organization named Association of Aid for the Families of Martyrs. She carried out various duties at Türk Ocağı, Community Centres, Aeroplane Association, and Himayei Etfal Association. She was elected to the İstanbul Municipal Council when women were given the right to participate in municipal elections in 1930. Then she carried out the duty as a deputy from Erzurum in the 5th period of

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ssadik@aku.edu.tr.

Atf için (to cite): Sarisaman, S. (2020). Erzurum'un ilk kadın milletvekili Nakiye Elgün'ün 5. Dönem TBMM'deki faaliyetleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 92-115.

the Grand National Assembly of Turkey when women were enfranchised the right to vote and be elected was given to women in 1934. She was elected as a deputy from Erzurum also in the 6th and 7th periods.

During her duty as a deputy in the 5th period, Elgün voted 509 times and voted “yes” in all of these votes. With 7 speeches, she was among the woman deputies who addressed speeches most during this period. There was her signature in 2 proposals and 2 legislative proposals. She worked in the Council of Internal Affairs. She contributed to the preparation of a total of 35 protocols of election. She was retired when her duty as a deputy ended in 1946, and she carried out activities in aid agencies during this period. She died in İstanbul on 23 March 1954.

Keywords: Nakiye Elgün, education, Erzurum, Grand National Assembly of Turkey, history of parliament, woman

Paper Type: Research

Giriş

Kadınlar genel olarak dünya tarihi boyunca erkeğin gerisinde kalmışlardır. Bu durum erkeğin kadına nazaran fiziken daha güçlü bulunması ile doğrudan ilgilidir. İlâveten geleneksel ve dini yaklaşımların da umumiyetle erkeği ön plana çıkardığı görülür.

Bu arada şu tespiti net bir şekilde ortaya koymak gerekir. Kadının geri planda kalması sadece İslam toplumu için geçerli değildir. Bütün dünyada durum aynıdır. Hatta, insan haklarının ve demokrasinin beşiği kabul edilen batı dünyasında da bir farklılık yoktur.

Bu şartlarda kadın hakları son yüzyılların meselesi olarak ortaya çıkmıştır. Her ne kadar batı dünyası önderlik yapmış görünse de orada da kadın hakları son dönemlerde önem kazanmıştır. Özellikle konumuzu teşkil eden seçme ve seçilme hususunda kadınların oy hakkı mücadelesi 1600'lü yıllarda başlamıştır. Bilindiği üzere dünyanın ilk demokrasilerinde kadınların oy hakkı bulunmuyordu. İlk demokrasiler asillerin egemen olduğu demokrasilerdi. Buralarda sadece asil erkekler oy kullanırdı, asil kadınların dahi oy hakları yoktu.

Öte yandan kadınların seçme ve seçilme mücadelesi 19. yüzyılda örgütlü bir şekilde yürütülmeye başlandı. Mücadele İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yoğunlaştıysa da kadınlara seçme hakkını tanıyan ilk ülke Yeni Zelanda oldu. Bu ülkede kadınlar 1893 yılında oy kullanmaya başladılar. Bunu Avustralya ve Finlandiya izledi. Avustralya'da 1902'de, Finlandiya'da 1906'da kadınlara seçme hakkı verildi. Norveç'te 1913, Danimarka ve İzlanda'da 1915, Sovyetler Birliğinde ve Kanada'da 1917, Avusturya, Almanya ve İngiltere'de 1918'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1920'de, Birmanya'da (Myanmar) 1922, Ekvator'da 1929 yılında kadınlar oy kullandılar.

Türkiye'de ise kadınlara siyasi haklar aşamalı olarak verilmiştir. İlk aşama 20 Mart 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu ile gerçekleşti. Kadınlar ilk defa belediye seçimlerinde oy kullanma ve belediye meclislerine üye seçilebilme hakkını elde ettiler. Bu çerçevede Yusufeli İlçesi belediye başkanlığına seçilen Sadiye Hanım Türkiye'de ilk kadın belediye Başkanı oldu.

İkinci aşamada 26 Ekim 1933 tarihinde Köy Kanunu'nda yapılan değişikliklerle köylerde kadınlara da muhtar ve ihtiyar meclisine üye olma hakkı verilmesidir. Türkiye'de seçimle Muhtarlık görevine gelen ilk kadın ise Gül Esin'dir. Gül Esin Aydın İli Çine İlçesi Karpuzlu Bucağı'nda muhtar seçilmiştir.

Son aşama ise 5 Aralık 1934'te kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesidir. Türkiye, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkını veren ilk ülkeler arasında yer almıştır. Bu tarihte henüz Fransa, İtalya gibi bazı batı ülkeleri bile kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermemişlerdi.

Bu araştırmanın amacı Türkiye'de kadın haklarının uygulanması konusunun anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Bu anlamda ilk kadın milletvekillerinden Nakiye Elgün'ün

seçilmesi ve meclisteki faaliyetlerini somut ve objektif bir şekilde ortaya koymaktır. Nakiye Elgün özelinde kadınların kendilerine verilen hakları ne derece sahiplenebildiklerini ortaya koymaktır.

Araştırmanın kapsamı Nakiye Elgün'ün 5. dönem milletvekilliği ile sınırlıdır. O'nun 6. ve 7. dönem meclis faaliyetleri araştırmanın kapsamı dışındadır. Yine O'nun Türk eğitim tarihine katkıları, çeşitli yardım cemiyetlerindeki faaliyetleri araştırmaya dahil değildir.

Araştırma'nın temel kaynağı Türkiye Büyük Millet Meclis zabıtlarıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi ve Cumhuriyet Arşivi gibi arşivlerden de yararlanılmıştır. Dönemin gazeteleri çalışmaya ciddi manada katkı sağlamıştır. Araştırmada Elgün hakkında yazılmış ya da dolaylı olarak ondan bahseden yayınlar da kullanılmıştır.

1. Biyografisi

1882'de İstanbul'da doğmuştur. Babası Sivaslı Gedikoğullarından Mehmed Ali Efendi (Gövsa, 1946, s. 112), annesi Zeliha Hanım'dır (TBMM Arşivi, Tercümei Hal, Dosya No: 21). Dört buçuk yaşında kaydolduğu Rehberi Maarif adındaki özel bir okulda öğrenim hayatına başlamıştır. Buradan mezun olduktan sonra İstanbul'daki Darülmuallimat'a kaydolmuştur (Önen, 1935, s. 1-9). 1901'de Darülmuallimatı bitirmiş (Gövsa, 1946, s.112.)² 1902 yılında aynı okulda 75 lira maaşla öğretmen yardımcısı olarak göreve başlamıştır. İlerleyen yıllarda okulda yeni görevler de almıştır. 1908'de katipliğe, 25 Eylül 1909'dan itibaren de müdür yardımcılığına getirilmiştir (M. Öztürk, 2014, s. 32).1911 yılına kadar buradaki görevine devam etmiştir (Önen, 1935, s. 1-9).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 1911 yılında İstanbul'da Sultanahmet'te rüştiye üstüne üç yıl eğitim veren İnas İdadisi açılmıştı (C. Öztürk, 2012, s. 466). Elgün buraya müdür yardımcısı olarak tayin edilmiştir (Önen, 1935, s. 1-9). Bilahare 1914 yılında bu mektep tamamen yeni bir binada yatılıya çevrilmek istenmiş, Nakiye Elgün de müdür yardımcılığından alınarak ders nazırı yapılmıştır. İdadi'nin müdürlüğüne Abravaya adında Osmanlı vatandaşı Musevi bir bayan öğretmen tayin edilmiştir. Elgün, yeni müdire ile eğitim öğretim yöntemleri konusunda fikir ayrılığına düşünce idadideki görevinden istifa etmiştir (Güneş, 2001, s. 271; Duroğlu, 2007, s. 87; Önen, 1935, s. 1-9; M. Öztürk, 2014, s. 34-35).

Nakiye Elgün 1914-1917 yılları arasında ise Vakıf Mektepleri'nin ıslahı ve düzenlemesiyle uğraşmıştır (Duroğlu, 2007, s. 87-88). O zaman Evkaf Nazırı olan Mustafa Hayri Efendi evkafa ait mahalle mekteplerinde yenilik yapmak istemiş ve Nakiye Elgün'e tamamen serbest çalışacağı, işine karışılmayacağı vaadi ile görev teklif etmiştir. O da bu teklifi kabul ederek çalışmaya başlamıştır. Beyoğlu da dahil olmak üzere İstanbul'da Anadolu ve Rumeli sahilindeki ve merkezdeki bazı binaları okula dönüştürmüş, öğretmen kadrolarını kendisi oluşturmuştur. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra civardaki bütün mahalle mekteplerini de kapattırılmıştır. Kapatılan mahalle mekteplerindeki öğrencileri yeni açtığı okullara almıştır. Başlangıçta üç sınıflı ilkokul halinde tesis edilen bu mektepler her sene bir sınıf ilavesi ile tam devreli bir okul haline getirilmiş, şube sayıları artırılmıştır. Bu şekilde açılan 15 mektebin yönetimi Nakiye Elgün'e verilmiştir. Bu mekteplerin hepsinde aynı program uygulanmıştır. Aynı gün ve saatte bütün okullarda aynı dersler okutulmuştur. Mekteplerde aynı dersler aynı ölçü ve şekilde verilmiş, sayısı binlere varan öğrencilere aynı şarkılar öğretilmiştir. Mekteplerin hepsi pazartesi günü ve perşembe öğleden sonra tatil edilmiştir.

Ancak Şubat 1917'de Sait Halim Paşa yerine Talat Paşa sadrazamlık görevine getirilince Mustafa Sabri Efendi'nin Evkaf Nazırlığı görevi sona ermiştir. Bu durum Nakiye Elgün'ün düzenlediği evkaf okullarını da etkilemiştir. Yeni maarif nazırı bu mekteplerin milli eğitim bakanlığına devredilmesini sağlamıştır. Elgün, bunun üzerine görevinden istifa etmiştir. O'nun

² Elgün bir gazeteye verdiği röportajda Darülmuallimattan mezuniyet tarihini R.1315, yani miladi 1899 olarak belirtmiştir. Bkz. Önen, a.g.m, s.1-9.

ifadesiyle üç yıldır birçok zahmetlerle elde edebildiği okullarındaki vahdet böylece kaybolup gitmiştir (Önen, 1935, s. 1-9).

Bu arada Nakiye Elgün Birinci Dünya savaşı sırasında Cemal Paşa'nın Suriye'deki Arap ayrılıkçı hareketlere karşı oluşturmak istediği okulların planlanması çalışmalarında da bulunmuştur. Cemal Paşa 1916 yılı yazında Halide Edip ve Nakiye Elgün'ü Suriye'ye davet etmişti. Onlar okullar konusundaki incelemelerini tamamlayarak bir maarif programı hazırlamışlardır. Buna göre Lübnan, Beyrut ve Şam vilayetleri ortak bir eğitim sistemi altında birleştirilecektir. Bu üç vilayet için bir muallim mektebi açılacaktır. Üç vilayetin her birinde görevi idadilere ve kolejlere hazırlamak olan altı sınıflı birer ilkokul açılacaktır. Okullarda Türkçe, Arapça ve Fransızca olmak üzere üç dil öğretilecektir (M. Öztürk, 2014, s. 38-41).

Diğer taraftan O, evkaf okulları tecrübesinden sonra "*Resmi mektep hayatında benim için vazife kalmamıştı*" demiş ve özel okullara yönelmiştir. "*Yeni Mektep*" adı altında faaliyet gösteren bir özel okulun müdürü görevinden ayrılınca Nakiye Elgün'e teklif götürmüşlerdir. O, müdürlük görevini kabul ederek bu okulu "*Feyziye*" adı altında yeniden teşkilatlandırmıştır. İlkokul olarak kurulan bu mektebe her sene bir sınıf ilave ederek ortaokul ve nihayet lise haline getirmiştir. Bu okulun ilkokul kısmında olduğu gibi ilave edilen her sınıfı da muhtelit olarak eğitim öğretime devam etmiştir. Böylece Türkiye'de ilk defa orta öğretimde muhtelit sistem uygulanmıştır (Önen, 1935s. 1,9). O, Feyziye mekteplerinde görev yaparken 1920 yılı itibarıyla İstanbul Muallimler Cemiyeti Başkanı idi (Afetinan, 1982, s. 121). Bir araştırmaya göre bu sıralarda O, Milli eğitim müfettişliği de yapmıştır (Kurnaz, 1992, s. 137).

Elgün, 11 yıl kadar Feyziye Mektebi'nde görev yapmış, daha sonra buradan istifa ederek bir yıl dinlenmiştir. Ardından 1929'da tekrar çalışma hayatına dönerek İstanbul Kız Lisesi müdürlüğüne tayin edilmiştir (Duroğlu, 2007, s. 87-88, Önen, 1935, s. 1-9). Eğitime katkılarından dolayı Milli Eğitim bakanlığı tarafından kendisine Fazilet mükafatı verilmiştir (Gövsa, 1946, s. 112).

Bu sırada 1930 yılında Taksim Meydanı'nda dünyada ilk kez çocukların da pankartlarıyla eşlik ettiği bir çocuk mitingi düzenlemiştir. Çocuklar tarafından taşınan pankartlarda "*hava, güneş ve hürriyet isteriz.*", "*azarlanmamak isteriz.*", "*hürmet isteriz.*", "*yalnız uyumak isteriz.*", "*sağlam ana baba isteriz.*", "*öpülmek isteriz.*", "*adalet isteriz.*" gibi çocukların talepler yer almıştır. Ardından da Türkiye'de ilk defa Nakiye Elgün tarafından Çocuk Hakları Bildirisi okunmuştur (Nakiye Elgün İ.Ç.H.B.Y, 2020)³.

Görüldüğü üzere Nakiye Elgün'ün eğitimci kişiliği en önemli yönünü oluşturur. Fakat, o kendisini sadece eğitimle sınırlandırmamıştır. Topluma faydalı olmayı, aydınlatmayı görev edindiği için dernek faaliyetleri içerisinde de yoğun bir şekilde yer almıştır.

İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra 1909 yılında kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucuları arasındadır (Avcı, 2016, s. 238)⁴. O'nun ifadesiyle bu cemiyetin kurulma nedeni Türk kadınına ilmi ve sosyal alanlarda yardım etmektir. Elgün cemiyetin umumi katipliğini de yapmıştır. Balkan Savaşı'nda cemiyetin Çağaloğlu'nda açtığı bir hastaneyi yönetmiş ve yaralı askerlere hizmet etmiştir (Önen, 1935, s.1,9). Yine Balkan Savaşı sırasında bir yardım cemiyeti olarak kurulan Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nde de faaliyet göstermiştir (Kurnaz,1992, s. 117).

O'nun çalışmalarına katıldığı derneklerden birisi de Türk Ocaklarıdır. Elgün, "*yurdun sahibi olan Türk'ün hakkını müdafaa için*" bu derneğe üye olduğunu belirtmiştir. Türk Ocağı'nda kürsüye çıkarak konferans veren ilk kadınlar arasındadır (Önen, 1935, s. 1-9).

³ 1923 yılında yayımlanan Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından da onaylanarak yayımlanmıştır. bkz. <http://www.cocukhaklarizleme.org/cocuk-haklarinin-tarihcesi> (ET: 10 Nisan 2020)

⁴ Bu cemiyetin kuruluş tarihini Şefika Kurnaz 1908 olarak göstermiştir. Bkz. Kurnaz,a.g.e, s. 112.

Nakiye Elgün, Birinci Dünya Savaşı sırasında Hilali Ahmer Cemiyeti'nde de görev yapmıştır (Önen, 1935, s. 1,9). 1915 yılında şehit ailelerini himaye için Şehit Ailelerine Yardım Birliği adlı bir teşkilat kurmuştur⁵. Burada şehit ailelerine maaş bağlanması, yetimlerin okula yerleştirilmesi gibi hizmetler verilmiştir (Avcı, 2016, s. 242). Bu teşkilat İstiklal Savaşı başladıktan sonra da Şehit Ailelerine Yardım Cemiyeti adı altında faaliyet göstermiştir. Cemiyet şehit ailelerine çeşitli yardımlarda bulunmuş, bazı ailelere ayda kırkar lira maaş vermiştir

Nakiye Elgün'ün cemiyetçilik faaliyetleri cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Türk kadınları çalıştırma yurdunda görev almıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti İstanbul şubesinin kurucularındandır (Önen, 1935, s. 1-9). Bu çerçevede 1929 Dünya ekonomik bunalımının Türkiye'ye etkilerini bertaraf etmek amacıyla yapılan etkinliklere katılmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Darülfünunda düzenlenen konferanslarda o da konuşmuştur. Nakiye Hanım bu mücadeleye katkı sağlamanın vatan borcu olduğunu, Türk kadının göreve her zaman hazır bulunduğunu ifade etmiştir (Yalçın, 2019, s. 88).

O, Türk Tayyare Cemiyeti'nin İstanbul şubesini kuranlardandır. Cemiyetin başkanlığını uzun süre yürütmüştür. Milletvekili seçilince başkanlıktan ayrılmıştır. Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi hizmetleri nedeni ile kendisine altın madalya vermiştir (Önen, 1935, s. 1-9).

20 Ocak 1931 tarihinde kurulan Topkapı Türk Fukaraperver Hayır Müessesesi'nin 8 kurucu üyesinden birisidir. 1938 yılından itibaren de bu hayır kurumunun başkanlığını yapmaya başlamıştır (Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, 2008, s. 13-32). Cemiyeti'nin 1932 yılında halkevleri kurulduktan sonra bu kuruluştaki da yoğun hizmetleri olmuştur. İstanbul Halkevi idare heyetinde fahri muhasiplik yaptığı gibi halk dershaneleri kolu başkanlığını da yürütmüştür.

O, sosyal ve ilmi toplantılarda sıklıkla görülürdü. Şehitlikleri ziyarete giden heyetler arasında, Çanakkale ve Büyük Taarruz gibi Türk zaferlerinin anıldığı toplantılarda bazen dinleyici bazen de hatip olarak bulunurdu. Ne dondurucu soğuklara ne de yakıcı sıcaklara aldırılmaz halkı aydınlatmak için oradan oraya koşardı (Önen, 1935, s. 1-9).

Nakiye Elgün, milletvekilliği döneminde de çeşitli yerlerde halkı aydınlatıcı konferanslar vermeye devam etmiştir. Örneğin 15 Şubat 1938 günü Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde "Çocuk Terbiyesi" hakkında Türkçe bir konferans vermiştir (Cumhuriyet, 15 Şubat 1938, s. 8).

Yine O, milletvekilli seçildikten sonra da derneklerdeki çalışmalarını devam ettirmiştir. İstanbul'da düzenlenen 12. Uluslararası Kadın Kongresi'ne katılmıştır. Bir gazete haberinde belirtildiğine göre kadın milletvekilleri Nakiye Elgün'ün etrafına dizilmişlerdi (Akşam, 19 Nisan 1935, s. 7) Türkiye'nin ilk kadın milletvekilleri kongreye takdim edildiklerinde büyük alkış almışlardı (Kurun, 19 Nisan 1935, s. 8).

Elgün'ün faaliyet gösterdiği cemiyetlerden birisi de Himayei Etfal Kadın Yardım Cemiyetidir. Bu cemiyetin 24 Mart 1935 tarihinde gerçekleşen dördüncü kongresinde başkanlığa seçilmiştir. Cemiyet bu kongrede adını değiştirerek Kadın Esirgeme Kurumu'na da dönüştürmüştür (Ulus, 25 Mart 1935, s. 3).

Elgün, 25 Mayıs 1935'te Türk Hava Kurumu'nun 6. Kurultayı'nda Türk Hava Kurumu'nun Genel Merkez Kurulu üyeliğine getirilmiştir. O, 30 kişiden oluşan genel merkezden tek kadın asil üyesidir. Elgün aynı zamanda Merkez Yönetim Kurulu üyeliğine de getirilmiştir. 11 kişilik yönetim kurulunun tek bayan üyesi odur (Ulus, 26 Mayıs 1935: 6).

13 Haziran 1936 tarihinde toplanan Çocuk Esirgeme Kurumu genel Kongresi'nde bu kurumun Umumi Merkez Heyeti üyeliğine seçilmiştir (Ulus, 14 Haziran 1936, s. 1) Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda Tüzük Komisyonu'nda da görev yapmıştır (Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 1937, s. 33).

⁵ Kurnaz bu cemiyet için 1918 yılına işaret etmektedir. Cemiyetin kuruluşunun Büyük Harpten sonra olduğunu yazmıştır. Bkz. Kurnaz, a.g.e., s. 119.

Öte yandan Nakiye Elgün, Anadolu'da Milli Mücadele başladığında yardım ve iş birliğinde bulunmuştu. Seniha Nafiz, Anadolu'da çarpışan subaylarla Ankara'daki siyaset adamlarından bir kısmının İstanbul'daki ailelerine onun aracılığı ile para gönderdiklerini, ayrıca müdürlüğünü yaptığı Feyziye Okulu'nun depolarında, Bartın üzerinden Anadolu'ya sevk edilen savaşı malzemelerinin bir kısmının sakladığını belirtmiştir (M. Öztürk,2014, s. 44).

Yine O'nun Milli Mücadele döneminde çeşitli toplantılarda etkili konuşmaları da söz konusudur. Bunlardan bir tanesi İzmir'in işgali dolayısıyladır. İşgal 21 Mayıs 1919'da Darülfünun'da toplanan öğretmenler tarafından protesto edilmişti. Bu mitingde Nakiye Elgün de bir konuşma yapmıştır. O, konuşmasında öncelikle adil bir barış anlaşmasının yapılacağını beklerken İzmir'in işgali ile karşılaşıldığını hatırlatmıştır. Hakim milletin esir mertebesine indirilmeye çalışıldığı, vaat değil adalet istediklerini belirterek "*Yunan bayrağını kanlarımızla boyayarak Türk sancağının hakim olacağını ispat edeceğiz. Türk başı yukarıda yaşadı, alameti farikasını semadan intihap etti, başka sancağa baş eğmeyecektir. Eğer bizi feda etmek istiyorlarsa şanlı bir surette ölmeğe hazırız. Ben cesur milletimin imanlı kadınları namına diyorum ki, Avrupa Türklerle meskun herhangi bir yeri Yunan'a vermek isterse hepimiz hep beraber şanlı bir surette ölmeğe karar verdik*" demiştir (Şapolyo, 1968, s. 22-23).

İkinci konuşmasını ise 13 Ocak 1920 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleştirilen bir mitingde yapmıştır. Bu mitingün yapılma sebebi İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edileceğine dair duyular olmuştur. Söz konusu mitingde Nakiye (Elgün) de bir konuşma yapmıştır. O, öncelikle azim ve imanla dolu Türk kadınlığının bir ferdi sıfatıyla söz aldığını belirtmiştir. Ülkenin üzerinde hüznün ve ayrılık bulutları dolaştığını hatırlatmış, İtilaf Devletleri'nin bu derece kahredici bir karar alacaklarına ihtimal vermediklerini söylemiştir. Büyük bir milli felaket karşısında bulunulduğunu ifade etmiştir. Türk milletinin hafife alındığını, sabrının zorlandığını, ağırbaşlılığının küçümsendiğini, temel haklarının elinden alınmaya çalışıldığını belirtmiştir.

O, Türklerle meskun araziden artık bir karış bile fedakarlık yapılamayacağını belirterek "*İzmir'i, İstanbul'u siyasi ve idari nokta-i nazardan vermek bizim için kabil değildir*" demiştir. Elgün Türklerin başka milletlerin haklarına tecavüz etmedikleri gibi, kendi haklarını da kesinlikle sonuna kadar koruyacaklarını bildirmiştir. İslam aleminde Anadolu'nun özel bir yeri bulunduğunu, Müslümanların beş asırdan beri Osmanlı saltanat ve hilafeti aracılığıyla İstanbul'dan himaye edildiğini hatırlatmıştır. Dünya Müslümanlarını kendisine bağlayabilecek başka bir güç ve makamın olamayacağını iddia etmiştir.

Elgün, konuşmasında İstanbul'un önemine ve vatan sevgisine de işaret etmiştir. Türk kadınının Çanakkale muharebelerinde evladının sinelerinden siperler teşkil ettiğini belirterek şunları söylemiştir: "*Efendiler size memleketin bir kadını sıfatıyla hitap ediyorum. Fatih'in, Selim'in, Süleyman'ın mezarlarını, ecdadının ebedî abideleri olan camileri, türbeleri bırakıp çıkacak içinizde bir erkek var mıdır? Ben tasavvur etmiyorum. Çıkamayacaksınız, bırakmayacaksınız. Biz de daima sizinle beraber olacağız, yanınızdan önünüzden ayrılmayacağız. Hayatından ziyade sevdiği evladını vatan sevgisine feda eden kadınlarımızın can ile sevdiği İstanbul'a canını feda edeceğine elbette inanırsınız*"

Elgün, haktan başka bir kuvvete dayanmayan Türk milletinin Allah'ın lütuf ve himayesi sayesinde asla davasından vaz geçmeyeceğini özellikle vurgulamıştır. Konuşmasını ya istiklal ya ölüm anlamına gelen şu cümle ile son vermiştir. "*Önünüzde açık iki yol var: biri, tarihimize şanımızla devam etmek, diğeri gözlerimizle beraber tarihimizi de kapayıp ebediyete götürmektir*" (Afetinan, 1982:121-122).

Nakiye Hanım, 16 Ocak 1920'de kendisiyle yapılan bir mülâkatta da Anadolu kadınlarını övücü ifadeler kullanmıştır. O, Anadolu ile İstanbul kadınları arasında bir kıyaslama yapmış, İstanbul kadınlarının savaş yıllarında yaptığı fedakârlıkları "*biraz süslü*" bulduğunu dile getirmiştir. Anadolu kadınlarının savaş yıllarında vatan için evladını, kocasını, malını, mülkünü, her şeyini feda ettiğini söylemiştir. Erkelerin cephede olması nedeni ile boş kalan tarlalarda

kadınların çalıştığını hatırlatmıştır. Türk kadınlarının dünyanın diğer milletlerinin kadınlara nispetle daha fedakar olduklarına işaretlerle şunları söylemiştir: "*Haydi, bu hareketleri her milletin hamiyetli kadınları için tabii bir hal olarak kabul edelim. Fakat muharebede askere erzak, cephane taşımak, hatta bizzat harp etmek yalnız Türk kadınlarında görülen celâdet ve vatanperverlik numuneleridir. Son İzmir hadiselerinde vatan için silaha sarılan zeybek kadınlarıyla bütün Türkiye iftihar etse yeridir.*" (Duroğlu, 2007, s.89).

Elgün'ün siyasi hayatı ise Türkiye'de kadınlara siyasal hakların verilmesi ile paraleldir. 1930'da kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilince Elgün, İstanbul Lisesi'ndeki görevinden ayrılarak İstanbul Belediyesi Meclis-i Umumi üyeliğine aday olmuş ve seçilmiştir." (Duroğlu, 2007, s. 89; Önen, 1935, s. 1-9). O, 1934 belediye seçimlerinde de yine İstanbul Umumi Meclisi ve Daimi Encümeni'ne seçilmiş ve bu görevi milletvekili olana kadar sürdürmüştür (Duroğlu, 2007, s. 87-89. İstanbul Belediye Meclisi'nde ilk söz alan kadın üye unvanı ondadır (Topçuoğlu, 1984, s. 96). Belediye Encümeninin en çok çalışan üyelerindendi. Encümen toplantılarında şiddetli tartışmalara katılır, bazen gece yarısına kadar çalışırdı (Önen, 1935, s. 1-9).

Nakiye Elgün 5 Aralık 1934'de kadınlara ve seçme ve seçilme hakkı verilince milletvekilliği aday adaylığına başvurmuştur. Erzurum'dan aday gösterilmiş 5. dönem TBMM'de Erzurum milletvekili olarak görev yapmıştır. 6 ve 7. dönemlerde de Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir. Dolayısıyla Elgün 1935'den 1946 yılına kadar 11 yıl Erzurum milletvekilliği yapmıştır.

O, milletvekilliği sonrasında yeniden öğretmenliğe dönmemiştir. Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nin Başkanlığını sürdürmüştür. Bu görevini 1953 yılına kadar devam ettirmiştir (Topkapı Fukaraperver Cemiyeti, 2008, s. 32; Milliyet, 24 Mart 1954, s. 7).

Nakiye Elgün hayatı boyunca hiç evlenmemiştir. Ömrünü ülkesine ve halka hizmete adanmıştır. O, evlenerek topluma hizmetten geri kalmak cesaretini gösterememiştir. Bekar kalmasının hikayesini şöyle anlatır: "... *Aştan falan inkisara uğramış değilim ve bekârlığım bu yüzden değildir. Genç kızlık çağında birçok taliplerim çıktı. Fakat ben, mektebi bitirdikten sonra içtimai sahada çalışmaya başladığım için, evlenmeye bir türlü yanaşmadım. Her isteyenim çıktığında, ben bu işi gereği gibi yürütebilir miyim?' diye uzun uzun düşündüm. Evlendiğim takdirde ya evimi, yahut da sosyal konulardaki çalışmamı aksatacağımı düşünerek, endişe ediyordum, ikisinden birinin tercihi hususunda kendimi zorladığım zaman, sosyal alanda çalışmayı evliliğin üstünde buldum, işte bu nedenle evlenmedim ve bekâr kaldım.*" (Toros, 1986, s. 9).

Elgün 23 Mart 1954 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümü 24 Mart 1954 Milliyet gazetesinde haber yapılmıştır. Bu haberde "*İlk kadın mebuslarımızdan Erzurum sabık mebusu bayan Nakiye Elgün dün sabah vefat etmiştir. İstanbul Belediye Meclis azalığında bulunmuş ve birçok hayır cemiyetlerinde vazife almış olan ve son olarak Topkapı Fakirlere Yardım Yurdu başkanı olan Nakiye Elgün'ün cenazesi bugün öğle namazını müteakip Şişli camiinden kaldırılacaktır*" şeklinde kamuoyuna duyurulmuştur (Milliyet, 24 Mart 1954, s. 7). Cumhuriyet gazetesinde de "*Acı Bir Kayıp Nakiye Elgün dün vefat etti*" başlığı ile okuyucuya duyurulmuştur. Haberde Elgün'ün tutulduğu amansız hastalıktan kurtulamadığı belirtilmiştir Cumhuriyet, 24 Mart 1954, s. 1-4).

Cenaze törenine İstanbul valilisi ve belediye başkanı Prof. Fahrettin Kerim Gökay, Türk Ocağı ve Fukaraperver Cemiyeti üyeleri ve yakın dost ve akrabaları katılmışlardır. Şişli Camii'nden alınan naaşı Zincirlikuyu Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir (Milliyet, 25 Mart 1954, s. 6). Halen burada metfundur.

2. Milletvekili Seçilmesi

Nakiye Elgün kadınlara seçme ve seçilme haklarının verilmesini taktirle karşılamıştır. O, Kadınların köy muhtarlığına ve ihtiyar heyeti azalığına seçilmesine dair olan kanunun 26 Ekim 1933 tarihinde mecliste kabul edilmesinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul merkezine teşekkür mektubu göndermiştir. Mektubunda şehir kadınlarına önceden verilmiş olan intihap hakkının bu defa köy kadınlarına da verilmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Akşam, 28 Ekim 1933, s. 2).

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi üzerine Kadınlar Birliği tarafından 7 Aralık 1934'te İstanbul'da gerçekleştirilen mitinginde de bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında mitingün gerçekleştirildiği Bayezid meydanını kastederek *"Ben bu meydanın ne kara günlerini gördüm. Düşman tayyarelerinin bu ufuklarda dolaştığı günleri gördüm. İşgal ordularının şu kapıya süngülü askerler diktiğini gördüm. Şimdi de bu mutlu, bu kıvançlı günü görüyorum. Bize verilen büyük haklar, büyük hürriyetler karşısında ne yapsak azdır"* demiştir (Akşam, 8 Aralık 1934, s. 4).

Öte yandan kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilince aday adaylığını koyan Nakiye Elgün basına verdiği demeçte *"kadın sayıların isteyecek bir şeyi kalmadı ki. Ne hakkımız varsa verildi"* şeklinde bir açıklama yapmıştır (Cumhuriyet, 26 Ocak 1935:1). O ayrıca Taksim Abidesi önünde sandıklar hareket etmeden evvel yaptığı konuşmada demiştir ki: *"Yüzlerce yıl acun ülkelerine kanat açan, yer yüzü uluslarına önderlik yapan büyük soyumun altın tarihi Samsun'da doğan ve bütün Türk eline ışığını salan bir güneşin altında yeniden parlamış gene, dipdiri bir Türk devleti olarak canlanmış ve yeniden hızlanmış"* (Son Posta, 9 Şubat 1935, s. 3).

Bu sırada o aynı zamanda İstanbul'da milletvekili seçimi teftiş kurulu üyeliği de yapmıştır. Kurul üyesi olarak Beyoğlu'nda yapılan seçim hazırlıklarını teftişle görevlendirilmiştir (Cumhuriyet, 14 Ocak 1935, s. 2).

Diğer taraftan Nakiye Elgün Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Merkezi tarafından Erzurum'dan milletvekili adayı olarak gösterilmiştir. Nakiye Elgün'ün milletvekili adayı yapılma nedeni dönemin en önemli aydın ve kültürlü kadınları arasında yer almış olmasıdır. O'nun eğitim alanındaki hizmetleri meşhurdur. Birçok dernekte de faaliyet göstermiş ünlü bir kişi idi.

Diğer taraftan Nakiye Elgün'ün bu zamana kadar Erzurum ile hiçbir ilgisi olmamıştır. Bu durum demokratik faydaya engeldir. Zira, milletvekillerinin öncelikle temsil ettikleri yöreyi yakından tanımaları gerekir. Ancak, adayların belirlenmesine CHP yerel idareleri yeterince söz sahibi değillerdi. Aksi takdirde benzer şartları taşıyan Erzurumlu bir bayanın milletvekili adayı yapılması kuvvetle muhtemeldi.

Nihayetinde seçimler tamamlanmış, Nakiye Elgün 870 ikinci seçmen oyu ile 5. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Erzurum milletvekili seçilmiştir. O'nun milletvekili seçildiğini gösteren mazbatası 14 Şubat 1935 tarihlidir (TBMM Arşivi, Kutu: 23, Dosya, 904) O, basına verdiği demeçte *"Gayem emelim şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da memleket millet için çalışmaktır. Orada da Türk'e Türk kadınına minnet borcumu ödemeye çalışacağım"* demiştir (Önen, 1935, s. 1-9). İstanbul'dan ayrılmadan evvel 23 Şubat 1935 günü halkevinde bir çay ziyafeti verilmiştir (Cumhuriyet, 24 Şubat 1935, s. 2). Yine İstanbul Halkevi onun Erzurum milletvekili sıfatı ile şehirden ayrılmasından evvel şerefine bir yemekli toplantı tertip etmiştir (Cumhuriyet, 23 Şubat 1935, s. 2).

1 Mart 1935 Cuma günü saat 14.00'de 5. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Nakiye Elgün de diğer kadın milletvekilleri gibi ilk günkü meclisin açılış toplantısına katılmıştır. Kadın milletvekillerinin hepsi başları açık olarak gelmişlerdir. Çoğunluğu siyah kostüm tayyör giymişler, kravat bağlamışlardır. Bütün bayan milletvekillerine birer erkek vekil refakat etmişti. Nakiye Elgün'e de Giresun Milletvekili Hakkı Tarık Us eşlik etmişti (Kurun, 2 Mart 1935, s. 4).

İlk gün ant içen milletvekilleri arasında Nakiye Elgün de vardı (TBMM.ZC, 1 Mart 1935, s. 5-7) O'nun milletvekili seçildiğini gösterir mazbatası 7 Mart 1935 tarihinde TBMM Genel Kurulunda oylanarak kabul edilmiştir (TBMM.ZC, 7 Mart 1935, s. 13-23).

3. Meclisteki Konuşmaları

Erzurum Milletvekili Nakiye Elgün de 7 konuşma yapan kadın milletvekillerindendir. Elgün'ün ilk konuşması İsmet İnönü Hükümeti'ne güvenoyu verilmesi dolayısıyladır. O, Türkiye'de mecliste bulunma ve hükümete güvenoyu verme onurunun kadınlara ilk defa verilmiş olmasından duyduğu memnuniyeti dil getirmiştir. Bugünü "*ulu gün*" olarak tanımlamış, Türk milletine başarılar ve saadetler dilemiştir. Bu vesile ile Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya teşekkür etmiş ve duyduğu heyecanı dile getirerek "*Bütün dünya bilsin ki Türk milleti dün olduğu gibi bugün de, bugünden sonra da hiç eksiksiz bir bütün olarak çalışacaktır*" demiştir (TBMM.ZC, 7 Mart 1935, s. 32).

Elgün'ün ikinci konuşması Boğazların tabi olacağı usule dair mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere Montrö'de imza edilmiş bulunan yeni mukavelenamenin tasdikine dair kanun münasebeti ileldir. O, Montrö'yü Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret vermesi ile başarıları büyük bir zafer olarak değerlendirmiştir. Lozan'da açık kalan gediğin kapatıldığını ifade etmiştir. Bu vesile ile Türkiye'nin kayıtsız ve şartsız bağımsız, milli mukadderatına hakim dış politikasını övmüştür. Atatürk'ün Türk milletinin başından eksik olmamasını temenni etmiş, hür ve mesut Türk çocuklarının tam bir güven içinde Atatürk'ün yolundan ve izinden gideceklerine olan inancını dile getirmiştir. O, Montrö'yü aynı zamanda dünya güvenliğinin anahtarı olarak değerlendirerek şunları söylemiştir: "*Bu zafer dolayısıyla, 13 seneden beri açık kalan kapılarımız artık düşmana, herkese karşı kapanmış bulunuyor ve Türkün kolu Mehmetçik de yine orada bekçilik ödevini eline almış bulunuyor. Boğazlar işi istediğimiz ve dilediğimiz gibi hallolundu.. Montrö zaferi yalnız Türkün değil, aynı zamanda sulhun da bir zaferi olmuştur... Ne mutlu Türkün diyene*" (TBMM.ZC, 31 Temmuz 1936, s. 324-325).

O, Hatay muvaffakiyetinden dolayı açılan müzakere sırasında da söz almıştır. Konuşması kadın konuludur. Öncelikle Atatürk'ü Türk milletine kazandıran Zübeyde Hanım'ı saygı ve hürmetle zikretmiştir. Zübeyde hanım için "*Türk milletinin kalbinde yatan bu büyük kadın*" ifadesini kullanmıştır. Konuşmasında öncelikle erkek ya da kadın bütün Hataylılara selam göndermiş ve başarılar dilemiştir. Ancak, özellikle Hataylı kadınlara seslenmiştir. Türk kanı taşıdıklarını ve Türk kadını olduklarını unutmamaları gerektiğini söylemiştir. Türkiye Cumhuriyeti kadınlarının yolundan giderek, onlar gibi çok çalışmalarını, medeniyet yolundan ilerlemelerini, vatan için ölmeyi bilmelerini tavsiye ederek "*Bugün Türk milletinin en büyük makamı olan bu kürsüden hem tavsiye ediyor ve hem bu günlerin tahakkuk edeceğini ümit ediyorum*" demiştir (TBMM.ZC, 29 Ocak 1937, s. 173).

Elgün, Polis Teşkilat Kanunu görüşülürken 5 defa söz almıştır. Söz alma nedeni kanun teklifinin 56. maddesi hakkındaki Dahiliye Encümeninin teklifinin bütçe encümeni tarafından değiştirilmesidir. Bütçe encümeni bütçeye yük getireceği gerekçesi teklifi uygun bulmamıştır. Elgün söz konusu konuşmalarında önceden iki sınıfa ayrılan, 16 ve 20 lira maaş almaları kabul edilen polis memurlarının tamamının birinci sınıfa dahil edilmesini desteklemiştir. Bununla beraber polislerin bu haktan faydalanabilmeleri için okuldan ve enstitüden mezun olmaları gerektiği şartının eski polisleri mağdur ettiğine dikkati çekmiştir. Bu okullardan mezun olmayan görevdeki polislerin de gözetilmesini istemiştir. Bu durumda bulunan ve halen çalışmakta olan polislerden başarılı ve iyi sicil sahibi olanlarının küçük bile olsa zam almalarını talep ederek "*Bunlar eğer buldukları hizmette iyi sicil almış, amirlerinin takdirine mazhar olmuşlarsa, memlekete faydalı hizmetler ifa etmişlerse, bunlara otomatik olarak beş lira mi, üç lira mi, ne tensip ediyorsanız, o miktarı verelim, önlerine aşılmaz manialar koymayalım*" demiştir (TBMM.ZC, 2 Haziran 1937, s. 20).

Dahiliye Encümeni adına söz alan Şükrü Yaşın da Elgün'ü destekleyici ifadeler kullanmış, eski polis memurlarının mağdur edilmemesini istemiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da Elgün'ü haklı bulmuş, ancak bütçe imkanlarının yetersizliğine de işaret etmiştir

Elgün bu konuşmaları çerçevesinde bir de önerge vermiştir. Söz konusu önerge ile belirtilen okullardan mezun olmadıkları halde en az altı sene hizmeti geçmiş olan polis memurlarına 5'er, komiserlere ise 8'er lira aylık tazminat verilmesini, bu tazminata her üç sene bir aynı miktarda zam yapılmasını, bu hükmün, kanunun uygulanmasından sonra aynı şartlarda mesleğe girenleri kapsamaması teklif edilmiştir. Önerge meclis genel kurulunda oylanmış, ancak kabul edilmemiştir (TBMM.ZC, 2 Haziran 1937: 13-20).

Nakiye Elgün, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün tasarruflarında bulunan bütün çiftliklerini hazineye bağışlaması hakkındaki tezkere münasebeti ile söz almıştır. O'nun konuşması Atatürk'e minnet duyguları ve teşekkür içeriklidir. Türk milletini kurtaran, yaşatan, ilerleten Gazi Mustafa Kemal'in şimdi de mal varlığını milletine bağışlama büyüklüğünü gösterdiğine işaret etmiştir. O, *"Atatürk'ümüz bizim semamıza doğduğu günden beri her manevi sahada bize mütemadiyen nur, feyiz, ışık verdi. Yaşa Atatürk ve senin ideallerin uğrunda bütün Türk milleti onların tahakkuku için bütün kabiliyetini vermeğe ve senin için ölmeğe hazırdır."* demiştir. O'nun milletin refahını, köylünün kalkınmasını hedef edindiğini ifade etmiştir. Türk milletinin de onun ölmeye ve idealleri uğrunda bütün varlığıyla çalışmaya hazır olduğunu dile getirmiştir (TBMM.ZC, 12 Haziran 1937, s. 271-272).

Elgün, 1938 senesi Maarif Vekaleti bütçesi görüşülürken uzun bir konuşma yapmıştır. O, bütçenin 550 000 lirasının öğretmen maaşlarına ayrılmasını önemsemıştır. Derslerin vekil öğretmenlerden ve yardımcı muallimlerden alınarak ehil ellere verilmesini taktirle karşılamıştır. Gazi Terbiye Enstitüsü, Müzik ve Ertik Okulu'ndan ve Avrupa kurumlarından mezun olan öğretmenlerin hemen göreve başlatılmaları uygulamasını desteklemiştir. Bütçedeki 246 000 liranın yeni 1.500 eğitimci yetiştirilmesine ayrılmasından memnuniyet duymuştur. Genel bütçeden 240.000 lirasının öğretmen maaşlarına tahsis edilmesini de eğitimin gelişmesi açısından faydalı bulmuştur. 124 000 lira ile yatılı öğrenci sayısının 1000'den 1500'e çıkarılmasının de önemine de işaret etmiş, bu paranın %75 i ile öğretmen yetiştirileceğini bildirmiştir. Yakın bir gelecekte bütün köylerin öğretmene kavuşacağı umudunu dile getirmiştir. Bu sene içinde 2 000' i aşkın eğitimci ordusunun hazırlanacağını bildirerek *"Henüz köylerine maarif ve mektep girmemiş olan birçok köylerimize Cumhuriyetin vaat ettiği kültür nimetini götürmek gibi en büyük ve en milli bir vazife ve vecibeyi ifa ediyor"* demiştir.

Elgün bu konuşmasında özellikle kimsesiz çocuklara da değinmiştir. *"Muhterem heyetiniz nasıl milli hazineyi bir kuruluş üzerinde titriyorsa milli bir servet olan çocuk üzerinde de aynı hassasiyetle ve hatta daha ziyade titremesi lazımdır"* demiştir. Annesiz ve babasız çocukların milletin sinesinden başka sığınacak bir yerleri olmadığını hatırlatarak çocuklar için en azından bir yatılı okul açılmasını talep etmiştir. Bu ihtiyacın 1938'de olmazsa en geç 1939 yılı içerisinde giderilmesini istemiştir. Eğitim yolu ile tedbir alınmayacak olursa ileride sıhhi ve adli kanunlarla, ceza evleri ve hastanelerle bedel ödemek zorunda kalacağını bildirmiştir (TBMM.ZC, 26 Mayıs 1938: 214-216). Bilahare söz olan Maarif Vekili Saffet Arıkan bu talebi değerlendireceğini ve bir çözüm bulmaya çalışacağını ifade etmiştir (TBMM.ZC, 26 Mayıs 1938: 222).

Elgün'ün bu dönemdeki son konuşması İngiltere Hükümeti ile imza edilen kliring ve kredi anlaşmaları hakkındaki kanun münasebeti ilelerdir. O, konuşmasında öncelikle Türk parasının istikrarını, Türk maliye ve iktisadiyatının istiklâlini büyük bir hassasiyetle daima koruyan Hükümete teşekkür etmiştir. İki ülkenin menfaatine olması nedeniyle de İngiltere'ye ve kendi ifadesiyle *"Büyük İngiliz milletine"* bu anlaşmayı imzalamakta gösterdiği iyi niyet, samimiyet ve gayretten dolayı teşekkür ederek şunları söylemiştir: *"Bence bu mukavelede zikredilen 3 maddeyi ihtiva eden para alışverişi ile malî mukavelelerin fevkinde bir cihet vardır. O da bütün milletlerin*

arasında görmeği candan dilediğim sevgi, itimat ve samimiyettir" demiştir (TBMM.ZC, 28 Haziran 1938, s. 433-434).

4. Verdiği Kanun Teklifleri ve Önergeler

Nakiye Elgün 5. dönem milletvekilliği süresince iki kanun teklifine imza vermiştir. Bu kanun tekliflerinin doğrudan düzenleyicisi değildir. İlk kanun teklifi Başbakan İsmet İnönü, ikincisi de Başbakan Celal Bayar tarafından hazırlanmışlardır.

4.1. Teşkilâtı Esasiye Kanununun 2,44,47,48,49,50,61,74 ve 75. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi

Nakiye Elgün bu kanun teklifini Başbakan İsmet İnönü ile birlikte vermiştir. Teklifte Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesinde cumhuriyetin vasıflarına işaret eden bir değişiklik önerilmiştir. Önerilen 2. madde şöyledir: "*Türkiye Devleti, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılapçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir.*"

Anayasanın 44. maddesine siyasi müsteşarların da meclis üyeleri arasından seçilmesi şartı getirilmiştir. Bu maddedeki değişiklik şöyledir: "*Siyasî müsteşarları Başvekil, Meclis azası arasından seçerek Reisicumhurun tasdikine arz eder.*"

47. madde "*Vekillerin ve siyasî müsteşarların vazife ve mesuliyetleri mahsus kanunla tayin olunur*" şeklinde önerilmiştir.

48. maddede "*Vekâletlerin ve siyasî müsteşarların adetleri kanunla tayin olunur*" denilmiştir.

49. madde "*Mezun ve herhangi bir sebeple mazur olan bir vekile İcra Vekilleri Heyeti azasından bir diğeri veya siyasî müsteşarlardan biri muvakkaten niyabet eder. Ancak bir vekil veya bir siyasî müsteşar bir vekaletten fazlasına niyabet edemez*". şekilde değiştirilmiştir.

50. maddede yer alan değişiklik şöyledir: "*İcra Vekillerinden veya siyasî müsteşarlardan birinin Divanı âliye şevkine dair Türkiye Büyük Millet Meclisince verilen karar vekâlet ve müsteşarlıktan sukutu dahi mutazammındır.*"

61. madde şu şekilde değiştirilmiştir. "*Vazifelerinden münbais hususatta İcra Vekilleri ile siyasî müsteşarları ve Şurayı Devlet ve Temyiz Mahkemesi rüesası ve azasını ve Cumhuriyet Başmüdde-i umumisini muhakeme üzere bir Divanı Âli teşkil edilir.*"

74. madde aşağıdaki şekildedir:

"*Umumî menfaatler için lüzumu, usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mulkü istimlak olunamaz.*

Çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları Devlet tarafından idare etmek için istimlâk olunacak arazi ve ormanların istimlâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sureti, mahsus kanunlarla tayin olunur.

Fevkalâde hallerde kanuna göre tahmil olunacak para ve mal ve çalışmaya dair mükellefiyetler müstesna olmak üzere hiçbir kimse hiçbir fedakârlık yapmağa zorlanamaz.

75. madde şu şekilde önerilmiştir:

"*Hiçbir kimse mensub olduğu felsefi içtihad, din ve mezhebden dolayı muaheze edilemez.*

Asayiş ve umumî muaşeret adabına ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü dinî ayinler yapılması serbesttir" (TBMM ZC, 5 Şubat 1937: S Sayısı: 89)

Meclis genel kurulunda yapılan görüşmeler neticesinde cumhuriyetin niteliklerini konu alan 2. madde ile birlikte 44, 47, 50, 61, 74 ve 75. maddelerdeki değişiklikler olduğu gibi kabul

edilmiştir. 49. maddede önerilen değişiklik de aynen kabul edilmiş ilaveten "*Siyasî müsteşarın vekile niyabeti halinde kararnamesi meclise arz olunur*" cümlesi eklenmiştir (Resmî Gazete, Sayı: 3553: 7659).

4.2. Teşkilâtı Esasiye Kanununun 44,47,48,49,50 ve 61. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi

Nakiye Elgün, Başbakan Celal Bayar ile birlikte Teşkilâtı Esasiye Kanununun 44,47,48,49,50 ve 61. maddelerinin değiştirilmesine dair 23 Kasım 1937 tarihinde bir kanun teklifi vermiştir. Söz konusu kanun teklifinin gerekçesinde bir önceki anayasa değişikliği ile teşkil edilen müsteşarlıkların kaldırılması önerilmiştir. Gerekçede 3115 sayılı kanunla anayasanın 44, 47, 49, 50 ve 61. maddeleri ile devlet teşkilatında ihdas edilmiş olan siyasi müsteşarlıkların görevleri, tayinleri ve görevden alınmaları açıklanmıştır. 3117 sayılı kanunun ikinci kısmında da bu müsteşarlıklarla ilgili yapılacak diğer işlemlere yer verilmiştir. Ancak, siyasî müsteşarlıklar oluşturulduktan sonra geçen sekiz aylık süre içerisinde fiiliyatta bu teşkilattan beklenen faydanın elde edilemediği görülmüştür. Müsteşarlıkların bakanlara yardımcı olacağı, onların yükünü ve sorumluluklarını hafifletecekleri beklentisi gerçekleşmemiştir. Zira, bu kişilerin bakanlıklardaki güç ve yetkiye ortak olmaları bakanların otoritelerini zayıflatmıştır. Ayrıca bakan ile siyasî müsteşar arasında görüş farkı ortaya çıkması halinde hükümet otoritesinin zayıflayacağı anlaşılmıştır.

Diğer taraftan iş başına getirilen siyasî müsteşarların tamamı görevlerinden aflarını istemişlerdir. Buna göre devlet teşkilatında zaaf oluşturan söz konusu teşkilatın lüzumsuzluğu net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı siyasî müsteşarlıklardan bahseden anayasanın 44, 47, 49, 50 ve 61. maddelerindeki ilgili hükümlerin çıkarılması önerilmiştir.

Anayasa değişikliğinin ikinci boyutu ise bakanlıkların sayısının ihtiyaca göre belirlenmesi ile ilgilidir. Mevcut hali ile bakanlıkların oluşturulması kanun ile mümkün olabiliyordu. Önerilen 48. madde şöyledir: "*Vekaletlerin teşkili tarzı mahsus kanuna tabidir*" (TBMM.ZC, 29 Kasım 1937, s. 13). Söz konusu anayasa değişiklikleri 29 Kasım 1937 günü meclis genel kurulunda aynen kabul edilmiştir. 1 Aralık tarihinde de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (Resmî Gazete, Sayı: 3773: s. 9019). Nakiye Elgün, bu değişiklik teklifinin meclis genel kurulunda oylanması sırasında da kabul oyu vermiştir (TBMM.ZC, 29 Kasım 1937, s. 88)

Elgün 5. dönem milletvekilliği süresince iki de önerge vermiştir. Bu önergelerden ilki 10 Kasım 1937 tarihli. Çanakkale Milletvekili Ziya Gevher Etili'nin hazırlamış olduğu önergede Elgünle birlikte 37 milletvekilinin imzası bulunmaktadır. Önergede Cumhurbaşkanı Atatürk'ün meclisin beşinci devresinin üçüncü yılını açarken millete ve hükümete Meclis kürsüsünden verdiği direktifleri ihtiva eden nutku ile bu direktifleri uygulamaya koyan hükümet programının iki kısımdan oluşan bir broşür halinde bastırılarak bütün ülkeye dağıtılmasını teklif edilmiştir. Söz konusu tahrir mecliste okunmuş ve ardından oylanarak meclis genel kurulunda kabul edilmiştir (TBMM.ZC, 10 Kasım 1937: 49-50).

İkinci önerge ise Tekirdağ Milletvekili Faik Öztrak ve 9 arkadaşının memurlar hakkındaki kanun teklifi ile ilgilidir. Söz konusu kanun teklifi Dahiliye Encümeni'ne gönderilince Nakiye Elgün'ün de içinde bulunduğu encümen üyeleri bir önerge vererek muhtelit encümen oluşturulmasını teklif etmişlerdir. Önergede şöyle denilmiştir: "*Teklif, her encümenin bir içtima senesini işgal edecek derecede mühim esasatı havidir. Elyemv meriyette bulunan memurin kanununun değiştirilmemiş pek az hükmü kalması hasebi ile çok karışık bir hal almasına binaen yerine acilen yeni ve tecrübenin verdiği neticelere uygun bir kanun konması zarurî bulunduğundan evvelki kanunun tanzimi esnasında olduğu gibi, bu teklifin de teşkil olunacak bir Muhtelit encümen tarafından tetkikinin faydalı olacağına Ulu heyete arzına karar verilmiştir*". Meclis genel kurulu bu önergeyi kabul etmiş olup 24 kişiden oluşacak geçici bir encümen kurulmasına karar vermiştir (TBMM.ZC, 11 Mart 1938: 35-36).

5. Meclisteki Diğer Faaliyetleri

Elgün'ün meclisteki faaliyetlerine gelince O, 15 Aralık 1937 tarihi itibarıyla hastalığına binaen 20 gün izin almıştır (TBMM.ZC, 15 Aralık 1937, s. 63). Elgün 5. dönem milletvekilliği süresince toplam 509 oylamaya katılmış ve bunların tamamında evet oyu kullanmıştır. O'nun hiçbir oylamada çekimser kalması ya da ret oyu vermesi söz konusu olmamıştır. O'nun evet oyu kullandığı oylamalardan bazıları şunlardır. İsmet İnönü Hükümeti için 7 Mart 1935 tarihinde yapılan güven oylaması (TBMM.ZC, 7 Mart 1935, s. 33). Birinci Celal Bayar Hükümeti için 8 Kasım 1937 tarihinde yapılan güven oylaması (TBMM.ZC, 8 Kasım 1937, s. 41). İkinci Celal Bayar hükümeti için 16 Kasım 1938 tarihinde yapılan güven oylaması (TBMM.ZC, 16 Kasım 1938, s. 56). O'nun oylamalardaki bu tutumu yönetim ile tam bir uyum içerisinde olduğunu göstermektedir. Aslında tek parti yönetiminde farklı bir tavır sergilemesini beklemek de gerçekçi değildir.

Elgün seçim bölgesinin sorunlarıyla da ilgilenmiştir. 1935 yılında hazırladığı raporda bölgedeki sorunların çözümü için önerilerde bulunmuştur. Ulusal kültürün bölgede yayılması için okul sayısının artırılması gerektiğinden bahsetmiştir. Milli birlik ve beraberliğin sağlanmasının temini açısından da okulların önemine işaret etmiştir. Kız çocuklarının okula devamlarının sağlanabilmesi için bölgede devletin özel çaba sarf etmesi gerektiği dile getirmiştir. Bölgedeki Kürt nüfusun sorun haline dönüşmemesi için acilen ilgilenilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Bir an evvel Toprak Kanunu'nun çıkarılmasının halkın yararına olacağını belirtmiştir (Duroğlu, 2007, s. 91).

6. Encümen Faaliyetleri

Nakiye Elgün 5. dönemin birinci yasama yılında Dahiliye Encümeni'nde görev yapmıştır (TBMM ZC, 7 Mart 1935: 25).2.yıl (TBMM.ZC, 6 Kasım 1935: 8), ve 3.yıl da aynı encümene seçilmiştir (TBMM.ZC, 9.Kasım 1936: 12). 4. yıl 279 oyla (TBMM.ZC, 5.Kasım 1937: 14), 5. yıl 250 oyla Dahiliye Encümeni'ne ayrılmıştır (TBMM.ZC, 7.Kasım 1938, s. 12). Elgün bu encümene gönderilen kanun teklifleri için mazbata hazırlanmasına katkı sağlamıştır.

6.1. 1700 sayılı Dahiliye Memurları kanununun 2. maddesini değiştiren 2429 sayılı kanunun 1. maddesinin Değiştirilmesi Hakkındaki Kanun Layihası için hazırlanan mazbata.

Söz konusu kanun teklifi İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olup Başbakanın imzası ile 8 Mayıs 1935 tarihinde meclis başkanlığına arz edilmiştir. Meclis başkanlığı da ilgisi dolayısıyla görüş almak amacıyla Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen İçişleri Bakanlığı Vilayetler idaresi Genel Müdürü de hazır bulunduğu toplantıda konuyu ele almıştır. Nihayetinde 29 Mayıs 1935 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre mevcut kanunda Mülkiye Mektebi ve Hukuk Fakültesi mezunlarının stajyerlik anlamındaki namzetliklerini birinci sınıf nahiye müdürlüklerinde veya bu derecedeki memurluklarda geçirmeleri gerekmektedir. Oysa buralarda yeterince boş kadro bulunmaması yüzünden bazen mezunların istihdamları mümkün olamamaktadır. Bu durum mağduriyetlerine yol açtığından mağduriyeti giderici düzenlemelerin yapılması kabul edilmiştir (TBMM.ZC, 3 Haziran 1935, s. 143).

6.2. 4 Ekim 1926 tarihinden evvel mevcut olan Vakıflar Hakkındaki Kanun Layihası hakkında mazbata

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan kanun teklifi 12 Haziran 1932 tarihinde Başbakanın imzası ile Meclis Başkanlığına sunulmuştur. Meclis Başkanlığı teklifi Dahiliye Encümenine de havale etmiştir. Encümen Vakıflar Genel Müdür Vekili ve Başbakanlık müsteşarı da hazır bulunduğu halde kanun teklifini değerlendirmiştir. 6 Mayıs 1935 tarihinde de mazbatasını hazırlamıştır.

Mazbatada öncelikle vakıf malların idaresi ve denetlenmesi usulleri hakkında zamanın ihtiyacına uygun düzenlemelerin gerekliliğine işaret edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğünde en

geniş yetkiye sahip olacak idare meclisine bir üye daha ilave edilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca genel müdürün de oy sahibi olarak İdare meclisine katılması uygun bulunmuştur. Yine idare meclisinin görevleri arasına nizamname layihalarının hazırlanması ve incelenmesi eklenmiştir. Vakıf binalarının sigortası için ayrılacak para miktarı yeterli ise mülhak vakıfların binalarının da sigorta ettirilmesi önerilmiştir.

Denetleme işinin kolaylaşmasını temin için mütevellilerin illerdeki evkaf dairelerine bir bütçe vermesi istenmiştir. Azli katileşen mütevelliler başka bir vakfın da mütevellisi ise oradaki görevinden de azledilmiş sayılması ve bir daha mütevelliler olamaması ilkesi getirilmiştir. Evkaf idaresince vakıf oldukları tespit edilip o şekilde tapu kaydı yaptırılması için verilen beş senelik müddet fazla görülerek iki seneye indirilmiştir. Bu hususların tamamı yasaya eklenmiştir (TBMM ZC, 3 Haziran 1935, s. 124-2).

6.3. Polisin vazife ve salahiyeti kanununun 5. maddesinin A fıkrasının değiştirilmesine dair kanun layihası hakkında mazbata

Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan kanun teklifi 4 Nisan 1935 tarihinde başbakanın imzası ile Meclis Başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı teklifi ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen Emniyet İşleri Genel Müdür yardımcısının da hazır bulunduğu toplantıda kanun teklifini incelemiş ve 27 Nisan 1935 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Mevcut yasada hırsızlık, dolandırıcılık gibi mal aleyhine işlenen suçlarda zanlıların ve mahkumlarının parmak izlerinin alınması yalnız ağır cezayı gerektiren hallerde söz konusuydu. Bu uygulama suçluların takibini zorlaştırdığından yeni düzenlemede parmak izi alınmasına izin verilmiştir (TBMM ZC, 5 Haziran 1935, s. 151).

6.4. Mıntaka sanat mekteplerinin Maarif vekaleti tarafından idaresi hakkındaki kanun layihası için mazbata

Milli Eğitim Bakanlığı'na hazırlanan kanun teklifi 29 Nisan 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzası ile meclis başkanlığına havale edilmiştir. Meclis başkanlığı görüş sormak amacıyla teklifi encümene sevk etmiştir. Dahiliye Encümeni içişleri ve milli eğitim bakanlarının da bulunduğu bir toplantıda kanun tasasını tartışmıştır. Bilahare 25 Mayıs 1935 tarihli bir mazbata düzenlemiştir. Encümen yıllardır yaşanan tecrübelerin neticesinde bu mekteplerin Maarif Vekilliği'nce idare olunması kararına varmıştır. Böylece vilayetlerin de taşıyamadıkları bir yükten kurtarılmış olacağı belirtilmiştir (TBMM.ZC, 7 Haziran 1935, s. 153).

6.5. Kanunla verilen izinler üzerine yapılan kefaletlerin nasıl yerine getirileceği hakkında kanun lâyihası hakkında mazbata

Kanun teklifi Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanarak 7 Haziran 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzasıyla meclis başkanlığına havale edilmiştir. Encümen Maliye Bakanı huzurunda teklifi incelemiştir. 11 Haziran 1935 tarihli mazbatada kanun teklifi yerinde bulunarak aynen kabul edilmiştir (TBMM ZC, 14 Haziran 1935, s. 203).

6.6. Tabiiyet muamelelerinden alınacak harçlara dair kanuna müzeyyel 1942 sayılı kanunun 2. maddesinde yazılı müddetin 3 yıl daha uzatılması hakkında kanun lâyihası mazbatas

Adı geçen kanun Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmıştır. Başbakan imzası ile 8 Nisan 1935 tarihinde meclis başkanlığına gönderilmiştir. Tezkere İçişleri Bakanlığı tabiiyet müdürünün de hazır bulunduğu bir toplantıda değerlendirilerek 25 Mayıs 1935 tarihli mazbata hazırlanmıştır. Buna göre tabiiyet muamelelerinden alınacak harçların fakirliğini ispat eden muhacir ve mültecilerden 3 yıl daha alınmaması teklifi uygun bulunmuştur. İşlemlerin iki sene içinde neticelendirilmesi için kanuna bir fıkra ilavesi gerekmiştir. Bu hususta ilgili memurlara yükümlülük verilerek işlemleri tamamlamaları mecburiyet getirilmiştir (TBMM.ZC, 14 Ekim 1935, s. 242).

6.7. Yabancıların Türk vatandaşlığı mevzubahis olmayan tabiiyet tetkikleri üzerine verilen kararlar aleyhine şurayı devlete müracaat edilip edilemeyeceğine dair başbakanlık tezkeresi için hazırlanan mazbata

Bu hususta Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan tezkere 9 Haziran 1934 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzası ile meclis başkanlığına havale edilmiştir. Meclis Başkanlığı teklifi ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümenine de sevk etmiştir. Encümen İçişleri Bakanlığı Tabiiyet Müdürü Muzaffer Akalın, Şurayı Devlet Tanzimat Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Özer ve Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Ziya Kızıltan'ın da hazır buldukları bir toplantıda konuyu inceleyerek 25 Mayıs 1935 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre bu gibi işlerin şurayı devlet kanununun 19. maddesi çerçevesi dışında bulunduğu ve ayrıca bir tefsire gerek olmadığı kararına varılmıştır (TBMM.ZC, 23 Aralık 1935, s. 55).

6.8. Ecnebilerin seyahat ve ikametleri hakkındaki 2 Mart 1331 tarihli muvakkat kanuna müzeyyel 935 sayılı kanunun 1. maddesinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanun layihası hakkında mazbata

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun teklifi 20 Haziran 1936 tarihinde Başbakan İnönü imzası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına havale edilmiştir. Meclis Başkanlığı da teklifi ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne göndermiştir. Encümen Emniyet İşleri Umum Müdürü'nün de hazır bulunduğu bir toplantıda kanun teklifini değerlendirerek 23 Aralık 1936 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre yabancılardan alınan ikamet ücretinin artırılması ve yabancıların daima gözetim altında bulundurulması uygun bulunmuştur. 2 Mart 1915 tarihli muvakkat kanunun da kaldırılması önerilmiştir. Ancak Türkiye'ye okumaya gelecek yabancı öğrenciler ile yabancı mütehassıslardan ve uzmanlardan harç alınmaması istenmiştir. Yine ortaya çıkabilecek bazı özel hallerde de hükümete yetki verilmesi uygun bulunmuştur (TBMM.ZC, 16 Nisan 1937, s. 137).

6.9. Ortaokul öğretmenleri yetiştirmek maksadı ile Gazi Terbiye Enstitüsü'nde açılan kursa devam eden öğretmen okulu mezunları hakkında kanun layihası hakkında mazbata

Maarif Vekaleti tarafından hazırlanan kanun teklifi 5 Haziran 1937 günü Başbakan İnönü imzası ile Meclis Başkanlığı'na gönderilmiştir. Bilahare layiha ilgisine binaen Dahiliye Encümeni'ne sevk edilmiştir. Dahiliye Encümeni Maarif Vekaleti temsilcisinin de hazır bulunduğu bir toplantıda konuyu değerlendirmiştir. Toplantıda Maarif encümeninin mazbatasını da okunmuş ve incelenmiştir. Nihayetinde 7 Ocak 1938 tarihli Dahiliye Encümeni mazbatasını hazırlanmıştır. Buna göre Ortaokullardaki öğretmen kadrolarındaki boşluğun biran evvel doldurulabilmesi için kanun teklifinin aynen kabulü uygun görülmüştür (TBMM.ZC, 14 Mart 1938, s. 104).

6.10. Türk gayri mübadillerine tahsis edilen malların vergileri hakkında kanun layihası için hazırlanan mazbata

Maliye Vekaletince hazırlanan kanun tasarısı Başbakan İnönü imzası ile 1 Haziran 1937 tarihinde Meclis Başkanlığına havale edilmiştir. Meclis Başkanlığı da tasarımı ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen Dahiliye Vekaleti siyasi-müşteşarının da hazır bulunduğu bir toplantıda kanun teklifini görüşmüş ve 7 Haziran 1937 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre öncelikle gayri mübadillere tahsis edilen malların birikmiş vergilerini, müşterilerinin ödeme mecbur olmasının satışa engel olduğu üzerinde durulmuştur. Hak sahiplerine verilmek üzere devlete intikal eden bu malların eski sahiplerinden vergisi alınmayacağına göre bugüne kadar tahakkuk etmiş vergilerin silinmesi önerilmiştir. Encümen ayrıca söz konusu vergilerin bakayasından mahalli idarelerin sorumlu tutulmamasını, malların gelirlerini şimdiye kadar tahsil etmiş olan hazinenin mahalli idarelere ödeme yapmasını da istemiştir (TBMM.ZC, 18 Nisan 1938, s. 147).

6.11. Maarif daireleri mümeyyiz, başkatip ve katipleri ile debboy, levazım, sevk memurları ve levazım katiplerinin hususi idarelere verilmesi ve ilk tedrisat müfettişlerinin umumi muvazeneye alınması hakkındaki kanun teklifi

Söz konusu kanun teklifi Maarif Vekaleti tarafından hazırlanmış ve 18 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir. Bilahare teklif 21 Mayıs 1937 tarihinde Başbakan imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı ilgisi nedeni ile teklifi Dahiliye Encümeni'ne de göndermiştir. Ancak layihanın müzakeresine başlanacağı sırada Maarif vekili bu hususta başka bir tedbir düşünüleceğini beyan edince müzakere tehir edilmiştir. Bu doğrultuda 30 Mayıs 1938 tarihinde meclis genel kurulunda kabul edilmiş olan 3407 sayılı kanunla mesele halledilmiştir. Dolayısıyla söz konusu layihanın müzakeresine lüzum kalmamıştır. Bilahare meclis genel kurulunda bu mazbata oylanarak kabul edilmiştir (TBMM ZC, 13 Haziran 1938, s. 104-105).

6.12. Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanunun 2. maddesine bir fıkra ve mezkûr kanuna bir madde ilavesine dair kanun layihası hakkında mazbata

Dahiliye vekilliğince hazırlanan kanun teklifi 1 Haziran 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı teklifi ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne havale etmiştir. Encümen 6 Haziran 1938 tarihli toplantısında layihayı incelemiştir. 8 Haziran 1938 tarihinde de mazbatasını hazırlamıştır. Mazbatada hükümetin layihada belirttiği görüşler uygun bulunmuş, esasla alakası olmayan küçük bazı değişiklikler yapılmıştır (TBMM.ZC, 13 Haziran 1938: S Sayısı 248).

6.13. Mahrukat kanunu lâiyhası hakkında mazbata

İktisat vekaleti tarafından hazırlanan kanun teklifi 10 Mayıs 1937 tarihinde Başbakan Vekili Dr. Reşit Saydam imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı alakası nedeni ile kanun teklifini Dahiliye Encümeni'ne havale etmiştir. Dahiliye encümeni İktisat ve Nafia vekaletleri temsilcilerinin de hazır buldukları toplantı sonunda 25 Mayıs 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır.

Buna göre encümen maden kömürü kullanılmasını desteklemekle beraber ülkenin gerçeklerine de dikkati çekmiştir. Kömürde üretim vasıtalarının gelişmemiş olması ve nakliye ücretleri gibi sebeplerin fiyatı artırdığını hatırlatmıştır. Bu şartlarda memleketin pek çok yerinde kömür yakılmasının mümkün olamayacağı, halkın ucuz yakıt olan oduna yöneleceği belirtilmiştir. Bu durumda ormanların tahribine yol açtığını kabul etmiştir. Encümen ülke şartlarının dikkate alınarak kanunun tatbikatında esneklik önermiştir (TBMM.ZC, 13 Haziran 1938, s. 250).

6.14. İdarei umumiyei vilayat kanununun muaddel 84. maddesinin değiştirilmesine dair kanun lâiyhası hakkında mazbata

Dahiliye vekilliğince hazırlanan kanun teklifi 8 Haziran 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı ilgisi nedeni ile teklifi layiha encümenine havale etmiştir. Encümen dahiliye vekaleti mahalli idareler umum müdürünün de hazır bulunduğu bir toplantıda teklifi incelemiştir. Nihayetinde 16 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlanmıştır. Buna göre vilayet özel idareleri bütçelerinin düzenlenmesi esnasında bazı vilayetlerce gelir artırıcı haklı sebepler olmamasına rağmen fazla tahminlere dayanan bütçeler yapılması eleştirilmiştir. Bu vilayetlerin bir takım lüzumsuz masraflarını bu suretle karşılamak istediklerine dikkat çekilmiştir. Bütçe hazırlanırken esas olanın bir önceki yılın geliri olduğu hatırlatılmıştır. Dolayısıyla kanun teklifi küçük değişikliklerle encümen tarafından onaylanmıştır (TBMM.ZC, 22 Haziran 1938, s. 268).

6.15. Ekalliyetlere ait dini müesseselerin idaresi hakkında kanun layihası hakkında mazbata

Kanun teklifi Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmış olup 5 Haziran 1933 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı teklifi

alakası nedeniyle Dahiliye Encümeni'ne havale etmiştir. Encümen dahiliye, adliye, hariciye, sıhhat ve içtimai muavenet vekilleri ve mümessilleri huzurunda kanun teklifini değerlendirmiştir. Nihayetinde 28 Nisan 1937 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Mazbatada yardımlaşmanın önemine işaret edilmiş, cemiyetlerin teşvik edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Buna rağmen cemiyetlerin zararlı ve tehlikeli olabilecekleri de hatırlatılmıştır. Hükümetin biri yedi ve öbürü dört yıl önce gönderdiği iki layiha değerlendirerek yeni bir kanun teklifi hazırlanmıştır (TBMM.ZC, 28 Haziran 1938, s. 303).

6.16. Basın birliği kanunu layihası hakkında mazbata

Dahiliye vekaletince hazırlanan kanun teklifi 13 Mayıs 1937 tarihinde Başbakanlık tarafından meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen Dahiliye vekaleti siyasi müsteşarının da hazır bulunduğu bir toplantıda teklifi incelemiş ve 5 Haziran 1937 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Mazbatada nizamname ile halledilebilecek teferruat içeren bazı hükümlerin kanun metninden çıkarılması istenmiştir. Kanunun uygulanmasını gösteren nizamnameye bu madde ve metinlerin eklenmesi önerilmiştir. Ayrıca kanun maddelerinde bazı ifade değişiklikleri yapılmıştır. İlâveten kanuna yabancı basın temsilcileri hakkında bir madde eklenmiştir (TBMM.ZC, 28 Haziran 1938, s. 304).

6.17. Pasaport kanunu lâiyhası hakkında mazbata

Dahiliye vekaletince hazırlanan kanun teklifi 16 Mayıs 1938 tarihinde başbakanlık tarafından meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen, Dahiliye ve Maliye vekaletlerinin temsilcilerinin de hazır bulunduğu bir toplantıda teklifi incelemiş ve 8 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre encümen 20 Kasım 1918 tarihli pasaport kanununun bu günkü ihtiyaçlara cevap vermediği, cumhuriyet idaresine yabancı birçok tabirlerle de dolu olduğu gerekçeleriyle değiştirilmesini doğru bulmuştur. Teklifi esas itibarıyla uygun bulmakla beraber bazı değişiklikler önermiştir. Pasaportların; diplomatik, hususi, hizmete mahsus, adi olmak üzere tasnifini doğru bulmamıştır. Siyasi şahsiyetlere ve siyasi bir vazife ile görevlendirilmiş milletvekillerine pasaport verilmesi lüzumuna değinmiştir. Yurt dışına çıkması gereken hastalara refakat edecek kişilere de pasaport verilmesi gerekliliğine işaret etmiştir. Döviz sıkıntısı yüzünden insani gerekçelerin görmezden gelinemeyeceğini hatırlatmıştır. Döviz çıkışını engellemek için hükümetin elinde başka yetkiler bulunduğu belirtilmiştir. Encümen kanun maddelerinde söz konusu sakıncaları giderici değişiklikler önermiştir (TBMM.ZC, 28 Haziran 1938, s. 310).

6.18. Matbualara eşya sarılmaması hakkında kanun layihası hakkında mazbata

Dahiliye vekaletince hazırlanan kanun teklifi 26 Nisan 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen, Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletleri mümessillerinin hazır bulunduğu bir toplantıda teklifi incelemiş ve 14 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Bu mazbatada öncelikle basılı kağıtlara sağlık nedeni ile eşya sarılmamasının gerekliliğine işaret edilmiştir. Bununla birlikte satılmayan önemli miktarda gazete nüshasının kese kağıdı olarak kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Ancak yine de bu hususta yasak getirilmesinin gazete sahiplerini zarara uğratacağına dikkat çekilmiştir. Yasağın kitap ve defterlerle sınırlandırılması talep edilmiştir (TBMM.ZC, 28 Haziran 1938, s. 322).

6.19. Af kanunu layihası ile heyeti mahsusalarca aleyhlerine verilir kendilerine tebliğ edilmeyen kararlara karşı alakalıların itiraz edebilmeleri hakkında kanun layihası hakkında mazbata

Millî Müdafaa Vekaletince hazırlanan kanun teklifi 2 Aralık 1937 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen, Millî Müdafaa Vekaleti temsilcisinin de hazır bulunduğu bir toplantıda teklifi incelemiş ve 3 Mart 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Bu

mazbatada aleyhlerine verilen kararların kendilerine tebliğ olunamamasından dolayı itiraz edememiş olanların mahrumiyetlerinin giderilmesi adalet anlayışına uygun bulunmuştur. Encümen ayrıca kendilerine tebliğ edilen kararlara herhangi mücbir bir sebep yüzünden itiraz edememiş olanlara da müracaat hakkı verilmesini istemiştir (TBMM.ZC, 29 Haziran 1938, s. 309).

6.20. Umumi, mülhak ve hususi bütçelerle idare edilen daireler arasındaki ihtilafların tahkim yolu ile halli hakkında kanun layihası hakkında mazbata

Adliye Vekâletince hazırlanan kanun teklifi 30 Mayıs 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen, adliye vekilinin ve dahiliye vekaleti hukuk müşavirinin de hazır buldukları 7 Haziran 1938 tarihindeki toplantıda layihayı incelemiştir. Nihayetinde 3 Mart 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır.

Bu mazbatada umumi, mülhak veya hususi bütçelerle idare edilen devlet dairelerinin birbirleri ile veya belediyelerle olan ihtilaflarını hakem yoluyla seri bir şekilde çözmeleri önerilmiştir. Hakem olarak temyiz mahkemesi, şurayı devlet ya da Sayıştay başkanlarından birinin tayin edilmesi uygun görülmüştür. Böylece mahkemelerin bir kısım meşguliyetlerinden kurtarılacağı belirtilmiştir. Hakemlerin kararına karşı mahkemelere müracaat edilemeyeceğine hükmedilmiştir. 4. maddede yazılı merciden verilen karara itiraz müddeti altmış güne çıkarılmıştır. Kanunun yürürlüğe girme tarihi 1 Eylül 1938 olarak kabul edilmiştir (TBMM.ZC, 29 Haziran 1938, s. 334).

6.21. Emniyet teşkilatı kanununa ek kanun layihası hakkında mazbata

Dahiliye Vekâletince hazırlanan kanun teklifi 28 Haziran 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen layiha hakkındaki incelemelerini tamamlayarak 28 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre layiha uygun görülmüş ve aynen kabul edilmiştir (TBMM.ZC, 29 Haziran 1938, s. 336).

6.22. Mübadil gayri mübadil, muhacir ve saireye kanunlarına tevfikân teffiz veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya raptına dair olan 1331 sayılı kanunun 9ncu maddesinin tefsiri hakkında Başvekâlet tezkeresi hakkında mazbata

Maliye Vekâletince Temlik kanununun 9. maddesinin tefsiri hakkındaki tezkere 23 Mayıs 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile tezkereyi Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen Maliye ve Sıhhat ve içtimai muavenet vekaletleri mümessillerinin de hazır buldukları 1 Haziran 1938 tarihindeki toplantıda konuyu ele almıştır. Nihayetinde 8 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlamıştır.

Buna göre maliye vekaleti ile sıhhat ve içtimai muavenet vekaleti arasında yorum farkı oluşmuştur. Sıhhat ve içtimai muavenet vekilliği mübadillere istihkakları mukabilinde 488 sayılı kanun mucibince verilen gayrimenkuller üzerinde sahiplerinin kayıtsız ve şartsız tasarruf hakkı mevcut olduğunu ve bu mallar üzerindeki hazine hakkının 1331 sayılı kanunun 9. maddesinde gösterilen yetkilere dayandığını belirtmiştir. Sağlık bakanlığı ise bu maddede tespit edilen beş sene müddet geçtiği için haksız mal tasarruf edenler hakkında bugün bir şey yapılmasına imkan olmadığını ileri sürmüştür. Maliye Vekaleti de buna itiraz etmiştir. Buna karşılık Dahiliye Encümeni'nin yorumu şu şekilde olmuştur: "1331 sayılı kanunun neşri tarihinde Türk kanunu medenisi hükümleri mevcut olmasına rağmen mezkûr kanunun 9. maddesi ile başka bir müruru zaman haddi kabul edilmesine ve 840 sayılı kararla da bu müddetin müruru zaman müddeti olduğu tasrih edildiği gibi bu kabil meselelerin ortadan kaldırılması arzusu gösterilmiş olmasına ve 28 Mart 1931 tarih ve 1771 sayılı kanunun dahi aynı maksatla tedvin edilmesine binaen encümenimiz 1331 sayılı kanunun 9. maddesini başka suretle tefsire mütehammil bulmamıştır" (TBMM.ZC, 19 Aralık 1938, s. 18).

6.23. Devlet şurası Reisliği ile beşinci daire Reisliği ve on azalık için seçim yapılması hakkında Başvekâlet tezkeresi hakkında mazbata

Şurayı Devlet Başkanı Reşad Mimaroglu'nun emeklilik dilekçesi vermesi dolayısıyla yeni başkanın seçilmesi gerekiyordu. Ayrıca 3546 sayılı kanunla yeniden teşkili icap eden şurayı devlet 5. dairesi başkanı ile kadroya ilave edilen 8 ve muhtelif tarihlerde açılan 2 olmak üzere toplam 10 üyelik için adaylar listesini içeren tezkere Başbakan Celal Bayar imzası 4 Ocak 1939 tarihinde meclis başkanlığına gönderilmiştir. Hükümetin tezkeresinde şurayı devlet başkanlığı için 5 aday, 5. daire başkanlığı için 5 ve şurayı devlet üyeliği için de 55 aday mevcut idi. Meclis Başkanlığı konuyu şurayı devlet kanununun 3.maddesi gereğince Adliye ve Dahiliye encümenlerinden oluşan muhtelit encüme havale etmiştir. Dahiliye encümeni adına Muhtelit Encümen'de görevlendirilenler arasında Nakiye Elgün de bulunmaktaydı. Muhtelit encümen çalışmalarını tamamlayarak 18 Ocak 1939 tarihli mazbata hazırlamıştır. Bu mazbatada hükümet tarafından gönderilen listeden şurayı devlet başkanlığına 3, 5. Daire Başkanlığına 3 ve şurayı devlet üyeliğine de 30 aday gösterilmiştir (TBMM ZC, 20 Ocak 1939, s. 50'ye ek).

6.24. Dahiliye vekaleti merkez teşkilat ve vazifeleri hakkındaki 1624 sayılı kanunla bu kanunun bazı hükümlerini değiştiren 3406 sayılı kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun layihası hakkında mazbata

Dahiliye Vekâletince hazırlanan kanun teklifi 9 Ocak 1939 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile teklifi Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen, Dahiliye vekilinin hazır bulunduğu bir toplantıda layihayı incelemiştir. Nihayetinde 17 Ocak 1939 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre vekalet kadrosuna bir müsteşar ilave edilmesi uygun görülmüştür. Bunun dışında kanun metni genel hatları ile kabul edilmiştir. Metinde küçük kelime değişiklikleri yapılmıştır (TBMM ZC, 23 Ocak 1939, s. 57).

6.25. 1935 mali yılı sonuna kadar olan arazi vergisi bakayasının munzam kesir ve cezaları ile birlikte affına dair kanun layihası hakkında mazbata

Dahiliye ve Maliye vekaletleri tarafından hazırlanan kanun teklifi 16 Ocak 1939 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen Dahiliye vekili ve Maliye vekaleti varidat umum müdürünün de hazır buldukları bir toplantıda layihayı incelemiştir. Nihayetinde 20 Ocak 1939 tarihli bir mazbata hazırlamıştır.

Buna göre encümen kanun teklifini uygun görmüştür. Muafiyet müddetinin, 1935 mali yılı sonu ile sınırlandırılmasını önermiştir. Kanun teklifinin 1,2 ve 3. maddeleri ise aynen kabul edilmiştir. Kanunun adı üzerinde ise bir kısaltma yapılması önerilmiştir (TBMM ZC, 26 Ocak 1939, s. 62).

6.26. İdarei umumiyei vilayat kanununun bazı maddelerini değiştiren 2630 sayılı kanunun 2. maddesinin tadili hakkında kanun layihası mazbatası

Dahiliye vekaleti tarafından hazırlanan kanun teklifi 20 Ocak 1939 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen teklif üzerindeki incelemelerini tamamlayarak 23 Ocak 1939 tarihli bir mazbata hazırlamıştır.

Mazbatada mevcut kanunların vilayet umumi meclisleri üyelerinin seçim tarihi ve hizmet süreleri hakkındaki hükümlerin bu günkü şartları karşılayabilecek durumda olmadığını belirtmiştir. Sonradan teşkil edilmiş bulunan bazı vilayetlerin umumi meclislerinin seçim sürelerinin diğer vilayetler ile birleştirmesi uygun bulunarak kanuna geçici bir madde ilave edilmiştir. Encümen kanunun yayınlanmasından evvelki zamanı kapsamaması eleştirmiş yayım tarihinden itibaren geçerli olacağı şeklinde bir düzeltme daha yapmıştır (TBMM.ZC, 26 Ocak 1939, s. 67).

6.27. Arazi vergisi hakkındaki 1833 sayılı kanunun bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkında kanun layihası hakkında mazbata

Bakanlar kurulu tarafından hazırlanan kanun teklifi 7 Mayıs 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye Encümeni'ne sevk etmiştir. Encümen Maliye ve Dahiliye vekaletlerinden gönderilen memurlar da hazır olduğu halde teklif üzerindeki incelemelerini tamamlayarak 10 Ocak 1939 tarihli bir mazbata hazırlamıştır.

Buna göre arazi vergisinin devlet gelirleri arasından alınarak vilayet hususi idarelerine devredilmesi 1833 numaralı arazi vergisi kanununda değişiklik yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu yüzde değişiklik teklifi encümen tarafından uygun görülmüştür. Mevcut arazi kanunu hükümetçe bir bölgeye iskan edilen muhacir ve aşiretleri üç sene müddetle arazi vergisinden muaf tutmuştu. İskan kanununun 37. maddesi bu muafiyeti genişletmişti. Encümen bu iki kanun arasındaki farklılığın tarih belirtilerek çözümlenmesini istemiştir (TBMM.ZC, 26 Ocak 1939, s. 70).

6.28. Belediye kanununa ek kanun lâyihası hakkında Muhtelit encümen mazbatası

1580 sayılı Belediye Kanunu'na ek olarak Maliye Bakanlığı'nca bir kanun teklifi hazırlanmıştır. Söz konusu teklif başbakanın imzasıyla 16 Aralık 1934 tarihinde meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı teklifi Nakiye Elgün'ün de üyesi bulunduğu muvakkat encümene havale edilmiştir. Encümen incelemelerini tamamlayarak 6 Haziran 1935 tarihinde bir mazbata hazırlamıştır. Buna göre encümen bazı maddelerde değişiklik önermiştir. Çok parayı gerektiren hizmetlerin nüfusu 10 binden fazla olan belediyelerce yapılmasını önermiştir. Yine mali güce dayanan elektrik ve mezbaha tesisatının vücuda getirilmesinin belediyelerin kararına bırakılması teklif edilmiştir. Belediye imar heyetinin fen ve yazı işlerinin mütehasıs memur ve mimarlar kadrosunun genişletilmesi önerilmiştir (TBMM.ZC, 7 Haziran 1935, s. 167).

6.29. Arazi ve bina vergilerinin vilayet hususi idarelerine terki hakkında kanun layihası ve Dahiliye ve Maliye encümenlerinden mürekkep muhtelit encümen mazbatası

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun teklifi 31 Ekim 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı da ilgisi nedeni ile Dahiliye ve Maliye Encümenlerinden teşekkül eden muhtelit encümene havale etmiştir. Muhtelit encümen teklif üzerindeki incelemelerini tamamlayarak 15 Aralık 1935 tarihli bir mazbata hazırlamıştır. Bu encümende Nakiye Elgün de yer almıştır. Muhtelit encümen esas itibarıyla kanun teklifini kabule şayan görmüştür. Kanun maddelerinde bazı kelime değişiklikleri yapmıştır. Arazi ve bina vergilerinden ayrılmakta olan tayyare vergisinin bundan sonra özel idarelerce alınması gerektiğini belirtmiştir.

Özel idarelere ait vergi ve resimlerin tahsilinde tahsilat komisyonu görevini yapacak heyete vali ve kaymakamların başkanlık etmesi uygun görülmemiştir. Vilayet özel idarelerinin sayım ve kazanç vergilerinden aldıkları hisseler karşılık arazi ve bina vergilerinin tamamının kendilerine devrolunması yüzünden gelirlerinde ortaya çıkacak azalmayı giderici tedbirlerden olmak üzere 9. maddede düzenleme yapılması önerilmiştir (TBMM.ZC, 23 Aralık 1935, s. 56).

6.30. Bina Vergisi Kanunu'nun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun Layihası hakkında muhtelit encümen mazbatası

Maliye Vekaleti tarafından hazırlanan kanun teklifi 2 Kasım 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı ise Dahiliye ve Maliye encümenleri üyelerinden oluşan bir muhtelit komisyon oluşturmuştur. Bu encümene Nakiye Elgün de seçilmiştir. Muhtelit Encümen, Maliye Bakanlığı müsteşarının ve Dahiliye vekaleti mahalli idareler genel müdürünün de hazır buldukları bir toplantıda layihayı değerlendirmiştir. Nihayetinde 18 Aralık 1935 tarihli bir mazbata hazırlanmıştır. Buna göre encümen esas itibarıyla kanun teklifini uygun görmüştür. Verginin özel idarelere ait olması

dolayısıyla, umumi meclisin 15. maddeye göre teşkil edilecek yazım komisyonlarına kendi üyeleri arasından birini seçmesi doğru bulunmamıştır. Bunun yerine vilayet halkından olmak şartıyla dışarıdan bir kişi seçmeleri uygun görülmüştür. Belediyelerin üyeleri dışından seçecekleri kişilerin de o belde halkından olması lüzumlu sayılmıştır. İstanbul'da kurulacak tahrir komisyonlarına seçilecek üyelerin ikisinin de umumi meclis tarafından seçilmesi zorunluluğu kabul edilmiştir. İstinaf komisyonlarına en büyük hususi idare memurunun veya vekilinin de iştirak etmesi faydalı bulunmuştur. Temyiz komisyonu gerekli görülmüştür. Ancak başkan ve üyelerinin seçilmesinin Bakanlar Kuruluna bırakılması istenmiştir (TBMM.ZC, 20 Ocak 1936, s. 80).

6.31. Arazinin acele tahriri hakkında kanun layihası hakkında muhtelit encümen mazbatası

Maliye Vekaleti tarafından hazırlanan kanun teklifi 31 Ekim 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü imzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı ise dahiliye ve maliye encümenleri üyelerinden oluşan bir muhtelit komisyon oluşturmuştur. Bu encümene Nakiye Elgün de seçilmiştir. Muhtelit Encümen, Maliye ve Dahiliye vekaletleri temsilcilerinin de hazır buldukları bir toplantıda kanun teklifini incelemiştir. Nihayetinde 6 Ocak 1936 tarihli bir mazbata hazırlanmıştır.

Buna göre Arazi vergisinin ağır bir vergi niteliğinde olmamasına rağmen tahsilatının yüzde elliden yukarı çıkmaması, hatta bazı yerlerde yüzde otuza kadar düşmesi üzerinde durulmuştur. Bu verginin acilen yeniden yapılacak bir tahrirle tespit edilecek kıymetlere göre her tarafta aynı usulle alınması gerekli görülmüştür. Tahrir komisyonlarına seçilecek üyelerin umumi meclisten değil dışarıdan seçilmesi hususunda ikinci maddeye bir kayıt konmuştur. İstanbul'da belediyelerce seçilecek üyenin umumi meclis tarafından seçilmesi önerilmiştir. Arazi vergisinin özel idarelere devrolunmasından dolayı heyete hususi idareler müdür veya memurlarının katılması zorunlu görülmüştür. Arazilerinin sınırları hakkında kasten yanlış bilgi verenlerin sakladıkları yerin veğrisini iki sene süre ile üç kat ödemeleri için 14. maddeye hüküm konulmuştur (TBMM.ZC, 24 Ocak 1936, s. 89).

6.32. Belediye kanununun 15.maddesinin 8. fıkrasının tefsiri hakkında Muhtelit Encümen mazbatası

Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanan tezkere Başbakan İsmet İnönü imzasıyla 10 Kasım 1936 tarihinde Meclis Başkanlığına gönderilmiştir. Başbakanlık yazısında tezkerenin yorumlanarak sonucun hükümete bildirilmesi istenilmiştir. Meclis Başkanlığı ise tezkereyi yorumlaması için Nakiye Elgün'ün de üyesi bulunduğu Muvakkat Encümen'e havale etmiştir. Encümen, Sağlık Bakanlığı Sıhhat Müdürü Asım ve İçişleri Bakanlığı Hukuk müşaviri Ekrem Bey'in de hazır bulunduğu bir toplantıda tezkereyi değerlendirmiştir. Nihayetinde 18 Ocak 1937 tarihi mazbatasını oluşturmuştur. Buna göre manifatura ve tuhafiyeciler emrinde çalışan ve müşterilere ticaret malını gösteren ve ambalaj yapan işçilerin Belediye Kanunu'nun 15. maddesinin 8. fıkrasında zikredilen halk ile temas eden hizmet erbabı işçiler arasında sayılamayacakları yönünde karar vermiştir (TBMM.ZC, 22 Ocak 1937, s. 63).

6.33. Matbuat kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun layihası hakkında muhtelit encümen mazbatası

Dahiliye vekaletince hazırlanan kanun teklifi 22 Haziran 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis başkanlığı teklifin bir karma encümende görüşülmesini uygun görmüştür. Bu yüzden ilgilerine binaen Adliye ve Dahiliye encümenlerinden görevlendirilen üyelerin yer aldığı bir muhtelit encümen oluşturmuştur. Dahiliye encümeni adına muhtelit encümende görevlendirilenler milletvekilleri arasında Nakiye Elgün de vardır.

Meclis Başkanlığı kanun teklifini 22 Haziran 1938 tarihinde muhtelit encümene havale etmiştir. Teklif, Dahiliye vekilinin de hazır bulunduğu bir toplantıda tartışılarak 27 Haziran 1938

tarihli bir mazbata hazırlanmıştır. Buna göre layiha esas itibarıyla kabul edilmiştir. Matbuat kanununun diğer kanunlarla uyumlu olması gerektiği üzerinde durulmuştur. 9. maddede siyasi gazete veya mecmua çıkaranların buldukları yerin nüfusuna göre beş yüz liradan beş bin liraya kadar milli bir bankanın kefaletini kapsayan teminat vermeleri mecburiyeti yerinde bir uygulama olacağı belirtilmiştir. Ancak, teminat mektubunun imtiyazlı karşılık sayılacağı hak ve alacaklar arasından kâğıt bedeli ve basım ücretinin çıkarılması istenmiştir. Teminatın gazeteye verilecek para cezalarını, yazarların, diğer görevlilerin ücretlerini, abone ve ilân bedellerini kapsamaması yönünde yasa teklifine ilave yapılmıştır. Böylece hak sahihlerinin zarara uğramalarının önüne geçilmek istenmiştir. Yine mazbatada gazete ve mecmua sahiplerinin kötü şöhret sahibi olmamaları gerektiği hatırlatılmıştır. Gazete ve mecmua çıkarmak isteyenlerin beyanname vererek hükümetten ruhsatname almaları şartı getirilmiş, 17. maddeye bu hususta bir madde ilave edilmiştir (TBMM.ZC, 28 Haziran 1938, s. 331).

6.34. Tiyatro ve sinemalardan devlet ve belediyelerce alınmakta olan damga, tayyare ve belediye resimleri ile darülaceze hissesinin miktarına ve sureti istifasına dair kanun layihası hakkında muhtelit encümen mazbatası

Maliye vekaletince hazırlanan kanun teklifi 22 Haziran 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı teklifin bir karma encümende görüşülmesini uygun görmüştür. Bu yüzden ilgilerine binaen Bütçe, Dahiliye ve Maliye encümenlerinden görevlendirilen üyelerin yer aldığı bir muhtelit encümen oluşturmuştur. Dahiliye encümeni adına muhtelit encümende görevlendirilenler milletvekilleri arasında Nakiye Elgün de vardır.

Meclis Başkanlığı 22 Haziran 1938 günü kanun teklifini muhtelit encüme havale etmiştir. Kanun layihası Dahiliye ve Maliye vekilinin de hazır bulunduğu bir toplantıda tartışılarak 27 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlanmıştır. Buna göre tiyatro ve sinemalardan halkın tamamının faydalanması ve giriş ücretlerinin düşürülmesi uygun görülmüştür. Bunu sağlamak amacıyla tiyatro ve sinemaların bilet bedelleri üzerinden mahalline göre değişen yüzde 21 ile 28 arasındaki damga, tayyare ve belediye resmi ve darülaceze hissesinin her yerde seyyanen yüzde ona indirilmesi uygun bulunmuştur. Giriş ücretlerinin düşürülmesi görevi de belediyelere verilmiştir. Tiyatro ve sinemalarda bilet kullanılması mecburiyeti konulmuş, meccani veya tenzilatlı ücretle gireceklerden de vergi alınmasına karar verilmiştir. Encümen filmlerin yurt içine girişinde alınan gümrük vergisinden de indirim yapılmasını istemiştir. Bunun için hükümete yetki verilmesi hususunda bir madde eklenmiştir. Layihanın ikinci maddesinde hususi bir pul kullanılacağı belirtilmişti. Encümen bu pullar bastırılana kadar vekaletin sürsajlı damga pulları kullanabileceğini, pul gönderilemeyen yerlerde de verginin nakit olarak tahsil edilebileceğini kabul etmiş, bu hususunda geçici bir madde eklemiştir (TBMM.ZC, 29 Haziran 1938, s. 314).

6.35. Spor teşkilâtı hakkında kanun lâyihası hakkında muhtelit encümen mazbatası

Kanun teklifi 23 Haziran 1938 tarihinde Başbakan Celal Bayar İmzası ile meclis başkanlığına gönderilmiştir. Meclis Başkanlığı teklifin bir karma encümende görüşülmesini uygun görmüştür. Bu yüzden ilgilerine binaen Bütçe, Dahiliye, Müdafaayı Milliye, Sıhhat ve Maarif encümenlerinden görevlendirilen üyelerin yer aldığı bir muhtelit encümen oluşturmuştur. Dahiliye encümeni adına muhtelit encümende görevlendirilenler milletvekilleri arasında Nakiye Elgün de vardır.

Meclis Başkanlığı 22 Haziran 1938 günü kanun teklifini muhtelit encüme havale etmiştir. Kanun layihası Dahiliye vekili Şükrü Kaya ve Başbakanlık müsteşarı Kemal Gedeleş'in de hazır bulunduğu bir toplantıda tartışılarak 27 Haziran 1938 tarihli bir mazbata hazırlanmıştır. Buna göre teklif bir kısım değişiklik önerileri ile birlikte kabul edilmiştir. Encümen "Spor Teşkilatı Kanunu" adını "Beden Terbiyesi Kanunu" olarak değiştirmiştir. Spor kulüplerinin kendileri tarafından seçilen idare heyetlerinin bölgelerin tasdikinden geçirilmesi hakkındaki hükümet teklifi gençliğin hevesini kıracağı gerekçesiyle onaylanmamıştır. 2 maddede Hükümetin

teklif ettiği, müstakil bütçe kaydı usul ve teamüle uygun görülmediğinden mülhak bütçe olarak tadil edilmiştir (TBMM.ZC, 29 Haziran 1938, s. 332).

Sonuç

Bilindiği üzere kadın hakları tarihi bir süreç içerisinde şekillenmiştir. Seçme ve seçilme hakkının verilmesi bu sürecin en önemli halkasını teşkil eder. Dünyanın pek çok ülkesinde kadınlar bu hakka sahip değilken Türkiye'de verilmiş olması önemlidir. Bu hak cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk kadınına bir hediyesidir.

Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün ve dönemin Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatlarının kadın milletvekillerinin belirlenmesinde takip ettikleri yöntem ve kriterler de önemlidir. Makalede Nakiye Elgün örneğinden hareketle Türk kadınının seçme, seçilme ve temsil hakkını nasıl kullandığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Makale metninden anlaşılacağı üzere ilk kadın parlamenterler halka örnek ve rehber olmaları için kültürlü ve medeni cesareti yüksek olduğu düşünülen bayanlardan seçilmişlerdir. Kadın milletvekili adaylarının belirlenmesinde Mustafa Kemal Atatürk ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkez yönetimi etkili olmuştur. Taşradaki parti teşkilatlarının etkisi sınırlıdır.

Konumuzu teşkil eden Nakiye Elgün'ün milletvekili seçilene kadar Erzurum ile hiçbir ilgisi olmamıştır. İstanbul doğumlu olup Darülmüallimat mezunudur. Döneminin önde gelen eğitimcilerindendir. Son derece aktif bir kişiliğe sahiptir. Çok sayıda cemiyette faaliyet göstermiştir. Çeşitli toplantılarda ve mitinglerde yaptığı hitabeti ile dikkati çekmiştir. Bütün bu yönleri O'nun Cumhuriyet Halk Partisi tarafından Erzurum'dan milletvekili adayı gösterilmesini ve seçilmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan Nakiye Elgün ilk kadın milletvekilleri içinde öne çıkanlardandır. Geçmişte yaptığı üstün hizmetler ve karizması nedeni ile diğer kadın milletvekillerinin de saygısını kazanmıştır. Meclise en çok devam eden vekillerdendir. Her zaman olduğu gibi milletvekilliği görevini yürütürken de aşırı derecede titiz ve hassas davranmıştır.

Meclis genel kurulunda en çok konuşan kadın milletvekili odur. Diğer kadın milletvekillerindeki çekingenlik onda yoktur. O, 5. dönem milletvekilliği süresince 509 oylamaya katılmış, bunların tamamında kabul oyu kullanmıştır. Hiçbir oylamada çekimser kalması ya da ret oyu vermesi söz konusu olmamıştır. Bu tutumu iktidar ile tam bir uyum içerisinde olduğunu göstermektedir.

2 kanun teklifinde ve iki tavrırde imzası vardır. Dahiliye Encümeninde görev yapmış olup toplam 35 mazbatanın hazırlanmasına katkı sağlamıştır. Bunlardan 27'si Dahiliye Encümeni'ne aittir. 8'i ise bu encümen adına katıldığı muhtelit encümen mazbatalarıdır.

Sonuç olarak Nakiye Elgün kadınlara verilen siyasi hakları en verimli şekilde kullanabilen milletvekillerindendir. O'nun kendine güveni, azmi ve cesaretinin gerek dönemindeki gerekse daha sonraki kadın milletvekillerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Afetinan, A. (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.

Akşam Gazetesi

Avcı, M. (2016). " Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 225-254.

Cumhuriyet Gazetesi

- Duroğlu, S. (2007). Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri, *Türkiye'de İlk Kadın Milletvekilleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gövs, İ. A. (1946). *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- Güneş, İ. (2001). *Türk Parlamento Tarihi (T.B.M.M. V. Dönem 1935-1939)*, C.2, Ankara: T.B.M.M. Vakfı Yayınları.
- <http://www.cocukhaklarizleme.org/cocuk-haklarinin-tarihcesi> (ET: 10 Nisan 2020)
- <https://www.matematiksel.org/nakiye-elgun-osmanlıdan-turkiyeye-bir-egitimcinin-ve-tarihte-ilk-cocuk-haklari-bildirgesinin-yazarinin-oykusu/>(ET: 10 Nisan 2020)
- Kurnaz, Ş. (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını, 1839-1923*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları.
- Kurun Gazetesi
- Milliyet Gazetesi
- Önen, Y, R. (10 Şubat 1935)." Erzurum Saylavı Bayan Nakiye Anlatıyor", *Kurun*, 6141-79.
- Öztürk, C. (2012)."İdadi" Türkiye *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 21*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 464-466.
- Öztürk, M. (2014). "Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Eğitimci: Nakiye Elgün", *Atatürk Dergisi*, 3(2), 29-46.
- Resmi Gazete, Sayı: 3553, 3773.
- Son Posta Gazetesi
- Şapolyo, E, B. (1968). *İstiklal Savaşı ve Edebiyat Tarihi (Milli Mücadelenin Edebi Vesikaları 1919-1923)*, İstanbul: Ak Kitabevi.
- Topçuoğlu, O. ve Topçuoğlu, T. (1984). *Cumhuriyet Döneminde Olaylarda ve Mesleklerde Basınımızda Yer Alan İlk Kadınlar*, Ankara.
- Topkapı Fokaraperver Cemiyeti (2008). 1908-2008, İstanbul.
- Toros, T. "Niçin Evlenemediler", *Milliyet*, 14 Haziran 1986.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre V, C.1-29.
- Ulus Gazetesi
- Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 Tezler, Müzakere Zabıtlar*, (1937). İstanbul: Devlet Basımevi.
- Yalçın, H. (2019). *Cumhuriyet Dönemi Kadın İmajı İnşası (1928-1938)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

1946 ile 1950 Genel Seçimleri Arasında Denizli'de Siyasi Durum

Political Situation in Denizli Between 1946 and 1950 General Elections

Dr. Öğr. Üyesi Nermin Zahide AYDIN¹

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1945 yılında imzaladığı anlaşmayı kaldırmak istemiştir. Sovyetler Birliği, anlaşmanın yenilenmesi karşılığında yeni bir Boğazlar Sözleşmesi talep etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, savaşı kazanan Batı Devletleri ile işbirliği yapmıştır. Çok geçmeden devlet yöneticileri, partilerin kurulması için gerekli ortamı sağlamıştır. Milli Kalkınma Partisi'nin (MKP) kurulmasından sonra ülkede birçok parti kurulmaya başlamıştır. Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde karışıklık çıkmış ve partiden ayrılmalar başlamıştır. CHP'den ayrılanlar Demokrat Parti'yi (DP) kurmuşlardır. DP kurulduktan sonra ülke genelinde hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlamıştır. DP'nin gelişmesi CHP'nin bazı tedbirler almasına neden olmuştur. Bu amaçla 1947 yılında yapılması gereken seçimler erken bir tarihe alınmıştır. 1946 yılında yapılan genel seçimleri, CHP büyük farkla kazanmıştır. Fakat ilerleyen günlerde taşra teşkilatı içinde yaşanan huzursuzluklar ve diğer partilerin faaliyetleri, bu durumun tersine dönmesine neden olmuştur. Ülke ekonomisinin bozulmasına ek olarak iktidar partisi içinde yaşanan anlaşmazlıkların artması, halkın tercihlerin değişmesine neden olmuştur. Halkın tercihlerinin değiştiği yerleşim yerlerinden birisi de Denizli olmuştur. Bu şartlar altında 1950 yılında yapılan milletvekili seçimleri büyük sürprizle sonuçlanmıştır. Seçim sonunda CHP'nin hiçbir adayı Denizli'de milletvekili seçilememiştir. Çalışmamızda Denizli'de 1946 ile 1950 yıllarında yapılan genel seçimlerde siyasi partilerin mücadeleleri incelenmiştir. Araştırma yapılırken T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan belgeler, dönem gazeteleri ve basılı diğer kaynaklardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, milletvekili, seçim

Makale Türü: Araştırma

Abstract

After the Second World War, the Soviet Union wanted to remove the agreement signed with Turkey in 1945. The Soviet Union demanded a new Straits Convention in return for the renewal of the treaty. Thereupon Turkey, collaborated with Western States winning the battle. Before long, state administrators provided the necessary environment for the establishment of parties. After the establishment of the National Development Party (MKP), many parties started to be established. On the other hand, confusion broke out within the Republican People's Party (CHP) and disengagement from the party. Those who left the CHP formed the Democrat Party (DP). After the DP was established, it started to be organized rapidly throughout the country. The development of the DP caused the CHP to take some measures. For this purpose, the elections to be held in 1947 were set to an early date. CHP won the general elections held in 1946 with a big margin. However, the activities of other parties and the unrest in the provincial organization caused this situation to reverse in the following days. In addition to the deterioration in the country's economy, the increase in the conflicts within the government caused to the change preferences of the people. Denizli was one of the settlements where people's preferences changed. Under these circumstances, the parliamentary elections held in 1950 resulted in great surprise. At the end of the election, no candidate of the CHP could be elected as a deputy in Denizli. In our study, the struggles of political parties in the general elections held in Denizli between 1946 and 1950 were examined. The documents in

¹Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, nzahideaydin@hotmail.com.

Atf için (to cite): Aydın, N. Z. (2020). 1946 İle 1950 genel seçimleri arasında Denizli'de siyasi durum. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 116-132.

the T.C. Documents in the Presidency State Archives Republic Archive, newspapers from the period and other printed sources were utilized in this the process of this study.

Keywords: Denizli, The Republican People's Party, The Democrat Party, deputy, election

Paper Type: Research

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrası, Mustafa Kemal Atatürk tarafından Türkiye’nin gelişmesi için birçok alanda yenilikler yapılmış, yapılan yenilikler Türkiye’nin kalkınmasına yardımcı olmuştur. Siyasi anlamda da çok partili demokratik hayata geçmek konusunda önemli adımlar atılmış, fakat istenen başarı elde edilememiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı’nın çıkması, devlet yöneticilerinin önceliklerinin değişmesine neden olmuş, savaşa girilmemiş bile olsa savaşa hazır halde bekleme mecburiyeti, yöneticilerin çok partili hayata geçiş ile ilgili düşüncelerini ertelemelerini zorunlu hale getirmiştir. Savaş sonrası dönemde Sovyet Hükümeti, Türkiye ile 1925 yılında imzaladığı dostluk anlaşmasının kaldırılacağını duyurmuş, anlaşmanın yenilenmesi karşılığında ise yeni bir Boğazlar sözleşmesi talep edeceğini bildirmiştir. Yapılacak yeni anlaşmayla Sovyet Savaş gemilerine Boğazlardan serbest geçiş hakkı tanınacak, Boğazlarda Sovyet üsleri kurulmasına izin verilecek ve 1921 yılında Türkiye’ye bağlanan Kars ve Ardahan tekrar Sovyet Hükümetine iade edilecekti (Hale, 2003, s.111-112). Ortaya çıkan Sovyet tehdidi, hükümetin iç ve dış politikada farklı manevralar yapmasına neden olmuştur.

Dönemin tek partisi olan CHP’nin karşısında muhalif partilerin kurulması ile çok partili hayata geçiş konusunda önemli adımlar atılmıştır. İlk zamanlarda muhalif partilerin kurulmasına sıcak bakan iktidar, daha sonraki dönemlerde gerek merkezde, gerekse taşrada, muhalif partilerin özellikle DP’nin güçlenmesini önlemek ve kendi örgütünü güçlendirmek için gerekli önlemler almaya başlamıştır. 1946 yılında yapılan genel seçimler, her ne kadar iktidar partisinin başarısı ile sonuçlanmışsa da 1950 yılında yapılan genel seçimler, 1946 yılında yapılan seçimlerin tam aksi doğrultuda bir netice vermiştir.

Taşrada muhalif partilerin teşkilatlanmasının yanı sıra CHP’nin faaliyetlerinin araştırılması, 1946 ve 1950 yıllarında yapılan genel seçimlerde oluşan farkın anlaşılması açısından önemlidir. Yapılan bu çalışma ile Denizli’nin 1946 ile 1950 yıllarında yapılan seçimler arasındaki siyasi durumu araştırılmıştır. Denizli ve diğer vilayetlerdeki siyasi durumun incelenmesi Türkiye’nin o dönem siyasi yapısı hakkında genel bir bakış açısına sahip olunmasını kolaylaştıracaktır. Konu ile ilgili daha önceden yapılmış olup, 1946 ile 1950 seçimlerini ele alan ve ülke genelini kapsayan çalışmalar vardır. Örneğin Süleyman İnan’ın doktora tezi olan Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950) isimli çalışmada Adnan Menderes’in çok partili siyasi hayata geçiş sürecindeki yeri, yaptığı muhalefetin parti içindeki etkisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Kenan Olgun tarafından yazılan “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları” başlıklı çalışmada Cumhuriyet öncesi dönemden 1950 yılına kadar Türkiye’de yapılan seçim uygulamalarından bahsedilmiştir. Murat Karataş’ın yazmış olduğu “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)” isimli çalışmada CHP’nin çok partili siyasi hayata geçişle birlikte parlamentodaki muhalefete tavrı ele alınmıştır. Alper Bakacak tarafından kaleme alınan “1950 Seçimleri Sonrası Ulus Gazetesinin Muhalefete Geçışı” isimli makalede, CHP’nin yayın organı olan Ulus gazetesinin 1950 seçimlerinden sonraki tutumu incelenmiştir. Çağatay Benhür’ün yazdığı “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları” başlıklı makalede her iki partinin seçim kampanyalarına dikkat çekilmiştir. Bu ve benzeri çalışmalarda genel olarak Türkiye’de 1946 ve 1950 tarihlerinde yapılan seçimler ele alınmıştır. Bununla birlikte Denizli ile ilgili yapılan çalışmalar da mevcuttur. Süleyman İnan tarafından yazılan “CHP Müfettişi Cemal Karamuğla’nın Raporları Işığında Bir Taşra Kenti Olan Denizli’de 1950 Seçimleri ve Gösterdikleri” isimli çalışmada, 1950

seçimlerinde Denizli'deki milletvekili adaylarının seçim öncesi mücadeleleri ve seçimin Denizli'ye yansımaları ele alınmıştır. Canan Şen'in yazmış olduğu "Demokrat Parti Döneminde Denizli'de Siyasal Hayat (1950-1960)" isimli çalışmada ise 1950-1960 yılları arasında Denizli'de yapılan seçimler araştırılmıştır. Her iki çalışmada arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Fakat yapılan bu çalışmada, yukarıda adı geçen iki çalışmada yer almayan konular ele alınmış, farklı arşiv belgeleri kullanılmış ve iki siyasi parti arasındaki mücadelede CHP'nin başarısız olmasının nedenleri üzerinde durulmuştur.

1. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra birçok alanda yenilikler yapılmaya başlanmış, devlet kısa süre içinde büyük ölçüde gelişmiştir. Yeniliklerin devamı konusunda ısrarcı olan Mustafa Kemal Atatürk, çok partili demokratik yaşama geçme konusunda da ısrarcı tutumunu sürdürmüş, dönemin tek partisi CHP'nin karşısında 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına olumlu yaklaşmıştır (Turgut, 2005, s. 231). Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra da çok partili demokratik hayata geçme konusunda ısrarını sürdürmüştür. 1930 yılının yaz aylarında Yalova'da kendisini ziyarete gelen Fethi Okyar Bey'e parti kurma konusunda yardımcı olacağını söyleyerek, aynı yıl Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasına ön ayak olmuştur (İnan, 2013, s. 376). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın siyasi hayattan çekilmesi ve Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı üzerine yerine İsmet İnönü gelmiştir. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından sonra İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması, çok partili siyasal hayata geçme konusunun bir süre ertelenmesine neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış politikası genel olarak savaşa girmeme konusunda şekillenmiş, fakat siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda büyük sıkıntılar çekilmiştir (Karpaz, 2010, s. 202). Savaşa hazır halde bekleme mecburiyeti hükümeti, sadece her sahada kaynak biriktirmeye zorlamamış (Eraslan, 2004, s. 531), aynı zamanda ülkede bazı güvenlik önlemleri almasını da zorunlu hale getirmiştir. Öncelikle güçlü bir ordu oluşturulmaya çalışılmış (Tekeli ve İlkin, 2013, s. 654), ülkenin bombalanması ihtimaline karşı, Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nca onaylanan Hava Taarruzlarına Karşı Işıkların Söndürülmesi ve Karartılması Hakkında Nizamname hayata geçirilmiştir (Karabulut, 2014, s. 201). Savaş süresince toplumun özellikle işçi ve köylü kesimi ezilmiş, ziraat ve ticaretle uğraşan sermaye sahipleri ise tam aksine büyük ölçüde fayda sağlamışlardır (Eraslan, 2004, s. 531). Kamu yatırımları durmuş, halkın geliri (Oran, 2004, s. 391) ve Türkiye'nin ithalat düzeyi oldukça düşmüştür. Hükümet tahıl karborsasını önlemek için sıkı tedbirler almış, fakat bu durum köylünün aleyhine olmuştur. Şehirlerde un ve şeker kıtlığı başlamış, ordunun ihtiyacı olan mühimmat, silah, giyim ve kuşam konusunda ciddi anlamda sıkıntılar yaşanmıştır (Ortaylı, 2018, s. 114).

Sıkıntının giderilmesi için hükümet tarafından çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 18 Ocak 1940 yılında yapılan Milli Korunma Kanunu (Eraslan, 2004, s. 532), ekonomiyi güçlendirmek için hükümete olağanüstü durumlarda ürünlere el koyma vb. gibi yetkiler vermiştir. Yine hükümet tarafından ekonomik zorluklarla ve savunma harcamalarıyla mücadele etmek için, 11 Kasım 1942 tarihinde Varlık Vergisi Kanunu çıkarılmıştır. Başlangıçta katı bir şekilde uygulanan bu kanun, yaşanan olumsuzluklar üzerine, 1944 yılında kaldırılmış ama hem Türkiye'nin yurt dışındaki prestijine zarar vermiş (Karpaz, 2010, s. 203) hem de halkın önemli bir bölümünün, CHP'ye karşı tavır almasına neden olmuştur (Oran, 2004, s. 392). Haziran 1943'te kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi de mevcut şartları istismar edenleri cezalandırmak amacı ile yapılmıştır (Eraslan, 2004, s. 532). Hükümetin bu uygulamaları ise halkın bir bölümünü, önemli ölçüde tedirgin etmiştir (Boratav, 2002, s. 341).

Türkiye, savaş boyunca dış politikada iş birliği, bağımsızlığın korunması ve toprak genişlemesinin reddedilmesi gibi ilkeleri benimsemiş (Karpaz, 2010, s. 202), bu nedenle savaştan uzak kalmayı başarmış, fakat savaş sonunda meydana gelen uluslararası politikada yalnız kalmaktan kurtulamamıştır (Koçak, 2009, s. 298). Savaş süresince Türk dış politikasının temel

hedefi, sınır komşusu olan Sovyetler Birliği ile ilişkisini bozmadan, ülkenin güvenliğini sağlamak olmuştur (Aydın, 2004, s. 475). Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1942 tarihinde TBMM’yi açış konuşmasında Türkiye’nin o günkü durumu ile ilgili olarak “*Bir gün bilmediğimiz bir istikametten ve bilmediğimiz bahaneler altında vatanımızın taarruza maruz kalması ihtimalini, Büyük Millet Meclisi’nin göz önünde tutması icap eder*” demiştir (Koçak, 2015, s. 713). Fakat Sovyetler Birliği ile kurulan ilişkiler, savaş sonunda bozulmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye ile imzaladığı ve süresi 1945 yılında dolacak olan dostluk anlaşmasını yenilemeyeceğini açıkladığı gibi, iki ülke arasındaki sınırın düzeltilmesini ve Karadeniz’in korunması için İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı bölgesinde müşterek bir Türk-Sovyet savunma gücünün kurulmasını istemiştir (Zürcher, 2015, s. 306-307). Dönem gazetelerinde yer alan haberlere göre bütün bunlara ek olarak Sovyetler, daha demokratik bir Türk hükümetinin kurulmasını istediklerini belirtmişlerdir (Sovyetlerin Talepleri, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1945, s.1). Savaş sonrası dönemde Sovyetlerin taleplerinde ısrarcı olması, Türk hükümetinin çok partili sistemlerle ve demokratik anlayışla yönetilen devletler (Eraslan, 2004, s. 533), özellikle de Batı Devletleri ve Amerika Birleşik Devletleri ile iş birliği içinde olmasına neden olmuştur (Zürcher, 2015, s. 306).

1945’te Türk hükümetinin, San Francisco Konferansı’na kurucu üye olarak katılıp, Birleşmiş Milletler Anlaşmasını imzalaması, ülke içinde demokratik adımlar atılmasını hızlandırmıştır (Zürcher, 2015, s. 306). Konferansta Amerika Birleşik Devletleri’ne, Rus tehdidinden bahsedilmiş, fakat ilk zamanlarda beklenen karşılık bulunamamıştır. 1945 ve 1946 yıllarında tek başına kalan Türkiye, Rus baskılarına karşı mukavemet etmiş, Amerikan yardımı ancak 1947 yılında gelmiştir (Tellal, 2004, s. 508). Diğer taraftan Cumhurbaşkanı İnönü, 19 Mayıs Spor Bayramı’nda yaptığı konuşmasında siyasi hayatta demokratik prensiplerin büyük ölçüde yer alacağını sinyallerini vermiştir (Lewis, 2000, s. 303). Türk hükümeti, çok partili siyasi hayata geçme konusunda kararlı olduğunu, San Francisco Konferansı’na gönderdiği temsilcisi ile müttefiklerine duyurmuş (Eraslan, 2004, s.533) ve tek parti idaresinin sona ermesine neden olan sürecin başlamasına neden olmuştur (Lewis, 2000, s. 303).

1.1. DP’nin Kurulması

Savaş koşullarında uygulanan korumacı ekonomik politikalar, 1946-1950 döneminin gelişmelerinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Hükümetin, memurunu hayat pahalılığına karşı koruma çabası, işçi ve köylülerin siyasi tercihlerinin değişmesine neden olmuştur (Eraslan, 2004, s. 532). Dönemin tek partisi olan CHP içinde ise fikir ayrılıkları savaş sonrası dönemde belirgin hale gelmiş, fikir ayrılıkları 1945 yılı Ocak ayında TBMM’de tartışılan toprak reformu tasarısı ile iyice açığa çıkmıştır. 14 Mayıs 1945 tarihinde Meclis’e sunulan toprak reformu tasarısına, toprak sahipleri ve taşradaki bazı tüccar gruplarından oluşan bir grup milletvekili muhalefet etmiştir. Toprak Kanunu, CHP içinde derin bir sosyal ve siyasal ayrılığa neden olup, taşrada muhalefet oluşumunu teşvik etmiştir (Karpaz, 2010, s. 205-206).

1945 yılından sonra başlayan siyasi mücadele, iktidarı elinde bulunduran CHP’ye karşı yapılmıştır. CHP’ye karşı muhalefet resmen 1945 yılında toprak reformu üzerine yaşanan bir tartışma sırasında kendi içinde doğmuş (Karpaz, 2009, s. 231), DP’nin kurulması da doğrudan doğruya bu toprak reformu tartışmaları ile ilgili olmuştur (İnalçık, 2009, s. 373). Nitekim 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan, devlet mekanizmasının işleyişinde demokratikleşmeyi esas alan bir önergeyi parti meclis grubuna vermişlerdir (Eraslan, 2004, s. 533). Dörtlü Takrir olarak bilinen bu önerge, savaş sonrasındaki örgütlü siyasal muhalefetin başlangıç simgesi haline gelmiştir. Dörtlü Takrir’in sunulduğundan bir hafta sonra İstanbul’da ara seçimler yapıldığında, hükümet ilk kez CHP’nin çeşitli adayları arasında tercih yapılmasına izin vermiştir (Zürcher, 2015, s. 310). Bu arada Haziran 1945 tarihinde yeni bir demokrat parti kurulacağına dair gazetelerde haberler yer almaya başlamış (Yeni Parti, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1945, s.1), 7 Temmuz 1945 tarihinde ise sanayici Nuri Demirağ, MKP’yi kurmak için İçişleri Bakanlığına başvurmuştur (Eraslan, 2004, s. 533). Nuri Demirağ’ın MKP’yi kurmasıyla da çok partili siyasal hayata yönelik ilk adım atılmıştır (Tekeli ve İlkin, 2013, s. 631).

Öte yandan Dörtlülük Takrir sahiplerinden Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in *Tan ve Vatan* gibi muhalif basın organlarında eleştirilerini sürdürmeleri, parti disiplinini ihlal olarak değerlendirilmiş ve adı geçen kişiler, 21 Eylül 1945 tarihinde partiden ihraç edilmişlerdir (Eraslan, 2004, s. 534). Parti içinde bu gelişmeler yaşanırken, Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde, Meclis'in yeni toplantısını açış konuşmasında, Türkiye'nin bir diktatörlük olmadığını, fakat bir muhalefet partisinden yoksun olduğunu söylemiştir (Lewis, 2000, s. 305). Çok geçmeden Refik Koraltan, *Vatan* gazetesinde Menderes ve Köprülü'yü savunan bir makale yazmış, CHP grubu 27 Kasım tarihinde 1 oya karşı 280 oy ile Koraltan'ın da partiden çıkarılmasına karar vermiştir (Lewis, 2000, s. 304). 3 Aralık 1945 tarihinde Celal Bayar, DP'yi kurmak için CHP'den istifa etmiştir (Tekeli ve İlkin, 2013, s. 632).

7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulan DP'nin genel başkanlığına Celal Bayar getirilmiştir. Partinin siyasi amacı, ülkede demokrasinin geniş ve ileri ölçüde gerçekleşmesini sağlamak olmuştur (Koçak, 2002, s. 181). DP'nin kurulması ile birlikte, liberal tepki ile belirlenen çok partili dönem belirgin hale gelmiştir (İnalçık, 2009, s. 352).

1930 ve 1945 yılları arasında uygulanan politikalardan bunalan kentli alt tabaka mensupları, işçiler ve köylüler liberalleşmiş bir ekonomik rejimi destekledikleri için (Karpat, 2009, s. 232), DP kurulduktan altı ay sonra üye sayısı bir milyona ulaşmıştır. İşçi ve köylülerin yanı sıra orta sınıf ve diğer memnuniyetsiz olan gruplar da partiyi desteklemişlerdir (Karpat, 2010, s. 207). DP'nin kurulmasıyla Cumhurbaşkanı İnönü'nün muhalefet isteği yerine gelmiş, partinin çalışmalarında kolaylık gösterilmiş (Lewis, 2000, s. 305), yeni parti, hükümet ve yönetimi denetleyecek yeni bir denetim organı olarak görülmüştür (Koçak, 2002, s. 181). DP, şubelerini açmaya başlar başlamaz, bütün ülkede coşkulu bir karşılık bulmuş, bunun üzerine Mayıs 1946 yılında yapılan CHP olağanüstü kongresinde önlem amaçlı bazı kararlar alınmıştır (Zürcher, 2015, s. 310).

1.2. 1946 Genel Seçimleri

CHP ikinci olağanüstü kurultayı, 10 Mayıs 1946 tarihinde Ankara'da, CHP'nin yapısında çok partili hayata uyum sağlayacak bazı değişiklikleri gerçekleştirmek amacı ile toplanmıştır (Koçak, 2002, s. 181). Kurultaydan önce CHP Meclis Grubu, 1947 genel seçimlerinin bir yıl öne alınarak, 21 Temmuz 1946 tarihinde, belediye seçimlerinin ise hemen yapılmasına karar vermiştir. Bunun üzerine DP, seçimleri boykot etmek istemiş (Lewis, 2000, s. 305), 21 Nisan tarihinde milletvekili ara seçimlerine ve 26 Mayıs tarihinde belediye seçimlerine katılmamıştır (Koçak, 2002, s. 182). DP Genel Başkanı Celal Bayar, DP'nin 1947 yılındaki kongresinde yaptığı konuşmasında CHP'nin, DP'nin gelişmesine meydan vermemek için seçimleri bir yıl önceye aldığını iddia etmiştir (Demokrat Parti Kongresi, *Vakit*, 8 Ocak 1947). DP'nin mahalli seçimleri boykot etmesinden sonra ise seçimlere yönelik düzenlemeler hızlandırılmıştır. DP'nin ısrarla savunduğu tek dereceli seçim sisteminin kabul edilmesi üzerine, erken genel seçimleri boykot edeceğini açıklayan DP, seçimlere girme kararı almıştır (Eraslan, 2004, s. 538). 5 Haziran tarihinde milletvekili seçimlerinin tek dereceli olarak kabul edilmesine rağmen, seçim sistemi çoğunluk sistemi olarak kalmış, gizli oy, açık sayım ilkesi ile seçimin adli denetim altında yapılması gibi muhalefetin bazı talepleri iktidar tarafından reddedilmiştir (Koçak, 2002, s. 182).

1946 genel seçimi, son yasal düzenleme uyarınca adli denetim dışında açık oy, gizli sayım ilkesine ve çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. (Koçak, 2002, s. 182). Seçime CHP, DP ve MKP (Ortaylı, 2018, s. 117) ve diğer bazı küçük partiler katılmıştır (Koçak, 2002, s. 183). CHP listesinde yer alan yeni milletvekili adaylarının çoğu devlet hizmetinde ve parti örgütlerinde önemli görevlerde bulunan kişilerden oluşmuştur. 1946 yılında yapılan seçimlerde Denizli'de seçime katılmayan DP, aday listesini daha ziyade serbest meslek kökenli olanlardan oluşturmuştur (Koçak, 2009, s. 527).

Cumhuriyet tarihinin ilk tek dereceli milletvekili seçimi, 21 Temmuz günü yapılmış (Koçak, 2009, s. 528), seçimler sonunda CHP 395, DP 66 ve bağımsızlar da 4 milletvekilliği kazanmışlardır (Koçak, 2002, s. 183). Ancak seçim sonuçlarının ilanı ile birlikte DP, CHP ve yönetimi, seçimlere hile ve baskı karıştırdığı gerekçesi ile suçlamıştır. Meclisin açılması ile birlikte DP, seçim ile ilgili itirazda bulunmuş, Mecliste itirazları incelemek üzere bir komisyon kurulduysa da komisyon hiçbir itirazı yerinde görmemiştir (Koçak, 2002, s. 183). DP’nin milletvekilliği kazandığı iller Afyon, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Edirne, İçel, İstanbul, Kayseri, Kastamonu, Muğla ve Sinop olmuştur (Koçak, 2009, s. 529).

1.3. Parti Mücadeleleri

CHP’li ve DP’liler arasındaki ilişkiler, 1946 yılında yapılan genel seçimlerden sonra gittikçe kötüleşmeye başlamıştır. Bu arada DP’nin birinci büyük kongresinin, 7 Ocak 1947 tarihinde Ankara’da toplanmasına karar verilmiştir. Kongrede seçim kanununun tadili hakkında görüşmeler yapılacağı ile ilgili, basında haberler yer almıştır (Demokrat Parti Kongresinde Neler Görüşülecek, *Vakit*, 4 Ocak 1947, s.3). 7 Ocak tarihinde açılan kongrede bir konuşma yapan DP Genel Başkanı Celal Bayar, tek parti yönetiminin zarar ve aksak yönlerinden bahsetmiştir. Kongrede Bayar’ın ortaya koyduğu ana sorunların görüşülmesi için bir komisyon kurulmuş, parti içinde konu ile ilgili iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Kongrede sertlik yanlıları ile ılımlı kanat arasında bir anlaşma sağlanmış ve “Hürriyet Misakı” adı verilen bildiri kabul edilmiştir (Koçak, 2002, s. 184).

Ülke genelinde iki siyasi partinin kıyasıya mücadelesi gerginliği tırmandırmış, Cumhurbaşkanı İnönü, Haziran 1947’de iki partinin temsilcileri ile ayrı ayrı görüşerek, 12 Temmuz Bildirisini yayınlamıştır (Lewis, 2000, s. 306). İnönü, bildirisinde son zamanlarda hükümet ve muhalefet başkanları ile yaptığı görüşmeleri anlatmış, iktidar ve muhalefet arasında bir diyalog kurulması için harcadığı çabaları açıklamıştır (Koçak, 2002, s. 185). Fakat beyannamenin yayınlanmasından sonra antidemokratik kanunların değiştirilmemesi ve oy serbestliğinin konu edildiği seçim kanununun yapılmaması, beyannamenin bir oyalama taktiği şeklinde algılanmasına neden olmuştur (Demokratlar Gittikçe Sabırsızlanıyor, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1948, s. 3). 12 Temmuz bildirisi, partililer tarafından genel olarak olumlu karşılanırsa da gerek CHP, gerekse DP içinde önemli tartışmalara neden olmuş, her iki partideki çatışmaları ve bölünmeleri de beraberinde getirmiştir (Koçak, 2002, s. 186).

Yaşanan gelişmeler üzerine CHP, kendisini demokratik hayatın gereklerine uyarlamaya çalışmıştır (Karpas, 2010, s. 208). CHP’nin iktidarda iken yaptığı son kurultayı, 17 Kasım 1947 tarihinde Ankara’da toplanmıştır (Koçak, 2002, s. 188). Seçimleri kazanmak için, halkın durumu hakkında birinci elden edinilen bilgilerin önemini fark eden yöneticiler, ilk defa bu kurultayda partinin kırsal bölgedeki delegelerin görüşlerine yakın ilgi göstermiştir (Karpas, 2010, s. 208). Kurultayda, CHP’nin geleneksel bürokratik ve otoriter yapısı kırılmak istenmiş, parti içi siyasal mekanizmaların çok partili hayata uyum sağlanmasına çalışılmıştır (Koçak, 2002, s. 189). Öte yandan hükümete ve CHP’ye karşı, DP tarafından yoğun eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. DP’nin kurucularından Refik Koraltan, tepkisini demokrasinin bazı çevreler tarafından hala tek partili demokrasi zannedildiği, milletvekili ve belediye seçim kanunlarının hızlı bir şekilde demokratik şekle dönüştürülmesi gerektiğini söyleyerek belirtmiştir (Hükümetle Halk Partisi Arasında İhtilaf mı Var? *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1948, s.4).

CHP Meclis Grubunun yaptığı toplantıda, seçim kanununun tadili için prensip kararı alması, DP tarafından olumlu bir adım olarak görülse de (Muhalefet H. Partisinin Kararından Memnun, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1948, s. 1), Celal Bayar demokrasi temellerinin atılmasına izin verilmediği takdirde Meclisten çekileceklerini ifade etmiştir (Nutkun Metni, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1948, s.1). Çok geçmeden DP temsilcileri, genel seçimlerin 1949 yılı başında yapılmasını istemişler (Demokratlar ve Genel Seçim, *Gece Postası*, 22 Ağustos 1948, s. 1), bu isteklerini Adapazarı mitinginde iktidar partisini eleştirerek yinelemişlerdir (Demokrat Partinin Adapazarı Mitinginde, *Son Posta*, 4 Ekim 1948, s. 7). Fakat DP’nin sürekli olarak genel seçimlerin erkene

alınması isteği, iktidar partisi tarafından olumlu karşılanmamıştır (Başbakan Diyor ki, 1950'den Evvel Yeni Seçim Yapılmayacak, *Akşam*, 4 Nisan 1948, s. 2).

Kısa bir süre sonra DP içinde karışıklık çıkmış (DP'deki Anlaşmazlıklar, *Yeni Sabah*, 10 Şubat 1948, s.1), küçük bir grup 1948'de partiden ayrılarak, Millet Partisi'ni (MP) kurmak için hazırlıklara başlamıştır (Karpas, 2010, s. 208). Program ve tüzüğünü hazırlayan MP (Millet Partisi Program ve Tüzüğünü Hazırladı, *Son Telgraf*, 5 Temmuz 1948, s. 1), 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulmuş ve CHP'nin bazı hoşnutsuz üyelerinin desteğini toplamıştır. DP'de yaşanan bu ayrılmalar, DP'nin Meclisteki milletvekili sayısının önemli ölçüde düşmesine neden olmuştur (Lewis, 2000, s. 307). Öte yandan 1948 yılında yapılacak ara seçimlere katılmayacağını açıklayan DP yetkilileri, büyük çoğunluğun ara seçimlere katılmadığı takdirde seçim kanununun değişebileceğini ve genel seçimlerin bir an evvel yapılabileceğini açıklamışlardır (DP Seçime Girseydi Millî İradenin Tecellisini Geciktirirdi, *Son Posta*, 10 Ekim 1948, s. 1). 1948 yılında yapılan ara seçimlere DP katılmazken, bağımsız adayları desteklemekten geri kalmamıştır (Eraslan, 2004, s. 543). DP'nin katılmadığı ara seçimlerde CHP'li bütün adaylar, milletvekili olarak seçilmişlerdir (Seçim Bölgelerindeki Muhabirlerimizin Telgrafları, *Son Posta*, 18 Ekim 1948, s. 7). Seçimden sonra bir açıklama yapan Celal Bayar, hükümetin hemen genel seçimleri yapması gerektiğini söylemiştir (İktidara Düşen İlk Vazife Umumi Seçime Gitmektir, *Son Posta*, 22 Ekim 1948, s. 7). Yurt gezilerinde ise sık sık ilk hedeflerinin dürüst bir seçim yapılmasının sağlanması (İlk Hedef Namuslu Bir Seçimdir, *Son Posta*, 9 Aralık 1948, s. 1) ve seçimlerin emniyet altına alınması olduğunu belirtmiştir (Bizim İçin Esas Seçimlerin Emniyet Altına Alınmasıdır, *Son Posta*, 13 Aralık 1948, s. 1).

Ekonomik sıkıntıların yaşandığı bu dönemde, halkın memnuniyetini arttırmak için, CHP yönetimi tarafından birtakım girişimlerde bulunulmuştur. CHP Parti Genel İdare Kurulu, hayat pahalılığının önlenmesi için yapılacak işleri görüşmek üzere bir toplantı yapmış (Hayat Pahalılığı ve CHP, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1948, s. 1), hiçbir münhale memur tayin edilmemesi için vilayetleri bilgilendirmiştir (Memur Kadroları İçin Mühim Bir Tamim, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1948, s. 1). Yine dairelerde vatandaşlara zorluk çıkarılmaması yönünde kararlar alınmış (İdari Zihniyet Değişiyor, *Tan*, 9 Mart 1949, s. 1), hayat pahalılığını önlemek için bazı tedbirlere ihtiyaç duyulmuştur (Hayat Pahalılığına Karşı Cezri Tedbirler Alınıyor, *Tan*, 17 Nisan 1949, s. 1). Fakat bütün bunlara rağmen DP İstanbul İl İdare Kurulu tarafından hayat pahalılığını ve geçim zorluğunu protesto eden bir miting düzenlenmiştir (Pahalılık Mitingi Dün Sabah Yapıldı, *Tan*, 9 Mayıs 1949, s. 1).

Bu gelişmeler yaşanırken DP'li yöneticiler, yurt gezilerine ve kendilerini halka anlatmaya devam etmişlerdir. DP Başkanı Celal Bayar, Antalya ziyaretinde üç seneden beri sürdürdükleri hürriyet ve hak mücadelelerinin ilerlediğini ve sonucunu çok yakında alacaklarını söylemiştir (C. Bayar Antalya'da, *Tan*, 6 Mart 1949, s. 7). DP yönetimi, iktidarın kendi taleplerini yerine getirme konusunda sergilediği tavırdan rahatsızlık duymuş, ilişkiler tekrar gerilmiştir. 20 Haziran 1949 tarihindeki ikinci kurultayda bazı kararlar alınmıştır (Eraslan, 2004, s. 544). Kongrede, parti içinde baş gösteren anlaşmazlıklar, çatışmalar ve ihraçlar sorunu gündeme gelmiş, seçimlere yaklaşıldığı bu dönemde partinin izlemesi gereken siyaset belirlenmiştir (Koçak, 2002, s. 191).

İki parti arasında tırmanan gerilimin en büyük nedenlerinden biri olan seçim yasası, muhalefetin baskısı ile birkaç kez değiştirilmiştir (Zürcher, 2015, s. 314). Nihayet tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy açık tasnif ilkelerine dayanan ve çoğunluk sistemini getiren seçim kanunu (Eraslan, 2004, s. 545) 16 Şubat 1950 tarihinde, 341 kabul, 10 ret oyu ile kabul edilmiştir (Ortaylı, 2018, s. 117). 16 Şubat 1950 tarihinde TBMM'de kabul edilen seçim yasasına göre tek dereceli genel, eşit ve gizli oyla serbest seçim yapılması, sandık kurullarında siyasal parti temsilcilerinin bulunabilmesi, gizli oy açık sayım ilkesinin uygulanması ve seçimlerin adli denetim altında yapılması sağlanmıştır. Hükümet yeni seçimlerin 14 Mayıs tarihinde yapılacağını ilan etmiştir (Koçak, 2002, s. 192).

2. Denizli Halkının Sorunları

15 Aralık 1945 tarihinde CHP Genel Sekreterliği’nden gönderilen yazıda, Denizli milletvekillerinden Denizli ilinin ilçe, bucak ve köylerini gezip halk ile görüşerek, halkın dileklerinin ilgili bakanlıklara bildirmeleri istenmiştir. Denizli, dokumacılık alanında Türkiye’nin başta gelen bölgesi olduğu için halkın çoğu Ege Bölgesinde kurulması düşünülen iplik ve iplik boya fabrikasının Denizli’de kurulmasını, tezgâhlarda çalışan insanlar ise işlerinde usta oldukları ve işlerini çabuk bitirdikleri için tezgâh başına verilen iplik miktarının arttırılmasını talep etmişlerdir. Bütün bunlara ilaveten, Denizli’den Aydın istikametine gönderilen unların sevkiyatında nakliye masrafının azaltılması için trenden faydalanılması, Denizli merkezde ve ilçelerinde kira ile tutulan evlerde hizmet gören Ziraat Bankası şubeleri için bina yaptırılması, eşya nakliyatı için kaza ile nahiye belediyelerine ve un fabrikalarına kamyon verilmesi de diğer talepler arasında yer almıştır. Çivril’de yarım kalan Işıtlı Barajının tamamlanması, Acıpayam bataklığının kurutulması, Sarayköy ovasının sulanması için sulama kanallarının bitirilmesi, Tavas ilçesinin Solmaz ve Medet köylerinden çıkan iki suyun Tavas ovasında birleşerek oluşturdukları bataklığın önlenmesi, Acıpayam ilçesinin Kızılhisar bucağının su ihtiyacını gidermek için bucağa 15 km yakında olan akarsuyun sularının su yolları ve kanallar yapılarak bucağa getirilmesi de istenmiştir. Yine Denizli halkı merkeze tabi olan Koncalı istasyonu civarındaki bataklığın kurutulmasını, Buldan kazasının güney boğazından gelen Menderes nehrinin önüne küçük bir baraj yapılmasını, Tavas ilçesinin Hırka köyünün su ihtiyacının karşılanmasını, hayvancılığının geliştirilmesini, yonca ve diğer hayvan yemi tohumluklarının verilmesini, Çal ve Buldan ilçelerinde bağcılığın geliştirilmesini talep etmişlerdir (BCA, 490.1.0.0/641.123.1,14.01.1946, s. 1-6).

1947 yılında iki parti arasında gerginlik tırmanırken, Denizli’de yaşanan ekonomik sıkıntıların artarak devam etmesi, halkın tercihlerinin şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur. Denizli milletvekili Cemil Çalgüner tarafından 21 Nisan 1947 tarihinde verilen sözlü soru önergesinde Denizli’de bazı mahsullerin dondan büyük miktarda zarar gördüğü ve bu zararın giderilmesi için hükümetin ne gibi önlemler aldığı sorulmuştur (BCA, 30.1.0.0/53.314.5,21.04.1947, s. 2). Denizli halkı ise mevcut sıkıntıların giderilmesi için hükümetten bazı taleplerde bulunmaya devam etmişlerdir. Denizli’nin suyunun bol olmasına rağmen içme suyunun yetersiz oluşu, belediyenin içme suyu projesini yeni hazırlamış olması ve önceden yapılan imar planının yerine getirilemeyişi halkın sıkıntıya girmesine neden olmuştur (Denizli, *Tan*, 12 Mayıs 1949, s. 4). Özellikle Acıpayam’da yaşayanlar, belediyenin çalışmamasından şikâyetçi olmuşlardır (Acıpayamın Dertleri, *Tan*, 5 Haziran 1949, s. 4). Tavas halkı ise, mahsullerini satmak için Denizli’ye kadar gittiklerini ve orada günlerce bekleyerek masraf ettiklerini belirtmişler, bu nedenle Tavas’ta bulunan ofis ambarında ve Ziraat Bankası şubesinde yerinde satış yapmalarına izin verilmesini istemişlerdir (BCA, 490.1.0.0/1575.416.1, 08.07.1947, s. 11). Kale nahiyesinde yaşayanlar susuzluk, yer darlığı, alt yapı sorunları yüzünden sık sık dizanteri hatta tüberküloz salgını ile karşı karşıya kaldıklarını dile getirmişler, bunun önlenmesi için kasabanın nakledilmesi ile ilgili olarak gerekli ricalarda bulunmuşlardır. Fakat bu istekler, yetkililer tarafından fazla ciddiye alınmamıştır (BCA, 490.1.0.0/1575.416.1, 08.07.1947, s. 12). Sarayköylüleri de halen istimlak muamelesi tamamlanamayan çiftlik meselesinin çözümlenmesi talebinde bulunmuşlardır (BCA, 490.1.0.0/1575.416.1, 08.07.1947, s.26). Yine Tavas’a 10 km mesafede bulunan Kızılcabölük nahiyesinin iki kilometre eksik kalan yolunun yapılması da diğer istekler arasında yer almıştır (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 97-98).

3. Denizli’de DP’nin Siyasi Yapılanması

1946 seçimlerinden önce nüfus sayısına göre illerin ne kadar milletvekili çıkaracakları tespit edilmiştir. 1946 yılında Denizli’nin nüfusu yaklaşık 315 bin kişi olduğu (Şen, 2019, s. 56), seçmen sayısının ise yüz kırk sekiz bin dört yüz otuz iki olup, sekiz milletvekili çıkarması gerektiği CHP Genel Sekreterliğine bir telgrafla bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/365.1534.2,23.07.1949, s. 10). 1946 genel seçimleri sonunda Denizli’de bir tanesi

bağımsız olmak üzere sekiz milletvekili seçilmiştir. Bağımsız milletvekili Reşat Aydın'ın olup diğer seçilen milletvekilleri ise CHP adaylarından oluşmuştur. Bunlar Mustafa Hamdi Berkman, Mehmet Cemil Çalgüner, Mehmet Abidin Ege, Mustafa Naili Küçük, Mehmet Hulusi Oral, Mehmet Kemal Öncel ve Ömer Behçet Uz'dur (TBMM Albümü, 2010, s. 461-462; Şen, 2019, s. 56). CHP'nin Denizli'de aldığı oy oranı (yurt dışı oyların da eklenmesi ile) % 87,5 Bağımsızların aldığı oy oranı ise % 12,5 olarak gerçekleşmiştir (<https://www.yenisafak.com-1946/denizli-ili-secimsonuclari>).

Seçim sonunda CHP, ülke genelinde büyük bir başarıya imza atmış olsa da, teşkilatlardaki anlaşmazlıklar devam etmiştir. Örneğin Denizli'de Fahri Uzel, 2 Ağustos 1946 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda yeni yapılan milletvekili seçimi ile ilgili bir ihbarda bulunmuştur. Uzel yazısında, Çal CHP İdare Heyeti Başkanı Ömer Özgen'in oy pusulalarından Fahri Akçakoca ile Abidin Ege'nin isimlerinin çizilerek yerlerine müstakil adaylardan Orhan Vural ve Ziya Gökalp'in yazılmasını seçim bürolarında görevli memur ve parti müşahitlerine tembih ettiğini belirtmiştir. Fahri Uzel, Özgen'in amacının bu adayların parti nüfuzu ile korunmasını sağlamak ve ilçede kurdukları şebeke ile daima partide iş başında kalmak olduğunu, fakat bu durumun partiyi kötü duruma düşüreceğini belirtmiştir (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 24).

Denizli'de bu dönemde genel olarak mevcut şikâyetlerin giderilmesi için olumlu sayılabilecek girişimlerde bulunulmuştur. Bazı partililerin buldukları muhitte birçok kamu hizmetini yürütmeye çalışmaları, hem işlerin iyi yapılmamasına hem de yeni elemanların yetişmesine engel olmuştur (BCA, 490.1.0.0/365.1534.2,23.07.1949, s. 1-9). Bu olumsuzluğu önlemek için, parti içinde önemli kararlar alınmıştır. Arşivde yer alan 8 Şubat 1946 tarihli belgeden anlaşıldığına göre Denizli İl İdare Kurulu üyesi olan Şükrü Süer, aynı zamanda Dokumacılar Kooperatifi Müdürlüğü görevini de yürütmeye çalışmıştır. Fakat işleri çoğaldığı için Buldan'dan ayrılamamış, Denizli'deki il idare kurulu toplantılarına katılamamıştır (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 39). Bunun üzerine Şükrü Süer'in yerine bir başka üyenin getirilmesi uygun görülmüştür (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 40). Aynı şekilde Çivril ve Tavass ilçelerinde de, parti ve belediye başkanlıkları tek kişinin üzerinde olduğu için gerekli düzenlemelerin yapılması istenmiştir (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 60). 10.04.1948 tarihinde yapılan il kongresinde başkan seçilen Esat Kaymakçı, Divan üyeliğinde açılan azalığa sırası geldiği için başkanlıktan ayrılmış, yerine Hüsnü Örnek başkanlığa getirilmiştir. Hüsnü Örnek'in parti başkanı ve belediye başkanı olması, hem devlet işlerinin aksamasına neden olabileceği, hem de bu iki görevin bir şahısta toplanması uygun olmayacağı gerekçesi ile uygun görülmemiştir. Hüsnü Örnek, başkanlığa geldikten sonra diğer görevinden çekilmiştir. Yeniden açılan İl İdare Kurulu Başkanlığı için 2.12.1949 tarihinde yapılan seçimde ise İl İdare Kurulu üyesi Şükrü Süer başkanlığa seçilmiştir (BCA, 490.1.0.0/151.600.1,17.01.1950, s. 8).

DP, ülke genelinde olduğu gibi Denizli'de de teşkilatlanmasına hız vererek başarılı sonuçlar almaya başlamıştır. CHP'de ise siyasi çekişmeler artmaya başlamıştır. CHP idare üyelerinden Hüseyin Ekseli, 4 Haziran 1946 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda CHP'nin Çivril şubesinin henüz yeni kurulan bir partiye belediye seçimlerinde mağlup olmasını sindiremediğini belirterek, yapılan hataların yaklaşan milletvekili seçimlerinden önce giderilmesini istemiştir. Ayrıca Denizli'nin hiçbir köşesinde Demokrat ve Kalkınma Partilerinin teşekkül etmediğini, yalnız Çivril'de DP kurulmasındaki başlıca nedenin Başkan Mustafa Çorbacı'nın belediye seçimini kaybetmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/449.1851.4,27.01.1948, s. 4). CHP İl İdare Kurulu Başkanı tarafından 20 Ocak 1947 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Çivril ilçesinden Hüseyin Ekseli imzasıyla genel sekreterliğe gönderilen mektup suretlerinin incelendiği belirtilmiş ve kısa bir açıklama yapılmıştır. Yapılan açıklamada Ekseli'nin kısa bir süre ilçe idare kuruluna getirildiği, fakat belediye seçimlerinde demokratlara söz ve fiilen hizmet ve yardım ettiğinin tespit edildiği belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/449.1851.4,27.01.1948, s. 1).

CHP, bu dönemde yapılan seçimlerde, henüz karşısında güçlü bir DP teşkilatı olmamasına rağmen, köy muhtarı ve ihtiyar heyeti seçimlerine önem vermiş, önceki yıllarda parti tarafından aday gösterilmemiş olsalar bile halkın saydığı ve sevdiği, sağlam karakterli kişilerin seçilmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. CHP’nin bu çalışmaları da olumlu neticeler vermiştir (BCA, 490.1.0.0/151.600.1,17.01.1950, s. 42). 4541 sayılı kanun ile bu kanunun bazı maddelerini değiştiren 5046 sayılı kanun hükümlerine göre şehir ve kasabalarda 30 Mayıs 1947 tarihinde yapılan mahalle muhtarı ve ihtiyar heyeti seçimlerinde CHP aday göstermemiştir. İl merkeziyle, 7 ilçe ve beldelerinde belediye teşkilatı bulunan 12 kasaba ve bucakta mevcut 87 mahallede yapılan bu seçimde kazananların 71’i CHP’ye, 16 tanesi muhalefet partisine mensup üyelerden oluşmuştur. Netice itibarıyla CHP’ye mensup Denizli’deki köy ve kasabalarda bulunan muhtar sayısı 478, DP mensubu muhtar sayısı ise 36 olarak belirlenmiştir (BCA, 490.1.0.0/151.600.1, 17.01.1950. s. 45).

CHP Denizli il idare teşkilatı, seçimlerin yaklaştığı bir dönemde, halkın memnuniyetini sağlamak için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Denizli’de köyde yaşayan topraksız 152 aileye toprak verilmiş ve tapuları Vali Ahmet Demir tarafından teslim edilmiştir. Köylü bu durumdan çok memnun olmuş, yetkililer tarafından toprak verilmesine devam edileceği ilan edilmiştir (Denizli’de 152 Aile Daha Toprak Sahibi Oldu, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1948, s. 3). CHP’nin bütün çabalarına rağmen mevcut olan rahatsızlık devam etmiş ve partiden kopmalar başlamıştır. Denizli CHP İl İdare Kurulu Başkanı Esat Kaymakçı tarafından 21 Ocak 1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, Aydın ilinin CHP teşkilatına kayıtlı olup, Denizli’de ikamet eden ve yerli dokuma ticaretiyle uğraşan Hamdi Toksöz’ün partiden istifa ettiği bildirilmiştir. Toksöz’ün, Denizli’de kurulmuş olan DP mensuplarıyla sıkı temas halinde bulunduğu, bir kez de bu partinin il idare kurulu üyeliğine seçildiği belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/449.1851.4,27.01.1948, s. 5). DP’ye katılımlar bununla da sınırlı kalmamıştır. Çal ilçe merkezinde Ahmet Kuran ve Selahattin Alp isimli şahıslar, CHP’ye kayıtlı iken istifa etmeden DP’ye üye olmuşlar ve fiili vazife alarak çalışmalarına devam etmişlerdir (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 9). Ahmet Kuran ile Selahattin Alp’in partiden kayıtlarının silinmesine genel idare kurulunun 12.2.1948 günlü toplantısında karar verilmiştir (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 7). CHP’den ayrılmalar 1950 seçimlerine kadar devam etmiştir (İnan, 2005, s. 111). CHP’nin Denizli’deki ilk teşkilatından itibaren partide kayıtlı olan ve uzun yıllar il idare kurulu üyeliği yapan, 1938 yılındaki seçimde CHP milletvekili olarak Büyük Millet Meclisi’nde dört sene görev yapan Tahir Berkay da, CHP’den ayrılmıştır. 10 Nisan 1949’da DP il kongresinde il idare kurulu üyeliğine seçilen Berkay, 8 Nisan 1949 tarihinde eski Vali Cevat Ökmen ile birlikte Kayalık DP ocağına giderek, CHP aleyhinde konuşma yapmıştır. Konuşmasında DP’lilerle birlikte çalışacağını belirterek, partiye girdiğini ifade etmiştir (BCA, 490.1.0.0/575.2287.4, 27.06.1949, s. 7). Bunun üzerine kendisinden savunma talebinde bulunulmuştur. Tahir Berkay, Denizli il kuruluşuna hitaben yazdığı savunmasında, olayı doğrulamakla beraber, istifa etmeden karşı partiye geçişinin ve bu partide faal vazife almasının sebeplerini izaha lüzum görmediğini beyan etmiştir (BCA, 490.1.0.0/575.2287.4, 27.06.1949, s. 3). Çok geçmeden de partiden kaydı silinmiştir (BCA, 490.1.0.0/575.2287.4, 27.06.1949, s. 1).

Denizli’de CHP içinde partiden ayrılmaları önlemek ve muhalefet partisine karşı gerekli önlemlerin alınması için çalışmalara hız verilmiştir. Yapılan çalışmalarda partinin il bazında oturmuş fiziki bir düzeninin bulunmadığı anlaşılmıştır. Genel olarak halkevlerinden faydalanılamadığı, Buldan’da partinin kira ile tutulmuş küçük bir dükkân içinde çalışmakta olduğu (BCA, 490.1.0.0/1575.416.1, 08.07.1947, s. 5-7), kadınlar kolunun kurulması için bile yeterli binanın olmadığı tespit edilmiştir (BCA, 490.1.0.0/151.599.2,22.03.1948, s. 86). DP ise gücünü arttırarak büyümeye devam etmiştir. Arşivde yer alan bir belgede daha önceki yıllarda muhalefet partilerinin, teşkilatlarını genişletemedikleri ve tecrübesiz oldukları için faaliyetlerinin kısmen sınırlı olduğu, fakat daha sonraki yıllarda CHP’ye muhalif bütün unsurların çok fazla faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre basında birkaç partili gazete hariç, tek cephe halinde CHP aleyhine çalışılmış, muhalefette yer alan idareciler, şehirler ve köyler arası gezi, miting ve her türlü propaganda vb. faaliyetlerinde bulunmuşlardır. 1948 tarihinde Sarayköy,

Buldan, Tavas, Acıpayam, Çivril ve Denizli il merkezinde DP genel başkan veya genel idare kurulu üyeleriyle civar illerden iştirak eden parti teşkilatı idarecilerin katıldığı mitinglerde CHP aleyhinde konuşmalar yapılmıştır (BCA, 490.1.0.0/151.600.1, 17.01.1950, s. 16). Denizli'de DP Başkanı Celal Bayar ile bir grup DP'linin yaptığı mitinglerden biri, Ekim 1948 tarihinde gerçekleşmiş, Celal Bayar yaptığı konuşmasında seçimin yenilenmesi konusu üzerinde durmuştur (Nazilli'de Müessif Bir Hadise, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1948, s.3). 17 Ekim 1948 tarihinde Denizli'de Çatalçeşme Parkında yapılan mitinge partili partisiz 1500 kişi iştirak etmiştir. Mitinge katılmak için gelen, Nazilli DP Başkanı Şevki Hasırcıoğlu, konuşmasında yeni bir seçim kanunu istediklerini, böyle bir kanun yapılmadığı takdirde sandık başına gitmeyeceklerini belirtmiştir. Babadağ bucağı DP Başkanı Zeki Mutçalı ise, yaptığı konuşmasında seçim kanunundan bahsetmiş, hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olması gerektiğini, iradenin tam manasıyla milletin arzusuna bırakılmasını istemiştir. Honaz DP Başkanı Nihat Bey, tek şef sisteminin manasız olduğunu belirterek, milletin feryadını duymayan iktidarın sözüne inanmayacaklarını, milletin arzularına uymayan bir seçim kanununun mevcut olduğunu, iktidar partisinin dürüstlükten ayrıldığını, seçim kanunu değişmediği takdirde katıyen seçimlere iştirak etmeyeceklerini, milletin iktidar partisinin yolsuzluğu yüzünden sefil düştüğünü ve bu vaziyet karşısında maddi ve manevi fedakârlık yaparak toplandıklarını ve icap ederse kilometrelerce daha gideceklerini söylemiştir. Daha sonra söz alan Refik Koraltan ise tek şef sisteminin olumsuzluklarına temas etmiştir (BCA, 30.1.0.0/66.410.2,19.10.1948, s. 4,5,7). Bu mitingden bir süre sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı, Başbakan ve diğer bakanların da yer aldığı devlet erkânı, Denizli'yi ziyaret etmişlerdir (BCA, 490.1.0.0/151.600.1,17.01.1950, s. 15).

Bu arada Denizli'de faaliyet göstermek isteyen tek parti DP olmamıştır. CHP Aydın Bölgesi Müfettişi İzmir Milletvekili Dr. Hulki Cura tarafından, 16 Aralık 1948 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda, "Müstakil Türk Sosyalist Partisi" tarafından Denizli'de dağıtılan beyannameden bahsedilmiştir. Cura, adı geçen partinin ne Aydın'da ne de bölge dâhilinde taraftarının ve üyesinin bulunmadığını bildirmiştir (BCA, 490.1.0.0/448.1846.2,16.05.1951, s. 4).

DP'nin Denizli'de yaptığı mitinglerden sonra, ağırlığını gün geçtikçe hissettirmeye başlaması ve seçimlerin yaklaşması, yetkililerin bazı tedbirler almasını gerekli hale getirmiştir. 23 Temmuz 1949 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Süer tarafından, CHP Denizli Seçim Kurulunun aldığı seçim tedbirleri ile ilgili olarak, CHP Genel Sekreterliğine bir yazı gönderilmiştir. Yazıda, parti içindeki olumsuzluklardan ve seçimin kazanılması için il idare kurulunun aldığı kararlardan bahsedilmiştir. Parti içinde tecrübeli şahsiyetlerin bulunması nedeni ile devlet idaresinde herhangi bir iş için eleman bulmakta güçlük çekilmediği, muhalefet partilerine karşı sağlam ve kuvvetli olduğu, halkın büyük bölümünün de partinin ve hükümetin yanında bulunduğu belirtilmiştir. Fakat bütün bu olumlu duruma rağmen bazı tehlikelerden de bahsedilmiştir. Uzun seneler tek parti halinde devlet idare edildiği için, parti içinde şahsi ihtirasların belirdiği, muhalefetin çalışmaları karşısında aynı şahsi ihtirasların eskisinden daha fazla gündeme geldiği ifade edilmiştir. 1946 seçimlerinden sonra, genç ve makam sahibi partililerin, partiden ayrılarak şahsi teşebbüste bulduklarına ve muhalefet partiye geçtiklerine dikkat çekilmiştir. 1946 seçimlerinde gerçekleşen bu durumun muhalefetin zayıflığı, tecrübesizliği ve teşkilatını her tarafta kuramamış olmasından ve hükümetin çabaları sayesinde bertaraf edildiği, fakat buna rağmen parti içinde bazı kimselerin rengini belli etmeyerek, iki taraflı faaliyette bulduklarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca il dâhilinde kanunen çıkabilecek milletvekili sayısının çok üstünde aday başvurusu olabileceği, bu nedenle milletvekilliğine liyakatli olanların tespit edilerek, seçimlerde kendi illeri dâhilinde adaylıklarını koymalarının sağlanması istenmiştir. Parti adaylarının seçiminde değerli şahsiyetlerin hariç bırakılma tehlikesinin önlenmesi ve seçilebilecek adaylar hakkında il idare kurullarının görüşlerinin alınmasının sağlanmasının gereği üzerinde de durulmuştur (BCA, 490.1.0.0/365.1534.2,23.07.1949, s. 1-3).

Partinin gençlere değer vermesi de diğer öneriler arasında yer almıştır. Bütün bunlara ilaveten memurların bazı olumsuz tavırlarından bahsedilmiş, gerekirse bazı memurların tasfiye

edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Adliye mensuplarından bazılarının, parti aleyhine karar verdikleri için, partinin çok zarar gördüğü, seçim kanununa göre adliye mensubu memurların sandık başlarında bulunacakları için gerekli önlemlerin alınması ve adaletin tarafsızlıkla işlenmesinin sağlanması üzerinde durulmuştur. Parti aleyhine söylemleri olan bazı öğretmenler hakkında yapılan şikâyetlerin gizli olarak soruşturulması, gerekirse söz konusu öğretmenlerin başka yerlere nakledilmeleri gibi bazı tedbirlerin alınmasının önemi üzerinde durulmuştur. Partinin desteklemesiyle iş başına gelen belediye teşkilatının ise seçim bittikten sonra parti ile olan ilgilerini gevşettikleri, bu durumun ise olumsuzluklara neden olduğu ifade edilmiştir. Parti kongrelerinde dileklerin dikkate alınmadığı, bunun da kırgınlık oluşturduğuna dikkat çekilerek, bütçe ve bazı dileklerin yerine getirilmesi için belediyelerin gelir bakımından desteklenmesinin gerektiği belirtilmiştir. Propaganda yönünden de partinin zayıf kaldığına işaret edilerek, her zaman için istifade edilebilecek süratli nakil vasıtaları ile haftanın müsait günlerinde ilçeler arası gezilerin yapılabileceği, bundan da büyük faydalar sağlanacağı ifade edilmiştir. Partinin halka hitap edecek gazete ve mecmualar çıkarması, milli varlığa zarar verecek şekilde yapılan neşriyat ve iftiralara vaktinde cevaplandırılarak, meydana getirilmiş olan menfi zihniyetin düzenlenmesine çalışılmasının gerekli olduğunun altı çizilmiştir. Karşı partilerin mitinglerde veya toplantılarda söyledikleri sözlerin, çok mühim olanlarına radyo vasıtasıyla veya broşürlerle ve toplantılarla cevap verilmesi ve muhalefetin taşkınlıklarının ara sıra dizginlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Propaganda konusunda milli duyguları canlandıracak tarihi filmlerin yanı sıra, devletin cumhuriyet devrinden önceki durumu ile bugününü mukayese imkânı verecek yenilikleri canlandıran filmlerden de yararlanılabileceği belirtilmiştir. Halkı etkileyen görevlerde çalışan şahısların seçimlerde ve propaganda hususlarında mühim rol oynadıkları görüldüğü için, bu kişilerin seçimlerinde ve istihdamlarında dikkatli olunması, kötü temayülü hissedilenlerin vazifelerine son verilmesi gerektiği belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/365.1534.2,23.07.1949, s. 4-8).

CHP İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Süer tarafından gönderilen yazıda Denizli’de mevcut parti teşkilatlarından da bahsedilmiştir. Yazıda DP’nin teşkilatının mevcut olduğu, diğer partilerin teşkilatının olmadığı, ildeki DP’li parti idarecilerinin her bakımdan zayıf olduğu, bu sebeple de halen pasif durumda oldukları belirtilmiştir. Bununla beraber muhaliflerin sessizce genişleme faaliyetlerine başladıklarının görüldüğü ifade edilmiştir. Sayı olarak zayıf olan DP’lilerin, halk üzerinde manevi baskı yaptıkları, en zayıf buldukları muhitlerde bile mevcudiyetlerini hissettirmek için programlı bir surette çalıştıkları ve çok para harcadıkları ifade edilmiştir. Ayrıca DP mensuplarının kendi aralarında çıkan en küçük bir anlaşmazlıkta dağılma işaretleri gösterdiği, milletvekili adayı olarak gösterilmeyen yerli DP mensuplarının kendi partilileri aleyhine durum alacakları göz önünde bulundurularak, bu durumdan faydalanabileceği ve DP’lilerin aralarına itimatsızlık sokarak, zayıflatılabileceği ifade edilmiştir. Seçim günü sandık başında görevlendirilecek memurların, daha önceden haklarında hükümetçe sıkı bir inceleme yapılarak sabıkalı olup olmadıklarının araştırılması, dürüst ve namuslu vatandaşların sandık başına görevlendirilmesinin temini ve seçim merkezlerinde kötü niyetli kimselerin ve grupların halk üzerinde baskı yapmasına izin verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasının gereği üzerinde durulmuştur. CHP parti teşkilatı ve nüfuzlu partililer arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların da seçimin kaybedilmesine neden olacağı bu nedenle bu hususa özellikle dikkat edilmesi tavsiye edilmiştir. CHP mensuplarının iyi hareketlerinin, hükümetin iyi ve adaletli çalışmalarının, CHP aleyhine yapılacak propaganda ve neşriyatın vaktinde cevaplandırılıp halkın aydınlatılmasının sağlandığı takdirde seçimi kazanmanın mümkün olduğu belirtilmiştir (BCA, 490.1.0.0/365.1534.2,23.07.1949, s. 8-9).

CHP Denizli il kongresi 28.12.1949 tarihinde toplanmış, kongreye Denizli milletvekilleri Dr. Behçet Uz, Hulusi Oral, Dr. Hamdi Berkman, Cemil Çalgüner, Naili Küçüka, Kemal Cemal Öncel ve Abidin Ege de katılmıştır. İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Süer, kongrede yaptığı konuşmasında başta tarım, kültür, bayındırlık, ekonomi ticaret ve endüstri olmak üzere hemen hemen her alanda kalkınma ve gelişme gösterdiklerini dile getirmiştir. Bununla birlikte CHP’nin başarılarını çekemeyen muhalif partilerin, gerçeğe taban tabana zıt yönlerdeki söylemlerinin

parti iftiralarının bir neticesi olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Konuşmasında yeni bir seçim kanununun hazırlanarak, Meclis'e sunulduğunu da dile getirmiştir. Kongrede CHP'nin Denizli ve çevresinde 8 ilçe, 10 resmi ve 32 itibari bucak, 88 mahalle, 4 semt ve 427 köy ocağı olmak üzere toplam 568 kademesi bulunduğu ifade edilmiştir. 1949 tarihli kongrede CHP'ye kayıtlı üye sayılarına da yer verilmiştir. Buna göre Denizli'de 12.307, Acıpayam'da 6859, Buldan'da 1395, Çal'da 7347, Çivril'de 3664, Tavas'ta 4492, Sarayköy'de 2949 ve Güney'de 1940 üye olmak üzere toplam 40.653 kişi CHP'ye üyedir. 1948 yılında CHP'nin Denizli'deki üye sayısı ise 36.545'tir. Son bir yılda 4108 üye artışı sağlanmıştır (BCA, 490.1.0.0/151.600.1,17.01.1950, s. 4,6,10,11).

CHP yöneticilerinin, partiye katılımların arttığını söylemelerine karşın, DP'ye üye olanların sayısının da artması, iki parti arasındaki siyasi mücadelenin şiddetinin, seçim günü yaklaştıkça artmasına neden olmuştur. Denizli Orman İşletmesi Bölge Kâtibi İzzet Erdem, 14 Ekim 1949 Cuma günü Denizli Musaağa Mahallesi parti ocak binası yanındaki kahvede, yanında DP İl İdare Kurulu üyeleri olduğu halde, CHP'nin şahsiyeti maneviyesine ve parti mensuplarına kötü sözler söylediği için burada bulunan parti mensupları tarafından ilgili yerlere şikâyet edilmiştir. Şikâyette bulunanlar, İzzet Erdem'in işlediği suçun doğrudan doğruya CHP şahsiyeti maneviyesine hakaret sayıldığını belirterek, parti tarafından ilgili şahsa dava açılması talebinde bulunmuşlardır (BCA, 490.1.0.0/459.1887.4, 24.11.1950, s.8). Fakat CHP Genel Sekreterliğinden 24.11.1949 tarihinde Denizli CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderilen yazıda, dava açılması için yapılan hakaretinin üç veya daha fazla kimse yanında söylediğinin ispat edilmesi gerektiği bildirilmiştir (BCA, 490.1.0.0/459.1887.4, 24.11.1950, s.7). Denizli CHP İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Süer'in, 5 Ocak 1950 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda ise, partinin manevi şahsiyetine sözle hakareten dolayı hakkında kanuni takibat yapılması için gerekli olan asgari üç şahidin var olduğu fakat bu kişilerin DP il idare kurulu üyesi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Orman İşletme Kâtibi İzzet Erdem'in partiye gelerek, çeşitli sebeplerden dolayı bir hata işlemiş olabileceğini, ama hiçbir zaman kötü bir niyet beslemediğini, bilmeyerek işlenmiş kusurunun affını istediği bildirilmiştir. Esas gayenin gerçekleştiği ve mahkemeyi kazanabilmek için emin üç şahidin temin edilmesinin de mümkün olmadığı belirtilerek, dava açmaktan vazgeçilmiştir (BCA, 490.1.0.0/459.1887.4, 24.11.1950, s.6). Fakat iki parti arasında sular durulmamıştır. 4 Mayıs 1950 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine acele olarak gönderilen telgrafta DP Kâtibi Nuri Seçginer'e, CHP'ye karşı söylediği sözlerden dolayı parti adına dava açılması istenmiştir (BCA, 490.1.0.0/459.1887.4, 24.11.1950, s. 5).

4. 14 Mayıs 1950 Milletvekili Seçimleri

Seçim yasaının kabulünden kısa bir süre sonra partiler seçim kampanyalarına başlamışlardır. Seçim kampanyalarında CHP, tarım reformundan ve özel teşebbüs imkânlarından bahsetmiş, DP ise siyasal ve ekonomik daha fazla hürriyet, daha çok özel teşebbüs, işçiler için grev hakkı konuları üzerinde durmuştur (Lewis, 2000, s. 311). Partilerin seçim listelerine bakıldığında CHP'de milletvekili olanların % 40'ı yeni listede yer almamış, listede avukat, idareci, iktisatçı, maliyeci, doktor, tüccar, eğitimci, çiftçi, asker, belediyesi, yüksek mimar gibi meslek mensupları ağırlıklı olarak hemen her kesimden kişiler yer almıştır. DP ise listesini genellikle avukat, idareci, tüccar, doktor, çiftçi, asker, eğitimci ve yüksek mühendislerden oluşturmuştur (Eraslan, 2004, s. 546).

CHP ve DP bütün yurttan, MP 22 ilde ve MKP de yalnızca İstanbul'da seçime katılmıştır (Koçak, 2002, s. 192). 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin sonunda oyların tasnifleri devam ederken bile DP ile diğer partilerin adayları arasında oldukça büyük bir fark meydana gelmiştir (Tasnif Devam Ederken Demokrat Partinin Seçimi Kazandığı İller, *Yeni İstanbul*, 16 Mayıs 1950, s.1). 15 Mayıs 1950 tarihinde Denizli'de tasnifi biten sandıkların oyların üçte ikisini DP almıştır. Buna göre DP 4765, CHP 1635 oy elde etmiştir (Son Dakika, *Milliyet*, 15 Mayıs 1950, s.5). DP, Denizli başta olmak üzere birçok ilde seçimlerde üstünlük sağlamıştır (DP, Dün Gece Yarısı 41 Vilayette 370 Mebusluk Kazanarak Ekseriyeti Aldı, *Milliyet*, 16 Mayıs 1950, s.1). Katılım oranı

%89,3 olarak gerçekleşmiş, 8.905.743 seçmenin 7.953.055’i oyunu kullanmış ve toplam 487 milletvekili seçilmiştir. Bu seçimlerde ülke genelinde DP 4.241.393 oy alarak %53,3 oy oranı ile 408 milletvekili, CHP 3.176.561 oy alarak %39,9 oy oranı ile 69 milletvekili çıkarmayı başarmıştır. MP, 250.414 oy alarak %3,1 oy oranı ile 1 milletvekili çıkarmayı başarırken, bağımsızlar 383.282 oy alarak %4,8 oy oranı ile 9 milletvekilliği kazanmışlardır (Koçak, 2002, s. 193). CHP, ülkenin daha kalkınmış olan Batı bölgesinde üstünlük sağlayamamıştır. Kazandığı bütün vilayetler, Ankara’nın doğusunda yer almış ve bu büyük ölçüde az gelişmiş bölgeler olmuştur (Zürcher, 2015, s. 318).

Yapılan seçim sonucunda Denizli’de DP’den kazanan adaylar Ali İhsan Sabis, Refet Tavashioğlu, Fikret Karabudak, Hüsnü Akşit, Ali Çobanoğlu, Dr. Mustafa Gülçigil, Fikret Başaran, Eyüp Şahin olmuştur (BCA, 30.10.0.0/77.510.2, 18.05.1950, s. 2; DP Dün Gece Yarısı 41 Vilayette 370 Mebusluk Kazanarak Çoğunluğu Aldı, *Milliyet*, 16 Mayıs 1950, s. 5; İnan, 2005, s. 117).

Seçimlerden sonra iki parti arasında sular durulmamıştır. 24 Kasım 1950 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanı Şükrü Süer tarafından, CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıda Bekilli’den Mehmet Peker’in yazdığı bir mektupta birçok partililerin tutuklandığına dair bilgi alındığı belirtilmiştir. Bunun üzerine durum, Çal İlçe İdare Kurulundan sorulmuştur. Çal İdare Kurulu’ndan alınan cevapta Bekillili hiçbir partilinin tutuklanmadığı, fakat 20 kadar parti mensubunun sahte zabıtlarla mahkemeye verildiği öğrenilmiş ve gerekli tedbirler alınmıştır (BCA, 490.1.0.0/459.1887.4, 24.11.1950, s.2).

Sonuç ve Öneriler

Bir taşra kenti olan Denizli’de halkın savaş yıllarında ekonomisi bozulmuş, halk ise bozulan ekonomik durumunu düzeltmek için yöneticilerden birtakım taleplerde bulunmuştur. Fakat ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı, sorunların büyük bölümü çözülememiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan ilk genel seçimler 1946 yılında, açık oy, gizli sayım ilkesine ve çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Yeni kurulan bir parti olan DP’nin Denizli’de, parti teşkilatını tamamlayamamasının bir sonucu olarak, seçilen milletvekillerinden bir bağımsız aday hariç, hepsi CHP’li adaylardan oluşmuştur.

Seçimlerden sonra DP’nin Denizli’de hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başlaması, CHP’nin tedbirler almasını gerekli hale getirmiştir. Öncelikle parti yönetiminde birden çok görevi olan yöneticilerin, daha verimli çalışmaları için görev yükleri azaltılmıştır. Daha sonra Denizli CHP il örgütü tarafından düzenli olarak toplantılar yapılmaya çalışılmış, hatta bu toplantılara Denizli milletvekillerinin katılımı sağlanmıştır. Fakat milletvekillerinin bu toplantılara katılmasının, 1950 seçim sonuçlarına bakıldığında, büyük bir etki oluşturduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bununla birlikte CHP’nin yenilgisini, tek bir nedene bağlamak da doğru değildir. Çünkü Acıpayam’da olduğu gibi CHP’li belediyelerinin çalışmalarından memnun olmayan önemli bir kesim bulunmaktadır. Uzun yıllar iktidarda olmasına rağmen CHP’nin hala Denizli’de il bazında oturmuş, fiziki bir düzeninin bulunmaması da önemli bir eksikliktir. Bütün bunlara ilaveten CHP il teşkilatında yaşanan siyasi çekişmeler sonrasında partiden ayrılmanın meydana gelmesi de CHP’nin zayıflamasına neden olmuştur. Siyasi gücü olan kişilerin CHP’den ayrılarak, DP örgütü içinde yer almalarının, bu kişileri benimseyen önemli bir kesimin de tarafını değiştirmesine neden olacağını varsaymak pek de yanlış sayılmaz. 1950 seçimlerinin yaklaştığı günlerde, CHP Denizli il teşkilatında yapılan bir toplantıda seçimlere yönelik bazı tedbirlerin alınmasının istenmesi, aslında güçlü bir muhalefete karşı alınması istenen tedbirler olarak değerlendirilebilir. Seçimlerden önce miting yapmak için Denizli’ye gelen DP Genel Başkanı Celal Bayar’ın ardından, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Denizli halkı ile görüşmek için gelmesi, her iki partinin Denizli’de ciddi bir siyasi mücadeleye girişeceğinin işaretidir. Bununla birlikte yine aynı toplantıda DP’nin sayıca az, yöneticilerinin ise zayıf olduğunun belirtilmesi, CHP tarafından rakibin fazla dikkate alınmadığını göstermektedir. Üstelik CHP yöneticilerinin

partilerindeki üye sayılarına bakarak, güçlü olduklarını düşünmeleri, aslında birtakım olumsuzlukları göremediklerini ya da DP'nin gücünü gözden kaçırdıklarını da göstermektedir.

CHP'nin rakibini küçümsemesi ya da rakibinin gücünü gözden kaçırmaması, Denizli halkının sorunlarının tespit edilmiş olsa bile çözümleme kısmında yetersiz kalınması, CHP'li bazı yöneticilere karşı memnuniyetsizlik, CHP'de yaşanan siyasi çekişmeler ve partiden ayrılmalar, genel seçimler öncesinde CHP'nin dezavantajları olarak değerlendirilebilir. Fakat aynı zamanda 1950 seçimlerinde oluşan farkın sadece CHP'nin dezavantajlarına bağlamak da doğru olmaz. Çünkü DP'nin kurulduktan sonra bütün gücü ile Denizli'de teşkilatlanması ve parti yöneticilerinin halkla bir araya geldiklerinde sergiledikleri samimi davranışları, DP'ye halk nezdinde büyük bir avantaj kazandırmıştır.

1950 yılına kadar olan dönemde Denizli'de CHP ve DP arasında büyük bir rekabet ve siyasi çekişme yaşanmıştır. 1950 yılında yapılan seçimleri DP büyük farkla hem Denizli'de hem de Türkiye genelinde kazanmıştır. Halkın büyük çoğunluğu, DP'yi kurtarıcı bir siyasi parti olarak görmüş, seçimini yeni kurulan partiden yana kullanmıştır. Fakat seçimlerden sonra bile Denizli'de iki siyasi parti arasındaki anlaşmazlığın devam etmesi, CHP'nin iktidarı kaybetmesine rağmen, güçlü bir muhalefet yapacağını göstermiştir.

Kaynakça

- Acıpayamın Dertleri, *Tan*, 5 Haziran 1949, s.4.
- Aydın, M. (2004). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945. B. Oran (Ed), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (ss. 399-476). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Başbakan Diyor ki, 1950'den Evvel Yeni Seçim Yapılmayacak, *Akşam*, 4 Nisan 1948, s.2.
- BCA, CHP Denizli İl İdare Kurulu'nun Aldığı Seçim Tedbirleri, 490.1.0.0/365.1534.2,23.07.1949.
- BCA, CHP Denizli İl İdare Kurulu'nun Kongre Nutukları Ve Çalışma Raporları, 490.1.0.0/151.600.1, 17.01.1950.
- BCA, CHP Denizli Teşkilatı'ndan İstifa Edenlerin Listelerinin Genel Sekreterliğe Gönderildiği, 490.1.0.0/449.1851.4,27.01.1948.
- BCA, Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar Ve Arkadaşlarının Acıpayam ve Denizli'de Yaptıkları Konuşma, 30.1.0.0/66.410.2,19.10.1948.
- BCA, Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 Gününü Denizli'de Kutladığı, 490.1.0.0/448.1846.2,16.05.1951.
- BCA, Denizli Eski Milletvekili Tahir Berkay'ın CHP'den İstifa Etmeden Demokrat Parti'ye Geçiş İle İlgili Yazışmalar, 490.1.0.0/575.2287.4,27.06.1949.
- BCA, Denizli İl İdare Kurulu'nun CHP Genel Sekreterliği İle Parti Yönetimi Ve Seçim Yazışmaları, 490.1.0.0/151.599.2, 22.03.1948.
- BCA, Denizli İli Teftiş Raporları, 490.1.0.0/1575.416.1, 08.07.1947.
- BCA, Denizli Milletvekili Cemil Çalgüner'in Denizlili Çiftçilere Yardım Yapılması İle İlgili Sözlü Soru Önergesi, 30.1.0.0/53.314.5,21.04.1947.
- BCA, Denizli Milletvekilliklerine Seçilen Sekiz Kişinin Seçim Tutanağının Sunulduğu, 30.10.0.0/77.510.2, 18.05.1950.
- BCA, Denizli Vilayetinin 1945 Yılı Teftiş Raporunun Genel Sekreterliğe Sunulduğu, 490.1.0.0/641.123.1,14.01.1946.

- BCA, Denizli’de Demokrat Partililerin CHP’ye Hakarete Bulunduğu, 490.1.0.0/459.1887.4, 24.11.1950.
- Bizim İçin Esas Seçimlerin Emniyet Altına Alınmasıdır, *Son Posta*, 13 Aralık 1948, s.1.
- Boratav, K. (2002). İktisat Tarihi (1908-1980). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* 297-380 İstanbul: Cem Yayınevi.
- C. Bayar Antalya’da, *Tan*, 6 Mart 1949, s.7.
- Demokrat Parti Kongresi, *Vakit*, 8 Ocak 1947.
- Demokrat Parti Kongresinde Neler Görüşülecek, *Vakit*, 4 Ocak 1947, s.3.
- Demokrat Partinin Adapazarı Mitinginde, *Son Posta*, 4 Ekim 1948, s.7.
- Demokratlar Gittikçe Sabırsızlanıyor, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1948, s.3.
- Demokratlar ve Genel Seçim, *Gece Postası*, 22 Ağustos 1948, s.1.
- Denizli, *Tan*, 12 Mayıs 1949, s.4.
- Denizli’de 152 Aile Daha Toprak Sahibi Oldu, *Cumhuriyet*, 3 Ocak 1948, s.3.
- DP Seçime Girseydi Milli İradenin Tecellisini Geciktirirdi, *Son Posta*, 10 Ekim 1948, s.1.
- DP, Dün Gece Yarısı 41 Vilayette 370 Mebusluk Kazanarak Çoğunluğu Aldı, *Milliyet*, 16 Mayıs 1950, s.5.
- DP, Dün Gece Yarısı 41 Vilayette 370 Mebusluk Kazanarak Ekseriyeti Aldı, *Milliyet*, 16 Mayıs 1950, s.1.
- DP’deki Anlaşmazlıklar, *Yeni Sabah*, 10 Şubat 1948, s.1.
- Eraslan, C. (2004). Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, (ss. 519-632). Ankara: Can Reklamevi Basın Yayın Ofset Matbaacılık.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hayat Pahalılığı ve CHP, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1948, s.1.
- Hayat Pahalılığına Karşı Cezri Tedbirler Alınıyor, *Tan*, 17 Nisan 1949, s.1.
- <https://www.yenisafak.com-1946/denizli-ili-secimsonuclari>, (Erişim Tarihi:22.10.2020).
- Hükümetle Halk Partisi Arasında İhtilaf mı Var?, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1948, s.4.
- İdari Zihniyet Değişiyor, *Tan*, 9 Mart 1949, s.1.
- İktidara Düşen İlk Vazife Umumi Seçime Gitmektir, *Son Posta*, 22 Ekim 1948, s.7.
- İlk Hedef Namuslu Bir Seçimdir, *Son Posta*, 9 Aralık 1948, s.1.
- İnalcık, H. (2009). *Doğu Batı Makaleler I*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnan, A. (2013). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, S. (2005). CHP Müfettişi Cemal Karamuğla’nın Raporları Işığında Bir Taşra Kenti Olan Denizli’de 1950 Seçimleri ve Gösterdikleri. *Atatürk Dergisi*, 4(3), 103-124.
- Karabulut, U. (2014). Davetsiz Misafiri Beklerken İkinci Dünya Savaşı Türkiye’inde Pasif Güvenlik Önlemleri (1939-1940). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14(28), 199-223.
- Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Koçak, C. (2002). Siyasal Tarih (1923-1950). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, 127-211, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçak, C. (2009). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2015). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. C.1, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2016). *Tek Parti Cumhuriyet ve Şefler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Memur Kadroları İçin Mühim Bir Tamim, *Cumhuriyet*, 9 Ocak 1948, s.1.
- Millet Partisi Program ve Tüzüğünü Hazırladı, *Son Telgraf*, 5 Temmuz 1948, s.1.
- Muhalefet H. Partisinin Kararından Memnun, *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1948, s.1.
- Nazilli'de Müessif Bir Hadise, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1948, s.3.
- Nutkun Metni, *Cumhuriyet*, 18 Ocak 1948, s.1.
- Oran, B. (2004). 1939-1945: Savaş Kaosunda Türkiye, Görelî Özerklik-2. B. Oran (Ed), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (ss. 387-398). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Pasifik Ofset Ltd. Şti.
- Pahalılık Mitingi Dün Sabah Yapıldı, *Tan*, 9 Mayıs 1949, s.1.
- Seçim Bölgelerindeki Muhabirlerimizin Telgrafları, *Son Posta*, 18 Ekim 1948, s. 7.
- Son Dakika, *Milliyet*, 15 Mayıs 1950, s.5.
- Sovyetlerin Talepleri, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1945, s.1.
- Şen, C. (2019). *Demokrat Parti Döneminde Denizli'de Siyasal Hayat (1950-1960)* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Ağrı.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
- Tasnif Devam Ederken Demokrat Partinin Seçimi Kazandığı İller, *Yeni İstanbul*, 16 Mayıs 1950, s.1.
- TBMM Albümü (1920-2010), TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara: Gökçe Ofset Matbaacılık Limited Şirketi.
- Tekeli İ. ve İlkin S. (2013). *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileri ile İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*. C.I, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2004). SSCB İle İlişkiler. B. Oran (Ed), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (ss. 499-521). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turgut, H. (2005). *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yeni Parti, *Cumhuriyet*, 2 Haziran 1945, s.1.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Hz. Peygamber (sav)'in Kurduğu Devlette Milli İrade

National Willpower in the State Founded by the Prophet (pbuh)

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KURT ¹

Öz

Risalet'in Mekke döneminde Allah Resulü'nün (sav) getirdiği dini benimseyen az sayıda insan olmuştur. Aynı zamanda ne kendisinin ne de müminlerin güvenliğini sağlayacak bir üst otorite de tesis edilememiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in tevhit inancını merkeze alan davasıyla putperestliği esas alan Mekke'deki kurulu düzen taban tabana zıt olduğundan, Dâru'n-Nedve riyaseti Allah Resulü (sav)'nün nübüvvet görevini bu şehirde sürdürmesine imkân vermemiştir. Bu şartlarda ilahi görevin sürdürülebilmesi mümkün olmadığından farklı alternatifler üzerinde yoğunlaşan Hz. Peygamber, başka bir arayış için yola çıkan Medinelî Hazreclilerle Akabe'de karşılaşmıştır. Yapılan müzakereler sonucunda taraflar beklentilerini gerçekleştirmek üzere karşılıklı anlaşmışlardır. Her iki tarafın da beklentilerini karşılamaya yönelik olarak bir taraftan üst bir otorite tesis edilirken aynı zamanda yeni değerler ile de donatılmış yeni bir toplum oluşturulmuştur. Medine Vesikası ile çerçevesi belirlenen üst otorite, sadece Ensar ve Muhacirleri değil aynı zamanda şehirde yaşayan Yahudileri de bir araya getirmeyi başarmıştır. Böylece sadece kurucu unsur durumundaki Ensar ve Muhacirlerin talepleri yerine getirilmekle yetinilmeyip aynı zamanda şehirde yaşayan diğer din mensupları da sisteme dâhil edilerek onların da bahsi geçen birlik beraberlikten istifade etmelerine imkân verilmiştir. Bütün bu gelişmelerin başarılmasının hareket noktası, tarafların millet iradelerinin bir noktada uzlaşmaları olmuştur. Bahsi geçen dinamiklerin etkili olduğu bu oluşum hem Yesrib şehrini Medine'ye dönüştürdüğü gibi, sadece Hicaz veya Arap Yarımadası'nda değil aynı zamanda bütün dünyanın içinde bulunduğu buhrandan kurtulması için yeni bir soluk olmayı da başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, milli irade, Mekke, Medine, İslamiyet

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the Makkah period of the prophet, there were a few people who adopted the religion brought by the Messenger of Allah. At the same time, a higher authority could not be established that would ensure the safety of neither himself nor the believers. In addition, since the established order in Mecca, which is based on idolatry with the Prophet's cause centered on the belief of oneness, Daru'n-Nedve did not allow the Prophet to continue his duty of prophethood in this city. Since it is not possible to continue the divine duty under these conditions, the Prophet met in Aqaba with the people of Hazrac from Medina, who set out for another quest. As a result of the negotiations, the parties have mutually agreed to realize their expectations. While a higher authority was established in order to meet the expectations of both parties, a new society was created, which was also equipped with new values. The higher authority, whose framework was determined with the Medina Document, succeeded in bringing together not only the Ansars and Immigrant, but also the Jews in the city. Thus, not only the demands of the Ansars and Immigrants, who were the founding elements, were fulfilled, but also the members of other religions living in the city were also included in the system, allowing them to benefit from the mentioned union. The starting point for the achievement of all these developments has been the agreement of the nation's will at some point. This formation, which was influenced by the aforementioned Dynamics, not only transformed the city of

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, ekurt@aku.edu.tr.

Atf için (to cite): Kurt, E. (2020). Hz. Peygamber (sav)'in kurduğu devlette milli irade. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Milli İrade Özel Sayısı), 133-147.

Yathrib into Medina, but also managed to become a new breath not only in the Hejaz or the Arabian Peninsula, but also fort he whole word to get rid of the crisis.

Keywords: The Prophet, Islam, national willpower, Mecca, Medina

Paper Type: Research

Giriş

Cahiliye döneminde Hicaz bölgesinde ikamet eden Araplar, bedevî ve hadarî olarak yaşıyorlardı. Çölde göçebe olarak yaşayan bedevilerle Mekke, Medine ve Taif gibi şehirlerde yaşayan hadarî Araplar, hayatlarını kabile sistemine göre sürdürüyorlardı. Şeyh adı verilen ve kabilenin önde gelenleri tarafından belirlenen kabile reisi tek başına mutlak bir yönetim gücüne sahip değildi. Kabile, oligarşik bir yönetim yapısına sahip olduğundan, önde gelenlerin kanaati yeterli görülür, çoğunluğun tercihi dikkate alınmazdı. Diğer bir ifadeyle kabilede bireyin tercihinden ziyade şeyh tarafından temsil edilen kabilenin tüzel kişiliği çok daha ön plandaydı. Varlık sebebi mağduriyetleri gidermek olan Mekke'de kurulu Hilfu'l-Fudûl gibi cemiyetlere katılım sınırlı sayıda idi. Hâlbuki bu cemiyet, bir taraftan mazlumu zalimin zulmünden korumaya çalışırken, bir taraftan da karşılıklı güvene dayanan ticareti geliştirmeyi ve ayet-i kerimede “güvenli belde”² olarak nitelendirilen Mekke'nin saygınlığının zedelenmesini engellemeye çalışıyordu. Geçimini genellikle ticaretle elde eden bu toplumun yönetimi elinde bulunduran kesimi, biraz da asabiyet kaygısıyla bu tür kamu kuruluşlarına çok da sempatiyle yaklaşmamışlardı. En önemli itici gücü asabiyet olan kabile rekabetleri, sürdürülebilir bir sistem inşa etme yerine, giderek daha da küçülen yapıların ortaya çıkmasına sebep oluyordu. Bu durum; kan, gözyaşı, nefret gibi ayrışmayı körükleyen duyguların daha da artmasına sebep olmaktadır. Bu tür negatif duygular ile çepeçevre kuşatılan kitleler için hayat çekilmez hale gelmekteydi. İşte böyle bir psikoloji içinde kıvranan iki kardeş kabile Evs ile Hazrec, özgüvenlerini tamamen kaybetmiş durumda, onların ellerinden tutup ayağa kaldıracak üçüncü bir kabile arayışı için yollara düşmüşlerdi. Bu beklentiyle yola çıkan Hazreclî 6 kişi, Akabe'de Hz. Peygamber (sav) ile karşılaşacak ve aradıklarının daha da fazlasını bulmuş olacaktı. Çünkü temelleri II. Akabe Biatı'nda atılan Devlet, sadece sözünü ettiğimiz kardeş kabilelerin derdine derman olmakla kalmayıp, başta Allah Resulü (sav) olmak üzere muhacirlerin de arayışına cevap olacaktır.

Bu devletin kurulduğu miladi 7. yüzyıl, Bizans ve Sasani imparatorluklarında olduğu gibi genellikle hanedanların yönetiminde olduğu devletlerin asrıdır. Saltanat sistemine dayalı devletlerde ülke, üzerinde yaşayan kitlelerle beraber hanedanın malı sayıldığından bu tür sistemlerde millî iradeden bahsetmek mümkün değildir. Böyle bir çağda, Hz. Peygamber'in önderliğinde Medine'de kurulan bu devlette ümmetin iradesinin yönetime bir şekilde yansıtılması konusunun, “TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade” teması açısından üzerinde durulmağa ve irdelenmeye değer olduğu kanaatindeyiz.

Çalışmamız için öncelikle siyer kaynakları ve konuyla ilgili araştırmalardan istifade etmeye çalıştık. Bu arada ilgisi nispetinde tefsir ve hadis kaynaklarından da yararlandık. Konumuza ışık tutacağına inandığımız rivayetler ve bunlarla ilgili araştırmacılarımızın yorumları ışığında çalışmamızı temellendirmeye gayret ettik. Bir hukuki çözümleme yapma amacında olmadığımızdan, çıkarımlarımızı olabildiğince rivayetlerde sözü edilen konularla irtibatlı olarak bina etmeye çalıştık. Çerçevesini ve yöntemini ortaya koymaya gayret ettiğimiz bu çalışma, çok boyutlu bir mevzu olan hâkimiyet konusunun unsurlarından olan beşer iradesi esas alınarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmanın, milletlere rağmen onları yönetmek yerine, yönetimin varlık sebebinin yönetilen insanların maddi ve manevi hayat standartlarının daha da

² Tîn 95/3.

artırılmasına matuf olması gerektiği gerçeğinden hareketle, “Milli İrade” konusunun gelişim serüveninde önemli bir halka olacağı inancındayız.

1. Yönetimin Oluşturulmasında Milli İrade

1.1. Akabe Biatları

Allah Resulü (sav), 610 yılında Mekke’de başladığı peygamberlik görevini sürdürürken, bir taraftan kendisini engellemeye çalışan muhalefetle mücadele ediyor, bir taraftan da kendisine inananlara kol kanat germeye çalışıyordu. Hz. Peygamber’in getirdiği dine inanan Müslümanlar, öteden beri sürdürmekte oldukları kabile yapısından tam olarak ayrıştırılıp kendilerini bir arada tutacak yeni bir yapıya kavuşturulamadığından, kabilelerinden bağımsız hareket edemiyorlardı. Bu durum, yeni Müslümanların dinlerinden dönmeleri noktasında bizzat kendi kabile büyükleri tarafından çeşitli baskı ve eziyetlere maruz kalmalarına neden oluyordu. (İbn Hişam, 1992, I, s. 210; İbn Sa’d, ts., III, s. 55) Hâşimoğullarının reisi Ebu Talib’in müsamahakâr tavrı nedeniyle, Hz. Peygamber’in kabiledaşları hariç, diğer Müslümanlar genellikle sözünü ettiğimiz sıkıntılarla karşılaşıyorlardı. (Belâzûrî, 1963, I, s. 199; İbn Abdilberr, ts., II, s. 460)

İşte bu gerçekten hareketle Allah Resulü (sav), imkânı olan Müslümanları, Habeşistan’a gitmeleri konusunda teşvik etti. (İbn Hişam, 1992, I, s. 214; İbn Sa’d, ts, I, s. 203) İki aşamada gerçekleşen Habeşistan hicreti, oraya giden Müslümanların can güvenliği ve din özgürlüğü sorununun çözülmesini sağladıysa da, göç edemeyenler açısından aynı problemler devam etmiştir. Öte yandan süreç içinde Hz. Ömer gibi toplumun önde gelenleri durumunda olanların da İslam’ı benimsemiş olması, müşrik liderleri daha da endişelendirdiğinden bu durum onları daha ağır yaptırımlar uygulamaya sevk etmiştir. Hz. Peygamber’in kabilesini topyekûn cezalandırmayı hedefleyen ve üç yıl süren sosyal ve ekonomik yaptırım kararı, (İbn Hişam, 1992, p. I,235; İbn İshak, 1981, p. 137; İbn Sa’d, n.d., p. I,208) beklenen ayrışmayı sağlamadığı gibi kabile mensuplarını birbirlerine daha da kenetlemiştir. Ancak bu sürecin hemen bitiminde Hz. Peygamber’in hamisi durumundaki Ebu Talib’in hayatını kaybetmesi nedeniyle yerine geçen diğer amcası Ebu Leheb’in kabile himayesini kaldırması, (İbn Sa’d, n.d., pp. I, 211) Allah Resulü (sav)’i himaye arayışına sevk etmiştir.

Bu amaçla gittiği Taif’ten de elinin boş olarak dönmesi, (İbn Hişam, 1992, I, s. 283; İbn Sa’d, ts, I, s. 210–212) O’nu yeni arayışlara yönlendirmiştir. Hac ve umre ibadeti için şehre dışardan gelen kabileleri dolaşırken Mekke yakınlarındaki Akabe mevkiinde karşısına çıkan 6 Hazrec’li, Risalet’in 11. yılında çağrısına olumlu cevap vermişlerdir. (İbn Hişam, 1992, I, s. 289–290) Aslında Kureyş ile ittifak arayışında olan bu Hazreclilerin davete kulak vermelerinde, birlikte yaşadıkları Yahudilerin dillendirdiği “Ahir zamanda bir peygamber gelecek” (İbn İshak, 1981, s. 62–63) müjdesinin de etkisi az değildir.

Bundan sonra yeniden görüşmek üzere randevulaşan taraflar, ertesi yıl yine aynı yerde, bu sefer muhalifleri Evslilerden 2 kişinin de içlerinde yer aldığı 12 kişilik Hazreçli bir grup ile geleceklerdir. Hz. Peygamber’in bahsi geçen bu 12 kişiyle yaptığı görüşmede, daha çok dini içerikli şartların yer aldığı bir çeşit sözleşme de hayata geçirilecektir. Bu sözleşme, “I. Akabe Biatı” (İbn Hişam, 1992, I, s. 291–296; İbn Sa’d, ts, I, s. 219–220) olarak adlandırılmıştır.

Savaşla ilgili hükümlerin yer almamasından dolayı “kadınlar biati” da denilen bu sözleşmede Medineliler Allah Resulü (sav) ’e “*Allah'a hiçbir şeyi eş ve ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, iftira etmemek, hiçbir hayırlı işe karşı çıkmamak*” konularında söz vermişlerdir. Daha çok dini içerikli konuların yer aldığı sözleşme, Hz. Peygamber (sav) ile Medineli Evs ve Hazrec’li müslümanlar arasında yapılan ilk akid olması açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda burada Mus’ab b. Umeyr’in Medine’ye muallim olarak gönderilmesi de kararlaştırılmıştır. (İbn Hişam, 1992, I, s. 291–296; İbn Sa’d, ts, I, s. 219–

220) Bu adımla Allah Resulü (sav), Evs ve Hazrec arasında öteden beri devam etmekte olan hassas dengeye göre bir stratejinin izlenmesini de sağlamış olmaktadır.

Nübüvvetin 13.yılında aynı noktadaki buluşmaya 73'ü erkek 2'si kadın olmak üzere 75 kişi katılmıştır. Katılımın sadece bir yılda bu derece artış göstermesinde, Allah Resulü (sav)'in gönderdiği Mus'ab b. Umeyr'in Kureyşli ve tarafsız kimliği oldukça önemli olmuştur. Öte yandan Sa'd b. Muaz ve Useyd b. Hudayr gibi liderlerin de Müslümanlığı benimsemiş olmaları etkili olmuştur.

Hz. Peygamber (sav) bu buluşmaya amcası Hz. Abbas ile birlikte gitmiştir. Hem akrabalık hem de ticari ilişkileri nedeniyle özellikle Hazrecileri daha iyi tanıyan Hz. Abbas, Allah Resulü (sav) ile yaptıkları sözleşmenin ne anlama geleceği noktasında onları uyarılmış ve tutamayacakları sözleri vermemeleri konusunda ihtar etmiştir. Akabinde Hz. Peygamber (sav) önceki sene alınan kararları tekrar ettikten sonra daha çok siyasi içerikli konular üzerine onlardan söz almıştır. Bu arada 9'u Hazrecli ve 3'ü de Evsli olmak üzere nakîpler/temsilciler belirlemiştir.(İbn Hişam, 1992, I, s. 221–223) Aynı zamanda bir akid olarak da değerlendirilen bu sözleşme, Medine'ye hicretin ve orada kurulacak devletin özellikle hâkimiyet unsurunun belirlenmesinde bir ön hazırlık durumunda olmuştur. Allah Resulü (sav) hicretten sonra muhacirleri temsilen kendisi ve Ensar'ı temsilen de bu nakibleri bir araya getirerek bir devlet kuracaktır.

II. Akabe Biatı hem kurulacak devletin temellerinin atılması hem de bu devletin kuruluşunda birinci derece pay sahibi olan Muhacir ve Ensar denilen kitlelerin iradelerinin ortaya konulması noktasında oldukça önemlidir. Bu adımın atılmasında en önemli pay sahibi olan Hz. Peygamber, önceki dönemlerde olduğu gibi sadece reis pozisyonundakilerin değil, bu görüşmeye katılanların tamamının hatta kadınların da biatını almıştır.(Ahmed b. Hanbel, ts, V, s. 379)

Hz. Peygamber'in özellikle devlet başkanlığı yaptığı süreçte birkaç kez tatbik ettiği "biat/bey'at" kurumuyla ilgili yeri gelmişken genel hatlarıyla ilgili bilgi vermek yerinde olacaktır. Arapların aralarında icra ettikleri ticari antlaşmaları teyit etmek amacıyla öteden beri alışageldikleri el sıkışma uygulamasından hareketle, idare edenle edilen arasındaki yetki devrine dayalı sosyopolitik akde biat/bey'at denilmiştir. Dilimizde biat olarak kullanılan bu kelimenin Arapça aslı "bey'attır". "Satmak; satın almak" manasındaki bey' masdarına bağlı olarak "yöneticilik tevdi etmek, birinin yöneticiliğini benimsemek" anlamında kullanılmıştır. Sosyopolitik bir akid olarak ise, devlet başkanını seçme, belirleme ve İslam hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme anlamına gelmektedir. Devlet başkanını belirleme akdinin taraflarından biri (halk) yönetilme hakkını öbürüne devretmek, diğeri de (devlet başkanı) hukuka riayet etmek suretiyle bunun karşılığını ödemek üzere aralarındaki anlaşmadır.(Kallek, 1992, VI, s. 120–121)

Hz. Peygamber (sav) döneminde daha çok "dini hükümlere bağlı kalmak ve Resülullah'a (sav) itaat etmek" anlamında kullanılan biat, Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesinden itibaren sonraki kullanışlarına esas olacak siyasi bir mahiyet kazanmış, "bir devlet başkanını seçme yahut seçilmiş veya bu makama herhangi bir yolla gelmiş devlet başkanına bağlılık sunma" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Gerek dört halife döneminde görülen, gerekse sonraki dönemlerde ortaya çıkan uygulamalar bu kurumun teorik esaslarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. (Kallek, 1992, VI, s. 121)

Bir kimsenin kendini yönetme iradesinin bir kısmını, güvendiği başka birine tevdi etme eylemine dayalı bir akid olarak kabul edilen biat, iki kişi arasında gerçekleştiğinden, hukuki bir uygulama olarak bunlara sözleşmenin tarafları denilmiştir. Sözleşmenin konusu ise "irade beyanı" olarak belirlenmiştir. İrade beyanı uygulamasının "kendimi yönetme irademin bir kısmını devrediyorum" şeklinde sözlü olarak beyanı yerine, uygulamada daha çok bahsi geçen tokalaşma ile irade devri söz konusu olmuştur. Söz konusu yetki devrinin çeşitli şekillerde baskı ile alınması genellikle kabul görmemiştir. Uygulamada farklılıklar olsa da hukukçular, Hz. Peygamber (sav)

ve Raşid halifelerin uygulamalarından hareketle bu konuda icbar edilemeyeceği noktasında birleşirler. (Kallek, 1992, VI, s. 122; Kapar, 1998, s. 14–15)

Biat, uygulamada iki aşamalı olarak tatbik edilmiştir. İlk aşamasına seçim biati, ikinci aşamasına da “genel biat/ bey’atü’l-âmmeh” adı verilmiştir. “Seçim biati/bey’atü’l-hâssa”, kendilerine Ehlü’l-hall ve’l-akd denilen sınırlı sayıdaki Müslümanın devlet başkanı olacak bir isim üzerinde ittifak ederek onunla el sıkışması şeklinde tarif edilebilir. Ehlü’l-hall ve’l-akd kavramı, halifeyi görevden alma ve yeni halife olacak kimse üzerinde ittifak sağlama yetkisine sahip olan komisyon/heyet olarak tanımlanabilir. Bunların kimlerden oluşması gerektiği hususunda tarihi süreç içinde muhtelif görüşler ortaya konulmuştur. (Kallek, 1992, VI, s. 122–123)

1.2. Medine Vesikası

Akabe biatlarında Allah Resulü (sav) ile akitleşen Evs ve Hazrec kabileleri, miladi II. veya III. asırda anavatanları Yemen’den kalkıp Medine şehrine gelerek daha önce burada yaşayan Yahudiler’in himayesine girmişlerdir. Bu süreç içinde Yahudilerin sosyal, siyasi ve ekonomik baskılarına maruz kalmışlardır. Bunun üzerine Suriye’de ikamet eden akrabaları Gassaniler’in desteğiyle Yahudilerin reislerini öldürerek hem bağımsızlıklarını kazanmışlar hem de zaman içinde şehirde üstünlüğü ele geçirmişlerdir. (Önkal, 1998, XVII, s. 143-144)

Bunun üzerine Yahudiler farklı bir taktik izleyerek bu iki kabileye yakınlaşmışlardır. Buna göre Benû Kaynuka, Hazrec ile Benû Kurayza ve Nadîr de Evs ile ittifak kurmuştur. Bu ittifakı fırsat bilerek onlara yaklaşan Yahudiler bir şekilde bu iki kardeş kabileyi birbirine düşürmeyi başaracaklardır. Bu kabileler arasında çok sayıda savaş çıkmışsa da bunların en şiddetlisi hicretten beş yıl önce yapılan ve Evslilerin galibiyetiyle sonuçlanan Buas³ harbidir. İşte hem Evslileri hem de Hazreclileri Kureyşlilerle ittifak talebinde bulunmaya zorlayan asıl sebep, şehirde meskûn bulunan Yahudilerin kışkırtmasıyla ortaya çıkan düşmanlıklardan kurtulma çabasıdır. Aslında iki kardeş kabile olmalarına rağmen, bahsi geçen kesimin kışkırtmalarının üstesinden gelemediklerinden, kendileri için şehirdeki hayat giderek daha da tahammül edilemez hale gelmekteydi. Bununla birlikte Akabe’de yapılan ilk görüşmede Hz. Peygamber’in çağrısına Hazrecli 6 kişinin olumlu cevap verme sebeplerinden biri de, Yahudilerin “beklenen peygamber” üzerinden kendilerini tehdit etmeleridir. Rivayete göre; Evs ve Hazrecliler bir şekilde galibiyet elde ettiklerinde, Yahudiler ahir zamanda geleceği beklenen peygamberin yakında gönderileceğini ve kendilerine vereceği destekle Evs ve Hazreclileri tıpkı Ad, Semûd kavmi gibi helak edeceklerini iddia etmişlerdir. Allah Resulü (sav) ’in daveti onlara bahsi geçen tehdidi hatırlatmış ve Yahudilerden daha evvel onunla işbirliği yapmak için acele etmişlerdir. (İbn İshâk, 1981, s. 62–63)

Hicretten sonra Hz. Peygamber (sav)’in öncülüğünde, önce Ensar ve Muhacirlerin bir araya gelmesiyle, daha sonra Yahudilerin de dâhil edilmesiyle Medine Vesikası esas alınarak bir üst otorite oluşturulmuştur. Buna göre Müslümanlar ve Yahudiler ayrı federal yapılar olarak bir konfederasyon oluşturmaktadırlar. Şehirde yaşayan bütün insanlar “Medine Vatandaşlığı”(Apak, 2011, p. 249) ortak paydasında hukuki bir statü kazanmışlardır. Aynı zamanda onlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmettirler. Şehir halkını oluşturan kabileler, yine şehir halkından bir başka kabile aleyhine olacak şekilde birilerine himaye verme veya işbirliğine girişemeyeceklerdir. (İbn Hişam, 1992, I, s. 351–353) Böylece süregelen düşmanlıkları oluşturan önemli bir etken ortadan kaldırılmaktadır. Bu durum aynı zamanda muhacirlerin düşmanı durumunda olan Kureyş ile

³ Buas, Medine’nin güneydoğusunda yer alan bir vahanın adı olup Evs ve Hazrec kabileleri arasında meydana gelen son savaş burada cereyan ettiğinden bu ismi almıştır. Bu savaş Hicret’ten 5 veya 6 yıl önce meydana gelmiştir. Savaşın sebebi ise, Evsli bir şahsın Hazrec’e sığınan birini öldürmesidir. Savaşta Evsliler Hazrec reisi Amr’ı öldürerek üstünlük elde etmişlerdir. Bk. Çubukçu, Asri, “Buas”, DİA, VI, s.340.

muhtemel işbirliklerini de engelleyeceğinden, Akabe'de Hz. Peygamber'in talep ettiği himayeyi zedeleyecek adımların da önüne geçilmiş olmaktadır.

Kaynaklarımızda “Kitâb”, “Sahîfe” ve “Muvâdaa” olarak zikredilen mezkûr vesikanın,(Özkan, 2016, Ek II, s. 212) yeryüzünde bir devletin vazettiği ilk yazılı anayasa olma özelliğine sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu “Sahife”, sadece devletin tek taraflı olarak vatandaşlardan taleplerini içermemekte, aynı zamanda devletin bir üst otorite olarak vatandaşlarına karşı sorumluluklarını da ihtiva etmektedir. Ünlü hukukçu Muhammed Hamidullah'ı (Muhammad Hamidullah, 1990, I, s. 189–210) bahsi geçen metni, tarihte ilk yazılı anayasa olarak nitelemeye sevk eden neden de, metnin bu yönüdür. Bu adım ile vatandaşlara karşı devletin sorumluluğu belirlenerek, şehir halkının iradesi kayıt altına alınmış olmaktadır.

Sonuç olarak; bu metin ile hem Hz. Peygamber'in himaye talepleri hem de Medineli Evs ve Hazrec mensuplarının içinde buldukları sıkıntıları gidermeye yönelik tedbir ve çözümler kayıt altına alınmıştır. Şehrin sakinlerinden olan Yahudiler de ittifak halinde oldukları kurucu unsur üzerinden bir federal yapı olarak sisteme dâhil edilmiştir.⁴ Bunların yanında Allah Resulü (sav) açısından en önemli gerekçe olan İslam Davet'ini insanlara ulaştırabilmek (Ra'd, 13/40) için uygun ortam oluşturulması ve bunu engelleme girişimlerinin önlenmesi de temin edilmiştir. Böylece hem himaye talebiyle gelen muhacirler hem de şehrin sakinlerinin Akabe'de belirlenen hedefleri gerçekleştirilmiş olmaktadır. İlk adımı Akabe biatlarıyla atılan ve Medine Vesikası ile hukûkî bir zemine oturtulan yeni devlet, tamamen Ensar ve Muhacirlerden oluşan tarafların iradelerinin bir bakıma ete kemiğe büründürülmüş halidir. Bu da göstermektedir ki millî irade, gerek belli bir inancı esas alan yeni toplumun oluşturulmasında ve gerekse adaleti esas alan devletin teşekkülünde çok önemli bir unsur durumundadır.

1.3. Yönetimin Emanet Olarak Değerlendirilmesi

Arapça'da “güvenmek, korku ve endişeden uzak olmak” manasındaki “emn” mastarından gelen “emânet” kelimesi, hıyânetin zıt anlamlısı olarak ‘isim’ şeklinde kullanıldığı gibi “güvenilir olmak” anlamında ‘mastar’ olarak da kullanılır. Ayrıca “güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey” manasına da gelmekte olup kelimenin bu son kullanılışı daha yaygındır.(İbn Manzûr, “emn”, mad)

Kur'an'da “*Allah size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder*” meâlindeki âyette (Nisa 4/58) “güvenilen bir kimseye koruması için geçici olarak tevdi edilen şey” anlamında kullanılmıştır.

Meşhur müfessir Taberî'ye göre bu âyet, özellikle devlet adamlarının hem emanet hem de adalet ehli olmalarını gerekli kılmaktadır. Emanet ehli olmaları, ülkenin maddî imkânlarını halka haksızlık yapmadan paylaşmalarıyla, adalet ehli olmaları da bütün kararlarında hukuka riayet etmeleriyle gerçekleşir. Öte yandan bu ayette belirtilen emanet kelimesi hem Allah'a iman etme, ona güvenme hem de kulun kendisinin ve başkalarının haklarını gözeterek onları da güvende hissettirmesi şeklinde birden fazla anlam zenginliğine sahiptir.(Taberî, 1968, IV, s. 145–146)

Emanet kavramıyla ilgili bu açıklamalar değerlendirildiğinde üç unsurun öne çıktığı görülür: Bunlardan birincisi; yönetim görevi yöneticiye geçici olarak verilmiş bir emanettir. İkincisi; yönetim alanı güvenli mekânlar olmalıdır. Üçüncüsü ise; yönetim alanındaki varlıklar güven içinde olmalıdır. Bahsi geçen bu unsurlar aslında millî iradenin tecellisi açısından oldukça önemlidir. Sözü ettiğimiz emanet kavramının açılımları mesabesindeki bu değerlerin, yönetim tarafından lâıykı veçhile önemsenmesi ve icraata sokulması, yönettiği insanların talepleriyle

⁴ Medine Sözleşmesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I, s.188-213.

yöneticinin hassasiyetinin örtüşmesini gerektirecektir. bu da zaten yönetim aygıtının bir bakıma varlık sebebidir. Şimdi bunları sırasıyla biraz daha detaylandırmaya çalışalım:

Dini literatürde genellikle “el-Emr” (Âl-i İmrân 3/159) kelimesiyle ifade edilen yönetim/idare, “Bir toplumda belirli kurallar çerçevesinde meşru güç kullanma yetkisine sahip yegâne birim” olarak tanımlanabilir. Biat konusunda da sözü edildiği gibi, aday olarak belirlenen şahsa bey’at eden kimse; yönetici adayı ile kendi arasında bir çeşit sözleşme yapmış olmakta olduğundan, bunu temsilen tokalaşma eylemini gerçekleştirmektedir. Biat eden şahıs kendisine yaratılıştan verilmiş olan cüzî iradenin bir kısmını yine kendi özgür iradesiyle yöneticiye tevdi etmektedir. Yönetici adayıyla yönetilen arasında yapılan bu akid gereğince karşılıklı yetki ve sorumluluklar belirlenmekte ve taraflar ona göre hareket etmektedirler. Sözelimi Hz. Peygamber (sav) ile Ensar arasında yapılan sözleşmede Medine şehrine her hangi bir saldırı olması durumunda, birlikte savunma yapılması söz konusu olduğundan, hicretin ikinci yılında cereyan eden Bedir Savaşı öncesinde (İbn Hişam, 1992, I, s. 449–450) bahsi geçen kesimin onayının alınmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Yöneticinin kendisine tevdi edilen ümmet adına karar verme yetkisi emanet olarak değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili sözü edilen ayette (Âl-i İmrân 3/159) de ifade edildiği üzere bu emanet, yöneticiye dinin yüklediği bir sorumluluk olduğundan, kendisine emanet tevdi edilen halife, vali gibi yöneticiler, sadece biatlarını aldıkları ümmete karşı değil, aynı zamanda Allah’a karşı da hesap verme bilinciyle hareket etmek durumundadırlar. Ümmetten alınan bu emanetin her şeyi bilen, gören ve ihlallerin hesabını soracak aşkın bir otorite tarafından murâkabe edildiği bilinci de yöneticinin verdiği sözü tutmasına katkı sağladığı için böyle bir yönetimde milli irâde daha etkin bir şekilde tecellî edecektir.

İkinci konu, yönetimin hâkimiyet alanına giren mekânların güvenli hale getirilmesi görevidir. Emanet bilincinin tabii sonucu olan bu görev, yöneticiye ilave bir vazife daha yüklemektedir. Yönettiği insanların yaşam alanının ve onların sahip oldukları taşınır-taşınmaz malların güven içinde olabileceği ortamların oluşturulmasıdır. Aslında güvenli ortamdan söz edilebilmesi için öncelikle bir üst otoritenin oluşturulması mecburiyeti kaçınılmazdır. Her kabilenin kendi güvenliğini sağlamak zorunda olduğu Medine örneğinden hareketle, sözünü ettiğimiz güven ortamı çok daha iyi anlaşılacaktır. Çünkü şehrin sakinleri birbirlerine kenetlenerek dışardan gelen saldırıları püskürtme yerine, dışardan sağladıkları destekle hemşehrilerini mağlup etmeyi tercih etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, Yahudilerin kıskırtmasıyla birbirlerine düşürülmüş kardeş kabileler olan Evs ve Hazreclilerin düşmanlıkları o dereceye varmıştır ki, şehir dışından düşmanın gelmesine gerek kalmamıştır. Öyle ki bu düşmanlık her iki tarafı da bıktırmış olduğu için, bu kabileler, özellikle aralarının düzeltilmesi talebiyle Kureyş’in hakemliğine muhtaç duruma düşmüşlerdi. İşte böyle bir ortamda yaşama tutunmaya çalışan şehir halkı, himâye talebiyle Mekke’den göç eden Hz. Peygamber’i Kureyş’i karşılığın alma pahasına başlarına reis olarak seçmişlerdir.

Allah Resulü (sav), “Medine Vesikası” adıyla meşhur olan akid/sözleşme ile çerçevesini belirlediği üst otoriteden aldığı yetkiyle sözünü ettiğimiz düşmanlıkları ortadan kaldırdığı gibi, şehir halkının enerjisini muhacirlerin de desteğiyle dış güçlere yöneltmeyi başaracaktır. Ensar-Muhacir kardeşliği ile iki kesimi birbirleriyle kenetleyerek (Haşr 59/9) hem muhacirlerin himaye ihtiyacını giderecek hem de onların Kureyşli oluşlarının getirdiği vizyon (Uslu, 1998, XVIII, s. 364–364) ile, şehirde bahsi geçen güven ortamını oluşturmayı başaracaktır. Öyle ki, Hazrecliler tarafından hicretin hemen öncesinde reis olarak seçilen Abdullah b. Übey b. Selul’un (İbn Hişam, 1992, I, s. 423–426) başkanlığının rafa kaldırılmış olması en azından söz konusu kabilenin önde gelenleri açısından önemli bir sorun olarak değerlendirilmeyecektir.

Üçüncü sırada yer alan yönetilenlerin güven içinde hayatını idame ettirmesi ise; ikinci maddedekine benzer bir durum gibi gözükmektedir. İkinci sıradaki husus, yönetim alanının

güvenli hale getirilmesi iken, bahsi geçen ortamda yaşayanların güven içinde hayatlarını sürdürmeleri söz konusu olduğu için oldukça farklıdır. Mevzuyu gayr-ı Müslimlerin müslüman toplum içindeki pozisyonu örneği ile açmaya çalışalım. Her şeyden önce İslam hukuku bu kesimi “Ehl-i zimmet”(Yaman, 2013, s. 44, 434) olarak adlandırmaktadır. Buna göre bahsi geçen kesimin yönetim tarafından güvenlikleri garanti edilmiş demektir. Peki, bunların güvenlikleri kimin tarafından sağlanacak denilirse, bunun cevabı; Müslüman toplum tarafından olacaktır. Hz. Peygamber (sav) bizzat kendi yönetiminde bu imkânı onlara sağladığı gibi sonraki halifeler döneminde de bu durum dikkate alınarak tatbikat yerine getirilmiştir. Medine Vesikası dikkate alındığında bu kesimlerin gerek dini ve gerekse hukuki anlamda özerk yapılar haline getirildiği görülür. Şehirden ihraç edilme veya kılıçtan geçirilme cezaları ise, ya kendi hukuklarının gereği olarak veya müttefikleri olan kabile reisinin hakemliği ile verilen kararlara göre tatbik edilmiştir.(İbn Hişam, 1992, II, s. 573–574)

Sonuç olarak, yönetimin idareci tarafından emanet olarak algılanması gerektiği hususu, çağımızda “ileri” diye nitelendirilen yönetim sistemlerinin çok daha ilerisinde olduğu, bahsi geçen örneklerde görülmektedir. Bu örnekleri gerek Hz. Peygamber (sav) ve gerekse sonraki halifeler dönemi tatbikatlarıyla çoğaltmak mümkündür. Bunun en önemli göstergesi, Endülüs, Balkanlar gibi daha önce Müslümanlar tarafından yönetilirken şu anda farklı din mensupları eliyle yönetilen coğrafyalarda hala varlıklarını devam ettirebilen Hıristiyan veya Yahudi toplumdur. Fakat bahsi geçen yerlerdeki ağırlıklı olarak Müslümanların işbaşında olduğu yönetim birimleri ortadan kaldırıldıktan sonra orada yaşayan Müslümanların başına gelenler tarihen bilinen hususlardır.(Özdemir, 2005, XXX, s. 288–291).

1.4.Hz. Peygamber'in Kendisinden Sonraki Halifeyi Belirlememesi

Hz. Peygamber, miladi 632 yılında vefat etmiştir. O'nun ahirete irtihali, Sahabe-i Kiram'ı Peygambersiz hayata intibak ve yeni halifenin belirlenmesi sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. (İbn Hişam, 1992, II, s. 1088) Böyle bir atmosferde daha çok muhacirler Allah Resulü'nün teçiz ve tekfin işleriyle uğraşırken, Ensar'ın Benû Saide Sakifesi'nde halife adayını belirlemek için toplandıkları haberi, özellikle Müslümanların önde gelenlerinin olaya müdahil olmalarını gerektirmiştir. (İbn Hişam, 1992, II, s. 1071-1076) Daha Hz. Peygamber (sav)'in cenazesi ortadayken organize edilen bu toplantı, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın katılımıyla ümmetin çoğunluğunun kabul edebileceği bir karar ile sonuçlandırılacaktır. Çünkü Hz. Ebu Bekir, başkent Medine'nin siyasi otoritesine karşı ülkenin birçok yerinde başlatılan isyan/irtidat hareketlerini bastırmak ve yeniden kabilelerin itaatini sağlamak için mutlaka Kureyşli bir reis olması gerektiği noktasında onları ikna etmeyi başaracaktır. Bunun üzerine hem Ensar'ın hem de muhacirlerin önde gelenleri, Hz. Ebu Bekir'in adaylığı noktasında mutabık kalacaklardır. Ertesi gün de başkentteki Müslüman erkeklerin katılımıyla Hz. Peygamber'in vefatından sonra O'nun riyaset görevini yerine getirmek üzere ilk halife seçilecektir.(Buharî, 2002, Fezâilu'l-Ashab 5; İbn Hişam, 1992, II,; İbn Kuteybe, 1967, I, s. 16-17; İbn Sa'd, ts, II, s. 269; Vâkıdî, 1990, s. 41–42)

Ana hatları bu şekilde ortaya konulabilecek hadise, ilk bakışta bir başıboşluk durumunu akla getirmektedir. Muhacirler, Hz. Peygamber (sav)'in yasını tutma ve cenaze işleriyle ilgilenirken, Ensar'ın belki de ev sahibi olduklarından hilafet kaygısına düştüğü gözlenmektedir. Allah Resulü (sav), vahiy destekli gayretiyle, Ensar ve muhacirleri bir araya getirerek yeni bir otorite oluşturmayı başardığı gibi yaklaşık on yıl bunu kendi riyâsetinde sürdürmüştür. Risâlet görevi, vefatıyla birlikte sona erse de,(Ahzâb 33/40) devam etmesi gereken riyâset görevi için, kendisinden sonra bu işin kimin tarafından sürdürüleceği hususunda doğrudan veya dolaylı bir beyanda bulunmamıştır. (İbn Sa'd, ts, II, s. 242–245) Nitekim bu konuda Şia bazı görüşler ortaya koysa da, süreç içinde kendilerinden olan âlimler dışındaki İslam bilginleri tarafından genelde kabul görmemiştir.

Müslümanların bir kısmı çok değer verdikleri Allah Resulü (sav)'in cenazesıyla meşgul iken Ensar'ın hilafet işine yönelmiş olması, belki de ilk bakışta yadırganabilir. Ancak Ensar'ın bu girişimi, Medine'nin ev sahibi olmaları nedeniyle yönetim işinin zaten kendilerinin sorumluluğunda olduğu gerçeğinden hareketle izah edilebilir. Diğer bir ifadeyle muhacirler bir bakıma misafir mesabesinde olduklarından, onların şehirdeki varlıkları geçici olduğunu düşünerek böyle bir davranış sergilemiş olabilirler. Nitekim Mekke Müslümanlar tarafından fethedilince Ensardan bazıları Allah Resulü (sav)'in artık Medine'ye dönmeyeceği düşüncesine kapılarak mahzun olmuşlardır. Onların durumunu gören Hz. Peygamber (sav), “Öyle bir şeyden Allah'a sığınırım. Benim hayatım sizin hayatınızdır, benim ölümüm sizin ölümünüzdür” (İbn Hişam, 1992, II, s. 865) sözleriyle onları teselli etmiştir.

Vefatından yaklaşık 3 ay önce yaptığı veda haccında îrâd ettiği hutbesinde “Belki bu seneden sonra sizinle bir daha buluşmam”(Buhârî, 2002, Meğâzî 77; İbn Hişam, 1992, II, s. 1021; İbn Sa'd, ts, II, s. 184-186) mealindeki sözlerinde, sanki artık ahirete irtihalinin yaklaştığı bilgisine sahip olduğu gibi bir izlenim hissedilmektedir. Buna rağmen kendisinden sonraki halifenin kim olacağı hususunda herhangi bir işaret veya beyanda bulunmamıştır. 23 yıllık nübüvvet döneminde her hususta son derece tedbirli olan Hz. Peygamber'in bu tutumunu “hazırlıksız yakalanmak”, “gafil avlanmak” veya bunun gibi ihmalkârlığa dayalı bir tavır ile izah etmek mümkün değildir. Öyleyse Allah Resulü (sav)'nün bu tavrının bilinçli bir adım olduğu ortadadır.

Bilindiği gibi Hz. Peygamber, Sahabe-i Kiram'a çok düşkün,(Tevbe 9/128) onların yetiştirilmesi konusunda önemli adımlar atmış bir rehberdir. Bir kısım hadislerinde onların bu yönlerini öne çıkardığı⁵ bilinen bir husustur. Ayrıca İslam'ın sahabe ve onların yetiştirdiği tabiin nesli eliyle geniş coğrafyalara ulaştırılıp hayatın her alanında tatbik edildiği⁶ tarihen sabit olan bir husustur. Bu derece bilinçli ve ne yaptığıının sorumluluğunu bilen ve ona göre geleceğe yönelik planlamalar yapan bir Peygamber (sav) eliyle yetiştirilmiş bu neslin, Allah Resulü (sav)'ne karşı son derece itaatkâr aynı zamanda muhatap oldukları soruna çözüm üretme noktasında mahir oldukları bilinen bir husustur. Bütün bu gerçeklerden hareketle, sözünü ettiğimiz konuda Hz. Peygamber (sav)'in bir işaretle bulunmaması veya bir kimse üzerinde herhangi bir hazırlık içinde bulunmaması, onların ferasetine olan güveniyle izah edilebilecek bir husus olmalıdır. Sonuç olarak Hz. Peygamber (sav), 23 yıllık nübüvvet döneminde olduğu gibi, bu dünyadan göç ettiği aşamada ortaya koyduğu tasarrufla da sahabe-i kirama güvendiğini ve bu hususta onların vereceği karara olan itimadını ortaya koymuş olmalıdır.

2. Toplumun (Ümmet) Oluşturulmasında Millî İrade

Hicretten önce Yesrib'de Kaynuka, Nadîr ve Kurayza kabilelerinden oluşan Yahudiler; Yemen kökenli Evs ve Hazrec adlı Arap kabileleri; Kudâa ve Amâlîka kabilelerinin bakiyeleriyle çeşitli etnik kökenlerden köleler bulunuyordu. Bunlar yerleşik hayata geçmişlerse de bedevi hayatta olduğu gibi kendi kabile reislerinin riyasetinde yaşamaya devam ediyorlardı.(Duri, 1991, p. 81) Kabileler üstü bir siyasi otorite anlayışına erişemediklerinden sürekli kabile çatışmaları cereyan ediyordu. Bu durum özellikle şehrin Yemen kökenli Arap kabileleri Evs ve Hazrec'i mağdur ettiğinden her iki kabile de bu durumdan kurtulmak için arayış içindeydi.(Muhammad Hamidullah, 1990, I, s. 149–150) Nitekim Farabi belki de bu yüzden “medine”yi coğrafi ve doğal bir topluluk olmaktan ziyade, iradî yani birbirlerinin karşılıklı haklarını koruyacaklarına dair sözleşen bir topluluk olarak değerlendirir.(Kutluer, 1972, XXVIII, s. 296)

⁵ Bk Hadis külliyatlarının “Fedâilü Ashabi'n-Nebi, fezâilü'l-ashâb, menâkıbü's-sahâbe” bölümleri

⁶ Bk Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi çerçevesinde yapılan sempozyumlarda sunulan bildirimlerin Ensar Neşriyat tarafından *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe I, II, III, IV ve V* adıyla kitaplaştırılmıştır.

Önceki satırlarda sözü edildiği gibi, Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ için uygun ortam arayışı ile Yesrib'li Evs ve Hazrec'in bahsi geçen anlaşmazlıkların getirdiği tükenmişlikten kurtulmak için bir arabulucu talebi her iki kesimi ortak bir noktada buluşturmuştur. Süreç içinde yapılan biatler ve akabinde muhacirlerin hicretiyle Yesrib şehrinde yeni bir oluşum için ilk adım atılmıştır.

2.1. Mescid

Medine'de İslam toplumunun oluşmasında ve Müslümanlar arasında birlik beraberliğin sağlanmasında en önemli unsurlardan birisi Mescid-i Nebi'dir. Hz. Peygamber (sav) bunun için hicretten hemen sonra devesinin çöktüğü yere, arsa ücretini bizzat kendisi ödeyerek bir mescit yaptırmak için harekete geçmiştir. Aslında Müslümanlar namaz emriyle birlikte hicretten önce kabile düzeyinde de olsa mescitler inşa etmişlerdi. Nitekim Allah Resulü (sav)'in mescit yaptırmak için girişimde bulunduğu yerde de Es'ad b. Zü'rare'ye ait bir mescit vardı. (İbn Hişam, 1992, I, s. 343) Şu andaki girişim ise şehirde dağınık halde yaşayan Müslümanların haftada bir defa da olsa bir araya gelebilecekleri "Cuma Mescidi" pozisyonunda merkezi bir mekân oluşturma girişimiydi. Çünkü bu usul, bahsi geçen ortak hedeflere ulaşmanın en uygun yöntemiydi. Bunun için başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere bütün sahabiler tüm imkânlarını seferber ederek çalışmışlardır. Yaklaşık 6 aylık bir sürede inşa edilen mescid, bir mabet olmanın yanında sosyal, siyasi, askeri birçok fonksiyon icra eden çok yönlü bir mekân olmuştur. (İbn Hişam, 1992, I, s. 343) Ancak belki de bunların en önemlisi; Müslümanların birbirleriyle ve hem Peygamber hem de devlet başkanı olan Hz. Peygamber (sav) ile kaynaşmalarını sağlamak olmuştur. Allah Resulü (sav) liderliğinde Sahabe-i Kiram'ın geçmişten kalan husumetleri giderilmiş ve gönülleri birbirlerine ısınmıştır. "(Âl-i İmrân 3/103).

Bu mescid, Hz. Peygamber (sav) döneminde savaş stratejilerinin belirlenmesi, Hz. Ayşe'ye atılan iftira konusunda nasıl bir yol izleneceği gibi birçok sosyal ve siyasi konuların belirlenmesiyle, O'nun vefatından sonra da halifelerin seçimi konularında millî iradenin tecelli ettiği önemli bir mekân da olmuştur. (Muhammed Hamidullah, 1992, s. 64–76).

2.2. Muâhât

Gerek Mekke ve gerekse Medine halkı her ne kadar yerleşik hayata geçerek bedevi hayatın konargöçer özelliğinden kurtulmuşlarsa da, kabile esasına dayalı yaşam tarzından kurtulamamışlardı. Bundan dolayı şehir hayatının sağladığı imkânlardan yeteri kadar istifade edemiyorlardı. Bunun tabii bir sonucu olarak, sözgelimi ortak bir güvenlik sistemi oluşturamıyorlardı. Yine bu durumun yansımalarından birisi, kabile rekabetleridir ki, daha kalitelisini yapmaya dayalı üretimi teşvik eden bir rekabet yerine rakibini bertaraf etmeye dayalı muhatabını ezici bir yarış söz konusuydu. (Duri, 1991, s. 81) Bu durumu Yüce Rabbimiz "Sizler düşmanlar idiniz, Allah kalplerinizde ünsiyet peyda ettirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz, hâlbuki siz, aşağısı ateş çukuru olan bir uçurumun kenarında idiniz" (Âl-i İmrân 3/103) buyurarak Müslüman olmadan önceki durumu gönderdiği ayetle tasvir etmektedir.

Aslında Hz. Peygamber (sav) kabile esaslı yapıyı kırmak ve yerine inanç esaslı bir yapı ikame etmek için daha Mekke şartlarında Müslümanların kaynaştırılması uygulamasına girişmiştir. Bu teşebbüsün, içinde bulunulan şartlar itibariyle beklenen sonucu verdiği söylenemez. Bundan dolayı Medine'ye hicret edildiğinde, yeni bir toplum oluşturma amacına yönelik olarak atılan önemli adımlardan birisi; Ensar ile Muhacirleri kardeşleştirme girişimidir. (Demircan, 2013, s. 9) İlk etapta muhacirlerin yeme, içme, barınma gibi zaruri ihtiyaçlarını gidermeyi hedefleyen bu uygulama, orta ve uzun vadede inanç ortak paydasını esas alan yepyeni bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Köle kökenli Zeyd b. Harise ile Kureyş'li Hz. Hamza'nın veya Kahtanîlerin Benû Ezd kolundan Evs ve Hazreclî Ensar ile, yine asaleti dillere destan olan Kureyşli muhacirlerin yakınlaştırılma gayreti (İbn Hişam, 1992, I, s. 304–305) bahsi geçen inanç temelli yapının gereklerindedir. Diline, rengine, kavmine vb. doğuştan gelen özelliklerin yerine, üstünlüğün ölçüsünü daha takvalı olmaya endeksleyen bu yeni değer

ölçülerini Müslümanlar benimsemekte zorlanmamışlardır. Dahası Mute savaşında âzadlı köle Zeyd b. Harise'nin komutanlığı altında yüzlerce Kureyşli müslüman savaşmıştır. (İbn Hişam, 1992, II, s. 828) Yine Hz. Peygamber (sav) son günlerinde Bizans'a karşı hazırladığı ordunun komutanlığına da bahsi geçen Zeyd'in genç yaştaki oğlu Üsame'yi görevlendirmiştir. (İbn Hişam, 1992, II, s. 1026)

Bütün bunlara ilaveten bu şehirde yaşayan Yahudiler de en azından siyasi olarak bu toplumun bir unsuru olmuşlardır. (İbn Hişam, 1992, I, s. 351) Bahsi geçen anayasada konfederasyon bünyesinde federal bir yapı olarak yer alan Yahudiler ile Müslümanların etkileşimi sınırlı seviyede olmuştur. Ehl-i kitap olduklarından, Müslümanlar kendileriyle iletişim kurmak ve asgari müşterekler muvacehesinde yakınlaşmak için çaba göstermişlerse de (Âl-i İmrân 3/64) kendilerinin seçilmiş bir toplum olduklarına dair inançları (Bakara 2/47) buna engel olmuştur. Muhtelif sebeplerden dolayı kendileriyle iyi ilişkiler kurulamayan Yahudiler, Vesika'da belirlenen kurallara muhalefet ettikleri gerekçesiyle bir şekilde cezalandırılmışlardır. (İbn Hişam, 1992, II, s. 573)

Hz. Peygamber (sav)'in bu şehirde oluşturduğu toplum, Evs ve Hazrec mensuplarının beklentilerine fazlasıyla cevap vermiştir. Çünkü sadece onların kendi kabileleriyle ilgili beklentileri değil, aynı zamanda Hz. Peygamber (sav) ve muhacirlerin beklentilerinin yerine getirildiği gibi, bütün dünyaya emsal olacak tarzda "Birlikte Yaşama Tecrübesi"⁷ örneği oluşturulmuştur. Öte yandan sadece bu şehirdeki birlikten yoksun olma durumunun getirdiği mahrumiyetleri gidermekle yetinilmeyip, takriben bütün Arap Yarımadasını içine alacak şekilde birlik ve beraberlik kurulmuştur.

2.3. Medine

Hz. Peygamber (sav) kendisine inananlarla birlikte o zamanki adı "Yesrib" olan Medine şehrine hicret etmiştir. (İbn Hişam, 1992, I, s. 335) Önceki satırlarda sözü edildiği gibi şehir halkının daha çok ortak bir otorite etrafında bütünleşmemiş olmalarından dolayı sürekli birbirleriyle çatışma halinde oldukları bilinmektedir. Allah Resulü (sav), Kureyş kökenli bir Peygamber olmasının da katkısıyla ama öncelikle şehir halkının iradesi gereğince bu şehirde kurduğu otorite ile bahsi geçen sıkıntıları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. (İbn Hişam, 1992, I, s. 351).

Bu çerçevede atılan önemli adımlardan biri de, insanın yerleşik hayata geçiş serüveninde tatbik etmek zorunda olduğu hususlardan biri olan hayatın zorluklarının paylaşarak üstesinde gelme anlamına gelen işbölümü uygulamasıdır. İnsanın sosyal bir varlık olmasının tabii neticelerinden olan bu uygulama, İslam medeniyetinin en önemli adımlarından biri olarak tarihteki yerini alacaktır. Nitekim şehrin Yesrib olan adının yerine tercih edilen Medine isminin anlamlarından biri de; "temeddün edinilen/şehirleşilen yer" anlamında olması, (Kutluer, 1972, XXVIII, s. 296) sözünü ettiğimiz iş bölümünün esas alındığını hatırlatmaktadır. Çünkü iş bölümüne dayalı olmayan birlikte yaşamaya şehirleşme denilemeyeceğinin apaçık göstergesi, bu şehirde hicretten önce yaşanan hayattır. Yukarıdaki satırlarda söz konusu edildiği gibi, hicret öncesinde üst seviyede bir otorite tarafından organize edilmemiş olduklarından, birlikte yaşamın hayatı kolaylaştıran bir avantajı değil de zorlaştıran yönü daha çok ön plandaydı.

Hz. Peygamber (sav)'in bu şehirde oluşturmaya çalıştığı toplumun inançlı bir toplum olmasının gereği olarak hem Allah'a hem de hemşehrilerine karşı dinin belirlediği ilkeleri esas alarak konumlandığı bilinen bir husustur. Meşhur Ensar-Muhacir kardeşliğine göre özellikle Ensardan olanların Muhacir kardeşlerine karşı ne kadar yardımsever ve fedakâr oldukları ayetlere dahi yansımıştır. (Haşr 59/9) Örneklerini çoğaltmak mümkün olmakla birlikte sözünü ettiğimiz

⁷ Geniş bilgi için bk. Demircan, A. (2016). *İslam Tarihinin İlk Döneminde Birlikte Yaşama Tecrübesi*, İstanbul: Beyan Yayınları.

durumun bahsi geçen isimlendirmeyi de etkilediği düşünülebilir. Nitekim Medine kelimesinin kökeninde bulunan, d/y/n harfleri “din” ve “deyn” kelimeleriyle ortak kökene sahiptir. D/y/n kökünden türeyen “d i n” kelimesi; “kulların Allah’a karşı vazifelerini bildiren ibadet, hüküm, ceza, boyun eğme, yaşama tarzını”, “d e y n” ise; “kulların diğer kullara karşı davranışlarını düzenleyen, borçluluk ilişkilerini belli bir disipline koyan kurallar” anlamlarını taşımaktadır. (İbn Manzûr, ts, d/y/n mad.) Bu gerçeklerden hareketle Hz. Peygamber (sav)’in şehir halkının gönlüne yerleştirdiği inançların, onların hem Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini hem de birlikte yaşadıkları hemşehrilerine karşı çok daha müspet tavır ve davranışlar içinde olmalarını sağlamıştır.

2.4. Kabilecilikten Din Kardeşliğine

Hicaz bölgesindeki halk bedevi de olsa, hadari de olsa kabilecilik esasına göre yaşamaktaydı. Bunların içinde en gelişmiş olanı Mekke olup siyasi yapılanma açısından diğerlerinden farkı, kabileler birliği durumunda şehrin karar ve yürütme organı mesabesindeki Dârü’n-Nedve’ye (İbn Hişam, 1992, I, s. 89) sahip olmasıdır. Her ne kadar Mekke, esnek yapılı bir birliğe sahip olmuşsa da, yine de asıl olan kabile idi. Medine’de ise bahsi geçen türden bir birlikten bahsedilmesi de mümkün değildi. Birlikten yoksun olmak, öncelikle güçsüz kabileleri mağdur etse de, netice itibarıyla bu mağduriyetten bütün toplum sıkıntı çekmekteydi.

Allah Resulü (sav), muhacirlerle birlikte bu durumdaki Yesrib şehrine hicret edip öncelikle bir merkez olarak Mescid-i Nebi’yi inşa etmiştir. Akabinde Muhacir-Ensar kardeşliğini tesis etmiş, daha sonra da Yahudiler başta olmak üzere şehirde yaşayan diğer unsurları yeni yapıya dâhil etmiştir. Hep birlikte Medine Sözleşmesi ile belirlenen kurallar çerçevesinde oluşan “üst otoriteyi” yaşatmaya çalışmışlardır. Hz. Peygamber (sav) süreç içinde Müslümanların birlik ve beraberliklerini takviyeye yönelik olarak; ibadete çağrı şekli olan Ezanın belirlenmesi, kıblenin tahvili, Ramazan ve Kurban Bayramları, oruç ve zekât ibadetinin farz kılınması gibi daha çok toplumsal kurumları hayata geçirmiştir. (İbn Hişam, 1992, I, s. 357)

Bu toplumun kurucu unsurları durumdaki Ensar ve Muhacirleri bir araya getiren ana öge, nihayetinde inanç bağıdır. (Demircan, 2009, s. 36-49) Tarafların öncelikle himaye ve aralarındaki ihtilafları giderme gibi talepleri olsa da, iman kardeşliğinin getirilerini görüp yaşadıkça, bu hedefe odaklanmışlardır. Bundan dolayı inanç bağının, birlikteliği sürdüren ana unsur olduğunu söylemek hiç de zor değildir. Zaten inanç gibi ulvi nitelikli bağlayıcı bir etken ancak aralarındaki ayrılık sebeplerini ortadan kaldırabilirdi. Çünkü ait oldukları kabileler itibarıyla hem muhacirler hem de Ensar birbiriyle rekabet içindeki kabilelere mensup idiler. Aynı zamanda “Kureyş’in üstünlüğü” (Uslu, 1998, XVIII, s. 364–364) fikri de söz konusuydu. Bu özelliğinden dolayı muhacirlerin, Kahtânî Araplarından Evs ve Hazrec mensuplarından himaye talep etmesi, bir zillet idi. Nitekim Kureyşli müşrik liderler kabiledaşları durumdaki muhacirleri himaye ettiklerinden dolayı Ensarı tehdit eden mektuplar yazmışlardı. (Ebu Davud, ts, Harâc 23)

Diğer unsurlar kategorisinde sözünü ettiklerimizden olan Yahudiler’in bu birlikteliğe dâhil olmalarını anlamak güçtür. Çünkü din mensubiyetleriyle sosyal, kültürel ve ekonomik durumları itibarıyla muhataplarına göre daha teşkilatlı bir yapıya sahip olduklarından böyle bir birlikteliğin, kendileri için getirisinin ne olacağını düşündüklerini kestirmek zordur. Belki de, Yahudiler başlangıçta, “bunlar nasıl olsa bize muhtaç olacaklar, böylece biz bunları etki altına almayı başarırız” diye düşünmüş olabilirler. Nitekim bu süreçte nazil olan ayetlerden (Âl-i İmrân 3/24) ve neler yaptıklarıyla ilgili rivayetlerden (İbn Hişam, 1992, I, s. 423) böyle bir sonuca varmak mümkündür.

Aslında bu birliktelik, Adnânî-Kahtânî ayrılığı hatırlanırsa, Arap milleti açısından da oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü Arapların aynı zamanda belki de ilk defa ulus düzeyinde birlik olmalarının da ilk adımını oluşturacaktır. Bundan sonra civar şehir ve kabileler

de bu birlikteliğe dâhil edilecek ve nihayetinde Arap Yarımadasının kuzey tarafları hariç olmak üzere Hz. Peygamber (sav) döneminde tamamı kapsam alanına eklenecektir.

Öte yandan bu birliktelik, inanç bağıni esas alan bir yapıya sahip olsa da, diğeri din mensuplarına da aynı bünye içerisinde ve eşit haklara sahip olarak hayat hakkı tanınması nedeniyle belki de tarihte bir ilk olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda insan topluluklarının bir arada nasıl yaşayabilecekleriyle ilgili ideal bir yapı olma özelliğini de ortaya koymaktadır.

Bahsi geçen dönemdeki büyük devletlerin sosyal yapıları ve siyasi hayata katılım durumları dikkate alındığında bu yapının önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Gerek Bizans ve gerekse Sasanilerde hanedan mensupları dışındaki halkın egemenlik haklarının hiç olmadığını (Demirkent, 1992, VI, s. 230–244; Naskali, 2009, XXXVI, s. 174–176) hatırlarsak, Medine 'de oluşturulan ideal yapı içerisinde ne kurucu unsur ne de kurucu unsurun dindaşı olmayan Yahudiler'e en az onlar kadar inisiyatif tanınmış olması, (Muhammad Hamidullah, 1990, I, s. 193) ideal yapının değerini bir kat daha artıracaktır. İçinde yaşadığımız çağda dünyanın gitgide küçük bir köye dönüşüyor olması da bu yapının ne kadar önemli olduğunu daha anlaşılır hale getirmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere Muhacirlerin Medine'ye hicreti ve sonrasında oluşturulan toplum ve devletin oluşumunda millî iradenin rolünü ortaya koymak için kaleme alınmıştır. Daha önce Medine'de birbirlerine entegre olmadan yaşamını sürdüren kabilelerin hâkimiyet sahibi bir otoriteden mahrum oluşları, giderek daha da çekilmez hale gelen sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Belki de bu sorunlardan daha çok etkilenen Evs ve Hazrec mensupları, karşı karşıya oldukları problemlerin çözümüne katkı sağlar beklentisiyle farklı zamanlarda Kureyş kabilesinden yardım talebinde bulunmak üzere yola çıkmışlardır. Bu arada Mekke şehrinde peygamberliğini ilan etmiş ve şehirdeki tebliğ faaliyetlerinden dolayı kendi kabilesinin önde gelenlerinden gördüğü rahatsızlıklar sebebiyle görevini hakkıyla yapabileceği bir yer bulabilmek için himaye talebi arayışına giren Hz. Peygamber (sav) ile Akabe'de karşılaşılarak taleplerini birbirlerine iletmişlerdir.

Karşılıklı olarak mutabık kaldıkları bir plana göre, öncelikle Muhacirler Yesrib şehrine göç etmişlerdir. Bu şekilde bir araya gelen taraflar, ilk olarak kendi aralarında, sonra da diğeri din mensuplarının da dâhil edildiği ortak bir otorite etrafında toplanmışlardı. Bu otorite, Medine Vesikası olarak bilinen aynı zamanda tarihte ilk yazılı anayasa olarak da kabul edilen bir metin olup, hem devletin hem de vatandaşların görev ve yetkilerini tanımlamıştır. Buna göre taraflar belirledikleri hedeflere ulaşmak için çalışmışlardır. Ancak burada sözü edilmesi gereken önemli unsurlardan biri de, tarafların tek başlarına ulaşamadıkları hedeflere birbirlerine destek olarak ulaşmış olmalarıdır.

Netice itibariyle Akabe'de tarafların belirlediği hedefler, katılanların millî iradeleri doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Bunlardan Evs ve Hazrec mensuplarının talepleri yerine getirilmekle birlikte, süreç içinde onlar da Hz. Peygamber (sav) ile aynı hedefe odaklanarak, aralarında güç ve imkân birliği yapıp, İslam'ın tebliği için gece gündüz demeden çalışmışlardır. Böylece başta Mekke ve Medine olmak üzere nerdeyse Arap Yarımadasının tamamı İslam ile tanışmanın yanında Müslümanlar eliyle oluşturulan birliğe dâhil olmuşlardır. Bunun yanında bizzat ulaşamadıkları dünyanın başka yerlerinde yaşayan topluluklara da "Davet Mektupları" ile de olsa İslam nimetini ulaştırabilmek için gayret etmişlerdir. Bütün bunların yanında, belki bir o kadar önemli olan husus da, bu İlahi Nimet'i bütün dünyaya ulaştırma azim ve kararlılığında olan bir nesil bırakmışlardır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, (281/855). (ts.). *Müsned I-V*. Beyrut.
- Apak, A. (2011). *Ana hatlarıyla İslam tarihi I (Hz. Muhammed (SAV)dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Belâzûrî, (279/892). (1963). *Ensâbu'l-Eşrâf*. Jerusalem.
- Buhârî, (256/870). (2002). *Sahihu'l- Buhârî*. Beyrut.
- Demircan, A. (2009). *Kabile topluluklarından akide toplumuna*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Demircan, A. (2013). Siyasetin kültürel ve sosyal hayattaki yansımaları bağlamında “Ensâr ve Muhacir” kavramları. *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 7–16.
- Demirkent, I. (1992). Bizans. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* (VI/230-244). İstanbul: TDV Yayınları.
- Duri, A. (1991). *İlk dönem İslam tarihi*. (H. Yücesoy, Çev.). İstanbul: Endülüs Yay.
- Ebû Dâvud, (275/888). (ts.). *Sünenü Ebî Dâvûd*. Riyad: Mektebetü'l- Meârif.
- Hamidullah, M. (1991). *İslam Peygamberi* (Tuğ S. Çev.). İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret.
- Hamidullah, M. (1992). *İslam müesseselerine giriş*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- İbn Abdilberr, (463/1071) I.-V. (ts.). *el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır.
- İbn Hişâm, (öl. 218/833). (1992). *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn İshâk, Ebû Bekir b. Muhammed (151/768). (1981). *Sîretü İbn İshâk*. Konya.
- İbn Kuteybe, (276/889). (1967). *el-İmâme ve's- siyâse I-II*. Kahire.
- İbn Manzûr, (öl. 711/1311). (ts.). *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Sa'd, (230/845). (ts.). *Tabakâtu'l-Kübrâ I-VIII*. Beyrut: Dâru Sadr.
- Kallek, C. (1992). Biat. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* VI/120–124. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kapar, M. A. (1998). *İslamın ilk döneminde bey'at ve seçim sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* XXVIII/296–297. İstanbul: TDV Yayınları.
- Naskali, E. (2009). Sasaniler. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde*, XXXVI/174-176. İstanbul: TDV Yayınları.
- Önkâl, A. (1998). Hazrec. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* XVII., 143–144. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2005). Moriskolar. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* XXX/288-291, İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkan, M. (2016). Medine Vesikası. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* EK II/153–154. İstanbul: TDV Yayınları.
- Taberi, (310/922). (1968). *Câmiu'l-Kur'ân an te'vili âyi'l-Kur'ân I-XXX*. Mısır.
- Uslu, R. (1998). Hums. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi içinde* XVIII/364–365. İstanbul: TDV Yayınları.
- Vâkıdî, (207/823). (1990). *Kitabu'r-Ridde*. (Yahya el-Cebûrî, Ed.). Beyrut.

Yaman, A. (2013). Zimmî. *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi* içinde XXXIV/434-438.
İstanbul: TDV Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Gizli Celse Zabıtlarına Göre Millî Mücadele Döneminde Gayrimüslimlerin Askere Alınma Meselesinin TBMM'de Tartışılması

Discussion of the Issue of Recruitment of Non-Muslims during the War of Independence in the Turkish Grand National Assembly according to the Secret Session Minutes

Dr. Öğr. Üyesi Haşim ERDOĞAN¹

Öz

Gayrimüslimlerin askere alınması meselesi TBMM açıldıktan hemen sonra gündeme gelmiş ve bazı milletvekilleri gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlikle mükellef oldukları, Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu gereklerinden olmasına rağmen bunların askerliğe alınmama sebebini Müdafaa-i Milliye Vekili olan Fevzi (Çakmak) Paşa'ya sormuşlardır. TBMM'de gizli celselerde yapılan tartışmalarda gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askere alınıp alınmaması meselesi yoğun bir şekilde görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında gayrimüslimlerin askere alınmasının aleyhimizde bir nevi propaganda zemini olabileceğinden bahsedenler olduğu gibi, öncelikle nakdî bedel alalım, sonra yol yaptıralım diyenler, nakdî bedeli vermeyenler Sivas'a, Erzurum'a gönderilsin ve yollarda çalıştırılsın diyenler de olmuştur. Hatta bu şehirlere çalışmak için gönderilecek gayrimüslimlerin kendi şehirlerini kirleteceğinden dolayı bu yollarda çalışma işine sıcak bakmayan ya da kendi şehirlerinden başka şehirlere gönderilmesini isteyenler de vardı. Gayrimüslimlerin nüfusları kendini korurken hatta artarken Müslümanların savaş sebebiyle kırılmalarına çareler aranması açısından gayrimüslimlerin askere alınmalar da durumlarıyla ilgili çareler aranması tartışmaların ortak fikriydi. Gayrimüslimlerin amele taburları adı altında yolda çalıştırılmaları konusunda da TBMM'de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı vekiller, bu gayrimüslimlere yol yaptırılrsa bile bir şekilde kolayını bulup bu işlerden hastalandıklarını bahane ederek rapor alıp gideceklerini ve işten kaçacaklarını gündeme getirmişlerdir. Bedel-i nakdî almak ve amele taburları teşkil etmek için yasal dayanağın hazırlanması adına bir layiha düzenlenmesi gerekliliği de yoğun tartışmaların içeriğini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: TBMM, gizli celse zabıtları, gayrimüslim, tartışma, askerlik

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The issue of non-Muslim recruitment came up immediately after the opening of the Turkish Grand National Assembly and some lawmakers asked Fevzi (Çakmak) Pasha, the Minister of National Defense, that non-Muslims were obliged to be military, like Muslims, despite the requirements of the Military Obligation Law. Whether non-Muslims were recruited like Muslims was discussed intensely during the discussions held in secret sessions in the Turkish Grand National Assembly. During negotiations, as there were those who mentioned that the recruitment of non-Muslims could be a kind of propaganda against us, first of all, those who say we should get cash, let's make road later, there were also those who said that those who did not pay cash would be sent to Sivas, Erzurum and run on the roads. There were even those who did not prefer to work on these roads or want to be sent to other cities from their own cities because the non-Muslims who would be sent to work in these cities would pollute their cities. It was the common idea of

¹Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, hasimerdogan@nevsehir.edu.tr.

Atıf için (to cite): Erdoğan, H. (2020). Gizli celse zabıtlarına göre millî mücadele döneminde gayrimüslimlerin askere alınma meselesinin TBMM'de tartışılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 148-158.

the discussions as the populations of non-Muslims protect themselves and even rise, seeking remedies for Muslims to break due to war searching for certain remedies, even if they were not recruited, was the common idea of the discussions. Different opinions have been put forward in the Turkish Grand National Assembly regarding the employment of non-Muslims under the name of labor battalions. Some of the deputies have brought up the issue that they will get a report and go away from work, even if these non-Muslims make their way, somehow they find it easier and get sick from these jobs. The necessity to organize a bill also constituted the content of intense discussions for preparing the legal basis to collect the price of cash and to form labor battalions.

Keywords: TBMM, secret session minutes, non-Muslim, discussion, military service

Paper Type: Research

Giriş

Osmanlı Devleti’nin zayıfladığı ve yıkılmaya yüz tuttuğu dönemde onun parçalanmasını isteyen Avrupalı büyük devletlerin koruyuculuğu altında büyüyen ve zamanla zararları daha şiddetli hale gelen etnik ve ayrılıkçı örgütler ortaya çıkmıştır. Yorgun ve bitkin bir bünyede ortaya çıkan ve hızla yayılan bir hastalık gibi etkisini gösteren bu örgütler çevrelerinde kısa sürede taraftar da kazanmışlardır. Anadolu’yu bölme amacı güden bu örgütler ve onların etkisi altında kalan Anadolu’daki bazı gayrimüslim unsurlar yüzyıllardan beri yaşadıkları topraklar üzerinde ya ayrı bir devlet kurmak ya da buldukları toprakları kendilerine yakın gördükleri bir devletle birleştirebilmek amacıyla kitlesel olarak eylemlere yönelmişlerdir (Güneş, 2008, s. 27). Osmanlı Devleti bu durumdan zarar görmemek adına birtakım önlemler almaya çalışarak gayrimüslimleri, farklı zamanlarda düzenlenen fermanlarla zimmilikten “Osmanlı vatandaşı” statüsüne geçirmek istemiştir. Bu fermanlarla Osmanlı yöneticileri, ülkeyi parçalanmaktan kurtarabilmek adına Müslüman olmayanları kanun önünde Müslümanlarla eşit hale getirmeye çalışmış, onlara yeni siyasal haklar vererek yönetime katılmalarını sağlamış ve askere almışlardır. Verilen bu haklar sonucunda da gayrimüslimler, din farklılığı nedeniyle Müslümanlardan daha fazla yetkilere sahip olabilecekleri, böylece bağımsızlıklarını elde etme amacını daha kolay gerçekleştirebilecekleri yeni bir statü kazanmışlardır (Bozkurt, 1989, s. 218).

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar “millet sistemi” içerisinde bulunan gayrimüslimlerden alınan Cizye Vergisi karşılığında zimmilerin can ve mal güvenliği devlet koruması altına alınmış ve yine bu vergi karşılığında askerlikten muaf olmuşlardır (Karataş, 2009, s. 259). Osmanlı Devleti’nde çeşitli zamanlarda yapılan düzenlemelere bağlı olarak miktarı değişen Cizye Vergisi İslahat Fermanı’nın ilanından sonra kaldırılmış ve yerine gayrimüslimlerden “bedel-i askerî”² adında yeni bir vergi talep edilmeye başlanmıştır (Ekin, 2014, s. 27). Cizye’nin kaldırılmasıyla Müslümanlarla gayrimüslimler toplumda eşit hale getirilmeye çalışılmıştır. Bedel-i askerî ilk zamanlarda diğer vergilere eklenerek tahsil edilirken sonraları fertlerden tahsilini bizzat cemaatler yapmaya başlamıştır (Kenanoğlu, 2012, s. 393). Meşrutiyetle birlikte gelen Kanun-ı Esasi’de ise kişi hakları, bütün Osmanlılar için geçerli olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da uzun yıllar gayrimüslim Osmanlı tebaasının askere alınamamaları sebebiyle yürürlükte kalan bedel-i askerî 7 Ağustos 1909’da kabul edilen bir kanunla ilga edilmiş ve o tarihten itibaren bütün Osmanlı vatandaşları askerlik hizmetini yapmaya mükellef tutulmuştur (Gülsoy, 2002, s. 118). Müslümanlarla gayrimüslimlerin tamamı bu anayasayla siyasi haklar yönünden eşit görülmüştür. Bu haklar sistemi içinde “hâkim millet” ve “egemenlik altında millet” kavramları artık tarihe karışmış ve bunların yerini yalnızca “Osmanlı” kavramı almıştır (Eryılmaz, 1992, s. 91). Tanzimat ve ıslahat fermanlarıyla oluşturulmaya çalışılan “Osmanlılık” fikri ile birlikte getirilen yeniliklerle tüm Osmanlı vatandaşları, ehliyet ve

² Tanzimattan sonra Cizye yerine Hristiyanlardan alınan verginin adıdır. Daha fazla bilgi için bakınız: Mehmet Zeki Pakalın (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.185.

kabiliyetlerine uygun memuriyetlerde, din farkı gözetilmeksizin, çalışma hakkına sahiptiler. Gayrimüslimler, bu fermanlarla birlikte eşit Osmanlı vatandaşları oldukları için, askerlikle de yükümlüydüler, ancak bu hizmetlerini “bedel-i nakdî”³ ödemek suretiyle de yerine getirme hakkına sahip oldular (Soykan, 2000, s. 248-249).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde gayrimüslimlerin askere alınmaları fikri devlet yöneticileri tarafından bir eşitlik düşüncesinin gereği olarak görülmüşken gayrimüslimler bu durumu, bir eşitlikten ziyade özgürlüklerinin ellerinden alınması olarak görmüşler ve bu işten kaçmak adına türlü bahanelerin arkasına sığınmışlardır. Gayrimüslimlerin asker edilmesi fikrine toplumda beraber yaşadıkları Müslümanlar da sıcak bakmamışlardır. Aynı toplum içerisinde özellikle kırsal kesimdeki Müslümanlar, gayrimüslimlerin silah taşınması fikrinden hiç hoşlanmamışlardır. Gayrimüslimler kendilerini çoğunlukla bir Osmanlı ulusunun üyesi olmaktan daha çok Osmanlı Devleti'nin tebaaları olarak hissetmişlerdir (Zürcher, 2003, s. 99-100).

Osmanlı Devleti'nde millet sistemi içerisinde yukarıda da zikredildiği üzere, uzun yıllar bir arada yaşayan gayrimüslimler birçok hizmet ve görevden muaf tutuldukları gibi askerlikten de muaftılar. Meşrutiyetin kabulünün ardından askerlik, seyyanen bütün halka bir mükellefiyet oldu ve Osmanlı toplumunda Müslüman olmayanların çoğunluğu durumunda olan Hristiyanlar da askere alındılar. Gayrimüslimlerin askere alınması meselesi II. Meşrutiyetle birlikte siyasi çevreler ve basında daha sık tartışılmaya başlandı. Bu tartışmalar eskiden olduğu gibi, gayrimüslimlerin askere alınmasından yana olanlar ile böyle bir uygulamaya karşı çıkanlar arasında cereyan etmiyor, tek düşünce olarak Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarının da asker olması gerektiği noktasında birleşiyordu. Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid, yeni asker alma yasasının meclise sevki öncesinde, meşrutiyetin ilanı münasebetiyle kaleme aldığı 26 Ocak 1909 tarihli yazısında, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını meşrutiyetin nimetlerinden yararlanmaya ve kendilerini Müslüman ahaliden ayrı görmemeleri adına asker olmaya çağırıyor ve aynı zamanda 23 Haziran 1909'daki bir başka yazısında da Osmanlı topraklarında yaşayan farklı ırk, din ve mezheplere mensup insanları kaynaştırarak en etkili aracın “silah arkadaşlığı” olduğunu söyleyerek (Gülsoy, 2010, s. 138) onları âdeta askerliğe alıştırmaya çalışıyordu. Fakat gayrimüslimlerin askerlik yapmalarıyla ilgili düşünce kısa sürede değişmiştir. Balkan Savaşı sırasında çok sayıda gayrimüslim askerinin mevzilerini terk ederek firar etmeleri ve celp çağrılarına uymamaları, hatta karşı tarafa geçerek savaşa düşman saflarında devam etmeleri neticesinde büyük bozgun yaşanmıştır (Gülsoy, 2010, s.173). Balkan Savaşı'ndan sonra yaşanan acı tecrübelerle birlikte bunların ordu içerisinde silahlı olarak istihdamında tehlike görüldüğü için Birinci Dünya Savaşı'nda silahsız olarak amele taburları adı altında geri hizmetlerde kullanılmışlardır. Bu savaş sırasında da askerlikten firarlar devam etmiş, amele taburları içerisinde bazı bölgelerde kazma ve küreklerle isyan girişimleri başlattıkları hatta bazı komutanları öldürdükleri ve bazı Müslüman asker arkadaşlarını yaraladıkları da kayıtlara geçmiştir (Gülsoy, 2010, s.176).

Birinci Dünya Savaşı sırasında gayrimüslimler için askerlikten kaçmanın en kolay yolu yabancı bir devletin tebaasına geçmekti ve bu konuda en fazla tercih edilenler ve başvuruda bulunulanlar Yunan ve Bulgar konsoloslukları olmuştur. Zira konsolosluklar firarların kolaylaştırılmasında önemli rol oynuyorlardı (Mutlu, 2007, s. 35). Mondros Mütarekesi'yle savaşın galip devletlerinin isteği üzerine gayrimüslim askerler terhis edilmiş ve bu süreçte süresiz olarak askerlikten yeniden muaf tutulmuşlardır.

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın da belirttiği üzere İstanbul Rum Patrikhanesi'nde kurulan Mavri Mira Heyeti'nin yeri geldiğinde Ermeni Patriğiyle birlikte hareket ederek dinle meşgul olmak yerine siyasetle uğraştıkları ve adeta ortak düşman olarak

³ Askerlik çağına girenler ve adına kur'a çıkanlar tarafından muvazzaf hizmetlerinden istisna edilmek için verdikleri para. Daha fazla bilgi için bakınız: Mehmet Zeki Pakalın (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s.186.

gördükleri TBMM’yi yıpratmaya çalıştıkları bilinmektedir (Atatürk, 2006, s. 1-2). Bununla birlikte yine Mondros Mütarekesi yürürlükte iken Rum Patrik Kaymakamı ile Ermeni Patrikhanesi ve Hahamhane görevlilerinden oluşan bir heyet, İngiliz Komiseri Amiral Calthorpe’a müracaat ederek gayrimüslimlerin askere alınmasından vazgeçilmesi, ayrıca silah altında bulunan gayrimüslimlerin en kısa sürede terhis edilerek onlardan ayrıca bedel-i nakdî talep edilmemesi hakkında hükümet nezdinde Osmanlı Devleti’ne uyarılarda bulunulmasını rica etmişlerdir (Mutlu, 2011, s. 379). Amiral Calthorpe ise gayrimüslimlerin askerlik hizmetlerinin lağvı hakkındaki kararını Osmanlı hükûmetine tebliğ etmiştir. Hükûmet ise verdiği cevapta Amiral Calthorpe ile aynı fikri paylaştığını ifade ederek verilen emirlere rağmen bazı bölgelerde yapılan yanlışlıklardan dolayı gayrimüslimlerin askere çağrıldıklarını belirterek buradaki askerî memurların ifadelerine başvurmuş ve gerektiğinde gayrimüslimlerin askere alınmasına sebep olanların cezalandırılacağını bildirmiştir (Mutlu, 2011, s. 379). Gayrimüslimler askere alınmaması gerektiğini düşünerek Mondros Mütarekesi sürecinde İngilizlerin de desteğiyle bu görevden muaf tutulmuşlardır. Gayrimüslimler, bu şikâyetlerle birlikte Osmanlı Devleti’nin iç meselesi uluslararası bir mesele hâline getirilerek gayrimüslimlerin askere davet edilmelerinin hukuksuz olduğunu yurtdışı kamuoyuna duyurmaya çalışmışlardır.

Millî Mücadele döneminde gayrimüslimlerin askere alınmalarını gündeme getiren bir diğer önemli durum, Yunanlıların, İzmir’i işgali ile birlikte Batı Anadolu’da İzmir, Manisa, Ayvalık gibi yerlerde fırkalar teşkil ederek işgal ettikleri bölgelerdeki Hristiyanlardan taraftar kazanıyor olmaları ve bunları ordularına katıyor olmalarıydı. Bunların askere alınmalarından önce Yunan ordusuna katılmaları engellenmeliydi. Ayrıca Karadeniz kıyısındaki şehirlerde oldukça fazla Hristiyan yaşamaktaydı ve bunlar da Pontusçu olarak biliniyor ve tehlikeli fikirler besliyorlardı.

1. TBMM’de Gayrimüslimlerin Askere Alınmasına Yönelik Tartışmalar

TBMM açılana kadar Anadolu’daki gayrimüslimler askere gitmemek ve askerlikle ilgili bedel-i nakdî ve bedel-i askerî gibi vergileri vermemek adına büyük bir çaba göstermişlerdir. TBMM’de görüşülecek olan önemli konular, rahat tartışılabilmesi ve her yönüyle konuşulabilmesi açısından genellikle gizli celselerde yani gizli oturumlarda görüşülmüştür. Meclisteki herhangi bir farklı görüşün büyütülerek anlaşmazlık olarak gösterilmesinin önüne geçebilmek adına önemli toplantılar olan gizli oturumların arkasından açık oturumlar yapılmış, gizli oturumda tartışılan konular genellikle açık oturumlarda karara bağlanmıştır. TBMM’nin kuruluşundan itibaren mecliste oluşan farklı düşünceler muhalefeti oluşturmuş ve bu muhalif görüş genelde gizli oturum düşüncesine karşı çıkmıştır. Mecliste bir gizli oturum yapılacağı zaman muhalif mebuslar, görüşülecek olan meselenin ülkenin bir dış meselesi olmasına dikkat etmişler, ülkenin iç meselelerinde gizli oturumlara sıcak bakmamışlardır. Muhalif milletvekilleri, bir iç sorun için gizli oturum yapmanın millettan korkmak anlamına geleceğini ve millettan korkulacak bir işi yapmanın daha doğru olacağını öne sürmüşlerdir (Demirel, 2003, s. 282).

TBMM’nin açılmasıyla birlikte gayrimüslimlerin asker edilmesi ya da askerlik yerine geçecek olan vergiler alınması konusundaki tartışmalara yönelik ilk gizli oturum 4 Temmuz 1920 tarihinde yapılmıştır. TBMM’nin açılışından kısa bir süre sonra yapılan bu gizli oturumda askerinin ihtiyacı olan gıdaların depolarda muhafaza edilerek buralardan farklı bölgelere nakledilmesi meselesi görüşüldükten sonra gayrimüslimlerin askere alınması konusu görüşülmüştür. İlk olarak İstanbul Mebusu Ahmet Ferit (TEK) Bey, gayrimüslimlerden alınması gündeme gelen bedel-i nakdî hususunda konuşmuştur. “Gayrimüslimlerden bedel almanın ne kadar malî ve toplumsal faydası olursa olsun vatani müdafaa meselesi dikkate alınarak bütün milleti Müslim ya da gayrimüslim olmasına bakılmaksızın cephelelere sevk etmek lâzımdır.” (TBMM GCZ, 1920, 4 Temmuz, s. 79) diyerek nakdî olarak alınan bedelin cepheledeki askerlerin vermiş olduğu emeğin karşılığı olamayacağını açıklamış ve ayrıca savaş sırasında, yabancı ordu ve donanmalarından daha da tehlikeli durumlar doğurabilecek bir şey varsa o da memleket içerisindeki gayrimüslimlerin olası propagandalarının bütün gayrimüslimler arasında bir fitne etkisi yaratma

ihhtimali olduğunu söylemiştir. Bu dönemde hükümetin bedel-i nakdî konusundaki tavrını eleştirerek gayrimüslimleri bedel-i nakdîden dolayı vazifelendiremedikten sonra yani gayrimüslimlerin sadece nakdî bedel ödeyip askerlikten muaf olduktan sonra oluşturulacak hizmet taburları içerisinde hizmet etmelerinin mümkün olmayacağından bahsetmektedir (TBMM GCZ, 1920, 4 Temmuz, s. 80).

Gayrimüslimlerin askere alınarak silahlandırılmalarının tehlikeli durum oluşturabileceği de bir diğer tartışma konusu olmuştur. Bu konuda da gayrimüslimlere silah vermek yerine aksine bilhassa sahil kenarında bulunanların silahlardan arındırılması ve birtakım zenginlerin rehine olarak alıkonularak onların gerekirse tehirci talep edilmiş; fakat encümen heyeti tarafından bu gibi tedbirlerin bulunulan ortamda ülkeye faydadan çok zarar verebileceği düşünülmüş ve bu tedbirlerin uygulanması çok uygun görülmemiştir.

TBMM'de gayrimüslimlerin neden askere alınmadıkları ile ilgili mesele, Canik Mebusu Ahmet Nafiz (ÖZALP) Bey tarafından 1921 yılının ocak ayında I. İnönü Muharebesi sonrasında yeniden gündem konusu edilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâletinden gayrimüslimlerin askere alınmama sebebini soran Ahmet Nafiz Bey, gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlikle mükellef olduklarını, yürürlükte olan Mükellefiyeti Askeriye Kanunu gereğince asker edilmeleri gerekirken, şimdiye kadar asker edilmemelerinin sebebini sormuştur. Bu sırada Meclis'teki bu soruya Müdafaa-i Milliye Vekili ve Kozan Milletvekili Fevzi (ÇAKMAK) Paşa cevap vermeye başlamadan hemen önce Meclis Başkanı Erzurum Mebusu Mehmet Salih (YEŞİLOĞLU) Bey'in bu mevzu ile alakalı tavrını okutmuştur. Salih Bey, 22 Kânunusani 1337 (22 Ocak 1921) tarihli sunduğu takrire göre Birinci Dünya Savaşı'nda gayrimüslimlerin birçok zararlı tavrıyla karşılaştığını söylemiş ve Hristiyanların çeşitli sınıflandırmalar yapılarak bunların birinci sınıftan 750, ikincisinden 500, üçüncüsünden 250 lira bedel-i nakdî alınmasını ve malî durumları müsait olmayıp bu paraları veremeyecek olanların da yollarda çalıştırılmalarını teklif etmiştir (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 320). Bu tavrın okutulmasının ardından Müdafaa-i Milliye Vekili ve Kozan Milletvekili Fevzi Paşa, hem Canik Mebusu Nafiz Bey'in sorusuna cevap vermek hem de genel bir değerlendirmede bulunmak için söz almıştır. Fevzi Paşa, ülke sınırları içerisinde yaklaşık olarak 700-800 bin kadar Hristiyan'ın varlığından bahsetmiş ve yukarıda da belirtildiği üzere "*Evvvela hukuki olarak bunları askere almak mümkün müdür? İkinci olarak ise bunda mahzur var mıdır, yok mudur?*" (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 320) Sorularını sormuştur. Ayrıca Fevzi Paşa, "*Diyelim ki bu gayrimüslimleri askere aldık. Bu takdirde bunları nerede kullanacağız?*" (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 320) Sorularına cevap aranması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Fevzi Paşa, konuşmasının devamında gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'ndeki durumlarından da bahsederek 16 Mart'tan itibaren İstanbul'un resmen işgali ile birlikte gayrimüslimlerin yeniden askere alınabileceklerinin gündeme geldiğini ancak bunların nerede istihdam edilecekleri konusunda kaygılar taşıdığını dile getirmiştir. Bu kaygıların temelini Anadolu'nun birçok yerinde ortaya çıkan isyanların yaratmış olduğu güvensizlik ortamı oluşturuyordu. Fevzi Paşa bu güvensiz ortamda gayrimüslimleri kastederek "*Bunları toplu bir halde ileriye sevk edemedik. Gerilerde bulundurmak da doğru olamazdı. Oralarda da bize fayda yerine zarar vereceklerdi. Bunların askere alınması aleyhimizde bir nevi propaganda zemini olabilirdi. Çünkü İngilizler Yunanlıları, bilhassa Yunanistan'ı aleyhimize tahrik etmek için bunu bahane edeceklerdi.*" (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 321) demiştir. Fevzi Paşa, gayrimüslimlerin askere alınmamasının bir tartışma konusu olduğu kadar askere alındıklarında da tartışmaların bitmeyeceğini düşünmektedir.

Fevzi Paşa, gayrimüslimlerin askere alınmasına dair bir kanunun kabul edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek bir başka sorunun ülkeye maddi olarak bir külfet getirmesi olduğunu da söylemektedir. Orduya yeni girişlerle birlikte zaten açık veren bütçenin masraflarının daha da artacağını söylemiş ve bir teklifte bulunarak Hristiyan ahaliden bedel-i nakdî alınmasının herhangi bir sakınca ve tehlikeye meydan vermeden uygulanabileceğini belirtmiştir. Gayrimüslimlerin silahlı olarak kullanılmayacağı ve silahsız olarak geri hizmetlerde

kullanılabileceklerinden bahisle bayındırlıkta ve imalathanelerde istihdam edileceğinden söz etmiştir. Bu istihdam edilenlerinde masraflarının bir bölümünün yine alınacak olan bedel-i nakdî ile karşılanabileceğinden bahsetmiştir. Yol inşaatında çalışan Hristiyanlarında belli bir miktar masrafları olacağını ve bunların o zamana kadar çok fazla bedenî işe alışmadıkları için yapılan işten çok fazla verim alınamayacağını düşünmektedir. Netice olarak Fevzi Paşa’ya göre birçok Hristiyan, askerlikte yol yapımını ve bedensel güçte çalışma işini istirahat olarak görecektir. Fevzi Paşa konuşması sırasında Muvazene-i Maliye Encümeni’nin askerlik çağında olan Hristiyanlardan 300 lira bedel-i nakdî alınması kararını da ücret olarak düşük bulduğunu belirtmiş ve bu konuda Meclisteki milletvekilleri de onunla aynı görüşte olduklarını bildirircesine “*azdır*” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 322) sözleriyle Fevzi Paşa’ya destek vermişlerdir.

Fevzi Paşa, askerlik için bedel-i nakdî alınmasının sadece gayrimüslimlere değil, Müslümanlara da uygulandığını ve Batı cephesinde askerlik yapmayan Müslümanlardan üç ay için 150, altı ay için 250, bir sene için ise 500 lira alındığını söylemektedir. Bu alınan paralarla cepheye giden askerlerin ailelerinin ihtiyacı karşılanıyordu. Az sayıda da olsa zengin Müslümanlara da uygulanan bu yükümlülüğü Hristiyan vatandaşlarımıza da uygularsak haksızlık yapmış olmayacağımızı, hatta Hristiyan ahalinin bu durumdan memnun kalacağını düşünmektedir. Fevzi Paşa’nın teklifi askerlik çağındaki gayrimüslimlerden bir senelik askerliğe denk gelen ücret olarak 500 lira ve mal sahibi zenginlerden 1000 lira bedel alınması yönündedir. Bunun ekonomide Şubat açığı olarak bilinen açığı kapatacağını söylemiştir. Bu ifadelerin ardından Meclis salonunda gürültüler başlamıştır (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 322).

Fevzi Paşa’nın ardından söz alan Malatya Milletvekili Mustafa Feyzi (BİLGİLİ) Efendi, gayrimüslimlerin adeta memlekette rahata alıştıklarını ve bunların bu rahatlıktan çıkarılmaları gerektiğini şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Efendiler, Ermenilerin ihaneti herkesçe malumdur. Biz de öyle Ermeniler, öyle Rumlar, öyle Yahudiler var ki otuz sene memleketimizde yaşamışlar, katiyen ne vergi vermişler ne de asker vermişler. Hiçbir şey yapmamışlar. İsimlerini bile nüfusa kaydettirmemişlerdir. Otuz senedir birçok Ermeni kendilerini nüfusa bile kaydettirmemiş ya da geç kaydettirmişlerdir. Nüfus kaydında 15 yaşında olan bir adam gerçekte kırk yaşında olabilir. Müslümanlar cephelere gitsin, hayatlarını kaybetsinler, Hristiyanlar da ticaretle meşgul olsunlar. Evet gayrimüslim dediğimiz zaman Rumlar, Yahudiler hep beraberdir. Evet Ermeniler 500 lira bedel-i nakdî versinler, vermeyenler Sivas’a, Erzurum’a gönderilsin ve yollarda çalıştırılsın. Her Ermeni için ceza olmak üzere bir metre, on metre her ne uygun görülürse yol yapımında yararlanılsın. Her Ermeni için bir cüzdan yapılsın. Bu cüzdan gereğince askeri çalışmalarına bakılsın. Bu seneye mahsus olmak üzere yol yapsınlar.” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 322).

Bu sözler üzerine Erzurum ve Sivas’a bu gayrimüslimlerin gelmesini istemeyen bazı milletvekilleri -Neden başka şehirlere değil de özellikle Erzurum’a gönderiliyor? diyerek karşı çıkmışlardır. Bu sözlere ise Feyzi Efendi: “*Memleketimizin her parçası bizim memleketimizdir. Erzurum da benim memleketimdir, burası da benim memleketimdir. Maksadım onların ezilmesidir.*” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 322) demiş ve Erzurum’a özel bir durum olmadığını, ancak bu gayrimüslimlerinde bir şekilde yollarda çalıştırılması gerekliliğini belirtmiştir. Bu konuşmaların gerçekleştiği sırada bir milletvekili yoğun gürültüler içerisinde “*Erzurum bok yığını kabul edemez. Erzurum tathirat mahalli değildir, taharet için bir mahal bulalım.*” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 322) diyerek bu gayrimüslimlerin Erzurum’a getirilmelerine karşı çıkmıştır. Böylelikle TBMM’de yeni bir tartışma konusu daha açılarak Milletvekilleri kendi memleketlerine gayrimüslimlerin getirilmemesi adına isteklerde bulunmuşlardır. Daha sonra söz alan Konya Mebusu Mehmet Vehbi (ÇELİK) Efendi, akıl, zekâ ve gayrette Müslümanların Hristiyanlardan aşağı olmamasına rağmen her yerde Hristiyanların ileri gittiğini, Müslümanların geri kaldığını söylemiş, buna sebep olarak da Müslümanların askere alınıp, Hristiyanların tutmuş oldukları işte sabit kalmalarını göstermiştir. Gayrimüslimlerin

işlerinde devamlılık gösterdiklerinden dolayı ileri gittiklerini fakat Müslümanların bir işi tam öğrenip kavradığı anda askerliğinin çıktığından yakınmaktadır. Askere gidildiğinde de geride kalan eş ve çocukların geçinebilmeleri için gerekli olan paranın bırakılması zorunluluğundan bahsetmektedir. Askerde başlarına bir iş geldiğinde ya kendilerinin ya da çocuklarının mağdur olduğunu ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Müslümanlar böyle askerliğe devam edip Hristiyanlar bedel-i nakdî vererek sanatlarında kaldıkları müddetçe beş sene, sekiz sene sonra Karadeniz sahilinin, bütün Türkleri tehdit etmeyeceği ne malûm? Biz geri kalıyoruz, onlar süratle ileri gidiyorlar. Affınıza sığınarak galiz söyleyeceğim, kedi gibi koğuyorlar, köpek gibi büyütüyorlar. Fakat Müslümanlarda nesil kalmamıştır ve kalmıyor. Biz tükene tükene bir zaman bu ülkeyi onların yutmayacağı ne malûm? Bunun için rica ederim, bedel alınacak ise onlardan da, Müslümanlardan da alınsın. Alınmayacak ise, onlar nasıl kullanılacak ise hükümet bir çare düşünsün. Beşer, sekizer, onar, yirmişer. Yolda mı kullanılacak, başka hizmetlerde mi kullanılacak? Ne yapacak ise bizim gibi onları da evlerinden uzaklaştırmanın çaresi bulunsun. Biz evimizden uzaklaştığımızda nesilden kalıyoruz. Çiftimizi dağıtıyoruz, dükkânımızı dağıtıyoruz, onlar olduğu yerde kalıyor. Tesir etmiyor. Parayı insan kazanır, nüfus kazanır. Serveti celbeden kesreti nüfustur. Nüfus olmayan yerde servet yoktur. Nüfusu muhafazanın çaresi lâzımdır. Bununla beraber bir şey daha var, parayı verenden aldık, vermeyenlere ne yapacağız? Buyuruluyor ki; götürsek, yol yaptırarak işe alışmadıkları için hasta olacak, bir rapor alacak gidecek. Peki ya, bu Müslüman daima boyun eğiyor, daima işe alışkın. Bunları öldürüp de onları rapor vesaire ile terhis edeceğine düşünmek(...)” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 323).

Sözlerinden de anlaşıldığı üzere Vehbi Efendi'de gayrimüslimlerin savaş zamanında kendi başına bırakılmalarının ciddi zararlar vereceğini düşünmekte ve buna acilen bir çare bulunması gerektiği konusunda hükümetten beklenti içerisindeydi.

TBMM'deki bu tartışmalar sırasında Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi (ATAÇ) Bey, bedel-i nakdî kanunu uygulanmasına rağmen bu kanunla ilgili tam bir layiha olmadığını ve bunun bir an evvel müzakere edilmesi gerektiğini söylemiştir. Fehmi Bey, Müslümanlardan askere davet edilenlerin gayrimüslim çağdaşlarının askere alınması, onlardan bedel-i nakdî almak ve amele taburları teşkil etmek üzere bir layiha hazırlanması gerekliliğinden bahsetmiş (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 323) ve bu istek kısa süre sonra gerçekleşmiştir. 21 Nisan 1921 tarihinde amele taburlarının kuruluşu tamamlanarak Nafia Vekâletinin emrine verilmiştir. Amele taburlarının en büyük problemlerinden olan firarlar bu dönemde de sıklaşmış ve firar eden gayrimüslimler çete faaliyetlerine girişmişlerdir. Buna çare olarak ise amele taburlarının Trabzon-Erzurum hattının doğusuna çekilmesine karar verilmiştir (Balcıoğlu, 1991, s. 46).

Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'in bu sözleri üzerine Maliye Vekili ve aynı zamanda İstanbul Mebusu Ahmet Ferit (TEK) Bey, Hasan Bey'i meseleyi ertelemek ve zaman kaybettirmekten başka bir iş yapmadığı konusunda eleştirerek sözlerine başlamıştır. Hasan Fehmi Bey'in konuyla ilgili layiha hazırlanması fikrini oyalanmak ve zaman kaybetmek olarak gören Ahmet Ferit Bey, bugün Pontus probleminin başımızı ağrıtabileceği ve buna acil çözümler üretebilmek adına hızlı kararlar alarak Müslümanları ezdirmeyerek nakden, malen, bedenlen, Hristiyanları da çektiğimiz zahmet ve meşakkate ortak etmek gerektiğini söylemiştir. O yıllarda gayrimüslimlerden toplanacak bir milyon liranın ordularımızın bir maaşını veya masraflarını kapatacak bir meblağ olduğundan kış mevsimini en azından şubat ayı sonuna kadar bizi idare edebileceğinden ve bütçeyi rahatlatacağından bahsetmektedir (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 323). Bu konuda Maliye Vekili Ahmet Ferit Bey'in Fevzi Paşa ile aynı görüşte olduğu, en azından fikirlerinin birbirlerine çok yakın olduğu ve bütçenin desteklenmesi fikrinden olaya baktıkları anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken bir başka husus da Maliye Vekili Ahmet Ferit Bey'in Maliye Vekili olduktan sonra bu konuda fikir değişikliği yaşamasıdır. Ferit Bey, Maliye Vekili

olmadan önce 1920 Temmuz’unda gayrimüslimlerden sadece bedel-i nakdî alınmasının yeterli olmayacağını ve Müslüman-gayrimüslim olmasına bakılmaksızın herkesin cephelere sevk edilmesi gerektiğini savunurken Maliye Vekili olduktan sonra bu fikrinde bazı değişiklikler olmuş zira Maliye Vekili olduktan sonra bedel-i nakdî alınması konusunda ısrarcı olması ve bütçedeki açığı kapatmaya çalışması bütçedeki açığın ne denli olduğunun bizzat Ferit Bey tarafından anlaşılması olarak yorumlanabilir.

Bütçe konusu gündeme geldikten sonra artık mecliste yeni bir tartışma açılmış gibidir. Zira Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi Bey, Maliye Vekilinin bu sözleri üzerine yeniden söz alarak: “*Mevzu-u müzakeremiz Hristiyanlardan bedel-i nakdî alınmasıdır. Bendeniz esas hakkındaki mütalâamı arz etmiştim. Bugün gayrimüslimlerin askere alınması meselesini mi müzakere ediyoruz, yoksa bütçe açığını mı müzakere ediyoruz? Müdafaa-i Milliye Vekilinin ve hükümetin ricası celse-i hafiyede, bunun prensibinin halledilmesidir.*” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 324) demiş ve Maliye Vekili’nin konuya bütçe açığını kapatmak merkezinden bakıyor olmasını eleştirerek bir karşı eleştiri geliştirmiştir.

Konya Mebusu Vehbi Bey bu tartışmalar arasında yeniden söz alarak Maliye Vekili ile Gümüşhane Mebusu Hasan Bey arasında adeta bir arabulucu gibi hareket ederek her ikisinin de söylediklerinde haklılıklar olduğunu ancak hızlı hareket etmek gerektiği için 1336 (M.1920) senesi bütçesi için geçirilecek zamanın heder olacağını söylemekte ve 1337 (M.1921) senesinin bütçesinin de zamanı geldiğinde görüşülmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Konuşmasının sonunda gayrimüslimlerden alınacak ücrete dair konuşmasında: “*Bedel-i nakdiye gelince; ayda ve senede öyle bir sene için 300 lira bu günahdır, vebali azimdir... Üç ay için 150 lira, her üç ay için...*” (TBMM GCZ, 1921, 22 Ocak, s. 325) diyerek alınacak ücretin makul seviyelere çekilmesi gerekliliğini dile getirmiştir. Bu tartışmalar sırasında Meclisteki gerginlikten etkilenmiş olacak ki bazı milletvekilleri oturumdan ayrılmışlardır. Konya Mebusu Vehbi Bey’in bu sözlerinin ardından meclis oturumunda yeterli sayı olmadığı için başkan oturuma ara vermiştir. Konuyla ilgili tartışmalar araya başka konuların girmesinin ardından akşam saatlerinde yeniden gayrimüslimlerin askerliği konusunu Fevzi Paşa açmış ve gayrimüslimlerden askerlik yerine geçen bedel alınması ve ordu içerisinde oluşturulacak olan amele taburlarında istihdam edilmeleri konusunda tartışmalar yaşansa da oy çokluğuyla anlaşma yoluna gidilmiştir. Bedel-i nakdî 1914 tarihli “Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati” de 50 lira olarak belirlenmişti. Daha önceden bedel-i nakdî verenler 3 ay talimden sonra ihtiyat sınıfına geçirilirken bu kanunla 6 ay hizmetleri zorunlu hâle gelmiştir. 1927 tarihli Askerlik Mükellefiyeti Kanunu’na göre ise bedel-i nakdî 600 lira olmuştur (Pakalın, 1983, s. 186). Millî Mücadele döneminde her ne kadar bedel-i nakdî alınarak gayrimüslimlerden yararlanma fikri ağır basmış olsa da bu bedelin ne kadar olacağı konusunda tartışmalar ilerleyen günlerdeki meclis oturumlarında tartışılmaya devam etmiştir.

Millî Mücadele döneminde TBMM’nin düzenli bir merkez ordusu kurma yolunda attığı adımlar neticesinde Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu çalışmalarına başlamıştır. 15 Haziran 1921 tarihinde verilen emirle, Merkez Ordusu sahil mıntıkası olan Samsun ve Ordu Sancakları dahilinde eli silah tutan on altı yaşından elli yaşına kadar olan Hristiyanların Amasya, Tokat, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Sancaklarına, bu bağlamda 1884-1890 doğumlular ile ve 1901 doğumluların da toplam sekiz sınıf halinde amele taburlarına sevk edilmesine karar verilmiştir (Mutlu, 2011, s. 384).

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan muharebesi öncesinde ilan ettiği Tekâlif-i Milliye emirlerinin Anadolu’da yaşayan gayrimüslimleri de kapsadığını 2 Eylül 1921 tarihli İkdâm gazetesine vermiş olduğu bir beyanatta dile getirmiş ve bu konuda oluşabilecek olası bir karışıklığın önüne geçmiştir (Sürmeli, 1998, s. 120). Her ne kadar uygulamada bu emirlere birçok gayrimüslimin uymadığı bilirse de Tekâlif-i Milliye emirleri, Anadolu’da Müslim-gayrimüslim ayrımı gözetilmeksizin bütün vatandaşları ilgilendirmekteydi. Böylelikle Millî Mücadele döneminde gayrimüslimlerden yararlanma konusunda Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi onları amele taburları içerisinde değerlendirerek yol-köprü yapımında faydalanma yoluna gidilmiş, aynı zamanda zararlı faaliyetlerden de uzak durmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu

dönemde gayrimüslimlerin orduda yedek subay olarak görev yapmalarının da önüne geçilmiştir. Zira emir-komuta zinciri içerisinde oldukça önemli bir mevki olan yedek subaylığa daha önce gayrimüslimler alınırken, bu dönemde ilgili makamların bazı önlemler almak zorunda kaldıkları ve personel ihtiyacına rağmen gayrimüslimlerin yedek subaylığa alınmadıkları anlaşılmaktadır. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, bütün gayrimüslimlerden daha önce yedek subaylık yapmış olanların dahil olmak üzere ikinci bir emre kadar yedek subay alınmayacağını açıklamış ve gayrimüslimlerin silahsız ve er olarak celp edileceğini ilgililere duyurmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin böyle bir karar almasında bazı istisnaları olmakla birlikte gayrimüslimlerin özellikle Balkan Savaşları'ndan itibaren cepheelerde sergiledikleri tutum ve davranışları etkili olmuştur (Köstüklü, 2011, s. 408).

Millî mücadele döneminin sonlarına yaklaşırken TBMM'de gayrimüslimlerin askerlik mevzuu yeniden söz konusu olmuş, 19 Temmuz 1922 tarihli gizli oturumda Müdafaa-i Milliye Vekâleti bütçesi görüşmelerinde amele taburları konusunda Gaziantep Milletvekili Mehmet Ali (CENANİ) Bey söz alarak, âtil vaziyette bulunan amele taburlarının kaldırılması gerektiğini söylemiştir. Mehmet Ali Bey, eskiden hiç olmazsa iş gören ve bugün boş duran, ellerini işe vurmeyen amele taburlarının kaldırılmasıyla ülke adına hem ekonomik anlamda tasarruf sağlanacağını hem de gayrimüslimlerden bunun karşılığında alınacak vergi ile ülkeye gelir oluşturulabileceğini belirtmiştir (Beyoğlu, 2014, s. 15).

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar, arka arkaya gelen savaş ve iç karışıklıklar sebebiyle her geçen yıl biraz daha güç ve kan kaybedip, askerlik yükümlülüğü nedeniyle en verimli gençlik dönemlerinde tarım ve ticaretten uzak kaldıkları için ekonomik anlamda geri kalırlarken, gayrimüslimler askerlikten muaf olmalarının beraberinde getirmiş olduğu rahatlıkla hem nüfus olarak büyümüşler hem de askerlikle geçirecekleri süreleri ekonomik alanda kullanarak hızla güçlenmişlerdi. Bu durum gayrimüslimlerin askerlik yapmalarının gerekliliğini ortaya koymuş, hiç olmazsa onlardan bedel-i nakdî alınmasını ya da en azından savaş ve seferberlik zamanlarında yol ve köprü yapımında çalıştırılarak bir şekilde evlerinden uzaklaştırılmalarını gündeme getirmiş ve bu yoğun tartışmalar TBMM'deki ilk tartışma konularından birini oluşturmuştur.

TBMM'deki gizli oturumlarda yapılan gayrimüslimlerin askere alınması konusundaki tartışmalarda bazı milletvekilleri, gayrimüslimleri askerlikten muaf sayan bedel-i nakdî vergisini vererek askerlik yapmamalarının da çare olmadığını düşünmüşlerdir. Onların bedel-i nakdiyi vererek işlerinde ve sanatlarında devam etmelerinin birkaç sene sonra özellikle Karadeniz sahilinin bütün Türkleri tehdit edeceğini savunmuşlardır. Zira o yıllarda Karadeniz sahilinde gayrimüslimlerin yoğunlukta yaşadıkları ve bunların nüfuslarını Müslümanlara nazaran giderek artırdıkları da tartışmalar sırasında gündeme gelmiştir. Tartışmalar sırasında ortaya çıkan bir başka görüşe göre ise nakdî bedeli vermeyenlerin Sivas'a ya da Erzurum'a gönderilmeleri ve buralarda ihtiyaç hissedilen yolların yapımında çalıştırılmaları da gündeme gelmiştir. Fakat bu görüşte de tam bir anlaşma sağlanamamış, bu gayrimüslimlerin gerekirse Erzurum'a gönderilmesi gündeme geldiğinde bazı milletvekilleri bu gayrimüslimleri şehirlerini kirletecekleri gerekçesiyle istemediklerini hatta kendi şehirlerinden başka şehirlere gönderilmeleri gerektiğini söyleyerek bu görüşe karşı çıkmışlardır.

Müslümanlarda nesil kalmadığı, Müslümanlar tükenirken gayrimüslimlerin yakında nüfus çoğunluğunu sağlayabilecek derecede güçlendikleri ve Müslümanların zaman içerisinde kendi ülkelerinde azınlık durumuna düşeceği tartışılmıştır. Gayrimüslimlerin mutlaka askere alınmalarının gerekliliği, olurda alınmazlar ise kesinlikle bir işle meşgul olmaları adına devletin onları yol ve köprü yapımı başta olmak üzere belirli işlerde zorunlu olarak çalıştırmasının zorunlu olduğu genel kanaat olarak kabul ediliyordu. Bunu yaparken de gayrimüslimlerin aynı Müslümanlar gibi askerlik süresince evlerinden uzaklaştırılmalarının gerekli olduğu düşüncesi hâkim olmuştur.

TBMM’de yoğun tartışmalar içerisinde görüşülen gayrimüslimlerin askere alınması ya da onlardan bedel-i nakdî alınması meselesinde Müslüman halk ise, şimdiye kadar sadece kendileri tarafından bir yükümlülük olarak gerçekleştirilen zorunlu askerlik hizmetinin, her ne kadar gayrimüslimlere silah verilmesine sıcak bakmasalar da bundan böyle aynı topraklarda beraber yaşadıkları gayrimüslimler tarafından da yerine getirilmesini istiyorlardı. Bu isteğe paralel olarak da TBMM’de halkın temsilcileri durumundaki milletvekilleri, gayrimüslimlerin askere alınması konusunda yapılan tartışmalarda askerlik çağına gelen bütün gayrimüslimlerin askere alınması konusunda fikir olarak çoğunluğu oluşturmuşlardır.

Gayrimüslimlerin askere alınması düşüncesi, TBMM’deki milletvekillerinin çoğunluğunun fikri olmasına rağmen bütün milletvekillerinin ortak görüşü değildi. Bazı milletvekilleri gayrimüslimlerin asker edilmelerinin aleyhinde bir nevi propaganda zemini oluşturabileceğinden bahsederek bu görüşe karşı çıkmışlardır. Askere alınsalar bile hangi şartta ve durumda alınacakları yönünde de tartışmalar yaşanmıştır. Gayrimüslimlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi amele taburları adı altında yol yapımında çalıştırılmaları konusunda da TBMM’de farklı görüşler ortaya çıkmış, bazı milletvekilleri bu gayrimüslimlerin bir şekilde kolayını bulup bu işlerden hastalandıklarını bahane edip sağlık raporu alarak işten kaçacaklarını gündeme getirmişlerdir. Hem Balkan Savaşı hem de Birinci Dünya Savaşı sırasında gayrimüslimlerin gerçekleştirdikleri firarlar ve çıkarmış oldukları isyanlar gayrimüslimlere güvenmeme konusunda bazı ipuçları vermekle birlikte millet hafızasında uzun süre kalacak bir güvensizliği de beraberinde getirmiştir. Bütün bu tartışmalara ve farklı görüşlere rağmen gayrimüslimlerden bedel-i nakdî almak ve amele taburları teşkil etmek için yasal dayanağın hazırlanması adına bir rapor düzenlenmesi gerekliliği de yoğun tartışmalar içerisinde mutabık kalınan konuların başında gelmektedir. Millî Mücadele döneminin sonlarında gayrimüslimlerin içinde bulunduğu amele taburlarının artık dağıtılması gerekliliği konusu ekonomik açıdan ülkeye bir rahatlık sağlayacağı düşüncesiyle yine tartışmaların sonucunu oluşturmuştur.

Kaynakça

- Atatürk, M.K. (2006). *Nutuk*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz belgelerinin ve siyasi gelişmelerin ışığı altında gayrimüslim osmanlı vatandaşlarının hukukî durumu (1839-1914)*, Ankara: TTK Basımevi.
- Demirel, A. (2003). *Birinci Meclis’te muhalefet ikinci grup*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1992). *Osmanlı Devleti’nde millet sistemi*, İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Güneş, İ. (2008). *Birinci TBMM’nin düşünce yapısı (1920-1923)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gülsoy, U. (2010). *Cizyeden vatandaşlığa osmanlı’nın gayrimüslim askerleri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karataş, A.İ. (2009). *Osmanlı Devleti’nde gayrimüslimlerin toplum hayatı bursa örneği*, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Kenanoğlu, M.M. (2012). *Osmanlı millet sistemi mit ve gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü I*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Soykan, T.T. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda gayrimüslimler*, İstanbul: Ütopya Kitabevi Yayınları.

- Sürmeli, S. (1998). *Milli Mücadele'de Tekalif-i Milliye emirleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mutlu, C. (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda amele taburları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Zürcher, E.J. (Der.), (2003). *Devletin silahlanması, orta doğu'da ve orta aya'da zorunlu askerlik (1775-1925)*, (M.Tanju Akad, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Balcıoğlu, M. (1991). Milli mücadele sırasında merkezi anadolu'da amele taburları'nın kuruluşu, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 51, 46-48.
- Beyoğlu, S. (2014). Ermeniler Amele Taburlarında, *Yeni Türkiye*, Ermeni Özel Sayısı, 60, 1-17.
- Ekin, Ü. (2014). Osmanlı yönetiminde ermeniler, haluk selvi (ed), *sevk ve iskânın 100. yılında türk-ermen ilişkileri* içinde 23-35. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Gülsoy, U. (2002). Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlikten muafiyet vergisi: bedel-i askeri (1855-1909), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı, 37, 93-118.
- Köstüklü, N. (2011). Milli Mücadele'nin henüz pek bilinmeyen bir kaynağı: Ahz-I Asker Kalem Riyasetleri Şifre-İ Mevrude Defteri, *90.yılında milli mücadele sempozyumları bildirileri* içinde, 402-429. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mutlu, C. (2011). Mütarekeden Lozan'a Gayrimüslimlerin askerlik meselesi, *90. yılında milli mücadele sempozyumları bildirileri* İçinde, 377-401. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 1, 24 Nisan 1336 (1920) - 21 Şubat 1336 (1921), TBMM Basımevi, Ankara 1980.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 4 Temmuz 1336 (4 Temmuz 1920), Devre:1, Cilt:1, İçtima:1, Dördüncü Celse.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 22 Kanunusani 1337 (22 Ocak 1921), Devre:1, Cilt:7, İçtima 136, İkinci Celse.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Demokrasi ve Eğitim: Kavramsal Bir İnceleme

Democracy and Education: A Conceptual Analysis

Dr. Öğr. Üyesi Cahit ERDEM¹, Dr. Öğr. Üyesi Eray EĞMİR²

Öz

Demokrasi sahip olduğu üstünlükleri ile günümüzde en uygun yönetim biçimi olarak değerlendirilmektedir ancak demokrasi bir yönetim biçimi olmanın yanında aynı zamanda bir yaşam biçimidir. Demokratik yönetimlerin etkili ve başarılı olabilmesi demokrasiyi içselleştirmiş vatandaşlar ile mümkündür. Demokratik anlayış doğumla kazanılan bir özellik olmadığı için bu anlayışın kazanılmasında eğitim hayati role sahiptir. Bu doğrultuda bu çalışmada eğitim ve demokrasi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu kavramsal çalışma çerçevesinde ilk olarak demokrasi kavramı ve demokrasinin kısa tarihçesi ele alınmıştır. Daha sonra demokrasinin eğitimdeki yeri incelenmiş ve bu kapsamda demokrasinin okullarda nasıl öğretilebileceğine ilişkin yaklaşımlara ve demokratik eğitimin ilkelerine yer verilmiştir. Ek olarak, demokrasi eğitimi ile demokratik eğitim arasındaki farklılık netleştirilmiştir. Ayrıca demokrasi eğitiminin felsefi arka planı tartışılmış ve eğitim programlarında demokrasi başlığı kapsamında demokrasi eğitiminde kullanılacak yaklaşım ve yöntemlerden ve buna paralel olarak eleştirel düşünme gibi düşünme becerilerinin öneminden bahsedilmiştir. Demokratik bir toplumun oluşmasının demokrasiyi önceleyen ve kendisi de demokratik olan bir eğitim sistemi ile mümkün olduğu gerçeğinden hareketle bu çalışmada sunulan kavramsal çerçevenin demokrasi ve eğitim ilişkisinin önemine dikkat çekmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi eğitimi, demokratik eğitim, eğitim felsefesi, eleştirel düşünme

Makale Türü: Derleme

Abstract

Democracy is considered as the most appropriate form of government today with its superiorities, but democracy is not only a form of government but also a way of life. Democratic governments can be effective and successful with citizens who have internalized democracy. Since democratic understanding is not a feature acquired by birth, education has a vital role in gaining this understanding. In this study, the relationship between education and democracy is examined. In the framework of this conceptual study, firstly, the concept of democracy and its short history are discussed. Afterwards, the place of democracy in education is examined and, approaches about how democracy can be taught in schools and principles of democratic education are analyzed and the difference between democracy education and democratic education is clarified. In addition, the philosophical background of democracy education is discussed and the approaches and methods that can be used in democracy education and the importance of thinking skills such as critical thinking in parallel with this are addressed within the scope of democracy in curricula title. Based on the fact that the formation of a democratic society is possible with an education system that prioritizes democracy and that is itself democratic, it is aimed that the conceptual framework presented in this study draws attention to the importance of the relationship between democracy and education.

Keywords: Democracy education, democratic education, education philosophy, critical thinking

Paper Type: Review

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, cerdem@aku.edu.tr.

²Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, eegmir@aku.edu.tr.

Giriş

Güncel Türkçe sözlükte demokrasi kavramı “halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki, demokratlık” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2020). The Economist dergisinin her yıl güncelleyerek yayımladığı raporlardan birisi olan 2019 demokrasi indeksi raporuna göre, rapora dâhil edilen 167 ülkeden 22 tanesi tam demokrasi, 54 tanesi kısmi-kusurlu demokrasi, 37 tanesi karma rejim, 54 tanesi de otoriter rejim ile yönetilen ülkeler olarak listelenmiştir (The Economist, 2020). Yine aynı rapora göre dünya nüfusuna oranlandığında tam ya da kısmi demokrasi ile yönetilen nüfus, dünya nüfusunun yaklaşık %48’ine denk gelmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık %36’sı ise otoriter rejimlerle yönetilmektedir. Her ne kadar ilgili raporda Türkiye karma rejim olarak listelenmiş olsa da Türkiye önce 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin (TBMM) açılışı, ardından da çok partili sisteme geçilmesi ile demokratik bir ülke hüviyetini kazanmıştır. 1960, 1971, 1980, 28 Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016 darbe, muhtıra, kalkışma ya da başarısız darbe girişimleri her ne kadar acı tecrübeler olarak tarihe geçmiş olsa da ülke demokrasiden vazgeçmemiş ve bir şekilde hep bu yönde ilerlemeye devam etmiştir. Bu ilerleyişin devamında devlet aklının etkisi kadar halkın demokrasiyi kabullenme durumu da etkili olmuştur.

Yüksek seçim kurulu verilerine bakıldığında 1950-2011 arasında milletvekili genel seçimlerine halkın katılım oranlarının en düşük %64,3 (1969 seçimleri) en yüksek ise %93,3 (1987 seçimleri) olarak gerçekleşmesi (Yüksek Seçim Kurulu, 2020) ve 15 Temmuz 2016 darbe girişimi esnasında kitlelerin harekete geçerek darbecilere karşı durmuş olması bunun birer göstergesi olarak sayılabilir. Zaten demokrasi gibi bir yönetim biçiminin hayatta kalabilmesi ve gelişebilmesi için de halk desteği olması gerekliliği mantıksal bir zorunluluktur. Demokrasinin dayatılması ya da halk desteği olmadan uygulanmaya çalışılması gibi farklı yaklaşımlar paradokslar oluşturacaktır. Halk kitlelerinin böyle bir bilince sahip olabilmesi ve sadece bir yönetim biçimi ile ilişkilendirilmekle kalmayıp aynı zamanda dünyaya bir bakış açısı oluşturan demokratik bakış açısının yeni nesillere aktarılabilmesi noktasında da eğitim gündeme gelmektedir.

Eğitim, bireyde kendi yaşantısı ve kasıtlı kültürleme yoluyla istenilen davranış değişikliğini meydana getirme süreci (Demirel, 2002, s. 6) olarak ya da bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve amaçlı olarak istenilen değişiklikleri meydana getirme süreci (Ergün, 2009, s.1) olarak tanımlanabilir. Günümüzde eğitim, belirlenmiş amaçlar doğrultusunda oluşturulmuş eğitim sistemleri yoluyla, profesyonel eğitimciler eli ile farklı düzey ve özelliklerde eğitim kurumlarında her yaş, cinsiyet ve toplumsal sınıftan insana sunulan bir hizmet halini almıştır (Koçyiğit, 2018). Eğitimin demokrasi kültürünün aktarılmasındaki rolü nedir, başarılı bir demokrasi eğitimi mümkün müdür ve nasıl olmalıdır gibi sorulardan hareketle bu çalışma yapılmıştır.

1. Yöntem

Bu araştırma, demokrasi eğitimi üzerinde analitik bir değerlendirme yapmayı ve ilgili literatürdeki önerilerden de hareketle başarılı bir demokrasi eğitimi üzerinde değerlendirmelerde bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışma kuramsal bir çalışma olup bir alanyazın taraması şeklinde desenlenmiştir. Kuramsal makalelerde, yazarlar teoriyi ilerletmek için mevcut araştırma alanyazını kullanırlar. Alanyazın taramaları ve kuramsal makaleler genellikle yapı olarak benzerdir; ancak kuramsal makaleler sadece kuramsal bir konuyu ilerlettiğinde ampirik bilgiler sunar. Kuramsal makalelerin yazarları, kuramsal yapıları genişletmek ve hassaslaştırmak için teorisinin gelişimini izler, yeni bir teori sunar ya da mevcut teoriyi analiz eder, kusurları gösterir veya bir teorisinin diğerine göre avantajını gösterir (APA, 2010, s. 10). Alanyazın taraması bir konu etrafında ne tür araştırmalar yapıldığını ortaya çıkaran ve bulunan fikirlerin sentezi ve analizi olarak görülebilecek bir akademik çalışmadır (Ocak, 2010). Bir anlamda alanyazın taramaları, problemi tanımlamak ve açıklığa kavuşturmak, okuyucuyu araştırma durumu hakkında bilgilendirmek için önceki araştırmaları özetlemek, alanyazındaki ilişkileri, çelişkileri, boşlukları

ve tutarsızlıkları belirlemek ve sorunun çözülmesinde bir sonraki adımı veya adımları önermek gibi amaçları barındırır (APA, 2010). Bu çalışmada ilgili alanyazına dayalı olarak öncelikle demokrasi kavramı ve kısa tarihçesi, sonra demokrasi ve eğitimdeki yeri incelenmiştir. Daha sonra demokrasi eğitiminin arka planı felsefî yaklaşımlar ve öğretim programları açısından incelenerek ortaya konmuştur.

2. Demokrasi Kavramı ve Kısa Tarihçesi

Demokrasinin en bilinen tanımlarından birisi Amerikan iç savaşı sırasında Gettburry konuşmasında Lincoln'un (1863) yaptığı tanımdır: "Demokrasi halkın halk tarafından halk için yönetilmesidir". Bu tanım aslında demokrasinin özünü de ortaya koymaktadır. Demokrasi tanımları farklılık gösterse de hemen hepsi haklar, katılım, eşitlik ve bilinçli seçim kavramlarına vurgu yaparlar (Davies, Harber ve Schweisfurth, 2002). Özünde demokrasi bir topluluğu tamamıyla etkileyen kararların o topluluğun bütün üyeleri tarafından alınması gerektiği ve toplumun her bir üyesinin bu kararlara katılmada eşit haklara sahip olması gerektiği idealine dayanır (Beetham ve Boyle, 1995). Her ne kadar birtakım eksiklikleri olsa da demokrasiyi önemli kılan ve diğer rejimlere göre ön plana çıkaran özellikler temel hakların korunması, zorbalık vb. davranışların önlenmesi, bireysel gelişim ve özgürlüğe imkân tanınması, ahlaki özerklik ve bireyin kendi geleceğini planlamasının yanı sıra refah seviyesinin artırmada olumlu etkisi yapması olarak sıralanabilir (Ercöşkun, 2020).

Demokrasinin ilk uygulamaları antik Yunan'daki şehir devletlerine, özellikle de Atina'ya dayandırılır. Her ne kadar herkesin oy kullanma hakkı olmasa da uygulamanın milattan önceki yüzyıllara dayanıyor olması oldukça önemlidir. Milattan önce 508 yılında şehri ve vatandaşları birleştiren polis mefhumuna dayanan katılımcı yönetim şekline demokratia adı verilmiştir. Demokrasi kelimesi halk anlamına gelen demos kelimesi ile güç ve yönetim anlamında gelen kratos kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur ve bu yönetim şekli yılın farklı zamanlarında halkın bir araya gelerek çeşitli konularda ortak karar almasına dayanmaktaydı (Isakhan ve Stockwell, 2011). Temsili demokrasiye yakın bir uygulama ise Roma İmparatorluğunda hayata geçmiştir ancak demokrasi yerini daha sonra oligarşiye bırakmıştır. Bu pratiklerin batının politika anlayışında ve demokrasi yaklaşımında temel oluşturdukları söylenebilir. Fakat bu devletin de yıkılışı ile demokrasi uzun süre kendine hayat şansı bulamamıştır.

Demokrasinin yeniden can bulmasında şüphesiz en önemli olaylardan birisi ise 13. Yüzyılda Magna Carta Libertatum'un ilan edilmesidir. Büyük sözleşme olarak ifade edilen bu gelişme ile kralın yetkileri sınırlandırılmış ve parlamento uygulamasına benzer bir uygulamaya geçiş yaşanmıştır. Ancak yine de 18. yüzyıldaki sanayi devriminden önce Avrupa'da iktidarın aristokratların elinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Sanayi devrimi, ticaretin gelişmesi ve modernleşme ile birlikte feodal dönem geçerliğini yitirmiş ve günümüzden önemli oranda farklılaşsa da demokratik öğeler barındıran siyasal düzenlere geçiş olmuştur (Çimen ve Bakan, 2019). Ayrıca Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Fransız Devrimi, İkinci Dünya Savaşı demokrasi olgusu üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşında demokratik devletlerin galip gelmesi ile demokrasinin dünyayı etkisi altına aldığı ifade edilebilir (Huntington, 1991). Elbette demokrasinin gelişim süreci burada en genel hatları ile ele alınmıştır. Demokrasinin gelişimi halen devam etmektedir. Demokrasi dünyanın farklı yerlerinde farklı düzeylerde işlev görmektedir. Özellikle 2010 yılı sonrasında dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan ve ülkelerin yönetim biçimlerinde önemli değişikliklere neden olan Arap Baharı gibi olaylar demokrasiye geçiş sürecinin devam ettiğini göstermektedir. Ancak yaşanan olayları sadece siyasal düzen arayışı olarak görmek de yetersiz kalacaktır. Diğer yandan demokrasinin tarihine ilişkin bu bakış açısının Batı merkezli bakış açısına dayandığı, batının demokrasiye geri kalan dünyanın ise despotizme meyilli olduğu gibi ön kabuller içerdiği de gözden kaçırılmamalıdır (daha geniş okuma için bkz: Isakhan ve Stocwell, 2011).

Türkiye'de ise demokrasiye geçiş süreci oldukça uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti döneminde çeşitli düzeylerde girişimler olmuştur ancak temel

değişiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. Yine de çok partili demokrasiye geçiş yıllar sürmüştür. Diğer yandan çeşitli darbe, muhtıra, vesayet vb. girişimler ile demokrasi hep risk altında varlığını sürdürmüştür. Ancak yine de Türk Halkı'nın bu süreçlerde demokrasiden yana tavır aldığı söylenebilir.

3. Demokrasi ve Eğitim

3.1. Demokrasinin Eğitimdeki Yeri

Eğitimin demokrasiye imkân verme, demokrasiyi destekleme ve sürdürme bağlamında potansiyele sahip olduğuna ilişkin tartışmalar uzun süredir mevcuttur çünkü demokratik değerlerin ve davranışların insanlar tarafından öğrenilmesi gerekmektedir (Harber ve Mncube, 2012). İnsanlar demokrat olarak doğmadıklarına göre insanların demokrat olmalarında en önemli rol eğitime düşmektedir (Cook ve Westheimer, 2006). Bu durumda demokratik bir toplumun oluşması demokrasiyi önceleyen ve kendisi de demokratik olan bir eğitim sistemi ile mümkündür.

Inkeles ve Smith (1974) modernleşmenin üzerinde en çok katkısı olan değişkenin eğitim olduğunu ileri sürmüşlerdir ve bunda okulda öğrenilenlerin, okul yaşantısının kendisinin ve örtük programın etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Hem okulda sunulan resmi eğitim hem de resmi okul ortamı dışındaki eğitsel yaşantılar çocuklarda, gençlerde ve yetişkinlerde sivil ve politik katılımın gelişmesinde rol oynarlar (Cook ve Westheimer, 2006). Eğitim bireylerin hoş görü seviyelerini artırarak ve politik bağlamları daha iyi anlamalarını sağlayarak demokrasiyi geliştirmekte ve diğer yandan sosyal kararlılığın korunmasına katkı sunmaktadır (Lipset, 1959). Benzer şekilde, demokratik toplumlarda okullar bir yandan çocukların özgür bir hayat sürmeleri için ihtiyaç duydukları bilgi ve becerileri edinmelerine yardımcı olarak diğer yandan da insanların özgürce yaşamasına imkân tanıyan kurumları desteklemek için ihtiyaç duyulan ortak değerlerin gelişimi sağlayarak iki yönlü bir sorumluluk üstlenmektedir (Guttmann ve Ben-Porath, 2015). Okulların demokrasinin gelişimi için son derece önemli olduğu konusunda bir fikir birliği söz konusudur ancak bunun nasıl sağlanacağı tartışmalıdır.

Demokrasinin insanlara nasıl öğretileceği konusunda farklı görüşler mevcuttur. Birinci görüşe göre devletin işleyişi, demokratik kurumların tarihçesi ve toplumların demokrasiyi kazanmak ve sürdürmek için ortaya koymuş oldukları çabalar ciddi bir biçimde öğrencilere öğretilmelidir. İkinci görüşe göre ise akademik amaçların sosyal ve toplumsal projelere uyması için öğrenciler sınıfta değil toplumda demokratik uygulamalara ve etkinliklere yönlendirilmelidir. Üçüncü görüş ise okulların kendilerinin demokratik olması gerektiğini savunur. Bu görüşü savunanlar demokrasi eğitimin demokratik bir tutuma aykırı biçimde öğretilmeyeceğini düşünmektedirler (Cook ve Westheimer, 2006). Okul eğitimi sadece insanların bireysel olarak demokrasiyi benimsemelerini ya da öğrenmelerini mümkün kılmakla yetinmez; aslında toplumdaki demokratik değişimleri itekleyen güçtür (Sanborn ve Thyne, 2013). Bu nedenle, farklı görüşlerin bir arada kullanıldığı ve nihayetinde demokrasi kültürünü benimseyen öğrencilerin yetiştirildiği okullara ihtiyaç bulunmaktadır.

Eğitimin insanlara demokrasiyi nasıl öğreteceği ya da onları nasıl demokratik vatandaşlar yapacağı sorusunun cevabı etkili bir demokratik toplum için nasıl vatandaşlar yetiştirmeliyiz sorusunun cevabına bağlıdır. Bu da aslında demokrasinin seviyesi ile ilgilidir. Westheimer ve Kahne (2004) demokrasinin gelişimi için hedeflenen üç tür vatandaş beklentisi olduğunu ileri sürmektedirler: "bireysel sorumluluk sahibi vatandaş", "katılımcı vatandaş" ve "adalet odaklı vatandaş". Bireysel sorumluluk sahibi vatandaş içinde bulunduğu toplumda sorumlu şekilde hareket eder. Örneğin vergisini öder, yasalara uyar, kan bağışında bulunur ya da kriz zamanlarında yardım yapar. Katılımcı vatandaş ise toplumsal örgütlerde aktif bir üyedir. İhtiyacı olanlar için çabada bulunur, devlet kurumlarının nasıl işlediğini bilir ve topluluk ile yapılan işlerin nasıl yürütüleceğini bilir. Adalet odaklı vatandaş ise sosyal, politik, ekonomik yapıları eleştirel olarak değerlendirir ve görünenin arkasındaki nedenleri belirler, adaletsizlikleri saptar ve ortadan

kaldırmaya çalışır ve demokratik sosyal hareketlilikler hakkında bilgi sahibidir. Bireysel sorumluluk sahibi vatandaş düzenlenen bir yiyecek bağışi kampanyasına yiyecek bağışında bulunur; katılımcı vatandaş bu kampanyanın düzenlenmesine yardımcı olur ve adalet odaklı vatandaş ise insanların neden aç olduğunu sorgular ve temel nedenleri ortadan kaldırmak için eyleme geçer (Westheimer ve Kahne, 2004). Bir ülkenin hedeflediği vatandaş türü o ülkenin demokrasi eğitiminin de belirleyicisi olacaktır. Bizler demokratik vatandaşlar yetiştirmeye çalışırken yasalara uyan, başkalarının haklarını çığnemeyen bireyler yetiştirmekle mi yetiniyoruz yoksa toplumsal sorunları irdeleyen ve çözümü için eyleme geçen bireyleri yetiştirmeyi mi arzuluyoruz? Türk eğitim sisteminde de demokrasi hedeflenen bir olgu olmuştur. Demokrasi vurgusu eğitim sisteminde kendisini yazılı metinlerde de göstermiştir. Milli Eğitim Şuralarında, Milli Eğitim Temel Kanunu'nda, MEB Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Yönergesinde ve farklı uygulamalarda demokrasi vurgusu yapılmıştır (Okutan, 2010). Ancak ne tür bir vatandaş yetiştirdiğimiz konusu üzerinde düşünülmesi gereken bir husustur.

Davies (1999) eğitim ortamlarında demokrasinin yerleşmesi ile ilişkili sekiz ölçüt belirlemiştir. Bunlar temel değerler, haklar, sistem yapıları, okullardaki yapılar, öğrenme içeriği, denge, eğitim ve çıktılardır. Demokratik bir okul ve eğitim için örneğin okulda demokrasi ile ilişkilendirilen değerlerin neler olduğu, insanlara bunların nasıl aktarıldığı, bireylerin hakların neler olduğu ve bu hakların nasıl dağıtıldığı, eğitim sisteminin yapısının nasıl oluşturulduğu, yerel düzeyde yönetim hakkının olup olmadığı, okul içerisinde demokrasinin işletilip işletilmediği, öğrenme içeriğinde demokrasi öğelerinin yer alıp almadığı, özgürlükler ve sınırlar arasındaki dengenin nasıl kurulduğu, demokrasinin benimsenmesi için ne tür eğitimlerin düzenlendiği gibi kıstaslar okulların ve eğitim sisteminin demokratiklik düzeyini belirlemede kullanılabilir. Bu ölçütlerden birisi olan haklar ile ilgili olarak insan hakları ile ilgili bireylerde duyarlık geliştirme bağlamında demokrasi önemli bir role sahiptir. İnsan hakları kavramının tarihsel mücadelesi incelendiğinde insan haklarının korunup geliştirilmesinde demokrasinin sahip olduğu ilkeler ve değerler önemli bir yer tutmaktadır (Üztemur, 2019).

Harber ve Mncube (2012) gelişmekte olan ülkelerdeki demokrasi ve eğitim ilişkisini ele almışlardır ve demokrasinin gelişimi için okul sisteminin önemli değişimler geçirmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Gelişmekte olan ülkeler için ise gerçekçi ve uygulanabilir ilkeler olarak şunları önermişlerdir:

1. Yasal bir çerçeveye dayanması açısından demokratik eğitim amacı politika dokümanlarında ve uygulamalarında açık ve net bir şekilde yer almalıdır.
2. Daha pozitif ve demokratik bir eğitime geçiş sürecinde, ilk olarak okullarda öğrencilere ağır cezalar verilmesi, dayak, fiziksel ve cinsel şiddet gibi sorunların ortadan kaldırılması gerekmektedir.
3. Öğretmenler ve diğer eğitim profesyonelleri mesleklerini profesyonel bir şekilde icra etmelidirler. Okula zamanında gelme ve ayrılma, dersleri düzenli bir şekilde gerçekleştirme, etkili ve tarafsız değerlendirme yapma ve genel olarak profesyonel bir biçimde davranışlar gösterme gibi pratikler bu kapsamdadır.
4. Demokratik eğitime örnek olan bireyler ve kurumlar hakkında yazı yazma, konuşma ve reklamını yapma gibi etkinliklere sürekli olarak devam edilmelidir.

Demokrasi eğitimi her eğitim kademesinde desteklenmelidir. İlköğretim ise okulla ilk tanışma süreci olduğundan son derece önemlidir. İlköğretim döneminde çocuklar arkadaşlık, hoşgörü, sevgi, saygı, katılım, liderlik, demokratik tutumlar gibi sosyal hayatın farklı yönlerini deneyimler. Bu süreçte edinilen bilgi, beceri ve tutumlar çocukların gelecek hayatını şekillendireceğinden ilköğretim döneminde öğrenci merkezli eğitim, demokratik sınıf yönetimi, etkili öğretmen rehberliği, farklı fikirlere değer verme, demokratik duyarlılığı artırma, demokratik anlayışı destekleyen oyunlar gibi uygulamalara yer verilebilir (Samancı, 2010). İlköğretim kademesinde temelleri atılan demokratik yaklaşım ortaöğretim sürecinde de desteklenmeye devam edilmelidir. Elbette demokrasi eğitimi zorunlu eğitim ile sınırlı değildir.

Özellikle üniversite eğitimi demokrasilerin ve bütün yurttaşların refahı için son derece önemlidir çünkü yükseköğretim modern toplumlarda sadece bireyler için bir mesleğe geçiş aşaması değildir aynı zamanda bireylerde entelektüel yenilik, merak duygusu ve yaratıcılığı geliştirir ve bunun sonucunda çeşitli gruplar tarafından gerçekleştirilen ideolojik baskılara karşı bireyleri korur (Guttmann ve Ben-Porath, 2015)

3.2. Demokrasi Eğitimi ve Demokratik Eğitim

Demokrasi eğitimi konusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise demokrasi eğitimi ve demokratik eğitim arasındaki farktır. Demokrasinin öğrenilmesinde okulların payı büyük olmakla birlikte demokrasinin okullarda dersler aracılığıyla salt öğrenme ile bireylere kazandırılması mümkün değildir. Bu nedenle çocuklar okulda demokrasiyi yaşayarak öğrenmelidir ve okullar demokratik kültürün bir örneği haline gelmelidir (Okutan, 2010). Bu durum demokrasi eğitiminden ziyade demokratik eğitimin önemini öne çıkarmaktadır. Demokratik eğitim karar alma süreçlerinde farklı paydaşların temsil edilmesine imkân tanıyan bir bağlamı gerektirir ve bu bağlamda nihayetinde demokratik eğitimin kurumsal yapılarını ve eğitim programı içeriklerini etkiler (Guttmann ve Ben-Porath, 2015). Demokrasi kültürünün ve değerlerinin öğretilmesi demokratik eğitim ile mümkündür. Demokrasi bir yönetim biçimi olarak bireylerin temel hak ve özgürlüklere sahip olması gerektiği inancına dayandığından demokratik eğitimde de her bir öğrencinin demokratik süreçlere katılabilmesi için gereken bilgi ve becerilerle donatılması önemlidir. Bir diğer ifade ile okul demokratik bir şekilde yönetilmeli ve okulun paydaşları da bu yönetim sürecine dâhil olmalıdır.

Diğer yandan vatandaşlık eğitimi de demokrasi eğitim için son derece önemlidir (Guttmann ve Ben-Porath, 2015). Vatandaşlık dersleri ya da farklı derslerin içinde demokrasi ve demokratik kültüre ilişkin bilgiler öğrencilere aktarılmalıdır ancak bu yeterli değildir. Demokratik eğitim çerçevesinde okulların demokratik ilkelere göre işletilmesi gerekmektedir. Öğrenciler demokratik yaşam becerilerini okullarda demokrasiyi yaşayarak öğrenmelidirler. Bu bağlamda, resmi eğitim programları kadar örtük program da büyük önem taşımaktadır. Özellikle tutum ve davranışların kazanılmasında örtük program son derece önemlidir. Öğretmenlerin öğrencilere karşı tutumları, okul idaresinin davranışları, okuldaki kararların alınma şekli, sınıf yönetimi sürecinde öğrencinin söz hakkı durumu gibi birçok değişken öğrencilerin demokratik tutumu benimsemelerinde etki etmektedir.

4. Demokrasi Eğitiminin Dayanakları

Eğitimin tanım itibarıyla istendik davranış değişikliği oluşturmaya dönük kasıtlı çabalar olduğu göz önüne alındığında, demokrasi olgusu gibi önemli bir olguya dair özelliklerin eğitim alan bireylerde ortaya çıkması için de planlanmış öğretim düzeneklerinin oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir. Bu noktada eğitimin demokratik eğilimler meydana getirmesi için öncelikle nasıl bir felsefi anlayışa dayanması gerektiği ele alınmalıdır.

4.1. Felsefi Arka Plan

Eğitim hangi bakış açısı ile tanımlanırsa tanımlansın her zaman felsefi bir bakış açısına sahip olmuştur. Diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da felsefe, eğitsel sistemlerin temelinde yatan varsayımlara, sorgulayıcı ve çözümleyici bir bakış açısı ile yaklaşır (Cevizci, 2012). Eğitime ilişkin tüm bileşenleri ve bu bileşenler arasındaki ilişki ve eylemleri, benimsenen eğitim felsefesi ile açıklamak mümkündür. Öğretim programı geliştirme ve değerlendirme faaliyetlerinin merkezinde yer alan eğitim felsefeleri, ideolojik çerçevede eğitim programını oluşturan tüm boyutları etkileyen bir fenomendir (Kılıç, 2000). İnsan davranışlarının değiştirilmesine yönelik eğitim faaliyetlerinin bakış açısını ve yöntemsel alt boyutunu meydana getirmek eğitim felsefesinin işlevlerinden biridir. Eğitimle ilgili tüm eylemler belirgin bir bakış açısının diğer bir deyişle felsefi bir eğilimin ürünüdür (Yağcı, 1998, s. 19).

Eğitim süreçlerini etkileyen dört temel felsefe ve eğitim felsefesinden bahsetmek mümkündür. Bu felsefelerden geleneksel yapıya sahip olan idealizm ve realizm akla ve entelektüel becerilere yaptıkları vurgu ile demokrasi eğitimine dair anlayışa katkı yapmıştır. Platon dönemin devlet anlayışını yoğun biçimde eleştirmiş ve adil bir düzen ile ideal toplumun şifrelerini oluşturmaya çalışmıştır. Platon bu bağlamda eğitimi bireyin doğasına uygun faaliyeti yerine getirmesini sağlayıcı bir güç olarak kabul etmiştir. Platon gibi Aristo da toplumun bütünlüğünün kişisel özgürlüklerden önce geldiğini belirtmiştir. Eleştirel bakışı destekleyen bir eğitim sisteminin önemi idealizm akımında belirgin biçimde görülmektedir. Eleştirel yönelimin demokrasinin temel dinamiklerinden biri olduğu düşünüldüğünde, toplumun aksayan yönlerine yöneltilen eleştiri toplumun daha demokratik, adil ve eşitlikçi olmasına katkı yapacaktır (Higgins, Kramarsky ve Mackler, 2005). Yine buna paralel olarak Sokrates de Atina'daki krizle baş etmek için, yurttaşların sahip olduğu bilgileri sorgulamasına ve meydan okumasına dönük stratejileri kendilerine kazandırmaya çalışmıştır (Sönmez, 2012). Bu anlayışı eğitimin toplumsal sorunlarla ilgilenmesi gerektiğini söyleyen yeniden kurmacı akımda da görmek mümkündür (Guttek, 2006)

Bu felsefeler içerisinde pragmatizm ve bu felsefenin eğitime uyarlanmış hali olan ilerlemeci eğitim felsefesi demokrasi ve demokratik eğitim olgusuna yakın bir düşünce sistemine sahiptir (Cevizci, 2012). John Dewey pragmatizmine dayanan ilerlemeciliğe göre eğitim, bireyi toplumda ehliyetli, güçlü ve verimli kılmak için yapılan toplumsal bir iştir. Eğitimin sonuç değil bir süreç ve yaşamın kendisi olduğunu iddia eden pragmatistler, içeriğin, bireylerin ilgi alanları dikkate alınarak seçilmiş maksatlı yaşantılarla, insan doğası ve çevresiyle bir bütünlük içerisinde yapılandırılması gerekliliğini savunurlar. Demokratik bir ortamda, eylem ve deneyimlerle gerçekleştirilmesi amaçlanan öğrenme ortamında birikimli bir süreç hâkim olmalıdır. Ayrıca gerçek problemler eğitim ortamına yansıtılmalı ve buradan hareketle yaşamın tamamını temsil eden her türlü derse de programda yer verilmelidir (Boydston, 2008).

Pragmatist felsefe ve bu felsefenin eğitsel varsayımları incelendiğinde Rousseau ile başlayan öğrenci merkezli eğitim anlayışını bir adım ileri götürdüğü ifade edilebilir. Bununla birlikte pragmatist anlayış toplum ve eğitim arasındaki ilişkiye de yoğun biçimde odaklanmıştır. Eğitimin bireysel işlevleri kadar toplumsal işlevlerine de vurgu yapan pragmatizm, eğitimin bireyin bütüncül gelişimine önem vermesi gerektiği kadar toplumun demokratik ilkeler doğrultusunda inşasına da katkı yapması gerektiğini savunmaktadır (Sönmez, 2012).

Pragmatist felsefeye göre okul her şeyden önce öğrencilerin sosyal yaşama katılma yeteneklerini, toplumun karşılaştığı problemleri çözmek ve karşılanmamış ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devreye sokacakları eleştirel düşünme, problem çözme gibi yetileri edinip geliştirecekleri bir yerdir. Dewey demokrasi kültürünün geleneksel öğretim metotları ile kazandırılmayacağını ileri sürmekte ve bu amaç için çocukların demokratik olguları deneyimlemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Okulun ortak yaşama ve iş birliği kültürünü çocuklara aşılama sorumluluğu olduğunu söyleyen Dewey, okulun demokrasiyi bir hayat tarzı olarak yaşatması gerektiğini belirtir (Cevizci, 2012).

Dewey'e göre demokrasi bir yönetim biçimi olmanın daha ötesinde bir olgudur. Demokrasi farklı sosyal grupların birbirlerini dışlamak yerine benzer hedef, amaç ve anlamları paylaşma ölçüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik bir toplum, gruplar arasındaki farklılıkların engel olarak görülmediği ve farklı gruplar arasında iletişim ve ilişkilerin açık ve olgun bir düzeyde yürütebildiği bir yapıdır (Cevizci, 2012; Topdemir, 2008). Dewey'in demokratik toplum formatı ve demokratik eğitim düşüncesi deneyci-süreç merkezli eğitim ve toplum kavramlarıyla ilişkilidir. Pragmatizmdeki demokrasi kavramı siyasal kurumlarla ilişkili olmaktan çok deneycilikle karakterize edilen sosyolojik ve epistemolojik bir kavramdır. Bu yönüyle eğitim süreçlerinde bireyin deneyimlemesi ve aktif katılım göstermesi olmazsa olmaz ilkelere biridir (Guttek, 2006).

Bu tanımlar aslında demokrasinin deneyimleneceği sınıf ve okul ekosistemleri için de bir kılavuz niteliğindedir. Sınıflarda da öğrenciler çeşitli gruplar oluşturmaktadır. Bu gruplar sınıfın geri kalanıyla iletişime kapalı olma eğiliminde olduğunda öğretmen bu iletişimi mümkün kılacak yolları devreye sokmak durumundadır. Öğrenciler sınıfta hem kendi kişisel gelişimlerini üst düzeye taşıma hem de sınıfın ortak menfaatini koruma ve geliştirme eğiliminde olmalı ve süreç içerisinde bu eğilimi bir karakter haline getirmelidir. Bu nedenle özelde sınıfın idarecisi olan öğretmen, genelde de okul yönetim kademesi topluluk ruhunu ve birlikte yaşama arzusunu güçlendirecek girişimlerde bulunmalıdır. Özet olarak sınıfın ve okulun küçük ve temsili birer toplumsal yapı olduğu düşünülerek demokratik değer ve idealler eğitsel ortamların ruhunu oluşturmaktadır.

Burada kastedilen toplum veya topluluk kavramı öğrencilerin ortak yaşantılarını ve problemlerini paylaşarak müzakere ettikleri bir gruptur (Gutek, 2006). Bu nedenle gerçek yaşam problemleri ve bu problemler etrafında oluşan görüşlerin ifade edilebildiği ve tartışabildiği özgür sınıf ortamları oluşturmak önemli görülmektedir. Dewey paylaşımlı, katı kurallara dayanmayan bir toplum yapısını önemserken, kültürel çeşitliliği içeren bir toplumun ancak eğitimle gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Grup aktiviteleri aracılığıyla hem bireysel gelişim mümkün kılınırken hem de ortak amaç, istek ve projelerini paylaşan öğrenciler bir arada yaşamayı, düşünce ve eylemlerinde bir birliktelik tesis etmeyi öğrenmiş olacaklardır (Polka, 2017).

4.2. Eğitim Programlarında Demokrasi Eğitimi

Dewey eğitime toplumsal duyarlılığı yeniden oluşturma görevini yüklemiştir. Ona göre öğrenciler grup içinde paylaşım yapmayı öğrenip bunu karakter haline getirdiğinde, bu davranışı toplumsal yaşama da aktarabilecektir. Dewey demokratik toplumu kişilerin yaşam problemlerini yüz yüze ilişkilerle çözebildikleri topluluklar olarak tanımlar ve bu tanım da demokrasiyi yaşanır hale getirmek isteyen okul ortamı için önemli bir yol göstericidir (Gutek, 2006).

Bu noktada demokrasi eğitiminin hangi öğretim yöntemleri ile gerçekleştirilmesi gerektiği konusu ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de 2004-2005 eğitim-öğretim yılından itibaren öğretim programlarının özünü oluşturan yapılandırmacı bilgi felsefesinin varsayımlarının da incelenmesi önemlidir. Çağdaş öğretim programlarının temel hedeflerinden biri demokrasi kültürünün oluşturulması ve yaşatılmasıdır (MEB, 2018). Yapılandırmacı anlayış bilginin ve öğrenmenin doğasına ilişkin bir felsefedir. Yapılandırmacılık yaklaşımına göre öğrenen düşünme ve öğrenme sürecine aktif olarak katılır. Öğrenen merkezde ve anahtar bir konumda bulunur, anlam oluşturma ve anlama süreçlerine dâhil olur. Bilgiyi içselleştirir ve onu yeni bir forma sokarak kendi bakışına göre dönüştürür. Öğrenci bu sürecin ve bu süreçteki rolünün farkında olduğunda öğrenme açısından verim elde edilmiş olur. Burada da meta-biliş devreye girer. Burada meta-biliş öğrenenin bilgiye hangi vasıta ile edindiği ve ne yönde kullandığının bilincinde olması anlamına gelmektedir. Öğrenciler bilgiyi yapılandırırken kendi görüşlerini sorgular ve kendi dünyaları ile bir ilişki içine girerek onu yorumlarlar (Ornstein ve Hunkins, 2009). Bu noktada öğrenme süreçleri öğrenci merkezli bir formata dönüşmüştür. Artık eğitsel süreçler, herkesin öğrenebileceği kabulünü temele alarak organize edilmektedir.

Bu değişim ışığında günümüzde artık öğretim sürecinin bilginin yalnızca tek yönlü transferiyle gerçekleşmeyeceği açıktır. Yapılandırmacı felsefede öğrenmiş olmanın anlamı, ilgili bilgi birimini günlük yaşantı bağlamında kullanabilmektir. Bu durumun demokrasi eğitimi için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira demokrasi özü itibarıyla bir yaşam tarzı olarak ifade edilebilir. Demokrasinin bilgi düzeyinde olgusal öğretimi, demokratik bir bakış açısının ve yaşam tarzının öğrencide oluşmasına yeterli olmayacaktır. Demokrasi eğitiminde, demokrasi olgusunun yaşantıya dönük temel unsurlarının sınıf ortamında da uygulanmasına

dönük formüllerin bulunması gerektiği ifade edilebilir (Büyükdüvenci, 1998; Kondu ve Sakar, 2013; Kuzgun, 2000). Çünkü demokrasi ancak bireyler bir şey talep ettiklerinde, kişi veya gruplar açık iletişim kurabildiklerinde, insanlar düşüncelerini herhangi bir çekince olmadan ifade edebildiklerinde ve farklı fikirler bir arada özgürce savunabildiğinde yaşanır hale gelecektir (Yeşil, 2004). Bu nedenle sınıfta kullanılacak yöntemlerin öğrenciler arası açık iletişimi, öğrencilerin işbirlikli çalışmasını, onların olaylara ve durumlara eleştirel bakmasını, araştırma ve analiz yaklaşımlarını kullanmasını ve günlük hayatta karşılaşılabilecek problemleri konu edinmesini sağlamak önemlidir (Hotaman, 2010; Şişman, Güleş ve Dönmez, 2010).

Bu bilgiler ışığında demokrasi eğitiminin uygulamaya dönük, yaşantı merkezli ve hedef yerine süreci önceleyen bir yapıda olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Yani demokrasi eğitiminde kullanılacak yöntemler bireyi merkeze almalı ve demokratik değerlerin uygulanmasına dönük bir bağlamla ilintili olmalıdır. Demokrasi eğitiminde kuramsal aktarımın yanı sıra demokratik tutum ve eleştirel düşünme becerisini kazandırma ve öğrenciye düşündüğünü ifade etme imkânı vermek önemlidir (Hotaman, 2010; Yeşil, 2004). Lister (1982, s. 11) demokrasi eğitiminde bireylere kazandırılmak istenen bu tutum ve davranışların, önce rol model olan öğretmenin davranışlarında gözlemlenmesi ve sonrasında öğrenciye uygulama imkânı verilerek geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bu bağlamda düşünme becerilerine ve de özellikle eleştirel düşünme becerisine ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Özden (2005) eleştirel düşünmeyi demokrasinin önemli bir koşulu olarak ifade etmiştir. Eleştirel düşünebilen bireyler aktif ve bağımsız düşünürler olarak yeni düşüncelere açık olabilecek, neyin sebep neyin sonuç olduğunu ve kendilerine sunulan iddia ve görüşlerin altında hangi temel noktaların ve varsayımların bulunduğunu fark edebileceklerdir. Bu durum da toplumda ortak bir anlayış meydana getirecek ve bilinçli bir kamuoyu kendilerine dikte edildiği şekliyle değil düşünme süreçleri sonucu ulaştıkları mantık uyarınca hareket edebileceklerdir. Dewey "Demokrasi ve Eğitim" adlı eserinde okullarda daimicilerin ve esasicilerin yaptığı gibi sabit bir bilgi birimi üzerine odaklanmak yerine bireylerin düşünme becerileri üzerine odaklanılması gerektiğini savunmaktadır (Ornstein ve Hunkins, 2009).

Eleştirel düşünme çağdaş demokrasilerin talep ettiği yurttaş modelini oluşturmanın merkezindedir. Çünkü çağdaş yurttaş, toplumsal sorunlara duyarlı, sorumluluk sahibi, her türlü dogmatik düşünceden uzak, kendi düşüncelerini oluşturmada sorumluluk ve kontrol sahibi, farklı düşünceleri veri ve kanıt temelinde; tutarlılık, sağlamlık açısından sorgulayıp değerlendirebilen, empati yapabilen, tartışma ve uzlaşma kültürüne sahip kişidir. Bu nedenle eleştirel düşünme becerisinin devreye sokulabildiği tüm yöntem ve teknikler (tartışma, beyin fırtınası, 5E modeli, sokratik tartışma vb.) demokrasi eğitimi sürecinde de kullanılabilir. Yine özellikle işbirlikli çalışmaların demokrasi eğitim sürecinde işlevsel olacağı ifade edilebilir.

Büyükkaragöz'e (1998) göre demokrasi eğitimi okul kültürünün bir parçası olarak yürütülmelidir. Çünkü öğrenciler bu kültür dâhilinde kendi içsel motivasyonları doğrultusunda özgün çalışmalar gerçekleştirerek etkili bir demokrasi eğitimi alabilir. Bu esnada öğretmen bu süreci öğrenciye görelilik ilkesi uyarınca organize etmeli ve süreçte öğrencilere ortak araştırma, inceleme ve düşünme imkânları sağlayarak onlara rehberlik yapmalıdır. Özellikle etkinlik merkezli demokrasi eğitimi, öğrencilerin gerekli tutum ve becerileri günlük yaşamlarında kullanmaları noktasında çok önemli katkılar sağlayabilir.

Bu doğrultuda demokrasinin yapısı gereği eğitim sürecinin demokratik değerlerin içselleştirildiği bir ortamda gerçekleştirilmesi şarttır. Demokrasi eğitiminin bilgi ve tutum-davranış boyutları olarak ikiye ayrılabilmesini ifade eden Morrison (2008), bilmenin yaşama aktarılması gerçekleştiğinde ancak demokrasi eğitiminin amacına ulaştığını ifade etmektedir. Dolayısıyla demokrasi eğitiminde yaparak-yaşayarak öğrenmeyi önceleyen yöntem ve teknik seçimleri yapılmalı ve bu yöntemler öğrenciyi üretmeye, düşünmeye, müzakere etmeye,

tartışmaya sevk etmelidir. Kuramsal ağırlıklı bir öğretim yerine demokrasi eğitiminde örnek olay, drama ve rol oynama gibi yöntemler hem öğrencilerin empati becerisinin gelişmesi hem de onlara doğru örnek durumların sunulması için ideal yollardır.

Özetle demokratik eğitimin ancak demokratik okul formatı içerisinde mümkün olabileceği ortaya çıkmıştır. Demokrasinin yukarıdan aşağıya doğru yapılan bir sistem olmadığı ve demokratik toplumların demokratik sınıf ve okullar aracılığıyla var olabileceği unutulmamalıdır (Dewey, 1996). Demokratik hayatın bir yaşam biçimi haline gelebilmesi, okulla toplum arasındaki görünmez duvarın yıkılması ile gerçekleşebileceği açıktır. Okulların hayatilik ilkesi uyarınca toplumsal bağlamı önemsemesi, toplumların da okullara dönüt vermek yoluyla okulları etkilemesi demokratik eğitimin işlevselliği açısından hayati bir durumdur. Yani demokratik okul tam anlamıyla bir açık sistem özelliği göstermelidir (Okutan, 2010).

Sonuç

Yönetim biçimleri kendi yapılarına uyum gösteren eğitim sistemleri ile süreklilik kazanabilirler. Demokratik eğitim de ancak tüm kademelerde demokrasinin içselleştirildiği ortamlarda mümkündür. Bu nedenle aile eğitimi, okul öncesi eğitim ve zorunlu eğitim kademelerinin tümü ancak ve ancak demokratik ilkeler ışığında yürütüldüğünde demokrasi olgusu yerleşip gelişebilecektir (Maboçoğlu, 1999). Demokrasinin veya demokratik bir hayat tarzının içselleştirilmesi eğitim sistemlerinin önemli işlevlerinden biri olagelmıştır. Katılımcı demokrasinin çok çeşitli politik konularda sağlıklı kararlar alabilme ve bunlar hakkında yargıda bulunabilme yetilerini gerektirmesi, eğitimin de bu becerilere sahip bireyler yetiştirme gerekliliğini doğurmuştur (Enslin ve White, 2005).

Birçok filozof ve eğitimci, kültürel aktarımı eğitim faaliyetlerinin önemli işlevleri arasında görmekte-dirler. Felsefi akımların önemli bir kısmı da eğitimin, yetişmekte olan nesle içinde buldukları toplumun değer ve anlayışlarını aktarmayı önemli bir amaç olarak görmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu yönüyle demokratik toplumlarda demokratik düşünce ve eylem için gerekli becerilerin bireylere kazandırılması gerektiğinin önemi açıktır. Bununla birlikte eğitim politik anlamda da siyasi yönetim modelinin devamlılığında rol oynar. Bu açıdan eğitimciler demokrasiyi programların ve eğitim anlayışının merkezine koyarak demokrasi yönetiminin devamlılığını da sağlamayı amaçlamaktadır (Cevizci, 2012).

Demokrasi ve eğitim arasındaki bağlantıya bakıldığında, demokrasinin eğitime dayalı bir sonuç olduğu söylenebilir. Demokratik eğitim, bireysel özgürlüklerin yaşanabileceği ortamlarda uygulanabilir. Bu nedenle öğrencilerin bireysel farklılıklarının kabul edilmesi ve hepsine eşit ve açık bir yaklaşım gösterilmesi demokratik eğitimin ön koşuludur (Şişman, Güleş ve Dönmez, 2010). Buna göre demokratik eğitim, okulun bir yaşam ve öğrenme merkezi olduğu, toplumsal problemlerin ele alındığı, makro ve mikro düzeylerde paydaş katılımının mümkün olduğu ve seçimlerinde öğrencilere esneklik tanındığı bir atmosferde gerçekleştirildiğinde sonuç verecektir.

Demokrasi ve eğitim arasındaki ilişkiye yoğun biçimde değinen John Dewey için ise demokrasi politik bir sistemden öte bir şeydir. Demokrasi, okullarda bizzat deneyimlenmesi gereken bir yaşantı olarak görüldüğünden bu yaşantının deneyimlenmesi ile barış içinde bir toplumun oluşmasının yolu okullardan geçmektedir. Günümüzde kapsayıcı eğitim olgusuna eğitim alanyazınında bu denli sık değinilmesinin nedeninin de demokratik anlayış olduğu ifade edilebilir. Kapsayıcı eğitim nitelikli bir eğitim hizmetinden toplumsal bazda herkesin yararlanması için stratejiler, aktiviteler ve süreçlere işaret eder. Zira Dewey bir toplumda demokrasinin ölçüsünün tüm toplumsal sınıfların dışlanmak yerine aynı ortak paydalarda buluşabilme yeterliliği olduğunu belirtmektedir (Apple ve Teitelbaum, 2001; İra ve Gör, 2018).

Bu bağlamda küçük ölçekli birer toplum olma formatındaki okullar, demokrasi şemsiyesi altındaki değer ve anlayışları bireylere kazandırarak istenen tarzda bir toplum oluşturma

görevlerini yerine getirmiş olacaklardır. İlkçağdan bu yana insan hakları, eşitlik, adalet gibi kavramları ideal bir toplumun yapıtaşları olarak kabul eden birtakım düşünürler, bu kavramların okulun ve eğitimin de temellerini oluşturması gerektiğini ifade etmiş ve bu yolla eğitimini işlevine dair bir perspektif sunmuşlardır. Günümüzde de özellikle eleştirel pedagoglar eğitimin sınıf ayrımı oluşturan ve bu ayrımı derinleştiren değil, aksine demokrasi olgusunu mümkün kılan bir yapıya kavuşmasına dair fikri bir mücadele vermektedir. Demokrasi ve eğitime dair bu bilgiler ışığında her felsefe kendi bakış açısı uyarınca bu ideali gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

- APA. (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th ed.). Washington, DC: Author.
- Apple, M. W. ve Teitelbaum, K. (2001). John Dewey. *Fifty Major Thinkers on Education: From Confucius to Dewey* 194-198 (Ed. J. Palmer). Routledge, London.
- Beetham, J., & Boyle, K. (1995). *Introducing democracy: 80 questions and answers*. London: Polity Press/UNESCO.
- Boydston, J. A. (2008). *The Collected Works of John Dewey: The Later Works, 1925-1953. 1934; [art as Experience]*. Southern Illinois University Press.
- Büyükdüvenci, S. (1998). Türkiye'nin Demokrasi ve Eğitim Sorunsalı, *Yeni Türkiye: Cumhuriyet Özel Sayısı*, 2(23-24), 1059-1063.
- Büyükkaragöz, S. (1998). *Demokrasi eğitimi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Cevizci, A. (2012). *Eğitim felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cook, S. ve Westheimer, J. (2006). Introduction: Democracy and education. *Canadian Journal of Education*, 29(2), 347-358.
- Çimen, H. ve Bakan, S. (2019). Türkiye'de demokrasinin gelişim süreci bakımından dönemsel kritiği. *Birey ve Toplum*, 9(17), 121-156.
- Davies, L. (1999). Comparing definitions of democracy in education. *Compare* 29(2), 127-140.
- Demirel, Ö. (2002). *Öğretme sanatı* (3. b.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve eğitim*. (T. Yılmaz, Çev.), İzmir: Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayını.
- Enslin, P. ve White, P. (2005). Democratic citizenship. *The Blackwell Guide to Philosophy of Education* 110-125, (Eds. N. Blake, P. Smeyers, R. Smith ve P. Standish). Blackwell Publishing, Oxford.
- Ercoşkun, B. (2020). Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki parametreleri. *Lectio Socialis*, 4(1), 41-58.
- Ergün, M. (2009). *Eğitim felsefesi* (2. b.). Ankara: Pegem Akademi.
- Gutek, G. L. (2006). *Eğitime felsefi ve ideolojik yaklaşımlar*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Guttmann, A. ve Ben-Porath, S. (2015). Democratic education. M.T. Gibbons (Ed) *The encyclopedia of political thought* içinde. John Wiley & Sons.
- Harber, C. ve Mncube, V. (2012). Democracy, education and development: Theory and reality. *Other Education: The Journal of Educational Alternatives*, 1(1), 104-120.
- Higgins, C., Kramarsky, D. J. ve Mackler, S. (2005). Social Philosophy and Education. *Encyclopedia of Education and Human Development*, 222-226, (Eds. S. J. Farenga ve D. Ness). M. E. Sharp Inc, London.

- Hotaman, D. (2010). Demokratik eğitim: Demokratik bir eğitim programı. *Kuramsal Eğitimbilim*, 3(1), 29-42.
- Huntington, S. (1991). *The third wave democratization in the late twentieth century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Inkeles, A., & Smith, D. (1974). *Becoming modern*. London: Heinemann.
- Isakhan, B. ve Stockwell, S. (2011) (Eds.). *The secret history of democracy*. Londra: Palgrave Macmillan.
- İra, N. ve Gör, D. (2018). Eğitim fakóltesi öğretim üyelerinin kapsayıcı eğitme yönelik görüşleri. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counseling*, 7(2), 29-38.
- Kılıç, D. (2000). *Eğitim programlarının felsefi boyutları*. IX. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 27-30 Eylül, Erzurum.
- Koçyiğit, M. (2018). *Eğitimin Bilimsel Temeli*. Arı, A. (Ed.), Eğitim Bilimine Giriş içinde (Bölüm 8). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kondu, Z. ve Sakar, T. (2013). Vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi niçin verilir? *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 49-60.
- Kuzgun, Y. (2000). Eğitimde kendini gerçekleştirme. *Sınıfta Demokrasi* içinde (Editör: Ali Şimşek), Ankara: Eğitimsen Yayınları.
- Lincoln, A. (1863). *Gettysburg adress*.
https://rnc.library.cornell.edu/gettysburg/good_cause/transcript.htm (Erişim Tarihi: 09.07.2020)
- Lister, I. (1982). Issues in teaching and learning about human rights. *General Education*, 36, 8-13.
- MEB (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: MEB Yayınları.
- Maboçoğlu, M. (1999). Demokrasi eğitimi nasıl olmalıdır? *Eğitim ve Bilim*, 23(111), 56-59.
- Morrison, K. A. (2008). Democratic classrooms: Promises and challenges of student voice and choice. *Educational Horizons*, 87(1), 50-60.
- Ocak, M. A. (2010). *Alanyazın incelemesi*. Ankara: Nobel Yay.
- Okutan, M. (2010). Türk eğitim sisteminde demokrasi eğitimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 938-946.
- Ornstein, A. C. ve Hunkins, F. P. (2009). *Curriculum: Foundations, principles and issues (Fifth Edition)*. United States: Pearson.
- Özden, Y. (2005). *Öğrenme ve öğretme* (7. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Polka, B. (2017). The Philosophical Foundations of Democracy. *The European Legacy*, 22(1), 82-87, DOI: 10.1080/10848770.2016.1237431.
- Samancı, O. (2010). Democracy education in elementary schools. *The Social Studies*, 101(1), 30-33.
- Sanborn, H. ve Thyne, C.L. (2014). Education and the fall of authoritarian regimes. *British Journal of Political Science*, 44(4), 773-797.
- Sönmez, V. (2012). *Eğitim felsefesi* (11. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şişman, M., Güleş, H. ve Dönmez, A. (2010). Demokratik Bir okul kültürü için yeterlilikler çerçevesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 167-182.

The Economist

http://www.eiu.com/public/thankyou_download.aspx?activity=download&campaignid=democracyindex2019 (Erişim Tarihi: 07.08.2020)

Topdemir, H. G. (2008). *Felsefe*. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu. (2020). <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 07.08.2020)

Üztemur, S. (2019). İnsan hak ve özgürlükleri. İ. Acun (Ed.) *İnsan hakları ve demokrasi eğitimi* (ss. 1-17) içinde. Ankara: PegemA Yayıncılık.

Westheimer, J. ve Kahne, J. (2004). What kind of citizen? The politics of educating for democracy. *American Educational Researcher Journal*, 41(2), 237-269.

Yağcı, E. (1998). Demokrasi ve eğitim, *Eğitim ve Bilim*, 22(107), 15-22.

Yeşil, R. (2004). İnsan hakları ve demokrasi eğitiminde yöntem. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 35-41.

Yüksek Seçim Kurulu. (2020). <http://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf> (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Hasan Basri Çantay'ın Mehmet Âkif Ersoy'la Dostluğu ve Millî Mücadele'ye Katkıları*

Hasan Basri Çantay's Friendship with Mehmet Akif Ersoy and His Contributions to the National Struggle

Dr. Öğr. Üyesi Zekiye SÖNMEZ¹

Öz

Hasan Basri Çantay, Balıkesir'in (Karesi) yetiştirdiği en büyük şahsiyetlerden biridir. Onun dindarlığı, mücadeleci bir ruh yapısına sahip olması, gazeteciliği, dostlarına olan vefası, vatan-millet sevgisi ve Millî Mücadele'ye katkı yapması gibi özellikleri büyük bir şahsiyet olmasında önemli etkenlerdendir. Aynı şekilde Hasan Basri'yi büyük yapan etkenlerden biri de İstiklâl Şairi Mehmet Âkif'le olan dostluğudur. Onların dostluklarının temelini din, vatan ve millet sevgisi oluşturmaktadır. Ayrıca her iki şahsiyetin birbirine bağlanmasında "Balıkesir Sevgisi" de önemlidir. Hasan Basri Çantay ve Mehmet Âkif'in bu değerler temelinde 1908 de başlayan dostlukları, Millî Mücadele dönemi boyunca devam etmiş ve İstiklâl Marşı'nın yazılması aşamasında taçlanmıştır. Hasan Basri, *Ses* ve diğer gazetelerdeki yazılarıyla başladığı Millî Mücadele çalışmalarını; İzmir, Balıkesir ve Sivas illerinde yapılan ulusal ve bölgesel nitelikli kongrelere katılma çabalarıyla sürdürmüştür. Daha sonra o, bizzat Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Balıkesir Milletvekili olarak vatanın ve milletin kurtuluşuyla ilgili çalışmalara etkin bir şekilde katılmıştır. Bu makalenin amacı: Balıkesir'in en önemli şahsiyetlerinden Hasan Basri Çantay ile Balıkesir sevdalısı Mehmet Âkif Ersoy'un dostluklarını ve Hasan Basri'nin Millî Mücadele Dönemi'ndeki çalışmalarını bir nebze de olsa değinebilmek ve onların unutulmamalarını sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Basri Çantay, Balıkesir (Karesi), Mehmet Âkif Ersoy, millî mücadele, dostluk

Makale Türü: Derleme

Abstract

Hasan Basri Çantay is one of the greatest people of Balıkesir (Karesi). His features such as piety, fighting spirit, journalism, loyalty to his friends, love of the homeland and the nation and contributions to the National Struggle are the important factors in his being a great person. At the same time, his friendship with Mehmet Akif who is the poet of independence is another factor which made him a great person. The basis of their friendship consists of the love of the religion, homeland and nation. Besides, "the love of Balıkesir" is also important in bringing them together. Hasan Basri Çantay and Mehmet Akif's friendship which started in 1908, on the basis of these values, continued throughout the period of the National Struggle and reached its peak in the process of writing the National Anthem. Hasan Basri continued his National Struggle works which started with his writings in *Ses* and the other newspapers, with his efforts to participate in the national and regional congresses in İzmir, Balıkesir and Sivas. Later, he took an active role in the liberation of the homeland and the nation as the deputy of Balıkesir in the 1st Grand National Assembly of Turkey. The purpose of this paper to touch on the friendship of Hasan Basri Çantay

* Bu çalışmanın ilk hali 19-21 Eylül 2014 tarihlerinde Balıkesir'de düzenlenen Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu'nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, zsonmez@aku.edu.tr.

who is one of the most important people of Balıkesir and Mehmet Akif Ersoy who is the Balıkesir lover and the works of Hasan Basri during the National Struggle Period and to ensure them not forgotten.

Keywords: Hasan Basri Çantay, Balıkesir (Karesi), Mehmet Akif Ersoy, national struggle, friendship

Paper Type: Review

Giriş

Merhum Hasan Basri Çantay (1887-1964)², Balıkesir'in (Karesi)³ yetiştirdiği; İslâmî ilimlere vakıf, âlim, şair, yazar, hukukçu, iktisatçı ve musikiyle ilgisi olan çok yönlü özelliklere sahip bir şahsiyettir. Günümüz tarihçilerinden Kadir Mısıroğlu'na göre; Hasan Basri ilmiye sınıfından olmadığı halde ulemanın bütün vasıflarına sahip, hatta Milli Mücadele Dönemi'nde ilmiyeli olanlardan çok daha fazla dinî heyecanı harekete geçiren hizmetler ifa etmiştir (Mısıroğlu, 1967, s. 241). Bütün bu özelliklerden onun; çalışkan, kararlı ve mücadeleci bir ruh yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca onun kendi ruh yapısına sahip insanlarla olan dostluğu ve dostlarına olan vefası da anılmaya değerdir.

Hasan Basri Çantay'ın, Mehmet Âkif Ersoy'la dostluğu ve dostlarına verdiği önemle ilgili olarak dost ve dostluk kelimeleri üzerinde durmak gerekir. Türkçeye Farsçadan geçmiş olan “dost” kelimesinin sözlükte; sevilen kimse, sevgili, arkadaş, aralarında iyi ilişkiler olan, bir şeye düşkünlük gösteren, gerçek sevgili olan Allah... gibi birçok anlamı vardır. Ayrıca “dostluk” ise ‘dost olma hali’ olarak tanımlanmaktadır (Doğan, 1992, s. 277). Sözlük anlamının yanı sıra dostluk kavramı; tanımlaması zor, kültürden kültüre ve devirden devire değişebilecek bir anlam ifade etmektedir. Bu bağlamda dostluk; sosyal bir varlık olarak insanın, kardeşlik, akrabalık ve arkadaşlık gibi farklı boyutlarda geliştirdiği birçok ilişki boyutundan birisi ve hemen her kültürde var olan insani gerçekliktir. Bundan dolayı tarih boyunca Sokrates, Aristoteles, Cicero ve Mevlâna gibi birçok düşünür bu konuyla ilgilenmiş ve dostluğun insanın bireysel ve toplumsal hayatı için önemi üzerinde durmuştur. Onlar, dostluğun insan için vazgeçilmez bir şey olduğunu, fedakârlık ve sürdürülebilirlik gerektirdiğini vurgulamıştır.⁴ Bu manada dostluk hem kişinin ruh sağlığı hem karşılıklı fedakârlık ve sürdürülebilirlik gerektirdiği için toplumda birliğin, beraberliğin ve bütünlüğün sağlanmasında önemli bir ilişki türü olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte dostluk kurulacak kimselerin seçiminde ise Kur'an'daki birçok ayette “inanç birliğini” esas almış ve inananların/mü'minlerin ancak birbirleriyle dost olabileceği (Âl-i İmrân, 3: 28, 118; Nisâ, 4: 139; Tevbe, 9:16; Mümteherine, 60:1,13) vurgulanmıştır. Ayrıca Kur'an, toplum düzeninin sağlanmasında, düşmanca davranışlar içinde bulunan ve inananların ıslahı bağlamında “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde önle. O zaman göreceksin ki, aranızda düşmanlık bulunan kişi sanki candan, sınımsız bir dost oluvermiştir” (Fussilet, 41,34) diyerek onlarla da iyi geçinilmesi gerektiğini belirtmiştir.

² Hasan Basri Çantay, Balıkesir'de tüccar ve ulema Çantayoğlu Halil Cenabi Efendi ile Sincanoğullarından Kepsutlu Hatice Hanım'ın çocukları olarak 1887'de dünyaya geldi. Çantayzâdeler olarak bilinen ailenin tek erkek çocuğu olan Hasan Basri ilk öğretimini İbtida -i Kebir Mektebi'nde gördükten sonra Balıkesir İdâdisine (lise) girdi. Hasan Basri'nin on altı yaşındayken (1903) babasını kaybetmesi, eğitim öğretimini yarıda kesilmesine ve ailenin geçimi için çalışmak zorunda kalmasına sebep oldu. Fakat onun zekasını, çalışma azmini, şiiirdeki marifetini ve kararlılığını fark eden, Balıkesir Mutasarrıfları (Mutasarrıf, Tanzimat'tan sonra bir sancağın (liva) en büyük mülkî amirine verilen unvandır.) Ömer Ali Bey ve Mehmet Ali Aynî Beylerin desteğiyle hem çalışma hem de eğitim öğretim hayatını sürdürme fırsatı buldu. Ayrıca o; din, edebiyat, felsefe, hukuk ve iktisat gibi birçok alanda önde gelen şahsiyetlerden dersler aldı (Işık, 1993, s. 218; Uğur, 1994, s. 1-6).

³ Bugünkü Balıkesir (Karesi), bir zamanlar Küçük Asya'nın Mizi (Mizya-Mysia) ismi verilen kısmındaydı. Mizya'ya Çanakkale, Bergama ve Hüdavendigâr Vilayetleri de dahildi (Uzunçarşılı, 2000, s. 3-4); Bazı kaynaklar; "İslâm memleketlerinden ilk önce Osmanlı'ya iltihak eden (katılan) yerin Karesi Eyaleti olduğunu ve onun katılmasından sonra Osmanlıların asıl şevket, kudret ve başarıyı elde ettiklerini" belirtmektedir (Uğur, 1994, s. 199); Osmanlılar zamanında Karesi, Anadolu Beylerbeyliği'nin (Eyaleti'nin) Paşa Sancağı olan Kütahya'ya bağlı bir sancaktı. O zamanlar Karesi Sancağı, aşağı yukarı bugünkü Balıkesir'in topraklarıyla, doğusundaki bir kısım yerleri kapsamaktaydı (Akarslan, 1998, s. 21).

⁴ Tarih boyunca birçok düşünür dostluğun öneminden bahsetmiştir. Bunlar arasında Sokrates (M.Ö.469-399), Aristoteles (M.Ö.384-322), Cicero ve Mevlâna gibi düşünürler vardır. Bu düşünürlerin, özellikle Cicero ve Mevlâna'nın dostluk hakkındaki görüşleri için bk. (Çiçek, 2017: s. 1-7).

Kur'an'ın ifadesine benzer şekilde Hz. Muhammed de "Kişi dostunun dini üzeredir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin" (Ebu Davud, Edeb, 19, Hadis No, 4843) diyerek, dost seçerken dikkatli olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Dost seçmek kadar, dostluğa değer vermek ve dostunu hatırlamak, yerine göre dostunu arayıp halini hatırını sormak ve zor günlerinde onun yanında olmak da önemlidir. Bu çerçevede Kur'an'da Allah (c.c) "Anın beni anayım sizi!" (Bakara, 2, 152) buyurmaktadır. Aynı şekilde bir yazar da "Anmak, dünü bugüne taşımak, bugünü yarına bağlamaktır. Anmak vefakârlık; anılmak unutulmamaktır. Anmak dirilmek, anılmak canlılıktır. Halk diliyle anılmak; adın batmaması, ocağın sönmemesi, defterin dürülmemesidir. Bu anlamda anmak da anılmak da güzeldir, nimettir ve meziyettir." demektedir (Çakan, 2006, s. 13). Anılmak ve unutulmamakla ilgili olarak Hasan Basri, dostu Mehmet Akif'e attığı eseri "*Âkifnâme*"nin önsözünde şöyle güzel bir ifadeye yer vermektedir: "Merhum Süleyman Nazif'in hayattayken en çok üzüldüğü şey, adının unutulmasıydı. Sövmek bile ona hoş gelirdi. Çünkü ancak o sayede yaşadığını anlayabilirdi..." Ayrıca o, Avni'den bir alıntıyla 'Bin safsata bir mısraı bercesteğe değmez.' demektedir (Çantay, 1966, s. 12). Hasan Basri her ne kadar bu sözleri Süleyman Nazif ve Mehmet Akif için ifade etmeye çalışmış ise de kendisinin de unutulup gitmeyi istemediğini anlayabiliriz. Aynı şekilde Mehmet Akif de "*Son Nefesimle Hasbihâl*" adlı şiirinde "Evlâdımı, ecdâdıma bîgane görürsem; Ruhum ebediyette kalır, ebkemü mâtem." diyerek, gelecek nesillerin atalarını unutmaları halinde, onların ruhlarının sonsuza kadar mâtem içinde olacağını belirtmektedir (Çantay, 1966, s. 205). Hasan Basri, Mehmet Akif'in bu hislerine bigâne kalmamıştır. O, hayatı ve eserleriyle büyük bir tarih olan Mehmet Akif'i ve ondaki dinî ve millî şuuru gelecek nesillere tanıtmaya çalışarak görevini yapmıştır.

Delaysıyla bu çalışmada: Hasan Basri Çantay ve Mehmet Akif Ersoy'un din, vatan ve millet sevgisine dayalı dostlukları; bu dostluğun Millî Mücadele döneminde farklı alanlarda ortaya çıkması ve topluma yansımaları; ayrıca Hasan Basri'nin Millî Mücadele sırasındaki faaliyetleri konu edilecektir. Bu çerçevede çalışmamız, Hasan Basri Çantay'ın Mehmet Akif Ersoy'la dostluğu ve Hasan Basri Çantay'ın Millî Mücadele'ye katkıları olmak üzere iki ana bölüm ve alt bölümlerden oluşmaktadır.

1. Hasan Basri Çantay'ın Mehmet Akif Ersoy'la Dostluğu

Arkadaşlık ve dostluk konusunda "Bana dostunu söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim." şeklindeki atasözümüz, Hasan Basri ve İstiklâl Şairimiz Mehmet Akif'in dostluklarını en iyi şekilde anlatmaktadır. Hasan Basri'nin Mehmet Akif Ersoy'la olan dostluğu 1908 yılında İstanbul'da, *Sırat-ı Mustakim* dergisinin idare merkezinde tanışmalarıyla başlamıştır (Çantay, 1966, s. 25). Onların dostlukları, Hasan Basri'nin çeşitli vesilelerle İstanbul'a gitmesi ve orada görüşmeleriyle devam etmiştir. Ayrıca Mehmet Akif'in, Eşref Edip'in yazılarının *Ses Gazetesi*'nde yayınlanması için Balıkesir'e ulaştırılması görevini üstlenmesi de dostluklarının güçlenmesinde önemli olmuştur (Çantay, 1966, s. 25). Bunlarla birlikte her iki şahsiyetin Millî Mücadele sırasında din, vatan ve millet sevgisi çerçevesinde Balıkesir ve Ankara'da bir araya gelmeleri dostluklarını kalıcı kılmıştır.

1.1. Din, Vatan, Millet ve Balıkesir Sevgisine Dayalı Dostluk

Mehmet Akif'le Hasan Basri'nin dostluklarının temelinde din, vatan ve millet sevgisi vardır. Bu bağlamda Millî Mücadele döneminde, Hasan Basri Çantay'la Mehmet Akif'in ilk olarak bir araya gelmeleri Balıkesir'de gerçekleşmiştir. Mehmet Akif, memleketin içine düştüğü felaketler karşısında ruhunda fırtınalar esmiş, sürekli bir mâtem ve feryat içinde olmuştur. Dahası memleket sevgisi ve istiklâl aşkı onun bütün varlığını kaplamıştır (Edip, 1938, s. 32). Ona göre; "... Dört sene cepheden cepheye koşarak memleketi savunan Âsım'ın nesli, nasıl olur da vatanın istilâ altında kalmasına razı olurdu? Fakat, Âsım'ın nesli bu hâle gelen memleketi nasıl koruyacaktı?" Akif, bu sorunun cevabını düşünürken, kısa süre sonra Yunanlılar Balıkesir yöresine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Akif bu haberi duyar duymaz, Anadolu'ya "top ve

tüfeğin patladığı yere" gitmek gerektiğini anlamış ve hemen Balıkesir'e gelmiştir (Erişirgil, 1986, s. 335).

Balıkesir'e geldiğinde topraklarını korumaya kararlı bir halk bulan Mehmet Âkif, 6 Şubat 1920'de⁵ Zağnos Paşa Camii'nde halka hitaben etkili bir konuşma yapmıştır. O, bu konuşmasından önce Âl-i İmrân Süresinin 100-104. ayetlerini, arkasından da o sıralarda yeni yazmış olduğu "*Alınlar Terlemeli*" başlık manzumesini okumuştur. Bu konuşma Balıkesirlileri oldukça etkilemiş ve onların vatan ve millet sevgisini perçinlemiştir (Erişirgil, 1986, s. 335; İmamoğlu, 2008, s. 178-180). Mehmet Âkif Balıkesir'de bulunduğu sıralarda Hasan Basri onu evinde misafir etmiş (Erişirgil, 1986, s. 335) ve böylece dostlukları kuvvetlenmiştir (Çevik, 2009, s. 857-858).

Hasan Basri'nin ifadesine göre Mehmet Âkif, Balıkesir ve Balıkesirlileri çok sevmiş, hatta o ömrünün sonuna kadar hep Balıkesir'e yerleşme ümidiyle yaşamıştır.⁶ Hatta Mehmet Âkif, Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda bulunduğu sırada Balıkesir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberi üzerine "Ey Benim her taşı bir mabed-i iman yurdum; Seni er geç bana mutlak verecek mabudum." diyerek bu ümidini dile getirmiştir (Kutay, ty, s. 11073). Dolayısıyla Balıkesir, bu iki büyük şahsiyetin dostluklarında önemli bir rol oynamıştır.

Bu iki büyük insanın dostluklarını ifade ederken "Dost dostun aynasıdır" özdeyişini kullanmak yerinde olacaktır. Çünkü onların dostluklarının güçlenmesinde, iki şahsiyetin benzer özelliklere sahip olması etkili olmuştur. Bu bağlamda Hasan Basri, Mehmet Âkifi "Riyasız bir vatanperver ve kâmil bir mü'mindir. Onun en büyük düşmanı riyakârlıktır. Din namına yapılan maskaralıklara asla müsaade etmez. Hayatı boyunca gericilikle, cehâletle, bâtıl inançlarla, miskinlikle mücadele etmiştir. Vefa en bariz vasfıdır. Diğergamdır. Alçakgönüllüdür. Sadeliği sever. Bir çocuk gibi saf ve masumdur; hemen her söylenene inanır. Zalime düşmandır. Haksızlığa tahammül edemez. Hayatı boyunca başını öne eğdiği görülmemiştir..." şeklinde vasıflandırmıştır (Karataş, 2009, s. 189; Edip, 1938, s. 249-280). Bu vasıflar yanında Hasan Basri onun için "Ooo...Adamdır, adam" demiştir (Karataş, 2009, s. 188). Aynı şekilde, hayat tarzından, gazetelerdeki yazılarından ve Millî Mücadele'deki duruşundan anladığımız kadarıyla Mehmet Âkif'in vasıflarının aynısı Hasan Basri'de de vardır. Bu çerçevede Mehmet Âkif Hasan Basri'yi "... O, ne arkadaş canlısı bir efendidir. Şiir zevki tamam, ilim zevki tamam, her şeyi tamam... Onu altınla tartmak mümkün değil, elmasla belki... Lâkin o kadar büyük elmas dünyada var mı?... " diyerek, övgüde bulunmuştur (Çantay, 1966, s. 260).

1.2. İstiklâl Marşı'nın Yazılması ve Tamamlanması Sürecinde Dostluk

Hasan Basri ile Mehmet Âkif'in dostluklarının en güçlü olduğu anlar Ankara'da Taceddin Dergâhı'nda buldukları sırada, özellikle de İstiklâl Marşı'nın yazılması aşamasında olmuştur. Bu aşama Maârif Vekâletinin (Millî Eğitim Bakanlığının) Millî İstiklâlimizi en güzel şekilde ifade eden bir marşın yazılmasıyla ilgili bir yarışma ilanı ile başlamıştır. Böyle bir ilan neticesinde 724 şiir Millî Eğitime gelmiş, fakat bu şiirlerin büyük çoğunluğunun aranan özellikleri taşıyacak nitelikte olmadığı görülmüştür (Edip, 1938, s. 72). O günün Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Bey, böyle bir şiiri Mehmet Âkif'in yazabileceğine kanaat getirmiş ve ona durum bildirilmiştir. Ancak Mehmet Âkif, kesinlikle böyle yarışmaya girmeyeceğini ve ödül de almayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey, Mehmet Âkif'i ikna etmesi için Hasan Basri'ye ricada bulunmuştur. Hasan Basri, Mehmet Âkif'in ödülünden rahatsız olduğu için yazmadığını, eğer buna bir çare bulunursa, onu ikna edebileceğini bildirmiştir. Bunu duyan Hamdullah Suphi, onun hassasiyetlerinin dikkate alınacağını ifade eden bir tezkireyi Hasan Basri'ye vermiştir. Hasan Basri, tezkireyi Mehmet Âkif'e hemen vermemiş; Meclis'te otururlarken, onun kafasındaki şüpheleri yok eden konuşmalar yapmış ve onu İstiklâl Marşı'nı

⁵ Bir kısım kaynaklar Mehmet Âkif'in Balıkesir'e gelişini ve halka vaaz verdiği tarihi farklı bir şekilde göstermektedir. Buna göre, Mehmet Âkif'in Zağnos Paşa Camii'nde 23 Ocak 1920 Cuma Namazından sonra halka vaaz verdiği hareketle, Balıkesir'e 21 veya 22 Ocak 1920'de gelmiş olabileceği belirtilmektedir (İlgürel, 1999, s. 22).

⁶(Çantay, 1966, s. 24); Mehmet Âkif, özellikle Burhaniye'nin Pelit köyüne yerleşmek istemiştir (Çantay, 1966, s. 260).

yazmayı ikna etmiştir. Mehmet Âkif ikna olduktan hemen sonra, Meclis'te otururken şiiri yazmaya başlamıştır (Çantay, 1966, s. 62-64; Şen, ty, s. 66-68).

Mehmet Âkif'in İstiklâl Marşı'nı yazması Taceddin Dergâhı'nda⁷ devam etmiştir. O, şiiri yazarken çok yoğun zihnî tefekkür içinde olmuştur. Hatta ona ilhamın geldiği ve kâğıt bulamadığı anlarda, şiiri Taceddin Dergâhı'ndaki odasının duvarlarına yazmıştır. Mehmet Âkif, iki gün süren böyle bir yoğun zihnî süreçten sonra İstiklâl Marşı'nı yazmıştır (Edip, 1938, s. 70-71; Şen, s. 68-69).

İstiklâl Marşı yazılmıştı, ancak henüz Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmemişti. Onun kabulü için 12 Mart 1337 (1921) tarihinde Meclis'e *İstiklâl Marşı Kanun Tasarısı* gündeme getirilmiştir. Bununla ilgili olarak Balıkesir Milletvekili Hasan Basri ve altı milletvekili arkadaşı⁸ Mehmet Âkif'in şiirinin kabulünü teklif eden bir önerge hazırlamış ve meclis başkanı bu önergeyi oylamaya koymuştur (Edip, 1938, s. 80-82; Şen, s. 68-69). O gün yapılan uzun müzakerelerden⁹ sonra Mehmet Âkif'in yazmış olduğu İstiklâl Marşı kabul edilmiştir. O kabul edildikten sonra, Maarif Vekili Hamdullah Suphi¹⁰ İstiklâl Marşı'nı tekrar kürsüde okumuş, millet vekilleri ayakta onu hem dinlemiş hem de alkışlamışlardır. Mehmet Âkif ise, müzakerelerin başladığı sırada sıkılarak salondan çıkmış, şiir için konulan ödülü de kesinlikle almamış ve onu bir hayır kurumuna tahsis etmiştir (Edip, 1938, s. 81-83; Çantay, 1966, s. 64-73).

1.3. İstiklâl Marşı'nın Kabulünden Sonraki Süreçte Dostluk

İstiklâl Marşı'nın kabulünden sonra da Hasan Basri ve Mehmet Âkif arasındaki dostluk ve dostluğun göstergesi olan vefakârlık devam etmiştir. Bu çerçevede onların dostluklarının pekiştiği anlardan birisi de Sakarya Savaşı'nın en sıkıntılı günlerinde, düşmanın top seslerinin Ankara'dan duyulduğu ve herkesin buradan uzaklaşmak için tetikte beklediği sıralarda olmuştur (Edip, 1938, s. 96-97). Bu sırada Millet Meclisi'nin Kayseri'ye nakli için hükümetin hazırlık yaptığı şeklindeki haberler üzerine on dokuzu ulemadan otuz dört milletvekili Taceddin Dergâhı'nın yanındaki evde sabahlamışlardır. Buradaki gizli celsede, Mehmet Âkif'in kararıyla ve Hasan Basri'nin kalemiyle "Eşiğinde ölür, amma binadan diri çıkıp bir adım geri gitmeyiz." şeklinde bir rapor hazırlanmıştır (Kutay, 1972, s. 256).

Dostluk karşılıklı fedakârlık ve vefakârlık gerektirir. Bu çerçevede Hasan Basri ve Mehmet Âkif, dostluklarını ve vefalarını kalemleriyle de birbirlerine göstermişlerdir. Bu bağlamda Mehmet Âkif, Yunanlıların Batı Anadolu'yu işgal ettiği sıralarda, özellikle Bursa ve Balıkesir'den kötü haberler gelmesi üzerine çok üzülmüş ve üzüntüsünü "*Bülbül*" şiirinde dile getirmiştir. O, yazdığı bu şiiri, Hasan Basri'nin beğenip, beğenmediğini sormuş ve onun beğendiğini söylemesi üzerine ona olan dostluğunun nişanesi olarak, kendisine ithaf ettiğini söylemiştir (Çantay, 1966, s. 207-208; Edip, 1938, s. 83-84). Mehmet Âkif "*Basri Bey Oğlumuz!*" diyerek ithaf ettiği bu manzumeyle, dostu Hasan Basri'ye vefasını göstermiştir. Ali Rifat Bey tarafından bestelemiş olan bu manzumeyi Mehmet Âkif dinlemekten çok hoşlanmış (Erişirgil, 1986, s. 355; Edip, 1938, s. 92). Aynı şekilde Hasan Basri de 1918'de Mehmet Âkif'e "*Sana Şair Diyemem*" başlıklı bir şiir yazmıştır (Çantay, 1966, s. 227). Ayrıca Mahir İz'in deyimiyle Üstad Hasan Basri Çantay, dostu Mehmet Âkif'e olan vefasını, "*Âkifnâme*"'yi tarihe hediye ederek göstermiştir (Çantay, 1966, s. 6). Dolayısıyla her iki büyük insanın dostluğunun gereği olan vefayı önemsedikleri anlaşılmaktadır.

⁷ Taceddin Dergâhı, Ankara Tekke Ahmed Mahallesinde (Bugün Ankara'nın Altındağ ilçesi sınırları içinde Hacettepe Hastanesi yanında) Şeyh Paşa Zaviyesi derununda Aziz Mahmud Hüdâî (950/1543-1038/1628) halifelerinden es-Seyyid eş-Şeyh Taceddin Mustafa el-Ankaravî tarafından XVII. yüzyılın ilk yarısında külliye halinde yaptırılmış ve vakfedilmiştir... (Öztürk, 2009, s. 240).

⁸ Mehmet Âkif'in yazdığı İstiklâl Marşı'nın kabulü için Meclis'e önerge veren Balıkesir Mebusu Hasan Basri'nin diğer arkadaşları şunlardır: Kastamonu Mebusu Dr. Suat, Ankara Mebusu Şemseddin, Bursa Mebusu Emin, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Isparta Mebusu İbrahim, Kırşehir Mebusu Yahya Galip'dir (Goloğlu, 1971, s. 121).

⁹ İstiklâl Marşı'nın kabulü sırasında Meclis'teki müzakerelerle ilgili bk. (Goloğlu, 1971, s. 113-121).

¹⁰ İstiklâl Marşı'nın Meclis'te kabul edilmesinde en büyük rolün, o sırada Millî Eğitim Bakanı olan Hamdullah Suphi Bey'e ait olduğu belirtilmiştir (Ağaoğlu, 1944, s. 257).

2. Hasan Basri Çantay'ın Millî Mücadele'ye Katkıları

Hasan Basri Çantay, Mehmet Âkif'e karşı dostluğunu ve vefasını gösterdiği gibi; dinine, vatanına ve milletine olan dostluğunu ve vefasını da yine farklı biçimlerde ortaya koymaya çalışmıştır. Onun Millî Mücadele'ye katkı yapmasında, daha lise yıllarından itibaren din, dil, edebiyat, felsefe, hukuk ve iktisat gibi birçok alanda ileri gelen âlimlerden aldığı derslerin önemi büyüktür. Nitekim Hasan Basri'nin aldığı bu dersler, onun kalbinde din, devlet ve millet sevgisi gibi duyguların oluşmasında ve güçlenmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla onun bu duyguları, altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinden sonra, o günün Büyük Devletlerinin Osmanlı topraklarını aralarında paylaşmak için gizli planlarını bir dizi antlaşmayla ortaya koymaya çalıştığı ve memleketin durumunun kötüye gitmeye başladığı sırada daha da güçlenmiştir.

Onun bu konudaki katkılarına geçmeden önce, Millî Mücadele öncesi Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasî durumdan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü Millî Mücadele dönemini anlayabilmek için, bu dönemin öncesinde meydana gelen olayları iyi bilmek gerekmektedir.

2.1. Millî Mücadele Öncesi Anadolu'da Durum

Millî Mücadele'nin başlamasına, Osmanlı Devleti'nin yirminci yüzyılın başlarından itibaren içerde ve dışarıda yaşadığı çeşitli sıkıntılar sebep oldu. Osmanlı Devleti'nin sıkıntılarının giderilmesine ve Devlet'in güçlenmesine; Osmanlı toplumunun yenileşmesine ve çağdaşlaşmasına vesile olmak üzere 23 (24) Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildi. Fakat II. Meşrutiyet'in ilanı devletin sıkıntılarını gidermediği gibi, aksine onun yıkılmasına zemin hazırladı. 1909 tarihinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin iktidarı ele geçirmesi ve muhalefeti sindirerek keyfi uygulamalar yapması ülke çapında iç ayaklanmaların başlamasına sebep oldu.¹¹ Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti, 1911-1912 yıllarında İtalya'yla Trablusgarp Savaşı'nı yaptı. Arkasından 1912-1913 yıllarında Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, Yunanistan ile Balkan Savaşlarını¹² yaptı.¹³ Bu savaşlardan sonra Osmanlı Devleti, 1914'te üç kıta ve sekiz cephede iki buçuk milyondan fazla askerle Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Yaklaşık dört yıl (28 Temmuz 1914-11 Kasım 1918) süren bu savaş, her alanda Osmanlı'yı gerçekten yıprattı. Savaşın gidişatından Osmanlı Devleti'nin yenileceğini gören İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya gibi büyük devletler zaman zaman bir araya gelip gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmaya başladı (Aydın, 1973, s. 5-6). Öngörüldüğü gibi sonunda Osmanlı Devleti bu savaşta yenildi.

Altı yüzyıl kadar hüküm süren Osmanlı Devleti'nin girmek zorunda kaldığı Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi, Türk Tarihi açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zira bu yenilgiyle birlikte başta Wilson İlkeleri¹⁴, Mondros Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması)¹⁵, Paris Barış Konferansı¹⁶ ve Sevr Barış Antlaşması¹⁷ gibi bir dizi antlaşma Osmanlı'nın yıkılış sürecinde birer adım oluşturmıştır.

¹¹ II. Meşrutiyet'in ilanına müteakip Osmanlı'da yaşananlarla ilgili geniş bilgi için bk. (Parlak, 1982, s. 11-58).

¹² İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif, Balkan Savaşı'ndan sonra memleketin içine düştüğü durumu Sebülürreşad'da yazdığı bir makalesinde "Dökülen kanlar, yakılan canlar, söndürülen hânûmanlar, kül olan sâmanlar, pâyimâl edilen ırzlar, ayaklar altında kalan nâmuslar, düşman ayağıyla çiğnenen yurdlar, sefâletlerin en müthişinde ölümünü bekleyen dullar, yetimler, kadınlar o kadar çok, o kadar çok ki, hepsini şöyle dursun, binde birini düşünebilecek beyin için, çıldırmamak kaabil değil..." diyerek dile getirmiştir (Edip, 1938, s. 33).

¹³ Balkan Savaşları hakkında detaylı bilgi için bk. (Alpaşlan, 2013).

¹⁴ Wilson İlkeleri, Birinci Dünya Savaşı devam ederken Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de açıkladığı 14 maddelik barış ilkeleridir (Albayrak, 1998, s. 2).

¹⁵ 30 Ekim 1918 tarihinde, Ege Denizi'ndeki Limni Adası'nın güney kıyısındaki Mondros Limanı'nda demirli bulunan Agamemnon zırhlısında, Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Orbay'ın başkanlığını yaptığı Osmanlı Heyeti ile İngiliz hükümetinin müttefikleriyle yetkili kıldığı Amiral Calthorpe'nin başkanı olduğu İtilaf Devletleri Heyeti arasında 25 maddelik Mondros Mütarekesi imzalandı (Demirel, 2010, s. 11). Mütareke öncesi ve mütareke sürecindeki genel durum hakkında geniş bilgi için bk. (Tansel, 1973, s. 9-38).

¹⁶ Mondros Mütarekesi'nden sonra, başta Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya gibi büyük devletler olmak üzere 32 devletin temsilcilerinin katıldığı Paris Barış Konferansı 18 Ocak 1919'da tarihinde açıldı. Konferansın sözde amacı barışın gerçekleştirilmesi ve devamının sağlanmasıydı. Fakat bu amacın aksine, konferansın toplantılarında Wilson Prensipleri ve Mondros Mütarekesi'nin

Osmanlı'nın yıkılış sürecinde Mondros Mütarekesi, Büyük Devletlerle Osmanlı Devleti arasındaki dünya savaşına kâğıt üzerinde son vermişti (Akyüz, 1975, s. 39). Fakat asıl savaş bundan sonra başlayacaktı. Çünkü Büyük Devletler, Mütarekenin maddeleri gereğince gizli planlarını uygulamaya koyacaklardı.¹⁸ Onların gizli planlarına göre, Osmanlı topraklarından kendi paylarına düşen kısmın dışındaki yerlerde; Rumlar Pontus Krallığını diriltecek, Ermeniler Erivan-Gümrü dolaylarında toplanan Taşnak Ordusunu Sivas'a kadar yürüterek Ermenistan'ı kuracaklardı. Yunan ordusu İzmir'i işgal edecek, Anadolu'da henüz silahlarını bırakmayan bazı Türk Kolordularını üzerlerine çekerek Kafkasya'da beliren ve Orta Doğu için tehlikeli görülen Bolşevik akınına önlemeye çalışan İngilizlere birer yardımcı tampon hazırlayacaklardı. Bu planı Halep, Musul, Kafkasya'daki İngiliz tümenleri destekleyecekti (Peker, 1955, s. 13).

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde, yukarıda sözü edilen kötü planlarını gizleyen Büyük Devletler, başta Wilson İlkeleri'nin 12. maddesi¹⁹ ve diğer antlaşmalara göre Osmanlı'da bulunan azınlıkların haklarını savunacaklardı. Nitekim onlar, söz konusu antlaşmalarla Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkları çoğunluk konumuna çıkarmış; Türkleri ise Zeybek, Tatar, Yörük, Derviş, Bosnalı vs. şeklinde gruplara ayırmak suretiyle azınlık konumuna indirgemişlerdi. Böylece onlar, Türklerin azınlıkta olduğu yerleri işgal etmenin haklı gerekçesini hazırlamışlardı. Onlar, kendilerince haklı gibi görülen gerekçelerini desteklemek için Batı Anadolu'da yaşayan Rumlarda olduğu gibi²⁰ Anadolu'nun değişik bölgelerinde bulunan azınlıklar için abartılmış nüfus istatistikleri ortaya atmışlardı. Bunun yanı sıra bu devletler, daha da ileri giderek Osmanlı toprakları üzerinde pazarlıklar yapmaya başlamışlardı (Albayrak, 1998, 1-12; s. 16). Dolayısıyla söz konusu dönem, Osmanlı'nın topraklarının pazarlandığı, vatandaşları arasına fitnenin sokulduğu, karmaşanın, huzursuzluğun ve yoksulluğun arttığı bir dönem olmuştur.

Yukarıda zikredilen olayların canlı şahitlerinden birisi olan Hasan Basri Çantay, Osmanlı'nın yenilgisine müteakip, memleketin her tarafında büyük bir karışıklığın ve ümitsizliğin hâkim olduğunu belirtmektedir. O, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'nun birçok ilinin yabancıların egemenliği altına girdiğini; Türklerle yıllarca yan yana yaşayan ve bir kısmı devlet yönetiminde bulunan Rum ve Ermeni asıllı vatandaşların, yenilgiden sonra Türklerle hakaret etmeye, iftiralar atmaya başladığını ifade etmektedir. Ayrıca Hasan Basri, o sıralarda Anadolu'da eşkıyalar türediğinden, köy ve kasabaların yağmalandığından ve Müslümanlara işkenceler yapılmaya başlandığından söz etmektedir (Çantay, 1964, s. 5-6). Dolayısıyla onun

antlaşmaları gündemde oldu. Başka bir ifadeyle bu konferansta Yunanlıların Batı Anadolu'yla ilgili isteklerinin yerine getirilmesi başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma planları yapıldı (İlgürel, 1999, s. 4-5; Belen, 1973, s. 19-23).

¹⁷ Sevr Antlaşması; bir tarafta Müttefik Devletler; Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya ile onlara Ortak Devletler; Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Romanya, Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti Çekoslovakya; diğer tarafta Türkiye (Osmanlı Devleti) 10 Ağustos 1920'de Fransa'da Paris'in güneybatı kesimindeki Sevr'de imzalanmıştır. Çok ağır şartlar içeren bu antlaşma ile Osmanlı toprakları neredeyse tamamen yok sayılmış, Türkler için sadece Orta Anadolu'da küçük bir kısım bırakılmıştır. Fakat TBMM'nin 7 Haziran 1920 tarihinde kabul ettiği bir kanunla, İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonraki İstanbul Hükümetinin yaptığı ve yapacağı bütün antlaşmalar ve icraatlar geçersiz kılındığı için, Sevr Antlaşması Yeni Türkiye Hükümeti tarafından başından beri geçersiz kabul edilmiştir (Demirel, 2010, s. 113-114); Sevr Antlaşmasının maddeleri ve antlaşmanın yorumları hakkında geniş bilgi için bk. (Öztürk, 2007).

¹⁸ 25 Maddelik Mondros Mütarekesi; Birinci Dünya Savaşı'nı bitirmekle birlikte çok ağır şartlar taşımakta, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını yok etmekte, ordusunun terhisini ve silahlarının teslimini öngörmekteydi. Bununla Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kontrolü İtilaf Devletlerinin eline geçmekteydi. Mütareke, söz konusu devletlere, güvenliklerini tehdit ettiği gerekçesi ile Osmanlı topraklarının herhangi bir kısmını işgal etme hakkını tanımaktaydı. Bu çerçevede özellikle Mütarekenin iki maddesi çok önem arz etmekteydi. Örneğin 7. maddesine göre, Müttefikler güvenliklerini tehdit eden bir durum olduğunda Osmanlı Devleti'nin stratejik bütün noktalarını işgal edebileceklerdi. Buna ilaveten 24. Maddeye göre ise "Ermenistan vilayetlerinin birinde" karışıklık çıkarsa, Müttefikler o vilayetlerin bir kısmını işgal etme yetkisine sahip olacaklardı. Büyük devletler Mütareke'nin bütün bu hükümlerini yavaş yavaş uygulamaya koymaya başlamışlardı (Demirel, s. 11; Akyüz, s. 41-42).

¹⁹ Wilson İlkeleri'nin 12. maddesi şöyleydi: "Halihazırdaki Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğunluğu Türk olan kısımlarına, itirazsız egemenlik verilmesi, Türk boyunduruğuna tâbi diğer milliyetlere emniyeti mutlaka içinde, varlıklarını baskı altına almaksızın gelişmelerinin garanti altına alınması. Çanakkale Boğazı'nın uluslararası teminat altında, bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçebilmesi için açık kalması." (Albayrak, 1998, s. 2).

²⁰ Hasan Basri, Batı Anadolu'da bulunan Yunan nüfusuyla ilgili şunları anlatmaktadır: "...Venizelos, bu meşru' olmayan talebini tervic ettirmek için hayâl kuvvetiyle memleketlerimizde Rum nüfusunun İslam nüfusundan fazla olduğunu Paris'teki sulh konferansında resmen söylemekten sıkılmıyor, 'maksada vusul için her şey...' nazariyesini fiilen tatbik etmiş oluyor..." (Çantay, 1964, s. 70); Venizelos'un Anadolu planlarıyla ilgili geniş bilgi için bk. (Pallis, 1997, s. 23-56).

sözünü ettiği bütün bu olaylar ve onun din, vatan ve millet sevgisi, Hasan Basri'yi Millî Mücadele çalışmalarına katılmaya mecbur etmiştir. Bu çerçevede o, bu mücadeleye bir gazeteci olması hasebiyle başta *basın* olmak üzere, bölgesel ve yöresel kongrelere katılmaya çalışarak, Balıkesir'deki Millî Müdâfaa Heyeti'nin oluşmasında organizatör rolü üstlenerek ve Balıkesir milletvekili olarak Millî Mücadele'ye katkı yapmaya çalışmıştır.

2.2. Basın Yoluyla Katkıları

Bir gazeteci olarak Hasan Basri, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Balıkesir'de yayın faaliyetini sürdüren *Nasihât* ve *Balıkesir* gazetelerinde yazılar yazdı. Ayrıca o, Samih Rifat Bey'in mutasarrıflığı zamanında *Yıldırım* isminde bir gazete çıkardı ve daha sonra mutasarrıf Reşid Bey'in emriyle *Karesi* adlı bir gazete yayımladı (Işık, 1993, s. 218). Bu çerçevede Hasan Basri, memlekette ve Balıkesir'de meydana gelen olumsuz durumdan rahatsızdı ve buna bir dur demek gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla bir gazeteci olarak o, "*Ses*" adında bir gazete çıkarmak ve bunu milletin yükselen sesi yapmak istiyordu. Hasan Basri, çevresindeki insanların bu işe çok olumlu bakmamasına, hatta ümitsiz bakmasına rağmen, 17 Ekim 1918'de gazetenin ilk sayısını çıkartarak memleketin her tarafına gönderdi (Yazıcı, 1993, s. 431). Bu gazetenin baş kısmına, çok değer verdiği dostu Mehmet Âkif'in özellikle bu gazete için yazıp gönderdiği, Millî Mücadele'yi tetikleyici çok manidar şu dörtlüğü koydu:

"Düşman sesi duymak istemezsen,
Kardeş sesidir uyan bu sestem!
Kalkınca görür ki akşam olmuş
Vaktiyle uyanmayan bu sestem."²¹

Nitekim Hasan Basri'nin Millî Mücadele'ye en önemli desteği kalemiyle olmuştur. Özellikle onun çıkardığı bu *Ses Gazetesi*, Mütareke yıllarının en hür ve en yürekli yazılarının yayımlandığı ve zaman zaman İngilizlere, Yunanlılara bile çatabilen cesur gazete olmuştur.²² Gazetenin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan fahrî muhabirleri; işgal kuvvetlerinin zorbalıklarını, baskılarını ve terör olaylarını ilk kez bu gazete vasıtasıyla kamuoyuna duyurmuşlardı. Aynı şekilde *Ses*'te iç ve dış düşmanların gizli planlarıyla ilgili haberler de çıkmıştı. Örneğin, muhtelif yerlerdeki Ermenilerin Adana ve civarında toplanarak bir Ermenistan kurmak üzere, cebren tehcir vazifesiyle mükellef bir komitenin varlığı, ilk defa bu gazetede haber olmuştur. Böylece millet, memleketi kurtarmak için silahlı mücadeleden başka çare olmadığını anlamış ve Millî Mücadele adına yapılan çalışmalara destek vermişti (Vakkasoğlu, 1987, s. 35).

Hasan Basri Çantay, gazetede yazılarıyla memleketin içine düştüğü zor günlerde millete ümit ve heyecan verirken, iç ve dış düşmanlara ve bozgunculara korku ve ümitsizlik vermiştir. O, Yunanlılarla ilgili bir yazısında şunları yazmıştır: "... Fakat merak etmeyiniz okuyucularım! Umumî vicdan ve bilhassa Müslümanlık ölmeyecek, bu kara günlerin acısını unutmayacaktır. Asabî kalem, bir türlü hak isbatına tenezzül etmek istemiyor, Türk kanım nimet kâfirlerine karşı, "evet haklıyım" demeyi bile kendisine bir zül addediyor. Çünkü, hak, hakdır; güneş güneştir. Acaba Yunanlılar, memleketimizin her tarafında kaynaşan, memleketimizin zirâatine, ticâretine, irfan ve medeniyetine hâkim olan yüz binlerce Türk'ü göremiyorlar mı? Memleketimin, bütün livâmızın kucakladığı türbeler, camiler, mescidler, tekkeler, medreseler, mektepler, imaretler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, dükkanlar, mağazalar, köprüler, yollar...Kimindir? Türk'ün mü yoksa Yunan'ın mı? Hatta merkezine nispetle çokluğu teşkil eden

²¹ Hasan Basri, *Ses*'in başında sürekli yer alan Mehmet Âkif'in bu dörtlüğünden "...gazetemin başında bir tâcı san'at ve hamiyet gibi parladı, durdu." diyerek, övgüyle bahsetmektedir (Çantay, 1966, s. 24).

²² Hasan Basri'nin Yunanlılara karşı çıktığını gösteren, 14 Kasım 1918'de *Ses*'te yayımlanan "*Rumlar Mı Mazlum? (Amanoloidi Efendiye)*" başlıklı yazısı ilginçtir. O, bu yazısında Amanoloidi'nin; Karadeniz, Çanakkale, Marmara ve Adalar sahillerinde 550.000 Rum'un Türkler tarafından katledildiği ile ilgili Meclis-i Mebusan'a sunduğu bir rapora cevap vermektedir. Onun verdiği bu cevaba Amanoloidi'nin yalanlamadığı da ifade edilmektedir (Çantay, 1964, s. 48-50).

Ayvalık misafirlerinin nesi, ne eseri, ne marifeti vardır? Evlerini tünettikleri arazi bile Medine-i Münevvere vakfidir!" (Çantay, 1964, s. 72; Vakkasoğlu, 1987, s. 37-38).

Hasan Basri, Mütareke devrinde yer yer tutuklamaların başladığını, Gayri Müslim vatandaşların gittikçe şımarıldığını ve Türkler aleyhine sürekli yazılar yazdıklarını belirtmiştir. Kendisinin onlara *Ses* yoluyla cevap verdiğini ve ümidini yitirmiş halka ümit vermeye çalıştığını ifade etmiştir (Çantay, 1964, 60-62). Hatta o, zaman zaman Ermeni ve Rumlarla kavgalar yapmış, bunlara karşı herkesi "Millî Hareket"e katılmaya çağırmıştır (Çantay, 1964, 6-7; s. 66-70). Bu gazetenin yukarıda zikredildiği gibi Türk halkında millî heyecanlar uyandıracak şekilde yayınlar yapması İngilizleri rahatsız etmiş ve gazete takibe alınmıştır. İngilizler bir süredir takip ettikleri gazeteyi kapatılmak için İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmaya başlamıştır. Hatta gazetenin Bolşevik yanlısı olduğu iftirası bile atılmıştır. Dahası *Ses*'in bir başka adla tekrar yayınlanmaması ve sahibinin de Dîvân-ı Harb'e sevkiyle ilgili bir sürü girişimde bulunulmuştur. Bütün bu girişimlerin sonucu gazetenin kapatılması ve müdürü Hasan Basri Çantay'ın Dîvân-ı Harb'e tevdiî yönünde Meclis-i Vükelâ'dan (Osmanlı Devleti'nde Sadrazamın başkanlığındaki Şeyhülislamla diğer nâzırlardan meydana gelen *meclisin* adı; vekiller *meclisi*) karar çıkartılmıştır. Sonunda *Ses Gazetesi* başlangıçtan itibaren 22 sayı yayınladıktan sonra 13 Mart 1919'da kapatılmıştır (İlgürel, 1999, s. 8-12). Hasan Basri, gazetenin kapatılmasını bir taraftan Ermeni ve Rumların, diğer taraftan haklarında sert yazılar yazdığı ihtikar ve eşkıyaların takipleri yüzünden olduğunu belirtmiştir (Çantay, 1964, s. 6-7; Çantay, 1966, s. 24). *Ses*'in kapatılması ve Hasan Basri hakkında verilen tutuklama kararı, onun için dokuz aydan fazla sürecek olan zor ve sıkıntılı kaçış sürecinin başlaması demektir (Akarşlan, 1998, s. 97). Hatta o, bu kaçış sürecini ve gazetenin kapatılışını kendi Millî Mücadelesinin susturulması olarak nitelendirmiştir (Çantay, 1964, s. 66).

2.3. İzmir Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Kongresine Katılması

Hasan Basri'ye göre, Mondros Mütarekesi'nin akabinde, işgal olaylarının başlaması üzerine, memleketini ve milletini seven insanlarda, Müdâfaa-i Hukuk düşüncesi gelişti. Çünkü memleketi kurtarmak için Osmanlı Devleti'nin ne hükümeti ne de ordusu yeterliydi. Özellikle Damat Ferit Paşa hükümetinin Batı Anadolu'da meydana gelen olaylara seyirci kalması, dahası halka sükûnet ve itidâl tavsiye etmesi, bizzat halkın kendi kendini savunma zorunluluğunu ortaya koydu (Selek, 1966, s. 113-114).

Halkın kendini ve vatanının savunma düşüncesiyle ortaya çıkan Müdâfaa-i Hukûk'un amacı Türk Milletinin ve yurdunun geleceğini, her türlü yöntemi kullanarak kurtarmaktı. Bu amaçla 1 Aralık 1918'de kurulan cemiyetlerden ilki İzmir Müdâfaa-i Hukûk-i Osmâniye Cemiyeti (Osmanlı Haklarını Savunma Cemiyeti)'dir.²³ Bu cemiyetin en önemli faaliyetlerden birisi, 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında gerçekleştirdiği *Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti Büyük Kongresi*'dir (Albayrak, 1998, s. 41-45). Bu kongre, İzmir Valisi ve bölge kumandanı Nureddin Paşa'nın, vatanın savunmasıyla ilgili dağınık çalışmaları bir noktada toplamak, halkın maneviyatını yükseltmek ve Ege'nin Türk olduğunu dünyaya duyurmak için yapmayı amaçladığı bir kongredir. Kongre; İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Balıkesir'den gelecek delegelerin katılımıyla oluşacaktır (Bayar, 1967, s. 1630-1634). Bu kongre, sonradan yapılacak olan faaliyetlere örnek teşkil etmesi bakımından *İlk Redd-i İlhak* (vatan topraklarının işgal edilmesini önlemek) mahiyetinde olduğu için önemli bir girişim olmuştur (Kutay, 1972, s. 43-44). Kongre haberi Batı Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Balıkesir'de de büyük ilgi uyandırmıştır. Bunun üzerine Balıkesirli aydınlar ve halkın ileri gelenleri toplanarak, Balıkesir'den katılacak olanları seçmişlerdir. Kongrede Balıkesir merkezini temsil edecekler

²³ Mondros Mütarekesi'nden sonra memleketin üzerine çöken ümitsizliği ve kötümserliği yok etmek için yurdun farklı bölgelerindeki bazı vatanperverler bir araya gelerek cemiyetler oluşturmuştur. Bu cemiyetlerden ilki, 1 Aralık 1918'de kurulan İzmir'de kurulan İzmir Müdâfaa-i Hukûk-i Osmâniye Cemiyeti'dir. Cemiyetin kurucularıyla ilgili olarak bk. (Bayar, 1967, s. 1619-1620); ikincisi, 2 Aralık 1918'de Edirne'de kurulmuş olan Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Hukûk Heyet-i Osmâniye'dir. Üçüncüsü ise 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan fakat daha sonra Erzurum'da teşkilatlanan Vilâyet-i Şarkiye Müdâfaa-i Hukûk-i Milliye Cemiyeti'dir (İlgürel, 1999, s. 5-6).

arasında Hasan Basri Çantay da vardır (Akarıslan, 1998, s. 55-57; Uğur, 1994, s. 47; Çantay, 1964, s. 7).

Hasan Basri, söz konusu kongreye Balıkesir Murahhası (Delegesi) olarak katılmak için 15 Mart 1919 yola çıkacaktı. Onun beraberinde de Balıkesir vilayeti ile ilgili genel durumu gösteren evraklar vardı. O, bu evraklara istinaden bir raporu da kongreye sunacaktı. Kongreye sunacağı bu raporla Balıkesir ve havalisinin Türk olduğunu ispatlamaya çalışacaktı.²⁴ Hasan Basri, İzmir'deki söz konusu kongreye katılmak için trenle yola çıktığında, kendisinin takip edildiğini anlamış, bunun üzerine bir arkadaşıyla birlikte Manisa'da trenden inmiştir. O, bir sonraki trenle İzmir'e gitmiş ve arkadaşlarının kaldığı otele ulaşmıştır. Hasan Basri, sabaha kadar uyumamış ve Kongre'ye sunması gereken raporu hazırlamıştır (Yazıcı, 1993, s. 434). O, 16 Mart 1919 sabahında arkadaşlarıyla beraber buluşmuş ve Nureddin Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Nureddin Paşa, muhtemel tehlikeye karşı gizlice hazırlanmaları konusunda onlara tavsiye ve talimatlarda bulunmuştur. Hasan Basri, Kongre'nin başlayacağı 17 Mart 1919 sabahı, kendisinin tutuklanacağı haberi üzerine, sadece Hocası Müftü Efendi'ye ve Balıkesir Maarif Müdürü Sabri Sözen'e durumu bildirmiş, hazırlamış olduğu raporu ve diğer evrakları Sabri Bey'e teslim ederek otelden ayrılmıştır (Çantay, 1964, s. 8-9).

Hasan Basri, otelden ayrılmadan arkadaşı Mehmet Câvid Bey'le önce Karşıyaka'ya sonra da Bergama'ya, oradan da Burhaniye'nin Pelit köyüne gitmek konusunda anlaştı. O, uzun ve meşakkatli geçen bir yolculuktan sonra Bergama'ya ulaştı.²⁵ Hasan Basri, Bergama'ya ulaşınca kasaba civarında bir çiftliğe gitti. Kendi ifadesiyle o sırada Bergamalılar arasında İttihat-İtilaf tartışmaları yapılmaktaydı. O, çiftlikte kaldığı sırada, bazı ileri gelenlere yaptığı sohbetlerde; Venezilos başta olmak üzere diğer İtilaf Devletlerinin ileri gelenlerinin memleketi paylaşma planlarından, vatanın ve milletin bütünlüğünden, millî birlik ve beraberliğin öneminden söz etti (Çantay, 1964, s. 16-17).

Hasan Basri'nin çiftlikte saklandığı sıralarda, daha önce 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında yapılması planlanan *Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti Büyük Kongresi* de yapılmıştır. Bu Kongre'ye büyük çoğunluğu İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla ve Denizli gibi illerden belediye başkanları, müftüler²⁶, belediye meclis üyeleri ve sivil toplum kuruluşlarından oluşan 165 kişi katılmıştır. Ayrıca Kongre'yi çok sayıda basın mensubu izlemiştir. Bu açıdan Kongre Millî Mücadele öncesinde Anadolu'da toplanan en fazla katılımlı kongre olmuştur. Kongre'de hararetli konuşmalar yapılmış ve sonunda İzmir'in işgaline karşı "silahlı direnişe geçilmesi" yönündeki en önemli karar alınmıştır. Ayrıca kongrenin bitiminde dört maddeden oluşan bir

²⁴ (Çantay, 1964, s. 7-8); Hasan Basri söz konusu kongrede Balıkesir ve havalisinin Türk olduğunu ispatlamaya çalışacaktı. Çünkü, Yunan Başbakanı Eleftherios Venizelos (1864-1936), Büyük Yunanistan idealini gerçekleştirmek istiyordu. Bu yüzden o, sahte istatistiklere, uydurma haritalara istinaden Batı Anadolu'daki nüfusun büyük çoğunluğunun Rumlardan oluştuğunu iddia ediyordu. Böylece o, Batı Anadolu'yu Yunanistan'a katmak için elinden geleni yapıyor ve bu konuda İtilaf Devletlerini ikna etmeye çalışıyordu. Ayrıca Venizelos ve Yunanistan yönetimi; Batı Anadolu'yu elde edebilmek için bölgeye silah ve malzeme taşımanın yanında, başta Ege adalarından olmak üzere Yunanistan'ın diğer bölgelerinden Rumları bölgeye yerleştirmeye başlıyordu. (Albayrak, 1998, s. 15-30; Akyüz, 1975, s. 68-83); Ayrıca Venizelos ile ilgili değerlendirmeler için bk. (Gülmez, 1999, s. 199-202).

²⁵ Hasan Basri Çantay, İzmir'den Bergama'ya gidişi sürecinde oldukça zor günler yaşadı. O, İzmir'de önce, kılık ve kıyafetini değiştirdi, gözlüklerini çıkardı ve Salim adında bir öğretmen kimliğine büründü. Hasan Basri, bütün eşyaları ve parası otelde kaldığı için, Câvid Bey'den bir miktar para aldı ve bir araba kiralayarak yola çıktı. Kış mevsimi ve yolların çok kötü olması sebebiyle o, çok zorlu bir yolculuktan sonra Ali Ağa Çiftliği adında bir nahiyeye (kasabaya) geldi. O, orada sahil güvenlikten sorumlu bir asker tarafından nahiyeye müdürüne (Râtib Bey) götürüldü ve sorgulandı. Hasan Basri yakalandığını zannederek kendisiyle ilgili hiçbir şeyi gizlemeden olduğu gibi Râtib Bey'e anlattı. Aralarında geçen uzun bir konuşmadan sonra, nahiyeye müdürü onu serbest bıraktı. Serbest kalınca Hasan Basri arabacı Ali'yi bulup kendisiyle ilgili gerçekleri anlattıktan sonra 18 Mart 1919'da Menemen'e gitti. O, Menemen'de bir hana yerleşti, han sahibi Mustafa Efendi'ye kendisini tanıttı, o da onu gıyaben tanıdığını ve sevdiğini, kendisini yakalatmamak için elinden geleni yapacağı teminatını verdi. Hasan Basri, ona Bergama'ya, oradan da Balıkesir tarafına gitmek istediğini belirtti. Bu konuda han sahibi kendisine yardım edeceğini ifade etti; Hasan Basri'yi Menemen'li bir fıstık tâciri sıfatı ve kıyafeti uydurdu. Ayrıca o, handa bulunan Arnavud Şaban adında birisinin hayvanıyla onun Reşadiye'ye kadar gitmesine yardımcı oldu. Hasan Basri, sıkıntılı bir yolculuktan sonra Reşadiye nahiyesine vardı. Reşadiye'nin müdürü onun dostu ve gazetesinin muhabirlerindiydi. Nahiyeye müdürü kendisini çok iyi karşıladı ve güzel bir şekilde ağırladı. Fakat tutuklanma emri buraya da geldiği için, dostu onun Bergama'ya gitmesine yardım etti (Çantay, 1964, s. 9-16).

²⁶ Millî Mücadele Döneminde din adamlarının faaliyetleriyle ilgili geniş bilgi için bk. (Sarıkoçuncu, 2002).

telgraf metnin²⁷ Paris'teki Barış Konferansı'na gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Aslında bu telgraf, hem Batı Anadolu'da meydana gelen olaylara Türk aydınlarının seyirci kalmadıklarının hem de gelecekte meydana gelecek olaylara uygar yöntemlerle çözüme isteğinin bir göstergesiydi. Dolayısıyla İzmir Müdâfaa-i Hukûk-i Osmâniye Cemiyeti ve onun düzenlediği Büyük Kongre, Batı Anadolu'da bağımsızlık ateşinin yakılmasına öncülük etmiştir (Albayrak, 1998, s. 46-51; Morali, 1973, s. 6-7).

Büyük Kongre'nin bitimine müteakip, Hasan Basri'nin arkadaşı Mehmet Câvid Bey, İzmir'de sözleştikleri gibi 26 Mart 1919'da çiftliğe geldi. Onun gelmesinden önce Hasan Basri çiftlikte yakalanma tehlikesi geçirdi. Sonuçta Hasan Basri beş gün kaldığı çiftlikten, arkadaşıyla birlikte ayrılmak zorunda kaldı. Onlar, Kozak Nahiyesi'den geçerek Bağyüzü'ne vardılar (Çantay, 1964, s. 17-18). Hasan Basri Bağyüzü'nde iken, kendisini öldürmek isteyen Rumlardan kaçan *Ses Gazetesi*'nin Ayvalık muhabiri Sansör Ali Bey'le karşılaştı. Sansör Ali Bey, 24 Şubat 1919'da Yunan Kızılhaç Heyeti'nin Ayvalık'a gelişiyi ilgili²⁸ *Ses*'e bir mektup göndermişti. Hasan Basri de bu mektupla ilgili gazetede yazılar yazdığından dolayı kendisinin çok sıkıntı çektiğinden, hata bu kaçış olaylarının bununla ilgili olduğundan söz etmektedir.²⁹

Hasan Basri ve arkadaşı Mehmet Câvit Bey, Bağyüzü'nden ayrılarak Armutova üzerinden Pelit Köyü'ne gitti. O, burada Mehmet Câvit Bey'in evinde dokuz gün kaldı. Arkadaşının akrabalarıyla görüştü, orada görüştüğü insanların, memlekette olup bitenden çok haberi yok gibiydi. Hasan Basri yine arkadaşının yardımıyla Burhaniye'ye geçti ve orada Hacı Tâli Bey adında birinin çarşıdaki mağazasının üstündeki bir odada misafir oldu. Fakat o, kendisini misafir eden, yardım eden kişilere sıkıntı verdiği ve yük olduğu için üzülüyordu. Bunun yanında o, kaçışıyla mağdur ettiği ailesi için de ayrıca üzülüyordu. Hasan Basri zaman zaman bu kaçışın sebebini sorguluyordu. "Kendi vatanımda sırf Türk olduğumdan dolayı, ma'ruz kaldığım bu felaket ve esaret gücüne gidiyor..." (Çantay, 1964, s. 23), diyerek sitem ediyordu. Hatta o, kaçış yerine hapiste olmanın bile daha iyi olacağını düşünüyordu. Dahası o, bazen intihar etmeyi bile düşündüğünü ve dindarlığının buna engel olduğunu ifade ediyordu (Çantay, 1964, s. 21-24).

Hasan Basri, Burhaniye'de iken bir şekilde kaymakam Salim Özdemir'le görüşmüştür. O, kaymakamla muhtemel Yunan tehlikesine karşı neler yapılabileceğiyle ilgili istişare yapmıştır. Fakat Hasan Basri burada da uzun kalamamış, onun Balıkesir'e gitmesi uygun görülmüştür. O, Balıkesir'de kendisi için hazırlanan, dört odada üç ailenin barındığı bir evin yukarı katında karanlık bir odada saklanmış (Çantay, 1964, s. 24-26). Hasan Basri Çantay, o evde saklandığı süre içinde, kimse varlığından haberdar olmasın diye çok sıkı şartlara uymak zorunda kalmıştır. Fakat o, samimi dostları ve kayın pederi vasıtasıyla Balıkesir'de ve memlekette olup bitenlerden haberdar olmuştur. Bu sırada Balıkesir mutasarrıfı Hasan Vassaf görevinden alınmış yerine Ahmed Hilmi Bey getirilmiştir. Hasan Basri, onun hakkında bir araştırma yaptırmış, onun iyi olduğuna kanaat getirince kendisinin Balıkesir'de olduğunu ona bildirmiştir.³⁰

²⁷ Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Kongresi'nin, Paris Barış Konferansı'na göndermeye karar verdiği telgrafta özetle: İlk olarak, Türk Milletinin, Galip Devletlerden kendinin imha edilmeyeceğine dair teminat istenmesi; ikinci olarak, Doğu'da yaşayan Türk halkının maddî ve moral kalkınmasıyla millî bağımsızlığının, XV. yüzyıldan beri Türk Milletinin kültürel merkezi olan Başkentî'nin (İstanbul) korunmasına bağlı olduğu; üçüncü olarak Aydın Vilayeti ile Karesi ve Menteşe Sancaklarında nüfusun yüzde seksen beşinin Türk olduğu, mülk ve servet bakımından da aynı oranda temsil edildikleri; dördüncü olarak ise Türk Milletinin, Büyük Devletlerin adaletine güvendiği, kendisini felakete sürükleyen tehlike karşısında, tabii haklarını korumak için yalnız bırakılmaması gerektiği vurgulanmaktadır (Albayrak, 1998, s. 48-49).

²⁸ İzmir'in işgali öncesinde bölge halkına ilaç ve tıbbî araç getirdiğini iddia eden, fakat aynı zamanda Yunan subaylarını da taşıyan Yunan gemileri Batı Anadolu kıyılarına sık sık gelmekteydi (Albayrak, 1998, s. 121).

²⁹ Sansör Ali'nin söz konusu mektubu, Birinci Dünya Savaşı sonrası Ayvalık ve civarında yaşananları anlatması bakımından önemlidir. Söz konusu mektup metni için bk. (Çantay, 1964, s. 19-21).

³⁰ (Çantay, 1964, s. 27-29); Hasan Basri'nin Balıkesir'de saklandığı sıralarda kendisine çok yardımcı olan dostları olduğu gibi, kendisini üzen arkadaşları da olmuştur. O, samimi olarak bildiği bir iki arkadaşına Balıkesir'e geldiğini bildirmişti. Fakat bu arkadaşları onun geldiğini başkalarına söyleyince, hakkında takibatlar artmıştır. Kendisini takip edenler arasında; gayri Müslim vatandaşlar, kozmopolitler, aleyhinde yazı yazdığı şakiler, İngiliz Muhipler Cemiyeti erkanı, takip memurları ve İngiliz mümessili gibi kimseler vardır. Hatta o, kendisini takip eden 22 memurdan ve başına konulan 600 liralık ödülden söz etmiştir. Bundan dolayı

Hasan Basri, "Kara Günler" olarak nitelendirdiği o günlerde; bir taraftan çalışmalarını gizli yürüttü, diğer taraftan Balıkesir'de çıkan *Doğru Söz Gazetesi*'nde "*Hüznî*" mahlasıyla ihtilâl şiiirleri yazdı. O, kara günler dediği zamanda kendisini üzen; küçük ruhlu, dar kafalı ve beyinsiz olarak nitelendirdiği kimseler vardı. Bu kimseler Kuvay-ı Milliye³¹ kurulurken ve Millî Mücadele döneminde olumsuz tutum ve davranış içinde olmuşlardı. Fakat aynı kimseler savaş bitip de zafer elde edilince, kendilerini hamiyetperver ve vatanperver ilan etmişlerdi. Hasan Basri'ye göre, Balıkesir'de İlk Millî Müdafaa'nın tesis edilmesi bu türden kimselerle değil; gerçek fazilet ve namus sahibi, genel güvenliği dikkate alarak korkusuzca hareket eden Yusuf İzzet Paşa, Mutasarrıf Hilmi Bey ve Miralay Hurşid Bey gibi kimseler sayesinde olmuştu (Çantay, 1964, s. 31).

Hasan Basri, zikredilen şekilde sıkıntılı günleri yaşarken, 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'i işgal etti.³² İzmir'in işgalinden bir gün sonra İzmir Redd-i İlhak Heyeti yurdun dört bir tarafına olduğu gibi Balıkesir'e de bir telgraf gönderdi.³³ Bu telgraf Balıkesir'in ileri gelenleri arasında ilk anda şok etkisi yaptı. Fakat Mutasarrıf Hilmi Bey ve Belediye Reisi Keçecizâde Mehmet Efendi hemen Belediye Meclisini toplantıya çağırdı. Bu toplantıya halktan ve şehirde yaşayan gayrı Müslimlerin ileri gelenleri de katıldı. Toplantıda çözüm için neler yapılabileceği konuşuldu. Sonunda Sadrazam'a ve İtilâf Devletlerinin (İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyan) siyasî temsilcilerine işgali reddeden bir telgraf gönderildi (Akarşlan, 1998, s. 62-66).

2.4. Balıkesir Millî Müdafaa Heyeti'nin Oluşmasındaki Katkıları

Hasan Basri ve arkadaşları İzmir'in işgaline çok üzüldü ve bunun üzerine bazı samimi dostlarıyla bir araya gelerek, *Millî Müdafaa Heyeti* oluşturmakla ilgili uzun uzadıya konuştular. Ona göre, bu konuda daha önce fikirleri vardı, fakat bunu bir plan ve program dahilinde uygulamaya koymak gerekiyordu. Böylece onlar, sahip oldukları fikirleri esas alan gizli bir program yaptılar. Bu programa göre Hasan Basri de saklandığı yerden çıkacak, Kepsut ve Dursunbey taraflarına gidecek ve oralarda dikkatleri üzerine çekmeden Millî Mücadele çalışmaları yapacaktı (Çantay, 1964, s. 30-31).

Hasan Basri, planlanan şekilde 20 Mayıs 1919 gecesinde halasının oğlu ve kayın biraderi ile birlikte çete kıyafetleri giyerek ve silahlanarak, Balıkesir'den Kepsut'a gitti. O, Kepsut'da nahiyenin ileri gelenleriyle birlikte bir toplantı yaptı. Sonra o, nahiyeye Emin Bey'le birlikte, Kepsut havalisindeki köylerde ve kasabalarda dolaşarak, halkta millî birlik ve beraberlik şuurunu uyandırıcı konuşmalar yapmaya başladı. Bununla birlikte Hasan Basri, memleketi içine düştüğü bu felaketten kurtarmanın ancak birlik ve beraberlikle mümkün olacağına inandığı için, başıboş dolaşan İzzet çetesi mensuplarını da kendi grubuna dahil etti. O, bütün bunları yaparken Balıkesir'le irtibatını da kesmedi, mektuplarla ve kuryelerle olup bitenden haberdar oldu (Çantay, 1964, s. 32-33; Uğur, 1994, s. 17-18).

hem kendisi hem de ailesi sıkıntılı günler yaşamıştır. Saklandığı yerin keşfedilmesi üzerine Çantay, yerini değiştirmek zorunda kalmış, fakat yeni yeri onun için nispeten daha rahat olmuştur (Çantay, 1964, s. 29-30).

³¹ Kuvay-ı Milliye deyiimi, Millî Mücadele'de iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi "Millî Kuvvetler" yani "Milis" anlamında diğeri Millî Mücadele'yi bütün olarak ifade etmek için. Bu bağlamda Kuvay-ı Milliye; silahlı halk kuvvetleri, Müdafaa-i Hukûk ve Reddi İlhak teşekkülleri, Hey'et-i Milliyeler, Kongreler, Ankara'da toplanan Meclis ve bütün bunlara yardımcı olan organlar, Millî Ordu hepsi buna dahildir (Selek, 1966, s. 113). Kuvay-ı Milliye fikrini ilk ortaya koyanlardan birisinin de 57. Tümen Komutanı Albay Şefik (Aker) olduğu ifade edilmektedir. Albay Şefik, 23 Mayıs 1919 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderdiği bir raporda "Durumu ıslah için Kuvay-ı Milliye Teşkilâtı vücuda getirmek en iyi tedbir olacaktır." diyerek bildirdiği belirtilmektedir (Eşengin, 1975, s. 20-21).

³² İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali öncesinde, işgal sırasında ve işgal sonrasında İzmir ve havalisinde yaşananlar ile ilgili geniş bilgi için (Parlak, 1982, s. 311-370); Tasvir-i Efkâr Gazetesinin, 2909, 22 Teşrin-i Sâni 1919, sayı ve tarihli bir yazısına istinaden: İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra İzmir ve Aydın civarından 140.000 Müslümanın varını yoğunu memleketinde bırakarak, canını kurtarmak için Nazilli ve Balıkesir bölgelerine hicret ettiklerinden bahsedilmektedir. Hatta onlara yardım konusunda Müslüman zenginler göreve davet edilmektedir (Kaplan vd., 1981, s. 133-136).

³³ İzmir Redd-i İlhak Heyeti tarafından Balıkesir'e gönderilen telgraf metni şöyledir: "Belediye Riyâsetine, Türk İzmir 15 Mayıs sabahından itibaren Düvel-i İtilâfiye müsaadesiyle Yunanlılar tarafından işgâl olunacaktır. Bu işgâl ve ilhakı reddediniz. Mitingler tertip ederek keyfiyeti düvel-i muazzama nezdinde protesto ediniz. Silâhla müdafaa'nın esaslarını hazırlayarak vatan ordusuna iltihak ediniz." Reddi İlhak (Akarşlan, 1998, s. 61-62).

Hasan Basri Çantay, Balıkesir'den aldığı bir mektuptan, "Ayvalık tabur kumandanı Ali Bey'in (Ali Çetinkaya)³⁴ Yunanlılara ilk millî kurşunu attığını³⁵ ve Ayalık cephesinde Yunanlıları bozguna uğrattığını" öğrenince çok sevindiklerini ve efelerle bunu kutladıklarını belirtmektedir (Çantay, 1964, s. 33). Ayrıca o, Yunanlılara ilk kurşunun atılmasında Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi başkanı Mehmet Vehbi Bolak ve arkadaşlarının çok büyük rollerinin olduğunu ifade etmektedir (İlgürel, 1999, s. 37). Yine o, Yunanlıların 1919 Haziran-Temmuz ayları içinde farklı tarihlerde Manisa, Akhisar, Menemen, Kırkağaç ve Bergama gibi birçok yere saldırdığını ve imanlı halkın onlara karşı savaştığını ifade etmektedir. Aynı şekilde o, bütün bunların yanında Damat Ferit yönetiminin ve Balıkesir'de bulunan yabancı temsilcilerin de Millî Müdâfaa'yı engellemek için ellerinden geleni yaptıklarını bildirmektedir. Hasan Basri, söz konusu engellemelere rağmen Soma, Salihli, İvrindi ve Balıkesir'de ilk Millî Kuvvetlerin de ortaya çıkmaya başladığını dile getirmektedir.³⁶

2.5. Balıkesir Kongrelerine ve Sivas Kongresi'ne Katılma Çabaları

Hasan Basri, Kepsut'da bulunduğu sırada, Hacim Muhittin (Çarıklı) Bey'in³⁷ Balıkesir'e gelmesiyle 28 Haziran 12 Temmuz 1919 tarihleri arasında *Birinci Balıkesir Kongresi* düzenlenmiştir.³⁸ Hasan Basri, bu kongreye Kepsut'dan belediye başkanı Şakir Bey'in katıldığını ve kongrede konuşulanlar hakkında ondan bilgi almaya çalıştığını bildirmektedir. Yine Balıkesir'den aldığı bir mektuptan Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın isyan ettiğini ve onun Anadolu'da millî birlik hükümeti kurmaya çalıştığıyla ilgili haberler aldığını ifade etmektedir. Hasan Basri, artık hükümeteşsiz ve başsız kalmaktan kurtulacakları için bu habere çok sevindiklerini belirtmektedir (Çantay, 1964, s. 35).

İzmir'in işgali sonrasında Anadolu'da Yunan ilerleyişinin hızla devam ettiği sıralarda³⁹; Yunan saldırılarına karşı Balıkesir'i savunmak ve birlikte mücadele etmek için çok önemli kararların alındığı *İkinci Balıkesir Kongresi* 26-30(31) Temmuz 1919 tarihleri arasında yapılmıştır.⁴⁰ Hasan Basri, kendisinin bu kongreye katılıp katılmadığı ile ilgili herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak kongreye katılanların listesiyle ilgili kaynaklar incelendiğinde, onun Kepsut'dan delege olarak katıldığı anlaşılmaktadır (Albayrak, 1998, s. 129; Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri..., s. 112; Akarslan, 1998, s. 90). Dolayısıyla onun Kepsut civarındaki köylerde bulunduğu sıralarda yapılan bu kongreye katılmış olması muhtemeldir.

Hasan Basri'ye, 10 Ağustos 1919'da Kepsut'un ileri gelenleri tarafından gizli bir toplantıya katılmak üzere Balıkesir'e gitmesi gerektiği bildirilir. O, bu haber üzerine Kepsut'a

³⁴ Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele öncesi, Millî Mücadele dönemi, Osmanlı Mebusan Meclisi'ndeki ve TBMM'deki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. (Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler, Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yılı Armağanı, 1994, s. 139-149); Ayvalık'ın işgali ve Ali Çetinkaya'nın Yunanlılara karşı mücadelesi hakkında ayrıca bk. (Bayar, 1972, s. 2485-2500).

³⁵ Ayvalık Bölge Komutanı Ali Çetinkaya'nın 29 Mayıs 1919'da Ayvalık'ı işgal eden Yunanlılara karşı giriştiği çatışma, Millî Mücadele'nin ilk önemli silahlı direnişi olarak kabul edilmiştir (Albayrak, 1998, s. 122; Akarslan, 1998, s. 75-76).

³⁶ Çantay, 1964, s. 34; Balıkesir ve civarında oluşturulan millî kuvvetlerle ilgili geniş bilgi için bk. (Apak, 1990, s.49-70).

³⁷ Hacim Muhittin Çarıklı (1881-1965), 1904 yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'den (Siyasal Bilgiler Fakültesi) mezun olduktan sonra Batı Anadolu'nun birçok ilinde maiyet memurluğu, kaymakamlık, polis memurluğu ve mutasarrıflık gibi birçok görevde bulunmuştur. Ayrıca o, 1917-1918 yıllarında o gün Osmanlı toprakları olan Suriye'deki Havran, Der'a, Haleb gibi yerlerde çeşitli görevlerde bulunmuş, bölgenin İngilizlerce işgali üzerine İstanbul'a dönmüştür. O, 26 Ekim 1918'de Karesi Mutasarrıflığına tayin edilmiş, 1 Mart 1919'da yerine Hasan Vassaf Bey'in tayin edilmesiyle açığa kalmış ve tekrar İstanbul'a dönmüştür. Fakat o, İzmir'in işgali üzerine, millî mücadele çalışmaları için tekrar Batı Anadolu'ya dönmüştür (Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920), 1967, s. 9-10).

³⁸ Hacim Bey, daha önce mutasarrıf olarak Balıkesir'de görev yaparken, halkın sevgisini ve güvenini kazanmış birisidir. Onun İzmir'den Balıkesir'e gelir gelmez, kentin ileri gelenlerini toplayarak, işgal olayı ve genel durum hakkında bilgi edindiği ifade edilmektedir. Yine onun Balıkesir'e gelişinin Batı Anadolu "Millî Hareketi" üzerinde bir katalizör etkisi yaptığı, İttihat ve Terakki'nin veya tek tek İttihatçıların yerel örgütlerin oluşumunda ve gelişmesinde önemli etkiler yaptığı belirtilmektedir. Hacim Bey'in kente gelişinden sonra, Balıkesir Dar'ül Nafia Medresesi'nde 28 Haziran- 12 Temmuz tarihleri arasında kongre denilebilecek toplantılar yapıldığı ifade edilmektedir. Hacim Bey'in başkan seçildiği bu toplantılarda; Balıkesir'de bir Heyet-i Merkeziye kurulması, kurulan cephelerin ve kazaların ayrı ayrı temsili, cephede yer alan kuvvetlerin hangi kazalar tarafından besleneceği gibi, Redd-i İlhak Heyetlerinin yetki ve görevlerinin belirlenmesi gibi önemli kararların alındığından söz edilmektedir (Albayrak, 1998, s. 124-126; Mırsıoğlu, 1967, s. 118-122).

³⁹ Yunan kuvvetlerinin Batı Anadolu'daki ilerleyişle ilgili bk. (Belen, 1973, s. 187-190).

⁴⁰ İkinci Balıkesir Kongresinde alınan kararlarla ilgili geniş bilgi için bk. (Albayrak, 1998, s. 126-139).

gelişini, nahiyenin ileri gelenlerinin ve halkın kendisini hoş bir şekilde karşılamasını "Adeta alıklaşmışdım. Acaba Balıkesir'den ecnebi mümessil mi gitdi. Bana 'aman gelme, görünme' diye haber gönderen Kuvayı Milliye Heyeti mi kudret kazandı?" diyerek dile getirir. Kepsut'tan Balıkesir'e giden Hasan Basri'ye, burada yapılan toplantıda kendisinin 4 Eylül 1919'da yapılacak olan Sivas Kongresi'ne delege seçildiği söylenir. Kendisi bunu memnuniyetle kabul ettiğini ve işgal bölgesinden sağ salim gitmesi sağlanırsa hemen yola çıkabileceğini ifade eder. O, birkaç gün Balıkesir'de kalır, fakat yine takip edildiği ve yakalanacağı haberi üzerine tekrar Kepsut'a dönmek zorunda kalır (Çantay, 1964, s. 35-39).

4 Eylül'de başlayacağı kararlaştırılan Sivas Kongresi 4-13 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılmış, fakat Hasan Basri bu kongreye katılamamıştır. Kendi ifadesiyle o, 19-29 Kasım 1919 tarihleri arasında yapılan *Üçüncü Balıkesir Kongresi*'ne⁴¹ de katılamamıştır. O, bu kongrelere katılmadığı ve geçen süre içinde merkezi heyet tarafından çağrılmadığı için üzüldüğünü dile getirmiştir. Hasan Basri, artık eli kolu bağlı duramayacağına ve vatanın kurtuluşu için kaçma işine son vermesi gerektiğine karar vermiştir. Sonra bütün sorumluluğu üzerine alarak 27 Aralık 1919 Balıkesir'e gelmiş ve özgürce dolaşmaya başlamıştır. Böylece o, 17 Mart 1919'da İzmir'de başlayan ve dokuz ay on gün süren kaçışından sonra, kendisini sanki yeni doğmuş gibi hissetmiş, "Yaşasın hürriyet!" diyerek bu sevincini dile getirmiştir. Hasan Basri, sırf yabancılara esir düşmemek, onların hakaretine maruz kalmamak ve milletine hizmet etmek için kaçtığını ve yakalanmamak için bunca zahmete, meşakkate katlandığını ifade etmiştir (Çantay, 1964, s. 40).

Hasan Basri'nin Balıkesir'de özgür dolaşmaya başladığı sıralarda, İstanbul Meclis-i Mebusan'ı için genel seçimler yapılmıştır. Bu genel seçimlerde Batı Anadolu Millî Heyetleri'nden de adaylar katılmış ve bu adaylar meclisin 28 Ocak 1920 tarihindeki oturumunda *Misak-ı Millî*'nin kabul edilmesinde etkili olmuştur.⁴² Fakat fiilî olarak işgal altında bulunan İstanbul'da *Kuvayı Milliye* yanlısı bir meclisin görev yapması mümkün olmamıştır. Çünkü Yeni Hükümeti kurma görevi verilen ve Meclis'ten güven oyu alan Sadrazam Ali Rıza Paşa Kabinesi, İtilaf Devletlerinin ağır baskısı altında kalmıştır. Bu kabine, bir taraftan *Kuvayı Milliye*'ye yardım etmekle suçlanmış ve diğer taraftan muhalefetin baskısıyla 3 Mart 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunu fırsat bilen Yunan güçleri de Anadolu'nun daha iç kısımlarına kadar ilerlemeye başlamıştır. Ayrıca Anzavur İsyanlarının⁴³ yöneticisi Ahmet Anzavur, Biga'yı Kuvayı Milliyecilerden kurtaracağını iddia ederek işgal etmiştir. Bütün bunlar Balıkesir'de üzüntüyle karşılanmış ve yeni bir kongrenin toplanmasını zorunlu kılmıştır. Böylece *Beşinci Balıkesir Kongresi*, hem içteki isyanlara karşı cephelede hem de cephe gerisinde meydana gelen olayları görüşmek üzere 10-25 Mart 1920 tarihleri arasında toplanmıştır. Kongre toplantılarının devam ettiği sırada 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgal edilmesi⁴⁴ kongrede büyük üzüntü yaratmıştır. Hasan Basri'nin Kepsut'tan delege olarak katıldığı bu kongrede Millî Mücadele'yle ilgili idarî, askerî ve malî olmak üzere çok önemli kararlar alınmıştır.⁴⁵

2.6. Balıkesir Milletvekili Olarak Millî Mücadele'ye Katkıları

Hasan Basri, bir taraftan yukarıda zikredilen bölgesel ve yöresel nitelikli kongrelere katılmaya çalışarak Millî Mücadele'ye katkı yapmış, diğer taraftan Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Balıkesir Milletvekili iken de hizmetlerini sürdürmüştür.⁴⁶ Daha önce söz ettiğimiz

⁴¹ Hasan Basri'nin 19-29 Kasım 1919 tarihli olarak belirttiği *Üçüncü Balıkesir Kongresi*, kaynaklarda *Dördüncü Balıkesir Kongresi* olarak ifade edilmektedir (Albayrak, 1998, s. 162-163; Arıkan, 1999-2003, s. 469-474).

⁴² Hasan Basri Çantay, *Misak-ı Millî*'nin kabul edilmesinde etkili olmuştur. Ancak onun *Misak-ı Millî*'nin sınırlarına itiraz ettiği, bu konuda taviz verildiğini düşündüğü ve ayrıca Fransa ile yapılan antlaşmaya da itiraz ettiği ifade edilmektedir. Bununla ilgili geniş bilgi için bk. (Çevik, 2014).

⁴³ Birinci ve İkinci Anzavur (Anzavur) İsyanları ile ilgili geniş bilgi için bk. (Esengin, 1975, s. 65-81; Apak, 1990, s.123-129).

⁴⁴ 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi üzerine, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi'nin; İstanbul'un ve memleketin genel durumuyla ilgili hissettikleriyle ilgili Hâkimiyet-i Milliye Gazetesindeki nr.134, 16 Mart 1337/1921 tarihli yazısı için bk. (Kaplan vd., 1981, s. 508-511).

⁴⁵ Beşinci Balıkesir Kongresi'nin aldığı kararlarla ilgili bk. (Albayrak, 1998, s. 168-180).

⁴⁶ Hasan Basri Çantay'ın I. Meclis'teki konuşmaları ve çalışmalarını hakkında bk. (Çevik, 2010, s. 115-117; Çevik, 2014; Demirel, 2010, s. 89).

İstiklâl Marşı'nın yazılışı ve kabulü çalışmalarının yanı sıra; onun, TBMM'nde Balıkesir Milletvekili sıfatıyla Millî Mücadelemizin İslâm âlemine ve bütün dünyaya duyurulması çalışmalarında da etkin olduğu görülmüştür. Bu çerçevede Yeni Hükümet, 1921 Mart ayında, Millî Mücadelemizin gayesini öncelikle İslâm âlemine ve de bütün dünyaya açıklamak için Ankara'da *İlk İslâm Kongresi*'nin yapılmasına karar vermiştir. Bu kongrenin hazırlık çalışmalarını yapmak üzere Burdur Milletvekili ve İstiklâl Şairimiz Mehmet Âkif görevlendirilmiştir. Aynı şekilde Mehmet Âkif'in en sadık dostu Hasan Basri'ye de Balıkesir Milletvekili sıfatıyla yapılacak olan kongrenin hazırlama çalışmalarında katiplik görevi verilmiştir. Kongre hazırlıkları büyük bir hızla devam ederken, maalesef Yunan taarruzu başlamış, Mustafa Kemal Paşa cepheye gitmiş ve bütün İslâm dünyasının ileri gelenlerini bir araya getirecek bu kongre yapılamamıştır.⁴⁷

Sonuç

Balıkesir'in önemli şahsiyetlerden olan Hasan Basri Çantay, çocukluk yıllarından itibaren din, dil, edebiyat, felsefe, hukuk ve iktisat gibi alanlarda, alanında uzman âlimlerden dersler alarak kendini yetiştirmiş ve özellikle de gazetecilik mesleğinde ustalaşmıştır. Yetişmesine vesile olan bu dersler, aynı zamanda onun kalbinde din, millet, vatan ve dostluk gibi değerlere karşı sevginin yerleşmesine ve güçlenmesine sebep olmuştur. Hasan Basri'nin söz konusu değerlere karşı bu sevgisi, kendisiyle aynı değerlere bağlı Mehmet Âkif Ersoy'la dost olmasında veya dostluk kurmasında önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla onların dostluklarının temelini din, vatan ve millet sevgisi oluşturmuştur. Her iki şahsiyetin bu değerler çerçevesindeki dostlukları; Millî Mücadele döneminde Mehmet Âkif'in Balıkesir'e gelerek halkı düşmanla mücadele konusunda teşvik edici konuşma yaptığı sırada, Ankara'da İstiklâl Marşı'nın yazılması, tamamlanması ve kabulü aşamasında ve İlk Meclis'teki millet vekillikleri sırasında güçlü bir şekilde devam etmiştir.

Hasan Basri Çantay'ın, Mehmet Âkif'le din, vatan ve millet sevgisi bağlamında kurduğu dostluk gibi, onun dinine, vatanına ve milletine olan sevgisi, memleketin içinde bulunduğu zor zamanlarda vefa duygusuna dönüşmüştür. O, vatanına ve milletine olan vefasını Millî Mücadele döneminde, vatanın düşman istilasından kurtarılması için elinden gelen her türlü fedakârlığı yapmaya çalışarak göstermiştir. Bu çerçevede Hasan Basri, bir gazeteci olarak kendi çıkardığı ve başka gazetelerde Millî Mücadele'ye yönelik yazılarla toplumu uyarma görevini yerine getirmiştir. Bu yazıları sebebiyle o, tutuklanma tehlikesi yaşamış ve yaklaşık on ay gibi bir süre kaçak hayatı yaşamıştır. Ancak bu süreçte o, İzmir'de düzenlenen Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Kongresi'ne giderek, Balıkesir'deki Millî Müdâfaa Heyeti'nin oluşmasını organize ederek, Balıkesir Kongrelerine ve Sivas Kongresi'ne katılmaya çalışarak Millî Mücadele'ye katkılarını sürdürmüştür. Daha sonra Hasan Basri Çantay, hem İstiklâl Marşı'nın yazılması ve kabul edilmesi aşamasında hem de TBMM tarafından Millî Mücadelemizin İslâm âlemine duyurulması amacıyla Ankara'da toplanması planlanan İlk İslâm Kongresini düzenleme çalışmaları sırasında dostu Mehmet Âkif Ersoy'la birlikte Millî Mücadeleye katkı yapmıştır. Sonuç olarak her iki büyük şahsiyetin din, vatan ve millet değerleri üzerine kurulmuş olan dostlukları, vatanın ve milletin kurtuluşu sırasında fedakârlık ve vefa olarak kendini göstermiştir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1944). *Kuvayı Milliye Ruhu (Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi)*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Akarşlan, M. (1998). *Türk Millî Mücadelesi'nin Balıkesir Cephesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

⁴⁷ (Kutay, 1972, s. 253-263); Hükümetin resmî gazetesi olan *Hâkimiyet-i Milliye*, nr.130, 11 Mart 1337/1921'de Hüseyin Ragıb'ın "İslam Kongresi" ile ilgili yazısı için bk. (Kaplan vd., 1981, s. 494-496).

- Akyüz, Y. (1975). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Albayrak, M. (1998). *Millî Mücadele Dönemi'de Batı Anadolu Kongreleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Alpaslan, T. (2013). *Kapitülasyonların Sebep Olduğu Balkan Bozgunu (1912-1913)*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- Apak, R. (1990). *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arıkan, Z. (1999-2003). "Millî Mücadele'de Balıkesir", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 24.
- Aydinel, S. (1993). *Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı*, Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacim Muhittin Çarıklı'nın Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)*, (1967). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Bayar, C. (1966-1972). *Ben De Yazdım Millî Mücadele'ye Giriş (1-8)*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Belen, F. (1973). *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Çakan, İ. L. (2006). *Âkifçe Tespistler-Değerlendirmeler*, İstanbul.
- Çantay, B. H. B. (1966). *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, İstanbul: Ahmed Sait Matbaası.
- Çantay, H. B. (1964). *Kara Günler ve İbret Levhaları*, İstanbul: Ahmed Sait Matbaası.
- Çevik, Z. (2009). *I. Meclis'te Bir Meb'us: Mehmet Akif (Ersoy) Bey*, I. Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Sempozyumu, Burdur, C. II, 855-867.,
- Çevik, Z. (2010). *Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Bir Aydın: Hasan Basri Bey (Çantay) Bey, Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu*" Uluslararası Sempozyum Bildirileri 6-8 Eylül 2009, II. Kitap, (ss.107-120), Ankara: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Çevik, Z. "I. Meclis Gizli Celse Zabıtlarına Göre Karesi Mebusu Hasan Basri (Çantay) Bey'in Siyasi Mücadelesi'nden Örnekler", *Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu*", 19-21 Eylül 2014, (yayınlanmamış bildiri).
- Çiçek, H. (2017). "Dostluğa Övgü: Cicero ve Mevlâna", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1), Özel Sayı, 1-7.
- Demirel, A. (2010). *İlk Meclis'in Vekilleri (Millî Mücadele Döneminde Seçimler)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, M. (1992). *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Rehber Yayınları.
- Edip, E. 1357 (1938). *Mehmet Âkif C.I*, yer yok: Asarı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı.
- Erişirgil, E. (1986). *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Esengin, K. (Emekli General). (1975). *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, İstanbul: Ağrı Yayınları.
- Goloğlu, M. (1971). *Millî Mücadele Tarihi 4, Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Ankara: Başnur Matbaası.
- Gülmez, N. (1999). *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

- Işık, E. (1993). "Çantay: Hasan Basri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (8), 218-219, İstanbul: TDV yayınları.
- İlgürel, M. (1999). *Millî Mücadele'de Balıkesir Kongreleri*, İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- İmamoğlu, A. (2008). *Mehmet Âkif'te Dostluk ve Dayanışma*. Vefatının 71. yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 2, Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi, Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kaplan, M. vd. (1981). *Devrin Yazarlarının Kalemile Millî Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karataş, T. (2009). *Hasan Basri Çantay'ın Gözüyle Mehmet Âkif*. Vefatının 72. yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 3, Mehmet Âkif ve Edebî ve Fikrî Akımlar, Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kurtuluş Savaşı'na Yön Verenler: Cumhuriyet'in Kuruluşunun 70. Yıl Armağanı*, (1994). Ankara: Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.
- Kutay, C. (ty). *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi C. (1-20)*, İstanbul: Alioğlu Yayınevi.
- Kutay, C. (1972). *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mısıroğlu, K. (1967). *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitler*, İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Moralı, N. (1973). *Mütareke'de İzmir Olayları*, Ankara.
- Öztürk, İ. S. (2007). *Türklüğün İdam Fermanı Sevr Antlaşması (Tam Metin 433 Madde Mondros ve Lozan Ekleriyle)*, Ankara.
- Öztürk, N. (2009). *M. Âkif'in İçerisinde İstiklâl Marşı'nı Yazdığı "Kasr-ı Ebniye"yi İnşa Ettiren Tâceddin Dergâhı Şeyhi Osman Vâfi Efendi*. Vefatının 72. yılında Mehmet Âkif Ersoy Bilgi Şöleni 3, Mehmet Âkif ve Edebî ve Fikrî Akımlar, Ankara: TYB Vakfı Mehmet Âkif Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Pallis, A. A. (1997). *Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)*, (Azizoğlu, O. Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Parlak, T. (1982). *İşgalden Kurtuluşa "I" Yunan Ege'ye Nasıl Geldi "İlk Günler"*, İzmir: İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayını.
- Peker, N. (1955). *1918-1923 İstiklâl Savaşının Vesika ve Resimleri, İnebolu ve Kastamonu Havalisi*, İstanbul.
- Sarıkoyuncu, A. (2002). *Millî Mücadelede Din Adamları I-II*, Ankara.
- Selek, S. (1966). *Anadolu İhtilâli*, İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Şen, A. (ty). *Bir Destan Adam Mehmet Âkif Ersoy*, İstanbul: Numune Matbaacılık ve Cilt Sanayi.
- Tansel, S. (1973). *Mondros'tan Mudanya'ya I*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Uğur, M. (1994). *Hasan Basri Çantay*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2000). *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayını.

- Vakkasoğlu, V. (1987). *Osmanlıdan Cumhuriyete İslâm Alimleri*, İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Yazıcı, N. (1993). "Hasan Basri (Çantay) ve Ses Gazetesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl 6, 12(3), 431-445.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Kent Konseylerinin Yerel Demokrasiye Katkısı: Kent Konseyleri Üzerine Bir Araştırma

Contribution of City Councils to The Local Democracy: A Research on City Councils

Doktora Öğrencisi Hasan AKSU ¹, Doç. Dr. Abdullah TAŞTEKİN ²

Öz

Kent konseyleri, yerelde demokratik katılımın sağlanması, kentsel bilincin geliştirilmesi, kentin temel sorunların çözülmesinde ortak aklın oluşturulması, hemşeri ve kentli haklarının geliştirilmesi, kent kaynaklarının etkili ve verimli kullanılmasına katkı sağlaması, kentin hem sorunlarını çözmede hem de gelecek ile ilgili stratejik planların yapılmasında kentte ortak aklın oluşmasına yardımcı olmak amacıyla kurulmuş gönüllülük esasına dayanan yerel meclislerdir. Yerelde Belediye yönetimine hemşerilerin katılımına imkân veren kent konseyleri, bu temel hedeflerin hangi düzeyde gerçekleştirildiğinin ve demokrasiye olan katkısının ortaya çıkartılıp araştırılması, çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak, kent konseylerinin yerel demokrasi üzerindeki etkisini ölçmek için örnekleme kent konseyleri ile anket çalışması yapılmıştır. Çalışma örneklemini, Türkiye'deki kent konseylerini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiğine, ancak kent konseylerinin kent ile ilgili almış olduğu kararların belediyelerce dikkate alınmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kent konseyi, yerel demokrasi, katılım

Makale Türü: Araştırma

Abstract

City councils are local parliaments based on volunteer work and are constituted in order to support participation to local democracy, develop a civic consciousness, generate a common sense while solving basic problems of the city, develop the right of town-dwellers and townsman, to contribute to the usage of city sources effectively and productively and help to form a common sense while both solving the city problems and making strategical plans related to the future. City councils, which enable the townsmen to participate in the local municipality administration is the main purpose of this study by searching of the realization degrees and its contribution to the democracy. According to the aim of the study, a survey has been performed with exemplary councils in order to me a sure the effect of city councils on local democracies. The sample of research includes the metropolitan city councils in Turkey. As a result of the study, it was seen that city councils strengthened local democracy, but the decisions of city councils regarding the city were not taken into consideration by the municipalities.

Keywords: City council, local democracy, participation

Paper Type: Research

¹Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi, aksuhasan2121@gmail.com.

²Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi, atastekin@yahoo.com.

Atf için (to cite): Aksu, H. ve Taştekin, A. (2020). Kent konseylerinin yerel demokrasiye katkısı: Kent konseyleri üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 190-203.

Giriş

Yerel yönetimlerde demokrasinin etkin ve katılımcı bir şekilde uygulanabilmesi için hemşerilerin yerel hizmet ve yerel aktivitelerde aktif bir şekilde rol alması gerekmektedir. Yerel yönetimlerde hemşeriler, kent konseyleri yoluyla yönetim sürecine katılma fırsatını bulmaktadırlar. Katılımcı demokrasinin yerelde uygulama araçlarından olan kent konseyleri sayesinde bireyler alınan kararlara katılmaktadır. Bu katılım beraberinde demokrasinin yerel yönetimlerde daha etkili bir şekilde uygulanma alanı bulmasını sağlamaktadır.

Yerel Gündem 21 etkinlikleri kapsamındaki çalışmalar ile kent konseylerinin önemi artmıştır. Belediyelerin bünyesi altında varlığını sürdüren kent konseyleri, yerel katılımın teşviki için son derece önemli bir yapıya sahiptir. Yerel yönetimlerde halk, yapılacak olan faaliyetler için bir araya gelecek ve ortak çıkarlar doğrultusunda karar alma fırsatı bulacaktır. Halkın bu alanlarda ortak karar alması ve bu kararları etkili bir biçimde kullanması beraberinde kolektif yararı getirecektir. Bu kararlar ile bireysel, kişisel faydanın önüne geçilmiş olup toplumsal fayda sağlanmış olacaktır. Böylece bireylerin demokrasiye olan güven duygusu artacaktır.

Kent konseyleri aracılığıyla bir araya gelen bireyler, sivil toplum kuruluşları ve kamu kuruluşları kent ile ilgili ortak kararlar alacakları için, doğal olarak kentin tümünü temsil eden geniş tabanlı bir katılım sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla bu geniş tabanlı katılım süreci, kentte meydana gelecek her türlü faaliyet ve ilişkilerde ortak bir aidiyet bilincinin gelişimine imkân sağlayacaktır.

Türkiye’de 1990’lı yıllardan sonra Yerel Gündem 21 programı çerçevesinde yerel meclisler oluşturulmuştur. 5393 sayılı Belediye Kanunu ile yerel gündem yapılanmaları kent konseylerine dönüştürülmüştür. Bu yasal düzenleme gereği bazı kentlerde bu yönde çalışmalar olsa da henüz bütün kentlerde istenilen seviyeye ulaştığını söylemek çok zordur. Ancak demokratik bir düzen ve yerel halkın katılımı bağlamında kent konseyleri bir an önce gerekli seviyeye getirilmeli ve bu çalışmalara öncelik tanınmalıdır. Bu tip yerel örgütler ile yerel yönetimlerde katılım konusunda gelişmeler yaşanacak ve bu durum yerel yönetimlerin demokratikleşmesine önemli fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda çalışmada, kavramsal alt yapı olarak yerel yönetimler, demokrasi, yerel demokrasi, kent konseyi, kent, katılım kavramları açıklanmıştır. Akabinde kent konseylerinin yerel demokrasinin gelişimine olan katkısı açıklanmıştır. Çalışma kent konseyleri üzerinde yapılan alan araştırması sonucu elde edilen verilerin yorumlanması ile sonuçlandırılmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümünde öncelikli olarak çalışmanın teorik temellerini oluşturan yerel yönetimler, kent, demokrasi, yerel demokrasi, katılım ve kent konseyleri kavramlarının açıklanmasına yer verilmiştir.

1.1.Yerel Yönetimler

Bir ülkede yönetsel faaliyetler ve hizmetler devletin tüzel kişiliğinde yerine getirilmekte ya da belirli bir kısmı genel yönetim dışında özerk yönetsel kuruluşlara verilmektedir. 1982 Anayasa’sında (mad. 123), yönetimin kuruluş ve görevlerini yerine getirirken merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkelerinin esas alınacağı belirtmiştir (Gözübüyük, 2006, s. 94). Yerinden yönetim ilkelerine uygun olarak uygulanan yerel yönetimler, yerel katılımı sağlanması, demokrasinin uygulanması ve yerel hizmetlerin aktif bir şekilde uygulanması için önemli bir işleve sahiptir. Bu doğrultuda yerel yönetimler, toplumların ya da yerel birimlerdeki halkın, ekonomik, sosyal, siyasal, idari yapısının yanında, demokrasi kültürünün topluma yerleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimler, toplumsal yapıları demokratik değerlerin kazandırılmasında, yönetimde etkin katılımın sağlanmasında ve bu

değerlerin verimli bir şekilde sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir (Memişoğlu, 2015, s. 51-52).

Yerel yönetimler, belli ihtiyaçlara ve hedeflere ulaşabilmek için, toplumların süreç içerisinde ihtiyaçlarına cevap veren idari ve özerk birimlerdir. Yerel yönetimlerin karşıladığı bu ihtiyaçlar; idari, siyasi, toplumsal özellikler taşıyan gereksinimlerdir (Keleş, 1998, s. 19-20). Diğer bir ifade ile yerel birimlerde hizmetleri yerine getirmek için il özel idaresi, belediyeler ve köylere yasalarla verilmiş olan yetkiler çerçevesinde zorunluluk veya isteğe bağlı kalınarak, toplumda alınmış olan ortak kararları yürütmek üzere kurulmuş, kamu tüzel kişiliğine sahip birimlerdir (Taştekin, 2015, s. 157).

Yerel yönetimler, yerel demokrasinin gelişmesine ve alınacak olan kararlarda halkın yönetimde söz sahibi olmasına yaptığı katkıdan dolayı önemli bir işlev üstlenmektedir. Yerel yönetimlerde alınacak olan kararlar mekânsal uzaklık olarak da halk yönetime yakın olduğu için yönetenler doğrudan denetlenebilmektedir (Pustu, 2005, s. 124). Bu kapsamda yerel yönetimler, yerelde demokrasi ve katılım kültürü oluşturarak hemşerilik bilincinin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

1.2. Kent

Yerel yönetimin daimi öznesi kenttir. Bu açıdan bakıldığında, kent ve yerel yönetim yapıları itibari ile birbirlerine çok benzemektedir. (Parlak, 2015, s. 6). Kent, insanların karşılıklı olarak birbirleriyle sürekli bir bağ içerisinde bulunmaları sonucu meydana gelmiştir. Kısacası kent sürekli bir iletişim ve etkileşim alanıdır (Bağlı ve Binici, 2005, s. 20). Kent, bir toplumu hem içsel hem de dışsal alandan etkileyip ve bu süreçte bu faktörlerden etkilenen, toplumun dinamik yapısına rehberlik eden sosyolojik bir yapıdır. Karşılıklı bir etkileşim ve iletişim çerçevesinde yaşam alanı bulan yapıdır (Harvey, 2012, s. 174). Lefebvre'de kenti, stratejik konumunun getirmiş olduğu etkenin sonucunda yapısında farklılığı barındıran, etrafındaki diğer yapılarla bir etkileşim içinde bulunan, buna göre ilişki seviyesinin ve arz talep yapısının ne olduğunu belirleyen bir yaşam alanı olarak tanımlamıştır (Lefebvre, 2013, s. 48). Kent, sahip olduğu nüfus yapısı itibari ile birincil ekonomik faaliyetlerle kendini ifade eden, tarımsal toplum yapısı yerine sanayi ve hizmet sektörlerinin etkin olduğu toplumsal yapıyı ifade etmektedir (Şahin, 2010, s. 3). Bu geçişkenliği ile birlikte kentin değeri sahip olduğu toprak parçası ile değerlendirilmiştir. Kent, dışsal alan özelliği ile fiziksel çevreyle çelişen tarımsal faaliyetlerin az olduğu, nüfus bakımından yoğun olan yerleşim yeridir. Peker kenti, tabiatı olduğu gibi kabul etmeyip, kendini tabiattan daha yükseklerde bulan yapı olarak görür (Peker ve diğerleri, 2016, s. 286).

1.3. Demokrasi ve Yerel Demokrasi

Yerel yönetim ve kent tanımlamalarından sonra diğer önemli kavram ise demokrasidir. Demokrasi, halkın egemenliğini temsil eden siyasi bir yönetim biçimidir (Sunar, 2010, s. 17). Bir yönetim biçimi olan demokrasi, kamuyu yakından ilgilendiren temel sorunlar ile ilgili alınacak olan kararlarda tüm halkın doğrudan ya da dolaylı olarak sürece dâhil olduğu bir siyasal yapıyı ifade eder (Kocaoğlu, 2015, s. 21).

Demokratik düzenlerin gelişmesiyle beraber farklı etnik yapıya sahip grupların sorunları ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlarla yüzleşen gerek dini gerekse laik gruplar, amaçlarına ulaşabilmek için etkili olarak kullanabildikleri araçları hızlı bir şekilde devreye sokarlar. Statükocu yapılar, birbirinden farklı heterojen yapıya sahip ve karmaşık yapıya muhalif gruplar arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. İşte tüm farklılıklar ancak demokrasinin varlığını sürdürdüğü yapılar içerisinde etkisini hissettirebilir (Küçükylmaz, 2011, s. 14). Demokrasi, insanların istekleri ve tercihleri sonucu oluşmuş demokratik değerler bütünü olarak betimlenebilir (Çukurçayır, 2012, s. 23). Gerçek anlamda işlevini devam ettiren demokrasi, beraberinde katılımcılığı işlevsel hale getirecektir. Bu tür işleyişlerin sonucunda toplumda demokratik bir yapı meydana gelecektir (Arslan, 2001, s. 84). Toplumlar bu demokratik

değerlere doğrudan demokrasi, temsili demokrasi ve yarı doğrudan demokrasi araçlarıyla ulaşabilmektedir (Gözler, 2017, s. 108).

Demokrasi hakkında yapılan çeşitli tanımlamalar şüphesiz yerel demokrasi içinde yapılmaktadır. Yerel demokrasi kavramı üzerinde çeşitli tartışmalar olmakla birlikte, kavramın yanlışlığı ve eksikliği üzerinde farklı düşünceler belirtilmektedir. Yerel demokrasi kavramı daha çok “demokratik yerel yönetim” şeklinde telaffuz edilmektedir (Görmez, 1997: 67-68). Bu kapsamda yerel demokrasiyi, “demokratik değerlerin yerel yönetimler için geçerli kılınması” şeklinde tanımlamak mümkündür (Görmez, 1997, s. 70).

Yerel demokrasi sözcüğü için yönetimdeki demokratik değerler üzerinde durulduğu görülmektedir. Bazen bu kavramın yerel özerklik kavramıyla bir tutulup aynı anlamda kullanıldığı da görülür. Yerel demokrasi, yerel birimlerde aktif bir yönetim anlayışını benimseyen, etkinlik ve faaliyetlerde demokratik değerleri ön planda tutan, demokrasinin bünyesinde var olan birçok değeri benimseyen katılımcı bir yapıdır. Bu kavram, içinde bulunulan toplumun demokratik açıdan özgürleşmesine olanak veren değerler bütünü olarak da tanımlanabilir (Görmez vd., 2011, s. 37).

1.4. Kent Konseyleri ve Katılım

Yerel demokrasinin aktif işlenmesi ile birlikte alınan kararlarda katılım olgusu ön plana çıkmaktadır. Katılım gerçek anlamda bir katılma duygusudur. Katılım, yapılan aktivitelere, toplumsal ve kültürel olan faaliyetlere katılmayı, var olanı da birlikte paylaşmayı ifade eder (Kaypak, 2011, s. 136). Toplumda meydana gelen değişimler ile birlikte demokrasinin içeriği ve yapısal işlevinde bir değişim yaşanmıştır. Bu değişimler; halkın siyasal katılım ile gücünü temsili olarak teslim ettiği bir yönetim anlayışının varlığıdır. Bu yönetim anlayışı tüm toplumun beklentilerinin karşılanması için, alınacak olan kararlarda halkın düşüncelerine başvurulmasını öngörmektedir. (Akdeniz, 2007, s. 13). Katılım, toplumun ve yönetimin alınacak olan kararlarda yerel halkın etkin katılımının sağlanması demektir. Katılımın amacı, demokrasiye olan güveni sağlamasının yanında, halkı ilgilendiren konularda alınan kararların emir niteliğinden çıkartılıp, bu kararları yerel halka mal etmektir (Çevikbaş, 2008, s. 74).

Yerel yönetimlerde katılımın sağlanması ve yerel halkın her aşamada karar alma süreçlerinde yer alması için aktif bir katılımın olması gerekir. Dolayısıyla kent konseyleri bu aşamada önemli bir işlev üstlenmektedir. Kent konseyleri, merkezdeki hükümetin uygulayacağı kamu politikalarında ya da alınacak olan kararlarda yerel yönetim, sivil toplum kuruluşları vb. kamu kurumu niteliğinde bulunan kurumlar ile bir araya gelmektedir. Bu yapıyı itibari ile kent konseyi, toplumsal yapı ile ilgili ortak kararların alındığı, kentin sorunlarının dile getirildiği, kentin gelecekte karşılaşılabileceği sorunlar hakkında değerlendirilmelerin yapıldığı, alınan kararların demokratik bir süreç içerisinde katılımcı bir anlayışla değerlendirildiği, bünyesinde bulunan farklı organlardan oluşan sivil toplum kuruluşlarıdır (Baran, vd., 2011, s. 190).

2. Kent Konseylerinin Yerel Demokrasinin Gelişimine Katkıları

Kent konseyleri, kentlerde kentlileri ilgilendiren kararların alınmasında ve ortak fikirler doğrultusunda hareket edilmesini, ortak yaşam biçiminin oluşturulmasını, kentlinin kentine sahip çıkmasını, halkın yönetime katılımını sağlamasını, yerel halkın kentle ilgili görüşlerini ve düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmesine yardımcı olan demokratik değerler bütünüdür.

1970’li yıllardan sonra nüfusun hızlı artması kentleşme ve beraberindeki hızlı sanayileşme çabaları sonucu, insanoğlunun çevreye verdiği zarar artmıştır. Bu durum beraberinde çevre sorunlarına olan hassasiyeti ve duyarlılığı artırmıştır. Birleşmiş Milletlerin 1972, 1992, 2002 ve 2012 yıllarında yapmış olduğu zirveler ile insanlığın, çevreye vermiş olduğu zararları en aza indirmeyi ve gelecek nesillerin de yaşam haklarını güvence altına alarak sürdürülebilir bir yaşam geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu kapsamda, özellikle 1992 yılında Rio’da gerçekleştirilen YG 21 Programı önemlidir. YG 21 Programının temel amacı; insanın temel

ihtiyaçlarının karşılanması, sağlıklı bir ekosistemi inşa etmek, gelecek nesillerin de haklarını koruyarak bu doğrultuda çalışmalar yapmak, çevre ve ekoloji arasındaki dengeyi sağlayan köprü görevini üstlenmektir. (Ulusoy ve Tekdere, 2015, ss. 48-75).

1992 yılından sonra birçok ülke YG 21 Programının getirmiş olduğu değişimler ve bu değişimlerin yansımaları olan ilkeleri uygulamaya başlamıştır. Türkiye’de bu uygulamalar 1996 yılından sonra İstanbul’da düzenlenen BM Habitat II İnsan Yerleşimleri Konferansı sayesinde olmuştur. Bu konferans ile yerel yönetimler, YG Gündem 21 programının getirmiş olduğu katılımcı anlayışı ve kentlinin kentini sahiplenmesini sağlamaya çalışmıştır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) desteği ile yürütülen ve IULA-AMME tarafından Bursa Büyükşehir Belediyesi iş birliği çerçevesinde gerçekleştirilen “Türkiye’de YG 21’lerin Teşviki ve Geliştirilmesi” projesi ile demokratik değerler konusunda Türkiye uluslararası bir adım atmaya çalışmıştır (Üzan, 1999, s. 98).

Türkiye’de kent konseyine ilişkin yasal düzenleme 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Yasası’dır. Bu yasa (76. Mad) ile kent konseylerine; “kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşerilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır” (KKY, Mad. 76). Bu yasa ile birlikte kent konseylerinin demokratik değerler konusunda üstlenmiş olduğu görev açık bir şekilde belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu yasa sonrası kent vizyonu için önem arz eden kent konseyi mevzuatının oluşturulması için 2006 yılında Kent Konseyi Yönetmeliği çıkarılmıştır. Bu kapsamda kent konseyi, “merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplumun ortaklık anlayışıyla, hemşerilik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği, ortak akıl ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmalarıdır” (KKY, Mad. 4/b.) şeklinde ifade edilmiştir.

Kent konseyi yönetmenliği ’ne (8. Mad) göre, kent konseyleri şu birimlerden oluşmaktadır. Mahallin en büyük mülki idare amiri veya temsilcisi, belediye başkanı veya temsilcisi, sayısı 10’u geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri, mahalle sayısı 20’ye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanır. Toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının % 30’unu geçmemek ve 20’den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri, beldede teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri, üniversitelerden ikiden fazla olmamak üzere en az bir temsilci, üniversite sayısının birden fazla olması durumunda her üniversiteden birer temsilci, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sendikalar, noterler, baro, kooperatifler, birlikler, konuyla ilgili dernek ve vakıf temsilcileri, kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcisinden oluşmaktadır (KKY, Mad. 8).

Kent konseyleri belirtilen bu faaliyetleri yerine getirmek için belirli görevlere sahiptir. Bu kapsamda kent konseylerinin görevleri şu şekildedir (KKY, Mad. 6);

- ✓ Yerel yönetimlerde halkın katılımının yaygınlaştırılması,
- ✓ Bir arada yaşayan bireylerin hemşerilik bilinci etrafında bir araya getirilerek bu anlayışın geliştirilmesi,
- ✓ Toplumda çok yönlü yönetim anlayışının gelişmesine katkıda bulunmak,
- ✓ 2009 yılında yönetmelikte yapılan değişiklik çerçevesinde sürdürülebilir gelişim anlayışının sağlanması veya bu çerçevede ortaya çıkabilecek olası sorunların tahminini yaparak bu sorunların önüne geçmek ya da ilerisi için önlem almak (Resmi Gazete, 06.06.2009).

- ✓ Kente yönelik yapılan veya yapılacak olan strateji ve planlamalarda tüm kentlilerin fikrini alarak ortak yaşam bilincini geliştirmek,
- ✓ Subsidiarite (hizmette yerellik) ilkesi gereğince yerel yönetimlerde ve kentlerde katılım kültürünü geliştirip halka yansıtmak, demokrasi ve ortak akıl olan uzlaşma kültürünü geliştirmek,
- ✓ Kentin tarihsel süreç içerisinde kazanmış olduğu temel özellikleri, doğal güzellikleri vb. gibi benzeri değerlere sahip çıkılmasını sağlamak,
- ✓ Kent yönetiminde saydamlık, katılım, hesap verilebilirlik, şeffaflık ilkelerinin uygulanmasını sağlamak veya uygulanmasına destek vermek,
- ✓ Kent konseyince alınan kararların değerlendirilmesi ve belediye yönetimlerine gönderilmesini sağlamak,
- ✓ Kent kaynaklarını adil, etkin, sürdürülebilir bir politika çerçevesinde kullanılmasına katkı sağlamak. Sürdürülebilir politikalar çerçevesinde kentnin yaşamsal alanlarında yaşam kalitesini artırmak, çevreye duyarlı plan ve program üretmek, yoksullukla ilgili alınmış olan programlara destek vermek,
- ✓ Sivil toplum kuruluşlarının gelişmesine destek vermek ve bu kurumların kurumsal bir anlayış kazanmasına destek vermek,
- ✓ Kentte yaşayan kadın, çocuk, genç, engelli vb. tüm vatandaşların toplumsal yaşam kalitelerini geliştirmek, alınacak olan kararlarda tüm vatandaşların katılımını sağlamaktır.
- ✓ Belirtilen bu hususların mevzuata alınması önem arz etmektedir. Ancak belirtilen bu hususların uygulamada kendini hissettirmesi ve demokratik değerlerin oluşmasına imkân sağlaması için bu hususlar halka benimsetilmeli ve uygulamada etkisi artırılmalıdır.

Kent konseyleri, Belediyelerin olduğu alanlarda, yerel yönetimler seçimlerini takip eden 90 gün içerisinde ve (8.md) belirtilen kriterlere göre üye seçimi yapılır. Kent konseyleri genellikle ilk görüşme ve toplantısını, yerel birimdeki belediye amirinin daveti üzerine yapar. Belediye Başkanı başkanlığında bir araya gelen üyeler toplantının düzenli ilerlemesi için kendi içlerinden minimum üç üye seçerek divan kurulunu oluştururlar. Divan kurulu oluşturulduktan sonra kent konseyi yürütme organı ile kent konseyi başkanın seçimi de yapılır (Emrealp, 2010, ss. 18-19).

Kent konseyi; genel kurul, yürütme kurulu, meclisler ve çalışma gurupları ile başkan ve genel sekreter organlarından oluşmaktadır. Kadınlar meclisi, gençlik meclisleri, çocuk meclisleri, yaşlı meclisleri engelliler meclisleri gibi çeşitli demokratik değerler ile toplumsal katmanları içerisinde bulunduran çalışma meclisleri bulunmaktadır. Ayrıca kent konseyi içerisinde genel koordinasyonu sağlayan genel sekreter, kent konseyi başkanı tarafından önerilen üç aday içerisinde seçilir. Genel sekreter seçme işlemini yürütme kurulu organı yapmaktadır. Genel sekreterin görevi, personele ait hizmetleri düzenleyip, kent konseyi faaliyetlerini yürütmektir. Öte yandan kent konseyi sekreteryaya hizmetleri yerine getirecek olan personel belediyeler tarafından yerine getirilmektedir (KKY, Mad. 14 ve Mad. 15).

Kent konseyi organları belirtilen çalışma yönergesi esaslarına göre belirlenen yer ve zamanlarda üye tam sayısının salt çoğunluğu ile toplanır ve katılanların salt çoğunluğu ile karar alınır. Yapılan oylamada eşitlik olması halinde ise, başkanın bulunduğu taraf çoğunluk olarak kabul edilir (KKY, Mad. 13). Genel kurulca oluşturulan görüş ya da öneriler belediye meclisinin ilk toplantısında ele alınır. Ele alınan öneriler değerlendirildikten sonra belediye tarafından kent konseyine bildirilir ve kamuoyuna belirli yayın araçları ile duyurulur (KKY, Mad. 14). Mali yapıları ise; Belediyeler, kent konseylerine bütçelerinde ödenek ayırmak suretiyle aynı ya da nakdi şekilde yardım yapar ve destek sağlar ibaresi mevcuttur (KKY, Mad. 14).

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, kent konseylerince alınan kararların belediye yönetimleri tarafından hangi ölçüde dikkate alınıp ya da alınmadığı, katılımcıların kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirip güçlendirmedigine dair düşüncelerini ortaya koymak, yapılan kent konseyi toplantılarına katılımın nasıl gerçekleştiği ve kent konseylerinin yerel demokrasiye olan katkısını ortaya koymaktır.

Araştırmanın amacı gereği, kent konseylerinin yerel demokrasi üzerindeki etkisini ölçmek için anket çalışması yapılacaktır. Böylece kent konseylerinin yerel bağlamda alınacak olan karar mekanizmalarının önemi ortaya çıkacaktır.

Anket çalışmasının birinci bölümünde anket testi uygulanan kişilerin demografik özellikleri sorularla belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümdeki sorular; cinsiyet, yaş, medeni hal, meslek, öğrenim durumu ve gelir durumu gibi bilgiler içeren sorulardan oluşmaktadır.

Anketin ikinci bölümünde ise; kent konseylerinin işlevselliğini ortaya çıkaracak ve kent konseylerinin aktiflik katılım faaliyetlerini ortaya çıkartacak olan soru testlerinden oluşmaktadır.

Anket çalışması yapılan kent konseylerinden Mardin Kent Konseyi yeni oluşumundan dolayı tüm yargıları cevaplamadığından bazı tablolarda “missingsystem” olarak belirtilmiştir.

Hipotez 1:

Türkiye’de kent konseyleri tarafından alınan kararların belediye yönetimleri tarafından yeterince dikkate alınmadığı düşünülmektedir.

Hipotez 2: Yerel yönetimlerde kent konseylerinin aktifliğiyle birlikte alınan veya alınacak olan kararlarda gönüllü katılımın sağlanacağı ve demokrasinin işlevselliğinin daha da artırılacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklemi

Araştırmaya konu olan kent konseyleri, başka bir deyişle, “evren” sosyal bilimlerde belirli olan yöntemlerle belirlenmiştir. Buna göre araştırmanın evrenini Türkiye’deki mevcut 315 kent konseyi oluşturmaktadır (BİMER, 2017).

Bilimsel çalışmalarda çalışmanın yapıldığı alanın ulaşım, iletişim ve fiziksel özellikleri tespit edilmelidir (Karataş, 2015, s. 64). Araştırmada kent konseylerinin faal durumları dikkate alınarak evren ve örneklem tespit edilmiştir. Bu özelliklerden yola çıkarak Türkiye Kent Konseyi Platformu üzerinden aktif olan 77 kent konseyinden 52 kent konseyi yönetici grubuyla anket çalışması yapılmıştır (TKKB, 2017).

Kent konseyleri seçiminde, araştırmacının öznel şartlara göre, örneği oluşturan katılımcıların çalışmanın problemlerine cevap bulabileceğine inandığı kişilerden seçtiği “kasti” örneklem yöntemi kullanılmıştır (Seyidoğlu, 1995, s. 34). Başka bir deyişle, seçilen kent konseylerinin, çalışmanın konusunu teşkil eden sorulara cevap verebileceği düşünülerek seçilmiştir.

Araştırmada kullanılacak kota $Q = \frac{52}{77} = 0,67$ ’dir. Araştırmacı saptadığı tüm katılımcıların %67’sini örneklem olarak almıştır. Böylece çalışmada %5’lik örneklem hatası yani %95 güvenirlilik düzeyi ile örneklem seçilmiştir. Kota saptandıktan sonra belirlenen oranda kişiyle görüşme çalışmanın güvenirliliği açısından önemlidir (Gökçe, 1988, s. 83).

3.3. Araştırmanın Ölçekleri ve Verilerin Çözümlemesi.

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Araştırmacı ve denekler için zaman bakımından daha kolaylık sağlanması ve deneklere daha rahat bir şekilde ulaştırılması, tutum ölçümleri ve sayısal verilerin elde edilebilmesi bakımından soru formu kullanılmıştır. Anket, kent konseylerinin yönetim tabakasında bulunan kent konseyi başkanı, başkan yardımcısı, genel sekreter, koordinatör veya meclis üyelerinden oluşan kişilere uygulanmıştır.

Araştırmada anket soruları aracılığıyla elde edilen veriler ilk olarak SPSS (Statistical PackagesforSocialScience) sistem programında oluşturulan veri kütüğüne aktarılmıştır. Buraya aktarılan veriler üzerinden araştırmada elde edilmek istenilen amaçlara uygun bir şekilde kodlanarak, istatistikî analizler yapmaya elverişli hale getirilip yorumlama yapılmıştır.

Araştırmada kullanılan anket uygulaması, Türkiye Kent Konseyi Platformu üzerinden aktif olan kent konseylerine uygulanmıştır. Bu kent konseylerini, Türkiye Kent Konseyi Platformu üzerinden aktif olan 77 kent konseyinden 52 kent konseyi oluşturmaktadır (TKKB, 2017).

4. Araştırmanın Bulguları

“Kent Konseylerinin Yerel Demokrasiye Katkısı: Büyükşehir Kent Konseyleri Örneği” konulu alan araştırması ile araştırmaya katılan kent konseyleri üzerinde genel bir değerlendirme yapmak mümkündür. Araştırmadan elde edilen bulgular çerçevesinde şu değerlendirmeler yapılabilir.

4.1. Demografik Bulgular

Yaş: Araştırmaya katılan katılımcılar % 28,8’i “35-54” ve yine aynı oran ile “55-64” arasındadır. Bu yaş grubundan sonra % 21,2’si “45-54” yaş gelmektedir. % 11,5’i “25-34” yaş grubu ve son olarak % 9,6’sı “65 ve üzeri” yaş grubundan oluşmaktadır.

Cinsiyet: Araştırmaya katılan katılımcıların %69,2’si erkek, % 30,8 kadındır. Araştırmaya katılanların büyük bir bölümü erkeklerden oluşmaktadır.

Meslek: Araştırmaya katılan katılımcıların % 15,4’ü profesyonel meslek, % 48,1’i memur, % 26,9’u emekli ve % 9,6’sı diğer meslek grubundan oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların çoğunluğunu memur kesimi oluşturmaktadır. Bu durumun nedeni ise, eğitim düzeyi ile birlikte gönüllü katılımın daha da artması ve gönüllü katılımın bir ögesi olan kent konseyi yöneticiliği görevinin üstlenmesi etkili olmaktadır.

Öğrenim Durumu: Araştırmaya katılan kent konseyi üyelerinin % 7,7’si lise, % 13,5’i ön lisans, % 53,8’i üniversite, %15,4’ü yüksek lisan ve % 9,6’sı doktora öğrenimi almış kişilerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların yarısından fazlası (% 53,8) üniversite mezunu kişilerden oluşmaktadır.

Gelir Durumu: araştırmaya katılan katılımcıların% 53,8’i “3001-4000” TL, % 26,9’u “4001-5000” TL, % 19,2’si “5000 ve üzeri” TL gelire sahip kişilerden oluşmaktadır.

Belediye Yönetiminin Denetiminde Olduğu Siyasi Parti: Soruları yanıtlayan katılımcıların 29’u (% 55,8) Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), 20’si (% 38,5) Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), 3’ü (5,8) ise diğer partilere mensuptur. Adalet ve kalkınma Partisinin çoğunluğu elinde bulundurmasının nedeni, mevcut konumu itibari ile iktidar partisi olmasından kaynaklanmaktadır.

Kent Konseyindeki Göreviniz: Araştırmaya katılan katılımcıların 16’sı (% 30,8) kent konseyi başkanı, 28’i (% 53,8) kent konseyi genel sekreteri ve 8’i (% 15,4) de koordinatörlük görevini yürüten kişilerden oluşmaktadır.

4.2. Kent Konseylerinin Almış Olduğu Kararların Uygulanabilirliğine Dair Bulgular

Bu bölümde kent konseylerinin toplumun demokratik yapısını güçlendirmek için almış olduğu kararların belediye yönetimleri tarafından ne ölçüde dikkate alındığı üzerinde durulacaktır.

Tablo 1. Kent kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal değerlerin korunması ve geliştirilmesine yönelik kararlar

Alınan Kararlar	Sayı	%
Kararlar tamamen hayata geçirildi	19	43,1
Kararlar kısmen uygulandı	17	33,3
Hiç dikkate alınmadı	15	23,5
Toplam	51	100,0

Kent kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal değerlerin korunması ve geliştirilmesine yönelik almış olduğu kararlarla ilgili katılımcılar, belediye yönetimlerinin bu kararların 19'nu (% 43,1) "kararlar tamamen hayata geçirildi", 17'sinin (% 33,3) "kararlar kısmen uygulandı", 15'nin (% 23,5) de "hiç dikkate alınmadı" yanıtı vermiştir (Tablo. 1). Çoğunluk (%43,1) kararlar tamamen hayata geçirildi yanıtı vermiş olsa da alınan kararların yeterince dikkate alınmadığı görülmüştür. Dolayısıyla kentin değerlerinin korunması ve geliştirilmesi açısından kent konseylerince alınan kararların belediye yönetimlerince yeterince dikkate alınmadığı görülmüştür.

Tablo 2. Ortak yaşam bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalarda yönelik kararlar

Alınan Kararlar	Sayı	%
Kararlar tamamen hayata geçirildi	19	43,1
Kararlar kısmen uygulandı	17	33,3
Hiç dikkate alınmadı	15	29,4
Toplam	51	100,0

Ortak yaşam bilincinin geliştirilmesine yönelik almış olduğu kararlarla ilgili katılımcılar, belediye yönetimlerinin bu kararların 19'nu (% 43,1) "kararlar tamamen hayata geçirildi", 17'sinin (% 33,3) "kararlar kısmen uygulandı", 15'nin (% 29,4) "hiç dikkate alınmadı" yanıtını vermiştir (Tablo. 2). Aynı yerde yaşayan bireylerin gelecek ile ilgili ortak fikirler etrafında birleşmesi ve gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını düşünerek hareket etmeleri önem arz etmektedir. Bu yönüyle kent konseylerinin bu alanda almış oldukları kararlar oldukça önem arz etmektedir. Ancak tablodaki verilere bakıldığında, kent konseylerinin bu alanda almış oldukları kararlar belediye yönetimleri tarafından yeterince dikkate alınmamıştır.

Tablo 3. Sürdürülebilir gelişmeye yönelik alınan kararlar

Alınan Kararlar	Sayı	%
Kararlar tamamen hayata geçirildi	12	23,5
Kararlar kısmen uygulandı	20	39,2
Hiç dikkate alınmadı	19	37,3
Toplam	51	100,0

Sürdürülebilir gelişmeye yönelik almış olduğu kararlarla ilgili katılımcılar, belediye yönetimlerinin bu kararların 12'sini (% 23,5) "kararlar tamamen hayata geçirildi", 20'si (% 39,2) "kararlar kısmen uygulandı", 19'u (% 37,3) "hiç dikkate alınmadı" yanıtını vermiştir (Tablo. 3). Sürdürülebilir bir kent gelecek nesiller için son derece önem arz etmektedir. YG 21 Programında da sürdürülebilir kentler için yerel yönetimlerin demokratikleşmesi ve kentle ilgili çalışmaların hızlandırılması üzerinde uzlaşa sağlanmıştır. Ancak Türkiye'de bu işlevi yürüten kent konseylerinin sürdürülebilir gelişmeler için almış olduğu kararların çoğunluğu ya kısmen uygulanmış (%39,2) ya da hiç dikkate alınmamıştır (% 37,3). Dolayısıyla YG 21

Programına tam anlamıyla uyulmadığı ve sürdürülebilir gelişmelere yönelik alınan kararlar belediye yönetimleri tarafından yeterince dikkate alınmamıştır.

Tablo 4. Sivil toplumun gelişmesi ve sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmaya yönelik alınan kararlar

Alınan Kararlar	Sayı	%
Kararlar tamamen uygulandı	19	37,3
Kararlar kısmen uygulandı	20	39,2
Hiç dikkate alınmadı	12	23,5
Toplam	51	100,0

Sivil toplumun gelişmesi ve sivil toplumun gelişmesine katkıda bulunmasına yönelik alınan kararlarla ilgili katılımcılar, belediye yönetimlerinin bu kararların 19'u(% 37,3)“kararlar tamamen uygulandı”, 20’si (% 39,2) “kararlar kısmen uygulandı”, 12’si (% 23,5) “hiç dikkate alınmadı” yanıtını vermiştir (Tablo. 4). Kent konseylerinin en büyük özelliği sivil topluma vermiş olduğu katkıdır. Dolayısıyla kent konseyleri sivil toplumların gelişmesi için çalışmalar yapmaktadır. Ancak tablodaki verilere bakıldığında, kent konseylerinin sivil toplumun gelişimi için almış olduğu kararların yeterince uygulanmadığı, aksine çoğunluğunun (% 39,2) kısmen uygulandığı görülmüştür.

Tablo 5. Kent yönetiminde saydamlık ve hesap verilebilirlik ile ilgili alınan kararlar

Alınan Kararlar	Sayı	%
Kararlar tamamen uygulandı	16	31,4
Kararlar kısmen uygulandı	18	35,3
Hiç dikkate alınmadı	17	33,3
Toplam	51	100,0

Kent yönetiminde saydamlık ve hesap verilebilirlik ile ilgili alınan kararlarda katılımcılar, belediye yönetimlerinin bu kararların 16’sını (% 31,4) “kararlar tamamen uygulandı”, 18’i (% 35,3) “kararlar kısmen uygulandı”, 17’si (% 33,3) “hiç dikkate alınmadı” yanıtını vermiştir (Tablo. 5). Kent yönetimi ile ilgili alınan kararların tüm halka açık ve şeffaf olması gerekir. Halkın kent ile ilgili alınan kararların varlığından haberdar olması için, yönetimin saydam ve hesap verilebilir bir yapıda olması gerekir. Dolayısıyla kent konseyleri kent yönetiminde saydamlığı ve hesap verilebilirliği artırmak için çalışmalar yapmakta ve kararlar almaktadır. Ancak tablodaki verilere bakıldığında, kararların çoğunlukla kısmen uygulandığı ya da hiç dikkate alınmadığı görülmektedir.

4.3. Kent Konseylerinin katılım Boyutuna Dair Bulgular

Bu bölümde kent konseyleri toplantılarına vatandaşların yeterli düzeyde katılım sağlayıp sağlayamadığı elde edilen bulgularla değerlendirme yapılacaktır.

Tablo 6. Kent konseyi toplantılarına katılan kişiler aynı kişiler mi yoksa farklı kişiler mi?

Kişiler	Sayı	%
Aynı Kişiler	15	28,8
Farklı Kişiler	17	71,2
Toplam	52	100,0

Toplantılara katılan hemşeriler genellikle aynı kişiler mi yoksa farklı kişiler mi? Yargısına katılımcıların 15’i (28,8) “aynı kişiler”, 37’si (71,2) “farklı kişiler” yanıtı verilmiştir (Tablo. 6). Toplantılara katılan kişilerin farklı kişiler olması katılım ile beraber demokrasinin de işlevini ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla kent konseylerinin demokrasi ile paralel bir şekilde varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Bu kapsamda çoğunluğun (% 71,2) farklı kişileri

belirtmesi yerel demokrasi için olumlu bir gelişmedir. Kent konseyleri işlevleri itibari ile katılımı, katılımı beraberinde yerel demokrasiyi ortaya çıkartmaktadır. Dolayısıyla kent konseyleri yerel demokrasi ve katılımcı bir kültür için önemli bir işlev görmektedir.

Tablo 7. Kent konseyi toplantılarına katılımcıların dışında hemşerilerin katılımı yeterli düzeyde oluyor mu?

Katılım	Sayı	%
Yeterli	13	25,0
Kısmen Yeterli	27	51,9
Yetersiz	11	21,2
Kısmen yetersiz	1	1,9
Toplam	52	100,0

Kent konseyi toplantılarına katılımcıların dışında hemşerilerin katılımı yeterli düzeyde oluyor mu? Yargısına katılımcıların 13'ü (%25,0) "yeterli", 27'si (% 51,9) kısmen yeterli", 11'i (% 21,2) "yetersiz" 1'i de (% 1,9) "kısmen yetersiz" yanıtı vermiştir (Tablo. 7). Verilen yanıtlara bakıldığında, kent konseyleri toplantılarına hemşerilerin yeterli düzeyde katılım gerçekleştirmedikleri görülmektedir. Ancak aktif katılımın sağlanması ve kentle ilgili alınacak olan kararlarda tüm halkın katılımının gerçekleşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla kent konseyleri toplantıları katılım konusunda pasif kalmakta ve toplantılara katılım istenilen düzeyde gerçekleşmemektedir. Bu durum kentin demokratik değerlerinin geri planda kaldığını ve demokrasinin temel belirleyici ilkesi olan katılımın yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

4.4. Kent Konseyleri Ve Yerel Demokrasi İlişkisine Dair Bulgular

Bu bölümde kent konseyleri ve yerel demokrasi ilişkisi üzerinde durulup, katılımcıların kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirip güçlendirmediklerine dair değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

Tablo 8. Kent konseyinin bulunduğu yerdeki belediye yönetimi hangi siyasi partinin yönetimindedir?- kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiklerine inanıyor musunuz?

Siyasi Parti	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Toplam
AK Parti	21 (% 72,4)	7 (% 24,1)	1 (% 3,4)	29 (% 100,0)
CHP	17 (% 85,0)	3 (% 15,0)	-	20 (% 100,0)
Diğer	3 (% 100,0)	-	-	3 (% 100)
Toplam	41 (% 78,8)	10 (% 19,2)	1 (% 1,9)	52 (100,0)

Kent konseyinin bulunduğu yerdeki belediye yönetimi hangi siyasi partinin yönetimindedir?-Kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiklerine inanıyor musunuz? Yargısına Adalet ve Kalkınma Partili belediyelerin 21'i (% 72,4) "kesinlikle katılıyorum", 7'si (24,1) "katılıyorum", 1 tanesi "kesinlikle katılmıyorum" yanıtı vermiştir. Cumhuriyet Halk Partili belediyelerin 17'si (% 85,0) "kesinlikle katılıyorum", 3'ü (% 15,0) "katılıyorum" yanıtı vermiştir. Diğer partilerin 3'ü (% 100) ile "kesinlikle katılıyorum" yanıtı verildiği görülmüştür (Tablo. 8). Tüm siyasi partili belediye yönetimleri kent konseylerinin yerel demokrasi üzerinde etkili olduğu ve demokrasinin gelişimine yardımcı olduğu belirtilmiştir. Verilen yanıtlara bakıldığında tüm siyasi partiler, kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiklerine inanmaktadır. Ancak Cumhuriyet Halk Partili belediye yönetimleri Adalet ve Kalkınma Partili belediye yönetimlerine göre daha yüksek (% 85) oranda güven duygusu içerisindedir. Bu durum siyasi partilerin kent konseylerine olan bakış açılarını ve ebettteki yerel demokrasiye olan inanç ve güvenlerini ortaya koymaktadır.

Tablo 9.Öğrenim durumunuz? kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiklerine inanıyor musunuz?

Öğrenim Durumu	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Lise	2 (%50)	1 (% 25,0)	1 (% 25,0)	4 (% 100,0)
Ön lisans	6 (% 85,7)	1 (% 14,3)	-	7 (% 100,0)
Üniversite	22 (% 78,6)	6 (% 21,4)	-	28 (% 100,0)
Yüksek Lisans	8 (% 100,0)	-	-	8 (% 100,0)
Doktora	3 (% 60,0)	2 (% 40,0)	-	5 (% 100,0)
Toplam	41 (% 78,1)	10 (% 19,2)	1 (% 1,9)	52 (% 100,0)

Öğrenim durumunuz? -Kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiklerine inanıyor musunuz? Yargısına lise mezunu katılımcıların 2'si (% 50,0) "kesinlikle katılıyorum", 1'i "katılıyorum", biri de "kesinlikle katılmıyorum" yanıtı vermiştir. Ön lisans mezunu katılımcıların 6'sı (% 85,7) "kesinlikle katılıyorum", 1'i ise "katılıyorum" yanıtını, lisans mezunu katılımcıların 22'si (% 78,6) "kesinlikle katılıyorum", 6'sı (% 21,4) "katılıyorum" yanıtı vermiştir. Yüksek lisans mezunu katılımcıların 8'i (% 100) "kesinlikle katılıyorum" yanıtını ve doktora mezunu katılımcıların 3'ü (% 60,0) "kesinlikle katılıyorum", 2'si (% 40,0) "katılıyorum" yanıtı vermiştir (Tablo. 9). Öğrenim durumuna göre kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiğine inanıyor musunuz yargısına verilen cevapların çoğunluğu katılıyorum şeklindedir. Bu durum üzerinde şüphesiz eğitim düzeylerin yüksek olması etkili olmuştur. Eğitim düzeyinin artması ile birlikte bireylerin bilinçlendiği ve demokrasiye olan güven duygularının arttığı görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun lise ve üstü bir eğitime sahip olması burumu destekler niteliktedir.

Sonuç

Demokrasi, dünyanın tüm ülkelerinde yöneten ile yönetilen ilişkisinde istenilen bir yaklaşım olmakla birlikte en çok tercih edilen bir yöntemdir. Tüm siyasi iktidarlar ve siyasal sistemler yapmış olduğu ya da yapacakları düzenlemeleri meşru göstermek için demokrasiyi kullanmaktadır. Demokrasinin yerel yönetimlerde karşılığı olan "yerel demokrasi" ise, "karar alma süreçlerine yerel halkın katılımının sağlanması", "yerel halkın kendini yönetimi", "yerel değerlerin demokratikleştirilmesi" şeklinde tanımlanabilir. Yerel halkın alınacak olan kararlarda söz sahibi olması, yerel sorunların ortak fikirler doğrultusunda tespit edilmesi, yerel kararların alımında önceliğin gözetilmesi ve kolektif yararın hedeflenmesi gibi faktörler demokrasinin temel yapısını göstermektedir.

Demokrasi ve yerel demokrasi sürecinin kendiliğinden gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu sürece katkı sağlayacak yasal ve yapısal karar mekanizmaları gerekir. Bu kapsamda Türkiye'de yerel demokrasinin gelişmesi için 1990'lı yıllarda ilk adımları atılarak 2000'li yıllarda yasal boyutuna ulaşmıştır. 2000'li yıllardan sonra kent konseyi mekanizması ortaya çıkarak bu süreci hızlandırmıştır. Kent Konseyi mekanizması ile kent hak ve hukukunun korunmasını sağlamak, sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek, hemşerilik bilinci geliştirmek, çevreye duyarlılığı artırmak, şeffaf, hesap verilebilir, denetim ve katılım görevlerini yerine getirerek yerel demokrasinin gelişmesine katkı sağlanmak istenmektedir.

Kent konseyleri farklı açılardan yerel demokrasiye katkı sağlayabilmektedir. Bu katkının sağlanabilmesi için kent konseyini mekanizmasının etkin bir şekilde çalışması gerekmektedir. Ancak çalışma içerisinde elde edilen bulgular, Türkiye'de kent konseylerinin etkin bir mekanizma içerisinde çalışmadığını göstermektedir.

Kent konseylerinin kent kimliğine ilişkin tarihi, kültürel ve doğal değerlerini korunmaya yönelik almış olduğu kararların belediye yönetimleri tarafından çoğunluğu (% 43,1) “tamamen hayata geçirildi” denilse de gerçek anlamda kararların uygulanma alanı bulmadığı görülmüştür.

Kent konseylerini ortak yaşam bilincinin geliştirilmesine yönelik alınan kararların yalnız % 37,3'ü belediye yönetimleri tarafından tamamen hayata geçirilmiştir. Geriye kalan diğer kararlar ya kısmen uygulanmış ya da hiç dikkate alınmamıştır. Bu durum kentte ortak yaşam bilincinin geliştirilmesine yönelik alınan kararların aktif olarak uygulanmadığını ortaya koymuştur.

Kent konseylerinin sürdürülebilir bir kent için almış olduğu kararların % 23'ü belediyeler tarafından hayata geçirilmiştir. Geriye kalan kararların çoğu ya kısmen hayata geçirilmiş ya da hiç dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir kent için alınan kararların uygulamada sorunlarla karşılaştığı görülmüştür.

Kent konseylerinin sivil toplumun gelişmesine yönelik almış olduğu kararların çoğunluğu (% 39,2) kısmen uygulama alanı bulmuştur. Kent yönetiminde saydamlık ve hesap verilebilirlik ile ilgili alınan kararların yine çoğunlukla kısmen uygulandığı görülmüştür. Genel olarak bakıldığında, kent konseylerinin kent için almış olduğu kararların çoğunluğunu belediye yönetimleri tarafından dikkate alınmadığı ve uygulamada sıkıntılarının yaşandığı görülmüştür. Bu durum kentin demokratik değer ve tutumlarının arka planda bırakıldığını ve yerel demokrasinin bu süreçten zarar gördüğünü ortaya koymuştur.

Diğer yandan kent konseyi toplantılarına katılan hemşerilerin genellikle farklı kişiler olduğu, ancak toplantılara katılımın yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Yerel yönetimlerde etkin katılımın sağlanması ve yerel demokrasinin gelişimi için yerel halkın alınacak olan kararlara ve toplantılara aktif bir şekilde katılımı gerekmektedir. Ancak Türkiye’de yerel halkın gerçek anlamda kent konseyi toplantılarına katılım sağlayamadığı görülmüştür.

Kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiğine dair görüşe katılımcıların çoğunluğu “katılıyorum” yanıtı verdiği görülmüştür. Dolayısıyla katılımcılar kent konseylerinin yerel demokrasiyi güçlendirdiğine inanmaktadırlar. Kent konseylerinin yerel demokrasi üzerindeki etkilerinin artırılması ve demokratik değerlerin geliştirilmesi için, kent konseylerinin almış olduğu kararların belediye yönetimleri tarafından dikkate alınması gerekmektedir. Aksi halde alınan kararlar sadece teoride kalacak ve uygulama şansı bulamayacaktır. Bu durum, kentin demokratik değerlerinin arka planda kalmasına, yerel demokrasinin gelişmemesine, yerel halkın pasif bir pozisyonda kalmasına ve toplumsal değerlerin yok olmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Atanur, G. (Ed.). (2016). *Kırklareli öğrencilerinin kentlilik bilinci düzeylerinin tespitine ilişkin*. Bursa: Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi-3.
- Bağlı, M ve Binici, A. (2005). *Kentleşme tarihi ve Diyarbakır kentsel gelişimi*. Ankara: Bilim Adamı Yayınları.
- Başbakanlık İletişim Merkezi. (<https://www.bimer.gov.tr/>) (Erişim: 10.05.2017).
- Çevikbaş, R. (2008). Yerel yönetimlerde siyasal katılım. *Türk İdare Dergisi*, 2, 71-95.
- Emrealp, S. (2010). *Türkiye Yerel Gündem 21 Programı uygulamalarına yönelik kolaylaştırıcı bilgiler*, İstanbul: UCLG- MEWA Yayını.
- Gökçe, B. (1988). *Toplumsal bilimlerde araştırma*. Eskişehir: Seçkin Yayıncılık.
- Görmez, K. (1997). *Yerel demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). *Anayasa hukukuna giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gözübüyük, A.Ş. (2006). *Türkiye'nin yönetim yapısı*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Harvey, D. (2012). *Asi şehirler*. (Temiz, A. D. Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- İçişleri Bakanlığı. (2006). *Kent konseyi yönetmeliği*. Ankara: Resmi Gazete.
- Karataş, B. (2015). *Araştırma teknikleri*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- Kaypak, Ş. (2011). Katılımcı yönetim mekanizması olarak kent konseyleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 373-392.
- Keleş, R. (1998). *Yerinden yönetim ve siyaset*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Keskin, E.B. (2011). *İstanbul büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde bulunan silivri ilçesi kent konseyi yapılanması ve gerçekleştirilen faaliyetler*. Bursa, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınları Dizisi-1.
- Keskin, E.B. (2011). *Yerel demokrasi ve kent konseyleri*. Bursa, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınları Dizisi-1.
- Keskin, E.B. (Ed.) (2015). *Kent konseylerinin mali kısıtları*. Bursa: Bursa Kent Konseyleri Yayınları Dizisi.
- Kocaoğlu, M. (2015). *Yerel yönetimlerde katılım ve kültür*. Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları.
- Küçükyılmaz, M. (2011). *Türkiye’de siyasal katılım*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Lefebvre, H. (2014). *Kentsel devrim*. (Sezer, S. Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Memişoğlu, D. (2015). Türkiye’de yerel yönetimlerin değişim ve dönüşümü. M. Mecek, M. Doğan & B. Parlak (Ed.), *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimleri* (51-65), Antalya: BEKAD Yayınları.
- Mengi, A. (Ed.) (2007). *Yerel yönetimlerde demokratikleşme ve halk katılımına etkisi bağlamında internet ve toplumsal katmanlaşma*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Özgür, H. (Ed.) (2007). *Katılımcılık açısından belediye yasasının işlevselliği: kent konseyleri ve öteki mekanizmalar*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Parlak, B. (2015). Yerel yönetimler: kavramsal ve kuramsal çatı. M. Mecek, M. Doğan & B. Parlak (Ed.), *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler* (5-35). Antalya: BEKAD Yayınları.
- Pustu, Y. (2005). Yerel yönetimler ve demokrasi. *Sayıştay Dergisi*, 57, 121-134.
- Seyidoğlu, H. (1995). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sunar, İ. (2010). *Türkiye’de demokrasi serüveni*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Şahin, Y. (2010). *Kentleşme politikası*. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Taştekin, A. (2015). Yerel düzeyde katılımcı mekanizmalar olarak kent konseyleri. M. Mecek, M. Doğan & B. Parlak (Ed.), *İdari ve Mali Açından Türkiye’de Yerel Yönetimler* (185-189) içinde. Antalya: BEKAD Yayınları.
- Türkiye Kent Konseyi Birliği. (<http://www.kentkonseyleribirliigi.org.tr/#>). (Erişim: 12.07.2017).
- Üzan, N. (1999). Belediyeler ve yerel gündem 21. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 2, 96-100.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Türkiye Devleti'nin İlk Anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

First State Constitution of Turkey 1921 Law of Teşkilat-ı Esasiye

Doç. Dr. Müzehher YAMAÇ ¹

Öz

23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip Büyük Millet Meclisi, benzeri görülmemiş bir şekilde iki seçimle kurulmuştur. 20 Ocak 1921'de Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile, Kanun-i Esasi'nin de bu anayasa ile çelişmeyen hükümleri kabul edilerek iki anayasalı bir döneme geçilmiştir. 1921 Anayasası ile yasamanın üstünlüğü ilkesinin katı bir biçimi olan meclis hükümeti sistemi kurulmuştur. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan beri var olan muhalefetin etkinliği ve uzayan tartışmalar nedeniyle Mustafa Kemal tarafından 10 Mayıs 1921 tarihinde, Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu kurulmuş, bu grubun dışındaki mebuslar İkinci Grup ve Bağımsız üyeleri oluşturmuştur. Ülkenin çok çeşitli mozaikinden oluşan TBMM hükümeti üyelerinin çok sesli yapısı siyasi bir birlik kurmayı sağlamaktan uzak olup, yasama ve yürütme arasındaki yetki mücadelesi çalışmaları yavaşlatmışsa da sonunda saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması gibi köklü reformlarla ulusal ve demokratik bir sistem kurulmasının yolunu açmıştır. Olağanüstü şartlar altında kurulan TBMM bir yandan Kurtuluş Savaşı verirken, anayasal düzeni değiştirmiştir. Uygulandığı süre ve içerik açısından kısa olan bir geçiş anayasası niteliğindeki 1921 anayasası ile millet egemenliği kabul edilmiş, büyük bir değişim gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TBMM kuruluşu, meclis hükümeti, 1921 Anayasası, kuvvetler birliği

Makale Türü: Derleme

Abstract

The Grand National Assembly, which had extraordinary powers in Ankara on April 23, 1920, was established via two elections. Together with the Teşkilat-ı Esasiye law adopted by the Grand National Assembly on January 20, 1921, and the provisions of the Kanun-i Esasi that did not contradict this constitution were adopted and a period of two constitutions was started. With the Constitution of 1921, the system of parliamentary government, a strict form of the rule of legislation, was established. Due to the effectiveness of the opposition that has existed since the establishment of the First Grand National Assembly and the protracted debates, Mustafa Kemal have established the Assembly of Anadolu and Rumeli Müdafaa-i Hukuk Group on May 10, 1921, and the MPs outside this group formed the Second Group and Independent members. Although the diverse structure of the members of the Turkish Grand National Assembly, was far from establishing a political union, the struggle between the legislature and the executive slowed down the work, but eventually paved the way for the establishment of a national and democratic system with radical reforms such as the abolition of the sultanate, the proclamation of the republic and the abolition of the caliphate. Under extraordinary circumstances, the Turkish Grand National Assembly, during the War of Independence, have changed the constitutional order. With the 1921 constitution, which is a transition constitution that is short in terms of application and content, the sovereignty of the nation was accepted, and a major change was made.

Keywords: TBMM establishment, assembly government, 1921 Constitution, union of forces

Paper Type: Review

¹Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Birimler Fakültesi, myamac@nku.edu.tr.

Atf için (to cite): Yamaç, M. (2020). Türkiye Devleti'nin ilk anayasası 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 204-220

Giriş

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine; 1920 yılında İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Mebusan Meclisinin dağılmasıyla Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye adına yayınladığı bildiride, "Ulusça olağanüstü yetki verilecek bir meclisin 19 Mart 1920'de Ankara'da toplantıya çağrılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmalarını" ilan etmiştir (Atatürk, 1981, s. 563). Meclis açılmadan önce iller ve bağımsız mutasarrıflıklar seçim hazırlıklarını yürütmüş, Ankara'da görev yapacak milletvekillerinin seçilmesini sağlamış ve seçimleri gerçekleştirmişlerdir (Akin, 2010, s. 96). Böylece Büyük Millet Meclisi daha önce örneğine rastlanmayan bir şekilde, 7 Ekim 1919 tarihinde yapılan genel bir seçimle seçilenler ve Meclis-i Mebusan'ın dağılması üzerine 19 Mart 1919'da yayımlanan tebliğ ile yapılan seçimin ardından yeni seçilmiş mebusların katılımıyla kurulmuş oldu (Demirel, 2010, s. 75).

23 Nisan 1920'de toplanan Birinci Meclis, bir dizi yasama faaliyetiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk temellerini oluşturmaya başladı. Meclisin açılıp hükümetin kurulmasıyla, biri İstanbul'daki hükümet diğeri ulusal Meclis olmak üzere iki hükümet saltanatın kaldırılışına kadar devam etti. Birinci Mecliste yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin meclisin elinde toplandığı, meclis üstünlüğüne ve kuvvetler birliği esasına dayalı bir idare biçimi benimsendi. Bu dönemin siyasal rejiminin merkezinde her şeye kadir, mutlak yetkili bir meclis anlayışı bulunmaktadır (Özbudun, 2012, s. 1). 1921 Anayasası çıkarılıncaya kadar Meclis etkinliğini, otoritesini, halkın gücünden alarak çağdaş kurumlaşmanın ilk aşamasını tamamlamaktadır. 1921 Anayasasının yürürlükte olmadığı bu dönemde Kanun-i Esasi ile kendisini bağlı saymamış, meclis üstünlüğünü geçerli saymıştır. Yeni bir devletin temellerinin atıldığı bu dönemde, Kanun-i Esasi ile siyasal rejimde yer alan parlamento da demokratik siyasi bir kültürün oluşumunda tarihi bir görev üstlenmiştir. Ancak "Devlet-i Osmaniye'den" bahseden Kanun-i Esasi'nin 1-4. maddelerinin aksine 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununda "Türkiye Devleti"nden bahsedilmektedir. Bu durumda yeni kurulan Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile, henüz adı konulmamış olan rejim Cumhuriyettir.

Yöntem

Bu araştırmada 1921 Anayasası'nı hazırlayan tarihsel arka planda; Milli Mücadeleyi başarı ile sonuçlandıran TBMM üyelerinin yaklaşımları ve gelişmeler değerlendirilerek, yeni Türk Devleti'nin ilk anayasası olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun içeriği ve etkilerinin yanı sıra, Türk siyasi yaşamındaki yerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sınırlandırmalar çerçevesinde, zamanın siyasi gelişmelerini aydınlatan TBMM Meclisi Zabıt Cerideleri ile telif eser ve kaynaklardan yararlanılmıştır.

1. Birinci Meclis Dönemi

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da bulunan 115 mebus ile ilk toplantısını yaptı. İlk sözü Ankara Mebusu Mustafa Kemal Paşa alarak, bu meclisin, yeniden seçilmiş ve seçilecek mebuslarla, "İstanbul Meclisi'nden gelmiş ve gelecek mebuslardan" kurulduğunu ve hepsinin aynı sıfat ve yetkilerle görev yapacaklarını bir kere daha açıkladı ve bu husus meclisçe onaylanarak Büyük Millet Meclisi'nin ilk Genel Kurul Kararı olarak mevzuata geçti (TBMMZC, Devre I, C.I, 2-3). Bütün mülki ve askeri makamların ve bütün milletin mercii Büyük Millet Meclisi olarak ilan edilmişti (TBMMZC, Devre I, C.I, 1). Bu olay yeni bir meşruluk ve yasallık anlayışının da kurulması demek olmuştur (Tanör, 1998, s.337).

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kaç milletvekilinden oluştuğu konusu dönemin olağanüstü koşulları nedeniyle farklı eserlerde farklılık göstermektedir. Demirel'e göre; " İlk toplantısını yapan meclisin mebus listesinde 437 kişi bulunmaktaydı. 88 mebus doğrudan Ankara'ya gelen üyeler ve 349 kişi 1920 seçimleriyle meclise katılmışlardı. 47 mebus izinsiz olarak toplantıya katılmamış, istifa ve vefatlar nedeniyle mebus sayısı 337'ye düşmüştü

(Demirel, 2010, s. 79). Çoker'e göre bu sayı; TBMM'ye katılan milletvekili sayısı 348 olmakla birlikte, son Osmanlı Meclisi'nden katılanlarla birlikte 437 kişi üye defterine yazılmıştır. Ancak üye sıfatını kazanamayan 34 kişi bulunduğundan sayı 403'e düşmüştür (Çoker, 1994, s. 1012). Goloğlu'na göre; "Meclisin üye sayısı 66 livadan gelen, her livadan beş milletvekili seçimi ile toplam 330 milletvekilidir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullarda bazı livalarda seçim yapılamadığından ve bazı seçilenler de Ankara'ya gelemediğinden, 166 nisabı gözetilmemiş, 36 ekisiği ile 294 mebus çıkarabilmiştir. Ancak 42 kişinin mebusluğu kabullenmemesi, 12 kişinin birden çok yerden seçilmiş olması sebebiyle birini tercih etmesi, 9 kişinin mebusluğu yitirmesi, ya da mebusluktan ayrılmak zorunda kalması, 7 kişinin ölmesi sebepleriyle beraber Elviye-i Selâse bölgesinden seçime katılanlarla sayı 306 olmuştur (Goloğlu, 2010, s. 168). Ancak Meclis-i Mebusan üyelerinin bir kısmının meclise kabul edilmelerine dair gizli celselerde yapılan görüşmelerden sonra meclise katıldıkları görülmektedir (TBMMGCZ, Devre I, C.I, 11). Ayrıca Elviye-i Selâse bölgesindeki bazı livalar da seçime katılarak Ankara'ya gelen 12 mebus ve İstanbul mebuslarından olup da düşmanlarca tutuklanıp hapsedilmiş olan 14 kişinin de mebusluklarının kabulüne karar verilmiş, buna göre Büyük Millet Meclisi mebuslarının toplam sayısı 390'a yükselmiştir (Goloğlu, 2010, s. 169) .

Yeni Meclis 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'i başkan seçti. Mustafa Kemal Paşa verdiği önergede hükümet şekli ile ilgili detayları şu şekilde açıklıyordu:

Hükümet teşkili zaruridir, Muvakkat kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah makamı ihdas etmek kabil-i tecviz değildir, Mecliste mütekâsif irade-i milliyeyi, bilfiil mukadderat-ı vatana vazıulyet tanımak umde-i esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve icrai salahiyetleri camidir. Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umur-ı hükümeti rü'yet eder. Meclis reisi bu heyetin de başkanıdır (TBMMZC, Devre I, C.I, 30-32).

Türk Parlamentosu ilk defa hanedan ve onun atadığı üyeler olmaksızın sadece seçim yoluyla halktan gelen kişilerden oluşuyordu (Bozkurt, 2010, s.175). Mevcut üyelerin mesleklerine göre elde edilen takribi sonuçları şöyledir: "Serbest meslek erbabı 120 mebus, devlet mebusları 125 mebus, belediyeçiler 13 mebus, ordu mensupları 53 mebus, ilmiye sınıfı mensupları (Müftüler, müderrisler, şeyhler, vaiz ve kadılar) 53'tür. Aşiret reisi 5 mebus bulunmaktadır" (Tunaya, 1958, s. 231). Ancak bazı milletvekillerinin birden fazla uğraşması, mesleki dağılım sayılarının çeşitli eserlerde farklı gösterilmesine neden olmaktadır (Güneş, 1997, s. 80). Sosyolojik açıdan kozmopolit özellik taşıyan Birinci Meclis üyeleri, farklı siyasal eğilimleri de temsil ediyordu. Üyelerin yarısından fazlasını oluşturanlar, 19. yüzyılda başlayan "batılılaşma süreci"nin ürünleriydi. Onların yanı sıra geleneksel yapıyı temsil eden "eşraf"ın da içinde bulunduğu, "düşünceler, saklı-açık amaçlar, kuruntular, arayışlar, siyasal ve toplumsal kökenler, tutkular yönünden" karma bir kuruldu. Meclisin adı konusundaki ilk tartışmanın 11 Nisan 1920 günü başladığı görülmektedir. İslamistler "Meclis-i Kebir" veya "Meclis-i Kebir-i Milli", Türk Ocağı sempaticianları "Kurultay", Osmanlıcılar ise, "Meclis-i Mebusan olmasını istiyordu (TBMMZC, Devre I, C.I, 70). Meclis açılmadan önce, ulusalcı ve inkılapçı milletvekilleri meclisin adının Büyük Millet Meclisi" olmasına karar vermiş olacaklar ki, Şerif Bey, meclisin açılış konuşmasında "Büyük Millet Meclisini açıyorum" cümlesini kullanmıştır (TBMMGCZ, Devre I, C.I, 7).

Meclis başkanlığına seçilen Mustafa Kemal ve altı kişilik bir yürütme komitesini 25 Nisan 1920'de seçen Büyük Millet Meclisi (Özbudun, 1992, s. 8), daha sonra 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun" adını taşıyan dört maddelik yasa ile hükümetin kuruluşunu gerçekleştirmiştir (TBMMZC, Devre I, C.I, 156-158). Kanunun birinci maddesinde on bir kişiden oluşacak İcra Vekilleri Heyetinde yer alan bakanlıklar sayılmıştır. İkinci maddede icra vekillerinin Meclis içinden, Meclis'in mutlak çoğunluğu ile seçileceği belirtilmiştir. Üçüncü ve dördüncü maddelerde de "her vekilin,

üstlendiği işin görülmesine bağlı olduğu komisyonun istişari oyunu alabileceğinden ve vekiller arasında çıkacak anlaşmazlıkları Büyük Millet Meclisi'nin çözeceği" hükmü yer almaktadır (Göze,1985, s. 107). Bu uygulama, artık "halkın egemenliğine" dayanan bir hükümetin oluşturulması anlayışının kabulü demek olmuştur (Ateş,1984, s. 240). Bu dönemin siyasal rejiminin merkezinde her şeye kadir, mutlak yetkili bir meclis anlayışı bulunmaktadır (Özbudun, 2012, s. 1). Memleketin ruhuna uygun kanunlaştırma faaliyeti TBMM Hükümetinin yeni gayesi, yeni bir Devletin gayesi olmuştur ve "şeriata uygunluk" prensibinin yerine geçmiştir (Tunaya, 1996, s. 105).

Meclis hükümeti sisteminin tercih edilmesinde tarihi tecrübeler de önemli bir sebeptir. I. Meşrutiyet'te parlamento yürütmenin başı olan padişah tarafından kapatılmış, II. Meşrutiyet'te iktidarda bulunan İttihat ve Terakki kadroları tarafından devre dışı bırakılmış ve sistem tek parti diktatörlüğüne dönüşmüştür. Bu politik kültür de meclisin yürütme organına karşı tavrında belirleyici olmuştur (Abadan, Savcı,1959, s.56). Nutuk'taki açıklamalarından Mustafa Kemal'in henüz 19 Mart 1920 çağrısını hazırlarken, devrimsel bir girişimi tasarladığı anlaşılmaktadır:

Ben ilk yazdığım taslakta Kurucular Meclisi (Meclis-i Müessisan) terimini kullanmıştım. İsteğim, toplanacak Meclisin rejimi değiştirme yetkisini ilk anda elde etmesini sağlamaktı. Fakat bu terimin kullanılmasındaki isteği, gereği gibi açıklayamadığımdan ya da açıklamak istemediğimden halkın alışık olmadığı bir terimdir diye Erzurum ve Sivas'tan ayrıldım. Bunun üzerine olağanüstü etkileri olan bir meclis terimini kullanmakla yetindim (Nutuk I, 1981, s. 266). "...İstanbul'da kapatılan meclis üyelerinden vilâyet meclislerinden seçilecek ikişer üyeyle Meşrutiyet parlamentosunun meclislerinden seçilecek ikişer üyeyle Meşrutiyet parlamentosunun eski biçimi ve niteliğiyle toplanmasını sağlamak için çalışmayı hiç düşünmedim. Tersine, büsbütün başka nitelikte ve yetkide daimi bir meclis kurmayı; tasarladığım devrimlerin aşamalarını bu meclisle beraber geçirmeyi düşünüyordum" (Nutuk I, 1981, s. 269).

Hukuki düzenlemelerin çerçevesi belirlenmiş olmakla birlikte, bakanların Millet Meclisince tek, tek seçilecek ve Meclise karşı sorumlu olacağı hükmü bir hükümetin oluşmasını ve uyum içinde çalışmasını olanaksız kılan uygulama 4 Kasım 1920'de yasanın ikinci maddesinde yapılan bir değişiklik ile düzeltilmiş ve bakanların Meclis başkanınca gösterilecek adaylar arasından seçileceği ilkesi benimsendi (TBMMZC, Devre I, C.I, 52-62). Yürütme işlerinin Meclis tarafından değil, İcra Vekilleri tarafından yapıldığı ve pek çok kanun tasarısının bu heyet tarafından hazırlandığı görülmektedir. 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye kanunu kabul edilerek TBMM'nin meşruiyetine karşı koyanların vatan haini sayılacağı ve mahkemelerin bu yönde vereceği kararların kesin olduğu hükme bağlandı. Yargı yetkisini meclise verecek şekilde bu kararların infazını TBMM'nin onayına bağladı. 7 Haziran 1920'de kabul edilen bir kanunla; İstanbul'un işgalinden itibaren, İstanbul hükümeti tarafından yapılmış bütün anlaşmalar geçersiz sayıldı. 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisab-ı Müzakere Kanunu ile, her livadan 5 temsilci hesabıyla milletvekili toplamının yarısından bir fazlasını 166 yeter sayısı olarak kabul edilerek meclis üye sayısındaki belirsizlik giderildi (TBMMZC, Devre I, C.III, 314). Meclisin amacının Hilafet ve Saltanatın, vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığını sağlamak amacını ilan etti. 11 Eylül 1920'de "Firariler Hakkında Kanun" ile İstiklal Mahkemeleri'ni kurdu (TBMMZC, Devre I, C. IV, 22-101; İstiklal Mahkemeleri, C.I, 2015, 43). Milli Mücadele Dönemi olarak adlandırılan bu dönemde, yargılama yapan İstiklal Mahkemeleri yargıçları meclis üyesi olan mebuslardan seçilmektedir (Akyol, 2012, s. 159).

Büyük Millet Meclisi'nin açılıp hükümetin kuruluşundan saltanatın kaldırılışına dek; İstanbul'daki Halife - Sultan'ın hükümeti ve ulusal meclis olarak faaliyetlerine devam eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası çıkarılıncaya kadar dokuz ay süreyle kararlarını vererek, hükümetini oluşturarak, kurallarını koyarak gücünü göstermiş; etkinliğini otoritesini halka, ulusun seçimine dayalı oluşundan alarak, yasama ve yürütme erklerini varlığında toplamıştır (Kili,1995, s.152). İstanbul'da bir anlaşma yapma yetkisinin bulunduğu kabul

edilmekle birlikte bu yetki Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi ile sınırlandırılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın bir aşama olarak yarattığı Birinci Büyük Millet Meclisi 7 sayılı kanunun birinci maddesindeki hükme göre; "Büyük Millet Meclisi'nin onayı dışında, İstanbul tarafından yapılmış ve yapılacak antlaşmalar yapılmamış sayılacaktır" demektedir (TBMMZC, Devre I, C.VII, 330-331). Ankara Meclisi ve hükümeti çağdaş anlamda siyasal kurulmanın ilk büyük aşamasıdır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk döneminde, bağımsızlık savaşını başarıya ulaştırabilmek ve yeni bir devlet kurabilmek için meclis hükümeti sistemi siyasal rejim olarak benimsenmiş ve Fransa'daki konvansiyondan daha uzun süreyle uygulanmıştır (Tunaya, 1997, s. 3). Ulusal bir devletin ilk meclisi olan bu meclis, olağanüstü niteliklere sahip Osmanlı yönetimi ve dışarıya karşı önemli rol ve görevler üstlenmiştir. 1921 Anayasası kabul edilinceye kadar Büyük Millet Meclisi, anayasal hükümler içeren önemli bazı yasama tasarruflarında bulunmuş, özellikle yasama ve yürütme erklerine ilişkin temel kararlar almıştır. Gerçekten de Mustafa Kemal'in 23 Nisan 1920 tarihli, bizzat kendisinin kaleme aldığı tahrir ile Meclis'in yetkileri ile hükümetin kurulması konusundaki istekleri, genel kurul ile Gazi tarafından paylaşılmıştır. Bu metne göre hükümet teşkili zaruridir. İstanbul işgalden kurtarıldığında Ankara'daki Meclis'in görevi sonlanmayacaktır. Hükümet reisi, padişah yerine seçilmiş bir memur değildir. Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde yer alan bir kuvvet mevcut olamaz. Tüm kuvvetler, özellikle yasama ve yürütme erkleri Meclis'te toplanmıştır. Meclis'in bizzat görevlendireceği icra vekilleri heyeti hükümet işlerini görecektir. Payitaht ve sultan kurtarıldıktan sonra padişah hemen eski yetkilerine kavuşmayacak ve TBMM'nin belirlediği hukuki statüye tabi olacaktır (Yılmaz, 2012, s. 68-70).

2. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası)

Birinci Meclis kuvvetler birliği ilkesinin esas alındığı bir dönemi başlatmıştır. Kuvvetler birliğinin benimsenme nedeni olarak meclisin içinde bulunulan savaş ortamında böyle bir güce duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Mustafa Kemal kuvvetler birliği ilkesini savunurken; "Bildığınız meşruti ve Cumhuri hükümetler teşkilatı, taksim-i kuva esasına müstenid kabul edilmektedir. Biz vahdeti kuva esasına istinaden tesis-i hükümet ettik. Bence hakikatte taksim-i kuva yoktur. Vahdet-i kuva vardır", sözleriyle milli hakimiyet ilkesini vurgulamaktadır (Arı, 1982, s. 31). Meclis Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920'de sunduğu taslağın başlığı "Halkçılık Programı"dır (Özbudun, 2012, s. 19). Temmuz 1920'de BMM'de yaptığı konuşmasında halkçılık ile ilgili düşüncelerini "zannedirim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi milletin temayülâtı umumiyesini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükümetidir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir" sözleriyle açıklamaktadır (TBMM ZC, Devre I, C.II, 277).

Büyük ölçüde Halk Zümresi Siyasi Programı'ndan yararlanarak hazırlanan, halkçılık ve milliyetçilik ideolojilerini içeren program, ulusal bağımsızlığı ve ulus devletinin kuruluşunu hedeflemektedir. 24 Nisan'da vermiş olduğu projeye birlikte "Heyet-i Vekile'nin Programı" olarak incelenmesi bir komisyona veriliyordu. Başkanlığını İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey ve raportörlüğünü Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey'in yaptığı komisyonun çalışmalarından meydana gelen kanun tasarısı milli egemenlik görüşünü kapsıyor, ancak şeriat, hilafet ve saltanattan söz etmiyordu (Berkes, 1978, s. 492). Beyannamede, Meclis kuvvetler birliği ve meclis üstünlüğü ilkesince orduyu da kendi emir ve komutası altında kabul etmiştir (Akın, 2010, s. 439).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 18 Eylül günü Hükümet tarafından gönderilmiş bir tasarı olarak tartışılmaya başlanmıştır (TBMMZC, Devre I, C.IV, 201-203). Tasarının görüşülmesi sırasında özellikle taslakta yer alan "mesleki temsil" üzerinde duruldu (Akın, 2010, s.133). Bu maddeye göre (m.4); "Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir" denilmektedir (TBMM ZC, Devre I, C.I, 414). Tasarının görüşülmesi sırasında milletvekillerinin önemli bir bölümü mesleki temsili

savundu (Çavdar, 1995, s. 188). Encümen-i Mahsus adına konuşan Yunus Nadi Bey, TBMM üyelerinin doğrudan doğruya halk tarafından, ama “meslekler erbabı temsil edilmek üzere” seçilmesini savundu. Ancak bu sistemin, mesleki temsilin esnaf vb. gibi tabakaların siyasi bakımdan yetersiz mensuplarına ya da yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik vereceği nedeniyle, uygulanma gücünün bulunmadığı nedeniyle reddedildi. Bu madde ile ilişkilendirilen; TBMM'nin toplanmasından belli bir süre sonra yasama, yürütme yetkilerini devredeceği kendi içinden seçeceği bir kurula devretmesi öngörülen, küçültülmüş meclis önerisi de reddedildi (Özbudun, 1992, s. 35). Bu taslaktaki düşünceler meclisi ve hükümeti, halife ve padişahın kurtuluşuna kadar meşru kabul eden bir anlayışla hazırlanmıştı (Akın, 1999, s. 150).

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, temel haklar ve özgürlükler, yargı kuvveti ve anayasa değişikliğinde izlenecek prosedür gibi bölümleri içermediğinden tam bir anayasa olarak değerlendirilemez. Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki üyelerin çoğunluğunun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu yeni bir devletin kuruluşunu sağlayan yeni bir anayasa olarak görmedikleri; bağımsızlık savaşında ulusal kuvvetlerin idaresinin temelini ortaya koyan bir anayasa değişikliği olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye; Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldıran yeni bir anayasa olarak değil, onun bazı maddelerini değiştiren ya da ortadan kaldıran bir kanun olarak algılanmaktadır (Özbudun, 2008, s. 19).

Meclis görüşmelerinde, Burdur Milletvekili İsmail Suphi ve Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey gibi bazı üyeler, metnin bir kanun tasarısı mı yoksa bir hükümet programı mı olduğu sorularını ortaya atmışlardı. Bir anayasadan çok hükümet programı olarak değerlendiren Maliye Bakanı Ferit Bey'e karşılık, Mentеше Milletvekili Dr. Tefvik Rüştü Bey ise, detaylı düzenlemelerin meclis komisyonlarından seçilerek oluşturulacak özel bir komisyon tarafından hazırlanacağını, bu metnin çerçeve bir taslak olduğunu savunmaktadır (TBMM ZC, Devre I, C. 3, 203-207).

Beş ay süren tartışmalar sonunda kanun 20 Ocak 1921'de Meclisten geçebildi (Kili, Gözübüyük, 2000, s. 91-93). Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tefvik Paşa'ya 1909 Anayasası'nın, Teşkilatı Esasiye Kanununun esas maddeleri ile çatışmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu bildiren bir telgraf göndermiştir (Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922, 2003, s. 230). Anayasa tartışmalarının en çok yükseldiği sırada, iki askeri başarı anayasanın son biçimini almasını kolaylaştırmıştır: 1. İnönü Zaferi ve Çerkez Ethem kuvvetlerinin dağıtılması. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, milli egemenlik anlayışıyla birlikte halkçılık ilkesini de felsefi temel olarak benimsemiştir.

Yoğun tartışmalar sonucunda olağanüstü şartlarda hazırlanan, 20 Ocak 1921'de BMM tarafından kabul edilen 85 sayılı “Teşkilatı Esasiye Kanunu” 23 madde ve bir de ayrık maddeden oluşan kısa çerçeve anayasa niteliğinde bir belgedir (TBMMZC, Devre I, C.V, 414-415). Anayasanın kabulünde özel kurallar uygulanmamıştır, özel bir yeter sayısı aranmamıştır (TBMMZC, Devre I, C.VII, 339). Anayasanın tümü son oylamada ayağa kalkarak ve el kaldırılarak yapılan oylama ile kabul olunmuştur (Kili ve Gözübüyük, 2000, ss. 91-93; Tanör, 2016, s. 250).

Kanunun çerçevesini 8 Eylül'de Yeni gün gazetesinde yayımlanan Halk Zümresi'nin siyasi programı oluşturdu. Mecliste tartışılan maddeleri bazı değişikliklerle kabul edildi. 1921 Anayasanın en önemli özelliklerinden birisi, Osmanlı Devleti son bulmadığı halde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunduğunu ve egemenliğin millete ait olduğunu ilan etmesidir (TBMMZC, Devre I, C.VII, 135). Uygulanmakta olan kuvvetler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemi daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu sistemde İcra Vekilleri Heyeti, Meclisten ayrı ve bağımsız bir organ değil Meclisin bir organı olarak kabul edilmektedir. Özel bir kanun uyarınca seçilen üyelerden oluşan İcra vekilleri Heyeti kendi içinden bir başkan seçmekle birlikte, Meclis başkanı da bu heyetin doğal başkanıdır denilmek suretiyle meclis başkanının yürütmenin doğal reisi olduğu vurgulanmıştır (TBMM ZC, Devre I, C.V, 415).

Anayasanın “Hakimiyet bilakaydü şart milletindir” diye başlayan 1. maddesi, egemenlik hakkını Padişah'tan alıp kayıtsız ve şartsız bir şekilde ulusa vermesi bakımından, Osmanlı-Türk Anayasa tarihinde bir dönüm noktasıdır (Düstur, 3. Tertip, C.3, 30 Kasım 1922, No.307:99; Öztürk, 1992, s. 442). O tarihten bu yana ulusal egemenlik ilkesi, Türk Anayasacılığının temel unsurudur (TBMMZC, Devre I, C.V, 417).

2. maddede “İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder” ifadesiyle, yasama ve yürütme yetkileri milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplanıyordu (Düstur, 3.Tertip, C.3,1-2 Kasım 1922, No. 308:102-103; Gözübüyük, 1986, s. 115). Savaş halinde toplanmış bulunan meclise, yasama yetkisinin yanında yürütme yetkisi de verilmiş olup, kuvvetler birliği ilkesi benimsenmiştir (Teziç, 1997, s. 391). Egemenliğin kullanımının TBMM'ye bırakılması, açık bir biçimde temsili demokrasi anlayışının kabul edildiğini göstermektedir (Koçak, 2006, s. 200; TBMMZC, Devre I, C.II, 321-324).

3. maddede Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” ünvanını taşıyır hükmü ile, kuvvetler birliğini vurgulamaktadır. Olağanüstü şartlarda, ulusal egemenliği elinde toplamış olan bu meclis, yürütme ve yargı erklerini elinde toplamış, yürütme organı olarak da kendi içinden seçtiği bir kurulu görevlendirmiştir. Bu sistemde meclis başkanı aynı zamanda hükümetin de başkanı durumundaydı (Akın, 1999, s. 46). Bu madde ile Osmanlı Devleti henüz ortadan kaldırılmadan yeni bir devletin kuruluşunu ilan etmesi, 1921 Anayasası'nın en devrimci özelliklerinden biridir (Tanör, 1999, s. 253; TBMMZC Devre I, C.II, 439).

4. madde, yasa tasarısında milletvekili seçimiyle ilgili reddedilen mesleki temsil yerine, vilayetler halkı tarafından seçileceği yer almaktadır. Meclis'te 18 ve 20 Kasım tarihlerindeki oturumlarda bu madde yoğun tartışmalara yol açmıştır (TBMMZC, Devre I, C.V, 433-438).

5. madde, BMM seçimlerinin iki yılda bir yapılacağını, seçilen milletvekillerinin tekrar seçilebileceğini, yeni seçim yapılmadığında ise eski heyetin görev süresinin bir yıl daha uzayacağını belirtir. Seçimlerin iki yılda bir yapılması konusu 1924 Anayasasında dört yıl olarak değiştirilmiştir. 7 Aralık 1920'de görüşülmeye başlayan bu maddede hilafet ile ilgili kısımların tasarıda yer almaması eleştirisine yapılan gizli oturumda Mustafa Kemal Paşa söz alarak, hilafet ve saltanatın yeni anayasal düzende yeri olmadığını açıklamıştır (TBMMGCZ, C.I, 136). Bu madde ile Türkiye Devleti'nin meşruluk temelini ulusal egemenliğe bıraktığı açıklanmaktadır.

6. maddede, BMM her yıl Kasım ayı başında toplanacağını açıklar. Anayasanın 7. maddesinde ise BMM'nin görevleri sayılmaktadır. Bu maddeye göre, milletlerarası antlaşma yapma yetkisi Büyük Millet Meclisine aittir.

8. madde, hükümetin oluş biçimini düzenlemekte, meclisin kendi içinden seçtiği üyelerden vekiller heyetinin oluşacağını, bunların da yürütme işleri ve denetlenmesi gibi meclisin gösterdiği görevleri yapacağını belirtir. Bu madde ile Meclis kanunlar koyma yetkisini kazanmaktadır (TBMMZC, Devre I, C.VII, 330). İcra vekilleri heyetinin oluşmasıyla ilgili olarak BMM Hükümetinin kanun daireleri çerçevesinde bölüştürme yapacağı ve bu bölümlerde görev yapacak vekilleri seçeceğinden bahsediliyordu. Buna göre, on idare işi kabul edilmişti: 1- Şeriye ve Evkaf; 2 -Sıhhiye ve İctimaî Yardım; 3- İktisat (Ticaret, Tarım, Orman ve Maden); 4- Maarif (Millî Eğitim); 5-Adalet ve Dinî mezhepler; 6- Maliye; Gümrük ve Tapu; 7- Nafia; 8- İşleri (Emniyet Umumiye, Posta ve Telgraf); 9- Millî Savunma; 10- Dışişleridir (TBMMZC, Devre I, C.V, 414). Ayrıca Edirne mebusu İsmet İnönü Genel Kurmay Başkanlığına seçilmişti (Seviğ, 1951, s. 57).

9. madde BMM başkanına, meclis adına imza koyma ve yürütme organı olan Heyet-i Vekile'nin kararlarını onaylama yetkisi veriyordu. Bu madde ile meclis başkanı aynı zamanda devlet başkanı yetkilerine sahip oluyordu. BMM reisi meclisin reisi olacaktır, Vekiller Heyeti

de kendilerine aralarından birini başkan seçeceklerdir (TBMMZC, Devre I, C.V, 415). 1921 Anayasası Meclis Başkanı'nın İcra Vekilleri Heyeti'nin tabii başkanı olması; ancak İcra Vekilleri Heyeti'nin de kendi içinden birini başkan seçmesi gibi ortalama bir formül bulmuştur (Özbudun, 2008, s. 41).

Anayasanın genel esaslarını düzenleyen 1-9. maddeleri takiben 10. maddede "İdare" başlığı altında 14 maddede, vilayetler, kaza ve nahiyelerin tanımı yapılmakta ve incelenmektedir (TBMMZC, Devre I, C. V, 411). Teşkilât-ı Esasiye Kanuna, yerel yönetimlere ve yerinden yönetim ilkesine en fazla ağırlık veren bir anayasaya olması nedeniyle, "yerel katılım ve yerel demokrasi" adını vermek doğru olur (Tanör, 2014, s. 263). Kanun-i Esasi'nin merkeziyetçi eğilimine karşılık yerel yönetimlere özerklik tanınmasıyla dikkat çeken bu madde, uygulamada işlerlik kazanmamıştır (TBMMZC, Devre I, C. VI, 359-362).

Anayasanın 22 ve 23. maddeleri "Umumi Müfettişlik" başlığını taşır. 22. maddede vilayetlerin ekonomik ve sosyal ilişkileri açısından birleştirilerek genel müfettişliklere bağlandığı belirtilmekte, 23. maddede bu müfettişlik bölgelerinin emniyetin sağlanması, işlem ve eylemlerin denetlenmesi gerekçesiyle oluşturulduğu belirtilmektedir.

23 maddeden oluşan anayasaya bir de yürürlük ayrı maddesi (madde-i münferide) eklenmiştir (TBMMZC, Devre I, C.V, 369). Meclisin görev süresini belirleyen bu maddede, Anayasanın yayımından itibaren yürürlüğe gireceği, BMM 5 Eylül 1920 tarihindeki Nisab-ı Müzakere kanunu ile oluştuğundan, amacın teminine kadar toplantı halinde kalacağı, bu nedenle Anayasadaki meclisin kurulmasına ilişkin 4., 5., ve 6. maddelerinin ancak yeni seçimlerden sonra yürürlüğe gireceği belirtilmiştir (TBMMZC, Devre I, C.7, 337).

1921 Teşkilatı Esasiye Kanununda bir "devlet başkanlığı" kurumu yoktur. Meclis Başkanı, hükümetin tabii başkanıdır. Yürütme yetkisinde 2 Mayıs 1920 tarihli yasaya uygun olarak kabul edilen "on bir kişiden oluşan İcra Vekilleri heyetinin" başkanıdır. Üyeler Meclis Başkanı'nın gösterdiği adaylardan Meclisin mutlak çoğunluğuyla seçilmektedir. Her bakan meclis tarafından seçilmektedir. Bakanlar kurulunun görev ve yetkileri özel kanunla tayin edilmektedir. Hükümet, "TBMM Hükümeti unvanını taşır" denilmesi onun bir meclis hükümeti niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Milli Hakimiyet ilkesini kabul eden Anayasada saltanat ve hilafetle ilgili bir düzenleme yoktur. Ancak Nisab-ı Müzakere Kanunu'nda "Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Millet'in istihlas ve istiklâlinden ibaret olduğu" yer almıştır (Kili, Gözübüyük, 2000, s. 98). Bir geçiş anayasası niteliğinde olduğu için, Sultanın iktidarını açıkça reddetmemiştir.

1921 Anayasasında, nahiyelerin yetkilerinin belirtildiği ve yargının da yer aldığı hüküm dışında, yargı erki ile ilgili açık bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bunun en önemli sebebi, 1921 Anayasasının bir geçiş dönemi ve bir inkılap anayasası olmasıdır (Poroy, 1950, s. 97). Uygulama aşamasında yargı yetkisinin de Büyük Millet Meclisinin elinde bulunduğu fikrinin egemen olması ve olağanüstü koşullar, üyeleri meclis tarafından ve mebuslar arasından seçilen İstiklâl mahkemesinin kurulmasına neden olmuştur.

1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununda kendisinin adı kanunlardan üstün olduğunu ilân eden bir hüküm yoktur ve değiştirilişi için bir hüküm de getirmemektedir. Bu nedenle "yumuşak anayasa" niteliğindedir (Gözler, 2000, s. 45). Görüşülme usulü, kabul yeter sayısı ve sonradan yapılacak anayasa değişiklikleri bakımından diğer yasalardan farklı bir usul öngörmeyen özelliği ile esnek bir anayasadır (Tanör, 2014, s. 249). Kanun maddelerinin tek tek görüşülmesinde, kabul edilmesinde ve oylanıp kabul edilmesinde özel bir yeter sayı aranmamıştır (TBMM ZC, Devre I, C.VII, 339).

Kurtuluş savaşının önderi, 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu şu sözlerle tanıtmaktadır:

(...) Bu kanun doğrudan doğruya yalnız bizim kafalarımızdan, ilmimizden çıkmış bir kanun değildir! Bu kanun doğrudan doğruya her ferdi milletin

kalbi vicdanında kendiliğinden tecelli etmiş ve binaenaleyh heyeti içtimaiyemizin vicdani ulvisi levhasında merkülüz (yaratılışından beri) var olmuş ve sonra mevkiî meriyete geçmiştir. Kanunu hakiki yalnız böyle olur! Taklit ile kanun olmaz... Kanun, kanunu hakiki olmak lâzımdır, kanunu tabii olmak lâzımdır (alkışlar). İşte efendiler! Teşkilatı Esasiyemiz böyle bir kanunu hakikidir. Çünkü milletimizin vicdanından, kanaatinden çıkmıştır (TBMMZC, Devre I, C. XIV, 435).

Teşkilatı Esasiye Kanunu TBMM'nin ve Milli Hükümet'in devlet ve millet hayatındaki yerini ve yetkisini ilk defa tespit ve ifade etmiş, yeni Türk Devleti'nin kuruluşunun hukuki ve siyasal bir belgesi olmuştur (Gencer, 2005, s. 215). "Türkiye Devleti" kavramı ilk kez anayasal bir metne girmiş ve çoğunlukçu demokrasi anlayışı da siyasal rejimin bir parçası haline gelmiştir (Hakyemez, 2003, s. 83).

3. Müdafaa-i Hukuk Grubu

Büyük Millet Meclisi daha kurulduğu anda, birbirinden çok farklı iki düşünce ortaya çıkmaya başlamıştı. İlki yeni bir hükümet oluşturmak, diğeri Saltanat ve Hilafet kurtarıldıktan sonra eski rejim yeniden yürürlüğe gireceği için, yeni düzenlemelere gerek olmadığı, kurulacak hükümetin geçici olacağı görüşüydü. Mustafa Kemal'in de belirttiği gibi 20 Ocak 1921 Anayasasının kabulünden sonra bu bölünme daha da artmıştır (Atatürk, 1989, s. 411). Meclis'in kuruluşundan yaklaşık on bir ay sonra tüm il ve sancaklara gönderilen tamimde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziye üyelerinin adlarının sorulmasından, bir grubun düşünüldüğü anlaşılmaktadır (Tunçay, 2015, s. 41).

Mecliste, meclisin geçici olduğunu ve bir Kanun-u Esasi var olduğuna göre yeni bir anayasaya gerek olmadığı kanaatinde olan mebus sayısı azımsanmayacak ölçüde idi. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmeden önceki dönemde TBMM rejiminin geçici olduğunu düşünen bir kısım milletvekili, Kanun-i Esasi başta olmak üzere saltanat ve hilafet hukukunun amaca ulaştıktan sonra tekrar geçerli olacağını düşünüyordu. Ancak Meclis'in kuruluşundan beri ilan edilen milli egemenlik ilkesinin savunucuları, Kanun-i Esasiyi artık geçerliliği olmayan bir belge olarak görüyordu (TBMMZC, Devre I, C.V, s. 300). Otuz gün süren sonuçsuz tartışmalardan sonra Mustafa Kemal kapalı bir oturumda Sévres Andlaşması'nın ne demek olduğunu ve saltanat ve hilafet tartışmalarının zamanı olmadığını anlatmak zorunda kaldı.

1921 Anayasasının kabulü, TBMM üyeleri arasındaki hiziplerin önüne geçilmesini sağlayamamıştır (Atatürk, 1989, s. 593). Mustafa Kemal Paşa'nın, halkçılık Programı'nın çağdaş ulusçuluk ilkesine dayalı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" olarak benimsenmesinden sonra, meclisteki hizipleşmeler daha da yoğunlaşmıştı. Yasama, yürütme ve zaman zaman da yargı görevini üstlenen TBMM'de yasa çıkarmak güçleşmişti. Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı ile ilişkilerinin daha düzenli hale getirilmesi amacıyla 10 Mayıs 1921'de TBMM'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup kurdu (Tunaya, 1995, s. 534). Bu grupların kendi aralarında yaptıkları birleşme çabaları sonuç vermeyince Mustafa Kemal işe el koymak zorunda kaldı, mevcut hizipleri birleştirmek, ya da bunlardan birisini kuvvetlendirmek için çok çalıştı ancak, başarı sağlanamadı. Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubunu bu durumun zorluklarıyla teşkil etti. Hazırladığı programın başına koyduğu ana madde ile bu grubun amacını; Misak-ı Milli ilkelerine bağlı kalarak yurdun bütünlüğünü ve ulusun bağımsızlığını sağlamak ve devletin ve ulusun örgütlerini Anayasaya uygun olarak, yavaş yavaş saptamaya ve hazırlamaya çalışacaktır (Aydın, 2014, s. 115). Oysa Meclis'in açılışından beri tüm mebusların kuruluş ilkeleri ortak gayeleridir. Programı tüm mebuslar kabul ettiğine göre amaç muhalif düşünceyi dışarıda bırakmak olarak değerlendirilebilir (Goloğlu, 1971, s. 161).

Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu meclisten çıkmış olmasına rağmen bu kanunun anlam sınırlarıyla, uygulama konularında görüşler, eğilimler birbirinden farklıydı Anadolu ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'na, daha ziyade ve ileride kayıtsız, şartsız hakimiyeti millie

prensibini en geniş şekilde kabul ve müdafaa edebilecek, inkılapçılık vasıfları belirli elemanlar alınmaya başladı (Aydemir, 1995, s. 372). Bu grup üyeleri Atatürk'ün dahil olduğu radikallerdi. Bunlar tamamen Osmanlılıktan kalan müesseseleri kökünden yıkmak isteyen demokrat, laik zümre idi (Şapolyo, 1967, s. 7). Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra inkılaplar ardı ardına gerçekleştirilmeye başlanmış ve 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasına dair kanun çıkarılmıştır.

10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal'e yakın milletvekillerinin yaptıkları toplantıda grup tüzüğü kabul edildi. Bu gruplar Birinci Büyük Millet Meclisinin dağılına kadar karşı karşıya kaldılar ve daima çatıştılar. Çatışmalar bazen Meclis dışına kadar taşıdı. Birinci Millet Meclisi dağıtıldıktan sonra birinci grup fiilen Halk Partisi haline gelmiş oldu.

4. İkinci Grup

Canik Milletvekili Emin, Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni ve Necati, Kastamonu Milletvekili Besim, Kayseri Milletvekili Rıfat, Mersin Milletvekili Vasıf Beyler meclisteki muhalefeti örgütlü biçime dönüştürmek için çaba göstermişse de 1921 sonlarına kadar somut bir sonuç elde edememişlerdi (TBMMZC, Devre I, C.VII, 447). Mudafaa-i Hukuk Grubuna "Birinci Grup" denilmesinden sonra bu grup dışındaki muhalefettekiler de İkinci Grup denilmeye başlanmıştır. Birinci Grubun ardından, Kasım 1921'de kurulan İkinci Gruba da 120 kadar mebus katıldı. İçlerinde hukukçular, subaylar ve hocalar olan bu grubun temel eğilimi muhafazakârlık ve Mustafa Kemal'in teşebbüslerine karşı direnişti. İkinci Grubun eleştirileri Meclis Başkanlığı, Başkumandanlığı ve Heyet-i Vekile Reisliğinin aynı kişide toplanmış olmasıdır. Muhalefet grubu, yönetici kadro içinde hayli sivrilmiş bir "Tek Adam"ın iktidarı kendi elinde toplamasından ve kişisel bir yönetim kurulmasından çekiniyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın fırsatını bulduğunda uygulamaktan kaçınmayacağı siyasi ve sosyal görüşlerini sezerek bu tür bir gelişmeye karşı çıkmaya karar vermişti. Böylece, 2. Grup "milli hakimiyet" ilkesinin savunulması sayesinde "Tek Adam" yönetimine karşı olduğunu vurgulamaya çalıştı (Koçak, 1992, s. 89).

Çoğunluğu muhalif milletvekillerinin oluşturduğu, heyet-i vekilenin sorumluluklarını tespit ile görevlendirilen bir komisyonun hazırladığı ve 24 Kasım 1921'de gündeme alınan önerge, kuvvetler ayrılığı ilkesinden hareketle yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılmasını ve kabine sistemine geçişi öngörmektedir (Demirel, 2003, s. 234). Bu önergenin görüşmeleri sırasında kuvvetler birliği konusunda fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Salahattin Köseoğlu, komisyon adına kuvvetler ayrılığı yönünde görüşlerini savunmuştur. Kuvvetler ayrılığı ilkesine karşı çıkan mebuslar; Malatya mebusu Lütfi Evliyaoğlu, İzmir mebusu Mahmut Esat Bozkurt, Adana mebusu Zekai Apaydın ve Edirne mebusu Mehmet Şeref Aykut ise karşı görüşlerini savunmuşlardır (TBMMZC, Devre I, C.XIV, 343). Mustafa Kemal de 1 Aralık 1921 günü mecliste yaptığı konuşmasında, kuvvetler birliğinin önemini ve gerekliliğini açıklamıştır (Gözübüyük, Sezgin, 1957, s. 87).

İkinci Grup bir muhalefet grubu olarak ortaya çıktığı için yelpazeyi geniş tutmuş, farklı amaç ve düşünceye sahip milletvekillerini bu çatı altında bir araya getirmeye özen göstermiştir. Bu nedenle görüşlerinde ortaklık yoktur (Güneş, 1997, s. 208). Meclis'te ayrıca Islahat Grubu, İstiklâl Grubu, Halk Zümresi, Tesanüt Grubu gibi birleşenler de vardı (Kili, 1995, s. 98). İstiklâl Grubu, gençlerin, yeni fikirlerin, yani devrimcilerin grubu idi (Arıkoğlu, 1961, s. 223). Kazım Özalp İstiklâl Grubu ile ilgili olarak, Meclis görüşmelerinin genel olarak çok münakaşalı geçtiğini, en önemsiz işlerin bile lüzumsuz uzadığını, bu karışıklığı önlemek, meclis kararları üzerinde etkili olmak için oluşturulan İstiklâl Grubu'nda önemli konuların önceden grup idare heyetinde görüşülüp, Meclis'te bu grubun görüşlerinin kabul ettirilmeye çalışıldığını anlatmaktadır (Özalp, 1972, s. 173). Yalnız Meclis'teki mebusların bir kısmı her iki gruba karşı mesafeli olup, bağımsız olarak kaldı. Birinci Meclis, iktidarda Birinci Grup, muhalefette İkinci Grup ve Bağımsızlar olarak üç gruplu bir siyasi yapı etrafında şekillendi. Mecliste yer alan mebuslardan 202 kişi Birinci Grup, 63 kişi İkinci Gruba yer alırken 90 kişi bağımsız olarak

kaldı. Geriye kalan 35 kişi ise gruplar oluşmadan çeşitli sebeplerden dolayı meclisten ayrıldı (Demirel, 2010, s. 162). Ayrıca Çerkez Ethem ve arkadaşları da Yeşilordu Derneği'nde birleşmişlerdi. Yarı gizli çalışan derneğin faaliyetlerinden Mustafa Kemal hoşnut değildi (Yamaç, 2016, s. 58-79). Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, aynı zamanda Heyet-i Temsiliye üyesi, Erzurum Mebusu Hoca Raif Efendi'nin başkanlığında "Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti" kurulur. Cemiyetin amacı, Saltanat ve Hilafetin korunması idi. Mustafa Kemal bu cemiyetin faaliyetlerini öğrendiğinde Kazım Karabekir Paşa'yı bu hareketi önlemeye memur etmiş, Cemiyet'in yayılması ve faaliyetleri bir dereceye kadar önlenebilmişti (Karabekir, 1960, s. 917).

Meclisteki muhalefet çoğunlukta olmamasına rağmen, onların katılmadığı tasarı kanunlaşamaz, hükümet çalışamaz hale gelmişti (Öz, 1992, s.79). Özellikle 20 Temmuz 1922'de Başkumandanlık kanununun dördüncü defa uzatılması sırasında ve Anayasa Vekiller Heyeti'nin Görev ve Yetkilerine ilişkin kanun teklifi sırasında bu durum gözlenmiştir (TBMMZC C.XIV, 321). Eleştiriler Mustafa Kemal Paşa'nın, başkumandanlık yetkileriyle kanun hükmünde emir verme yetkisine sahip olması, bu yetkinin denetlenmesi amacıyla kurulan encümene kendisinin başkanlık etmesi şartıyla rıza göstermesi, muhalefeti sindirmesi, askeri gücünü meclise karşı koz olarak kullanması gibi, kuvvetler birliği ilkesi ile çelişen uygulamaları yönünde yoğunlaşmaktadır (Tanör, 2010, s. 30).

Meclis'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun tartışılması sırasında iki dereceli seçim sisteminin değiştirilmesi de gündeme gelmiştir. Bazı mebuslar iki dereceli seçimlerin "milli hâkimiyetin tecellisine" olanak sağlamadığını açıkça belirtmişlerdir. Mecliste, Birinci Grup iki dereceli, İkinci Grup ise tek dereceli seçim sistemini savunmuşlar, ancak tek dereceli seçimler reddedilmiştir. (Öz, 1992, s. 154).

Birinci Gruba karşı olanlar, Hilafet ve Saltanat haklarının muhafazası ve ileride İslam alemi içinde büyük mahzurlar ve karışıklıklar doğuracağına inandıkları Cumhuriyet ilanından sakınmak kaygısında görünüyorlardı (Aydemir, 1995, s. 192). Ayrıca İstiklal Mahkemelerinin görev süresi ve yetkilerinin sınırlandırılması iktidar ve muhalefet arasında önemli tartışma konusu olmuştur (Demirel, 2011, s.233). İkinci Grubun temsilcisi sıfatıyla Hüseyin Avni Bey, yetkilerin aşırılığında, İstiklal Mahkemelerine baştan beridir karşıdır. (TBMMGCZ, C. III: 608-610). Temel hak ve özgürlükler konusunda yapılan eleştiriler sonunda, 12 Şubat 1923'te kişi hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve askeri, sivil memurları kanuni sınırlar içinde davranmaya zorlayan "Hürriyet-i Şahsiye Kanunu" çıkarılmıştır (Demirel, 2011, s. 376).

İkinci Grup, düşüncelerini daha geniş kitlelere yaymak amacıyla 20 Ocak 1923'te Ankara'da Trabzon Mebusu Ali Şükrü tarafından "Tan" adlı bir gazete yayınlamaya başlamıştı. 68 sayı çıkan gazetede temel hak ve hürriyetler, fikir hürriyetleri gibi yazıların hâkim olduğu görülmektedir (Demirel, 1996, s. 38). Ali Şükrü Bey'in, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaybolması siyasi tansiyonu yükseltmiştir (Demirel, 1996, s. 28).

1 Mart 1923 günü yapılan seçimlerde Hüseyin Avni Bey kullanılan 272 oydan 148'ini alarak Birinci Reis Vekilliğine seçilmiştir. Bu sırada mecliste Birinci Grup mebuslar 110, İkinci Grup Mebuslar 73, Bağımsızlar 78 kişidir. Mahir İz anılarında Hüseyin Avni Bey'e oy verenler arasında Birinci Grup üyelerinin bulunması üzerine, meydana gelen gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır: "Bu hadise üzerine parti bir disiplin kararı aldı. Parti toplantısında herkes reyini serbestçe söyleyebilecek; fakat parti grubunda ekseriyetle karar alındıktan sonra artık bu parti grup kararı aleyhine Mecliste mebuslar ne konuşabilecekler ne de rey verebileceklerdi. Bu da kâfi görülmemiş ve ayrıca kabinenin bütün azasının da partiye kaydolması mecburiyeti kabul edilmişti" (İz, 2013, s. 99).

İkinci Grup, ilk programını 16 Temmuz 1338/1922'de yapmıştır. Bu esaslar; İstanbul'da milli birliğin Misak-ı Milli Sınırları içinde gerçekleştirilmesi, Milli hakimiyet ilkesinden hareketle mevcut durumun düzeltilmesi, Kanuni hakların korunması ve

uygulanmasıdır (Tunçay, 2015, s. 34). Grup genel kurulu bu programın 27 maddesini 9 Kasım 1338/1922'e kadar görüşerek benimsemiştir. Ancak grubun üyelerinden Hüseyin Avni Bey'in anlattığına göre; savaş durumu bitmediği için, "Misak-ı Milli'de rahneler" açılmasına neden olmamak amacıyla grup bu programını kamuoyuna açıklamamıştır. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin demokratik bir nitelik kazanmasında önemli bir görev yapmış olan İkinci Grup, 1923 seçimlerine katılmayarak siyasal yaşamdan silinmiştir (Güneş, 1997, s. 211).

Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanmasından sonra, Saltanat, Büyük Millet Meclisi'nin 30 Ekim 1922 tarihli ve 307 sayılı ve 1-2 Kasım 1922 tarih ve 308 sayılı kararı ile kaldırılmıştır. Birinci Büyük Millet Meclisi 16 Nisan 1923'de son birleşimini yaparak seçime gitme kararı aldı ve dağıldı. Seçimler sonunda toplanan İkinci Dönem Büyük Millet Meclisinde, Birinci Meclis'teki İkinci Grubun önemli ölçüde elendiği anlaşılmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile 1923'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan sınırlı değişikliklerin ardından, 1924 Anayasası hazırlanmıştır.

Sonuç

Ulusal bir devletin ilk meclisi olarak 23 Nisan 1920'de olağanüstü koşullarda, olağanüstü niteliklere sahip olarak kurulan TBMM; meşruluğunu halktan alarak, yeni bir devletin kurulması sorumluluğunu üstlenmiştir. Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir, meclis hükümeti sistemi ile yasama, yürütme ve yargı gücü TBMM'nin elindedir. Hükümetin doğal başkanı aynı zamanda meclis başkanıdır. Hükümet meclisin denetimindedir. Halkın kendi seçtiği vekillerle yönetilmesi maddesi, yeni bir devletin kurulduğunun hukuki yönden belgelenmesidir. Bu özellikleri ile Birinci Meclis siyasal rejimi temelden değiştirip, anayasal düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Osmanlı anayasal ve parlamento geçmişi yeni dönemin alt yapısını oluşturmada önemli bir birikim sağlamıştır.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünde de özel bir yöntem ve yeter sayısı aranmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın verildiği bir dönemde, Osmanlı'dan devralmış olduğu miras ile hazırlanmış olarak, Türkiye Devleti'nin ilk anayasası olan 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu; yeni bir devletin kuruluşunu açıklayan, milli hâkimiyet ilkesini ilk defa anayasal prensip olarak düzenleyen, meclis üstünlüğü ve güçler birliği ilkesini kabul eden, devrimci niteliği ile, Osmanlı – Türk anayasacılığının anlayışını temelden değiştirmiştir. Kanun-i Esasiyi resmen yürürlükten kaldırmamakla birlikte, en önemli özelliklerini yürürlükten kaldırmış, ardından saltanatın kaldırılması ile ikili iktidar olgusuna son vermiştir. Meclis Başkanına geniş yetkiler veren bu anayasa, kendine özgü tarihsel ve toplumsal koşulların izlerini taşımaktadır. Meclisin seçtiği vekiller aracılığı ile yönetilmesi onun "meclis hükümeti" niteliğini ortaya koymaktadır. Anayasada yargı konusunda düzenlemeye gidilmemiş olması; İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına imkân vermesi, siyasal iktidarın yargı yoluyla denetlenme olanağının bulunmaması, kamu özgürlükleri üzerinde durulmaması klasik anayasalardan eksik nitelikte olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, TBMM Hükümeti vekilleri arasında her ne kadar aralarında uyum ve siyasi birlik olmasa da sonunda, meclis hükümeti sisteminden parlamenter rejime geçişe olanak sağlamıştır. En kısa anayasamız olarak, bir geçiş anayasası niteliğiyle kısa ve öz olarak hazırlanmakla birlikte, siyasal yaşamda büyük bir değişimi gerçekleştirerek, kendisinden sonra gelen anayasaları etkilemiştir. 1921 Anayasası'ndan bu yana ulusal egemenlik ilkesi, tüm diğer anayasaların değişmez ilkesi olmuştur. Bu anayasanın geçirdiği en önemli değişiklikler cumhuriyetin ilanı sırasında yapılmıştır. 1921 Anayasası'nın 1. maddesine: "Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir." cümlesi eklenmiştir. Bu anayasa değişikliğine göre, Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecektir. Anayasa tarihi geçmişimizde yer alan bu statü, milli iradenin merkezi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hazırladığı 1921 Anayasası'nın hükümleriyle getirilmiştir.

Kaynakça

- Abadan Y. ve Savcı B. (1959). *Türkiye'de anayasa gelişmelerine bir bakış*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Akın, İ. F., (1999). *Türk devrimi tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Akın, R. (2010). Birinci Meclis döneminde sivil otoritenin üstünlüğü ve ordunun yönetimi tartışması, Köksal Bayraktar'a armağan, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(1),431-445.
- Akın, R. (2010). *Türk siyasal tarihi 1908 – 2000*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Akyol, T. (2012). *Atatürk'ün ihtilâl hukuku*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Arı, İ. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. İstanbul: Tan Gazetesi ve Matbaası.
- Atatürk, M. K. (1981). *Nutuk-Söylev*, Cilt I, XXIII. Dizi-Sa.2, Ankara : TTK Basımevi.
- Atatürk, M.K. (1989). *Nutuk-Söylev*, Cilt II, XXIII. Dizi-Sa.2b, Ankara: TTK Basımevi.
- Ateş, T. (1984). *Türk devrim tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1995). *Tek adam, (1919-1922)*. C.II. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, M. (2014). Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgeleri ışığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kuruluşu ve ülke genelinde gruba ait heyet-i merkeziye listelerinin oluşturulması. *TurkishStudies*, Volume 9 (4), 97-137.
- Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk 1916-1922*, (2003). Yayın No. 62, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2010). *Batı hukukunun Türkiye'de benimsenmesi - Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne resepsiyon süreci (1839-1939)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye'nin demokrasi tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çoker, F. (1994). *Türk parlamento tarihi- Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.III. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Demirel, A. (1996). *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2010). *İlk Meclisin vekilleri – milli mücadele döneminde vekiller*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (2011). *Birinci Meclis'te muhalefet, İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Düstur, 3. Tertip, C.3, 1-2 Kasım 1922, No. 308: 102-103. “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hukuku Hâkimiyet ve Hükümrânının Mümessili Hakikisi Olduğuna Dair Heyeti Umumiye Kararı”
- Düstur, 3. Tertip, C.3, 30 Kasım 1922, No. 307: 99. “Osmanlı İmparatorluğu'nun İnkıraz Bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Teşekkül Ettiğine Dair Heyeti Umumiye Kararı”
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiye'de anayasalar ve siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, M. (2009). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Eroğlu, H. (1982). *Türk inkılap tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Gencer, A. İ. ve Özel, S. (1999). *Türk inkilâp tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Goloğlu, M. (2010). *Cumhuriyet'e doğru (1921-1922) milli mücadele tarihi IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Goloğlu, M. (2010). *Milli Mücadele tarihi-III 1920, Üçüncü Meşrutiyet Birinci Büyük Millet Meclisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Göze, A. (1985). *İnkilâp tarihimiz ve Atatürk ilkeleri*. İstanbul: İstanbul Fakülteler Matbaası.
- Gözler, K. (2000). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Gözübüyük, A. Ş. (1986). *Anayasa hukuku*. Ankara: A.Ü. Yayınları.
- Güneş, İ. (1997). *Birinci TBMM'nin düşünce yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Güran, Sait; Egemenlik Ulusundur, Üstünlük Anayasadadır.
- Güvenç Akçaoğlu, M. (2019). Erken Cumhuriyet döneminde anayasa ve anayasal meşrutiyet, *International Social Sciences Studies*, 5 (27-48).
- Gözübüyük A.Ş. ve Sezgin Z. (1957), *1924 Anayasası hakkında meclis görüşmeleri*, Ankara: A.Ü. Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (2003). Çoğunlukçu demokrasi anlayışı, Rousseau ve Türk anayasaları üzerine etkisi". *AÜHF Dergisi*, 52 (4), 69-92.
- İstiklâl Mahkemeleri*, C.I, (2015), Ankara: TBMM Basımevi.
- İz, M. (2013). *Yılların izi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Karabekir, K. (1960). *İstiklal harbimiz*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Kili, S. (1995). *Atatürk devrimi bir çağdaşlaşma modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2000). *Türk anayasa metinleri*. İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koçak, C., (1992). *Türkiye tarihi 4, çağdaş Türkiye tarihi, 1908-1980, "Siyasal Tarih 1923-1950"*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Koçak, M. (2006). *Batı'da ve Türkiye'de egemenlik anlayışının değişimi devlet ve egemenlik: Eski kavramlar – yeni kavramlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Nalbant, A. (1997). *Üniter devlet*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öz, E. (1992). *Türkiye'de tek parti ve yönetimi ve siyasal katılım (1923-1945)*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Özalp, K. (1972). *Milli mücadelede 1919-1922*, C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbudun, E. (1992). *1921 Anayasası*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, K. (1992). *Atatürk'ün TBMM açık ve gizli oturumlarındaki konuşmaları I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Poroy, N. (1950). *Anayasamızda tekamüle doğru*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Seviğ, V. R. (1951). 23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e kadar anayasa hareketleri. *AÜHF Dergisi*, 8 (1-2), 1-7.

- Şapolyo, E. B. (1967). *Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadelenin iç alemi*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri
- Tanör, B. (1972). *Mustafa Kemal ve anayasal gelişme dinamiklerimiz*. Ankara: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Tanör, B. (1998). *Türkiye 'de kongre iktidarları (1918-1920)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2010). *Anayasal gelişme tezleri*, İstanbul.Yapı Kredi Yayınları.
- Tanör, B. (2014). *Osmanlı- Türk anayasal gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)*, C.1-4, (1999), 3. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Teziç, E. (1997). *Anayasa hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1958). TBMM hükümetinin kuruluşu ve siyasi karakteri". İstanbul: *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, XXIII (4).
- Tunaya, T. Z. (1997), Bağımsız Türkiye kurucusu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, 3(4), 359-408.
- Tunaya, T.Z. (1995). *Türkiye 'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1996). *Türkiye 'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. Arba Yayınları.
- Tunçay, M. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turan, Ş. (1992). *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti 'ne*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ), (1999), Birinci Devre, C.1, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), (1943). Birinci Devre, C. 6, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), (1944). Birinci Devre, C. 7, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)*, (1956). Birinci Devre, C. 1, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), (1958). Birinci Devre, C. 14, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), (1981). Birinci Devre, C. 2, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), (1981). Birinci Devre, C. 3, Ankara: TBMM Matbaası.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), (1981). Birinci Devre, C. 5, Ankara: TBMM Matbaası.
- [www./http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa.yargisi/anayargi/guran.pdf](http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa.yargisi/anayargi/guran.pdf). Pp.43-61.
- Yamaç M. (2016). Çerkez Ethem Olayı, *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi e-Dergi*, 5(2), 58-79.
- Yılmaz, (2012). *Türk Anayasa Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

EK: TEŞKİLATI ESASİYE KANUNU

Kanun No:85

20.I. 1337 (1921)

Madde 1- Hakimiyet bila kaydu şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.

Madde 2- İcra kudreti ve teşri selahiyeti milletin yegane ve hakiki mümessili olan BMM'de tecelli ve temerküz eder.

Madde 3- Türkiye Devleti BMM tarafından idare olunur ve hükümeti BMM Hükümeti ünvanını taşır.

Madde 4- BMM vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir.

Madde 5- BMM'nin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lahik heyetin içtimana kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkan görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidî caizdir. BMM azasının her biri kendini intihap eden vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir.

Madde 6- BMM'nin heyeti umumiyesi teşrinisani iptidasına davetsiz içtima eder.

Madde 7- Ahkamı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye BMM'ne aittir. Kavanin ve nizamata tanziminde muamelatı nasa ve erfak ve ihtiyacı zamana evkaf ahkamı fikihiye ve hukukiye ile adap ve muamelat esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mes'melat esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mes'uliyeti kanunu mahsus ise tayin edilir.

Madde 8- BMM, hükümetin inkısam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihap kerdesi olan vekiller vasıtası ile idare eder. Meclis icrai hususat için vekillere veche tayin ve ladelhace bunları tebdil eyler.

Madde 9- BMM Heyeti Umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında BMM reisidir. Bu sıfatla meclis namına imzavazına ve Heyeti V ekile mukarreratını tasdikata selahiyettardır. İcra vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak BMM reisi vekiller hetetinin de reisi tabisidir.

İdare

Madde 10- Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebet noktai nazarından vilayetlere, vilayetler kazalara münkasem olup kazalar da nahiyelerden terekkep eder.

Vilayat

Madde 11- Vilayat mahalli umurda manevi şahsiyeti ve muhtariyeti haizdir. Harici ve dahili siyaset, şer'i, adli ve askerî umur, beynelmilel iktisadi münasebat ve hükümetin ummi tekalifi ve menafi birden ziyade vilayata şamil hususat müstesna olmak üzere BMM vazedilecek kavanin mucibince Evkaf, Medaris, Maarif, Sıhhiye, İktisat, Ziraat, Nafia ve Muaveneti İctimaiye işlerinin tanzim ve İdaresi vilayet şuralarının selahiyeti dahilindedir.

Madde 12- Vilayet Şuraları vilayetler halkınca müntehap azadan mürekkeptir. Vilayet Şuralarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti iki aydır.

Madde 13- Vilayet Şurası, azası meyanında icra amiri olacak bir reis ile muhtelif şubata idareye memur azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti intihap eder. İcra selahiyeti daimi olan bu heyete aittir.

Madde 14- Vilayette BMM'nin vekili ve mümessili olmak üzere vali bulunur. Vali, BMM hükümeti tarafından tayin olup vazifesi devletin umumi ve müşterek vezaifini rüyet etmektir. Vali yalnız devletin umumi vezaifile mahalli vezaif arasında tearuz vukuunda müdahale eder.

Kaza

Madde 15- Kaza yalnız idari ve inzibati bir cüzü olup manevi şahsiyeti haiz değildir. İdaresi BMM Hükümeti tarafından mansup ve valinin emri altında bir kaymakama mevdudur.

Nahiye

Madde 16- Nahiye hususi hayatında muhtariyeti haiz bir manevi şahsiyettir.

Madde 17- Nahiyenin bir şurası, bir idare heyeti ve bir de müdürü vardır.

Madde 18- Nahiye şurası, nahiye halkınca doğrudan doğruya müntehap azadan terekkep eder.

Madde 19- İdare heyeti ve nahiye müdürü, nahiye şurası tarafından intihap olunur.

Madde 20- Nahiye şurası ve idare heyeti kazaî, iktisadî ve malî selahiyeti haiz olup bunların derecatı kavanini mahsusa ile tayin olunur.

Madde 21- Nahiye bir veya birkaç köyden mürekkep olduğu bir kasaba da bir nahiyedir.

Umumi Müfettişlik

Madde 22- Vilayetler iktisadi ve ictimai münasebetleri itibariyle birleşerek umumi müfettişlik kıtaları vücuda getirilir.

Madde 23- Umumi müfettişlik mıntıklarının umumi surette asayişin temini ve umum devair muamelatının teftişi, umumi müfettişlik mıntıkasındaki vilayetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi umumi müfettişlere mevdudur. Umumi müfettişler devletin umumi vezafile mahalli idarelere ait vezaif ve mukarreratı daimi surette murakabe ederler.

Madde Münferide

İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'i olur. Ancak elyevm münakit BMM 5 Eylül 1336 tarihli nisabı müzakere kanununun birinci maddesinde gösterildiği üzere gayesinin husulüne kadar müstemirren müçtemi bulunacağı cihetle işbu Teşkilatı Esasiye Kanunundaki 4üncü, 5inci, 6ncı maddeler gayenin husulüne elyevm mevcut BMM adedi mürettebinin sülüsani ekseriyetle karar verildiği takdirde yeni intihabdan itibaren meriyül icra olacaktır.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Çoğulculuk ve Vesayet İkileminde 1961 Anayasası*

The Constitution of 1961 in the Dilemma of Pluralism and Tutelage

Dr. Mürşide ŞİMŞEK ¹

Öz

Doktrinde 1961 Anayasası'nın geniş ölçüde yer verdiği temel hak ve hürriyetlerle çoğulcu demokrasiyi getirdiği iddiası yaygın olarak kabul görmektedir. Bu yaklaşımı benimseyenler 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde ve uygulanmasında temel hak ve hürriyetlerin toplumun tüm kesimleri için tanınmasının esas kabul edildiğini ileri sürerler. Neticede 1961 Anayasası'nın siyasal yelpazenin genişlemesinin önünü açtığı ifade ederler. Söz konusu iddianın gerçek olmadığını kabul eden yaklaşım 1961 Anayasası'nda çoğulcu demokrasinin hayat bulmasını engelleyecek kurumsal düzenlemelere yer verildiğini ve böylece demokrasiyi budayacak vesayet tohumlarının ekildiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre 1961 Anayasası ile tanınan temel hak ve hürriyetlerin toplumun tüm kesimlerinde kullanılması başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere çeşitli kurumsal araçlarla dolaylı olarak engellenmiştir. Makalede bu iki iddia ele alınmış ve 1961 Anayasası'nın tanıdığı özgürlüklerin uygulamada hangi kesimlerde kullanılabildiği ve bu özgürlüklerin kullanılmalarının kurumsal düzeyde engellenip engellenmediği araştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinde etkili olan yaklaşım ve bu yaklaşımın temel amaçlarına bakılmıştır. Daha sonra 1961 Anayasası'nda yer verilen ve resmi ideolojinin taşıyıcılığı misyonu yüklediği iddia edilen Anayasa Mahkemesi (AYM), Milli Güvenlik Kurulu (MGK), Cumhuriyet Senatosu, Cumhurbaşkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) yetkileri, görevleri ve siyasal arenada vesayetçi işlev yerine getirip getirmediği açısından incelenmiştir. Neticede 1961 Anayasası'nın felsefesine ve uygulamadaki duruma bakılarak Anayasayla ilgili çoğulculuk - vesayet ikilemi tartışmasına katkıda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 1961 Anayasası, resmi ideoloji, vesayet, çoğulcu demokrasi, temel hak ve hürriyetler

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the doctrine, the claim that the 1961 Constitution introduced pluralist democracy with fundamental rights and freedoms, is widely accepted. Those who adopt this approach claim that the recognition of fundamental rights and freedoms for all segments of the society is essentially considered in the preparation and implementation of the 1961 Constitution. As a result, they express that the 1961 Constitution paved the way for the expansion of the political spectrum. The approach, which accepts aforesaid claim untrue, asserts that the 1961 Constitution includes institutional arrangements that will prevent pluralist democracy come to life, and thus the seeds of tutelage that will prune democracy are planted. According to this approach, the use of fundamental rights and freedoms recognized by the 1961 Constitution by all segments of society was prevented indirectly by various institutional means, particularly the Constitutional Court. In the article, these two allegations were discussed and it was investigated that the freedoms granted by the 1961 Constitution could be used in practice by which groups and whether the use of these freedoms was prevented at the institutional level. In this context, at the outset, the effective approach in the preparation process of the 1961 Constitution and the main objectives of this approach were examined. Later, the Constitutional Court (AYM), National Security

* Bu makale İdeolojik Aygıt Olarak Türkiye'de Anayasalar (1982 Dönemi Öncesi) isimli doktora tezinden türetilmiştir.

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mursidekorkut@hotmail.com.

Atf için (to cite): Şimşek, M. (2020). Çoğulculuk ve vesayet ikileminde 1961 Anayasası. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 221-240.

Council (MGK), the Republic Senate, Presidency, State Planning Organization (DPT), which were included in the 1961 Constitution and claimed to undertake the mission of carrying the official ideology, were examined in terms of their authorities, duties and whether they fulfil a tutelaged function in the political arena. Consequently, weeding through the philosophy of the 1961 Constitution and the situation in practice, a contribution is made to the discussion of constitutional pluralism - tutelage dilemma.

Keywords: 1961 Constitution, official ideology, tutelage, plural democracy, fundamental rights and freedoms

Paper Type: Research

Giriş

Siyasal ve hukuki sistemin kurucu normu olmaları itibariyle anayasalar demokratik sistemin yapısal özelliklerini ve işleyişini büyük ölçüde belirleme gücüne sahip olurlar. Yürürlükte kaldığı müddetçe anayasalar kendilerini kuran iktidarlar tarafından tasarlanan siyasi düzen ve hukuki felsefe ile toplumların şekillenmesinde etkili olurlar. Türk anayasalarında da demokratik sistemin çoğulcu/çoğunlukçu yapısı anayasada kurulmuş olan siyasi yapıya, tanınan temel hak ve özgürlüklere ve bu hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasına bağlı olarak şekillenmiştir. 1924 Anayasası açık şekilde çoğunlukçu demokrasi anlayışına uygun bir sistem kurgulamıştır. 1961 Anayasası ile gelen sistemin çoğulcu demokrasiye mi yoksa vesayetçi anlayışa mı uygun bir sistem olduğu ise tartışmalıdır. Makalenin temel sorununu bu tartışma oluşturmaktadır. Makalede bu tartışmaya katkıda bulunmak için öncelikle 1961 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde Anayasaya yüklenmek istenen felsefi arka plan ele alınacaktır. Daha sonra Anayasa'da yer verilen kurumlardan Cumhurbaşkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu, Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Senatosu ve Devlet Planlama Teşkilatı ele alınacak ve sivil siyaset üzerindeki etkilerinin vesayetçi mi çoğulcu mu olduğu tespit edilecektir.

1. Yöntem

Bu çalışma dönemselsel bir araştırma makalesidir. 1960 – 1980 arası dönemde Türkiye'de yaşanan siyasi ve hukuki gelişmeler analiz edilmiş ve 1961 Anayasası'nın kurduğu siyasi sistemin niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma literatür taraması yöntemi ile yapılmış olup, konuya ilişkin makale, dergi, kitap, Temsilciler Meclisi Tutanakları ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından faydalanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 1961- 1980 arası döneminde yürürlükte olan 1961 Anayasası'nın hazırlık sürecinin nasıl şekillendiği ve bu süreçte Anayasa ile siyasi sisteme eklenen yeni kurumlara kurucu iktidarın yüklediği misyon araştırılmıştır. Bu kurumların işlem ve kararlarının siyasi yapı üzerindeki etkileri incelenmiştir. Neticede kurucu iktidarın kendilerine yükledikleri misyon çerçevesinde bu kurumların bazılarının demokratik sistemin vesayet denetimi altında tutulmasına sebep oldukları anlaşılmıştır.

2. 1961 Anayasası'nın Kurucu İktidarı

27 Mayıs Darbesi'ni yapan Milli Birlik Komitesi, askeri iktidarı sivil iktidara devretmek için İstanbul Üniversitesi hocalarına (Onar Komisyonu) bir anayasa hazırlamaları talimatı vermiştir². Onar Komisyonu da Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nden (Ankara Komisyonu'ndan) görüş bildirmesini istemiştir. Ankara Komisyonu görüş talebine, başlı başına bir anayasa tasarısı hazırlayarak yanıt vermiş ayrıca yeni bir anayasa yapımı için seçimle bir Kurucu Meclis oluşturulması gerektiğini ve böylece hazırlanacak belgenin kamuoyu tarafından tartışılmasının doğru olacağını belirtmiştir (Özutku, 2016, s. 6). Onar Komisyonu'nun hazırladığı tasarı kamuoyunda ve Milli Birlik Komitesi (MBK) içinde

² Onar Komisyonu olarak da adlandırılan bilim kurulunda yer alan İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Tarık Zafer Tunaya, Ragıp Sarıca ve İsmet Giritli'dir (Akin, 2010, s.113).

ciddi eleştirilere maruz kalınca Anayasanın özel olarak oluşturulan bir kurucu meclise hazırlanmasına karar verilmiştir (Özbudun, 2016, s. 36). Anayasa hazırlanması konusu MBK içindeki bölünmenin önemli sebeplerinden biri olmuştur. Geçici Anayasa gereği bir Kurucu Meclis oluşturulması için MBK içinde 4/5 çoğunluğun Kurucu Meclis oluşturmayı kabul etmesi gerekmektedir. Yeterli çoğunluk sağlanamadığından yetkilerini Kurucu Meclis'e devretmeyi istemeyen MBK içindeki 14 kişi tasfiye edilmiştir (İpekçi ve Coşar, 2010, s.396 – 413). Böylece Anayasa hazırlaması için MBK tarafından 157 sayılı Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun çıkarılmıştır (RG, Gün: 16 Aralık 1960, Sayı: 10682).

Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun kapsamında toplanan ve 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu Meclis iki kanatlıdır. Kurucu Meclis'in birinci kanadı, askeri kanat olarak da nitelenen MBK'dır. MBK'nın 14 üyesi 13 Kasım 1960'da tasfiye edilmiş, bir üyesi de istifa etmiş bu nedenle toplam 23 üyesi kalmıştır. Kurucu Meclis'in ikinci kanadı, sivil kanat olarak da nitelenen Temsilciler Meclisi'dir. Temsilciler Meclisi'nin oluşumu 158 sayılı Temsilciler Meclisi Seçimi Kanunu'nda düzenlenmiştir. İlgili kanunun 2. maddesine göre Temsilciler Meclisi'ne 10 üye Devlet Başkanı tarafından, 18 üye MBK üyeleri, 75 üye illerin temsilcileri, 49 üye CHP, 25 üye CKMP, 6 üye barolar, 12 üye basın, 2 üye Eski Muharıpler Birliği, 6 üye esnaf kuruluşları, 1 üye gençlik, 6 üye işçi sendikaları, 10 üye odalar, 6 üye öğretmen kuruluşları, 6 üye tarım kuruluşları, 12 üye üniversitelerden, 12 üye yargı organları tarafından seçilen temsilcilerden oluşmuştur (RG, Gün: 16 Aralık 1960, Sayı: 10682).

İlgili Kanunun Seçilme Yeterliliği başlıklı 6. maddesinin son fıkrasında “*Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs İhtilaline kadar anayasaya, insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler*” hükmüne yer verilerek, darbe sonrası kapatılmış olan Demokrat Parti'ye (DP) temsilci gönderme hakkı tanınmamıştır. DP'nin 1957 seçimlerinde aldığı (%47,3 oranında) oy düşünüldüğünde (Zürcher, 2017, s. 338) Kurucu Meclis'te siyasal açıdan toplumun önemli bir kesiminin temsilinin engellendiği anlaşılmaktadır (Gözler, 2000, s. 82).

Temsilciler Meclisi'nde mesleki temsile dayanan oluşumun ağırlıklı olduğu görülmektedir. Onar Komisyonu, Kurucu Meclis'in siyasal parti temsilcilerinden değil, sadece meslek temsilcilerinden oluşmasını talep etmiş³ ancak Ankara Komisyonu'nun itirazı ile bu talep kabul görmemiştir (Karpat, 2017, s. 171 – 172). Neticede mesleki temsil yanında siyasi temsil de mümkün olmuştur.

Temsilciler Meclisi'nin oluşumuna ilişkin yapılacak seçimler genel oya dayanmadığı gibi tek dereceli de değildir. İllerin temsilcileri üç basamaklı seçim sonucu (ilçe delegeleri seçme kurulu, ilçe delegeleri ve il temsilcileri) belirlenmiştir. İl temsilcisi olarak seçilen kişilerin, toplumun orta gelir sınıfına mensup ve CHP siyasetine yakın isimler olduğu görülmüştür (Karpat, 2017, s.172). DP'ye yakın isimlerin dışarıda bırakılmasının etkisiyle Temsilciler Meclisi'nde il temsilcileri bazında da toplumun tüm kesimlerinin temsili mümkün olmamıştır.

Kurucu Meclis'in sayısal olarak çoğunluğunu Temsilciler Meclisi oluşturmuş ancak siyasal olarak daha az etkili olabilmiştir. Kurucu Meclis'te sayısal olarak azınlıkta olan MBK ise siyasal açıdan ağırlıklı olarak etkili olan kanat olmuştur⁴. Temsilciler Meclisi içinde ise Devletçi Grup ve Liberal Grup olmak üzere iki grup oluşmuştur. Kurucu Meclis'in siyasal ortamında askerlerin psikolojik baskısı ve Kemalist anlayışın ilkeleri tartışmasız egemen olurken sayısal olarak azınlıkta da olsa ordunun desteği ile Temsilciler Meclisi'nde aktif olan ve taleplerini kabul ettiren grup Devletçi Grup olmuştur. Liberal Grupsa kendisini Devletçi Grup

³ Onar Komisyonunun önerdiği model korporatist modeldir. Korporatist modelde siyasal oluşumlar değil dayanışmacı sosyal aktörler olan ve mal ve hizmetleri üreten mesleklerin temsili esastır (Aydın ve Taşkın, 2018, s.82).

⁴ Kurucu Meclis toplantı salonunda ön taraf MBK üyelerine ayrılmışken, arkalarındaki kısım Temsilciler Meclisine ayrılmıştır. Temsilciler Meclisi üyelerine ayrılan kısmın arkası da dinleyicilere ve basına ayrılmıştır. Bu durum toplantı salonunda psikolojik bir hiyerarşi oluşturmuştur. (Toplu, 1976, s. 69.)

kadar ifade edememiştir⁵. Bu nedenle de 1961 Anayasası taslağı için toplumsal uzlaşya dayalı olarak, demokratik yollarla oluşturulmuştur denemez (Tanör, 2017, s. 370).

Temsilciler Meclisi'ndeki siyasal ortam, Meclis üyelerinden Abdülhadi Toplu'nun hatıralarına şöyle yansımıştır: “*Temsilciler Meclisi, Milliyetçiler Derneğinden tanıdığım üç beş CKMP'li olmasa adeta CHP'nin küçük kurultayını andırıyor. CHP Kontenjanından bütün parti meclisi üyeleri genel başkanları ile birlikte meclise gelmişlerdi. Kurucu Meclis olarak görülen manzara ise, bir askeri cuntanın istişari meclisi niteliğinde idi...*” (Toplu, 1976, s. 73). Toplu'nun da belirttiği üzere Temsilciler Meclisi'nin en belirgin iki özelliğinden ilki, üyelerinin çoğunluğunun CHP'ye yakın dünya görüşünden kişiler olmasıdır. İkincisi ise üyelerin üzerinde, darbe ile iktidara el koymuş MBK'nin baskısının açıkça hissediliyor olmasıdır⁶. CHP'nin *İlk Hedefler Beyannamesi* adıyla açıkladığı ve iktidara geldiğinde gerçekleştirmeyi vaad ettiği Anayasal reformların (iki meclisli parlamento, nispi temsil, Anayasa Mahkemesi, ekonomik planlama gibi reformların) Darbe sonrasında hazırlanan Anayasada yer alması da Anayasa hazırlık sürecinde CHP'nin etkin olduğunu göstermektedir (Ahmad, 1992, s.145, 292).

1961 Anayasası metni hazırlanırken Temsilciler Meclisi içinde bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon önce Türkiye'deki Anayasa hareketlerinin seyrini anlatan bir rapor hazırlamıştır. Bu raporda 1924 Anayasası'nın kuvvetler birliği esasına ve Meclis üstünlüğü ilkesine dayanan çoğunlukçu demokrasi anlayışının, kamuoyunu dışarda tuttuğu iddia edilmiştir. Tüm yetkinin yaşamada olduğu bu sistemin 1946 sonrasındaki seçim sistemi ile uyumsuz olduğu ileri sürülmüştür (Karpas, 2017, s. 176). Ayrıca 27 Mayıs Darbesi için toplumu dikta yönetimi altına almaya çalışan bir partiden kurtarmak amacına yönelik, direnme hakkının kullanıldığı ‘haklı bir halk hareketi’ ifadesi kullanılmıştır (Akgün, 1981, s. 70 – 99; Göze, 1970, s. 42). Anayasa Komisyonundaki 27 Mayıs Darbesini bir ihtilal hatta bir inkılap olarak gören yaklaşım, 1961 Anayasası Başlangıç kısmına da yansımıştır. 1961 Anayasası Başlangıç kısmında “*27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti*” ifadesine yer verilmiş ve 27 Mayıs Darbesi adeta bir halk devrimi gibi yansıtılmaya çalışılmıştır.

Temsilciler Meclisi içinde oluşturulan Anayasa Komisyonu, İstanbul Üniversitesi hocaları tarafından hazırlanan Onar tasarısını etüt metni, Başkanlığını Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta'nın yaptığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocalarının⁷ hazırladığı Ankara tasarısını yardımcı metin olarak kullanmıştır (Gözler, 2019, s. 105). 1960 döneminde İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarının çalışmaları daha çok 19. yüzyıl Avrupalı hukukçuların teorileri üzerine yoğunlaşmışken, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocalarının çalışmaları modern siyaset bilimi kavramlarını merkeze alan çalışmalar olmuştur. Bu durumun etkisi ile İstanbul Üniversitesi hocalarının aksine Ankara Üniversitesi hocaları siyasal partileri sosyal hareketliliğin ve siyasal eğilimin önemli araçları olarak değerlendirmişlerdir (Karpas, 2017, s.171 – 172; Tanör, 2017, s.382). İstanbul tasarısından farklı olarak Ankara tasarısında siyasi partilere, genel oya ve yürütmeye aşırı kuşkucu bir yaklaşım yoktur. Her iki tasarıdaki ortak hususlarsa: çoğunluk egemenliğine karşı, anayasa ile düzenlenmiş bir demokrasi anlayışı ve laikliğin pekiştirilmesi olmuştur (Tanör, 2017, s. 372). Ayrıca Kurucu Meclis 1946 Fransız Anayasası'ndan, 1947 İtalyan Anayasası'ndan, 1949 Federal Alman Anayasası'ndan yararlanmıştı (Dal, 1986, s.56; Arsel, 1965, s.138). Anayasa Komisyonu'ndan çıkan anayasa

⁵Devletçi Grup: Merkezden radikal sola kadar uzanan çizgideki kesimin temsilcilerinden oluşuyordu ve ordu tarafından destekleniyordu. Liberal Grup: Merkezden radikal sağa kadar uzanan kesimin temsilcilerinden oluşuyordu ve tarımsal, ticari ve mahalli çıkar çevrelerince destekleniyordu. (Karpas, 2017, s. 173).

⁶ CHP'li olmayanları MBK üyeleri ‘Bu sefer Yassıada’yı da görmeden gidirsiniz’ ifadeleri ile tehdit edilmiştir (Erim, 2005, s. 741).

⁷ Ankara Komisyonu Tasarısı hazırlanmadan önce Ankara İdari İlimler Enstitüsü tarafından öncelikle yeni Anayasanın yapılış tarzı meselesi tartışılmıştır. Bu tartışmaya Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Bahri Savcı, Dr. Necat Erder ve Dr. Bülent Daver katılmıştır. Bu tartışmadan da beslenen Ankara Tasarısı hazırlık sürecine ise Dr. Tahsin Bekir Balta, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Süheyp Derbil, Kemal Balkar, Doç. Dr. Arif T. Payaslıoğlu, Doç. Dr. Cemal Mıhçıoğlu, Doç. Dr. İbrahim Yasa, Dr. Bülent Daver, Dr. Şeref Gözübüyük, Dr. Necat Erder, Dr. Türkkaya Ataöv, Dr. Cemal Aygen, Taner Timur, Özer Ozankaya katılmıştır. Yazım aşamasında Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta, Dr. Necat Erder, Dr. Bülent Daver, Dr. Türkkaya Ataöv, Doç. Dr. İlhan Unat, A. Gündüz Ökçün katılmıştır (Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü'nün Anayasa Tasarısı, 1960, Önsöz'den).

taslak metni Temsilciler Meclisi'nde (Anayasa Komisyonu üyelerinin de katıldıkları toplantılarda) tartışılmıştır.

Temsilciler Meclisi'nde kabul edilen metin MBK'ya gönderilmiştir. MBK ilgili metinde bir kısım değişiklikler yapılmasını istemiştir. Değişiklik talebi tekrar Temsilciler Meclisi'nde görüşülmüştür. Uygun görülen değişiklikler yapılmış uygun görülmeyen değişiklikler için eski metinde ısrar edilmiştir. MBK ve Temsilciler Meclisi'nin uzlaşmadığı maddeler için her iki kurulun katıldığı Karma Komisyon toplanmış ve bu komisyon kararından çıkan metinle referanduma giden 1961 Anayasası taslağı hazırlanmıştır⁸.

3. 1961 Anayasası'nın Felsefi Arka Planı

1961 Anayasası'ndaki ideolojik tercihleri toplum değil, darbe ile demokratik iktidardan siyasi gücü devralan kesim, Tanör'ün ifadesiyle "*Zinde Kuvvetler*" belirlemiştir (Tanör, 2017, s.370). Darbenin arkasındaki güç (zinde kuvvetler) ise DP'nin halk desteği ile tekrar tekrar iktidara gelmesi sonucu prestij kaybına uğrayan sivil ve askeri bürokrasiden oluşmuştur⁹. Bu gücün kontrolündeki kurucu iktidarın anayasa hazırlarken temel aldığı amaç DP benzeri bir partinin tekrar iktidara gelip devlet erklerinin tamamı üzerinde tek başına güç sahibi olmasını önlemek olmuştur. Bu bakımdan 1961 Anayasası'nın asli özelliklerinden biri tepki anayasası olarak hazırlanmasıdır (Karatepe, 2009, s. 215).

1961 Anayasası 1924 Anayasası'na ve DP iktidarına tepki niteliğinde hazırlanmıştır. Gerek Forum dergisinde gerekse İlk Hedefler Bildirgesi'nde yer verilen eleştirilerden ve DP döneminde tartışılan siyasal konulardan hareketle görülmektedir ki DP iktidarı döneminde hangi konularda CHP muhalefet üretti ise 1961 Anayasası'nda bu konulara özel düzenlemeler yapılmıştır. CHP, DP'yi irticanın önünü açmakla suçlamıştır. 1961 Anayasası'nda ibadet dini ayin ve tören özgürlüğünün "kamu düzenine veya genel ahlaka aykırı olmamak" şeklindeki geniş yorumlanmaya müsait özel bir sınırlandırma sebebi ile birlikte düzenlenmiştir¹⁰. CHP, DP'yi ekonomiyi yönetememekle suçlamıştır. 1961 Anayasası'nda ekonomi politikalarını yönlendirmesi için DPT kurulmuştur. CHP, DP'yi Anayasayı ihlal etmekle suçlamıştır. 1961 Anayasası ile kanunların ve TBMM İçtüzüğü'nün Anayasaya uygunluğunu denetlemesi için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. CHP, DP'yi Atatürk'ün devrimlerine sahip çıkmamakla eleştirmiştir. 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmında "Atatürk Devrimlerinin tam şuuruна sahip olarak" ifadesine yer verilmiş ve 2. maddesine "Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan ... hukuk devleti" ifadesi eklenmiştir (Çakmak, 2007, ss. 261- 271; Kaçmazoğlu, 2012, ss. 106 – 107; Tuğluoğlu, 2017, ss. 297 – 298).

1961 Anayasası sosyal hakları da kapsamı¹¹ ve temel hak ve özgürlükleri koruyucu hükümleri¹² ile ilk bakışta çoğulcu demokrasi getirmeye yönelik hazırlandığı izlenimi vermektedir. Uygulamada 1961 Anayasası'nda tanınan temel hak ve özgürlüklerin, zinde

⁸ 1961 Anayasası metninin hazırlık süreci 157 sayılı Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun'un 18, 25 – 31. maddeleri uyarınca yürütülmüştür.

⁹ 27 Mayıs Darbesini yapanların, Mustafa Kemal'in mirasına sahip çıkmak için yönetime el koydukları düşüncesi ile hareket ettikleri; demokrasinin başka türlü yaşatılamayacağına inandıkları ve Mustafa Kemal'in bıraktığı yerden daha ileri gitmek, tutucu ve gerici güçleri etkisiz hale getirmek ve daha halkçı bir idare kurmayı hedefledikleri ileri sürülmüştür. Ancak yaptıkları darbe ülke geleceği için toplumsal bölünmeyi körikleyerek ilerleme ve gelişmelere ayrılması gereken enerjilerin bölünmelere harcanmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye siyasal tarihinde, siyasal krizleri sivil çözümlerle aşmak yerine, Kemalist ideolojilerin meşrulaştırıcı etkisinden yararlanarak darbelerle demokrasiyi kesintiye uğratmanın olağan görülmesine neden olmuştur (Yasemin, 2017, s. 114 – 115).

¹⁰ 1961 Anayasası madde 19: "*Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.*

Kamu düzenine veya genel ahlaka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir."

¹¹ 1961 Anayasası Üçüncü Bölüm: Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler madde 35 – 53.

¹² 1961 Anayasası 1971 değişikliklerinden önce temel hak ve hürriyetler konusunda oldukça korumalı hükümler düzenlemiştir. Ancak 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile pek çok temel hak ve özgürlüğe özel sınırlandırma sebepleri getirilmiş yahut öngörülen sınırlandırma sebepleri genişletilmiştir (Örneğin madde 15: Özel Hayatın Gizliliği, madde 19: Vicdan ve Din Hürriyeti, madde 22: Basın hürriyeti vb.). 1971 yılında 11 maddede yapılan değişikliklerle temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel sınırlandırma nedenleri Anayasaya eklenmiştir.

güçlerin dünya görüşünü benimseyen kesimlere tanınırken, tüm insanlar için tanınmadığı görülmüştür¹³. 27 Mayıs Darbesini toplumsal eleştirilerden korumak için Tedbirler Kanunu olarak bilinen Anayasa Nizamını Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Bazı Fiiller Hakkındaki Kanun çıkarılmış ve DP hakkında olumlu düşünceleri ifade etmek ve 27 Mayıs Darbesini ve Yüksek Adalet Divanı kararlarını eleştirmek suç haline getirilmiştir (Tuluoğlu, 2019, s. 10 – 16). AYM'nin verdiği bir kararda 27 Mayıs Darbesini (mahkeme devrim ifadesini kullanmıştır) zedeleyecek nitelikte röportaj yapıp beyanat verenler hakkındaki cezalandırıcı hükmün iptali talebi Anayasa'nın "*düşünce, kanaat ve basın hürriyetlerinin özüne dokunacak nitelik taşımadığı*" gerekçesiyle reddedilmiştir. AYM düşünce ve ifade özgürlüğünü ihlal eden bu hükmün, "*toplum hayatını zarardan korumaya ve güvenliği sağlamaya yönelik*" olduğunu kabul etmiştir (AYM, 08.04.1963 günlü karar, RG, Sayı: 11456, gün 17 Temmuz 1963). Böylece düşünce ve kanaat özgürlüğü darbeyi desteklemeyen kesim için anlamsız hale gelmiştir.

Resmi ideoloji olarak nitelendirilen Kemalizm (İnsel, 2001, s. 19) 1924 Anayasası'na 1937 yılında yapılan değişikliklerle (CHP'nin altı ilkesinin Anayasa'ya eklenmesi ile (Karatepe, 2018, s. 52)) eklenmiştir. 1961 Anayasası'nda, 1924 Anayasası'ndan farklı olarak Kemalizm Anayasasının hazırlandığı andan itibaren Anayasada yer almış ve daha çok vurgulanmıştır¹⁴. Bu durum 1961 Anayasası'nın temel felsefesinin, Atatürk Devrimleri sınırları içinde temel hak ve hürriyetlerin teminat altına alınması (Aldıkaçtı, 1964, s.19) olarak kabul edilmesinden kaynaklanmıştır. Diğer bir ifade ile 1961 Anayasası'nın felsefesinde toplumsal yapının kendine has kültürel niteliklerinin, kendi ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınacağı bir demokratik sistem kurmak değil, resmi ideoloji ilkeleri ile kayıtlı bir demokratik sistem kurmak hedeflenmiştir. Batı toplumlarındaki statükonun erişilmesi gereken bir hedef olarak kabul edilmesi gerektiğine dair inancın 1961 Anayasası'nda da devam ettiği anlaşılmaktadır (Köker, 2012, s. 231).

1961 Anayasası, yasama ve yargıyı yetki olarak tanımlarken¹⁵ yürütmeyi ise görev olarak tanımlamıştır¹⁶. Yürütmenin bir erk olmakla birlikte bir yetki olmaması, onun kontrol alanının daraltılması isteğinden kaynaklanmıştır. 1961 Anayasası, toplumsal çoğunluğa ve onun temsilcisi olan seçilmiş hükümetlere güvensizliğini onların yetkilerini kısıtlayacak Cumhuriyet Senatosu (m.70), AYM (m.145 – 152), MGK (m.111), DPT (m. 129) gibi yeni organlara yer vererek göstermiştir (Erdoğan, 2003, ss. 90 – 92).

4. Vesayet Taşıyıcısı Kurumlar

Yukarıda değinildiği üzere 1961 Anayasası ile, siyasi iktidarın etkinliği sınırlandırılmak, askeri ve sivil bürokrasinin etkinliği artırılmak istenmiştir. Bu nedenle 1961 Anayasası'nda askeri ve sivil bürokrasiyi güçlendiren, siyasal çoğunluğun temsilcilerini ise sınırlandırma yetkisi olan kurumlara yer verilmiştir. Bu kurumlar doktrinde vesayet kurumları olarak nitelendirilmektedir (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 92; Eser ve Baltacı ve Arslan, 2012, s. 81; Karatepe, 2009, s. 217). Makalede farklı çalışmalarda ortak olarak vesayet kurumu kabul edilen Anayasa Mahkemesi, Cumhuriyet Senatosu, Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhurbaşkanlığı ele alınmıştır.

4.1. Milli Güvenlik Kurulu

1924 Anayasası döneminde bulunmayan bu organ ilk kez 1961 Anayasası'nın 111. maddesindeki düzenleme ile siyasal sistemimizdeki yerini almıştır. 1961 Anayasası'na böyle bir organ getirilmesinin nedenlerinden en önemlisi bu Anayasasının 27 Mayıs Darbesi'nden sonra

¹³ Sol görüşlüler, dindarlar ve Kürtler bu özgürlüklerden gerçek anlamda yararlandırılmayan kesimlerdir (Erdoğan 2003, s. 92).

¹⁴ 1961 Anayasası Başlangıç kısmında Atatürk Devrimlerine bağlı bir toplum idealine yöneldiği ifade edilmiştir. Ayrıca Türk milletinin dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olma idealine yönelmiş bir toplum olduğu ifade edilmiş ve böylece Kemalizm'in batılılaşma unsuruna yer verilmiştir.

¹⁵ 1961 Anayasası madde 5 'Yasama Yetkisi' başlığını taşırken madde 7 'Yargı Yetkisi' başlığını taşımaktadır.

¹⁶ 1961 Anayasası madde 6 'Yürütme Görevi' başlığını taşımaktadır.

demokratik sisteme dönüldüğünde askeri otoritenin sivil otorite karşısındaki güçlü konumunu devamlı kılmasını sağlamaktır (Özbudun, 2016, s. 45). Askerin doğrudan siyasi iktidara el koymasına gerek kalmadan MGK aracılığıyla sivil siyaseti denetleyip yönlendirmesi ve ordunun üst düzey yöneticilerinin milli güvenlik politikalarında etkili olması amaçlanmıştır (Eser vd., 2012, s. 88).

MGK, hem uygulamada milli güvenlik kavramının geniş yorumlanması nedeniyle¹⁷ hem de dönemin siyasi konjonktürü nedeniyle Anayasa'nın ona verdiği güçten çok daha fazla güce sahip olmuştur (Özbudun, 2016, s. 45). MGK'nın anayasal görevi istişare olmasına rağmen kuruldaki askeri üyeler zamanla sivil rejim ve kurumlar üzerinde denetim olanağı elde ederek Tanör'ün tespitiyle siyasal sistem için “*zaman ayarlı patlayıcı*” gibi hareket etmişlerdir (Tanör, 2017, s. 411).

Ordu 1960 – 1980 döneminde MGK sayesinde siyaset üzerinde en etkili güç olmuştur (Ahmad, 1992, s. 231). Orduyu sivil kesim karşısında daha çok güçlendiren bir başka anayasal düzenleme de 1924 Anayasası'nın Milli Savunma Bakanına karşı sorumlu tuttuğu Genel Kurmay Başkanını, 1961 Anayasası'nın Başbakanına karşı sorumlu tutması olmuştur (Özbudun, 2016, s. 45). Böylece şekli anlamda en az bakanların statüsüne yerleştirilen Genel Kurmay Başkanlığı, 27 Mayıs Darbesi sonrasında fiili durumda sahip olduğu psikolojik üstünlük sayesinde siyaseten bakanlardan hatta zaman zaman başbakandan daha etkili olmuştur. Sahip olduğu gücü siyaseti restore etmekte kullanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2014, 207). Bunun en açık örneği 12 Mart Muhtırası'dır. MGK'daki dört komutan (Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu) 27 Mayıs Darbesi'nin üzerinden henüz 11 yıl geçmişken sivil siyasetin gidişatının iyi olmadığı gerekçesi ile muhtıra vererek hükümeti istifaya zorlamışlardır (Aydın ve Taşkın, 2018, s. 205; Birand ve Dündar ve Çaplı, 2008, ss. 178 – 207).

12 Mart Muhtırası sonrasında askerin siyasal ağırlığını artırmaya yönelik anayasal girişimler devam etmiştir. 1961 Anayasası'nın ilk halinde MGK'yı düzenleyen 111. maddeye göre MGK'daki askeri kanat ‘*kuvvet temsilcileri*’ sıfatı ile görev yaparken 1971 yılında yapılan değişiklik sonrasında ‘*kuvvet komutanları*’ sıfatı ile görev yapar hale gelmişlerdir. Böylece Anayasada MGK'nın askeri kanadı için daha sert ve güçlü bir ifade kullanılmıştır. Ayrıca yine aynı maddedeki başka bir değişiklik MGK'nın görevi, kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardım etmek için Bakanlar Kurulu'na görüş bildirmekken, ‘*kararların alınmasında ... gereken temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye*’ etmek haline getirilmiştir (Kili, S. ve Gözübüyük, Ş., 2006, s. 229). Bu değişiklik MGK'nın görevi koordinasyondan ibaretken, karara temel olacak görüşleri bildirmek diğer bir ifade ile kararın omurgasını oluşturmak haline getirilerek MGK'nın etkinliği ve sivil siyaset üzerindeki baskısı oldukça arttırılmıştır. Askeri vesayet 27 Mayıs Darbesi sonrasında 12 Mart Muhtırası ile tekrar ve bu sefer siyasal sistem içinde etkinliğini daha da güçlü hale getirecek biçimde sivil siyaseti kuşatma gücüne eriştiği görülmüştür (TBMM Raporu, 2012, s. 303). Bu güç 1980 Darbesi sürecinin en önemli bileşenlerinden biri olmuştur.

4.2. Anayasa Mahkemesi

1960'larda dünyada yükselen özgürlük anlayışı Türkiye'ye de yansımış ve 1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlük kategorisi genişletilirken, insan haklarına dayalı bir devlet kurulması öngörülmüştür¹⁸. Önemli bir hukuki denetim mekanizması olan Anayasa Mahkemesi

¹⁷ 27 Mayıs Darbesinden sonra askerlerin her türlü konuya müdahale etmelerini meşrulaştıran bir husus da her konun milli güvenlikle ilgili olduğu yorumunun yapılmaya başlanmış olmasıdır. 27 Mayıs Darbesi sonrasında pirinç fiyatlarından, turistik yörelere kadar her konu milli güvenlik açısından değerlendirilmesi gereken konular gibi görülmeye başlanmıştır. 27 Mayıs Darbesi sonrası dönemde milli güvenlik kavramı aşırı geniş bir kavram olarak yorumlanmıştır. (TBMM, 2012, s. 298).

¹⁸ 1961 Anayasası kendisinden önceki anayasalardan daha geniş ölçüde temel hak ve özgürlükleri tanımakla beraber, ekonomik ve sosyal haklar kategorisindeki temel haklara ilk kez yer veren Anayasa niteliğini taşımaktadır (Karatepe, 2009, s. 222).

de (Gönenç, 2010.) 1961 Anayasası ile sisteme eklenmiştir. Teorik açıdan düşünüldüğünde AYM'nin çoğulculuğu garanti altına alacak bir kurum olması beklenirken yapılan siyasal ve toplumsal analizde 1961 Anayasası döneminde AYM'nin çoğulculuğu engelleyici tutum takındığı anlaşılmaktadır.

AYM, siyasal sisteme dahil edildiği 1961 Anayasası döneminden itibaren Ergun Özbudun'un yerinde tespitiyle Ran Hirschl'in hegemonyacı koruma görüşüne uygun yapılandırılmıştır (Özbudun, 2012, s. 18). Ran Hirschl'in belirttiği üzere: hakların anayasallaşmasını sağlayan ilk grup hegemonyalarını siyasetteki değişikliklerden korumak isteyen endişeli siyasi elitlerdir ki yazar bu durumun bir ispatı olarak hakların anayasallaştığı ya da AYM'nin kurulduğu dönem parlamentosuna dikkatle bakmak gerektiğini söyler. İlgili dönemden sonra parlamentodaki üye dağılımının değiştiği/değişmeye başladığına dikkat çeker. Toplumsal talebe bağlı olarak üye dağılımı değişen parlamentodaki önceki çoğunluk, henüz tüm yetkisini kaybetmeden önce anayasal reformu tamamlama ya da AYM kurma gayretinde olmuştur ki siyasal müdahaleden arı kalacak ama kendi menfaatlerini veya dünya görüşünü koruyacak bir alan oluşturabilsin. Diğer bir ifade ile kendi dünya görüşlerini parlamentodaki yeni çoğunluğa karşı korumak için anayasa hükümleri ve AYM'yi araçsallaştırılmaktadır (Hirschl, 2004, ss. 38 – 43).

Hirschl'in örnek verdiği ülkelerdeki siyasal gücün el değiştirmesi parlamentodaki çoğunluklar arasında gerçekleşir. Bu konuda Türkiye'deki farklılık hegemonik korumayı kuran gücün parlamento dışından olmasıdır. Türkiye'de sivil siyasetten gücü zorla alan asker kesim siyasilere gücü devretmeden önce hazırladığı Anayasa ile '*koruyucu hegemonya*' aracı olarak AYM'yi sisteme eklemiş böylece Türkiye'de de AYM bir hegemonik koruma işlevi üstlenmiştir (Özbudun, 2012, s. 18). Resmi ideolojiye uygun olarak devleti restore etmeyi hedefleyen darbeci güç, yasama organı karşısına, negatif kanun koyma gücüne sahip AYM'yi fren mekanizması olarak getirirken, kendi görevi olduğunu düşündüğü rejimi korumayı olağan dönemlerde AYM'ye bırakmıştır (Karpas, 2017, s. 175).

1961 Anayasası'nda kanunların Anayasaya uygunluğunun hukuki denetimini yapması amacıyla düzenlenen AYM, genellikle kendisini oluşturan kesimin zihniyetine uygun şekilde rejimle ve resmi ideolojiyle uyumlu kararlar vermiştir. Gücsüz grupların eşitlik ve sosyal adalet taleplerine ilişkin davalarda özgürlükçü ve sosyal adalete yönelik kararlar vermek yerine biçimsel incelemelere özgülenmiş kararlar veren AYM, düşünce özgürlüğünü aşırı derecede sınırlandıran TCK'nin 141 ve 142. maddelerini¹⁹ 1961 Anayasası'na aykırı bulmamıştır. Benzer şekilde sosyal ve ekonomik haklara ilişkin davalarda bu hakları geriletici nitelikte kararlar vermiştir (Ünsal, 1980, ss. 269 – 275).

Toplum içinde ideolojik yelpaze 1961 Anayasası'nın liberal ve sosyalist ideolojik öğelere yer vermesinin etkisiyle genişlemiş hem sağ hem sol eksenli siyasal kesimler kendilerine ülke siyasetinde yer edinmeye başlamışlardır (Zürcher, 2017, s. 358). Ancak bu siyasal genişleme 12 Mart 1971 Muhtırası'nın getirdiği resmi ideoloji dayatmasıyla yerini denetleyici cezalandırıcı anlayışa bırakmıştır. AYM, resmi ideolojinin kalıpları dışına çıkan düşünceleri destekleyen partilerin kapatılmasına hükmetmiştir. Böylece dönemsel olarak rejimle uyumlu kararlar veren AYM, vesayetçi tutumuyla siyasal alandaki daralmada önemli rol oynamıştır. AYM'nin 1961 Anayasası döneminde toplumsal farklılıkları temsil eden partileri kapatma gerekçelerinin iki resmi ideoloji unsuru merkezinde toplandığı görülür. Bu unsurlardan ilki '*milliyetçilik*' ikincisi ise '*laiklik*'dir.

AYM 1971 yılında Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP'i) (AYM, E:1971/3, K:1971/3, T: 20.07.1971), 1979 yılında Türkiye Emekçi Partisi'ni (TEP'i) (AYM, E:1979/1, K:1980/1, T: 08.05.1980), 1965 tarihli 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 87. maddesindeki '*ülke bütünlüğünün korunmasına*' ve 89. maddesindeki '*azınlık yaratılmasının önlenmesine*' ilişkin

¹⁹ 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki 141 ve 142. maddeleri ile komünizmi tehlike olarak kabul eden zihniyetten hareketle düşünce ve ifade hürriyetine sınırlama getirmiştir (Alacakaptan, 1966).

hükümleri ihlal ettikleri gerekçeleriyle kapatmıştır. Her iki kararda da özet olarak partilerin, azınlık yaratarak, milletin bölünmez bütünlüğüne zarar verme potansiyellerinin olduğu ifade edilmiştir (Perinçek, 2008, ss. 304 – 307). Oysa her iki parti de toplumda zaten var olan azınlıkların kültürel haklarının korunmasını dile getirmişlerdir. Modern Türkiye'nin resmi ideolojisi kapsamında homojen toplum oluşturma amacını tehlikeye düşürebilecek farklı kültürel taleplerin siyasal alanda ifade edilebilir olması, AYM eliyle engellenmiştir. Bu durum farklı kültürlere mensup kişilerin ötekileştirilmesine ve kültürel taleplerinin gayrimeşru ve tehlikeli görülmesine neden olmuştur. Devlet ve birey arasındaki bağılık azalırken, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü olduğu iddiasının da resmi ideoloji ile çatışan konularda geçerli olmadığı açığa çıkmıştır.

Diğer resmi ideoloji engeli 'laiklik' ilkesinin yorumu ile getirilmiştir. Türkiye'de milli görüş hareketinin ilk siyasal temsilcisi olan ve muhafazakâr, İslamcı çizgide yer alan MNP (Çaha ve Baykal, 2017, s.790), Atatürk İlke ve İnkılaplarına aykırı ve laiklik ilkesini ihlal eder nitelikte görülen talepleri olduğu gerekçesiyle (Perinçek, 2008, s. 301 – 302) AYM tarafından 1971 yılında kapatılmıştır (AYM, E: 1971/1, K.1971/1, T: 20.05.1971; RG, S. 1472, G.14.01.1972). 1971 yılından itibaren bazı siyasilerin ifadesiyle '*bol gelen anayasal haklardan*', resmî ideoloji sınırları dışında kalanlar geri alınmış ve ülkede 1961 Anayasası ile başlatılan Kemalist ideoloji merkezli kültürel revizyona hız verilmiştir. Milliyetçilik ve laiklik ilkelerinin dar yorumu ile AYM, anayasacılık fikrindeki teorik işlevine aykırı olarak (Gönenç, 2008, s. 268) resmi ideoloji çizgisi dışında kalanların önünü kapatmıştır. AYM'nin penceresinden kültürel hak talepleri, ülkede azınlık yaratma çabası ve Atatürk Milliyetçiliğinin ihlali olarak yorumlanmışken; dini inanç ve ibadet özgürlüğü kapsamındaki talepler de laiklik ilkesinin ihlali olarak yorumlanmıştır (Işık, 2012, ss. 337 – 345, 351 – 359).

12 Mart Muhtırasının etkisiyle yetkileri daraltılan AYM'nin²⁰ 1974'e kadar siyasal, sosyal ve kültürel alanda takındığı vesayetçi tutumun tırmandığı görülmektedir. Resmi ideoloji taraftarı kesim 12 Mart Askeri Muhtırasıyla muktedir olduktan sonra, 'örf ve adetleri' bile geçmiş çağırıştırdığı gerekçesiyle tahammül edilemez görmüştür. 1973 yılında yayınlanan 1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu 3. maddesinde üniversitelerin görevleri sayılırken "*öğrencilerini bilim anlayışı kuvvetli, tarih şuuruna sahip, vatanına, örf ve adetlerine bağlı, milliyetçi ve sağlam düşünceli aydınlar (...) olarak yetiştirmek*" ifadesine de yer verilmiştir. Ankara Üniversitesi bu ifadede yer alan '*örf ve adetlerine bağlı*' sözünün, Anayasaya aykırılığını ileri sürerek, AYM'ye başvurmuştur.

AYM "*Cumhuriyetimiz Milli şuur ve bütünlük içinde barışa ve insan hak ve özgürlüklerine dayalı, memleket kalkınmasını sosyal adalet ve Atatürk devrimleri ilkelerini amaçlayan siyasal bir varlıktır. Burada özellikle Atatürk Devrimleri (...) belirleneceği üzere, durgunluğun, alışkanlığın, hareketsizliğin tersidir. Devrimcilikte hiçbir zaman duraklama yoktur. Bilim ve tekniğin gelişmesiyle modern yeni toplum yaşamının koşulları da sürekli olarak değişikliğe uğrar. Kendisini bu değişikliğe uydurmayan, yani devrim yapamayan sosyal topluluklar çağın gerisinde kalmaya ve ileri toplumların sömürgeci olmaya mahkumdurlar. İşte Atatürk devrimlerinde temel amaç geri kalmışlıktan kurtulmak, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır (AYM, E: 1973/ 37, K: 1975/22, T: 14.02.19)*" diyerek 'örf ve adetlere bağlılığı' durağanlık kapsamında saymış ve devrimcilik ilkesine aykırı görmüştür. Bu gerekçelerle ilgili ifadelerin iptaline karar vermiş, böylece üniversitelerin görevleri içinden '*örf ve adetlerine bağlı*' gençler yetiştirmek çıkarılmış; üniversitelerin görevi "*öğrencilerini bilim anlayışı kuvvetli, tarih şuuruna sahip, milliyetçi, vatanına bağlı ve sağlam düşünceli aydınlar (...) olarak yetiştirmek*" haline getirilmiştir. Üniversitelerin örf ve adete bağlı öğrenci yetiştirip yetiştirmemesi meselesi akademik mecralarda da tartışma konusu olmuştur. İstanbul

²⁰ 1971 yılına kadar Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa Değişiklikleri konusunda ne tür bir denetim yapacağı belirtilmediğinden hem esas hem şekil yönünden denetim yapabiliyorken 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasa değişikliği konusunda denetimi sadece esas denetimi yapma ile sınırlandırılmıştır. Bkz. Eser vd. 2012, s. 80.

Üniversitesi'nde görev yapan bir doçent, örf ve adetlere bağlı öğrenci yetiştirme fikri lehine görüş beyan edince; İstanbul Üniversitesi'nin Yönetim Kurulu, doçentin yanlış düşündüğüne oy birliği ile karar vermiştir (Güngör, 1990, s. 107).

Bireylerin kendi tarihlerini, örf ve adetlerini öğrenmeleri temel haklarıdır. Ancak AYM resmi ideolojinin değerlerine uygun resmi tarih anlayışının zarar görmesinden çekinmiştir. Üniversitelerde, gençleri toplumsal kimliğin tarihi değerleriyle buluşturacak tarzda eğitim vermeyi '*çağdaşlık dışı*', '*geri kalma nedeni*' olarak değerlendirmiştir (AYM, E: 1973/ 37, K: 1975/22, T: 14.02.19). AYM bu kararında, toplumsal hafızanın silinmesinin ve ulus devletin modern batılı düşünce sisteminden aktardığı değerlerin toplumsal zihniyete yerleştirilmesinin önünü açmıştır. Elitist anlayışın bir yansıması olarak değerlendirilebilecek olan (Heywood, 2010, s.116) bu yaklaşımla düşünce özgürlüğü hiçe sayılmıştır. Bu durum örfünü adetini ve geçmişini bilmeyen, sadece batılı değerleri öğrenen nesilleri, kendilerine atalarına ve tarihlerine yabancılaştırırken, yeni düşünsel arayışlara yöneltmiş farklı ideolojilere açık hale getirmiştir.

12 Mart Muhtırasının oluşturduğu olağanüstü koşulların sona erdiği 1974 yılından itibaren resmî ideolojinin militanist döneminin durağanlığa yöneldiği süreçle paralel olarak AYM de resmî ideolojiye göre karar verme eğiliminden, hukuka uygun karar verme eğilimine yönelmiştir. Bu tutumunun bir yansıması olarak da Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM'lerin) Kuruluş Yasası'nın 1961 Anayasası'na aykırı olduğuna hükmederek söz konusu yasayı iptal etmiştir²¹.

AYM'nin bir vesayet kurumu olmadığını düşünen yaklaşıma göre ise AYM 1961 Anayasası döneminde toplum içindeki gerilimleri hafifletmiştir. Bu yönüyle toplumsal açıdan bir tür emniyet sübabı işlevi yerine getirmiştir (Ünsal, 1980, s. 321). Ancak bu iddia gerçeklikle pek örtüşmemektedir. AYM toplumsal gerilimi yatıştıran bir işlev görmüş olsa toplumda huzurun sağlanması ve anti-demokratik girişimlerin yaşanmaması gerekirdi. Oysa AYM kararlarından sonra toplumsal gerilim önlenememiş ve 1980 Darbesi ile demokrasi kesintiye uğratılmıştır. 12 Mart Muhtırası sürecinde siyasal alanda gittikçe güçlenen askerler ve onların tavrına uygun tavır belirleyen AYM toplumu resmi ideoloji çizgisinde saf tutmaya zorlayarak vesayetçi bir işlev üstlenmiştir.

4.3. Cumhuriyet Senatosu

1961 Anayasası'nda parlamento çift meclislidir. Parlamentonun bir kanadı Millet Meclisi, diğer kanadı ise Cumhuriyet Senatosudur. Millet Meclisi'nde genel oyla seçilen 450 milletvekili varken, (Ankara tasarısının aksine) Cumhuriyet Senatosu üç farklı yolla gelen üyelerden oluşmuştur. Birinci grup üyeler 150 kişiden oluşmuş ve halk tarafından seçilmiştir. İkinci grup üyelerse 15 adettir ve Cumhurbaşkanı tarafından atanmışlardır. Hem halk tarafından seçilen hem de Cumhurbaşkanı tarafından atanan üyelerin görev süreleri 6 yıldır²². Üçüncü grup ise MBK üyeleri²³ ve eski Cumhurbaşkanlarıdır²⁴. Bu üyeler ömür boyu görev yaparlar. 1961 Anayasası'nda ömür boyu görev yapacak eski Cumhurbaşkanları ve MBK üyelerine "tabii üyeler" denmiştir (Özbudun, 2019, s. 43).

Seçimle gelmeyen üyeler Cumhuriyet Senatosu'nu demokratik meclis olmaktan çıkarmıştır. Çoğunluğu genel oyla seçilen kişilerden oluşan bu meclise aristokratik yapıda bir meclis denemez. Ancak halkın seçimi olmadan Cumhuriyet Senatosu'nda yer alan üyelerin

²¹ AYM, E: 1974/35, K: 1975/126, T: 06.05.1975. DGM'lerin nitelikleri ve Türk hukuk sistemindeki sertvenlerine ilişkin bkz. Şimşek, 2012, s. 112 – 113.

²² 1961 Anayasası madde 73 gereği, görev süreleri 6 yıl olan Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimleri 2 yılda bir yapılarak Cumhuriyet Senatosu'nun 1/3'ü değiştirilir.

²³ 13 Aralık 1960 tarihli 157 sayılı Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun'un altında adları bulunan MBK üyeleri 23 kişidir. Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçildiği için, Fikret Kuytak öldüğü için, Cemal Madanoğlu, Sıtkı Ulay, Osman Köksal çeşitli sebeplerle tabii üyelikten çekilmişlerdir. 18 MBK üyesi tabii senatörlüğe devam etmiştir (Eroğul, 1977, s.22)

²⁴ Eski Cumhurbaşkanlarından Cemal Gürsel hastalık nedeniyle Cumhurbaşkanlığı görevini tamamlayamadan ayrılmış ve kısa süre sonra ölmüştür. Cevdet Sunay 1973'te görevini tamamlayarak tabii senatör olmuştur. İsmet İnönü de 1972'de CHP'den istifa edip tabii senatörlüğe geçmiştir. Celal Bayar ise tabii senatörlük teklifini reddetmiştir (Eroğul, 1977, s. 21).

bulunması ve Senato'da sivil siyasal sistemi darbe ile durdurmuş kişilerin tabii üye olarak yer alması²⁵ ve halkın seçimiyle gelecek kişilerin Anayasa'nın 72. maddesi gereği 40 yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kişiler arasından seçilmek zorunda olması Cumhuriyet Senatosu'nu seçkinci bir meclis haline getirmiştir (Erdoğan, 2003, s. 91) ve eleştirilere sebep olmuştur (Tanör, 2017, s. 395). Bu nedenle ikinci meclisin yapısı aristokratik ve demokratik meclis karmasıdır. Mecliste seçimle gelen üye sayısı seçimle gelmeyen üye sayısından fazla olsa da uygulamada, seçimle gelmeyen üyelerin (özellikle MBK üyelerinin) siyasal etkinliklerinin diğerlerinden fazla olduğu görülmüştür²⁶.

1924 Anayasası'ndan farklı olarak 1961 Anayasası'nda çift meclisli parlamento öngörülmesinin temel nedeni kurucu iktidarın, 1924 Anayasası'nda düzenlenen tek meclisli yapıda DP'nin kamuoyu oluşturan kurumların çalışmasına mâni olduğunu ve hak ve özgürlükleri ihlal ettiğini düşünmesidir (Aydın ve Taşkın, 2014, ss. 81 – 82). 1961 Anayasası Kurucu Meclisi'nde etkili olan güç, 1950 seçimlerinden itibaren genel oy, gizli oy, açık sayım gibi demokratik ilkelerin seçimlerde uygulanmasıyla iktidarı kaybeden kesimin destekçileridir. Kurucu iktidarda etkin olan kesim demokratik yaşama dönüldüğünde azınlık olma durumunun değişmeyeceğini öngördüğünden (Tanör, 1986, s. 24) yasama organının tek başına demokratik çoğunluğun eline bırakılmasını istememiştir. Diğer bir ifade ile tek parti dönemi siyasal elitlerinin ve bürokratlarının kontrolü altında tutulacak bir sözde demokratik hukuk devleti inşa etmek amaçlanmıştır (TBMM, 2012, ss. 293 – 294).

Çift Meclis sistemini istemeyenler ise, ikinci meclisin, birinci meclisi denetlemesinin tıkanıklıklara neden olabileceğini ve yasama organının görevini kısa zamanda yapamamasına yol açacağını ileri sürmüşlerdir. İkinci meclisin tüm üyelerinin ya da bir kısım üyesinin seçimle iş başına gelmemiş olmasının, milletin temsili ilkesi ile bağdaşmadığını söylemişlerdir. Genellikle belirli zümrelerin egemen olduğu ikinci meclislerin demokratik açıdan sakıncalı olduğunu belirtmişlerdir (Özgişi, 2012, s. 51).

Kurucu Meclis'te CHP'nin etkili olmasıyla benimsenen genel yaklaşım 1924 Anayasası'nın getirdiği sistemin tek partili yaşama uygun olduğu, çok partili yaşamda ise çoğunluk otoriterliğine sebep olduğu yönündedir. Bu kapsamda 1946 – 1960 sürecinde demokrasinin ortadan kalktığını düşünen kesim, çift meclisli sistemin demokrasinin gelmesini sağlayacağını savunmuş ve anayasal bir reformla çift meclis sisteminin getirilmesini istemiştir (Öztürk, 2016, s. 179; Arsel, 1955, s. 67 – 70). Bu kesim dönemin gazetelerine iki meclisli sistemin faydalarını anlatan yazılar yazmış ve bu yönde kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır²⁷. Çift meclis isteyenlerden bir kısmı demokrasilerde seçilen kişilerin zekâ seviyesinin genelde düşük olduğu önyargısından hareketle, demokrasinin aristokratik yapıyı barındırmaya ziyadesi ile ihtiyacı olan bir sistem olduğunu ifade etmiş ve ikinci meclislerin bu aristokratik yapıyı kısmen sağladığını ileri sürmüşlerdir (Arsel, 1955, s.65 – 66). Temsilciler Meclisi'nde siyasal sisteme Cumhuriyet Senatosu'nu getirmek isteyenlerden bazıları, demokratik ülkelerde siyasal tercih ve kararlar oluşurken geniş katılımlı, kamuoyuna açık tartışmaların yapılmasının iktidarın sorumluluklarından sayılıyor olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca hükümetin yer olmadığı bir organda hükümetin kararlarının tartışılmasının önünün açılmasının gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Başka bir nedeninse yasaların ve hükümet çalışmalarının teknik mahiyetinin iyileştirilmek istenmesi olduğu belirtilmiştir (TMTD, C. III, s. 32, 364 – 369).

Ayrıca İstanbul ve Ankara tasarılarının ikisinde de yasama organının çift meclisli olması öngörülmüştür. Ancak Ankara tasarısında İstanbul tasarısından farklı olarak ikinci meclisin tamamen seçilmiş üyelerden oluşması tavsiye edilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 06 Ağustos 1960).

²⁵Kendilerini siyasal sistemin denetmeni/kontrolörü olarak gören kişiler oldukları ifade edilmek istenmiştir.

²⁶1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu süreçte Meclisteki psikolojik üstünlük sayısal olarak temsilcisi az da olsa askerde olmuştur (Karatepe, 2009, s. 225 – 232).

²⁷Çeşitli gazetelerde ikinci meclis lehine yazılan yazılara ilişkin bkz. Özgişi, 2012, s. 50 – 51.

1961 Anayasası'nda, yasama organındaki çoğunluk iradesine güvenilmeyen bir zihinsel arka plan ile hazırlanmasının da etkisi ile Millet Meclisi'ni denetleyecek/dengeleyecek bir fren mekanizması olarak Cumhuriyet Senatosu yasama erkinin ikinci parçası olarak düzenlenmiştir. Böylece parlamentodaki çoğunluk resmi ideoloji için tehdit oluşturacak nitelikte kanunlar yaparsa yasama organının ikinci kanadı olan Cumhuriyet Senatosu'nun bunu engelleyeceği düşünülmüştür (Aydın ve Taşkın, 2014, s. 93; Onar, 2003, s. 27 – 28; Parla, 2002, s. 42). Cumhuriyet Senatosu'ndan temel beklenti, toplumsal çoğunluğun temsilcilerine karşı İkinci Cumhuriyetin esaslarını ve Atatürk ilke ve inkılaplarını koruması olmuştur²⁸. Diğer bir ifade ile resmi ideolojinin vesayet kurumu olarak sivil siyaseti denetleme ve siyasi iktidarın gücünü frenleme işlevini yerine getirmesi için Meclise ikinci bir kanat eklenmiştir (Yavuz ve Bülbül, 2012, s. 232).

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle 15 Ekim 1961'de yeniden demokratik yaşama dönülmüş ve seçimler yapılmıştır (Karatepe, 2009, s. 224). Böylece çift meclisli yasama organı uygulaması 1876 Anayasası döneminden sonra tekrar uygulama alanı bulmuştur. Uygulamada genel olarak milletvekili ve senatör dağılımları paralel olsa da üç dönemde bu paralellığe aykırı durum oluşmuştur. 1961 seçimlerinde Millet Meclisi'ndeki 450 sandalyeden 158'ini Adalet Partisi (AP) alarak, Millet Meclisi'ne CHP'den daha az milletvekili göndermişken Cumhuriyet Senatosu'na 71 temsilci göndererek Senatodaki en çok sandalyeyi elde etmiştir²⁹. 1961 seçimlerinde CHP ise 173 milletvekili, 36 Senatör çıkarmıştır. 1973 seçimlerinde AP 149 CHP 185 milletvekili çıkarmışken, Senatoda AP 22, CHP 28 senatörlük kazanmışlar ve Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu üyeliklerindeki paralellik devam ederken iki yıl sonraki Senato seçimlerinde durum değişmiştir. 1975 yılında AP 27, CHP ise 25 senatör kazanmıştır. Bu duruma benzer şekilde 1977 seçimlerinde AP 189 milletvekili, CHP 213 milletvekili çıkarmış ve Senatoda AP 21, CHP 28 sandalye kazanmıştır. Ancak Senato'nun iki yıllık seçimlerinin 1979'da yapılmasıyla Senato'ya AP 33, CHP 12 senatör göndermiştir (Yavuz ve Bülbül, 2012, s. 239 – 240). Millet Meclisi'ndeki çoğunlukla Cumhuriyet Senatosu'ndaki çoğunluğun aynı dünya görüşünden partilerden oluşması ve partilerin sandalye dağılımının genel itibarıyla Millet Meclisi ile Cumhuriyet Senatosu'nda paralellik arz etmesinin sebebi büyük ölçüde Millet Meclisi'nin ve Cumhuriyet Senatosu'nun seçimlerinin aynı gün yapılmasıdır

Cumhuriyet Senatosu, sıkıyönetim ilanı ve sıkıyönetim uygulamaları konularında 1961 Anayasası'nda öngörülen özgürlükleri koruyucu tutum takınmamış, Millet Meclis'in kararlarını derinlemesine irdelenmemiştir (Eroğul, 1977, ss. 84 – 85). Cumhuriyet Senatosu gerek 12 Mart Muhtırasına giden süreçte gerekse 12 Eylül Darbesi'ne giden süreçte ülkede şiddet olayları yükselirken toplumun farklı kesimlerinin taleplerini parlamentoya yansıtmadığı gibi siyasi iktidarla toplumsal talepler arasında uzlaşma sağlanmasına aracılık da etmemiştir. Aksine toplumsal olaylardaki ideolojik katılık ve uzlaşmadan uzak kavgacı tutum aynen Cumhuriyet Senatosu'na da yansımıştır (Özgişi, 2012, s. 221).

Cumhuriyet Senatosu'nun varlığının siyasal sisteme olumlu bir katkısının (örneğin siyasiler arasında uzlaşma ortamı oluşturmak gibi) olmadığını ortaya koyan önemli bir vakıya ise, 1980 darbesinden önce Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun birleşik oturumunda seçilmesi gereken Cumhurbaşkanı'nın 115 tur seçim yapıldıktan sonra dahi seçilememiş olmasıdır (Pantül ve Yalçın, 1982, s. 175). Cumhuriyet Senatosu siyasal sistemdeki tıkanıklığı giderecek ve siyasal sistemi çalışır hale getirecek uzlaştırıcı işlev üstlenmemiştir.

Yapılan bir analize göre 1961 – 1977 yılları arasında yasalaşan metinlerin %90'ı Millet Meclisi'nden Cumhuriyet Senatosu'na geldiği halde hiçbir değişiklik olmadan yasalaşmıştır. Cumhuriyet Senatosu bu zaman zarfında önüne gelen kanun metinlerinden %7'si üzerinde

²⁸ Temsilciler Meclisi'nde konuşan, Alp Kuran ikinci Meclisten beklenen asli işlevi şöyle dile getirmiştir: “*Daha evvel de arz ettik ki, yeni kurulan ikinci Meclisin hiçbir yetkisi olmayacaksa, Atatürk devrimlerinin ve İkinci Cumhuriyetin koruyucusu olmayacaksa, bu meclisi kurmayalım.*” TMTD, C. III, 466.

²⁹ AP'nin Cumhuriyet Senatosu'na (oyların %35.4'ünü alarak) 70 senatör gönderdiğini ileri süren kaynaklar da bulunmaktadır (Özdemir, 1994, s. 155).

değişiklik yapma ya da reddetme yetkisini kullanmıştır. Bu sebeple yasama sürecinde Cumhuriyet Senatosu'ndaki görüşmeler için gerekli olan 2 aylık süre kayıp zaman olarak nitelendirilmiştir (Eroğul, 1977, ss. 51 – 52). Bu bakımdan Cumhuriyet Senatosu'nun uygulamada kanunların daha nitelikli hazırlanması amacına hizmet ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir.

1961 – 1980 döneminde seçilen 3 Cumhurbaşkanı'dan 2'si³⁰, bu dönemde kurulan 14 hükümetin 5'inin Başbakanı ve kurulan hükümetlerde toplam 65 bakan Cumhuriyet Senatosu üyelerinden çıkmıştır (Eroğul, 1977, s. 86). Cumhuriyet Senatosu özellikle Cumhurbaşkanlığı makamına ordu komutanlarından bir kişinin getirilmesi sürecinde kullanılan bir aracı kuruma dönüşmüştür (Özdemir, 1994, 195). Bu durum uygulamada Cumhuriyet Senatosu'nun çıkacak yasaların daha iyi düzenlenmesini sağlamak, anayasal hakların korunmasını sağlamak gibi işlevler yerine, yürütme erkine aktif hale gelecek siyasal bağlantıları kurma işlevi yerine getirdiğini göstermektedir (Eroğul, 1977, s. 86). Cumhuriyet Senatosu'nun resmi ideoloji koruyuculuğu vasfını, kanunları denetleyerek yerine getirmemiştir. Cumhuriyet Senatosu resmî ideoloji taşıyıcısı vasfını sivil siyaseti dizayn edecek ve siyasi iktidarın başına geçecek siyaset adamlarının seçildiği kurum işlevi üstlenerek yerine getirdiği görülmektedir.

4.4.Devlet Planlama Teşkilatı

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa'da devletleştirme toplumun bazı kesimleri tarafından sıklıkla talep edilir hale gelmiştir. Akademik camiada ise liberaller, devletleştirmeyi desteklemeseler de devlet müdahalelerinin düzenleyiciliğini kabul etmeye başlamışlar ve devletlerin ekonomik müdahaleleriyle hem düzenleyicilik hem de kalkınmayı sürekli kılma işlevi yerine getirebileceğini belirtmişlerdir. 1960'larda özellikle ücret politikasının ve gelir dağılımının düzeltilmesi, bölgeler arası denge, sosyal güvenlik gibi konularda devlet müdahalesinin önemi tüm dünyada kabul görür hale gelmiştir. Gelişmekte olan dünya ülkeleri ise bu dönemde devletçiliği 'planlamacılık' olarak benimsemiş ve kalkınmayı planlı devletçilikle özdeşleştirmişlerdir (İnsel, 1996, s. 21).

Türkiye için ve dolayısıyla DP için 1955 – 1958 yılları ekonomik olarak çok güç yıllar olmuştur. Hedeflenen ekonomik gelişme sağlanamadığı gibi 1950 – 1955 arası yakalanan ekonomik refah da kaybedilmiştir (Zürher, 2017, s. 330). Bu kapsamda ekonomik kalkınma bakımından yeni arayış içinde olan DP, planlı ekonomi programına geçmeye karar vermiş ve 1958 yılında ilgili programın Türkiye'ye uygulanmasını sağlamak konusunda yardım almak için konunun yabancı uzmanları ile anlaşmaya varmıştır. Mart 1960'da Ankara'da bu konuda çalışmalar başlamıştır ki 27 Mayıs Darbesi çalışmaların askıya alınmasına neden olmuştur (Mihçioğlu, 1988, s. 121 - 122).

Ekonominin devlet tarafından planlanması Türkiye'deki Kemalist kesime yabancı bir fikir değildir. 1960 sonrası Kemalist sol kesim olarak bilinen ve Türkiye'deki aydın, bürokrat ve halk içinden önemli bir kesimi etkileyen ve DPT'nin ilk kadrosunda önemli ölçüde yer alan Yön Dergisi yazar ve çalışanlarınca, sosyal adalete uygun ekonomik kalkınmanın bel kemiği olarak görülen planlı ekonomi (Atılğan, 2008, ss. 598 – 600; Özdemir, 1993, ss. 257 – 270;) Cumhuriyetin ilk dönemlerinde de devletçilik şeklinde uygulanmıştır (İnsel, 1996, s. 20; Boratav, 1982, s. 59). Tek parti döneminin Kemalist ideoloji çerçevesinde ülkeyi dönüştürme sürecinde ekonomik açıdan tercih edilen devletçilik (Beriş, 2015, s. 203; Tekeli ve İlkin, 1982, ss. 79 - 88), 27 Mayıs Darbesi'nden sonra dünya konjonktürünün de etkisi ile Kemalist elitler

³⁰ 27 Mayıs Darbesi'nden sonra 4. Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, rahatsızlığı nedeniyle 1966'da görevinden ayrılmıştır. 1966'da Genel Kurmay Başkanlığı görevinden emekliye ayrılan Cevdet Sunay, Cumhuriyet Senatosu'na Kontenjan Senatörü olarak atanmış ve hemen akabinde 5. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, 7 yıllık görev süresi sona erdiğinde Cumhurbaşkanlığından ayrılmış ve tabii senatör olarak Cumhuriyet Senatosu'nda göreve başlamıştır. 6. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ise 1968 yılında Cumhuriyet Senatosu'na kontenjan senatörü olarak atandıktan 5 yıl sonra 1973 yılında Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. 1980 yılında 7 yıllık görev süresini tamamladıktan sonra görevinden ayrılmış ve 1961 Anayasası gereği Cumhuriyet Senatosu'nda tabii senatör olarak göreve başlamıştır. Bkz. <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaşkanlarimiz/> (Erişim tarihi: 29.08.2020).

için ekonomi alanında tekrar kurtarıcı bir yaklaşım olarak görülmüştür. Her ne kadar ekonomiyi devlet güdümüne verme amacı aynı olsa da 1930'ların devletçiliği ile 1960'lar sonrasının devletçilik anlayışları tamamen aynıdır denemez. Her iki devletçilik anlayışı arasındaki temel farksa: 1930'ların devletçiliğinin devletin öncülüğü fikrine, 1960'ların devletçiliğinin ise özel kesimin öncülüğüne yönelik olmasıdır (Önder, 1998, ss. 85 – 86).

Zinde kuvvetler, DP'nin ekonomik alanda gelişme yerine sadece büyüme gerçekleştirdiğini ve baştan savma bir ekonomi politikası yürüttüğüne inanmışlardır (Ahmad, 1992, s. 132). Bu nedenle 1961 Anayasası hazırlanırken, toplumsal çoğunluğun desteklediği iktidarı, ekonomi alanında kontrol altında tutacak bir kurum oluşturmaya sıcak bakılmış DPT anayasal bir kurum olarak siyasal sisteme eklenmiştir. 1961 Anayasası'nın ekonomik ağırlık merkezi, planlı devletçi ekonomi olmuştur. Her ne kadar planlamanın gerçekleşmesi için üretimin toplumsallaşması ve üretim araçlarının toplumun kontrolüne geçmesi gerektiğini diğer bir ifade ile üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin tamamen kaldırılması gerektiğini düşünenler olsa da (Küçük, 1975, ss. 17, 27 – 32) 1960 – 1980 arası dönemde çağdaşlaşma adeta ekonomik alanda planlı kalkınma ile özdeşleşmiştir. Hızlı bir kalkınmanın taşıyıcısı olma misyonu yüklenen devletçi politikaların (Beriş, 2015, s. 203), anayasal bir kurum haline getirilen DPT tarafından şekillendirilmesi hedeflenmiştir (Mihçioğlu, 1988, s. 122).

Siyasal sistem içinde DPT'ye o denli ağırlık verilmek istenmiştir ki DPT'nin kurulma sürecinde en çok tartışılan husus bu kurumun siyasetten tamamen bağımsız ve hukuken hükümeti bağlar nitelikte karar verebilen bir kurum olup olmaması olmuştur. Nihayetinde hükümet DPT'nin planları ile bağlı kılınmasa da DPT, klasik bakanlık örgütlenmelerinden farklı olarak doğrudan Başbakanlığa bağlı şekilde yapılandırılmıştır (Kaya, 2012, s. 222). DPT'nin çalışma usulü şu şekilde öngörülmüştür: Başbakan'ın talebiyle ekonomik plan hazırlanmaya başlanır, hazırlanan plan Yüksek Planlama Kurulu'nda incelenir. İncelemeden sonra Bakanlar Kurulu'nun onayına sunulur. Onaylanan plan TBMM gündemine alınır³¹. Siyasetin sürece dahil olduğu bu sistemde DPT'nin kararlarının Bakanlar Kurulu'nun onayına tabi kılınması, bu kurumun sivil iktidar üzerinde resmî ideoloji taraftarlarının beklediği ölçüde etkin olamamasına neden olmuştur (Yıldırım, 2015, ss. 27 – 29). DPT'nin Yüksek Planlama Komisyonu üyeleri bu durumun kendi konumlarını pasifleştirdiğini fark ederek bir süre sonra kapsamlı siyasal yetkiler istemeye başlamışlardır (Karpat, 2017, s. 266).

Ekonomik planlama Türkiye'nin ekonomisini ve toplumsal yapısını önemli ölçüde tarımsal olmaktan çıkarıp ithal ikameci endüstri merkezli hale getirmiştir (Ahmad, 1992, s. 133)³². Bu süreçte siyasi iktidar DPT'nin ekonomik tercihlerini dikkate almış ancak bu tercihlerle bağlı kalmamıştır. Bir vesayet organı olarak tasarlanan ve anayasada yer verilen bu kurum, resmi ideoloji taraftarlarının beklediği ölçüde siyasi iktidar üzerinde baskı oluşturamamış ve siyasi iradenin kontrolü olmaksızın ülkenin ekonomik yapısına yön verememiştir.

4.5. Cumhurbaşkanlığı

1924 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının Meclis çoğunluğu tarafından bir yasama dönemi için seçileceği öngörülmüştür³³. Böylece Cumhuriyetin ilanı ile birlikte siyasal sisteme dahil olan Cumhurbaşkanlığı makamı, 1924 Anayasası dönemi boyunca, Meclis çoğunluğunu elde eden parti içinden belirlenmiştir. Seçilen Cumhurbaşkanları siyasal çoğunlukla yakın ilişki içinde olmuşlardır. CHP iktidarı döneminde Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, DP iktidarı döneminde ise Celal Bayar Cumhurbaşkanlığı yaparken hem iktidar partisinin lideri hem de Cumhurbaşkanı olarak devletin başı olma misyonlarını beraber yerine getirmişlerdir.

³¹30/09/1960 gün 91 Sayılı Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun madde 13 - 14.

³² Faal nüfus içindeki 'hizmet' sektörünün payı 1960'da %15 iken 1980'de bu pay %29,5'e yükselmiş ayrıca hizmetler/sanayi istihdam payının oranı 1960'da %1,60 iken 1980'de %2,36'ya çıkmıştır. (Boratav, 2017, s. 388).

³³1924 Anayasası madde 31: "Türkiye Cumhurbaşkanı Büyük Millet Meclisi Kamutayı tarafından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer."

Cumhurbaşkanı ile Meclis çoğunluğunun aynı dünya görüşünden olmaları DP iktidara geldikten sonra CHP tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Celal Bayar'ın DP'li bir siyasetçi olarak Başbakan Adnan Menderes'le yakın ilişki içinde olması ve ülke yönetiminde uyumlu hareket etmesi muhalefet tarafından Bayar-Menderes oligarşisi olarak yorumlanmıştır. Oysa ki CHP iktidarı döneminde de cumhurbaşkanları ve başbakanlar aynı partiye mensup oldukları gibi siyasal kararlarda birlikte hareket etmişlerdir (Ahmad, 1992, s. 114).

1961 Anayasası'nda Cumhurbaşkanlığı makamını tarafsız ve partiler üstü bir kurum olarak şekillendirilmiştir (Gönenç, 2017, s. 1 - 6). Parlamenter sistemin etkin kılınması için Cumhurbaşkanının tarafsız olması gerektiği (Öztürk, 2016, s. 188) iddiasıyla Cumhurbaşkanlığı ile demokratik çoğunluğun ilişkisi koparılmıştır. Cumhurbaşkanı 1924 Anayasası'nda Meclis çoğunluğu tarafından bir yasama dönemi için seçilirken³⁴, 1961 Anayasası'nda bir yasama döneminden daha uzun süre için (7 yıl için) seçilir hale gelmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı seçilen kişinin partisi ile ve TBMM ile ilişkisi kesilerek³⁵ yasama çoğunluğundan bağımsızlaştırılması amaçlanmıştır. Her iki Anayasa döneminde de Cumhurbaşkanının kanunları veto yetkisi geciktirici veto niteliğinde olmuştur³⁶. 1961 Anayasası'nda Cumhurbaşkanının Meclis çoğunluğu tarafından seçilmesi ve üst üste iki defa seçilememesi öngörülmüş böylece makamın tarafsızlığı ve partiler üstü olması amaçlanmıştır³⁷.

1961 Anayasası yürürlüğe girdikten sonra demokratik sisteme geçildiğinde kurulan Meclisin, siyasal ve anayasal açıdan karşılaştığı ilk sorun Cumhurbaşkanlığı makamının vesayetçi bir organ mı olacağı yoksa demokratik bir organ mı olacağı sorunu olmuştur. Şöyle ki darbe sonrasında yapılan ilk demokratik seçim olan 15 Ekim 1961 seçimlerinde CHP 173, DP'nin devamı niteliğindeki AP 158, Yeni Türkiye Partisi (YTP) 65, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 54 milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerin akabinde demokratik yoldan seçilip gelen milletvekillerinin sayısal üstünlüğü ile Meclis'teki psikolojik üstünlüğe sahip olan askeri kesim arasında Cumhurbaşkanının kim olacağı konusunda tartışma yaşanmıştır. CHP'li olanlar dışındaki milletvekilleri Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanı olmasını isterken (Karatepe, 2009, s. 225) askerler Ali Fuat Başgil'in kesinlikle Cumhurbaşkanı olmasını istememişlerdir. Bu süreçte Ali Fuat Başgil aday olmaması için askerler tarafından tehdit edilmiştir (Ulay, 1968, ss. 233 – 234; Özdemir, 1994, ss. 175 – 176). Kriz demokratik sistemin devam edebilmesi adına AP'li vekillerden bir kısmının ikna edilmesiyle ve Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve İnönü'nün başbakanlığında CHP-AP koalisyonuna dayanan hükümetin kurulmasıyla aşılmıştır (Ahmad, 1992, s. 2014; Aydın ve Taşkın, 2014, s. 101).

1961 Anayasası döneminin ilk Cumhurbaşkanı askerinin açık baskısı ile demokratik olmayan yöntemlerle belirlenmiş ve darbelerin lider olarak sonradan ikna ettikleri Cemal Gürsel darbeci askerlerin temsilcisi olma siyasal misyonunun verdiği güçle Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Böylece 1921 ve 1924 Anayasası döneminde başlamış olan asker kökenli Cumhurbaşkanı geleneği 1961 Anayasası döneminde de üstelik demokratik oluşuma sahip meclisle bağlantısı tamamen kopararak devam ettirilmiştir (Tanör, 2017, s. 123). 1961 Anayasası döneminde Cumhurbaşkanı seçilen Cemal Gürsel, Cevdet Sunay ve Fahri Korutürk hem asker kökenli hem de siyasi parti üyesi olmayan kişilerdir (Gönenç, 2017, s. 1).

³⁴1924 Anayasası madde 31: "Türkiye Cumhurbaşkanını Büyük Millet Meclisi Kamutayı tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer."

³⁵ 1961 Anayasası madde 95: "Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir."

Bir kimse arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez.

Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sıfatı sona erer."

³⁶ 1924 Anayasası madde 35, 1961 Anayasası madde 93.

³⁷ Gerek Anayasa Komisyonu'nda gerekse Temsilciler Meclisi'nde Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi önerilmiştir. Ancak bu seçimin partiler üzerinden yürütülmesi ve böylece Cumhurbaşkanı'nın siyasallaşması ihtimali ve ayrıca halkın desteğini arkasına alan Cumhurbaşkanı'nın tarafsız kalmayarak aktif siyaset yürütmek istemesi ihtimali nedeniyle bu öneri kabul edilmemiştir (Öztürk, 2016, s. 190).

12 Mart Muhtırası sürecinde Cumhurbaşkanının tutumu da Cumhurbaşkanlığı makamının vesayetçi bir işlev üstlendiğine örnek teşkil eder niteliktedir. 12 Mart Muhtırası verilirken Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay (eski Genel Kurmay Başkanı'dır) kendisini bu makama seçmiş olan³⁸ parlamento çoğunluğuna karşı askerlerin safında yer almış ve muhtırayı önlemeye yönelik güçlü bir çaba içinde olmamıştır (Birand vd, 2008, s. 208 – 216). Bu durum Cumhurbaşkanı'nın sivil siyaset üzerinde askeri vesayet etkisini desteklediğini göstermektedir. Diğer bir ifade ile sivil siyasetten yetki alan Cumhurbaşkanı demokrasi safından ayrılıp, vesayet muhafızlarının safına geçmiştir.

1961 Anayasası'ndaki düzenlemelere ve Cumhurbaşkanı'na tanınan yetkilere bakılarak, Cumhurbaşkanlığı makamının vesayet organı olarak tasarlandığını söylemek fazla iddialı görünebilir. Ancak yukarıda da örnekleri verildiği üzere Cumhurbaşkanlığı kurumuna siyasetin yüklediği anlam ve bu kurumda görev yapanların gerek mesleki geçmişleri itibarıyla asker kökenli olmalarının siyaset psikolojisi açısından oluşturduğu resmî ideoloji baskısı gerekse siyasal sistem içindeki tutum ve davranışları bu kurumun uygulamada “vesayet muhafızlığı” (Kılıç, 2017) vasfı taşıyan bir kurum haline geldiğini göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

1961 Anayasası Kurucu İktidarı, demokrasi teorisi açısından bir ikilemin içine doğmuştur. Bir tarafta döneminin koşullarında (ikinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada yükselen liberal özgürlük rüzgarının etkisi ile) insan haklarını toplumun her kesimine tanıyan çoğulcu demokratik bir sistem getirme ideali diğer tarafta (bir darbe anayasası olarak) resmî ideoloji çerçevesi içinde demokratik görünümü vesayetçi bir siyasal sistem kurma amacı yer almıştır.

Doktrinde 1961 Anayasası için çoğulcu demokrasi getirdiğini savunanlar:

- 1961 Anayasası ile geniş temel hak ve özgürlük listesi getirildiğini ve temel hak ve özgürlüklere ilişkin önemli korumalara yer verildiğini,

- 1961 Anayasası ile birey-devlet ilişkisinde bireyin daha önemli tutulduğunu,

- Seçim sisteminde nisbi temsil sistemine geçildiğini ve siyasal katılımın önünün açıldığını, ileri sürmüşlerdir (Aldıkaçtı, 1964, ss. 10 – 21, Özbudun³⁹, 2016, ss. 42 – 43; Tanör, 2017, ss. 378 - 424). Bu görüşe katılmayan ve 1961 Anayasası ile vesayetçi anlayışın temellerinin atıldığını savunanlar ise:

- Temel hak ve özgürlüklerin toplumun tüm kesimlere eşit olarak tanınmadığını,

- Bazı toplumsal kesimlerin siyasal katılımının engellendiğini,

- Toplumsal çoğunluğun resmî ideolojiyi desteklemediği görüldüğünden, siyasi iktidarın tek başına toplumsal çoğunluğun eline bırakılmaması için nispi temsil sisteminin benimsendiğini,

- Siyasal iktidarın vesayet kontrolü altında tutulabilmesini sağlamak üzere 1961 Anayasası ile bazı kurumsal düzenlemelerin yapıldığını, ileri sürmektedirler (Özbudun, 2019, s. 43; Erdoğan, 2003, s. 90 – 114; Aydın ve Taşkın, 2018, s. 89 – 99).

Bu iddiaların gerçekliği sorgulanırken öncelikle 1961 Anayasası'nın hazırlanış sürecinde Anayasaya yüklenen felsefi arka plan ele alınmıştır. Kurucu Meclis'te CHP'li olmayanların baskı altına alınması ve DP temsilcisinin bulunmaması ile 1961 Anayasası'nı DP muhalifi görüşlerin şekillendirdiği anlaşılmıştır.

³⁸ Cevdet Sunay, dönemin Başbakanı AP lideri Süleyman Demirel'in önerisi ile AP ve CHP'li milletvekillerinin desteği ile Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Birand vd., 2008, s. 138 – 142).

³⁹ Ergun Özbudun, Türk Anayasa Hukuku isimli kitabının 2016 yılındaki baskısında 1961 Anayasası hakkında vesayetten bahsetmezken 2019 yılı basımında 1961 Anayasası'nın çoğulcu toplum yapısı ile birlikte vesayetçi bir yapı getirdiğini eklemiştir. Görülmektedir ki bu konudaki görüşü değiştirmiştir.

DP'nin son dönemlerinde muhaliflerce eleştirilen 1924 Anayasası'nın çoğunlukçu demokrasi sistemi getirmiş olmasına tepki olarak, 1961 Anayasası çoğulcu demokrasinin getirilmesi için temel hak ve hürriyetler genişletilmiş ve nispi çoğunluk seçim sistemi benimsenmiştir. Ancak nispi seçim sistemi ülkenin istikrarlı yönetilememesine neden olmuş, bu süreçte koalisyonların içindeki partilerin iktidar mücadelelerinin ülkenin toplumsal huzurunun ve ekonomik refahının sağlanamamasında etkili olduğu görülmüştür.

1961 Anayasası ilk halinde temel hak ve özgürlükleri oldukça geniş ölçüde tanımış ancak toplumun her kesimi için aynı korumayı öngörmemiştir. Özellikle muhafazakar kesimi ilgilendiren ibadet, dini ayin ve törenlere ilişkin "kamu düzeni ve genel ahlaka aykırılık" gibi geniş yorumlanmaya müsait özel sınırlandırma nedenleri öngörülmüştür. Ayrıca AYM temel hak ve özgürlükleri resmi ideoloji dışında gördüğü kesimler için dar yorumlamış bazı davalarda tamamen yok saymıştır. Anayasa ile tanınan temel hak ve hürriyetler Anayasa tarafından kurulan vesayetçi kurumlar aracılığıyla belirli kesimler için kullanılmamıştır. Bu nedenle gerçek anlamda çoğulculuktan bahsetmek doğru görünmemektedir.

MGK, AYM, Cumhuriyet Senatosu, DPT ve Cumhurbaşkanlığı vesayetçi anlayışla düzenlenen kurumlar olmuştur. MGK, 1960 – 1980 döneminde sivil siyasetin üzerinde her daim 1960 Darbesi'nin ve üç darağacının gölgesi olmuştur. AYM özellikle 12 Mart Muhtırası sonrasında etkin şekilde resmi ideoloji muhafızlığı işlevi yerine getirmiştir. Cumhuriyet Senatosu resmi ideolojiye uygun hareket edecek kişilerin Cumhurbaşkanları ve hükümet üyeleri olmaları için basamak olmuştur. Cumhurbaşkanlığı ise siyasal temsilden koparılmış ve eski askerlerin atandığı bir merci haline gelerek *vesayet muhafızlığı* görevi üstlenmiştir. DPT ise kararlarının hükümeti bağlayıcı olmaması sebebiyle sivil siyaset üzerinde kontrol işlevi yerine getirememiştir.

27 Mayıs Darbesiyle sivil siyasetin üzerine düşen asker süngüsü ve üç darağacının gölgesi, 1961 Anayasası ile getirilen vesayetçi kurumlar aracılığıyla kalıcılaştırılmaya çalışılmıştır. Toplum ve siyasal sistem üzerinde oluşturulmaya çalışılan vesayet zihniyeti, hazırlandığı andan yürürlükten kalktığı ana kadar 1961 Anayasası dönemine hâkim olmuş ve gelecek dönemlere miras kalmıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1992). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945 – 1980*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Akın, R. (2010). *Türk Siyasal Tarihi*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Akgün, S. (1981). Şapka Kanunu, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14(25), 69-79. doi: 10.1501/Tarar_0000000360
- Alacakaptan, U. (1966). Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. Maddeleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1966, 3. -20. doi: 10.1501/Hukfak_0000001361
- Aldıkaçtı, O. (1964). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Bahar Matbaası.
- Arsel, İ. (1955). Çift Meclis Sisteminin Memleketimizde Tatbiki Hususunda Bazı Düşünceler, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 59-99. doi: 10.1501/Hukfak_0000001260
- Arsel, İ. (1965). *Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*. Ankara: Yayınevi Belirtilmemiş.
- Atılğan, G. (2008). Yön-Devrim Hareketi, T. Bora ve M. Gültekingil (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Sol* içinde (597-600). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- AYM, 08.04.1963 günlü karar, RG, Sayı: 11456, Gün 17 Temmuz 1963.
- AYM, E: 1973/ 37, K: 1975/22, T: 14.02.19.
- AYM, E:1971/3, K:1971/3, T: 20.07.1971.
- AYM, E:1979/1, K:1980/1, T: 08.05.1980.
- Beriş, H. E. (2015). *Tek Parti Döneminde Devletçilik*. Ankara: Tezkire Yayınları.
- Bianet (2010). *Bugünkü Vesayet Rejiminin Temelleri 1961 Anayasası İle Atıldı*. <https://bianet.org/bianet/siyaset/122191-bugunku-vesayet-rejiminin-temeli-1961-anayasasi-ile-atildi> (Erişim tarihi: 18.05.2019).
- Birand M. A., DüNDAR C. ve ÇAPLI B. (2008). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2017). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye’de Devletçilik*. Ankara: Savaş Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi, 06 Ağustos 1960.
- Çaha, Ö. ve Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788-806. doi: belirtilmemiş.
- Çakmak, D. (2007). *Forum Dergisi: 1954 – 1960* (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çaylak, A. ve Baran, H. (2017). Türkiye’de Kemalist Rejimin Ordu ve Anayasa ile Pekişmesi ve Darbeler Arası Dönem (1960-1970). A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe ve H. Kapu (Ed), *Türkiye’nin Siyasal Hayatı* içinde (437 - 484), Ankara: Savaş Yayınevi.
- Dal, K. (1986). *Türk Esas Teşkilat Hukuku*. Ankara: Bilim Yayınları.
- Erdoğan, M. (2003). *Anayasalar ve Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Eroğul, C. (1977). *Türk Anayasa Düzeninde Cumhuriyet Senatosunun Yeri*. Ankara: Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Eroğul, C. (2000). *Anatüzeeye Giriş*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Eser B., Baltacı C. ve Arslan M. (2012). Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayet Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 69-97. Doi: belirtilmemiş
- Gönenç, L. (2008). *Ergun Özbudun’a Armağan*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Gönenç, L. (2010). *Yasaların Anayasaya Uygunluğunun Yargısal Denetimi ve Anayasa Yargısı*. Ankara: TEPAV Yayınları.
- Gönenç, L. (2017). *Partili Cumhurbaşkanı*. Ankara: TEPAV Politika Notu.
- Göze, A. (1970). Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 36(1-4), 28-43. doi: belirtilmemiş.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Güngör, Erol.(1990). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Heywood, A. (2010). *Demokrasi* (B. B. Özipek, B. Şahin, M. Yıldız, Z. Kopuzlu, B. Seçilmişoğlu ve A. Yayla, Çev.). B. Kalkan (Ed), *Siyaset* (101-122). Ankara: Adres Yayınları.

- Hirschl, R. (2004). *Towards Juristocracy: The Origins and Consequences of the New Constitutionalism*. Cambridge: Harvard University Press.
- İşık, H. M. (2012). *Anayasa Mahkemesi Kararlarında Devletin Resmi İdeolojisi*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- İnsel, A. (1996). *Düzen ve Kalkınma Kıskaçında Türkiye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnsel, A. (2001). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İpekçi A. Ve Coşar Ö. S. (2010), *İhtilalin İcyüzü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kaçmazoğlu, B. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Toplumsal Tartışmaları*. İstanbul: Doğu Kitapevi.
- Karatepe, Ş. (2009). *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Ş. (2018). *Tek Parti Dönemi*. Ankara: A Kitap Yayınevi.
- Karpat, K. (2017). *Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, Y. (2012). Kapitalizmi Planlamak-Türkiye'de DPT'nin Dönüşümü, *İnsan ve Toplum*, 2(3), s. 221 – 224. Doi: dx.doi.org/10.12658/human.society.2.3.D0035
- Kılıç, M. (2017). Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, *Türkiye Gazetesi*, <https://m.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-muharrem-kilic/595941.aspx> (Erişim tarihi: 15.01.2020).
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (2006). *Senet- İttifak'tan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kili, S. *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Köker, L. (2012). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, Y. (1975). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Bilim Yayıncılık.
- Mihçioğlu, C. (1988). Yine Devlet Planlama Örgütünün Kuruluşu Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(1), 113-146. Doi: 10.1501/SBFder_0000001500
- Onar, E. (2003). *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler*. Ankara: Basımevi Belirtilmemiş.
- Önder, İ. (1998). 1961 Anayasası'nın Ekonomik Modeli. Suna K. (Ed), *27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası* içinde. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özbudun, E. (2012). Türkiye'de Anayasa Yargısının Doğuşu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 68, 5-18. Doi: belirtilmemiş.
- Özbudun, E. (2016). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özdemir, H. (1993). *Sol Kemalizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdemir, H. (1994). *Ordunun Olağandışı Rolü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Kültür ve Sanat Yayınları.
- Özutku, M. (2016). *1961 Kurucu Meclisi*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Pantül, M. ve Yalçın, B. S. (1982). *Türk Parlamento Hukukunda İkinci Meclisler*. Ankara: Cumhuriyet Senatosu Vakfı Yayınları.
- Parla, T. (2002). *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Perinçek, D. (2008). *Anayasa ve Partiler Rejimi Türkiye’de Siyasal Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Şimşek, M. (2012). *1982 Anayasası’nda Yargı Bağımsızlığı ve Yargı Tarafsızlığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tanör, B. (1986). *İki Anayasa 1961-1982*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Tanör, B. (2017). *Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri*. İstanbul: YKY Yayınları.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını.
- Tuluoğlu, F. (2017). CHP’nin 14. Kurultayı ve İlk Hedefler Beyannamesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 15(60), 277-310. doi: belirtilmemiş.
- Tuluoğlu, F. (2019). 27 Mayıs’ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962), *Yakın Dönemde Türkiye Araştırmaları Dergisi*. (35), 1- 26. doi: 10.26650/YTA2019-583690.
- TBMM. (2012). *Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*.
- TMTD, C. III.
- Toplu, A. (1976). *Anayasada Milliyetçilik Mücadelesi 27 Mayıs ve Kurucu Meclis’in Perde Arkası*. Ankara: Töre-Devlet Yayınları.
- Ulay, S. (1968). *27 Mayıs 1960 Harbiye Silah Başına*. İstanbul: K Kitapçılık.
- Uraz, A. (1973). *12 Mart’a Doğru Devlet Organları ve Demokratik Kuruluşlar*. İstanbul: Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği Yayını.
- Ünsal, A. (1980). *Siyaset ve Anayasa Mahkemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Yasemin, D. (2017). İhtilalin Mantiği, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları* (99 - 116). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Yavuz, B. ve Bülbül, M. (2012). Çift Meclis Sistemi ve Türkiye, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16(1), 217-260. Doi: belirtilmemiş.
- Yıldırım, S. (2015). Devlet Planlama Teşkilatına Sosyalist Planlama Açısından Bir Bakış *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. (17), 23-32. Doi: belirtilmemiş.
- Zürcher, E. (2017). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.

Vergilendirme ve Demokrasi Arasındaki İlişkinin Analizi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Örneği*

Analysis of the Relationship Between Taxation and Democracy: The Case of Manisa Celal Bayar University

Doç. Dr. Sibel AYBARÇ¹, Prof. Dr. Sibel SELİM², Nur Selin ARSLAN³

Öz

Antik Yunan şehir devletlerine değin uzanan demokratik politik gelenek, 19. yüzyıl sonrasında normatif ve ampirik teorik tartışmalara sahne olmuştur. Günümüzde demokrasi, farklı perspektiflerden tanımlanmaktadır. Zenginobuz vd. (2010, s. 2) tarafından demokrasi, 'vergi veren, vergi verdiği için kamu erkini kullananlardan hesap sorma hakkı olan vatandaşların yönetimi' olarak tanımlanmaktadır. Vergi, bireylerin yönetime katılmalarını teşvik eden bir araç olarak algılanmaktadır. Bu noktada bir yandan vergilendirme düzeyindeki artışın sivil özgürlüklerin genişlemesini destekleyerek, demokrasi gelişimine katkı sağlayıp sağlamayacağını; diğer yandan demokratikleşme düzeyindeki artışın vatandaşla devlet arasındaki uyumu olumlu etkileyerek, vergilendirme düzeyinin artmasına yol açıp açmayacağını tartışılması önem arz etmektedir. Bu çalışma, Manisa Celal Bayar Üniversitesi (MCBÜ) akademik personelinde oluşan gözlem kümesi kapsamında yapılan anket verileri kullanılarak, faktör analizi ve sıralı logit model uygulaması sonucu, vergilendirme ve demokrasi arasında ilişki olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda, vergilendirme ve demokrasi arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergileme, demokrasi, yükseköğretim, faktör analizi, sıralı logit model

Makale Türü: Araştırma

Abstract

The democratic political tradition, dating back to the ancient Greek city-states, has witnessed normative and empirical theoretical debates after 19th century. Today, democracy is defined from different perspectives. Zenginobuz et al. (2010, s. 2) define democracy as 'the management of citizens who have the right to call the public authority to account because of paying taxes'. Tax is perceived as a tool encouraging individuals to participate in governance. At this point, it's important to discuss on the one hand whether the raise in the level of taxation contributes to development of democracy by supporting the expansion of civil liberties, on the other hand whether the raise in the level of democratization leads to increase the level of taxation by positively affecting the harmony between the citizen and the state. The study aims to determine whether there is a relationship between taxation and democracy as a result of factor analysis and sequential logit model application by using the survey data made within the scope of the observation set consisting of academic staff of MCBU. As a result of this study, it has been determined that there is a relationship between taxation and democracy.

Keywords: Taxation, democracy, higher education, factor analysis, ordered logit model

Paper Type: Research

*Bu çalışma, MCBÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir, proje no: BAPK- 2018-173.

¹Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Ahmetli MYO, sibel.aybarc@cbu.edu.tr.

²Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, sibel.selim@cbu.edu.tr.

³Araştırmacı, Manisa, nur.selin.arslan326@gmail.com.

Atf için (to cite): Aybarç, S., Selim, S. ve Arslan, N. S. (2019). Vergilendirme ve demokrasi arasındaki ilişkinin analizi: Manisa Celal Bayar Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), 241-266.

Giriş

Vergi, mali, ekonomik, sosyal ve siyasi boyutları olan çok yönlü bir kavramdır. Her ülkeye özgü ekonomik ve sosyal politikaların uygulama araçları arasında yer alan vergi sisteminin oluşturulması ve sürdürülebilirliği siyasi mekanizma eliyle gerçekleştirilmektedir. Özellikle seçim sürecinde siyasi mekanizmanın işlerliğinin sağlanması açısından rakip siyasi partilerin uyguladıkları/önerdikleri vergilendirme politikaları, belirleyici öneme sahiptir. Bu bağlamda, vergilendirme ve demokrasi arasında ilişkinin var olup/olmadığını tespit edebilmek için öncelikle kavramsal temelleri vurgulamak gerekmektedir.

Kamusal mal ve hizmetlerin hangi boyutta, ne kadar üretileceğine karar verme ve bu amaçla kamusal kaynakları kullanma tasarrufu, seçim mekanizmasıyla şekillenen kamusal tercih süreci ile belirlenmektedir. Kamu maliyesinin yapıtaşları olan kamu harcamaları ve kamu gelirlerine ilişkin kararlarda siyasi tercihlerin hâkim olması kamu maliyesi ile siyaset bilimi arasındaki ilişkiyi yadsınamaz kılmaktadır (Siverekli Demircan, 2004, s.594). Nitekim, vergi koyma yetkisinde halkın rızasının aranması, halk tarafından seçim ile oluşturulmuş meclis eliyle yerine getirilmektedir. Meclis, halkoyları sonucu politik karar alma yetkisiyle donatılmış siyasi partilerden oluşmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, vergi, demokrasi, mükellef, seçmen ve siyasi parti ilişkilerinin birbiriyle doğrudan bağlantılı kavramlar olduğu görülmektedir (Öz ve Güler, 2015, s.35). Bu çalışma, akademisyenlerin vergi, demokrasi ve bu kavramlarla ilişkili yargılar hakkındaki algı ve tutumlarını tespit edip, vergi ve demokrasi arasında ilişki olup olmadığını açıklayarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

1. Genel Bilgiler: Vergi ve Demokrasi

1.1. Vergi Kavramı ve Gelişimi

Türkçe kökenli kelime olan ve *vermek* kökünden türeyen "vergi" kelimesi, karşılık beklemeden verilen hediye anlamına gelmektedir. Terminolojiye bakıldığında, devlet teşkilatının devam ettirilebilmesi için alınan para anlamına gelmektedir (Hançerlioğlu, 1999, s.468). Vergi, mali karakteristiğinin yanında tarihsel ve sosyal bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca yer ve zamana göre farklılık gösteren tarihsel ve sosyal olaylar, vergi kavramını da söz konusu farklılıklar doğrultusunda değişik anlamlara kavuşturmuştur (Edizdoğan, 2008, s.145).

Montesquieu, Locke, Hobbes, Von-Wieser gibi rasyonalist-ferdiyetçi devlet anlayışını benimseyen düşünürlere göre vergi, sunulan kamu hizmetlerinin adeta karşılığı olarak özel kesimden kamu kesimine aktarılan "bedel" formunda iken; Mill, Pigou, Dalton gibi organik-kollektivist devlet anlayışını benimseyen düşünürlere göre vergi, devletin kamusal hizmetlerini yerine getirilebilmesi için bireylerin (faydalanma derecesine bakılmaksızın) ödeme gücüne göre tek taraflı olarak saptadığı "zorunlu ödemeler" formundadır (Turhan, 1993, s.21; Muter, Çelebi ve Sakınç, 2008, s.120-133).

Antikçağdan günümüze değin farklı form ve anlamlara bürünen verginin genel kabul görmüş tanımı, "*devletin ve kendisine vergilendirme yetkisi verilmiş diğer kamu kuruluşlarının yükledikleri mali ve mali olmayan görevleri gerçekleştirmek üzere, gerçek veya tüzel kişilerden, yasal esaslara uymak kaydı ile hukuki cebir altında, karşılıksız olarak ve egemenlik gücüne dayanarak aldığı para şeklindeki iktisadi değerler*"dir (Muter vd., 2008, s.121).

İnsanlık tarihi boyunca farklı şekillerde ve farklı ad altında alınan vergi, başlangıçta gönüllülük esasıyla hediye, yardım şeklinde; ardından geleneksel yükümlülük ekseninde dini esaslara dayalı şekilde alınırken; günümüzde mükellefler tarafından uyulması zorunlu kamusal ödev şeklinde alınmaktadır (Kayan, 2000, s.81).

En eski yazılı kanun metni olarak kabul edilen Urukagina Kanunu, ayrıca ölüm vergilerinin de yer aldığı ilk ve tek örnektir. Söz konusu kanun ile Kral Urukagina, halkı zor durumda bırakan ve yoksul kılan ağır vergilerin çoğunu kaldırmış ya da azaltmıştır (Canbay, 2009, s.11). İlkçağda dini bir vecibe olarak meşrulaştırılan ve düzenli alınmayan vergiler, Mısır

piramitleri inşasında halkın bedenen çalışmasından iltizam usulünü uygulayan Eski Roma'ya değin geniş coğrafyada uygulama imkânı bulmuştur (Kayan, 2000, s.81).

Otokratik ülke olan İngiltere'de baronların öncülüğünde ayaklanan Londra halkının kralın yetkilerini sınırlandırarak, demokrasi, parlamenter sistem ve insan hakları nosyonunun oluşumunu sağlayan 1215 tarihli Büyük Özgürlük Fermanı (Magna Carta Libertatum), günümüze değin uzanan "kanunsuz vergi olmaz" ilkesini gelenekselleştirerek, vergilemenin yasal altyapısına kaynak teşkil etmiştir (Canbay, 2009, s.40-41). İzleyen süreçte gerek Yüzyıl Savaşları nedeniyle vergilerin arttırılması, gerekse haksız vergi uygulamaları nedeniyle vergi isyanlarına sahne olan İngiltere'de, gerçek anlamda kralın vergileme yetkisini sınırlayan anayasal belgeler, 1628 tarihli Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) ile 1689 tarihli Haklar Bildirgesi (Bill of Rights) olmuştur. İngiltere'nin kolonisi konumunda olan Amerika'da İngiltere tarafından uygulanan ağır vergi politikası, bağımsızlık mücadelesi ile sonuçlanmış ve 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (American Declaration of Independence) ilan edilerek, "temsilsiz vergi olmaz ilkesi" benimsenmiştir. Avrupa coğrafyasında ise temel belirleyicileri arasında kralın vergilendirme yetkisini keyfi kullanımının engellenmesinin yer aldığı 1789 tarihli Fransız İhtilali ardından İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi (Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen) ilan edilerek, (13.maddesindeki "*vergide genellik ve eşitlik ilkesi*" ile 14. maddesinde yer alan "*vergilerin belirliliği ve kanuniliği ilkesi*" kapsamında) kralın vergilendirme yetkisi sınırlandırılmıştır (Çağan, 1980, s.131).

Batının mali, ekonomik, sosyal, idari, hukuki ve demokratik alanlarda sağladığı gelişmelere ayak uydurmakta geç kalan (Tezcan, 2003, s.131) Osmanlı İmparatorluğu'nda, kuruluştan Tanzimat'a değin klasik mali yapı, dini esaslara göre alınan Şer'i Vergiler (zekat, öşür, haraç, cizye) ile geleneksel ve toplumsal esaslara göre alınan Örf'i Vergiler⁴(Tekalif-i Adiyeye, Tekalif-i Şakka) olmak üzere iki vergileme kaynağı üzerine şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda günümüz anlamında vergileme ve hukuk devletine ilişkin ilk gelişme, 1808 tarihli Sened-i İttifak'tır. Padişah yetkilerini sınırlayan ilk anayasal belge olması ve iktidar kullanımına sadrazamın katılımını sağlaması açısından Sened-i İttifak, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Büyük Özgürlük Fermanı olarak algılanmıştır (Öz, 2004; Canbay, 2009, s.32-36).

Dünya ekonomisi, 20.yüzyıla derin izler bırakan savaflara, krizlere ve küreselleşme süreciyle ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik politikalarda değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. Özellikle 20.yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ve ardından izlenen Keynesyen ekonomi politikaları ile ülkeler, müdahaleci maliye politikaları aracılığıyla makro ekonomiyi etkileme çabasına girmiş; vergi politikaları etkin bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Şöyle ki gerek Keynesyen iktisat anlayışı gerekse vatandaşların büyük çoğunluğuna oy verme hakkı tanınması ile siyasal demokrasinin gelişmesi, vergileme anlayışını değiştirerek, progresif vergileme ve vergi adaletini ön plana çıkarmıştır. Geline süreçte vergi, gönüllülük esasının ötesinde sosyal, ekonomik ve siyasi amaçlara ulaşmada temel yapıtaşı formunu almıştır (Çevik, 2003, s.355-356).

Tarihsel gelişim sürecinde bir taraftan ulus devletlerde özellikle "temsilsiz vergileme"ye karşı halkın tepki ve isyan süreci sonucu ulaşılan demokratik yönetimlerde halkın seçim yoluyla vergi politikalarını etkileyebilmesi, diğer taraftan katılımçılık, yerinden yönetim gibi temel demokrasi enstrümanlarının uygulanma düzeyinin mükellefin/seçmenin vergi ödeme/ödememe kararı üzerinde etkili olabilmesi verginin siyasi fonksiyonunun önemini gözler önüne sermektedir (Aydoğan, 2017, s.20).

⁴ Örf'i vergiler arasında yer alan Baj (Bac), Ortadoğu'da hükümdarlara verilen para ve armağanları ifade etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Bac, Osman Gazi tarafından pazara satılmak üzere getirilen her tür yük için 2 akçe alınmasını emretmesiyle uygulanmaya başlamıştır (Sirkeci ve Abdula, 2015, s.1248).

1.2. Demokrasi Kavramı ve Gelişimi

Antik Yunan'da M.Ö. 5.yüzyılın ortalarında kullanılan ve "demos"(insanlar) ile "kratos"(güç) kelimelerinden türeyen "demokrasi" kelimesi, siyasi gücün tüm yetişkin nüfusun elinde olduğunu, benzer hiçbir grubun hükmetme hakkı olmadığını ifade etmek için kullanılmıştır (Sultana, 2012, s.27; Dahl, 2020). Başta Atina olmak üzere Yunan şehir devletlerinde "yurttaş" olan yetişkin erkeklerin yönetime doğrudan katılarak, kendi kendini yönetmelerini sağlayan doğrudan demokrasi müessesesi uygulama imkânı bulmuştur. Aristoteles Okulu tarafından tasnif edilen devlet şekilleri öğretisinde demokrasi, çoğunluğun egemen olduğu devlet şekli olarak tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra demokrasi, kamusal faaliyetlerin çoğunluk ile iş birliği içinde düzenlenmesi, egemenlerin egemenlik altında bulunan çoğunluğa hesap vermesi, tüm yurttaşların aynı haklara sahip olması açısından diğer rejimlerden (azınlığa dayanan "aristokrasi ve oligarşi" ile tek kişi egemenliğine dayanan "monarşi ve tiranlık" yönetiminden) ayrılmıştır (Schmidt, 2001, s.13). Antik Yunan şehir devletlerinin M.Ö. 4.yüzyıl sonunda, Makedon egemenliği altında zorla biraraya getirilmesiyle bir taraftan devlet düzeni, diğer taraftan doğrudan demokrasi rejimi yıkılmış ve demokrasi söylem ve uygulamaları, 13.yüzyıla değin sessizliğe bürünmüştür (Uygun, 2017, s.113). İngiltere'de 1215 tarihli Büyük Özgürlük Fermanı, yalnızca vergi eşitliğini sağlama temelinde kalmamış, mutlak iktidarın yetkilerini de sınırlandırarak demokratikleşme sürecinin başlangıcı olmuştur. Demokrasinin ruhunda yer alan halk denetimi ile eşitlik olguları, aynı zamanda vergilendirme ilkelerini de oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle demokrasi ile vergileme ilkelerinin oluşumunun aynı döneme rastladığı söylenebilir (Şişman, 2009, s.31).

Demokrasi olgusu, 17.yüzyıl düşünürlerinden Montesquieu ile tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Montesquieu, demokrasinin siyasal değerlerin yanı sıra moral değerleri gerektiren bir rejim olduğunu ve gerçek gücünü erdemli rejim olmasından aldığını ifade etmiştir. Montesquieu'ya göre demokrasi, ancak iyi kurum ve yurttaşların varlığı halinde iyi şekilde işlemektedir. Bu noktada egemenliğe sahip ulusun görev ve yükümlülüklerini "*layıkıyla*" yapmak, "*layıkıyla yapamayacağı şeyleri ise temsilcilerine yaptırmak*" suretiyle yurttaşlığın yüklediği sorumlulukları yerine getirip, siyasal erginliğe ulaşması gerekmektedir (Kavra, 1989, s.79). Bu noktadan hareketle, demokrasinin özünde yatan felsefenin siyasi kararlardan etkilenen insanların özellikle seçim süreci ile uygulanan politikalar ve tercihleri doğrultusunda söz hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır (Frey, 2017, s.3).

Antik Yunan'dan Yeniçağ'a değin, uzak durulması gereken yönetim şekli olarak algılanan ve sessizliğe bürünen demokrasi söylemleri, Spinoza, Montesquieu ile farklı bakış açılarıyla tekrar gündeme gelmiş ve özellikle Rousseau ile asalet unvanı niteliği kazanmıştır. Rousseau, mutlak olma, bölünememe ve devredilememe özellikleri çerçevesinde demokrasi ve egemenlik olgularının ortak paydada değerlendirilmesi gerektiği fikrini ileri sürmüştür. Rousseau'ya göre, organik bütün olarak kabul edilen devlet iktidarı, halkın bizzat kendisi tarafından doğrudan doğruya kullanılan egemenliğe dayanmalıdır. Eğer egemenliğin temsilcilere bırakılması durumunda halkın, köleye dönüşeceğini belirtmiştir. Rousseau'nun kabul etmediği "temsil ilkesi", Sieyes tarafından egemenlik olgusu ile özdeşleştirilerek, günümüz demokrasi felsefesinin özünü oluşturmuştur (Göztepe, 2010, s.133-134).

Antik demokrasi ile modern demokrasi arasında önemli nicel ve nitel farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle modern çağda devlet anlayışı ve ölçeğinin değişimi, temsili demokrasiyi gerekli kılmış; ulus devlet felsefesi altında yurttaşın demokrasi sürecindeki rolünün değişimi, devlet-birey ayrılığını gündeme getirmiş ve süreç içerisinde yaşanan pek çok ekonomik, mali, siyasal, sosyal, dinsel etken demokrasi ilkelerini ve kurumları derinden etkilemiştir. 17.yüzyıldan günümüze demokratikleşme sürecinde yaşanan dönüm noktaları, aşağıdaki gibi özetlenmektedir (Uygun, 2017, s.114,117-118).

-*Birinci Demokratikleşme Dalgası*: Amerika'nın erkeklerin çoğuna oy kullanma hakkı tanıdığı 1820'li yıllardan başlayan ve 1920'li yıllara değin uzanan süreçte, özellikle Avrupa ve İngilizce konuşulan ülkeler olmak üzere yaklaşık 30 ülke, demokrasi rejimini benimsemiştir.

-*İkinci Demokratikleşme Dalgası*: II. Dünya Savaşı ardından otoriter ve totaliter rejimlerin yıkılıp, refah devleti anlayışı çerçevesinde demokrasi rejimini benimseyen ülke sayısında özellikle 1960'lı yıllarda artış görülmüştür.

-*Üçüncü Demokratikleşme Dalgası*: 1990'lı yıllarda otoriter sosyalist rejimlerin (özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Yugoslavya, Çekoslovakya), kurucu ulusların bağımsızlık ilanlarıyla çözülmeye başlaması, soğuk savaş ve iki kutuplu dünya düzenini sona erdirmiş, serbest piyasa ekonomisi ve demokrasi anlayışının hızla yayılmasını sağlamıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında Dahl (2017), demokrasinin diğer rejimlerden çok daha iyi bir seçim olduğunu gösteren üstünlüklerini on maddeyle sıralamaktadır (Dahl, 2017, s.57-72):

-Demokrasi, diktatörlerin yönetimi ele almasını engellemekte ve zorbalığı önleyebilmektedir.

-Demokrasi, vatandaşlara demokratik olmayan sistemlerin sağlayamayacağı türde temel hakları (katılım hakkı, tartışma hakkı, oy verme hakkı gibi) sağlayabilmektedir.

-Demokrasi, vatandaşlara geniş kişisel özgürlük (ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi) alanı sağlamaktadır.

-Demokrasi, vatandaşların temel hak ve menfaatlerinin korumasına yardımcı olmaktadır.

-Demokrasi, vatandaşların kendi seçimleri sonucu belirlenen kanunlar çerçevesinde yaşamalarına ve tasarrufta bulunmalarına fırsat vermektedir.

-Demokrasi, vatandaşlara kendi seçimleri sonucu belirlenen kanunlar uyarınca yaşama fırsatı verdiği için yine kendi tercihlerine uygun davranması konusunda vatandaşların ahlaki sorumluluğunu yerine getirmesi için imkân sağlamaktadır.

-Demokrasi, insani gelişmişlik değerlerinin (sevgi, cesaret, adalet, dürüstlük, karar alıp uygulama gibi) gelişimine uygun zemin hazırlamaktadır.

-Demokrasi, vatandaşlar arasında mümkün olan en yüksek düzeyde siyasi eşitlik sağlamaktadır.

-Modern temsili demokrasiler, birbirleriyle çatışma sürecine girmezler.

-Demokrasi, uygulayıcı ülkeyi daha zengin kılmaktadır.

Garcia ve Haldenwang (2015), 131 ülkenin 1990-2008 arası döneme ilişkin siyasi rejimler ile verginin GSYH içindeki payını içeren verileri kullanarak gerçekleştirdikleri analiz sonucunda Tablo 1'deki yargılara ulaşmışlardır.

Demokratik rejimlerde vatandaşlar, vergilerin kaliteli kamu hizmeti ve yüksek refah düzeyi şeklinde karşılık bulduğu inancı ölçüsünde rejimi desteklemekte vergi ödemeyi haklı görmekte iken, otokratik rejimlerde yöneten kesimin çıkarları ve yöneten gruptan çıkar sağlama inancı ölçüsünde rejimi desteklemektedir (Garcia ve von Haldenwang, 2015, s.4-5).

Tablo 1. Siyasi rejimler ve vergileme: Özet argümanlar

Rejim Türleri	Daha Yüksek Vergi Toplamaya Yol Açan	Daha Düşük Vergi Toplamaya Yol Açan
Demokrasi	-Daha yüksek meşruiyet ve güvenilirlik -Daha iyi kamu hizmetleri, daha yüksek yeniden dağıtım düzeyi -Daha yüksek ekonomik büyüme ve refah	-Vatandaşların siyasi desteğine daha bağlı ve bu nedenle daha düşük baskı uygulama tutumu
Otokrasi	-Uyumu dayatma konusunda daha özgür -Yönetenlerin kişisel çıkarlarına yönelik gelir tahsisi -Daha düşük resmi kalkınma desteği	-Daha düşük meşruiyet ve güvenilirlik -Daha küçük ölçekli grup desteği, vergi toplama ve dağıtımına yönelik daha düşük ilgi

Kaynak: Garcia ve Haldenwang, 2015, s.16.

1.3. Vergilendirme ve Demokrasi Arasındaki İlişkiyi Etkileyen Faktörler

İnsanlık tarihi boyunca vergileme ve demokrasi, uygarlıklara, ideolojilere, pragmatik koşullara göre değişiklik göstermekle birlikte, özellikle toplum olma felsefesinin özünü oluşturan yurttaşlık bilincinin yapıtaşlarını oluşturmaktadır.

Özellikle son iki yüzyıl boyunca vergileme gerek seviye ve ölçek bakımından gerekse yapısal bakımdan değişim göstermiştir. Öyle ki, 19.yüzyıl başlarında gümrük vergilerinin ağırlıklı olduğu vergi yapısı, 20.yüzyılda yerini gelir vergisinin ağırlıklı olduğu bir yapıya bırakmıştır. Söz konusu değişim ve gelişmeyi açıklayan ortak akıl, yeniden dağıtım mekanizması ve hükümetin/iktidarın büyüklüğüne yol açan "demokrasi" olgusunun yaygınlaşması üzerine şekillenmektedir (Andersson, 2018, s. 111). Nitekim, olasılık oylama modeline göre demokrasilerde, uygulanacak kamu mali politikaları (özellikle vergilendirme ve kamu harcamaları) ile kişisel çıkarlarını hesaplayarak, hangi partiye oy vereceğine karar veren ideolojik olmayan (muhtemelen seçmenlerin büyük çoğunluğu) vatandaşların oyları etkilenmekte ve değiştirilebilmektedir (Profeta, Puglisi ve Scabrosetti, 2013, s.686). Bu noktada mükelleflerin sınıflandırılması da önem arz etmektedir (Karyağdı, 2015, s.121-123):

- Altın Mükellefler; toplumsal sorumluluk bilinci çerçevesinde vergi ahlakı yüksek ve kanunlara kendiliğinden uyum gösteren mükelleflerdir. Vergi sistemlerinin etkin çalıştığı ve vergi suçlarına yönelik caydırıcılığın yüksek düzeyde olduğu ülkelerde vergiye gönüllü uyum yüksek olmaktadır. Vergisel yaptırımların caydırıcı olmadığı durumda mükellef, rahatlıkla vergisel riskleri üstlenebilmektedir. Türkiye'de vergisel yaptırımların caydırıcı olmaması dolayısıyla altın mükellef grubuna giren mükelleflerin, gerçek anlamda vatandaşlık bilinci ve vergi ahlakıyla bu grupta yer aldıkları söylenebilir.

- Vergi Karşıtı Mükellefler; ödediği verginin karşılığının kamu hizmeti olarak kendisine geri dönmediği düşüncesiyle vergi ödememe davranışını haklı gören mükelleflerdir. Dünya genelinde söz konusu grubun vergi ödevini yerine getirmesi konusunda denetleyici ve ağır yaptırımlara tabi tutulması en etkin yöntem olarak kabul görmektedir.

- Kararsız Mükellefler; kamu otoritelerinin ekonomik ve siyasi politika uygulamalarında stratejik hedefleriyle yönlendirebilecekleri mükellef grubudur. Kamu otoritelerinin vatandaşlık bilincinin vergi bilinciyle özdeş olduğu, mükellef haklarına uygun idari işlemlerin yaygınlaştırılması, kapsamlı kontrol ve denetim faaliyetleri sonucu rüşvet ve yolsuzluğun olmadığı hissettirilmesi ile altın mükellef kademesine geçme olasılığı yüksek olan gruptur. Yüksek popülasyona sahip grubun vergi bilincinde meydana gelecek artış, demokratik hak ve özgürlüklerini kullanma kabiliyetini arttıracaktır.

Vergileme ve demokrasi arasındaki (özellikle vatandaşların mükellef ve seçmen sıfatıyla sahip oldukları önem ve belirleyiciliği esasına dayanan) ilişkiyi etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Literatürde söz konusu faktörler yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, gelir düzeyi gibi demografik unsurlardan hesap verme, devlete bağlılık, siyasi tercihler, aidiyet duygusu, vergi yükü, vergi bilinci, vergi ahlakı, vergiye karşı tutum gibi mali, ekonomik ve politik unsurlara değin oldukça geniş yelpazede ele alınmaktadır.

Dünya Değerler Araştırması (The World Value Survey), dünya genelinde 90 ülkeyi kapsayan araştırma/anket verileri çerçevesinde vergiye karşı tutumu etkileyen faktörleri belirlemiştir. Analiz bulguları, özellikle 55 ülkenin cevapladığı "Eğer fırsatınız olsa, vergi kaçırmayı haklı görür müsünüz?" ifadesini içeren anket sorusu üzerine şekillenmektedir. Ülkelerin belirli kısıtlar altında farklı kategorilere ayrılarak gerçekleştirildiği analiz, insanların vergiye karşı tutumunu açıklamada kurumsal ve sosyo-ekonomik faktörleri anlamının önemini vurgulamaktadır (bkz. Grafik 1)(OECD, 2013, s.3):

- Ülkeleri için demokrasiyi en iyi yönetim rejimi olarak gören vatandaşlar, vergi kaçırmayı haklı görmemekte, vergi ödemeyi vatandaşlık ödevi şeklinde algılamaktadır.

- Mali yeniden dağıtımı demokrasinin temel özelliği olarak tanımlayan (hükümetin yoksulları sübvans etmek için yüksek gelirli vergilendirilmesi gerektiği kanısında olan) vatandaşlar, vergi ödemeyenlere nazaran daha yüksek düzeyde vergiye uyum göstermektedir.

- Devletine (kamu kurumlarıyla söz konusu kurumların şeffaflığına, etkinliğine) güvendiğini ifade eden bireyler, vergi ödemeyenlere nazaran daha yüksek düzeyde vergiye uyum göstermektedir.

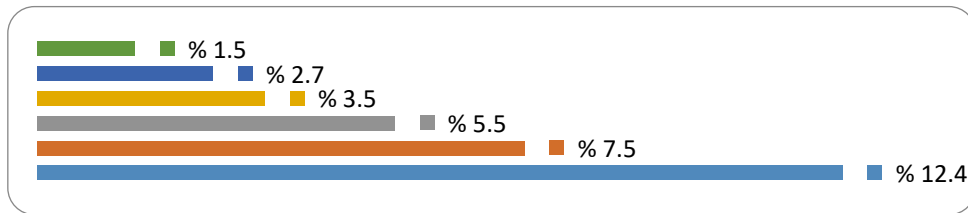
- İnançları ve dini değerleri kuvvetli olanların vergi ödeme konusunda daha olumlu tutum sergiledikleri görülmektedir.

- Cinsiyet bazında, kadınların erkeklere nazaran daha yüksek düzeyde vergi bilinci ve uyumu sergilediği görülmektedir.

- Yaş almış insanlar, genç insanlara nazaran vergi kaçırma eylemini haklı görmemekte, vergi ödevlerine sadık davranmaktadır.

- Eğitim düzeyi arttıkça, vergi ödeme ve demokratik hakları kullanmaya yönelik tutum ve davranışların arttığı görülmektedir.

Grafik 1. Küresel düzeyde vergiye karşı tutumu etkileyen kurumsal ve sosyo-ekonomik faktörler

Kaynak: OECD (2013).

Gerçekten de ne kadar çok sayıda vergi mükellefi, topluma tanınan hakları kullanmak suretiyle politik karar alma sürecine katılabilirse, vergiye uyum düzeyi artarak o kadar çok sayıda vergi beyanı gerçekleşmektedir. Hatta vergi mükelleflerine (tanınan geniş hak ve yükümlülüklerle sahip "vatandaş" sıfatıyla) referandum yoluna gitmek suretiyle, politikacıları daha iyi takip etme ve kontrol etme yetkisi de verilebilir. Günümüz temsili demokrasilerinde demokrasi enstrümanlarının etkin ve çeşitliliği, ödenecek vergilerin vatandaşların tercihleri ve ihtiyaçları doğrultusunda harcanmasına, bu durum da vatandaşların vergi ödeme konusunda motivasyonlarının artmasına yol açmaktadır. Nitekim burada kendisini demokratik kurallarla ön

planda tutan hükümet, kendi gücüne sınırlamalar getirerek, vergi mükelleflerinin sorumlu kişiler olarak görüldüğü algısı oluşturmakta ve mükellef tercihlerini siyasal süreçte dikkate almaktadır. Pratikteki uygulamaların yanı sıra demokratikleşme ile vergileme ve kamu harcamaları yapısı arasındaki bağlantı, ampirik bir tartışma olarak kalmaktadır (Torgler, 2003, s.5-6).

Devlete bağlılık ile bir çeşit vatandaşlık hakkının bedelini ifade eden vergiler, vergi bilinci ve ahlaki bulunmayan toplumlarda adeta zulüm olarak algılanmaktadır. Bu durumda tüm vatandaşlara devletin kendileri ötesinde bir varlık olmadığı ve vergi ödemenin "hukuki boyutları olan toplumsal ödev olduğu" anlayışının yerleştirilmesi gerekmektedir (Yeniçeri, 2005, s.280, 298). Böylece vergi bilincinin vatandaşlık bilinci çerçevesinde yerleşmesi sağlanmakta; halk, ekonomik ve siyasi aktiviteleri yüksek farkındalık derecesinde gerçekleştirmeye sevk edilmektedir.

Parlamentar demokrasilerde, seçim sonucu iktidara gelen siyasi parti/partiler, tüm yasal mevzuatın oluşturulması ve uygulanmasında olduğu gibi kamu maliyesi (kamu harcamalarının nasıl ve hangi boyutta gerçekleştirileceği, kamu gelirlerinin nasıl harcanacağı gibi) alanında da yetki sahibi olmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlar, iktidarı elinde bulunduran siyasilerin politikalarını yakından takip ederek, olumlu/olumsuz tutum izlemekte (Çataloluk, 2008, s.219-220) ve bunu ya vergi verme/vermeme şeklinde ya da izleyen seçim döneminde oy verme/vermeme şeklinde somutlaştırmaktadır.

Seçimler, demokratik hükümetlerin temel unsurudur. Vatandaşlar seçmen rolü ile bir aday/partiyi/parti dışı aday seçmek suretiyle kim tarafından hangi politika ile yönetileceğine yönelik tercihlerini belirlemektedirler. Çoğu kez halkın yönetime katılımı, hükümetin seçimi ile sınırlandırılmakta ve gelecek seçime kadar ertelenmektedir. Bu noktada seçmenler, kendilerini etkileyecek sosyo-ekonomik faktörleri (işsizlik, yoksulluk, idari yapı, hemşehrilik, ideoloji, etnik yapı, seçim kampanyaları, projeler gibi) göz önünde bulundurarak tercihlerini yapmaktadırlar (Özözen Kahraman, 2007, s.4-5,110-128).

Özetlemek gerekirse, geniş siyasi katılım ve sivil özgürlük temeline dayalı güçlü demokrasi, ödedikleri vergi vb. yükümlülüklerle kamu harcamalarını finanse eden vatandaşların kamu yönetimi aktörlerinden hesap sorabildiği ve bu hakkın kullanılması sonucu, kamu yönetiminde şeffaflık, etkinlik ve kalite anlayışı konusunda vatandaş nezdinde devlete olan güvenin artarak, vergi ödeme konusunda bilinçli olduğu bir sistemdir (Türedi ve Topal, 2016, s.80). Bu noktada demokrasinin sürdürülebilirliği, kamu yönetiminin şeffaf ve hesap verme sorumluluğu çerçevesinde ortak payda olan ulus bilinci ile politika belirlemesi ve faaliyete geçirmesine, vatandaşın ise mükellef/seçmen bilinci çerçevesinde vergi yükümlülüğünü ve oy kullanma hakkını layıkıyla yerine getirmesine bağlıdır.

2. Yöntem

Bu çalışmada yükseköğretim düzeyine sahip bireylerin vergi ve demokrasi algıları ile siyasal karar alma sürecinde ne derecede etkin olduklarına dair veriler, anket yönteminden yararlanarak toplanmıştır. Araştırmanın örnekleme olarak MCBÜ'de görevli akademisyenler belirlenmiş ve anket uygulanmıştır. MCBÜ Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 14.12.2018 tarih ve 2018/01 sayılı alınan karar gereği, etik yönden uygun bulunan anket, demografik bilgiler ile temel vergilemeye ilişkin bilgilerden oluşan 20 soruluk ilk kısım ile vergi ve demokrasi arasında ilişki olup olmadığına dair algıyı ölçmeye yönelik literatür araştırmasına (Çuhadar, 2006; Alkan, 2009; Yılmaz, 2015; Teyyare ve Kumbaşlı, 2016; Çiçek ve Bitlisli, 2017) dayalı olarak hazırlanıp, çeşitlendirilen ve 5'li Likert tipi ölçekli 35 soruluk son kısımdan oluşmaktadır. Çalışmada Sıralı logit model ile vergi ve demokrasi arasındaki ilişki ele alınmış ve faktör analizi sonucunda elde edilen beş faktör sıralı logit modele bağımsız değişken olarak dahil edilmiştir.

Ekonomi ve finans alanlarında ilk olarak 1975'te McKelvey ve Zavonia tarafından kullanılan sıralı modeller, sıralı probit model ve sıralı logit model olmak üzere iki gruba

ayrılmaktadır (Chow, 1988'den akt. Selim, 2012, s.60): Sıralı Probit Model, normal olasılık dağılımı üzerine odaklanmaktadır. Sıralı Logit Model, standardize edilen logistik olasılık dağılımına odaklanmakta; hataların logistik dağılımı bakımından sıralı probit modelden farklılaşmaktadır.

Sıralı logit modellerinde bağımlı değişken hem nitel hem de sıralı olmalıdır. "Sıralı olma"dan kasıt, bir seçeneğin diğerine olan üstünlüğü değil, seçeneklerin birbirlerine eşit aralıklara/uzaklıklara sahip olmasıdır. Sıralı logit modellerde gizli değişken yaklaşımı çerçevesinde, gözlenen sıralı bağımlı y değişkeni, gözlenemeyen y^* değişkeninin bir fonksiyonudur. Gözlenemeyen y^* değişkeni, açıklayıcı değişken ile hata terimi yardımıyla açıklanabilen sürekli ve farklı kesim noktalarına (τ ile gösterilen eşik değerlere) sahip değişkendir. Gözlenemeyen y^* değişkeni " $-\infty$ ile $+\infty$ aralığında" değişkenlik göstermektedir (Uğurlu, 2010, s.19).

İki değerli logit modelin genişletilmiş versiyonu olan sıralı logit model ile bu model çerçevesinde, gözlenen (y) değişkeninin gözlenemeyen (y^*) değişkenle ilişkilendirilmesini gösteren eşitlikler aşağıdaki formülizasyonlarla ifade edilmektedir (Selim, 2012, s.60).

$$y^* = \sum_{k=1}^K \beta_k x_k + \varepsilon \quad (1)$$

x_i ;bağımsız değişkenler vektörü,

ε ;hata terimidir.

y değişkeninin m kategori gözlenmesi durumunda ise;

$$y = m \text{ eğer } \tau_{m-1} \leq y^* < \tau_m \quad m=1 \dots J \text{ için} \quad (2)$$

τ ;eşik değer

$$y = \begin{cases} 1 & \text{eğer } \tau_0 = -\infty \leq y_i^* < \tau_1 \\ 2 & \text{eğer } \tau_1 \leq y_i^* < \tau_2 \\ 3 & \text{eğer } \tau_2 \leq y_i^* < \tau_3 \\ 4 & \text{eğer } \tau_3 \leq y_i^* < \tau_4 \end{cases} \quad (3)$$

Sıralı logit modelleri kapsamında bağımlı değişken kategori karşılaştırmaları bakımından farklı logit oluşturma modelleri bulunmaktadır. Bu noktada, "yığılımı olasılıklara dayanan sıralı logit modeller" uygulaması kolay ve yaygın olan model olarak kabul görmektedir. Söz konusu model bünyesinde "orantısız oran modeli", "orantısız olmayan oran modeli", "kısmi orantısız oran modeli" ile "kısıtlı ve kısıtsız orantısız oran modeli"ni barındırmaktadır (Arı ve Yıldız, 2016, s. 1365).

Açıklayıcı bir değişkenin her bir mevcut değerleri için gözlenen değişken y 'nin seçilme olasılıkları hesaplanmaktadır. Olasılıklar, iki eşik değer arasındaki hataların dağıldığı alanı kapsamaktadır. Alanın hesaplanması, birikimli dağılım fonksiyonları arasındaki farkın tespitiyle mümkündür (Uğurlu, 2010, s.21). Sıralı logit modelinde J tane kategori olması durumunda, olasılıklara ait denklemler aşağıdaki gibi formülize edilmektedir (Selim, 2012, s.60-61; Sarı ve Külekçi, 2017, s.322).

$$Prob(y = 1) = L \left(- \sum_{k=1}^K x_k \beta_k \right), \quad (4)$$

$$Prob(y = 2) = L \left(\tau_2 - \sum_{k=1}^K x_k \beta_k \right) - L \left(- \sum_{k=1}^K x_k \beta_k \right), \quad (5)$$

$$Prob(y = 3) = L\left(\tau_3 - \sum_{k=1}^K x_k \beta_k\right) - L\left(\tau_2 - \sum_{k=1}^K x_k \beta_k\right) \quad (6)$$

$$Prob(y = J) = 1 - L\left(\tau_{J-1} - \sum_{k=1}^K x_k \beta_k\right) \quad (7)$$

Sıralı logit modelde elde edilen katsayılar, standartlaştırılmış katsayıları hesaplama yöntemi, tahmin edilen olasılıkları hesaplama yöntemi, tahmin edilen olasılıklardaki faktör değişmeyi hesaplama yöntemi, tahmin edilen olasılıklarda yüzde değişmeyi hesaplama yöntemi gibi farklı yöntemlerle yorumlanabilir (Emeç, 2002, s.17).

3. Ampirik Analiz

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu çalışmada, MCBÜ’de görevli akademisyenlerden oluşan gözlem kümesi kapsamında vergi ve siyasal katılıma ilişkin algı ve beklenti düzeylerinin karşılaştırılması amaçlanmaktadır. Örneklemin akademisyenlerden seçilmesinin sebebi yüksek gelir ve vergi bilinç düzeyine sahip olmalarıdır. Çalışmada ankete katılanların %30.84’ü araştırma görevlisi, %23.36’sı öğretim görevlisi, %26.17’si doktor öğretim üyesi, %10.28’i doçent, %9.35’i profesörden oluşmaktadır. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, Tablo 2’de verilmiştir.

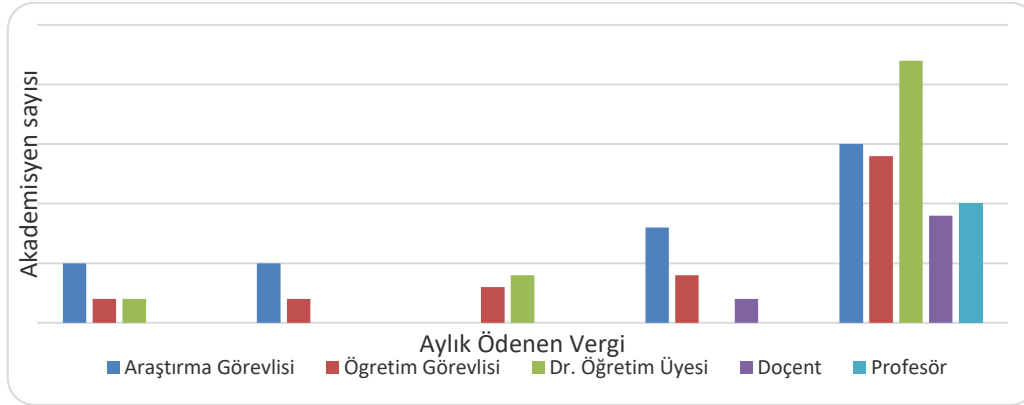
Tablo 2. Tanımlayıcı istatistikler

Değişken	Ortalama	Standart Sapma
Ödenen Aylık Vergi	4.206	1.308
Cinsiyet		
Erkek	0.607	0.491
Kadın	0.393	0.491
Yaş	2.570	1.388
Eğitim		
Lisans	0.075	0.264
Yüksek Lisans	0.290	0.456
Doktora	0.636	0.484
Ünvan		
Araş. Gör.	0.308	0.464
Öğr. Gör.	0.233	0.425
Dr. Öğretim Üyesi	0.261	0.441
Doçent	0.103	0.305
Profesör	0.093	0.292
Görev yapılan birim		
Fakülte	0.271	0.447
Diğer	0.729	0.447
Hizmet Süresi	3.112	1.667
Gelir Grupları		
0-5.000 TL arası	0.075	0.264
5.001-5.000 TL arası	0.626	0.486
7.001-9.000 TL arası	0.140	0.349
9.001-11.000 TL arası	0.075	0.264
11.001 TL ve üzeri	0.084	0.279
Faktörler		
Faktör1 (Kamu Hizmeti Memnuniyeti)	-6.27e-10	1
Faktör2 (Vergi Bilinci ve Saydamlık)	-3.01e-09	1
Faktör3 (Vergi Politikası Memnuniyeti)	-9.67e-10	1
Faktör4 (Vergi Yükü)	-7.14e-10	1
Faktör5 (Vergi ve Demokrasi)	1.01e-09	1
Vergi yükü adil dağılımı	0.374	0.486
Vergi ahlakı	0.701	0.460
Vergisel Gelişmelerin Takip Türü		
Resmi Gazete	0.692	0.464
Basın yayın organları	0.262	0.442
Vergi dairesi	0.589	0.494
İş çevresi	0.215	0.413
Muhasebeci / Mali müşavir	0.131	0.339

3.2. Değişkenlere Ait Frekans Tabloları ve Grafikler

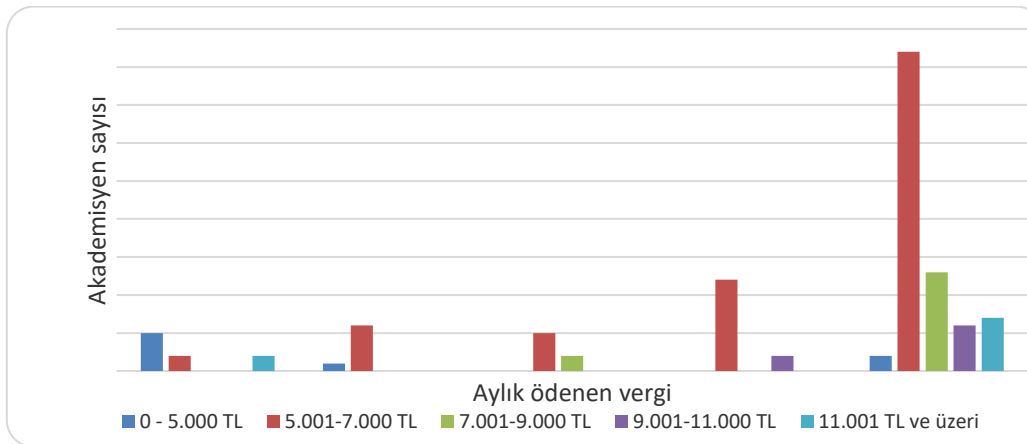
Çalışmada ankete katılanlara ait demografik bilgiler ile vergiye ilişkin bilgi ve algı soruları sıklık (frekans) analizine tabi tutulmuştur. Grafik 2, gözlem kümesinde ankete katılan akademisyenlerin "Tahmini ödediğiniz ortalama aylık vergi tutarı ne kadardır?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulmuştur. Ankete katılan "Dr. Öğretim Üyesi" unvanına sahip akademisyenlerin ödedikleri vergi tutarının en fazla olduğu söylenebilir.

Grafik 2. Akademisyen sayısına göre tahmini aylık ortalama ödenen vergi

Grafik 3, ankete katılan akademisyenlerin "Elde ettiğiniz ortalama aylık geliriniz ne kadardır?" sorusu ile "Tahmini ödediğiniz ortalama aylık vergi tutarı ne kadardır?" sorusuna verdikleri yanıtlara göre oluşturulmuştur. Ankete katılan ve "5.001-7000 TL." arası gelir elde eden akademisyenlerin "3.0001 TL ve üzeri" tutarda vergi ödedikleri yönünde vermiş oldukları yanıt ile toplam katılımcılar arasında %39.25'lik oran ile en yüksek paya sahip oldukları söylenebilir (Tablo 3). Bu oranı %12.15'lik pay ile 7.001-9.000 TL arası gelir elde edip "3.0001 TL ve üzeri" tutarda vergi ödediklerini belirten ikinci grup izlemektedir.

Grafik 3. Akademisyen sayısına göre aylık ödenen verginin elde edilen gelir düzeyine göre dağılım

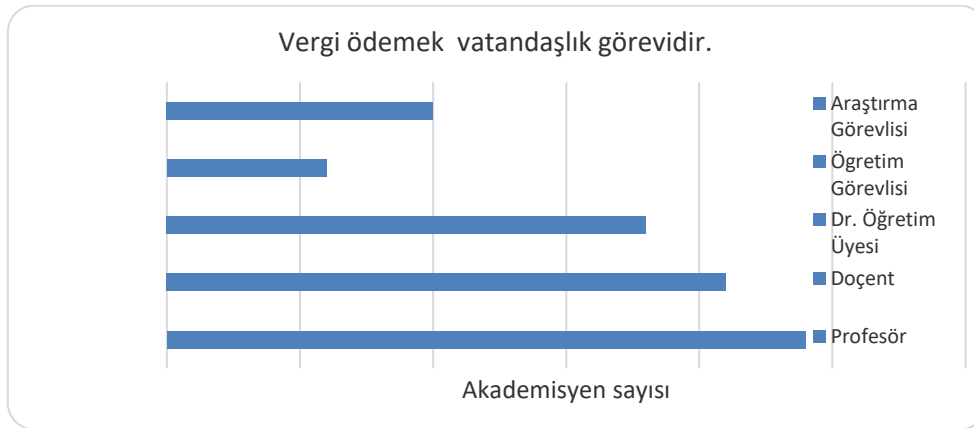

Tablo 3. Aylık ödenen vergi tutarının elde edilen gelir düzeyine göre dağılım oranı(%)

Gelir	Vergi Tutarı				
	0-500 TL	501-1000 TL	1001-2000 TL	2001-3000 TL	3001 TL ve üzeri
0-5.000 TL	4.67	0.93	0.00	0.00	1.87
5.001-7.000 TL	1.87	5.61	4.67	11.21	39.25
7.001-9.000 TL	0.00	0.00	1.87	0.00	12.15
9.001-11.000 TL	0.00	0.00	0.00	1.87	5.61
11.001 TL ve üzeri	1.87	0.00	0.00	0.00	6.54

Grafik 4, ankete katılan akademisyenlerden "Ödenen vergileri düşündüğünüzde vergi ile ilgili ifadelerden hangileri sizin düşüncenize uygundur?" sorusuna tanımsal amaçlı anket kapsamında alternatif yargılardan kendi düşüncelerine en uygun olan üç seçeneği sırasıyla belirtmeleri istenmiştir. Ankete katılanların %73.83'ü kendileri için "Vergi ödemek vatandaşlık görevidir." yargısının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Seçilen bu yargının akademik unvana göre dağılımı incelendiğinde, %30.38 oranda araştırma görevlisi, %26.58 oranda öğretim görevlisi, %22.78 oranda doktor öğretim üyesi, %7.59 oranda doçent, %12.66 oranda profesör tarafından vergi ödemek vatandaşlık görevi olarak algılanmaktadır.

Grafik 4. Akademik ünvana göre verginin vatandaşlık görevi olarak algılanması

Vergi ödemenin vatandaşlık görevi olduğunu öncül düzeyde düşünen akademisyenlerin ankete katılan kendi unvanları içerisindeki payı incelendiğinde, %72.73 oranla araştırma görevlileri, %84 oranla öğretim görevlileri, %64.29 oranla doktor öğretim üyesi, %54.55 oranla doçent, %100 oranla profesör olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Söz konusu oran ile profesörlük unvanına sahip tüm bireylerde vergi bilincinin vatandaşlık görevi olarak yerleştiği ifade edilebilir. Buradan elde edilen sonuca göre, kişilerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını önemli ölçüde etkileyen ve ödenen vergi miktarının farklılaşmasına sebep olan ekonomik, mali, sosyal, kültürel, kurumsal, siyasal ve yönetsel vb. faktörler bulunduğu söylenebilir. Verginin konusu ve bireylerin ödeme güçleri; mükelleflerin 'vergi yükünü hissetme dereceleri; vergi baskısı, mükellefin adalet ve eşitlik algılaması; mükelleflerin verginin harcadığı yerler konusundaki algılama biçimi; kamu hizmetlerinden yararlanma düzeyi; mali rant ya da mali sömürü vb. faktörler vergi psikolojisi üzerinde etkili olmakta (Aktan ve Çoban, 2006, s.137-138'den aktaran; Taşkın, 2020, s.72) ve vergi ödeme ya da vergi ödememe kararı etkilemektedir.

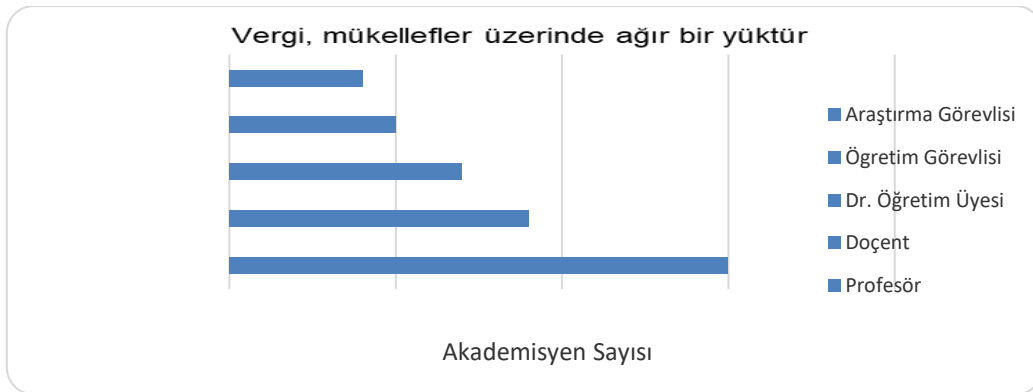
Grafik 5. Akademik ünvana göre verginin kamu hizmeti karşılığı olarak algılanması

Grafik 5, ankete katılan akademisyenlerden "Ödenen vergileri düşündüğünüzde vergi ile ilgili ifadelerden hangileri sizin düşüncenize uygundur?" sorusuna tanımsal amaçlı anket kapsamında alternatif yargılardan kendi düşüncelerine en uygun olan üç seçeneği sırasıyla belirtmeleri istenmiştir. Ankete katılanların %73.83'ü kendileri için "Vergi, devletin sunmuş olduğu kamu hizmetlerinin karşılığıdır." yargısının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Seçilen bu yargının akademik unvana göre dağılımı incelendiğinde, %26.58 oranda araştırma görevlisi, %30.38 oranda öğretim görevlisi, %22.78 oranda doktor öğretim üyesi, %7.59 oranda doçent, %12.66 oranda profesör tarafından vergi kamu hizmetinin karşılığı olarak algılanmaktadır. Bilindiği üzere, verginin en temel karakteristik özelliği, birebir karşılığının bulunmamasıdır. Ancak bunun dışında vergi, devletin sunduğu kamusal hizmetlerin temel finansman kaynağıdır.

Vergi ödemenin kamu hizmeti karşılığı olduğunu yine ilk üç önem düzeyinde düşünen akademisyenlerin ankete katılan kendi unvanları içerisindeki payı incelendiğinde, %63.64 oranla araştırma görevlileri, %96 oranla öğretim görevlileri, %64.29 oranla doktor öğretim üyesi, %54.55 oranla doçent, %100 oranla profesör olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Söz konusu oran ile profesörlük unvanına sahip tüm bireylerde vergi, kamu hizmetlerinin karşılığı olarak algılanmaktadır.

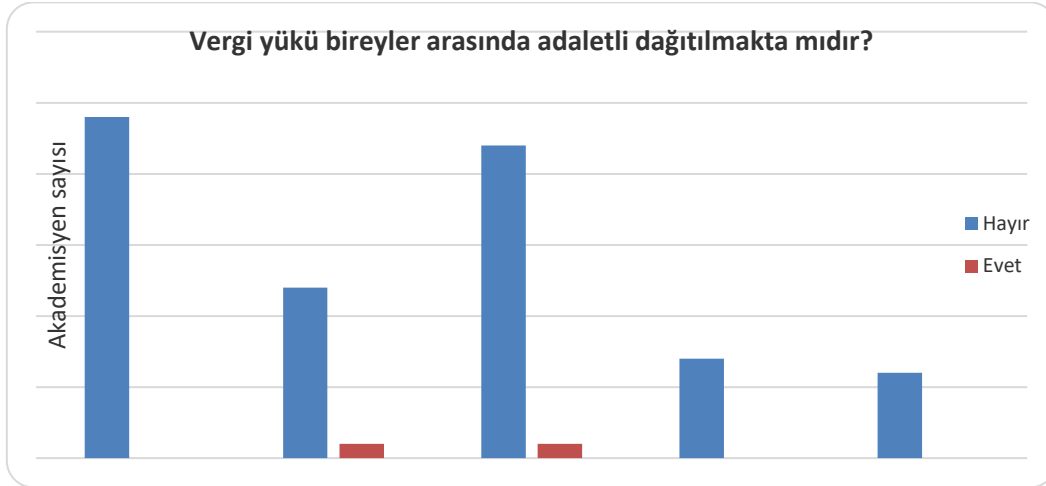
Grafik 6. Akademik Ünvanına Göre Verginin Mali Yük Olarak Algılanması

Grafik 6, ankete katılan akademisyenlerden "Ödenen vergileri düşündüğünüzde vergi ile ilgili ifadelerden hangileri sizin düşüncenize uygundur?" sorusuna tanımsal amaçlı anket kapsamında alternatif yargılardan kendi düşüncelerine en uygun olan üç seçeneği sırasıyla belirtmeleri istenmiştir. Ankete katılanların %37.38'i kendileri için "Vergi, mükellefler üzerinde ağır bir yükür." yargısının önemli olduğunu belirtmişlerdir. Seçilen bu yargının akademik

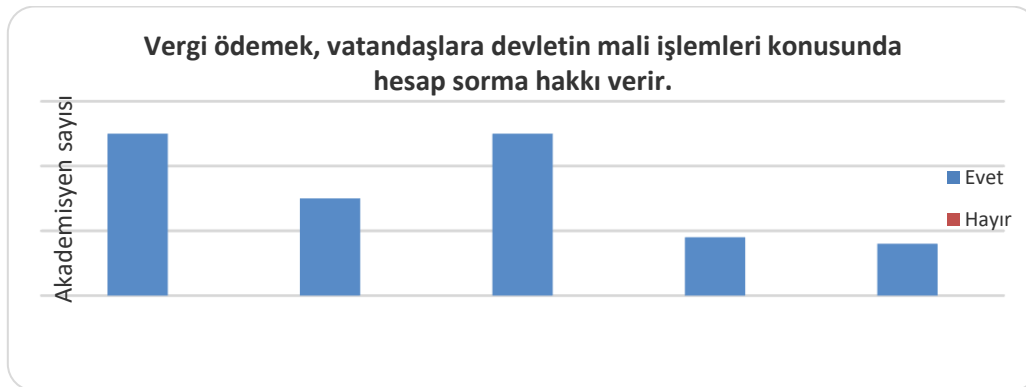
unvana göre dağılımı incelendiğinde, %37.5 oranda araştırma görevlisi, %22.5 oranda öğretim görevlisi, %17.5 oranda doktor öğretim üyesi, %12.5 oranda doçent, %10 oranda profesör tarafından vergi ağır mali yük olarak algılanmaktadır. Bilindiği üzere, mükellefin ödediği verginin elde ettiği gelir içindeki payı ne kadar artarsa, o kadar yük ve baskı hissi söz konusu olur. Anket bulguları çerçevesinde akademiyenlerin elde ettikleri gelir arttıkça, daha yüksek dilimde vergilendirilmekte, ancak elde edilen gelir düzeyi hissedilen vergi yükünü elimine etmektedir. O nedenle daha düşük ücret geliri elde eden araştırma görevlileri, vergiyi ağır mali yük olarak algılamakta, en yüksek düzeyde ücret geliri elde eden profesörler verginin ağır mali yükünü en düşük düzeyde algılamaktadır.

Grafik 7. Akademik ünvana göre vergi yükünün adil dağılımına yönelik algı

Grafik 7, ankete katılan akademisyenlere "Size göre vergi yükü bireyler arasında adaletli dağıılmakta mıdır?" sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılanların %66.36'sı vergi yükünün bireyler arasında adil dağıılmadığını, %1.87'si vergi yükünün adil dağııldığını belirtmiştir. Vergi yükünün adil dağıılmadığını ifade eden katılımcıların akademik unvanlarına göre dağılımı incelendiğinde, %22.43 oranda araştırma görevlisi, %11.21 oranda öğretim görevlisi, %20.56 oranda doktor öğretim üyesi, %6.54 oranda doçent, %5.61 oranda profesör olduğu görülmektedir.

Grafik 8. Akademik ünvana göre vergi ödemenin vatandaşa hesap sorma hakkı verdiğine dair algı

Grafik 8, ankete katılan akademisyenlere "Size göre vergi ödemek, vatandaşlara devletin mali işlemleri konusunda hesap sorma hakkı verir mi?" sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılanların %76.63'ü vergi ödemenin vatandaşlara devletin gerçekleştirmiş olduğu mali işlemlerine dair hesap sorma hakkı vereceğini düşünmektedir. Vatandaş nezdinde verginin hesap sorma aracı olarak algılandığı yargısının akademik unvana göre dağılımı incelendiğinde, %30.49 oranda araştırma

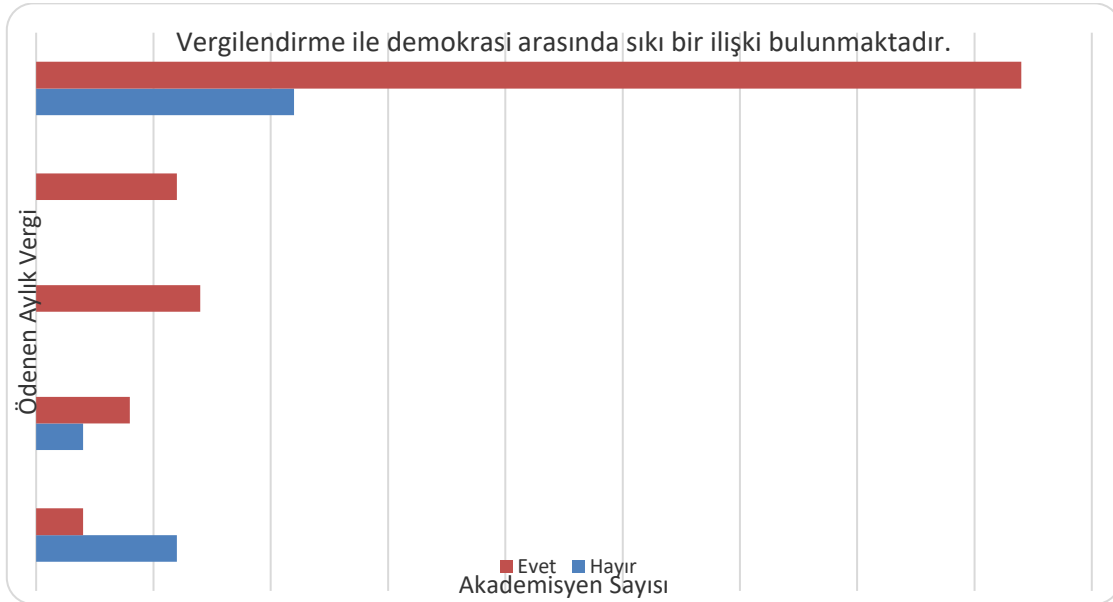
görevlisi, %18.29 oranda öğretim görevlisi, %30.49 oranda doktor öğretim üyesi, %10.98 oranda doçent, %9.76 oranda profesör olduğu görülmektedir.

Grafik 9. Akademik ünvana göre vergi ödemenin ahlaklı olmanın bir göstergesi olduğuna dair algı

Grafik 9, ankete katılan akademisyenlere "Size göre vergi ödemek, birey özelinde ahlaklı olmanın bir göstergesi olarak kabul edilir mi?" sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılanların %70.09'u vergi ödemeyi birey nezdinde ahlaklı olma ölçütü olarak algılamaktadır. Vatandaş nezdinde verginin ahlaklı olma göstergeleri arasında yer aldığına dair yargının akademik ünvana göre dağılımı incelendiğinde, %26.67 oranda araştırma görevlisi, %21.33 oranda öğretim görevlisi, %32 oranda doktor öğretim üyesi, %9.33 oranda doçent, %10.67 oranda profesör olduğu görülmektedir.

Grafik 10. Ödenen aylık vergi tutarına göre akademisyenlerin vergilendirme ve demokrasi arasında ilişki olduğuna dair algı

Grafik 10, ankete katılan akademisyenlerin "Vergilendirme ile demokrasi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır." ifadesine ilişkin yargıları tespit edilmek istenmiştir. Ankete katılanların %57.01'i vergilendirme ile demokrasi arasında ilişki olduğunu; %17.76'sı ilişki olmadığını ifade etmiştir. Vergilendirme ile demokrasi arasında ilişki olduğu yargısına sahip akademisyenlerin, ödemiş oldukları aylık vergi oranı bazında dağılımı incelendiğinde, 0-500 TL arası vergi ödeyenler %3.28'lik oranla en düşük, 3.001 TL ve üzeri vergi ödeyenler ise %68.85'lik oranla en

yüksek sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durumda daha yüksek düzeyde vergi ödeyenlerin vergilendirme ve demokrasi arasında ilişki olduğu düşüncesi ve bilinci ile hareket ettiği söylenebilir.

3.3 Bulgular

3.3.1. Faktör Analizi Bulguları

Bu çalışmada kullanılan ölçekteki 26 maddeye ait faktör yapısını değerlendirmek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Bulguların faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için çeşitli analizler yapılmıştır. Analizler sonucu, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett değerleri (KMO=0.714, Bartlett Küresellik testi=2,238E3, p=0.000) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Tablo 4). Bu durumda verilerin faktör analizine uygunluğu istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Anket sonucu ulaşılan verilere Temel bileşen analizi yöntemi (Principal Component Analysis) ve Varimax dik döndürme tekniği (Varimax with Kaiser Normalization) uygulanmıştır.

Çalışmada, bir maddenin/yargının bir faktör altında yer alması için 0.50 ve daha büyük faktör yüküne sahip olması şartı aranmıştır. Bunun yanı sıra faktör analizinde öz-değeri 1'den büyük faktörler dikkate alınmıştır. Analiz sonucu, ölçekte belirtilen maddelerin/yargıların öz-değeri 1'den büyük beş faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Ölçekte yer alan tüm madde/yargı yüklerinin 0.50'tan büyük (0.525-0.866 arasında) olduğu görülmüştür. Toplam 26 maddeden/yargıdan oluşan ölçeğin açıkladığı toplam açıklanan varyans oranı %67.795 olarak hesaplanmıştır (Tablo 5). Tablo 6'da faktör analizi sonucu bulunan faktörler ile faktörlerin sahip olduğu maddelerin/yargıların buldukları faktördeki yük değerleri yer almaktadır. Elde edilen faktörler, sıralı logit modelde bağımsız değişken olarak kullanılmıştır.

Ölçeğin ve faktörlerin güvenilirliğini test etmek üzere Cronbach's Alfa katsayısının değeri 0.909 bulunmuştur. Bu, ölçeğin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. KMO ve Bartlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnek Yeterliliği Testi		0.714
	χ^2	2.238E3
Bartlett Testi	Serbestlik derecesi	351
	Olasılık	0.000

Tablo 6'da yer alan Rotasyonlu Faktör Matrisi'nin ilk sütununda ankette katılımcılara yöneltilen yargılar, diğer sütunlarda faktörler bulunmaktadır. Bulunan değerler ise faktör ağırlıklarıdır. Bu ağırlıklara göre elde edilen faktörler aşağıdaki şekilde adlandırılmıştır.

- Faktör1: "Kamu Hizmeti Memnuniyeti"
- Faktör2: "Vergi Bilinci ve Saydamlık"
- Faktör3: "Vergi Politikası Memnuniyeti"
- Faktör4: "Vergi Yüğü"
- Faktör5: "Vergi ve Demokrasi"

Tablo 5. Açıklanan toplam varyans

Bileşen/Faktör	Başlangıç Öz-Değerleri			Faktör Yüklerinin Kareler Toplamı			Döndürme Yapıldıktan Sonra Karesel Yüklerin Toplamı		
	Toplam	Varyans%	Birikimli%	Toplam	Varyans%	Birikimli%	Toplam	Varyans%	Birikimli%
1	7.785	28.834	28.834	7.785	28.834	28.834	6.539	24.217	24.217
2	5.667	20.990	49.825	5.667	20.990	49.825	4.246	15.725	39.942
3	1.989	7.367	57.192	1.989	7.367	57.192	3.284	12.161	52.103
4	1.559	5.773	62.965	1.559	5.773	62.965	2.378	8.809	60.912
5	1.304	4.830	67.795	1.304	4.830	67.795	1.859	6.884	67.795

Tablo 6. Rotasyonlu faktör matrisi

	Faktör 1 Kamu Hizmeti Memnuniyeti	Faktör 2 Vergi Bilinci ve Saydamlık	Faktör 3 Vergi Politikası Memnuniyeti	Faktör 4 Vergi Yükü	Faktör 5 Vergi ve Demokrasi
1-Toplum geneli, sosyal güvenlik hizmetine yönelik eylem ve politika uygulamalarından memnundur.-	0.866				
2-Toplum geneli, sağlık hizmetine yönelik eylem ve politika uygulamalarından memnundur.	0.861				
3-Toplum geneli, istihdama yönelik eylem ve politika uygulamalarından memnundur.	0.822				
4-Vatandaşlar, ödedikleri verginin karşılığını yeteri kadar almaktadır."	0.811				
5-Toplum geneli, sunulan kamu hizmetlerinden memnundur.	0.800				
6-Demokrasi sağlıklı işlemektedir.	0.783				
7-Toplum geneli, eğitim hizmetine yönelik eylem ve politika uygulamalarından memnundur.	0.776				
8-Ödenen vergiler, vatandaşlara hizmet olarak geri dönmektedir.	0.753				
9-Toplanan vergiler harcanırken, şeffaf davranılmaktadır.	0.696				
10-Kamu kaynaklarının ne şekilde kullanıldığı konusunda vatandaşlara hesap verilmektedir.	0.679				
11-Ödenen vergilerin hangi amaçla nerelere harcadığının açıklanması vatandaşların vergi bilincini arttırmaktadır.		0.884			
12-Ödenen vergilerin hangi amaçla nerelere harcadığının açıklanması vatandaşların devlete olan bağlılığını arttırmaktadır.		0.838			
13-Vergilerin alınması konusunda bilinç sahibiyim.		0.717			
14-Vergi bilincinin artması, demokratik hakların farkındalığını arttırmaktadır.		0.641			
15-Vergi ödemek, vatandaşlara toplumu ilgilendiren konularda söz sahibi olma hakkı sağlamaktadır.		0.594			
16-57 milyon seçmenin her birinin sahip olduğu her bir 1 oy önemlidir.			0.753		
17-Toplum geneli, vergi mevzuatında sürekli değişiklikler yaşanmasından memnun değildir.			0.724		
18-Vergi yaptırımları, siyasal katılımı etkilemektedir.			0.672		
19-Toplum geneli, sık aralıklarla vergi affı uygulamasına gidilmesinden memnun değildir.			0.668		
20-Vergi affı uygulaması, siyasal katılımı etkilemektedir.			0.555		
21-Ödediğim vergiler dolayısıyla rahatsızlık duymaktayım.				0.821	
22-Vergi öderken ekonomik açıdan zorlanmaktayım.				0.747	
23-Vergi ödemek, vatandaşlara devletin mali işlemleri konusunda hesap sorma hakkı verir.		0.518			
24-Oy kullanma hakkımı, devletin mali işlemlerine karşı ödül/ceza aracı olarak görmekteyim.					0.583
25-Seçmen olarak vatandaşlar, ödedikleri verginin hangi amaçla nerelerde kullanıldığını oy sandığında sorgulamaktadır.					0.533
26-Vergilendirme ile demokrasi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.					0.525

3.3.2. Sıralı Logit Model Tahmin Sonuçları

Bu çalışmada vergi ve demokrasi arasındaki ilişkiyi tahminlemek için sıralı logit modelden faydalanılmıştır. Sıralı logit modelde paralel eğimler varsayımı, Brant (1990) tarafından önerilen test ile araştırılmıştır. Bu test sonucuna göre sıralı logit modelin kullanılmasının uygun olduğu bulunmuştur. Bu modelde bağımlı değişken bireylerin ödedikleri aylık vergi miktarı, bağımsız değişkenler ise cinsiyet, yaş, mezuniyet, unvan, görev birimi, hizmet yılı, elde edilen aylık gelir, vergi yükünün adil dağılımına ilişkin yargı, vergi ahlakı, faktör analizi sonucu elde edilen kamu hizmeti memnuniyeti, vergi bilinci ve saydamlık, vergi politikası memnuniyeti, vergi yükü, vergi ve demokrasi faktörleri ve vergisel gelişmelerin takip türüdür.

Sıralı logit modelde tahmin edilen katsayılar doğrudan yorumlanamamaktadır. Bu nedenle katsayı yorumları yapılırken fark oranlarından faydalanılmaktadır. Tablo 7'deki fark oranları incelendiğinde erkekler kadınlara göre aylık 9.103 kat fazla vergi ödediklerini ifade etmişlerdir. Yaş kriteri açısından değerlendirildiğinde, 52 yaş ve üzeri akademisyenler 24-30 yaş arasındakilere göre 16.116 kat daha fazla vergi ödemektedir. Bu durumda, yaşın artması ile kişilerin gerek gelir düzeyi gerekse bilinç düzeyiyle olayları/olguları analiz kabiliyeti arttığı için daha yüksek vergi ödemeleri olağan görülmektedir. Akademisyenlerin eğitimleri dikkate alındığında mezun olunan eğitim seviyesi (lisans, yüksek lisans, doktora) arttıkça, aylık ödenen vergi miktarının da 1117.127 kat arttığı görülür. Gelir düzeyi ile ödedikleri aylık vergi arasındaki ilişki incelendiğinde, gelir düzeyi 7.001-9.000 TL arasında olanlar 7.000'den düşük gelir elde edenlere göre 54.472 kat daha fazla aylık vergi ödemektedir. Gelir Vergisi Kanunu 103.maddesinde yer alan artan oranlı vergi tarifesine göre, matrah arttıkça daha yüksek vergi dilimi üzerinden vergilendirme söz konusudur. 10.000 ve üzeri gelir grubunda yer alan akademisyenlerin daha yüksek gelir elde etmeleri dolayısıyla yüksek vergi dilimine geçip, yüksek oranda vergilendirilecekleri için diğer gruplara nazaran yüksek vergi ödemeleri söz konusu olacaktır.

Faktör bazında değerlendirildiğinde, kamu hizmeti ve memnuniyeti faktörünün (Faktör1) ve vergi yükünü (Faktör4) gösteren faktörün ödenen vergi miktarı üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır. İkinci faktör olan vergi bilinci ve saydamlıktaki bir artış aylık ödenen vergi miktarını 17.261 kat arttırmaktadır. Bu durumda vatandaşlık bilinciyle vergiye yaklaşan mükellefin, ödenen vergilerin nereye, ne şekilde harcandığı konusunda hesap sorma hakkına sahip olduğunu hissetmesi, ödemiş olduğu vergi miktarını da arttırmaktadır. Vergi politikası memnuniyetindeki bir artış (Faktör3) aylık ödenen vergi miktarını 10.545 kat arttırmaktadır. Burada özellikle her bir oyun ne kadar önemli olduğu ve uygulanan vergi politikalarının siyasal katılımı ne denli etkilediği görülmektedir. Vergi ve demokrasi faktöründeki artışın (Faktör5) aylık ödenen vergi miktarını 0.010 kat kadar etkilediği görülmektedir. Bu durum mükelleflerin oy enstrümanını, devletin mali işlemlerine karşı bir tepki aracı olarak görmesini ifade etmektedir.

Vergi yükünün adil dağıldığını düşünen akademisyenler, vergi yükünün adil dağılmadığını düşünen ve kararsız olan gruba nazaran aylık 31.235 kat daha fazla vergi ödemektedir. Verginin ilgili kanunlara uygun ve zamanında ödenmesi konusunda mükellefin takındığı davranış, tutum ve inanç olarak ifade edilen vergi ahlakı, vergi ödemenin bir ahlak göstergesi olduğunu düşünenlerin aksi düşüncede olanlara nazaran 109.725 kat daha fazla aylık vergi ödedikleri tespit edilmiştir. Vergi ahlakı yüksek olan bireyler verginin ödenmemesinden rahatsızlık duyar ve vergi ödendiğinde ise haz duymaktadır. Vergi ahlakı düşük olan bireylerde ise vergi ödememek için yapılacak her türlü hile normal olarak kabul edilmektedir (Şenyüz, 1995, s.32'den aktaran Taşkın, 2010, s.73). Ayrıca tarafsızlık algısı, devlete olan güven, bireylerin sahip olduğu özellikler yanında ülkeler arasındaki farklılıklar da vergi ahlakını etkilemektedir (Alm ve Torgler, 2006, s.228-229'dan aktaran; Taşkın, 2010, s.73). Vergisel gelişmelerin takip türü değişkenleri dikkate alındığında ise akademisyenlerin en fazla resmi gazete yoluyla gelişmeleri takip ettikleri görülmektedir. Bunu sırasıyla iş çevresi ve basın yayın organları izlemektedir.

Tablo 7. Sıralı Logit Model tahminleri

Değişken	Katsayı	Fark oranı	Standart hata	z değeri	Olasılık
Cinsiyet					
Erkek	2.209	9.103	1.111	1.990	0.047**
Yaş	2.780	16.116	0.722	3.850	0.000*
Eğitim					
Lisans Mezunu	7.019	1117.127	2.357	2.980	0.003*
Ünvan					
Profesör	20.584	8.70E+08	1130.386	0.02	0.985
Görev Yapılan Birim					
Fakülte	-1.573	0.207	1.169	-1.350	0.178
Hizmet Süresi	1.014	2.755	0.770	1.320	0.188
Gelir Grupları					
7.001-9.000 TL	3.998	54.472	1.803	2.220	0.027**
9.001-10.000 TL	-10.765	0.0001	2.848	-3.780	0.000*
10.001 TL ve üzeri	11.202	73255.340	4.167	2.690	0.007*
Faktörler					
Faktör1 (Kamu Hizmeti Memnuniyeti)	0.130	1.139	0.367	0.350	0.723
Faktör2 (Vergi Bilinci ve Saydamlık)	2.848	17.261	0.868	3.280	0.001*
Faktör3 (Vergi Politikası Memnuniyeti)	2.356	10.545	0.576	4.090	0.000*
Faktör4 (Vergi Yükü)	0.784	2.190	0.565	1.390	0.166
Faktör5 (Vergi ve Demokrasi)	-4.646	0.010	1.235	-3.760	0.000*
Vergi yükü adil dağılımı	3.442	31.235	1.476	2.330	0.020**
Vergi Ahlakı	4.698	109.725	1.267	3.710	0.000*
Vergisel Gelişmelerin Takip Türü					
Resmi Gazete	7.805	2452.500	2.093	3.730	0.000*
Basın yayın organları	2.499	12.176	1.317	1.900	0.058***
Vergi dairesi	0.448	1.566	0.891	0.500	0.615
İş çevresi	7.734	2285.806	2.034	3.800	0.000*
Muhasebeci / Mali müşavir	-7.469	0.001	1.987	-3.760	0.000*
Log likelihood	-48.896571				
Pseudo R ²	0.5878				
LR chi2(21)	139.47				
Barand test χ^2 (Olasılık)	4.56 (0.252)				

Not: *p<.01, **p<.05, ***p<.10 olarak alınmıştır.

Tartışma

Magna Carta'dan günümüze kadar uzanan vergi ve demokrasi ilişkisi, politik düşünürlerden ekonomistlere değin farklı perspektifte ve çeşitli ampirik analizlerle inceleme alanı bulmuştur. Literatür incelendiğinde, değişen konjonktürel yapı gereği vergi ve demokrasi ilişkisinin güncelliğini ve önemini her daim koruduğu anlaşılmaktadır.

Feld ve Frey (2002) tarafından 26 İsviçre kantonundaki vergi kurumlarına yöneltilen anket bulguları, vergi mükelleflerinin vergi kurumları tarafından gördükleri muamelelere tepkilerini, siyasi katılım haklarındaki farklılıklar ile açıklayabileceklerini göstermektedir (Feld ve Frey, 2002, s.87).

Ercins (2007), seçmenlerin yönlendirdiği seçim modeli esasına dayalı olarak Türk seçmen davranışı ve profilini ekonomik ve ekonomik olmayan değişkenlerle açıklamıştır. Seçilen modelde seçmen tercihlerini etkileyen değişkenler, parti kimliği, sosyal farklılıklar, değerler ve geçmiş politika uygulamaları çerçevesinde oy verme olarak belirlenmiştir. Seçmenin kendi

ekonomik durumundan ziyade, ulusal ekonominin durumundan hareketle oy verdiği; oy verirken, gelecekte ziyade geçmişteki ekonomik durumu göz önünde bulundurduğu ifade edilmiştir. Seçmen davranışlarının şekillenmesinde makro göstergelerin (işsizlik oranı, enflasyon ve kişi başına düşen gelir miktarı gibi) önem arz ettiği belirtilmiştir (Ercins, 2007, s.26).

Zenginobuz vd. (2010) vergi odaklı çalışmalarında, Türkiye'de vergi bilinciyle söz konusu bilincin kamu yönetiminin daha demokratik olması yönünde sahip olduğu etkiyi tespit etmeyi amaçlamışlardır. Vergiyi ödeyen vatandaşlar kadar, vergilerle finanse edilen kamu hizmetlerinden yararlanan vatandaşların da dikkate alındığı çalışma bulguları kapsamında, vatandaşların hesap sorma hissiyatını karşılayacak şekilde bireysel ödedikleri vergileri takip etmelerini sağlayacak mekanizmaların oluşturulması öngörülmüştür (Zenginobuz vd., 2010, s.66).

Ziari ve Rahemi (2013), 21 ülkeyi yüksek, orta, düşük demokrasi indeksli olacak şekilde gruplandırıp, 2006-2011 yıllarına ait verilerle panel veri analizi uygulayarak vergi gelirleri ile demokrasi indeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz bulgularına göre, yüksek ve orta düzeyli demokrasi indeksine sahip ülkelerde vergi gelirlerinin demokrasi indeksi üzerindeki etkisi pozitif; düşük düzeyli demokrasi indeksine sahip ülkelerde vergi gelirlerinin demokrasi üzerindeki etkisi negatiftir. Yüksek ve orta düzey demokrasi indeksine sahip ülkelerde vatandaşlar, vergi ödüyorlarsa, siyasi katılım haklarını sıkı biçimde kullanmakta ve iktidarı etkileme gücüne sahip olabilmektedir (Ziari ve Rahemi, 2013, s.17).

Baskaran ve Bigsten (2013), 1990-2005 arası dönemde 31 Sahra-Altı Afrika ülkesini kapsayan veri seti kullanarak, mali kapasitenin (ülkedeki vergilenebilir gelir düzeyi/potansiyeli) Sahra-Altı Afrika'da hükümet kalitesini (yolsuzluk, hesapverme, etkin kamu yönetimi kriterleri çerçevesinde) olumlu etkileyip etkilemediğini incelemişlerdir. Bulgular, Sahra-Altı Afrika'da mali kapasite arttıkça, yolsuzluğun azaldığına ve demokratik uygulamaların arttığına dair tutarlı kanıtlar sunmaktadır (Baskaran ve Bigsten, 2013, s.92).

Demir (2013), Türkiye'yi kapsayan analizinde, yedi coğrafi bölgeden birer tane olmak üzere 7 büyükşehir belediyesinde 1250 vergi mükellefine yönelttiği anket sorularıyla diğer değişkenlerin sabit olduğu varsayımı altında (ceteris-paribus), vatandaşın mükellef olarak maruz kaldığı vergi yükünün, seçmen olarak yapacağı tercihlerin belirlenmesinde ne ölçüde etkili olduğunu araştırmıştır. Bulgulara göre, vergi mükelleflerinin %32.5'i vergi yükünü azaltacak siyasi partilere oy vereceğini belirtmiştir. Analiz kapsamında gelir düzeyi, vergi baskısı, genel ekonomik durum, kamu hizmetlerinden memnuniyet, yolsuzluk, vergi kaçırma eğilimi, devlete güven ve bağlılık düzeyi, vergi cezaları ile vergi ahlakı gibi faktörlerin de olumlu ya da olumsuz şekilde seçmen tercihleri üzerinde etkili olduğuna dair yargılara ulaşılmıştır (Demir, 2013, s.39, 43, 53).

Prichard vd. (2014), Uluslararası Vergi ve Kalkınma Merkezi aracılığıyla 1990-2010 arası dönemde 188 ülkeye ait verilerin bulunduğu Kamu Gelirleri Veriseti'nden yararlanarak gerçekleştirdikleri analiz sonucu, vergi bağlılığı ile demokrasi arasında olumlu ilişki; vergi dışı gelir ile demokrasi arasında ise olumsuz ilişki tespit etmişlerdir (Prichard vd., 2014, s.42).

Yılmaz (2015), Zonguldak, Bartın ve Karabük illerinde faaliyet gösteren beyan esasına tabi 273 mükellef ile tevkifata tabi 347 mükellef arasında vergi ödeme şekli bakımından vergi yükünün daha yoğun hissedilmesi ve buna bağlı olarak vergi ve vatandaşlık bilincinin nasıl şekilleneceğini, yüz yüze anket yöntemiyle araştırmıştır. Bulgulara göre, "vergi ve hizmet sunumu", "vergi ve saydamlık", "vergi ve demokrasi", "vergi ve yönetim" faktörleri çerçevesinde, beyan yoluyla vergilendirilen mükelleflerin en yüksek algı düzeyleri "vergi ve hizmet sunumu" faktöründe; tevkifata tabi mükelleflerin en yüksek algı düzeyleri "vergi ve demokrasi" faktöründe gerçekleşmektedir. Analizin önemli bulgusu, bireylerin vatandaşlık ve vergi bilinci çerçevesinde seçmen/mükellef olarak gerçekleştirdikleri tutum ve davranışlar, kamu yönetimini daha saydam

ve hesap verebilir kılmakta, doğal olarak bu süreç demokrasinin sürdürülebilirliğini arttırmaktadır (Yılmaz, 2015, s.204, 210).

Öz ve Güler (2015), Türk siyasi tarihinde faaliyet gösteren parti programlarındaki vergi uygulamalarını ve bu uygulamaların mükelleflerin seçmen olarak davranışlarını nasıl etkilediğini tespit etmişlerdir. Özellikle 2015'te aktif olan bazı parti programlarındaki vergi politikaları üzerine yoğunlaşan çalışmada, "vergilendirme ile siyasi parti" ilişkisinin, "seçmen olan mükellef ile politika uygulayacak olan seçilenler" arası ilişkiye benzerliğinden hareketle demokrasi ile vergi arasında ilişki kurulmaktadır. Söz konusu ilişkide seçmen, oy vererek bir taraftan yönetime katılma isteğini belli etmekte, diğer taraftan seçtiği siyasi partinin politika ve programına güvenini ifade etmektedir. Burada seçmenin oylama tercihi, siyasi parti programlarında özellikle vergiye dair vaat ve politikaların kişisel çıkarları ile örtüşmesine göre şekillendiği ifade edilmiştir (Öz ve Güler, 2015, s.35, 38, 61).

Türedi ve Topal (2015), 60 ülkenin 2006-2012 arası döneme ait verilerinden yararlanarak, gelişmekte olan ülkelerde vergilendirme ve demokrasi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada, çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir. Analiz bulgularına göre, gözlem kümesindeki gelişmekte olan ülkelerde bir taraftan vergi artışları, (özellikle hukuk üstünlüğü, ifade ve inanç özgürlüğü gibi) sivil özgürlüklerin yaygınlaşmasını sağlayarak, demokrasinin gelişmesini desteklerken, diğer taraftan demokrasinin gelişimi (demokratik hak ve özgürlükler, siyasal katılım) vatandaş-devlet bağlılığı ve uyumunu artırarak, vergi bilinci dolayısıyla vergilendirme düzeyini de arttırmaktadır (Türedi ve Topal, 2015, s.63).

Vergilendirme ile demokrasi arasında ilişki olduğunu düşünen araştırmaların aksine, herhangi bir ilişkinin olmadığını ileri süren çalışmalar da bulunmaktadır.

Cheibub (1998), demokrasi ve otokrasi rejimlerinin vergilendirme üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 1970-1990 arası dönemde 108 ülkeye ait verilerle panel regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Analiz bulguları çerçevesinde, demokrasilerin otokrasilerden daha az vergi geliri sağlama kapasitesine sahip olduğu yönünde herhangi bir kanıt bulunamamıştır (Cheibub, 1998, s.351, 373).

Sağbaş ve Saruç (2003), Türkiye'de 3.11.2002 tarihli genel seçim ardından uygulanan 411 anket çerçevesinde, seçmenlerin oy kullanırken, siyasi partilerin vergi vaatleri ve politikalarından etkilenip, etkilenmediklerini incelemişlerdir. Test ettikleri "*seçmenin parti tercihinde partilerin vergi konusundaki politikalarının etkisi yoktur.*" hipotezini doğrulayan bulgulara ulaşılmıştır (Sağbaş ve Saruç, 2003, s.130, 141).

Literatürde vergilendirme ve demokrasi arasında mevcut tartışmalar incelenerek, gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda, vergilendirme ve demokrasi arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada amaç, MCBÜ akademisyenlerinden oluşan gözlem kümesi kapsamında yapılan anket verileri kullanılarak faktör analizi ve sıralı logit model ile vergilendirme ve demokrasi arasında ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Örneklem akademisyenlerden seçilmesinin sebebi yüksek gelir ve vergi bilinç düzeyine sahip olmalarıdır. Elde edilen bulgulara göre erkekler kadınlara göre daha fazla vergi ödemektedir. Akademisyenlerin yaşı dikkate alındığında 52 yaş ve üzeri akademisyenlerin 24-30 yaş arasındakilere göre daha fazla vergi ödedikleri görülmektedir. Buna göre yaş ile birlikte kişilerin vergi konusundaki bilinç düzeyi de artmaktadır. Akademisyenlerin eğitimleri dikkate alındığında eğitim seviyesi (lisans, yüksek lisans, doktora) arttıkça, aylık ödenen vergi miktarı da artmaktadır. Gelir düzeyi ile ödedikleri aylık vergi arasındaki ilişki incelendiğinde, 10.000 ve üzeri gelir grubunda yer alan akademisyenler daha yüksek gelir elde ettiklerinden dolayı yüksek vergi diliminde yer almaktadırlar. Bundan dolayı diğer gruplara nazaran yüksek vergi ödemeleri söz konusu olmaktadır.

Faktör analizi aracılığıyla oluşturulan faktörlerden, kamu hizmeti ve memnuniyeti ve vergi yükünü gösteren faktörlerin ödenen vergi miktarı üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır. Çalışmada vergi bilinci ve saydamlık ve vergi politikası memnuniyetindeki artışın aylık ödenen vergi miktarını arttırdığı görülmektedir. Ayrıca vergi ahlakına sahip olan akademisyenlerin ödedikleri vergi tutarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Vergi ahlakı ve güven, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkinin yapıtaşını oluşturmaktadır. Nitekim devletin mükellef nezdinde vergi bilinci, ahlakı ve uyumunu artırma çabası, mükelleflerin devlete bağlılık, aidiyet ve güven duygusunu artırarak seçmen olarak yönetime katılımlarını etkilemektedir. Bu durumda siyasi katılımı arttıracak şekilde vergi ahlakının destekleneceği potansiyel alanlar belirlenebilmektedir (OECD, 2013, s.7-8). Vergi mükellefi profilleri oluşturularak, vatandaşların vergi uygulama ve politikalarına ilişkin tutum ve davranışları analiz edilebilir. Şöyle ki, hangi mükellef grubunun vergi ödeme konusunda daha dirençli olduğu, hangi mükellef grubunun popülist vergi politikaları karşısında kabullenici olduğu tespit edilerek, vergi bilinci ve ahlakına yönelik vergi okuryazarlığı, vergi eğitim modülleri gibi programlar geliştirilebilir. Çalışmadan elde edilen diğer bir bulgu ise vergi yükünün adil dağıldığını düşünen akademisyenlerin, vergi yükünün adil dağılmadığını düşünen ve kararsız olan gruba göre daha fazla vergi ödemesidir. Vatandaşın vergi ödeme kabiliyetinin arttırılabilmesi, gelir ve harcama arası bağlantıların güçlendirilmesi ve açıklığa kavuşturulması için devletin tahsil ettiği vergi gelirlerinin hangi kamusal hizmetlere ne düzeyde aktarıldığı konusunda şeffaflık esası gereği vatandaşların bilgilendirilmesi ve bu bağlamda vatandaşlarda mali hesaplar hakkında devlete karşı hesap sorma yetkisini kullanma hissi oluşumu sağlanabilir. Vergisel gelişmelerin takip türüne bakıldığında ise akademisyenlerin en fazla resmi gazete yoluyla gelişmeleri takip ettikleri görülmektedir.

Demokratik rejimlerde seçim dönemlerinde aktörler, olağan dönemlerde mükellef olan seçmenler, olağan dönemlerde politika uygulayıcıları olan seçilenler, siyasi partiler, baskı gruplarıdır. Bu süreç doğası gereği, demokratik hak ve özgürlüklerden yararlanma yetkisine sahip vatandaş olarak mükellefin, daha önce uygulanmış ve geleceğe dair vaatle bulunmuş politikalar karşısında seçmen olarak oy kullanmasına imkân tanımaktadır. Bu noktada, vergilendirme ve demokrasi arasındaki ilişkinin güçlendirilebilmesi, vatandaş ile devlet arasındaki uyum ve güvenin arttırılmasına bağlıdır.

Kaynakça

- Alkan, A. (2009). *Vergi bilinci ve vergi uygulamaları karşısında mükellef davranışlarının tespiti: Zonguldak ili örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C. Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Zonguldak.
- Alm, J. ve Torgler, B. (2006). Culturel differences and tax morale in United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246. doi:10.2139/ssrn.562861.
- Aktan, C.C. ve Çoban, H. (2006). Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi perspektifinden vergiye karşı tutum ve davranışları belirleyen faktörler, C.C. Aktan, D. Dileyici, İ.Y. Vural (Ed), *Vergileme ekonomisi ve vergileme psikolojisi* içinde (ss.137-157). İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Andersson, P.F. (2018). Democracy, urbanization and tax revenue. *Studies in Comparative International Development*, 53(1), 111-150. doi:10.1007/s12116-017-9235-0
- Arı, E. ve Yıldız, Z. (2016). Bireylerin yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analizi ile incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1362-1374. doi:10.17719/jisr.20164216245.
- Aydoğan, S.D. (2017). Vergi psikolojisinin temelleri ve vergiye karşı davranışları etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 14-22.

- Baskaran, T. ve Bigsten, A. (2013). Fiscal capacity and the quality of government in Sub-Saharan Africa. *World Development*, 45, 92-107. doi:10.1016/j.worlddev.2012.09.018
- Brant, R. (1990). Assessing proportionality in the proportional odds model for ordinal logistic regression. *Biometrics*, 46, 1171-1178. doi:10.2307/2532457.
- Canbay, T. (2009). *Dünyada vergileme anlayışındaki değişim (Antikçağdan günümüze)*. Bursa: Dora Yayınları.
- Cheibub, J.A. (1998). Political regimes and extractive capacity of governments: taxation in democracies and dictatorships. *World Politics*, 50(03), 349-376. doi:10.1017/S0043887100012843.
- Çağan, N. (1980). Demokratik sosyal hukuk devletinde vergilendirme. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 37(1), 129-151. doi:10.1501/Hukfak_0000000814.
- Çataloluk, C. (2008). Vergi karşısında mükelleflerin tutum ve davranışları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 213-228.
- Çevik, S. (2003). Küreselleşen dünyada vergi politikası: vergi politikasında dönüşüm ve küresel sorunlar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(3-4), 353-369.
- Çiçek, U. ve Bitlisli, F. (2017). Vergi eğitiminin üniversite öğrencilerinin vergi bilinci ve farkındalığı üzerindeki etkisi: bir araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 10(2), 261-278. doi:10.29067/muvu.328734.
- Çuhadar, A. (2006). *Üniversite öğretim elemanı ve öğrencilerinin demokrasi anlayışlarının siyasal toplumsallaşma bağlamında cinsiyet, bilim alanı, akademik aşama ve siyasal katılımçılık değişkenleri açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C. Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Dahl, R. (2017). *Demokrasi Üstüne* (Kadioğlu B.,Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dahl, R. (2020). Encyclopedia Britannica.<www.britannica.com/topic/democracy>(1.1.2020).
- Demir, İ.C. (2013). Seçmen tercihlerinin oluşumunda vergi propagandası: Ampirik bir çalışma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 37-55. doi:10.11616/AbantSbe.305.
- Edizdoğan, N. (2008). *Kamu Bütçesi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Emeç, H.(2002). Ege bölgesi tüketim harcamaları için sıralı logit tahminleri ve senaryo sonuçları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 13-29.
- Ercins, G. (2007). Türkiye’de sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak değişen seçmen davranışı. *C.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 25-40.
- Feld, L.ve Frey, B. (2002). Trust breeds trust: how taxpayers are treated. *Economics of Governance*, 3(2), 87-99. doi:10.1007/s101010100032.
- Frey, B.S. (2017). Proposal for a democracy of the future. *Homo Oecon*, 34, 1-9. doi:10.1007/s41412-017-0040-9.
- Garcia, M.M. ve Haldenwang, C. (2016). Do democracies tax more? Political regime type and taxation. *Journal of International Development*, 28(4), 485-506. doi:10.1002/jid.3078.
- Göztepe, E. (2010). Çoğunlukçu demokrasi anlayışına karşı çoğulcu demokrasi modelleri: Normatif düzenleme olanakları ve bunun sınırlılığı üzerine bazı düşünceler. *Kamu Hukukçuları Platformu Çoğulcu Demokrasi-Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı* içinde (ss. 130-173), Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1999). *Ekonomi sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Karyağdı, N. (2015). *Vergi satan adamlar*. İstanbul: Acar Basım.
- Kavra, E. (1989). Montesquieu ve de Tocqueville'e göre demokrasi ve temel güvenceleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 22(3), 75-83.
- Kayan, A. (2000). Verginin tarihsel gelişimi ve sebep olduğu bazı önemli olaylar. *Maliye Dergisi*, 135, Eylül-Aralık, 80-87.
- Muter, N.B., Çelebi, A.K. ve Sakınç, S. (2008). *Kamu maliyesi*. Manisa: Emek Matbaası.
- OECD (2013). What drives tax morale?, www.oecd.org/ctp/tax-global/what-drives-tax-morale.pdf (Erişim tarihi: 1.9.2019).
- Öz, E. (2004). Tarihi perspektiften Osmanlı'da vergi. *Mevzuat Dergisi*, 7(84), www.mevzuatdergisi.com/2004/12a/08.htm (Erişim tarihi: 2.9.2019).
- Öz, E. ve Güler, A. (2015). Siyasi parti programlarında vergi anlayışları. A. Gerçek ve F. Saraçoğlu(Ed), *Prof. Dr. Metin Taş'a armağan içinde* (ss.35-64). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özözen K.S. (2007). *Seçimlerin mekansal analizi (Türkiye ve İstanbul örneğinde seçimlerin coğrafi analizi)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Prichard, W., Salardi, P. ve Segal, P. (2014). Taxation, non-tax revenue and democracy: New evidence using new cross-country data. *ICTD Working Paper*, 23. doi:10.1016/j.worlddev.2018.05.014.
- Profeta, P., Puglisi, R. ve Scabrosetti, S. (2013). Does democracy affect taxation and government spending? evidence from developing countries. *Journal of Comparative Economics*, 41, 684-718. doi:10.1016/j.jce.2012.10.004.
- Sağbaş, İ. ve Saruç, N.T. (2003). Vergi politikalarının seçmenlerin parti tercihi üzerindeki etkisi: ankete dayalı bir çalışma. *Vergi Sorunları Dergisi*, 130, 130-146.
- Sarı, M.M. ve Külekçi, M. (2017). Tarım işletmelerinde örgütlenme durumuna etki eden faktörlerin belirlenmesi: Erzurum ili örneği. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 319-327. doi:10.21597/jist.2017127444
- Schmidth, M.G. (2001). *Demokrasi kuramlarına giriş*. (Köktaş E., Çev.), Ankara: Vadi Yayınları.
- Selim, S. (2012). *Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'de bireysel yaşam tatmini ve mutluluk düzeylerini etkileyen faktörlerin karşılaştırmalı analizi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sirkeci, O. ve Abdula, M.S. (2015). Ortadoğu uygarlıklarında vergi uygulamaları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(4), 1239-1252. doi:10.24289/ijsser.279133.
- Sivrekli Demircan, E. (2004). *Türkiye'de vergi politikalarının siyasi analizi siyasi değişimin vergi kayıp ve kaçaklarına etkisi üzerine bir inceleme*. 19. Türkiye Maliye Sempozyumu Türkiye'de Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları, Uludağ Üniversitesi, Antalya.
- Sultana, T. (2012). The evolution of democracy through the ages: focus on the european experience. *Journal of European Studies*, 28(1), 27-50.
- Şişman, G. (2009). Demokratik ülkelerin anayasalarında yasallık, mali güce göre vergilendirme ve eşitlik ilkelerinin vergi hukuku açısından değerlendirilmesi, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 31-48. doi:10.15337/SUHFD.2017.111
- Taşkın, Y. (2010). *Vergi psikolojisi ve vergiye karşı mükellef tepkileri*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 54.

- Teyyare, E. ve Kumbaşlı, E. (2016). Vergi bilinci ve vergi ahlakının gelişmesinde maliye bölümü eğitiminin rolü. *T.C.Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(4), 1-29. doi.10.11616/basbed.vi.455401.
- Tezcan, K. (2003). Türk vergi idaresinin tarihsel gelişimi ve bu süreçte geçirdiği aşamaların etkinlik açısından değerlendirilmesi. *T.C.Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(12), 125-146.
- Torgler, B. (2003). Tax morale and institutions. *CREMA*, WP 2003-09, 1-36. doi:10.2139/ssrn.663686
- Turhan, S. (1993). *Vergi teorisi ve politikası*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Türedi, S. ve Topal, M.H. (2019). Vergilendirme ve demokrasi arasındaki ilişki: Gelişmekte olan ülkeler için panel nedensellik analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 63-86.
- Uğurlu, E. (2010). *Kesikli Seçim Modelleri*, Ders Notları Kitapçık-3, www.researchgate.net/publication/281647356_Kesikli_Secim_Modelleri_Logit_Multinomia_1_Logit_Ordered_Logit_Sirali_Lojit_Lojistik_Model_Marjinal_EtkiOdds_Orani/link/58131a6d08ae8414914b4b1e/download (Erişim tarihi:1.9.2019).
- Uygun, O. (2017). *Demokrasi tarihsel, siyasal ve felsefi boyutlar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Yeniçeri, H. (2005). Vergi yükümlerinin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarının gelir düzeyine göre karşılaştırılması. *Sosyoloji Konferansları*, 31, 279-299.
- Yılmaz, S. (2015). *Vergileme-demokrasi ilişkisi kapsamında vergiye ve siyasal katılıma ilişkin karşılaştırmalı bir analiz* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). T.C. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.
- Zenginobuz, Ü., Adaman, F., Gökşen, F., Savcı, Ç. ve Tokgöz, E. (2010). *Vergi, temsiliyet ve demokrasi ilişkisi üzerine Türkiye’de vatandaşların alguları*. İstanbul: Açık Toplum Enstitüsü & Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu.
- Ziari, R. ve Rahemi, H. (2013). The relationship between democracy and revenue of budget. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 2(7), 17-21.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir. Yazarlar etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgileri (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca burada belirtmişlerdir.

Kurul adı: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler
Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu

Tarih : 14.12.2018

No : 2018/01

Bu çalışma MCBÜ BAPK Birimi tarafından desteklenmiştir, Proje no: 2018-173.

Destekleri için Kurul Başkanı Prof. Dr. Muzaffer TEPEKAYA’ya teşekkür ederiz.